

प्रकाशकनुं निवेदन

'વિવિધ ગ્રંથમાળા'ના (સંવત ૧૯૯૫ના) ૨૮મા વર્ષના સળંગ અંક ૩૧૩ થી ૩૧૬ તરીકે આ આખ્યાનમાળા ગ્રંથ ૨જો પહેલા ...કરૂપે સાદર રજૂ થાય છે.

'વિવિધ ગ્રંથમાળા'માં આજસુધી ૫"×૯"ના કદનાં પૃષ્ઠમાં વાંચન આપવાનું ધોરણ ચાલુ હતું તેને બદલે હવેથી ૫"×૭॥"ના કદનાં પૃષ્ઠ અપાશે. આમ કદમાં થતા ફેરફારને લીધે વરસે દિવસે જે કુલ પૃષ્ઠ ૧૬૦૦ થી ૨૦૦૦ અપાતાં હતાં તેને બદલે પૃષ્ઠ ૨૦૦૦ થી ૨૪૦૦ આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આ રીતે કદમાં ઘટાડો થતાં જ્યાં પૃષ્ઠ સંખ્યામાં વધારો કરવામાં આવેલો હોવાથી ગ્રાહકોને તો એકંદરે અગાઉ જેટલું જ સાહિત્ય મળશે.

આ આખ્યાનોના લેખક સ્વર્ગસ્થ ભક્તરાજ અનંતપ્રસાદ ત્રિકમલાલ શ્રીવૈષ્ણવના જીવનસંબંધી હકીકત આ અગાઉ પ્રગટ થયેલા ગ્રંથ ૧લામાં આપેલી છે. તેમણે લખેલાં કુલ ૧૧૦ કરતાં વધારે આખ્યાનો-માંથી આખ્યાનમાળા-ગ્રંથ પહેલામાં ૧૯ તથા આ ગ્રંથમાં અપાયલા ૨૪ મળી કુલ ૪૩ આખ્યાનો પ્રગટ થઇ ચૂક્યાં છે અને બાકીનાં હવે પછી યથાવકાશે પ્રગટ થશે. આમાંનાં છેલ્લાં ૧૨ આખ્યાનો તો અપ્રગટજ હતાં, ને ભાવનગરના જાણીતા કથાકાર શ્રી. ચેલેરામભટ્ટ

તરફથી હસ્તલિખિત સ્વરૂપમાં [illegible] મળી શક્યાં છે. આથી તેમનો આ સ્થળે આભાર [illegible]

પહેલા ગ્રંથમાં અપાયલાં આખ્યાનો [illegible] ભાગમાંના સર્વ આખ્યાનો નવેસરથી યોગ્ય ફેરફાર સાથે શ્રી. [illegible] શાસ્ત્રીજી પાસે તૈયાર કરાવીને અપાયાં છે.

આવાં આખ્યાનોનો જેમ બને તેમ વધુ પ્રચાર કરવાથી જનસમાજની નૈતિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાધી શકાય અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરવામાં સરળતા થાય છે એ વિષે પહેલા ગ્રંથમાં જ છે; એટલે આ સ્થળે પુનરુક્તિ નહિ કરતાં માત્ર એટલુંજ કહેવું ગણાશે કે ભક્તિમાર્ગપ્રિય જનસમાજ આ આખ્યાનોમાંથી મેળવી શકશે. કહેવાતા સુધારક વર્ગને આ વસ્તુ કદાચ ટાયલા લાગે, પણ તેઓ આંતરદૃષ્ટિથી જોશે તો જણાશે કે, આવાં આ પ્રચારદ્વારા જનસમાજની નૈતિક અને સામાજિક ઉ સાધી શકાશે. અને આમાંનાં આખ્યાનો વાચક વર્ગને કરવામાં માર્ગદર્શક થઇ પડશે એવી ભાવનાપૂર્વક દુરિઃ

ચૈત્ર શુકલ ૫. }
સં. ૧૯૮૫ }

ભિક્ષુ-

તરફથી હસ્તલિખિત ગ્રંથમાં મળી આવવાથી ગ્રંથ મ-
આવી તેમનો આ સ્થળે આભાર માનવામાં આવે છે

પહેલા ખંડમાં આપવામાં આવેલાં વ્યાખ્યાનોની જેમ આ વ્યાખ્યાનો નવેસરથી યોગ્ય ફેરફાર સાથે શ્રી. ગિરિજાશંકર શાસ્ત્રીજી પાસે તૈયાર કરાવીને આપવામાં આવ્યાં છે.

આવા વ્યાખ્યાનોનો જેમ બને તેમ વધુ પ્રચાર કરી સમાજની નૈતિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાધી શકાય એવું પ્રાપ્ત કરવામાં મદદના થાય છે એ વિષે પહેલા ખંડમાં છે; એટલે આ સ્થળે પુનરુક્તિ નહિ કરતા માત્ર એટલુંજ કહે ગણાશે કે ભક્તિમાર્ગપ્રિય જનસમાજ આ વ્યાખ્યાનોમાંથી મેળવી શકશે. કહેવાતા સુધારક વર્ગને આ વસ્તુ કદાચ ટાયલાં લાગે, પણ તેઓ આંતરદૃષ્ટિથી જોશે તો જણાશે કે, આવા આખ્ય-પ્રચારદ્વારા જનસમાજની નૈતિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાધી શકાશે. અને આમાંનાં વ્યાખ્યાનો વાચક વર્ગને પરમપદ કરવામાં માર્ગદર્શક થઈ પડશે એવી ભાવનાપૂર્વક હરિઃ ૐ તત્

ચૈત્ર શુકલ ૫.
સં. ૧૯૯૫

ભિક્ષુ—અખંડાનંદ

अनुक्रमणिका

શુદ્ધિપત્રક

ભાગવા-તૂટવાથી તથા રહી ગયેલી કેટલીક અશુદ્ધિઓ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૩	રૂપ	ઉર્ધ
૭૭	૧	શ્રી ના નાઇ	શ્રી સેના નાઈ
૧૧૨	૧૯	દાવાનનો	દીવાનનો
૧૬૩	૬	અત્યનંજ	અંત્યજ
૧૬૮	૨૪	શાસ્રાની	શાસ્ત્રોની
૨૦૭	૨	पुसां	पुंसां
૨૪૨	૨૪	તિ કહે છે–	શ્રુતિ કહે છે–
૨૯૦	૨૫	मनाषिणाम्	मनीषिणाम्
૩૧૫	૨૭	મુકયાબાઈ	મુક્તાબાઈ
૩૨૭	૧૩	પૃત્થી	પૂર્થી
૩૨૭	૧૪	કીતન	કીર્તન
૪૬૯	૧૧	શ્રી પ્રદ્યમ્ન	શ્રી પ્રદ્યુમ્ન
૪૭૨	૨૨	स्तो	स्तु
૪૭૩	૧૫	से फ न	ते फे न
૪૯૬	૨	પગ્ર	વગ્ર
૫૧૧	૧૮	ગ્રદી ધીરજ	ગ્રહી ધીરજ
૫૧૬	૧૦	નિધ	નિંધ
૫૧૬	૧૮	આગરશાત્	આગ્યરશાત્
૬૦૫	૨૧	બાળી	બળી
૬૯૬	૭	સવે	સર્વે

(કેટલેક સ્થળે-જેમકે પૃષ્ઠ, પંક્તિ ૧૮૩-૨૧, ૩૯૮-૨૨, ૫૧૩-૧૫, ૫૯૧-૯, ૬૧૭-૮, ૬૧૮-૨૪ માં 'શત્ર' શબ્દને બદલે 'શત્રુ' વાંચવું.)

फळरसनो आरोग्यनी दृष्टिए विचार

(લેખકઃ—રોબિન્સ)

ઉનાળામાં કયાં પીણાં પીવાં જોઇએ?

શિયાળાના ઠંડા દિવસો જઇ ઉનાળાનાં પ્રખર કિરણોનો પ્રભાવ હવે જણાવાં લાગ્યો છે. હિંદુસ્તાનમાં ઉનાળામાં ઉષ્ણુતામાનનું પ્રમાણ ઘણુંજ હોય છે. આ દિવસોમાં આપણા દેશનાં ઘણાં માણસો બરફ અને બરફમિશ્રિત પીણાંનો ઉપયોગ ઘણો કરવા લાગ્યા છે. નાનાં નાનાં ગામડાઓમાં આ વસ્તુ (બરફ) નહિ મળતી હોવાથી, સાહજિક રીતેજ તેઓ આ બાબતથી અલિપ્ત રહી શકયા છે; પરંતુ મોટા શહેરમાં અથવા તો જે સ્થળે બરફ મળી શકે છે ત્યાંના લોકો પીણાંમાં બરફનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય બનતાં સુધી રહેતા નથી. આપણા પૂર્વજો ઉનાળાનો તડકો નડે નહિ, તેનાથી કોઇ પણ પ્રકારનું સંકટ ઉપસ્થિત થાય નહિ, થાક લાગે નહિ અથવા તો તૃષા શમન થાય તે માટે જુદા જુદા પ્રકારનાં ફળોના રસનો ઉપયોગ જુદા જુદા સ્વરૂપથી કરતા હતા; અને હજુ પણ કેટલેક સ્થળોએ તેઓ આ પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે. દિવસે દિવસે લોકોનું દારિદ્રય વધતું જાય છે અને માણસનાં એકંદર ઉત્પન્ન કરતાં ફળોની કિંમત વધારે પડતી હોવાથી મધ્યમ સ્થિતિનાં માણસો માટે તે ખરીદ કરવાનું અશકય બન્યું છે અને તેથી તાત્કાલિક તૃષા મટાડનાર બરફ તરફ જનસમાજ આકર્ષાય તેમાં નવાઇ જેવું નથી. બરફનાં ઉપયોગથી તાત્કાલિક શીતળતાનો ભાસ થઇ તૃષા શમન થાય છે, પરંતુ તે તત્પૂરતુંજ હોય છે; સિવાય બરફની નુકસાનકારક અસર શરીર પર થાય છે તે જુદીજ. તેથી એકંદરે બરફનો ઉપયોગ જનસમાજને માટે બહુ હિતાવહ નથી.

ફળોના રસ

ફળરસોના આરોગ્યની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં જણાય છે કે ફળોના રસો પૌષ્ટિક ખોરાક, દવાઓના વિભાગમાં ઉપચાર કરે એવા સ્વાદપ્રદ છે, અને તે પ્રમાણે ઘણા ફળો ઉપયોગી પણ છે. અનુમાન પ્રમાણે ઉત્તમ થનારા ફળો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પ્રવૃત્તિઓને સહાયકારક હોય છે. આવા ફળો જો તે જ રૂપમાં યોગ્ય પ્રમાણમાં ખાવામાં આવે તો આરોગ્ય પ્રમાણમાં સારું રહે છે અને કુદરતી યોજના પણ તેવી જ હોય છે, પરંતુ આર્થિક સગવડની દૃષ્ટિએ દરેક માણસ તેનો ઉપયોગ ઇચ્છિત પ્રમાણમાં છૂટથી કરી શકતો નથી. ફળો એ સૂર્યના પ્રખર કિરણોથી પાકેલાં અને છાલોનાં આચ્છાદનથી રક્ષાયેલા હોવાથી પ્રકૃતિએ આપેલા ભોજનની એક અલૌકિક અને નિર્જંતુક અમૃત પીણું છે. ફળોમાં શરીરને ઉપયોગી એવા અનેક ક્ષાર અને પ્રજીવકો હોય છે અને કેટલાકમાં તો નૈસર્ગિક શર્કરા પણ હોય છે.

કેટલાક ફળોના રસ

ફળરસોમાં લીલા નાળિયેરના પાણીનો નંબર સાત્વિકતામાં પ્રથમ આવે છે. તેની સુવાસિક સુગંધ, મીઠાશ અને તેમાં થોડા પ્રમાણમાં રહેલ કેટલાક પોષક તથા પાચક દ્રવ્યો વગેરેની આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જેટલી સ્તુતિ કરી શકાય તેટલી થોડી જ છે. પાકાં નાળિયેરનાં પાણીમાં તે પ્રમાણમાં મીઠાશ હોતી નથી, પણ ખારાશની દૃષ્ટિએ તેનો નંબર ઉપર આવે તેમ છે.

લીંબુના રસમાં ખાંડ તથા પાણી મિશ્રિત કરી તાજું જ બનાવવામાં આવેલું શરબત, તેમાનાં શારીરોપયોગી ક્ષારને લીધે તેમજ પ્રજીવક દ્રવ્યોને લીધે ઉપયુક્ત હોય છે. (ખાંડને બદલે મધ વાપરવું વધારે સારું છે)

મોસંબીનાં ફળો ઇતર ફળોનાં પ્રમાણમાં મોંઘાં ગણાતાં હોવાથી દરેક વર્ગનો સમાજ તેનો ઉપયોગ છૂટથી કરી શકતો નથી; પણ જેઓની આર્થિક સ્થિતિ સારી છે, તેઓએ તેનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો જોઇએ અને કરે પણ છેજ. તેઓ તેનો રસ એક એક ગ્લાસ ભરીને કરે છે. આ રસનો ઉપયોગ અનાજ પ્રમાણેજ થાય છે.

કાબૂલી દાડમ

દાડમના રસનું શરબત પણ ઘણુંજ ખર્ચાળ હોય છે. તેનાં થોડાક મધુર સ્વાદને લીધે ઉનાળાના દિવસોમાં તે વધારે પસંદ કરવામાં આવે છે અને તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દાડમમાં પણ વિશેષતઃ જનતા કાબૂલી દાડમ વધારે પસંદ કરે છે. કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે, કાબૂલી લોકો જે આટલા બધા સશક્ત, શૂર, મજબૂત અને ગુલાબી ગાલવાળા હોય છે તેનું મુખ્ય કારણ પણ તેમાં પૌષ્ટિક અને રક્તોત્પાદક અન્ય દ્રવ્યો રહેલાં હોય છે તે છે. પરંતુ તેઓની આ કલ્પના ભૂલ ભરેલી છે; કારણકે આ દાડમમાં અન્નશક્તિનું પ્રમાણ ઓછું હોઇ પાણીનું પ્રમાણ અધિક હોય છે અને તેથીજ તેનો રસ ઉનાળાના પ્રખર દિવસોમાં પસંદ કરવામાં આવે છે.

કેરીનું શરબત

કેરી એ આ દિવસોમાં સર્વ જનતાનું પ્રિય ફળ છે. કેરીની અનેક જાતો હોય છે; પરંતુ તેમાં ફલમી આંબો વધારે વખણાય છે પણ તે કિંમતી હોય છે. મુંબઇ જેવા શહેરમાં રાયવળ કેરી (જેની ગામડામાં ઘણીજ અલ્પ કિંમત હોય છે અથવા જેના સામે કોઇ નજર પણ નાંખતું નથી એવી) ૭ આનાથી તે બાર આનાની ડઝન એ ભાવથી વેચાય છે. આવી કેરીઓજ વેચાતી લેવાનું જેને માટે અશક્ય છે તેવા લોકો ફલમી આંબાના ફળો ક્યાંથી ખરીદ કરી શકે? તેથી આ ઉનાળાના દિવસોમાં કાચી કેરીના શરબતનો ઉપયોગ

કરવામાં આવે છે. તેમાં ખાંડ અથવા ગોળ બન્નેનો ઉપયોગ થઇ શકે છે.

આ શરબતનો ઉપયોગ બિહાર સંયુક્ત પ્રાંત તથા ઇતર ઉત્તર તથા ઉષ્ણપ્રાંતનાં લોકો ઉનાળાની ગરમ હવાની અસર તેમનાં શરીર પર ન થાય તે માટે કરે છે; કારણકે ત્યાં ઉનાળાના દિવસોમાં વહેતા ગરમ પવનને લીધે શરીરે દઝાય છે અને ઘણોજ થાક લાગે છે. ઉનાળાની આ ગરમ હવાને ' લૂ ' કહેવામાં આવે છે. આ લૂ લાગવાથી આતપમૂર્છા (સનસ્ટ્રોક) થવાનો સંભવ રહે છે. આ રોગ લાગુ ન પડે તે માટે લોકો આ દિવસોમાં કેરીના શરબતનો ઉપયોગ ઘણાજ મોટા પ્રમાણમાં કરે છે.

આપણે ત્યાં પણ કેટલેક સ્થળે આવા શરબતોનો ઉપયોગ થતો માલૂમ પડે છે; પરંતુ તે સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પથ્યનિયતા અને સ્વાદિષ્ટપણું વગેરેની બાબતમાં અત્યંત કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરેલાં હોવાં જોઇએ અને તેના સેવનનું પ્રમાણ પણ માફકસર હોવું જોઇએ; તોજ તેથી ફાયદો થાય છે. ઉનાળાના દિવસોમાં આવા શરબતોનો ઉપયોગ કરવો અત્યંત હિતાવહ છે. પાકેલી કેરીઓનો મધુર અને સ્વાદિષ્ટ રસ એ અત્યંત ખાત્રીવાળું અને ભારે કિંમતનું પૌષ્ટિક અનાજ હોઇ, તેનો પીણા તરીકે પણ ઉપયોગ થઇ શકે છે. તેમાં પણ સૌમ્યસારક ધર્મ રહેલો છે.

બીજાં કેટલાંક શરબતો

પાકેલા અનેનાસનો રસ એ પણ એક ઉત્તમ પ્રકારનું પીણું છે. કાચા અનેનાસના રસમા થોડુંક મીઠું અને યોગ્ય પ્રમાણમાં ખાંડ નાખી તે પીણાંનો ઉપયોગ પણ ઘણા લોકો કરે છે; તેમજ પાકી કાચી અને કેટાં એમાં પણ જરૂર જેટલું પાણી ભેળવી તે પીણાંનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; પરંતુ આ બધા પીણાંઓ થોડા-ઘણા પ્રમાણમાં, શ્રીમંત કુટુંબનાં માણસો માટે છે. મધ્યમ વર્ગના, ઓછી આવકવાળા માણસો તેનો ઉપયોગ છૂટથી કરી શકતા નથી.

ગરીબ તથા મધ્યમ વર્ગ માટેનાં પીણાંઓનાં વિચાર કરતાં ઓછામાં ઓછી કિંમતમાં લીલા નાળિયેરનું પાણી, ખજૂરનો રસ, તરબૂચ વગેરેનો નંબર ઉપર આવશે. તેજ પ્રમાણે પાકેલું બીલીફળ, આંબલી, ટામેટા અથવા સક્કરટેટીનાં ગર્ભથી અથવા તો લીંબુના રસથી તૈયાર કરેલાં ખાંડ અને પાણી મિશ્રિત પીણાંઓ કિંમતની દૃષ્ટિએ ગરીબ તથા મધ્યમ વર્ગના સમુદાય માટે યોગ્ય છે.

ઉપર જણાવેલાં ફળોનાં પીણાં તરફ નજર નાખતાં જણાઇ આવશે કે, કેટલાક ફળરસમાં અને તેમાંના ગર્ભમાં ખાંડ અને પાણી ભેળવવાની આવશ્યકતા રહે છેજ. તેનું કારણ એ છે કે તેનો ઉપયોગ તેની મૂળ સ્થિતિમાં થઇ શકે તેમ ન હોવાથી તેમાં પાણી નાંખી વિશેષ વિદ્રાવ્ય બનાવ્યા પછી જરૂર પૂરતી ખાંડ ભેળવી તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવવામાં આવે છે અને પછી તે પીવામાં આવે છે. કેવળ જીભને મીઠું લાગે તે માટે કાંઇ કરવામાં આવતું નથી.

શેરડીના રસમાં બરફ

આજકાલમાં લોકો શેરડીનાં રસમાં બરફ નાખી તે પીવા માંડ્યા છે, એ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ હાનિકારક છે. આ પ્રમાણે આ રસમાં અથવા તો બીજા કોઇ પણ પ્રકારના રસમાં બરફ ભેળવી પીવો [illegible] અત્યંત હાનિકારક છે. શીત કટિબંધમાં ફળોની નિપજ વિપુલ [illegible]માણમાં થાય છે અને તે ઉપરથીજ જણાઇ આવે છે કે ઉષ્ણ [illegible]ટિબંધમાં રહેનાર લોકો અનુત્તેજક શાકભાજીઓ, ફળો વગેરેનું [illegible]ન ઘણુંજ મોટા પ્રમાણમાં કરે એવી નિસર્ગની યોજના હોય છે.

ग्रंथ स्वीकार

નીચેનાં પુસ્તકો સાભાર સ્વીકાર કરી જણાવવાનું કે આ સંસ્થા તરફ આવતાં પુસ્તકો વાંચી-વિચારી અભિપ્રાયાદિ આપવાનું ધોરણ રખાયું નથી. પરંતુ સામાન્યપણે નીચે પ્રમાણે માત્ર પુસ્તકોનાં નામ, દામ, કદ, મૂલ્ય વગેરેજ જણાવાય છે.

૧—નવજીવન કાર્યાલય-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

કેળવણીનો કોયડો—લે૦ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. પૃષ્ઠ ૫૨૬, કદ ૫×૭॥, બોર્ડ પટ્ટીનું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

ત્યાગમૂર્તિ અને બીજા લેખો—(આવૃત્તિ ૪ થી) લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૪૮૦, કદ ૫×૭॥, બોર્ડ પટ્ટીનું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ०॥।

હિમાલયનો પ્રવાસ—લે૦ દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર. પૃષ્ઠ ૪૦૦, કદ ૫×૭॥, બોર્ડ પટ્ટીનું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

વર્ધા કેળવણીનો પ્રયોગ—લે૦ નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ. પૃષ્ઠ ૧૦૮, કદ ૫॥×૯, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ०।≈

સેંટ પરસેંટ સ્વદેશી અર્થાત્ ગ્રામ્ય ઉદ્યોગનું અર્થશાસ્ત્ર—લે૦ ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૨૧૮, કદ ૫॥×૯, પૂઠું બોર્ડપટ્ટી, મૂલ્ય રૂ. ૧॥

હિંદ સ્વરાજ્ય અથવા ઇન્ડિયન હોમરૂલ લીગ—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૧૮૦, કદ ૪॥×૬॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ०।

વર્ધા શિક્ષણ યોજના—ઝાકીરહુસેન કમિટીનાં નિવેદન અને અભ્યાસ ક્રમનો અનુવાદ. પૃષ્ઠ ૨૩૧, કદ ૫×૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ०॥≈

૨—ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

છંદશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા—લે૦ બાલકૃષ્ણ અમરજી પાઠક. પૃષ્ઠ ૨૯૪, કદ ૫×૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

પ્રશ્નોપનિષદ્—અનુવાદક-મણીલાલ છબારામ ભટ્ટ. પૃષ્ઠ ૧૨૦, કદ ૫×૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ०॥

મનોમુકુર ગ્રંથ ૪ થો—લે૦ સ્વ૦ નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયા. પૃષ્ઠ ૨૪૪, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

દાંત અને તેની સંભાળ—લે૦ રણછોડભાઈ મોહનલાલ પટેલ, અને ડૉ. કેખશરૂ દેરાલજી છીવા. પૃષ્ઠ ૧૦૮, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦।=

માનવ ધર્મ—મૂળ લેખક-રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુવાદક-જયંતિલાલ આચાર્ય. પૃષ્ઠ ૯૪, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦।=

પ્લેટોનું આદર્શનગર—અનુવાદક-પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક. પૃષ્ઠ ૫૫૬, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

ઓખાહરણ—સંપાદક-વ્રજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા. પૃષ્ઠ ૨૫૬, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

દાર્શનિક કોશ—સંપાદક-સ્વ. છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ. પૃષ્ઠ ૨૪૪, કદ ૭x૧૦॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

ભૌગોલિક કોષ—લેખક-ડાહ્યાભાઈ પી. દેરાસરી. પૃષ્ઠ ૨૧૦, કદ ૭x૧૦॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

૩–સસ્તા સાહિત્ય મંડળ–દિલ્હીનાં (હિંદી) પુસ્તકો

લોકજીવન—લે૦ કાકા કાલેલકર. પૃષ્ઠ ૨૦૪, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦॥

સંતવાણી—લે૦ વિયોગી હરિ. પૃષ્ઠ ૧૮૮, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦॥

અંગ્રેજી રાજ્યમેં હમારી આર્થિક દશા—લે૦ ડૉ૦ ઝૈનુલ અહમદ. પૃષ્ઠ ૧૬૮, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦॥

હમારે ગાંવોંકી કહાની—લે૦ સ્વર્ગીય રામદાસ ગૌડ. પૃષ્ઠ ૨૧૨, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦॥

મહાભારત કે પાત્ર—લે૦ નાનાભાઈ. પૃષ્ઠ ૨૨૦, કદ ૫x૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦॥

નવયુવકોંસે દો બાતેં—લે૦ પ્રિન્સ ક્રોપોટકિન. પૃષ્ઠ ૮૦, કદ ૩॥x૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦)

હમારે કિસાનોંકા સવાલ—લે૦ ડૉ. ઝૈનુલ આબ્દીન અહમદ પૃષ્ઠ ૧૧૨, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)≈

સર્વોદય—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૮૦, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)-

હિંદ સ્વરાજ્ય—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૧૨૪, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)≈

મંગલપ્રભાત—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૧૦૭, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)-॥

ખાદી ઔર ગાદી કી લડાઈ—લે૦ આચાર્ય વિનોબા. પૃષ્ઠ ૧૦૮, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)≈

અનાસક્તિ યોગ—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૨૧૦, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)≈

ગીતાબોધ—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૧૪૨, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)-॥

ગ્રામસેવા—લે૦ મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૭૬, કદ ૩॥×૫॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦)-

૪–અન્ય સજ્જનો તરફથી મળેલાં પુસ્તકો

ભગવતી-સાર—સં૦ ગોપાળદાસ જીવાભાઇ પટેલ. પ્રકાશક શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર. ઠે. નવજીવન કાર્યાલય–અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૮૦૮, કદ ૫×૭॥, બોર્ડપટ્ટીનું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૨)

શ્રી મહાભારત-(ગુજરાતી પદબંધ)-અં. ૩ જો—સંપાદક અને સંશોધક–ગ. રા. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી, માંગરોળ (કાઠિયાવાડ). પ્રકાશક શ્રી. ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઇ. પૃષ્ઠ ૨૨૮, કદ ૫×૭॥, પાકું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧)

આરોગ્ય ચિકિત્સા પદ્ધતિ—સં૦ સચ્ચિદાનન્દ બુલાભાઇ પંડ્યા, શ્રી નારાયણ આયુર્વેદ ચિકિત્સાલય, પાંજરાપોળના નાકે અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૧૧૬, કદ ૫×૭॥, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦॥

શાંતિ અને સુખનો માર્ગ—અનુવાદક–વલ્લભરામ ભગવાનજી

ગણાત્રા. પ્રકાશક—હા. વલ્લભજી રામજી—ઘાટકોપર (થાણા). પૃષ્ઠ ૧૬, ક્દ ૫×૭ાા, સાદું પૂંઠું, અમૂલ્ય.

વૈદક પારિજાત—લે૦ પ્ર૦ વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠક્કર. ઠે. સિંધ આયુર્વેદિક ફાર્મસી, કરાંચી. પૃષ્ઠ ૬૮, ક્દ ૫×૭ાા, કાચું પૂંઠું, મૂલ્ય. રૂા. ૦ાા

બંસીમાં પ્રભુએ શું ગાયું ? (આવૃત્તિ બીજી)—લે૦ અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર. પ્રકાશક—છોટાલાલ બાપુભાઇ. પૃષ્ઠ ૧૫૬, ક્દ ૪ાા×૭, પાકું પૂંઠું, મૂલ્ય. રૂા. ૦ાા

દૃષ્ટાંતમાળા—લે૦સ૦ અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર. પ્રકાશક—સત્સંગ મંડળ, શ્રી નરનારાયણ મંદિર, કાલબાદેવી—મુંબઇ. પૃષ્ઠ ૩૨૪, ક્દ ૫×૭ાા, પાકું પૂંઠું, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

શ્રી મનુ હૃદયસરોજ તથા ભક્તિસરોજ—સંગ્રાહક તથા પ્રકાશક—છોટાલાલ બાપુભાઇ, કાલબાદેવી રોડ, નરનારાયણ મંદિર મુંબઇ—૨. પૃષ્ઠ ૨૦૪, ક્દ ૫ાા×૯, પાકું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૧)

શ્રી ગુજરાતી ભગવદ્‌ગીતા—પ્રકાશક—યતિ મોહનલાલ જ્ઞાનચંદ્રજી, ઠે, માંડવી ચોક રાજકોટ, પૃષ્ઠ ૧૬૪, ક્દ ૪ાા×૬ાા, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦ાા

શ્રી સુમાર્ગ શિક્ષા—સંપાદક અને પ્રકાશક, અમથાલાલ જગજીવન શાહ. ઠે. ૩૫ બુદ્ધિધન લોલ—મુંબઇ. પૃષ્ઠ ૪૪૮, ક્દ ૫×૭ાા. પાકું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૧)

કાયાકલ્પ વિજ્ઞાન—લે૦ પ્ર૦ વૈદ્ય રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી, તંત્રી 'વૈદ્યકલ્પતરૂ' ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી—અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૨૦૪, ક્દ ૫×૭ાા, સાદું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૧ાા

હિંદુસ્તાનની ગરીબાઇ—પ્રકાશક મગનભાઇ પ્રભુદાસ દેસાઇ, મહામાત્ર, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ—અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૨૧૨, ક્દ ૫×૭ાા, બોર્ડપટીનું પૂંઠું, મૂલ્ય રૂા. ૦ાાા

ગીતા ધર્મ—(અંક ૧ લો) પ્રકાશક—ગીતાધર્મ કાર્યાલય, ઠે. કાશી. પૃષ્ઠ ૨૧૧, પાકું પૂંઠું, ક્દ ૬×૧૦ાા, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

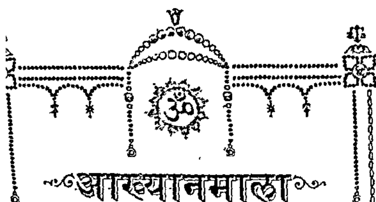
વનિતાઓના સુખી સંસાર—સંપાદક ને પ્રકાશક, અમથાલાલ

[illegible] । સેવાધર્મ પરમ કઠિન છે અને યો[illegible]
ઓને પણ દુર્ગમ ગણાય છે.' એ વાત ખરી છે કે એ[illegible]
એ અધમાધમ છે, પણ તે કોની સેવા ?

शार्दूलविक्रीडितं छंदः

नाथे नः पुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा ।
सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि परे नारायणे तिष्ठति ॥
यं कंचित् पुरुषाधमं कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं ।
सेवायै मृगयामहे नरमहो ! मूढा वराका वयम् ॥

પુરુષોમાં ઉત્તમ, ત્રણે જગતનો એકજ અધિપતિ, [illegible] ચિત્તથીજ સેવવા યોગ્ય, (સેવા કરનારને સેવાના બદલા[illegible] પોતાનું પદ આપી દેનાર શ્રીનારાયણ અમારા સ્વામી [illegible] માન છે છતાં પુરુષોમાં અધમ, માત્ર અમુક કેટલાંક ગામ[illegible] ઓનોજ માલિક, અને (સેવા કરનારને સેવાના બદલા[illegible] અમુક) અલ્પજ દ્રવ્ય આપનાર હોઇ (સામાન્ય) મનુષ્યને સેવા કરવા માટે અમે શોધીએ છીએ ! અહો ! અમે મૂઢ છીએ[illegible] કંગાલ છીએ–અમને સેવ્ય-અસેવ્યનો વિવેકજ નથી–અમારી સ્થિતિ ખરે શોચનીય છે. જુઓ, જેટલા જગત પર શહેન[illegible] શાહો રાજામહારાજાઓ થઇ ગયા, હાલમાં જે જે શહેન[illegible] શાહો રાજમહારાજાઓ વિદ્યમાન છે અને ભવિષ્યમાં જે[illegible] થશે તેઓને પણ જે સેવનીય છે, તેઓનો પણ જે મોટામાં મોટો શહેનશાહ કે મહાધિપતિ છે, એટલુંજ નહિ પણ સૂર્ય, ચંદ્ર, ઇંદ્ર, વરુણ આદિ લોકપાલોનો પણ જે શાસક, રક્ષક[illegible] અધિપતિ છે, અને તેથી પણ આગળ જોઇએ તો જેના મા[illegible] એકજ દિવસમાં એવા અનેક સૂર્ય-ચંદ્ર-ઇંદ્ર-વરુણ આ[illegible] લોકપાલો બદલાઇ જાય છે તેવા સર્વ [illegible]ના પૂજ્ય બ્રહ્મદેવ[illegible]

ग्रंथ बीजो

श्री जयमल राठोड–आख्यान

[सेवा–विषय]

પૂર્વરંગ

પદ–રાગ સોરઠ

સેવ કરે થાઉં, અણુથી વડો સેવ કરે થા તું;
દેવાથી છુટી દેવાથી દેવાથી ન છુટી જા તું. અણુથી વડો૦

આપણામાં કહેવત છે કે ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર ને કનિષ્ઠ નોકરી. આમ નોકરીને–સેવાને હલકામાં હલકી ગણવામાં આવે છે. પ્રાચીન પંડિતો પણ સેવાને તુચ્છ ગણીને તેમજ ઘણી દુષ્કર અનુભવીને કહે છે–' सेवाधर्मः परमगहनो

योगिनामप्यगम्यः । સેવાધર્મ પરમ કિલષ્ટ છે અને યોગી-
ઓને પણ દુષ્કર થઇ પડે છે.' એ વાત ખરી છે કે સેવા
એ અધમાધમ છે, પણ તે કોની સેવા ?

शार्दूलविक्रीडितं छंदः

नाथे नः पुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा ।
सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि परे नारायणे तिष्ठति ॥
यं कंचित् पुरुषाधमं कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं ।
सेवायै मृगयामहे नरमहो ! मूढा वराका वयम् ॥

પુરુષોમાં ઉત્તમ, ત્રણે જગતનો એકજ અધિપતિ, માત્ર
ચિત્તથીજ સેવવા યોગ્ય, (સેવા કરનારને સેવાના બદલામાં)
પોતાનું પદ આપી દેનાર શ્રીનારાયણ અમારા સ્વામી વિદ્ય-
માન છે છતાં પુરુષોમાં અધમ, માત્ર અમુક કેટલાંક ગામડાં-
ઓનોજ માલિક, અને (સેવા કરનારને સેવાના બદલામાં
અમુક) અલ્પજ દ્રવ્ય આપનાર કોઇ (સામાન્ય) મનુષ્યને
સેવા કરવા માટે અમે શોધીએ છીએ ! અહો ! અમે મૂઢ છીએ,
કંગાલ છીએ-અમને સેવ્ય-અસેવ્યનો વિવેકજ નથી-અમારી
સ્થિતિ ખરે શોચનીય છે. જુઓ, જેટલા જગત પર શહેન-
શાહો રાજામહારાજાઓ થઇ ગયા, હાલમાં જે જે શહેન-
શાહો રાજામહારાજાઓ વિદ્યમાન છે અને ભવિષ્યમાં જેઓ
થશે તેઓને પણ જે સેવનીય છે, તેઓનો પણ જે મોટામાં
મોટો શહેનશાહ કે મહાધિપતિ છે, એટલુંજ નહિ પણ સૂર્ય,
ચંદ્ર, ઇંદ્ર, વરુણ આદિ લોકપાલોનો પણ જે શાસક, રક્ષક
અધિપતિ છે, અને તેથી પણ આગળ જોઇએ તો જેના માત્ર
એકજ દિવસમાં એવા અનેક સૂર્ય-ચંદ્ર-ઇંદ્ર-વરુણ આદિ
લોકપાલો બદલાઇ જાય છે તેવા સર્વ દેવોના પૂજ્ય બ્રહ્મદેવના

ણુ જે સ્વામી છે, તેની સેવા છોડીને જો અમે સામાન્ય ક્ષુદ્રોની સેવા કરવા ભટકતા ફરીએ તો પછી અમારા જેવા મૂર્ખ કોણ ? એટલે કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે જગત્પતિ પરમેશ્વરની સેવા કરવી તે તો અતીવ ઉત્તમોત્તમ છે, પણ તેમની સેવા છોડીને અન્ય કાલવશ નરાધમની સેવા કરવી તે અધમાધમ છે; માટે એ પરમેશ્વરનીજ—

સેવ કરે થાતું, અણુથી વડો સેવક રે થા તું.

સેવક એટલે સેવા કરનાર. શા માટે સેવા કરવી, સેવા કરવાનું કારણ શું ? એવા પ્રશ્નોત્તર કરવાની જરૂર નથી. અહીં સૂત્ર એ છે કે, 'સેવ કરે થાતું.'

આપણોજ દાખલો લઇએ. તેમાંયે પ્રથમ આપણા દેહની વાત કરીએ; જીવની વાત પછી. આપણાં માબાપોએ જો આપણી સેવા ન કરી હત-આપણને પાળ્યાપોષ્યા ન હત તો આપણામાંનો કોણ ' અણુથી વડો '-નાનામાંથી મોટો થઈ શક્યો હત ? આ વાત સર્વના અનુભવની છે, માટે નિશ્ચય થાય છે કે 'સેવ કરે થાતું.' સેવા કર્યા વિના કંઇ પણ બની શકતું નથી; પણ આ વાત નશ્વર દેહના સંબંધે આપણે કરી; વસ્તુતઃ જીવના સંબંધમાં આપણે જોવાનું છે. આપણે જ્યારે સેવા કરવાને યોગ્ય થઇએ ત્યારે પ્રથમ આપણે એજ જોવું આવશ્યક હોય કે જગતમાં સર્વથી મોટામાં મોટો વિદ્વાન, ધીમાન, શ્રીમાન તથા સત્તાવાન કોણ છે ? કોની સેવા કરવાથી આપણે સર્વોત્કૃષ્ટ વિદ્વાન, ધીમાન, શ્રીમાન તથા સત્તાવાન થઇ શકીએ તેમ છીએ ? તે સંબંધે જો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોઇએ અને વિચારીએ તો જેની પાસે અખૂટ વિદ્યા, શ્રી, ધી તથા સત્તા સદાકાળ વિદ્યમાન રહેજ છે તેવો સેવ્ય સ્વામી કેવળ

એક પરમેશ્વરજ છે અને બીજું—

ગોળ કરે ખાટું, અણુથી વડો ગોળ કરે ખાટું.

'અણુથી વડો' થવાનો ગર્વ કોઇને શોખ હોયજ છે પણ તે શોખ શોભતોજ નથી, તેનું કારણ શું છે? તે જુઓ:—

ધનાશ્રી

વધી વધી શું થશો અંતમાં વધી વધી શું થશો; ટેક.
શું સાથે લઇ જશો, અંતમાં વધી વધી શું થશો.
દામ વધ્યાં ને ધામ વધ્યાં ને ગામ વધ્યાં શો અરશો;
નામ વધ્યાં મુકામ વધ્યાં, દુઃખ ભલે વધુમાં ફરશો. અંતમાં૦
જનો વધ્યા સામનો વધ્યાં, મિત્રો તો મદોદાના હશો;
વયે વધો અનુભવે વધો, રાજાઓ વશ રાખશો. અંતમાં૦
વૃદ્ધિ માનથી થતાં વિખુટા, આવ્યા તેમજ જશો;
પુણ્ય ખુટાડી પાપ ઉપાડી, અનુ ક્યાં ઘર માંડશો. અંતમાં૦

એટલે કહેવાનું એ છે કે જેમ 'વરઘોડે મળ્યા બહુ વના, પલક રહી થાય તે ફના' તે પ્રમાણે 'અણુથી વડો' થાય તે શા કામનો? સાચો 'વડો' તો ત્યારેજ થાય કે—

દેવાથી છુટી દેવાથી દેવાથી ન છુટી જતું.

જો કે સર્વનો આત્મા આનંદનિધાન અજરામર ને સચ્ચિતસ્વરૂપ છે, પણ તે જ્યાંસુધી બંધાયલો છે ત્યાંસુધી તેના તે તે સ્વતઃ સિદ્ધ ધર્મો તેના બંધનથી ઢંકાયેલા રહ્યા છે, માટે પ્રથમ તો તે બંધનથી મુક્ત થવો જોઇએ. આત્માને આ બંધન કોના તરફથી છે? ધણી-દેવ તરફથી આત્માને બંધન છે, માટે દેવાથી-દેવની કૃપાથી, તેમના દેવાથી જ્યારે તે છૂટે ત્યારેજ ખરો વડો થાય-સ્વસત્તાને પ્રાપ્ત કરે, અને એ રીતે આત્મ-સિદ્ધિ થઈ તે પછી તેથી પણ વિશેષ પરમાત્મ-પ્રાપ્તિ જો કરવી

હોય તો તો તે, 'દેવાથી ન છૂટી જાતું.' ત્યારે કરવું શું? 'સેવ કરે થાતું' ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે:—

आ ब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते॥

'હે અર્જુન! બ્રહ્માના લોકસુધીના લોકો પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત કરનારા છે–બ્રહ્માના લોકસુધી ગયા છતાં પણ સંસાર છૂટતો નથી, પરંતુ હે કૌન્તેય! મને પ્રાપ્ત કરીને પુનર્જન્મ રહેતો નથી. અર્થાત્ સંસારરૂપ બંધનથી જો છૂટવું હોય તો કેવળ મારૂંજ શરણ લેવું જોઇશે.' ગીતામાં આવો ઉપદેશ આપનાર કોઇ સામાન્ય મનુષ્ય નથી, પણ તેજ શ્રીમન્નારાયણ સર્વમાન્ય દેવાધિદેવ પોતેજ તે ઉપદેશદાતા છે, જેમના સંબંધમાં અનુભવીઓનાં આ વાક્યો છે–'एको देवो देवकीपुत्र एवः। આ દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ એકજ આરાધ્ય દેવ છે.' શ્રુતિના શબ્દો જો જોઇએ તો પણ તેવાજ મળે છે–'संसारमोक्षस्थितिबंधहेतुः। સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિલયનું કારણ પણ તેજ એક દેવ છે.' આવા તે મહાન પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પુનઃ ગીતામાં વચન આપે છે કે:—

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः॥

'સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરી કેવળ એક મારેજ શરણે તું આવી જા. હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવી દઇશ, શોક કર મા.' આવાં અભય વચન તે ખાલી કહેવાનાંજ છે એમ નથી. એ વાત દાસકવિ કહે છે:—

અંધે તો અંધા [illegible]

એવ કરે નિર્બંધકી પલમેં દેત છુડાય.

માટે બીજી બધી પંચાત જવા દો; કેવળ એક એમનું જ શરણ લો; લાખો અપરાધો આપણે કર્યાં હશે તોયે તેમનું શરણ લેતાંજ તે ક્ષમા કરશે. આપણને જે બંધન છે તે પ્રકૃતિરૂપ બેડીનું છે અને તે બંધન તેના પણ અધીશ્વર તે ઇશ્વરની જો કૃપા થશે તોજ છૂટશે, અન્યથા કોઇ માર્ગ નથી; એમ તેજ પ્રભુ કહે છે:—

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥

'આ મારી માયા ગુણમય હોવા ઉપરાંત દૈવી છે-દિવ્ય શક્તિવાળી છે અને તેથીજ તે દુર્લંઘ્ય છે-કોઇપણ ઉપાયે તે છૂટે તેવી નથી. માત્ર જેઓ મારે શરણે આવે છે તેઓજ આ માયાને તરી જાય છે-માયાથી મુક્ત બને છે.' આમ તે પ્રભુનું શરણ લેવાથીજ માયાબંધન છૂટે છે; બીજાં બધાં ફાંફાં છે, બીજા કોઈ પ્રકારે તે માયા છૂટતી નથી. આ સંબંધે વિશેષ પ્રકાશ પાડનું આ નીચેનું પદ જુઓ. એ ગુણમયી દૈવી માયા શું છે? અને તે શી રીતે વળગી છે? તે જુઓ:—

કેદ કેવી આકરી પ્રભુની કેદ કેવી આકરી;
મુજ પરીક્ષા કરી. પ્રભુની૦ ટેક.
જીવ તો નિરાકાર નિરવયવ, જ્ઞાનસ્વરૂપ અણુ જરી;
પ્રભા ત્હેની સ્વાભાવિક ત્હેને, નાંખી પાશ ભરી. પ્રભુની૦
ચિત્તબુદ્ધિ કિરણ ગુંથીને તે પર, મન ઇન્દ્રિય છે જડી;
પંચ મહાભૂત તે પર વીંટી, ફરસી તેથી જકડી. પ્રભુની૦
ઉપર અહાર પાંચ ઇન્દ્રિયમય, કાયા ત્હેના કરી;
પંચ વિષયથી ત્હેને મોહવા, ફરસી ખુંચે ત્યાં અડી. પ્રભુની૦

આસપાસ વળી જન સામન, સાધન એ બંધન ફરી;
જગત નથી પણ જેલ છે અહીં જીવો મજુરી કરી. પ્રભુની૦
સમ લોક પર અંડ ભીંત છે, શકે ન કો સંચરી;
દશે દીસે કિલ્લો મહા કપરો સમાવરણો ફરી. પ્રભુની૦
દશગુણ એક એકથી બારીક જીવે ન કોઈ તન ધરી;
બ્રહ્મા પણ અંડોત્તર કેહી માણસ ત્યાં શું ફરી;
ચઢો ઉતરો ચોદલોકમાં; પ્રજા અંડમાં ભરી.

ભગવાન શ્રીશંકરાચાર્યના શબ્દોમાં જોઇએ તો—

पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठरे शयनम् ।
इह संसारे भवदुस्तारे कृपयाऽपारे पाहि मुरारे ॥

'અનેક જન્મપરંપરાથી દુર્લંઘ્ય અને તેથીજ જેનો પાર આવતો નથી એવા આ સંસારમાં વારંવાર જન્મ, વારંવાર મરણ અને વારંવાર માતાના ઉદરમાં શયન કર્યા કરવું પડે છે, તો હે મુરારિ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભો ! હવે તો કૃપા કરીને આપજ બચાવો.' આપ વિના કોઇ આ સંસારથી બચાવે, તેવો અમને જોવામાં આવતો નથી; એમ 'हे मुरारे' એવું સંબોધન આપીને ભગવાન શ્રીશંકરાચાર્ય સૂચવે છે. કેમકે એ નિશ્ચય છે કે જો તારશે તો તે એકજ તારશે. તેજ કહે છે—'मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते । જેઓ મારેજ શરણે આવે છે તેઓ આ માયાને તરી જઈ શકે છે.' એટલે મૂળ કહેવાનું એજ છે કે, અચિત્ ને ચિત્—આ બન્નેનો સાચો સ્વામી તે પરમેશ્વરજ છે. આપણે તો તેમની આજ્ઞા પ્રમાણેજ દરેકોઇ તેમની વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકીએ તેમ છીએ. એમ જાણીને કોઈ બગીચાનો ઉપરી બનાવ્યો અને કોઈ મહાલકારીને અમુક કોઈ મહાલનો અધિકારી નીમ્યો તેથી તે જાણે કે મહાલકારી તે બગીચાના કે મહાલના માલિક બની શકતા

નથી; તેજ સ્થિતિ સર્વ વસ્તુના સંબંધમાં આપણી છે. આપણને તે પ્રભુએ કંઇ આપ્યું તેથી તેના આપણે માલિક થઈ શકતા નથી, પણ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણેજ તેનો ઉપયોગ કરવા બંધાઇએ છીએ; અને તે પણ એ મહાપ્રભુનું કોઈ કામ અટકી પડ્યું છે તેથી તે તે વસ્તુના ઉપયોગના આપણને અધિકારી ઠરાવ્યા છે એમ નથીજ, પણ આ પ્રકૃતિના બંધનમાંથી 'तिलतैलवत्' તલમાંથી જેમ તેલ અલગ કરવામાં આવે અને માટીમાંથી જેમ હીરાને અલગ કરવામાં આવે તેમ આપણે મુક્ત થઇ શકીએ તે માટેજ તે તે વસ્તુ સાથે આપણને ઈશ્વરે નિયુક્ત કર્યા છે; છતાં આપણે પોતાને સ્વતંત્ર માની બધુંય અમારૂં છે અને બધાંનો ઉપયોગ અમે અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકીએ છીએ, એમ જો અભિમાન કરીએ તો તે અભિમાન છે ત્યાંસુધી પ્રકૃતિબંધન અથવા તે માયાબંધન છૂટવું અશક્ય છે, ઉલટું તે દૃઢ થતું જાય છે. માટે મિથ્યા અભિમાન છોડીને તે તેનો જૂઠો હક્ક કે દાવો ત્યજી દઇને—

આ જીવનું અર્પણ વ્હાલા, તુજ પદમાં કરૂં છું;
(અને તેમાં કંઈ સપાડું કરતો નથી, પણ)
નાશેજ મૂજે તો છતે તે તુજ પદને વરૂં છું.

એમ પ્રભુચરણમાં આત્મસમર્પણ કરી દેવું જોઇએ. બસ આજ નવવિધ ભક્તિની પરાકાષ્ઠા છે, આનું નામજ આત્મનિવેદન છે. વિધિપૂર્વક પરમેશ્વરને શરણે જઇ આજ દિવસસુધી જે કાંઇ તેમનું પોતે ભોગવ્યું છે—વાપર્યું છે તે બદલ તેમની ક્ષમા માગવી જોઇએ કેઃ—

'મેરે કો નિ.દિયા' એ રાગ

'ને માર્ગપણ' નિવારો દે દેગ ... ભ્મી;

હું તો થયો નિમકહરામી બાંધી બેઠો છઉં રહામી;
તેથીજ બંધાઈ રહ્યો પીડા પામી. હું ને મ્હારાપ
જઠ્ઠર છે તમારૂં સોંપ્યું સેવા લેવા સારૂં,
માનીને બધું અમારૂં બગાડી દીધું નઠારૂં;
ભૂલ સ્વીકારી ચાહું અનુ સાચીજ ગુલામી. હું ન

આજ અભિપ્રાયથી ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ
કરે છેઃ—

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत।
तत्प्रसादात् परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

'હે ભરતવંશી અર્જુન! તું તારા સર્વભાવથી તેજ પર
મેશ્વરને શરણે જા, જેથી તેમની કૃપાને લીધે તું પરમ શાંતિને
તથા નિત્ય સ્થાયી સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીશ.' ભગવાનની આ
આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું તેજ યોગ્ય છે, એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ
જતાં આપણું કોઈ પણ કાર્ય આપણે સાધી શકતા નથી. આ
સંબંધે બલિરાજાનું પ્રબળ દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. બલિ-
રાજાને સો યજ્ઞો પોતાની ઇચ્છાથી કરવા હતા અને તેનું ફળ
ઈંદ્રપણું પણ તે કર્મના બળથી મેળવવું હતું; પરમેશ્વરની
કૃપા કે અનુજ્ઞાની તેને દરકાર ન હતી; તો તેનું ધાર્યું ન
થયું; તેની એ સ્વેચ્છાચારિતા ન ચાલી; તેને ઈંદ્રપણું ન મળ્યું;
સો યજ્ઞોનું ફળ પણ આમ ઈશ્વરાધીન છે, એ સિદ્ધ થયું;
એટલુંજ નહિ પણ પ્રભુને હાથે તેને કેદ થવું પડ્યું. જો કે યજ્ઞો
કર્યા હતા તેથી તેનામાં સદ્બુદ્ધિ અને શુભ ભાવના પ્રભુએ
આપી હતી, પણ તેના અહંભાવને લીધે તેની પાસેથી સર્વસ્વ
લઇ લેવામાં આવ્યું હતું. તે વેળા એ રીતે બલિરાજા કેદ
પકડાયો ત્યારે તેની શાણી રાણીએ પોતાના પતિની ભૂલ
સમજી લઇને પ્રભુ પ્રત્યે કહ્યું હતું કેઃ—

પ્યારા પ્રભુ મુજ પતિકર છોડો;

(તેનો પણ હવે આગ્રહ તો નથીજ; બંધનમાં જે સુખ હોય તો છો રહ્યું.)

નહિતર છોડો, નહિ તરછોડો,
પ્યારા પ્રભુ મુજ પતિ કર છોડો, કર છોડો ને નહિ કર છોડો.

એમ સર્વસ્વ ત્યજી દઇને પણ તેમનાથી છૂટવાનું નહિ; તેમજ હુંપણું છોડીને તેમનું દાસત્વ સ્વીકારી લેવું; એટલે કે વ્યભિચાર ત્યજીને સાચા પતિને એકનિષ્ઠાથી સ્વીકારવો; અને મારાપણું ત્યજી દઈ પોતાના સર્વસ્વનો તેમનુંજ માની તેમના માટેજ ઉપયોગ કરવો; આજ તેમની અનન્ય ભક્તિ છે; તેમની સેવા એજ જીવનનું પરમ કર્તવ્ય હોવું જોઇએ અને 'સતીવ પ્રિયમર્त्तारम्'-જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પ્રિય પતિને પ્રતિક્ષણ સેવતી રહે છે તેમ એ પ્રભુનું સેવન સ્વીકારવું, જેથી સંપૂર્ણ લાભ અવશ્ય મળે છે. જેમ 'जायापत्योरविभागः' પતિ-પત્નીની મિલ્કત કદી જુદી ગણાતી નથી અથવા તેમનાં વચ્ચે કોઈ જાતનો ભેદભાવ રહેતો નથી તેજ સ્થિતિ પરમેશ્વર અને ભક્તની બની રહે છે; એમ સવિધિ આત્મસમર્પણ કરી દઇને તે પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહેવા નિત્ય તત્પર રહીને તેમનીજ સેવા કરવાને તથા સદા તેમનાજ થઇ રહેવાને 'સેવક રે થા તું.'

પોતાના ગુરુએ એક રાજાને બોધ આપ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું સર્વસ્વ ગુરુને અર્પી દીધું. પછી ગુરુએ કહ્યું કે, હવે તારી આજીવિકા માટે તું શું કરીશ? તેના ઉત્તરમાં રાજાએ જણાવ્યું કે મજૂરી કરીને ચાર આના મેળવીશ અને તેથી મારો હું નિર્વાહ કરીશ. એમ કહી રાજા મજૂરી કરવાને તત્પર

થયો ત્યારે ગુરુએ તેને કહ્યું કે, ઊભો રહે; એમ ન
કદી મજૂરી કરી નથી, તેથી તને મજૂરી નહિ આવડે,
કદી રાજ્ય કર્યું નથી, તેથી મને રાજ્ય કરતાં નહિ
માટે તું આ રાજ્ય ચલાવ અને તેના બદલામાં મારી
દરરોજ ચાર આના લીધા કર. આ ન્યાય પ્રમાણે અને આ
'હેવાથી છૂટી હેવાથી હેવાથી ન છૂટી જા તું' તોજ 'આ
વટો સેવક રે થા તું' અને તે પણ 'સેવ કરે થાતું.' પોત
સર્વસ્વ પ્રભુને જ્યારે અર્પણ કરી દઇએ તે પછી તો—

વધુ રાખે તો પણ એનું; કંઈ કાપે તો પણ એનું;
જોખમ મારે શિર એનું રે,
મને નહિ માઠું લાગે કે, મારું આ કેમ આમ કર્યું;
શોચ ઉપ નહિ થાય જરી કેમ આ બગડ્યું કેમ આ સુધર્યું;
તું તારાને રાખ ગમે તેમ નવ માનું કદી એ મારું;
તને ન રોકું હું પણ જપું એથી બીજું શું સારું?

કેમકે એ રીતે સર્વસ્વનું અર્પણ કરી દીધા પછી તો
ઉમેદવાર મટી નોકર બની જવાય છે, વ્યભિચારિણી મટી
સતી પત્ની થવાય છે, આશ્રિત મટી પુત્ર થઈ જવાય છે, સેવ-
નનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રકટી નીકળે છે. આવું પ્રભુસેવન આપણે
કરીએ તેમાં કંઈ સપાડું કરતા નથી, એ વાત ખૂબ ધ્યાનમાં
રાખવાની છે. જ્યારે સપાડું કરતા નથી તો તેના ફળની
આકાંક્ષા લેશમાત્ર પણ નજ હોવી જોઇએ. ગીતાજીના એકજ
શ્લોકમાં સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે આ વાત સમજાવી દીધી છે:—

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥

'કર્મ' કરવામાંજ તારો અધિકાર છે, કર્મના ફળમાં કદી
ણ નહિ; તેમજ કર્મ કે કર્મના ફળમાં હેતુરૂપ પણ તું ન થા,

જ છે અને તે નિત્યની છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગોપાલો પાસે ગોવર્ધન પર્વતની પોતાના ઇષ્ટદેવ તરીકે પૂજા કરાવી અને તે દ્વારા ઇન્દ્રનો ભોગ ભાંગીને તેમનો ઉદ્વેગ દૂર કર્યો. આમ કૃષ્ણ- [illegible] તે પણ [illegible] દેવાંતર તથા ઉપાયાંતર છોડીને આપણને શીખવી દીધું છે અને તેનું સ્મરણ જગતમાં ચિર-સ્થાયી રહે માટે તે ગોવર્ધનપૂજાના દિવસનેજ 'દીવાળી'ના નામથી જાહેર કરવામાં આવ્યો છે વળી શ્રીરામચંદ્રના ભાઈ ભરતે કેવળ જવ ખાઈને તથા ભોંય પર શયન કરીને શ્રીરામ પાદુકાનેજ સાક્ષાત્ રામચંદ્ર માની યજન કર્યા કર્યું અને [illegible] રાજ્ય સોંપી દીધું, તેમ આપણે પણ આપણી ગુરુપરંપરા તથા શાસ્ત્રપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલી મૂર્તિનેજ ઘરમાં સેવા માટે સ્થાપીને શાસ્ત્રીય વિધિપૂર્વક તેનું યજન કરવું; જેમકે—

કરવું સહુ એવું એ જીવડા પણ ન ગમતું મ્હારું;
છ સઘળું જોવું એ જીવડા ગણવું તેને સારું,
મૂર્તિને ઘરમાં પધરાવી, ઘરને મંદિર ધારો,
સેવારૂપ સર્વે કારજ, સ્નેહે કરી સ્વીકારો. જીવડા
નાઈ ધોઈ તન ચોખ્ખું કરવું, સેવા લાયક થાવા;
રસોઈ કરવી તે પણ પ્રીતે, પ્રભુને થાળ ધરાવા. જીવડા

ઘરનાં તમામ મનુષ્યો, નોકરચાકર, ઘરખર્ચ, ઔષ વગેરે માટેનો સઘળોય ખર્ચ ન્યાયપૂર્વક સંપાદન કરે દ્રવ્યદ્વારાજ ચાલવો જોઈએ, અન્યાયથી દ્રવ્યસંગ્રહની અ લાષા ન હોવી જોઈએ. ન્યાયોપાર્જિત પવિત્ર દ્રવ્યમાં ઘરનું રાચરચીલું વગેરે બનાવવું જોઈએ અને તે માટે જે સંસ્કાર-શ્રમ-વ્યય કરવો પડે તેને પણ સેવાની અંગ સમજી તે દ્વારાજ જીવનનું સાહજિક સાફલ્ય કરવાને પ્રાપ્તિ એજ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ; તેમ૰ તે જે જે

છે–'योगक्षेमं वहाम्यहम्। એ મારા ભક્તનો યોગક્ષેમ
ચલાવું છું.' આમ પોતાના જીવનનિર્વાહની ચિંતાથી
ભગવાન ભક્તને મુક્ત કરે છે; અને આપણે આપણું એ કર્ત
જો બરાબર કર્યું જઇએ તો કોટિબ્રહ્માંડોના અધિપતિ તે પૂ
કામ પરમેશ્વર સામેથી કૃપા કરવા સદાય તત્પર રહે છે; પ
આવી પરમેશ્વર વિષયક ચિત્તની એકાગ્રતા કરવામાં પરમ પ્રેમ
નુંજ પ્રાધાન્ય હોવું જોઇએ, નહિ કે ભયનું, એ લક્ષ્યમાં રહે
માટેજ પ્રભુ કહે છે–'मद्भक्तः'–મારામાં મન રાખી તું મારો
ભક્ત બન અર્થાત્ અનન્ય ભક્તિ કર્યા કર. આવી પ્રીતિ-
રૂપાપન્ન અનન્ય ભક્તિ આપણામાં ઉદ્ભવી છે, એ શાથી જણાય?
કે જ્યારે આપણે પ્રભુસેવા વિના રહી શકીએજ નહિ, અને
પ્રભુની મૂર્તિને દેખતાંજ પ્રેમના ઊભરા આવી જતાં જાણે કે
આ મારા પ્રભુ માટે શુંયે કરી નાખું? આવા મનોભાવ
ઝળકી નીકળે, ત્યારે સમજાય કે, એ અનન્ય ભક્તિ હવે
પ્રકટી છે. આવા પ્રેમના પરિણામમાં જ્ઞાન તથા પ્રેમપૂર્વક
'મયાજી'–પરમેશ્વરનું યજન અથવા સેવન કરવું જોઇએ;
પણ તે કયાં કરવું? કયે સ્થળે કરવું? કોને વિષે મન રાખી
કરવું? કયાં પ્રેમપ્રદર્શન કરવું? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર માત્ર
એજ હોઈ શકે કે, કોઇ સુયોગ્ય ગુરુ જ્યાં ઠરાવે ત્યાંજ
તેમનું યજન પણ હોવું જોઇએ. જગતમાં પુરુષો તો ઘણા
છે, પણ તેઓમાંથી જેને પતિ તરીકે પોતાનાં માબાપ મેળવી
આપે છે તેનેજ કન્યા પતિ તરીકે સ્વીકારે છે અને તેજ તેને
ન 'અડકદડક થાય કાળો વ્હાણુ માબાપ દે તે શાલીગ્રામ'
ાય છે; તેમ આપણને પણ ગુરુદ્વારા જે દિવ્યવિગ્રહ મંગળ-
તિ પ્રાપ્ત થાય તેમાંજ શરણગમન, આત્મસમર્પણ, કર્મ-
ન્યાસ, પ્રહ્મસંબંધ આપણે કરી શકીએ. આ પરંપરા શાસ્ત્રી-

ય છે અને તે નિત્યની છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગોપાલો પ
ગોવર્ધન પર્વતની પોતાના ઇષ્ટદેવ તરીકે પૂજા કરાવી અને
દ્વારા પોતે ભોગ લઇને તેમનો ઉદ્વેગ દૂર કર્યો. આમ કૃ
વતારમાં તે પ્રભુએજ દેવતાંતર તથા ઉપાયાંતર ઉપાડીને
આપણને શીખવી દીધું છે અને તેનું સ્મરણ જગતમાં ચિર
સ્થાયી રહે માટે તે ગોવર્ધનપૂજાના દિવસનેજ 'દીવાળી'ના
નામથી જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. વળી શ્રીરામચંદ્રના ભાઇ
ભરતે કેવળ જવ ખાઇને તથા ભોંય પર શયન કરીને શ્રીરામ
પાદુકાનેજ સાક્ષાત્ રામચંદ્ર માની યજન કર્યા કર્યું અને દ
ગણું રાજ્ય સોંપી દીધું, તેમ આપણે પણ આપણી ગુરુપરંપરા
તથા શાસ્ત્રપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલી મૂર્તિનેજ ઘરમાં દેવ
માટે સ્થાપીને શાસ્ત્રીય વિધિપૂર્વક તેનું યજન કરવું; જેમકે—

કરવું સહુ એનું એ જીવડા પણ ન ગણવું મ્હારૂં;
છે સઘળું જેનું એ જીવડા ગણવું તેને સારૂં,
મૂર્તિને ઘરમાં પધરાવી, ઘરને મંદિર ધારો,
સેવારૂપે સર્વે કારજ, સ્નેહે કરી સ્વીકારો. જીવડા૦
નાઇ ધોઇ તન ચોખ્ખું કરવું, સેવા લાયક થાવા;
રસોઇ કરવી તે પણ પ્રીતે, પ્રભુને થાળ ધરાવા. જીવડા૦

ઘરનાં તમામ મનુષ્યો, નોકરચાકર, ઘરખર્ચ, ઓરિ
વગેરે માટેનો સઘળોય ખર્ચ ન્યાયપૂર્વક સંપાદન કરે
દ્રવ્યદ્વારાજ ચાલવો જોઇએ, અન્યાયથી દ્રવ્યસંગ્રહની અ
ભાષા ન હોવી જોઇએ. ન્યાયોપાર્જિત પવિત્ર દ્રવ્યમાં
ઘરનું રાચરચીલું વગેરે બનાવવું જોઇએ અને તે માટે જે
સંસ્કાર-શ્રમ-વ્યય કરવો પડે તેને પણ સેવાની અં
સમજી તે દ્વારાજ જીવનનું સાહજિક સાફલ્ય કરવાને
પ્રાપ્તિ એજ ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ; તેમજ પોતે જે ક

સંપાદન કર્યું હોય તે તે સર્વસ્વ પ્રભુનું છે, એવી દૃઢ ભાવના સતત રહેવી જોઇએ. પ્રભુ તો પૂર્ણકામ છે, તેમને શું જોઈએ છે ? કંઈજ નહિ. તે તો કહે છે-' માં નમસ્કુરુ । મને નમસ્કાર કર ' એટલે પત્યું. આમ નમસ્કારથીજ પોતાને સર્વસ્વ મળ્યું એમ તે નભાવી લે છે; અને તે સર્વેશ્વર માટે આપણે બીજું શું કરી શકીએ તેમ છીએ ? માત્ર પોતાની દીનતા દર્શાવીને—

દીંડી

કયહાં આપ કોટિ અંડપતિ દેવા,
કયહાં અમે અણુ તુચ્છ કીટ જેવા,
મળ્યા કૃપા થકી કૃપાતણા ધામ,
વાર વાર પ્રેમ સહ કરૂં પ્રણામ.

આમ પ્રાર્થનાપૂર્વક મન, વચન, કર્મથી તેમનું શરણ લ[illegible]
પ્રેમપૂર્વક તેમને નમન કરીએ તોયે ઘણું છે, પણ—

'મારે કહેવું છે કંઇ, મારે કરવું છે કંઈ,
એમ છતાં ભવજળ તરવો છે ભાઈ.'

આમ ન થવું જોઇએ; કારણકે—

'સાચે કામ સરે સદા, જૂઠે નક્કી ન થાય;
કાગળની હોડી કરો, તેથી ન સિંધુ તરાય.'

માટે ભવસિંધુ તરવો હોય તો તો—

મૂર્તિને મુજ જીવન જાણું, આણું સાચો પ્રેમ રે;
ફરે અહર્નિશ આંખો આગળ ક્ષણે ન વિસરે તેમ.

જુઓ, તુકારામ, વિઠોબા, મીરાંબાઇ વગેરે ભક્તોએ
[illegible]ન્મના:' એ ભગવાનના આદેશને જીવનમાં બરાબર ઓતપ્રોત
[illegible] તોજ તેમને પ્રભુપ્રાપ્તિ થઇ; માટે એજ પ્રમાણે 'સેવક રે
[illegible]ું.' વધુ માટે જુઓ:—

શ્રી જયમલ્લ રાઠોડનું આખ્યાન

પદ-રાગ સોરઠ

સેવ કરે થાઉં, પ્રભુથી વડો સેવક રે થા ઉં;
દેવાથી છૂટી દેવાથી દેવાથી ન છૂટી જા ઉં.

પ્રભુસેવામાં સામગ્રી તો જોઇએજ; તે જેમ વધુ પ્રમાણ માં હોય તેમ સેવા સરસ થઇ શકે છે અને તેનો લાભ પણ વિશેષ મળે છે. એટલે ત્યાગી કરતાં ગૃહસ્થ સારી સેવા કરી શકે છે. તેમાં પણ જે શ્રીમાન અને સત્તાવાન હોય તેને તો સુંદર અવસર મળેલો છે. રાજા જો ધારે તો તુરતજ સેવા દ્વારા સંસારને તરી શકે છે; માટે રાજા તો તે માટે મોટો જવાબદાર ગણાય છે. તેને જે મોટી સંપત્તિ મળેલી છે તેનો ઉપયોગ જો સેવામાં કરે તો તેને સર્વ કરતાં વિશેષ લાભ મળી શકે તેમ છે. રાજાઓ પણ એવા પ્રભુસેવક ઘણા થઈ ગયા છે, જેઓમાં અંબરીષ વગેરે પ્રાચીન રાજાઓનાં નામ સુપ્રસિદ્ધ છે અને અર્વાચીન રાજાઓમાં પણ શિવાજી મહારાજ દક્ષિણમાં અને મીરાંબાઈના પિતા જયમલ રાઠોડ ઉત્તરમાં થયા છે. તે જયમલ રાઠોડનું આ આખ્યાન છે.

રાગ કલ્યાણ

મેડતાના થયા જેમલ રાય.
ક્ષત્રીવર રાઠોડ પ્રતાપી પૃથ્વી પર પંકાય.
(એવી સેવા કરનાર થય
શ્રી મીરાંબાઈના પિતાજી, સુતાથી એ પરખાય.
(એ પણ સુભા
માદા ગુણા સાત્વિક શાખા, શ્રી વૈષ્ણવ શુચિ કાય
(દ્વિજ એટલે સર્વાધિકાર

ઊઠયો હોય તો તેના પ્રકાશને રોકવો અથવા તેને વળગવું મહાકઠિન થઇ પડે છે. પ્રભુ જો કે સર્વવ્યાપી છે, પણ તેમનું પ્રાકટ્ય ક્યાં અનુભવમાં આવે તે કંઈ પ્રભુની પોતાની મતલબની વાત નથી; એ તો તેમના અનન્ય ભક્ત થવાય, તેમને આજીજી અને કાલાવાલા કરવામાં આવે; તેમને શરણે જઇ દીનતા કરવામાં આવે અને તેમને પ્રકટ અનુભવવા માટેની જો આવડત કેળવાય, યોગ્યતા મેળવાય, અધિકારી થવાય અને પછીથી તેમની સેવાભક્તિ સત્યને સવિધિ કરવામાં આવે તોજ એ અગમ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ શકે, સાક્ષાત્કારદ્વારા અનુભવમાં આવી શકે. હવે જુઓ, તે શત્રુ રાજા એવો વિચાર કરીને—

પદ—'કંથ બીન' એ રાગ

આવ્યો ચઢી અરિ રાય, પ્રાતમાં આવ્યો ચઢી અરિ રાય;
પહોંચ્યો છે હદ માંહ્ય, ટેક.
(દૂતોથી ખબર મળતાંજ)
રાજ્યમહેલમાં ધસ્યા મંત્રીઓ, પણ અંદર ન જવાય;
શત્રુ ધસી આવે છે ધુમથી, એ તે શે રોકાય. પ્રાતમાં
સરવે ભેળા થયા બારણે, માંહે જતાં સકુચાય;
દ્વારપાળ કહે જવા ન દઇએ, રાજ્ય ભલે બધું જાય. પ્રાતમાં૦
રીત રાયની સહુ સમજે, તોડે તે માર્યો જાય;
તેથી અંદર ઘુસવા કોઇએ, ખરા દિલે નવ ચ્હાય. પ્રાતમાં૦
શત્રુ આવ્યો છેક સમીપે, છેલ્લો કર્યો ઉપાય;
માટને જઇ વિનતિ કીધી, જાઓ આપ ઝટ માંહ્ય. પ્રાતમાં૦
બધા સૈનિકો સજ્જ થઈ ઉભા, આજ્ઞા નૃપની ચ્હાય;
આપ પધારો તોપણ ત્હેની, તજવીજ કરી છે રાય! પ્રાતમાં૦
ાર થઈ તો જુલમ થઈ જશે, મા સમજ્યાં મન માંહ્ય;
ાડીદારને પણ નવ ગાંઠ્યા, ઉરે ન ધર્યાં જરાય. પ્રાતમાં૦

પણ મૂર્ખાઓ આવી ભક્તિના અલૌકિક માહાત્મ્યને શું
ણે ? એ તો બધું કાલ્પનિક ને ઢોંગજ માને ! સેવા કોની
રવી જોઇએ ? તે સેવનીય કેવો છે ? તેની કેવી શક્તિ છે !
ગેરે એ અજ્ઞાનગ્રસ્ત શું સમજે ? તેઓ તો એવી ભક્તિને
અમુક કોઇ એક ચેષ્ટા અથવા લત માને; અથવા તે નિષ્ફળ
કોઇ ક્રિયા છે, એમ પોતાની વિદ્વતાના અથવા વસ્તુતઃ મૂર્ખ-
તાના ટોળમાંજ બધું હસી કાઢે. એક ભક્તે ગાયું છેઃ—
'શું જાણે વ્યાકરણી વસ્તુને શું જાણે વ્યાકરણી.' વગેરે

શાર્દૂલ છંદ

શત્રુરાય સીમાડીયે જય લહી, એવી રીતિ ભૂપની;
જાણ્યું કે નહિ ઉદ્યોજ કરીએ, પૂજા તજી એ ગુણી.

એટલે તે પોતાનું રક્ષણ કરી શકશે નહિ; અને આપણો
સહજમાં વિજય થઇ જશે.

તેથી પ્રાત વિષે જઇ પુર બધું, ર્હેલું કરૂં હાથ તે;
ઘેરી મંદિર કેદ સહેજ કરશું, રાઠોડના નાથને.

આવા વિચારો શત્રુ રાજાએ કર્યા, પણ તેને ક્યાં ભાન
હતું ? આ તે શું કોળીનો કુઓ હતો ? અથવા રાઠોડ જયમલ
શું પ્રમાદમાં કે અજ્ઞાનમાં પડ્યો હતો ? અફસોસ ! આવા
અજ્ઞાનીઓ ઘમંડમાં ને આવેશમાં નથી સમજતા કે મંદિર
એટલે શું ? તે મંદિરમાં જે બિરાજે છે તે કોણ છે ? તેની
સેવા કરનારાઓ કેવા અચિન્ત્ય શક્તિવાળા હોય છે !
તેઓ પોતે પોતાનું રક્ષણ કરવા ભલે તત્પર ન રહે પણ તેઓ
જેમને સેવી રહ્યા છે તે તો તેઓનું રક્ષણ કરવા નિત્ય તત્પરજ
રહે છે. પણ આ બધી વાત સેવકની અડગ શ્રદ્ધા અને તેની
... ની દૃઢ નિશ્ચિત વિધિ પર આધાર રાખે છે. અગ્નિ જો ભભુકી

માટે કરેલી, તે કેમ તોડાય ? વિઘ્નો ભલે આવે, તે સહન કરીશ, પણ ' હવે ન છૂટાય વ્હાલી બાત. '

બીજી વાત એ છે કે પ્રભુ પધાર્યા; તેમની સમક્ષ તેમની સેવા કરવાનો આરંભ થઇ ચૂક્યો, તો હવે તો—

'સૌથી પહેલી પ્રભુસેવા,
પછી બીજી બધીએ વાત રે. હવે ન છૂટાય૦'

સઘળાં કર્તવ્યોમાં પૂર્વકૃત્ય કયું ? તેનો વિચાર અવશ્ય હોવો જોઇએ અને તે પ્રથમ કરવાના કર્તવ્યની તૈયારીઓ સાંગોપાંગ પૂર્ણ કરવી જોઇએ. તેમાં જેટલા ગોટા વાળો તેટલી હાનિ જરૂર થવાની; એમ આ પૂજા-કર્તવ્યને જો પૂર્વકૃત્ય ગણીએ તોયે—

'સૌથી પહેલી હરિસેવા,
પછી બીજી બધીએ વાત રે! હવે ન છૂટાય૦'

વળી હાલના સમયે આ બે મારાં કર્તવ્યોમાંથી કયું પ્રથમ હોવું જોઇએ ? મને તો મારું મૂળ કર્તવ્ય હરિસેવનજ પ્રથમ જણાય છે. તે કરવા જતાં ગમે તે થઇ જાય, ધીના ઘડા ઢોળાઇ જાય, તોયે શું ? સીતાજીના ખોળામાં શ્રીરામચંદ્ર એક વેળા સૂઇ રહ્યા હતા, ત્યારે એક કાગડાએ આવી સીતાજીને ચાંચો મારવા માંડી, પણ પોતાના પતિ જાગી જશે તો મારી સેવામાં ભંગ પડશે, એમ માનીને સીતાજી હલ્યાં ચલ્યાં નહિ, આનું નામ તે સેવા. મહાભારતમાં એક કથા છે. એક સતી સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવામાં લાગી હતી, ત્યારે કોઇ એક સિદ્ધ તપસ્વી [illegible] બહાર [illegible] આવ્યો, અને [illegible] કરવા લાગ્યો. [illegible]

તરફથી હસ્તલિખિત સ્વરૂપમાં મળી આવવાથી પ્રકટ થઈ શક્યાં છે, આથી તેમનો આ સ્થળે આભાર માનવામાં આવે છે.

પહેલા ગ્રંથમાં આપેલાં આખ્યાનોની જેમ આમાંના સર્વ આખ્યાનો નવેસરથી યોગ્ય ફેરફાર સાથે શ્રી. ગિરિજાશંકર મયાશંકર શાસ્ત્રીજી પાસે તૈયાર કરાવીને છપાયાં છે.

આવાં આખ્યાનોનો જેમ બને તેમ વધુ પ્રચાર કરવાથી જનસમાજની નૈતિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાથે ભક્તો અંતે પરમપદ પ્રાપ્ત કરવામાં સરળતા થાય છે એ વિષે પહેલા ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે; એટલે આ સ્થળે પુનરુક્તિ નહિ કરતાં માત્ર એટલુંજ કહેવું યોગ્ય ગણાશે કે ભક્તિમાર્ગપ્રિય જનસમાજ આ આખ્યાનોમાંથી ઘણુંજ મેળવી શકશે. કહેવાતા સુધારક વર્ગને આ વાત કદાચ ટાયલાં જેવી લાગે, પણ તેઓ આંતરદૃષ્ટિથી જોશે તો જણાશે કે, આવા આખ્યાનોના પ્રચારદ્વારા જનસમાજની નૈતિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સહેજે સાધી શકાશે. અંતે આમાંનાં આખ્યાનો વાચક વર્ગને પરમપદ પ્રાપ્ત કરવામાં માર્ગદર્શક થઈ પડશે એવી ભાવનાપૂર્વક હરિઃ ૐ તત્સત્

ચૈત્ર શુક્લ ૫.
સં. ૧૯૯૫

ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

રામી બાંધી બેઠો છઉં સ્હામી;
પીડા પામી. હું ને મ્હારાપણું૦
ોંપ્યું સેવા લેવા સારૂં;
રૂં બગાડી દીધું નઠારૂં;
અનુ સાચીજ ગુલામી. હું ને૦
ાથી ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આદેશ

गच्छ सर्वभावेन भारत ।
परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

અર્જુન ! તું તારા સર્વભાવથી તેજ પર-
, જેથી તેમની કૃપાને લીધે તું પરમ શાંતિને
ો સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીશ.' ભગવાનની આ
ંવું તેજ યોગ્ય છે, એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ
ર્ય પણ કાર્ય આપણે સાધી શકતા નથી. આ
નું પ્રબળ દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. બલિ-
પોતાની ઈચ્છાથી કરવા હતા અને તેનું ફળ
કર્મના બળથી મેળવવું હતું; પરમેશ્વરની
ની તેને દરકાર ન હતી; તો તેનું ધાર્યું ન
રેચ્છાચારિતા ન ચાલી; તેને ઉદ્ધરણું ન મળ્યું;
ણ પણ આમ ઈશ્વરાધીન છે, એ સિદ્ધ થયું;
રણ પ્રભુને હાથે તેને કેદ થવું પડ્યું. એ કે થશે
તેનામાં સદ્બુદ્ધિ અને શુભ ભાવના પ્રભુએ
ણ તેના અહંભાવને લીધે તેની પાસેથી સર્વસ્વ
લેવું હતું. તે વેળા એ રીતે [illegible]
તેની [illegible]
[illegible] હતું કે:—

નથી; તેજ સ્થિતિ સર્વ વસ્તુના સંબંધમાં આપણી છે. આપણને તે પ્રભુએ કંઇ આપ્યું તેથી તેના આપણે માલિક બની શકતા નથી, પણ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણેજ તેનો ઉપયોગ કરવા બંધાઇએ છીએ; અને તે પણ એ મહાપ્રભુનું કોઇ કામ અટકી પડ્યું છે તેથી તે તે વસ્તુના ઉપયોગના આપણને અધિકારી ઠરાવ્યા છે એમ નથીજ, પણ આ પ્રકૃતિના બંધનમાંથી 'तिलतैलवत्' તલમાંથી જેમ તેલ અલગ કરવામાં આવે અને માટીમાંથી જેમ હીરાને અલગ કરવામાં આવે તેમ આપણે મુક્ત થઇ શકીએ તે માટેજ તે તે વસ્તુ સાથે આપણને ઈશ્વરે નિયુક્ત કર્યા છે; છતાં આપણે પોતાને સ્વતંત્ર માની બધુંય અમારૂં છે અને બધાંનો ઉપયોગ અમે અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકીએ છીએ, એમ જો અભિમાન કરીએ તો તે અભિમાન છે ત્યાંસુધી પ્રકૃતિબંધન અથવા તે માયાબંધન છૂટવું અશક્ય છે, ઊલટું તે દૃઢ થતું જાય છે. માટે મિથ્યા અભિમાન છોડીને તે તેનો જૂઠો હક્ક કે દાવો ત્યજી દઇને—

આ જીવનું અર્પણ વ્હાલા, તુજ પદમાં કરૂં છું;
(અને તેમાં કંઇ સપાડું કરતો નથી, પણ)
તારીજ મૂડી તો છતિ તે તુજ પદને ધરૂં છું.

એમ પ્રભુચરણમાં આત્મસમર્પણ કરી દેવું જોઇએ. બસ આજ નવવિધ ભક્તિની પરાકાષ્ઠા છે, આનું નામજ આત્મનિવેદન છે. વિધિપૂર્વક પરમેશ્વરને શરણે જઇ આજ દિવસસુધી જે કાંઇ તેમનું પોતે ભોગવ્યું છે—વાપર્યું છે તે બદલ તેમની માગવી જોઇએ કેઃ—

'રે રે શું નિદ્રા' એ રાગ

ને મારાપણું નિવારો હે પ્રભુ સૌના સ્વામી;

તો થયો નિમકહરામી બાંધી બેઠો છઉં સ્હામી;
થીજ બંધાઈ રહ્યો પીડા પામી. હું ને મ્હારાપણું૦
ઇશ્વર છે તમારૂં સોંપ્યું સેવા લેવા સારૂં,
માનીને બધું અમારૂં બગાડી કીધું નઠારૂં;
મૂલ સ્વીકારી ચાહું અનુ સાચીજ ગુલામી. હું ને૦

આજ અભિપ્રાયથી ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આદેશ રે છે:—

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत।
तत्प्रसादात् परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम्॥

'હે ભરતવંશી અર્જુન! તું તારા સર્વભાવથી તેજ પરમેશ્વરને શરણે જા, જેથી તેમની કૃપાને લીધે તું પરમ શાંતિને તથા નિત્ય સ્થાયી સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીશ.' ભગવાનની આ આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું તેજ યોગ્ય છે, એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જતાં આપણું કોઈ પણ કાર્ય આપણે સાધી શકતા નથી. આ સંબંધે બલિરાજાનું પ્રબળ દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. બલિરાજાને સો યજ્ઞો પોતાની ઇચ્છાથી કરવા હતા અને તેનું ફળ ઇંદ્રપણું પણ તે કર્મના બળથી મેળવવું હતું; પરમેશ્વરની કૃપા કે અનુજ્ઞાની તેને દરકાર ન હતી; તો તેનું ધાર્યું ન થયું; તેની એ સ્વેચ્છાચારિતા ન ચાલી; તેને ઇંદ્રપણું ન મળ્યું; સો યજ્ઞોનું ફળ પણ આમ ઈશ્વરાધીન છે, એ સિદ્ધ થયું; એટલુંજ નહિ પણ પ્રભુને હાથે તેને કેદ થવું પડ્યું. જો કે યજ્ઞો કર્યો હતા તેથી તેનામાં સદ્બુદ્ધિ અને શુભ ભાવના પ્રભુએ આપી હતી, પણ તેના અહંભાવને લીધે તેની પાસેથી સર્વસ્વ લઈ લેવામાં આવ્યું હતું. તે વેળા એ રીતે બલિરાજા કેદ પકડાયો ત્યારે તેની શાણી રાણીએ પોતાના પતિની ભૂલ સમજી લઈને પ્રભુ પ્રત્યે કહ્યું હતું કે:—

ખારા પ્રભુ મુજ પતિકર છોડો:

(તેનો પણ હવે આગ્રહ તો નથીજ; બંધનમાં જે સુખ હોય તો છો રહ્યું.)

નહિતર છોડો, નહિ તરછોડો,
પ્યારા પ્રભુ મુજ પતિ કર છોડો, કર છોડો ને નહિ કર છોડો.

એમ સર્વસ્વ ત્યજી દઇને પણ તેમનાથી છૂટવાનું નહિ; તેમજ હુંપણું છોડીને તેમનું દાસત્વ સ્વીકારી લેવું; એટલે કે વ્યભિચાર ત્યજીને સાચા પતિને એકનિષ્ઠાથી સ્વીકારવો; અને મારાપણું ત્યજી દઈ પોતાના સર્વસ્વનો તેમનુંજ માની તેમના માટેજ ઉપયોગ કરવો; આજ તેમની અનન્ય ભક્તિ છે; તેમની સેવા એજ જીવનનું પરમ કર્તવ્ય હોવું જોઇએ અને 'सतीव प्रियमर्त्तारम्'-જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પ્રિય પતિને પ્રતિક્ષણ સેવતી રહે છે તેમ એ પ્રભુનું સેવન સ્વીકારવું, જેથી સંપૂર્ણ લાભ અવશ્ય મળે છે. જેમ 'जायापत्योरविभागः' પતિ-પત્નીની મિલ્કત કદી જુદી ગણાતી નથી અથવા તેમનાં વચ્ચે કોઈ જાતનો ભેદભાવ રહેતો નથી તેજ સ્થિતિ પરમેશ્વર અને ભક્તની બની રહે છે; એમ સવિધિ આત્મસમર્પણ કરી દઇને તે પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહેવા નિત્ય તત્પર રહીને તેમનીજ સેવા કરવાને તથા સદા તેમનાજ થઇ રહેવાને 'સેવક રે થા તું.'

પોતાના ગુરુએ એક રાજાને બોધ આપ્યો ત્યારે તેણે ...તાનું સર્વસ્વ ગુરુને અર્પી દીધું. પછી ગુરુએ કહ્યું કે, હવે ...રી આજીવિકા માટે તું શું કરીશ? તેના ઉત્તરમાં રાજાએ જણાવ્યું કે મજૂરી કરીને ચાર આના મેળવીશ અને તેથી ...ગે હું નિર્વાહ કરીશ. એમ કહી રાજા મજૂરી કરવાને તત્પર

થયો ત્યારે ગુરુએ તેને કહ્યું કે, ઊભો રહે; એમ ન કર; તેં કદી મજૂરી કરી નથી, તેથી તને મજૂરી નહિ આવડે, અને મેં કદી રાજ્ય કર્યું નથી, તેથી મને રાજ્ય કરતાં નહિ આવડે; માટે તું આ રાજ્ય ચલાવ અને તેના બદલામાં મારી પાસેથી દરરોજ ચાર આના લીધા કર. આ ન્યાય પ્રમાણે અને આ રીતે 'દેવાથી છૂટી દેવાથી દેવાથી ન છૂટી જા હું' તોજ 'અણુથી વડો સેવક રે થા તું' અને તે પણ 'સેવ કરે થાતું.' પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુને જ્યારે અર્પણ કરી દઈએ તે પછી તો—

વધુ રાખે તો પણ એવું; કંઈ કાપે તો પણ એવું;
જોખમ મારે શિર એનું રે,
મને નહિ માઠું લાગે કે, મારું આ કેમ આમ કર્યું;
શોચ હર્ષ નહિ થાય જરી કેમ આ બગડ્યું કેમ આ સુધર્યું;
તું તારાને રાખ ગમે તેમ નવ માનું કદી એ મારું;
તને ન રોકું હું પણ જંપું એથી બીજું શું સારું?

કેમકે એ રીતે સર્વસ્વનું અર્પણ કરી દીધા પછી તો ઉમેદવાર મટી નોકર બની જવાય છે, વ્યભિચારિણી મટી સતી પત્ની થવાય છે, આશ્રિત મટી પુત્ર થઈ જવાય છે, સેવ-નનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રકટી નીકળે છે. આવું પ્રભુસેવન આપણે કરીએ તેમાં કંઇ સપાડું કરતા નથી, એ વાત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જ્યારે સપાડું કરતા નથી તો તેના ફળની આકાંક્ષા લેશમાત્ર પણ નજ હોવી જોઇએ. ગીતાજીના એકજ લોકમાં સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે આ વાત સમજાવી દીધી છેઃ—

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥

'કર્મ' કરવામાંજ તારો અધિકાર છે, કર્મના ફળમાં કદી નહિ; તેમજ કર્મ કે કર્મના ફળમાં હેતુરૂપ પણ તું ન થા.

અને તને અકર્મનો સંગ ન થાઓ.' આ શ્લોકનું રહસ્ય અતિ
શય લક્ષ્યમાં લેવા જેવું છે. પ્રભુસેવા એજ જીવનનું પરમ
કર્તવ્ય હોઇને તેના ફળની અભિલાષ લેશ પણ કદી ન હોવી
જોઇએ, આ મુદ્દો છે. ગીતાજીના નવ નવ અધ્યાયના મધ્ય
માં તથા અંતમાં એજ ગુહ્યતમ ઉપદેશને ઉપદેશીને ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણ, સાથે શરણ લેવાનો પણ આમ આદેશ કરે છેઃ—

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

'તું મારામાંજ મન રાખ, મારો ભક્ત થા, મારું યજન કર ને મનેજ નમસ્કાર કર.' આમાં 'मन्मना भव'-તું મારામાં મન રાખ એ ખાસ મુખ્ય તરીકે કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે 'મન વિના મળવું ને તે ભીંતથી ભટકાવું' જોઇએ સેવા કરતી વખતે મન કેવળ પ્રભુમાંજ હોવું જોઇએ; સર્વ કંઇ સરસામાન-સામગ્રી-એ બધું પ્રભુનુંજ છે અને પ્રભુનાજ માટે છે, આ ભાવનાપૂર્વક 'આ રહ્યા પ્રભુ, મારી સમક્ષજ આ બિરાજ્યા, આ મારી સેવાને તે સ્વીકારી રહ્યા છે' આમ જેમ પનિયારીનું ચિત્ત બેડામાં એકાગ્ર હોય છે અને નટનું જેમ દોરીમાંજ રહે છે તેમ ચિત્ત કેવળ પ્રભુમાંજ એકાગ્ર થવું જોઇએ; અને એ રીતે ભય તથા પ્રીતિથી પ્રભુશરણ જેણે લીધું એટલે ભય બિલકુલ રહેતો નથી; કેમકે તે પ્રભુજ ક[illegible] છે-'मा शुचः'-શોક ન કર, 'मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादा[illegible] तरिष्यसि'-મારામાં તું ચિત્ત રાખીશ એટલે મારી કૃપા[illegible] તું સર્વ સંકટોને તરી જઇશ. આ પ્રમાણે સર્વાંશે ભયમુ[illegible] કરવાનું કરીને પ્રભુ સૂચવે છે કે, ચિત્તની એવી એકાગ્ર[illegible] કરવાનું આવું અપાર માહા[illegible] [illegible]તુંજ નહિ પણ તે[illegible] કેવળ પ્રભુમાંજ [illegible] પોતાના ભાન [illegible] નિ[illegible] હનો સદ્ભાવ છે. [illegible] લઇ [illegible]

છે–'योगक्षेमं वहाम्यहम्।' એ મારા ભક્તનો યોગક્ષેમ હુંજ ચલાવું છું.' આમ પોતાના જીવનનિર્વાહની ચિંતાથી પણ ભગવાન ભક્તને મુક્ત કરે છે; અને આપણે આપણું એ કર્તવ્ય જો બરાબર કર્યું જઇએ તો કોટિબ્રહ્માંડોના અધિપતિ તે પૂર્ણકામ પરમેશ્વર સામેથી કૃપા કરવા સદાય તત્પર રહે છે; પણ આવી પરમેશ્વર વિષયક ચિત્તની એકાગ્રતા કરવામાં પરમ પ્રેમનુંજ પ્રાધાન્ય હોવું જોઇએ, નહિ કે ભયનું, એ લક્ષ્યમાં રહે માટેજ પ્રભુ કહે છે–'मद्भक्त:'–મારામાં મન રાખી તું મારો ભક્ત બન અર્થાત્ અનન્ય ભક્તિ કર્યા કર. આવી પ્રીતિરૂપાપન્ન અનન્ય ભક્તિ આપણામાં ઉદ્ભવી છે, એ શાથી જણાય? કે જ્યારે આપણે પ્રભુસેવા વિના રહી શકીએજ નહિ, અને પ્રભુની મૂર્તિને દેખતાંજ પ્રેમના ઊભરા આવી જતાં જાણે કે આ મારા પ્રભુ માટે શુંયે કરી નાખું? આવા મનોભાવ ઉછળી નીકળે, ત્યારે સમજાય કે, એ અનન્ય ભક્તિ હવે પ્રકટી છે. આવા પ્રેમના પરિણામમાં જ્ઞાન તથા પ્રેમપૂર્વક 'મથાજી'–પરમેશ્વરનું યજન અથવા સેવન કરવું જોઇએ; પણ તે ક્યાં કરવું? કયે સ્થળે કરવું? કોને વિષે મન રાખ[illegible] કરવું? ક્યાં પ્રેમપ્રદર્શન કરવું? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મા[illegible] એજ હોઈ શકે કે, કોઇ સુયોગ્ય ગુરુ જ્યાં ઠરાવે ત્યાંજ તેમનું યજન પણ હોવું જોઇએ. જગતમાં પુરુષો તો ઘણા છે, પણ તેઓમાંથી જેને પતિ તરીકે પોતાનાં માબાપ મેળવી આપે છે તેનેજ કન્યા પતિ તરીકે સ્વીકારે છે અને તેજ તેને મન ' અડકદડક થાય કાળો ન્હાનુ માબાપ દે તે શાલીગ્રામ ' હોય છે; તેમ આપણને પણ ગુરુદ્વારા જે દિવ્યવિગ્રહ મંગળમૂર્તિ પ્રાપ્ત થાય તેમાંજ શરણગમન, આત્મસમર્પણ, કર્મન્યાસ, બ્રહ્મસંબંધ આપણે કરી શકીએ. આ પરંપરા શાસ્ત્રી-

ચ છે અને તે નિત્યની છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગોપાલો પાસે ગોવર્ધન પર્વતની પોતાના ઇષ્ટદેવ તરીકે પૂજા કરાવી અને તે દ્વારા પોતે ભોગ લઇને તેમનો ઉદ્વેગ દૂર કર્યો. આમ કૃષ્ણાવતારમાં તે પ્રભુએજ દેવતાંતર તથા ઉપાયાંતર છોડાવીને આપણને શીખવી દીધું છે અને તેનું સ્મરણ જગતમાં ચિરસ્થાયી રહે માટે તે ગોવર્ધનપૂજાના દિવસનેજ 'દીવાળી'ના નામથી જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. વળી શ્રીરામચંદ્રના ભાઈ ભરતે કેવળ જવ ખાઇને તથા ભોંય પર શયન કરીને શ્રીરામપાદુકાનેજ સાક્ષાત્ રામચંદ્ર માની યજન કર્યા કર્યું અને કંઇ ગણું રાજ્ય સોંપી દીધું, તેમ આપણે પણ આપણી ગુરુપરંપરા તથા શાસ્ત્રપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલી મૂર્તિનેજ ઘરમાં સેવા માટે સ્થાપીને શાસ્ત્રીય વિધિપૂર્વક તેનું યજન કરવું; જેમકે—

કરવું સહુ એનું એ જીવડા પણ ન ગણવું મ્હારૂં;
છે સઘળું જેનું એ જીવડા ગણવું તેને સારૂં;
મૂર્તિને ઘરમાં પધરાવી, ઘરને મંદિર ધારો,
સેવારૂપે સર્વે કારજ, સ્નેહે કરી સ્વીકારો. જીવડા૦
નાઈ ધોઈ તન ચોખ્ખું કરવું, સેવા લાયક થાવા;
રસોઈ કરવી તે પણ માને, પ્રભુને થાળ ધરાવા. જીવડા૦

ઘરનાં તમામ મનુષ્યો, નોકરચાકર, ઘરખર્ચ, ઑફિસ વગેરે માટેનો સઘળોય ખર્ચ ન્યાયપૂર્વક સંપાદન કરેલા દ્રવ્યદ્વારાજ ચાલવો જોઇએ, અન્યાયથી દ્રવ્યસંગ્રહની અભિલાષા ન હોવી જોઇએ. ન્યાયોપાર્જિત પવિત્ર દ્રવ્યમાંથીજ ઘરનું રાચરચીલું વગેરે બનાવવું જોઇએ અને તે માટે જે કંઈ સંસ્કાર-શ્રમ-વ્યય કરવો પડે તેને પણ સેવાની અંતર્ગત સમજુ તે દ્વારાજ જીવનનું આધ્યાત્મિક સાફલ્ય કરવાને પ્રભુપ્રાપ્તિ એજ ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ; તેમજ પોતે જે જે કંઈ

મ્હેલ વિશે મુર્તિ મંદિરમાં, સેવે આપ સદાય.
(તે કેવે પ્રકારે ?)
સુહારીથી લઈ બધીએ સેવા, જાતે કરી હરખાય.
(જુજ જુણાનીએ જાતે લખે.)
ા ઘડી દિન ચઢી જાય ત્યાં સુધી, મંદિરમાં રોકાય.
(પહેલી મોટી ઓફિસ)
ાં સુધી 'બંધી' કોઈથી પણ, અંદર જઈ ન શકાય.
(બહારનાં વિઘ્ન દૂર)
ઉ વાત ન કશી કોઈથી, કદી જ નવ કહેવાય.
(અંદરનાં દૂર)
તન મન રહે જગતજીવનમાં, અકથ અનુભવ થાય.
(ત્યારેજ)
એમ સેવ સુખ પ્રેમ ધરી લે, તોપણ મન ન ધરાય.

પોતે કોણ શું છે ? એ પ્રથમ બરાબર સમજવું જોઇએ. તે સમજ્યા પછી મંદિર, મૂર્તિ એ શું ? એનું સત્ય રહસ્ય જાણીને પ્રભુકૃત ઉપકારોના સ્મરણપૂર્વક હૃદયથી જો પ્રભુસેવન કરવામાં આવે તો પ્રતિદિન ઈશ્વરી તત્ત્વનો અનુભવ થવા લાગે અને તે સંપૂર્ણપણે થઇ ગયો એટલે તો જાણે પોતાના પર અમૃતની વૃષ્ટિ થાય, અમૃતમાં જ પોતે ગરકાવ બન્યો હોય તેવો અપૂર્વ આનંદ અનુભવાય છે. માટે એવો 'સેવક રે થા તું.' રાજા જયમલે એવી સેવા કરવા માંડી ત્યારે—

દીંડી

દેશ ને વિદેશ વિષે ખ્યાતિ ચાલી,
સર્વ સંમત છે સાત્વિક સુચાલી;
સાચી સેવ સદા સ્નેહે સંભાળી,
તુલ્ય ભક્તિ કોઇની ન ભાળી.

શ્રી જયમલ્લ રાઠોડનું આખ્યાન

પદ-રાગ સોરઠ

સેવ કરે થાઉં, આજુથી નડો સેવક રે થા ઉં;
રૂવાથી છૂટી રૂવાથી રૂવાથી ન છૂટી જા ઉં.

પ્રભુસેવામાં સામગ્રી તો જોઇએજ; તે જેમ વધુ પ્રમાણ
માં હોય તેમ સેવા સરસ થઇ શકે છે અને તેનો લાભ પણ
વિશેષ મળે છે. એટલે ત્યાગી કરતાં ગૃહસ્થ સારી સેવા કરી
શકે છે. તેમાં પણ જે શ્રીમાન અને સત્તાવાન હોય તેને સેવ
સુંદર અવસર મળેલો છે. રાજા જો ધારે તો તુરતજ સેવ
દ્વારા સંસારને તરી શકે છે; માટે રાજા તો તે માટે મોટે
જવાબદાર ગણાય છે. તેને જે મોટી સંપત્તિ મળેલી છે
તેનો ઉપયોગ જો સેવામાં કરે તો તેને સર્વ કરતાં વિશેષ
લાભ મળી શકે તેમ છે. રાજાઓ પણ એવા પ્રભુસેવક ઘણા
થઈ ગયા છે, જેઓમાં અંબરીષ વગેરે પ્રાચીન રાજાઓનાં
નામ સુપ્રસિદ્ધ છે અને અર્વાચીન રાજાઓમાં પણ શિવાજ
મહારાજ દક્ષિણમાં અને મીરાંબાઈના પિતા જયમલ રા
ઉત્તરમાં થયા છે. તે જયમલ રાઠોડનું આ આખ્યાન છે.

રાગ કલ્યાણ

મેડતાના થયા જેમલ રાય.
ક્ષત્રીવર રાઠોડ પ્રતાપી પૃથ્વી પર પંકાય.
(એવી સેવા કરનાર થ
શ્રી મીરાંબાઈના પિતાજી, સુતાથી એ પરખાય.
(એ પણ સુભા
માદા સુધા સાત્વિક શાખા, શ્રી વૈષ્ણવ શુચિ કાય
(દ્વિજ એટલે સર્વાધિકાર

મ્હેલ વિશે મુર્તિ મંદિરમાં, સેવે આપ સદાય.
(તે કેવે પ્રકારે?)
બુહારીથી લઈ બધીએ સેવા, જાતે કરી હરખાય.
(ખુજ જુબાનીએ જાતે લખે.)
દશ ઘડી દિન ચઢી જાય ત્યાં સુધી, મંદિરમાં રોકાય.
(પહેલી મોટી ઑફિસ)
ત્યાં સુધી 'બંધી' કોઈથી પણ, અંદર જઈ ન શકાય.
(બહારનાં વિઘ્ન દૂર)
બીજી વાત ન કરી કોઈથી, કદી જ નવ કહેવાય.
(અંદરનાં દૂર)
તન મન રહે જગતજીવનમાં, અકથ અનુભવ થાય.
(ત્યારેજ)
એમ સેવ સુખ પ્રેમ ધરી લે, તોપણ મન ન ધરાય.

પોતે કોણ શું છે? એ પ્રથમ બરાબર સમજવું જોઈએ. સમજ્યા પછી મંદિર, મૂર્તિ એ શું? એનું સત્ય રહસ્ય ણીને પ્રભુકૃત ઉપકારોના સ્મરણપૂર્વક હૃદયથી જો પ્રભુસેવન રવામાં આવે તો પ્રતિદિન ઈશ્વરી તત્ત્વનો અનુભવ થવા ાગે અને તે સંપૂર્ણપણે થઈ ગયો એટલે તો જાણે પોતાના ર અમૃતની વૃષ્ટિ થાય, અમૃતમાં જ પોતે ગરકાવ બન્યો ડાય તેવો અપૂર્વ આનંદ અનુભવાય છે. માટે એવો 'સેવક ર થા શું.' રાજા જયમલે એવી સેવા કરવા માંડી ત્યારે—

દોહા

દેશ ને વિદેશ વિષે ખ્યાતિ ચાલી,
સર્વ સંપન્ન છે સાત્વિક સુખાલી;
સાચી સેવ સદા સ્નેહે સંભાળી,
ભૂપ ગુરુ ભક્તિ રોકની ન ભાળી.

એ પણ એક પક્ષ છે કે પોતાના કાર્યનો ભાર કેવળ પ્રભુ પરજ ન મૂકી દેવો. પ્રથમ પોતાનાથી બનતું બધુંય કરવું. પ્રભુને પરિશ્રમ આપવો તે ઠીક નહિ; તેમનું પોતાનું કામ પણ પોતાનાથી બની શકે તો તેમને ન કરવા દેતાં પોતેજ કરવું; આ એક અનન્ય ભક્તિનુ મંતવ્ય છે. આ પ્રમાણે માની માઈ દોડી ગયાં; તેમણે પોતાના કુંવરને પ્રભુ સાથેની એકાગ્રતામાંથી જગાડયો; અને તેની એકાગ્રતા તોડાવીને તે બોલ્યાંઃ—

પદ–'તેરા કુમલા' એ રાગ

ઉઠો વ્હાલા જેમલજી (૨)

ઉઠો વ્હાલા જેમલજી, તમે પૂજા તજી.

હાંરે ઉઠો વ્હાલા જેમલજી, તમે પૂજા તજી.(૨)

અરિ ચઢી આવ્યો, સેના લાવ્યો, નથી પેઠો પુરમાંહે હજી.(૨)

સૈનિક સઘળા સજ્જ થઈ ઉભા, હાંરે સારું કુંવરજી. (૨)

ઉઠ આજ જનહાજ વિચારી. સાચી અગત્ય સમજી. (૨)

તું પધાર્યો તો વિજય છે તુજ, સહાયકારી છે હરજી. (૨)

સેવ સુખે આવી પછી કરજે, રાખ સર્વેની મરજી. (૨)

અહીંજ નિર્ણય કરવાનો છે કે, બે કર્તવ્યોમાંથી કયું કર્તવ્ય યોગ્ય છે? કયુ પ્રથમ કરવા યોગ્ય છે? રાજાએ તુરતજ મનમા નિર્ણય કરી માતાને કહ્યુ—

રાગ કલ્યાણ 'હવે રી' એ રાગ

'હવે ન ઉઠાય વ્હાલી માત.'

(આ પદ ઘણું મ.ફ છે) હાથમા જળ લઇ સંકલ્પ પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂકવે. કે, 'હું પૂજા કરીશ' તે પછી તેમાં ગમે તેવાં વિઘ્નો આવે તો પણ એ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવું નહિ. કોઈ સામાન્ય મનુષ્ય પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તો તે ... તો પ્રભુ- કંઈ ન તૂટી શકાય; તો પછી

ઊઠયો હોય તો તેના પ્રકાશને રોકવો અથવા તેને વળગવું મહાકઠિન થઇ પડે છે. પ્રભુ જો કે સર્વવ્યાપી છે, પણ તેમનું પ્રાકટય ક્યાં અનુભવમાં આવે તે કંઈ પ્રભુની પોતાની મતલબની વાત નથી; એ તો તેમના અનન્ય ભક્ત થવાય, તેમને આજીજી અને કાલાવાલા કરવામાં આવે; તેમને શરણે જઇ દીનતા કરવામાં આવે અને તેમને પ્રકટ અનુભવવા માટેની જે આવડત કેળવાય, યોગ્યતા મેળવાય, અધિકારી થવાય અને પછીથી તેમની સેવાભક્તિ સત્ય ને સવિધિ કરવામાં આવે તોજ એ અગમ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકે, સાક્ષાત્કારદ્વારા અનુભવમાં આવી શકે. હવે જુઓ, તે શત્રુ રાજા એવો વિચાર કરીને—

પદ-'કંથ બીન' એ રાગ

આવ્યો ચઢી અરિ રાય, પ્રાતમાં આવ્યો ચઢી અરિ રાય;
પહોંચ્યો છે હદ માંહ્ય, ટેક.
(દૂતોથી ખબર મળતાંજ)

રાજ્યમ્હેલમાં ધસ્યા મંત્રીઓ, પણ અંદર ન જવાય;
શત્રુ ધસી આવે છે ધુમથી, એ તે શે રોકાય. પ્રાતમાંo
સરવે ભેળા થયા બારણે, માંહે જતાં સકુચાય;
દ્વારપાળ કહે જવા ન દઇએ, રાજ્ય ભલે બધું જાય. પ્રાતમાંo
રીત રાયની સહુ સમજે, તોડે તે માર્યો જાય;
તેથી અંદર ઘુસવા કોઇએ, ખરા દિલે નવ ચ્હાય. પ્રાતમાંo
શત્રુ આવ્યો છેક સમીપે, છેલ્લો કર્યો ઉપાય;
માજીને જઈ વિનતિ કીધી, જાઓ આપ ઝટ માંહ્ય. પ્રાતમાંo
બધા સૈનિકો સજ્જ થઈ ઉભા, આજ્ઞા નૃપની ચ્હાય;
આપ પધારો તોપણ તેહની, તજવીજ કરી છે રાય! પ્રાતમાંo
વાર થઈ તો જુલમ થઈ જશે, મા સમજ્યાં મન માંહ્ય;
ચોકીદારને પણ નવ ગાંઠયા, ઉરે ન ડર્યાં જરાય. પ્રાતમાંo

એ પણ એક પક્ષ છે કે પોતાના કાર્યનો ભાર કેવળ પ્ર
પરજ ન મૂકી દેવો. પ્રથમ પોતાનાથી બનતું બધુંય કરવું
પ્રભુને પરિશ્રમ આપવો તે ઠીક નહિ; તેમનું પોતાનું કામ પ
પોતાનાથી બની શકે તો તેમને ન કરવા દેતાં પોતેજ કરવું
આ એક અનન્ય ભક્તિનું મંતવ્ય છે. આ પ્રમાણે માની માર
દોડી ગયાં; તેમણે પોતાના કુંવરને પ્રભુ સાથેની એકાગ્રતામાં
જગાડયો; અને તેની એકયતા તોડાવીને તે બોલ્યાં:—

પદ–'તેરા કુમસા' એ રાગ

ઉઠો વ્હાલા જેમલજી (૨)

હારે ઉઠો વ્હાલા જેમલજી, તમે પૂજા તજી.
અરિ ચઢી આવ્યો, સેના લાવ્યો, નથી પેઠો પુરમાંહે હજી. (૨)
સૈનિક સઘળા સજ્જ થઈ ઉભા, ત્હારે સારૂં કુંવરજી. (૨)
ઉઠ આજ જનદાઝ વિચારી, સાચી અગત્ય સમજી. (૨)
શું પાછો ગયો તો વિજય છે તુજ, સ્હાયકારી છે હરજી. (૨)
સેવ સુખે આવી પછી કરજે, રાખ સરવેની મરજી. (૨)

અહીંજ નિર્ણય કરવાનો છે કે, બે કર્તવ્યોમાંથી કયું
કર્તવ્ય યોગ્ય છે? કયું પ્રથમ કરવા યોગ્ય છે? રાજાએ
તુરતજ મનમાં નિર્ણય કરી માતાને કહ્યું:—

રાગ કલ્યાણ 'હરે રીઝો' એ રાગ

'હવે ન ઉઠાય વ્હાલી માત.'

(આ પદ ઘણું મોટું છે.) હાથમાં જળ લઈ સંકલ્પ
પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂકયો કે, 'હું પૂજા કરીશ.' તે પછી તેમાં
ગમે તેવાં વિઘ્નો આવે તો પણ એ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવાય!
કોઈ સામાન્ય મનુષ્ય પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તો તે પણ
કદી ન તોડી શકાય; તો પછી આ પ્રતિજ્ઞા તો પ્રભુ–સમક્ષ પ્રભુને

માટે કરેલી, તે કેમ તોડાય ? વિઘ્નો ભલે આવે, તે સહન કરીશ, પણ ' હવે ન ઉઠાય વ્હાલી માત. '

બીજી વાત એ છે કે પ્રભુ પધાર્યા; તેમની સમક્ષ તેમની સેવા કરવાનો આરંભ થઇ ચૂકયો, તો હવે તો—

'સૌથી પહેલી પ્રભુસેવા,
પછી બીજી બધીએ વાત રે. હવે ન ઉઠાય૦'

સઘળાં કર્તવ્યોમાં પૂર્વકૃત્ય કયું ? તેનો વિચાર અવશ્ય હોવો જોઇએ અને તે પ્રથમ કરવાના કર્તવ્યની તૈયારીઓ સાંગોપાંગ પૂર્ણ કરવી જોઇએ. તેમાં જેટલા ગોટા વાળો તેટલી હાનિ જરૂર થવાની; એમ આ પૂજા–કર્તવ્યને જો પૂર્વકૃત્ય ગણીએ તોયે—

'સૌથી પહેલી હરિસેવા,
પછી બીજી બધીએ વાત રે! હવે ન ઉઠાય૦'

વળી હાલના સમયે આ બે મારાં કર્તવ્યોમાંથી કયું પ્રથમ હોવું જોઈએ ? મને તો મારૂં મૂળ કર્તવ્ય હરિસેવનજ પ્રથમ જણાય છે. તે કરવા જતાં ગમે તે થઇ જાય, ધીના ઘડા રોળાઇ જાય, તોયે શું ? સીતાજીના ખોળામાં શ્રીરામચંદ્ર એક વેળા સૂઇ રહ્યા હતા, ત્યારે એક કાગડાએ આવી સીતાજીને ચાંચો મારવા માંડી, પણ પોતાના પતિ જાગી જશે તો મારી સેવામાં ભંગ પડશે, એમ માનીને સીતાજી હલ્યાં નહિ; આનું નામ તે સેવા. મહાભારતમાં એક કથા છે. એક સતી સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવામાં લાગી હતી, ત્યારે કોઇ એક સિદ્ધ તપસ્વી બ્રાહ્મણ બહાર ઘરના આંગણે આવી ભોજનની માગણી કરવા લાગ્યો. તે સેવા એ સતી એમને

હું એકલો શું કરવાનો હતો? જે સઘળાં પ્રભુએ દીધાં છે તે તો તૈયાર થઈને બહાર ગયેલ છે. હવે તો જે થાય તે થવા દે. શ્રીહરિમાં તું મનને પરોવી દે. આવ, મારી સાથે આ સેવનકાર્યમાં સહાયક થા.

'હવે વદીશ નહિ વધુ વાણી, તેં દુભવ્યા શારંગપાણિ
ચઢા દામા માત થા શાણી, સ્થિર થા જોડીને હાથ રે
ન ઉચાટ'

જયમલના એ શ્રદ્ધાભાવની માતા પર અસર થઈ પણ સમજી જઈને નિશ્ચય કર્યો કે:—

સાખી

જેમલની માતાએ જાણ્યું, આવનાર અરિ આવ્ય
પાધર પૂગી પહોંચ્યા માન્યું, ફાવનાર અરિ ફાવ્ય
પુત્ર નહિ ઉઠે નક્કી તવ થનાર છે તે થાર
રાખું પ્રભુ પર શ્રદ્ધા નક્કી જનાર છે તે જાર

આમ સાચા ભક્તોને મન કંઈ ખોટ કે ભય હોય જ તેમનું ખરું ઘર અથવા સર્વસ્વ જે કંઇ ગણો તે એક હોય છે. ખરેખર આ સત્ય ઉપરની શ્રદ્ધામાં કંઈ મઝા છે. એવો 'સેવક રે થા તું.'

આમ હરકોઇ જીવ એ સર્વેશ્વર પર વિશ્વાસ રાખે તેમની સેવામાંજ લાગ્યો રહે છે ત્યારે એ દયાળુ પ્રભુ છે? જુઓ, પ્રહ્લાદ પર પિતાનું ખડ્ગ ઝઝૂમી રહ્યું હતું તેણે તો કહ્યાજ કર્યું કે, આ સ્તંભમાં પણ એ વ્યાપક શ્વર બિરાજે છે; તેણે તે સિવાય બીજું કંઇ પણ ન ક મારૂં રક્ષણ કરશે અથવા હરો એમ લવલેશ ઇચ્છ્યું

છતાં પ્રભુએ તેનું રક્ષણ કર્યું અને તે પણ એ પ્રસંગને યોગ્ય નરસિંહસ્વરૂપે કર્યું. તેજ પ્રમાણે અહીં પણ એ કૃપાળુ ઇશ્વરે પોતાના તે સેવકના સ્વરૂપેજ સેવકનું રક્ષણ કર્યું અને સેવકનું કામ પોતે જાતે કર્યું, જેથી પ્રજાપ્રત્યેની તેની કર્તવ્યપરાયણ-તામાં પણ ખામી ન આવી. લોકમાં પણ આપણે જોઇએ છીએ કે, જે મનુષ્ય સરકારી કામમાં રોકાય અથવા માર્યો જાય તેના કુટુંબીઓનું તથા આશ્રિતોનું પાલન સરકારજ કરે છે; તેમ પ્રભુ પણ પોતાના સેવનમાં લાગેલાનું કામ પોતેજ કરી આપે છે; પોતેજ તેના પ્રતિનિધિ બની તેનાજ વશે ને સ્વરૂપે તેના જેવીજ કૃતિ કરી બતાવે છે. નરસિંહ મહેતાનું [illegible]દ્ધ સારવાનું કામ પ્રભુએ નરસિંહ મહેતાના સ્વરૂપથી કર્યું [illegible]ર્યું. આવાં દૃષ્ટાંતો ઘણાંય છે. જેમ આ દેશમાં કોઇ વૈદિક [illegible]નુષ્ઠાન માટે અન્ય ક્ષત્રિયાદિને ત્યાં બ્રાહ્મણ તેના પ્રતિનિધિ [illegible]કે કાર્ય કરે છે તેમ ભગવાન ભક્તોના પ્રતિનિધિ [illegible] કરી આપે છે. અહીં પણ તેજ પોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે [illegible] જયમલનું કાર્ય કરવાને પ્રભુ સજ્જ થયા. ભક્તે જો પૂર્ણ [illegible]સ પોતા પર મૂક્યો તો તેનું પૂર્ણ કાર્ય કર્યું; જેમકે—

વસંતતિલકા વૃત્ત

માતા ન બ્હાર નીકળી પણ તેજ વેળા;
સૈનિક બહાર સમજ્યા વળી સર્વ વેળા.
દીઠું નૃપાલ તતકાલજ બ્હાર આવ્યા,
તેવો સવારી નિમિત્તે હય હાર લાવ્યા.

પદ—'એસી ચતુર નાર' એ રાગ

[illegible]થયા હરિ સ્વાર, જેમલને આકાર,
[illegible]યાંથી સમજે એ નર કે નાર;

હું એકલો શું કરવાનો હું ? જે સહાય પ્રભુએ દીધી તે તો તૈયાર થઇને બહાર ગયેલ છે. હવે તો જે થાય તે થવા દે. શ્રીહરિમાં તું મનને પરોવી દે. આવ, મારી સાથે આ સેવનકાર્યમાં સહાયક થા.

'હવે વદીશ નહિ વધુ વાણી, તેં ડુભવ્યા શારંગપાણિ
ચહા ક્ષમા માત થા શાણી, સ્થિર થા જોડીને હાથ રે;
ન ઉચાર'

જયમલના એ શ્રદ્ધાભાવની માતા પર અસર થઇ. તેણે પણ સમજી જઈને નિશ્ચય કર્યો કેઃ—

સાખી

જેમલની માતાએ જાણ્યું, આવનાર અરિ આવ્યા;
પાધર ['ધી] પહોંચ્યા માન્યું, ફાવનાર અરિ ફાવ્યા;
પુત્ર નહિ ઉઠે નક્કી તવ થનાર છે તે થાશે;
રાખું પ્રભુ પર શ્રદ્ધા નક્કી જનાર છે તે જાશે.

આમ સાચા ભક્તોને મન કંઈ ખોટ કે ભય હોયજ નહિ. તેમનું ખરું ઘર અથવા સર્વસ્વ જે કંઇ ગણો તે એક પ્રભુ મય્ય છે. ખરેખર આ સત્ય ઉપરની શ્રદ્ધામાં કંઈ જુદીજ મસ્ત છે. એવો 'સેવક રે થા તું.'

આમ દરેકોઇ જીવ એ મહેશ્વર પર વિશ્વાસ રાખે છે અને તેમની સેવામાંજ લાગ્યો રહે છે ત્યારે એ દયાળુ પ્રભુ શું કરે છે? જુઓ, પ્રહ્લાદ પર પિતાનું ખડ્ગ અઝૂમી રહ્યું હતું ત્યાં તેણે તે કહ્યાજ કર્યું કે, આ સ્તંભમાં પણ એ વ્યાપક પરમે[illegible] [illegible] બિરાજે છે, તેણે ને સિવાય બીજું કંઇ પણ ન કહ્યું; [illegible] રક્ષણ કરો અથવા હરો એમ તવશેષ [illegible]

છતાં પ્રભુએ તેનું [illegible]
નરસિંહસ્વરૂપે કર્યું. તેજ [illegible]
પોતાના તે સેવકના સ્વરૂપે [illegible]
કામ પોતે જાતે કર્યું, જેથી [illegible]
તામાં પણ ખામી ન આવી. લોકમાં [illegible]
કે, જે મનુષ્ય સરકારી કામમાં [illegible]
તેના કુટુંબીઓનું તથા [illegible]
છે; તેમ પ્રભુ પણ [illegible]
કરી આપે છે; [illegible]
સ્વરૂપે તેના [illegible]
શ્રાદ્ધ સારવા [illegible]
હતું. આવાં [illegible]
કર્માનુષ્ઠાન [illegible]
તરીકે કાર્ય [illegible]
કાર્ય કરી [illegible]
ભક્ત જયચંદ [illegible]
વિશ્વાસ [illegible]

ત્રિજુ વાર આગ્યા નૃપ જાગી થયા રાજી. થય
ઝટ રાજી શસ્ત્ર, વળી રાજી વસ્ત્ર,
થયા સ્વાર જુવે સૈનિક સમસ્ત,
જય ધ્વનિ હરખીત બની વધા જન ગાજી. થયા
જોઈ નહીં વાટ, ઝટ દીધી વાટ,
મારી મુકયો હય છાતીફાટ;
સર્વે ઉચ્ચાટ કરતા ધસ્યા લાજી. થયા
પહોંચ્યા પલકમાંહ્ય, જ્યાં છે શત્રુરાય,
આવે સ્વાર કોઈ સમજ્યા એ ત્યાંહ;
ત્યાં તો શસ્ત્ર ઉઠાવી બતાવી મઝા ઝાઝી. થયા

અર્જુન, ગાંધર્વઅગ્નિ-પ્રયોગથી પોતાના જેટલા શત્રુ હતા તેટલાં સ્વરૂપો જો કરી શકયા હતા તો ખુદ સર્વે અનેક રૂપો કરી શકે એમાં કંઇ મોટી વાત નથી. ગોપી વચ્ચે એકજ કાન અનેક બન્યા હતા; નારદજીએ દ્વારકા હરેક રાણીઓનાં ઘરમાં શ્રીકૃષ્ણને જોયા હતા; યોગીઓ ઘર ઘરમાં તે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે, તેમ શત્રુસૈન્ય પ્રત્યેક સૈનિકે પોતાની સામે યુદ્ધ કરતા પ્રભુને જોયા; કે સર્વ કોઇ એકી વખતે તાવથી પટકાઇ પડયા હોય તે આખાય સૈન્યમાં એકજ બૂમ સંભળાઈ રહીઃ—

કાલીંગડો

મારે સવાર માર રે,
જન જન જુદો જુદો દેખે રૂપ ખરેખર ભયકાર રે. મારે
ઘાયલ થાય પડે શિર શત્રુ, વાગે ન એને તો લગાર રે. મારે
સહુ શોચે આ એકજ શો છે! તમામ ખાય છે હાર રે. મારે
સરવે નાસ પડતા ભાંઠા, થઈ ગયા તારમતાર રે. મારે
મુદ ભૂપ ઘાયલ થઈ ગબડયો, ત્યાં એ અવરના શા ભાર રે. મારે
નિજ સીમ છાંડી ગયા દોડી, નાઠા સમસ્ત સરદાર રે. મારે 1

વસંતતિલકા વૃત્ત

ા વાજ્યા સુખદ સ્વાર ત્વરા કરીને,
ા જયી અરિ અહીંજ ખરા હરીને;
ઠામા મળ્યા સ્વજનને હસીને વધા એ,
ારી ગયા જ મુજથી અરિ તો બધાએ.

ઉપેન્દ્રવજ્રા છંદ

જનો જુવો તો નૃપતિ જ લાગે,
વાજ્યા શું પાછા શું ગયા જ આગે?
સ્વદ્વાર આવી ઉતરી ગયાને,
વિદાય કીધો હયને સ્વસ્થાને.

ગીતિ

જય જય જન બોલ્યા, નોબત વાજા રહ્યાં ઘણાં વાગી;
ઉઠ્યા સેવાથી, આવ્યા બહાર પ્રભુને પદ લાગી.

આમ બન્ને સ્વામી-સેવક પોતપોતાનું કાર્ય કરી રહ્યા.
ાનું કાર્ય પૂરૂં થયું; પણ તેમાં કેવળ એક સ્વામીજ સર્વ
જાણે છે, સેવક તો હજી સુધી અજાણજ છે. તેણે
ાના સ્વામી પર પોતાના કર્તવ્યનો કોઇ જાતનો બોજો
વા વિચાર પણ કર્યો નથી, અને તેવો વિચાર કરવા તે
ી પણ નથી. તે તો પ્રભુસેવાને પોતાનું પ્રથમ કર્તવ્ય
ણજી એટલાજ ઉત્સાહથી કર્તવ્યપરાયણ રહ્યા હતા; તેમને
વેક પણ પૂરો હતો. શ્રીપરમેશ્વરની સેવાને એ રીતે બરા-
ર પૂર્ણ કર્યો પછીજ તે મહેલની બહાર આવ્યા અને બોલ્યા
હવે હું જનસેવા કરવા તૈયાર છું:—

અમાત્ય

વધા જેમલ ઝટપટ હય લાવો, હય લાવો સેના ચડાવો. ૧૦

પહોંચ્યા આપ પડયો નૃપાલ ત્યાં ઘાયલ દુઃખી બિચારો;
શરણ થયો મળ્યું અભય કે વધો સધ સ્વ વિચારો.

જ્યારે ખરા નરસિંહ મહેતાને મુકાબલામાં જોયા ત્યારે મહેતી સમજી હતી કે 'હીરો હાથથી ગયો.' ખરેખર દિવ્ય તે દિવ્યજ. અહીં પણ પોતાના ભક્તનો શત્રુ રાજા પોતાના ભક્તને સદાય વશ થઈ રહે, તે માટે ખાસ તેના પર પોતાનો પ્રભાવ પાડયો હતો, તેથી તે તો તેને ઝંખીજ રહ્યો હતો. તે બોલ્યોઃ—

રાગ સોરઠ

સ્વાર એ કોણ હતો જેમલને પૂછે ઘાયલ; સ્વાર એ,
છટા અનોખી છબી અલૌકિક, અચ યુધ થયો છતો;
સૌને સાથે કાયર કરીને સધ રહ્યો શું જતો! જેમલને૦
મને મારવા આવ્યો તોપણ શું મીઠો દીસતો;
તન સાથે મન ઘાયલ કીધું ક્ષણે નથી ખસતો. જેમલને૦
સમજ્યા રાયવધા એ નૃપથી, પુરો મળ્યો હા! પત્તો;
પતિ મ્હારો આવ્યો મુજ સારે, હું તો રહ્યો સેવતો. જે૦
આપ ધન્ય જે દર્શન પામ્યા, રહ્યો હું તો બકતો;
પર પરે છે ઉભય પરસ્પર, પ્રેમ વાધ્યો વધતો. જેમલને૦

સાખી

બધા બન્ને સાથ નગરમાં પરસ્પર થયા પ્રસિદ્ધ;
ત થયાં હવ ને સામનતાં ભૂપ ગણાયા સિદ્ધ;
ગણમૂર્તિના સેવનનું કામ કર્યું પરખું બાંધ;
ક નિરખી હરખી ગુણ ગાયા કર્યો આનંદ.
(હવે કહેવું શું રહ્યું!)

ઉપેન્દ્રવજ્રા છંદ

હા સારી દીધી ચારી, સાબ ઈશ્ર સર્વ ઉરો મહતું

ચુને નીકો નાથ નહીં પાશી, નંને રાળે બંગલી ત્યાં વધારી.

અને એમજ હોવું જોઇએ. 'यथा देहे तथा देवे'-જેવું પોતાના શરીર માટે તેવુંજ પોતાના ઇષ્ટદેવ માટે હેવું જોઇએ. સાચો પ્રેમ તો એમજ દર્શાવાય. જે વસ્તુ પોતાને અતીવ પ્રિય હોય તે પોતાના આરાધ્ય દેવને પ્રથમ નિવેદે, એ પણ કર્તવ્ય છે; અને એથી વિશેષ તેમના માટે આપણે શું કરી શકીએ તેમ છીએ ? માત્ર એ સમર્પણ સત્ય ભક્તિપૂર્વક હોવું જોઇએ. કેમકે પ્રભુ પોતે કહે છે-'तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि ।' તે ભક્તિપૂર્વક અર્પણ કરેલું હું સ્વીકારું છું.' તેજ પ્રમાણે અહીં બન્યું; અને તેથી વિશેષ દૃઢ થયું કે, પ્રભુ પોતેજ ઘરમાં સાક્ષાત્ બિરાજે છે અને તે પણ સેવાનો સ્વીકાર કરવાનેજ.—

પદ-'બન ગયો બેદ' એ રાગ

'શયનમહલ કીધું, ભૂપાળે છેલ્લે માળેરે.'
રાતે સુંદર શીતળ લહેરો જહાં બરાબર ચાલે,
જેનાથી ઉંચું ન કશું એ ત્યાંજ પોઢવું ઘટ જગપાળે !
નવો બંગલો બન્યો અનુપમ ફરતી કીધી ચાલે;
ઉપર ધાબું અંદર આરસ ખસ પડદાને પોતેજ પખાલે રે
છતને ફરતી મોતી ઝાલર શું વાયુથી હાલે !
ફરશ ગલીચા જરના અથવા આસનરૂપા ચોકીયો વચગાળેરે
સુંદર છપરપલંગ કનકનો જડયા હીરા મણી લાલે;
શ્વેત બિછાનું મૃદુ તકીયા ને અત્તર લગાવે, ભભકે બધે માળે
નિત્યે નવીન કુસુમના હારો બાંધે છે સંભાળે;
મેવા મીઠાઇ બાગ વિવિધવિધ નિત્ય નવા ધર્યા વિના ન ચાલેરે
અંદર પાહારે પ્રિયતમને છાનાં રાતે વ્હાલે;
ને પંખાની દોરી મહી ધણી નિશા હલાવતા ગાળે રે.શ૦

श्री तुकाराम ने शिवाजीनुं आख्यान

[एकादशीमाहात्म्य-विषय]

પૂર્વરંગ

પદ—' મોરી કર પકરન ગઇ ' એ રાગ

કરો હરિપ્રીત કીરતન દિન વળશે. ટેક.
મળ ટળશે, શુચિ ભાવ નીકળશે;
ફળશે સુકૃતિ અનુ અંતે હરિ મળશે. કરો૦

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે:—

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥

'પ્રકૃતિ ને પુરુષ આ બન્ને વસ્તુ અનાદિ કાળથી છે; છેવટમાં ાટની જે બે વસ્તુ રહે છે, જેને માટે એ પ્રશ્ન થઇ શકતો ી કે, એ બે વસ્તુ શેમાંથી ઉત્પન્ન થઇ છે ? તેજ એ બે વસ્તુ નાદિ હોઇને મૂળ વસ્તુ છે.' આ બે તત્ત્વો 'बिल्वतैलवत्'—તલ ને તેલની પેઠે 'काष्ठवह्निवत्'—અગ્નિ તથા લાકડાંની પેઠે પર-ર વિલક્ષણ ને વિરુદ્ધ ધર્મવાળાં તથા પરસ્પર ભિન્ન ગુણવાળાં છતાં બન્ને સાથે ને સાથે રહે છે; તેમાં જે 'પુરુષ' તત્ત્વ છે

તે જો કે 'પ્રકૃતિ' તત્ત્વ કરતાં વિશેષ પ્રબળ ને તેના પર સત્તા ધારી છે છતાં એ પ્રકૃતિતત્ત્વથી પુરુષતત્ત્વ ઢંકાઇ જાય છે, તેનાથી તે બંધાઇ રહે છે, તેમાંજ સપડાઇ રહે છે; આમ થવામાં ભૂલ તેની પોતાનીજ છે. કંથાને બાવો વળગ્યો છે તેથી કંથાવડે તે ઢંકાઈ જાય છે, કંથા પોતે તેને વળગતી નથી આવતી. પુરુષ, પ્રકૃતિનો સંગ કરવા તત્પર બને છે, તેથીજ પ્રકૃતિ તેને બાંધે છે. આ સંબંધે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે કહેવાનું મન થઈ જાય છે કેઃ—

ખમાચ—'સજ્જન મુખડા બનજાજા રે' એ રાગ

પ્રભુજી મ્હને ક્યાં પટક્યો છે રે;
અસ્થિ માંસ મળ મૂત્ર મેદ મહીં, શિશુ અટક્યો છે રે. પ્રભુ
પટક્યો ઠીક દુઃખ એ અધિક, વ્હાલું લાગે તે ધિક્ ધિક્
ઉલટી રહે બીક રખે છોડું મોહ એ ટક્યો છે રે. પ્રભુ

કોઇ મરણજનક માંદગીમાં મને ભય રહે છે કે, હવે આથી જો હું મરી જઇશ તો આ સ્થૂલ શરીર મારે તજવું પડશે પણ વિચાર નથી આવતો કે આ શરીરને વળગી રહીને તો હેરાન થઇ રહ્યો છું, એમાં સુખ શું છે?

તનતણા તાપ, મનમાં સંતાપજનના પ્રલાપ, દુઃખદ અમાપ
વળી પાપ કર્યું જાડું અમાપ ઉર એ ખટક્યો છે રે. પ્રભુ
નથી એક ઠામ નથી એક ગામ, નથી એક વિષય વિણ વિશ્રામ
આમ ને આમ દુર્ભાગી જીવ ક્યાં ક્યાં ભટક્યો છે રે. પ્રભુ

મૂળ વાત એવી છે કે પ્રકૃતિ તથા પુરુષનો જે સંગ છે 'ક્લેશ' રૂપેજ છે, ક્લેશોના સંગમાં કદી આનંદનો અનુભવ થતો નથી. પુરુષ નિત્ય છે અને તેને પ્રતિક્ષણ નવિન અનુભવ જોઈએ છે; ત્યારે પ્રકૃતિ અનિત્ય છે અને પ્રતિક્ષણ ક્ષરણ સ્વભાવ...

છે-હણે હણે બગડયે જવાનોજ તેનો સ્વભાવ છે. એટલે અનુભવમાં પુરુષ-આત્માને કહીયે સુખ તો નથીજ આવતું, પણ ઊલટું પરિશ્રમથી મેળવેલામાંયે તેને જાળવવા જતાં ખજ અનુભવવાનું રહે છે. આ વાત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તામાં સૂચવે છે-' अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व મ્-આ અનિત્ય અને દુઃખમય લોકમાં આવીને તું મારૂં જન કરી લે. ' આ વચન પ્રમાણે ભજન કરવા લાગીએ તોયે વળવાનું છે ? કારણકે—

ભજીએ ઘડી ભૂલી જઇએ આખો દિન એવી રીતિ છે અદ્યાપિ.

અને તે ઠીક પણ ન કહેવાય ? કે—

ભજવા બેઠાં કે મનમાંહે અનેક તર્કો ઉઠે,
તમને ભૂલી જઇએ તુરતજ જઇએ એની પૂઠે.

આવું ભજન શું કામનું ? તેથી ફળ પણ શું મળે ? ફળ તો ત્યારેજ મળે કે, દૃઢ સંકલ્પ અને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ભજન થાય, તેમજ વ્રતપૂર્વક ને સવિધિ જ્યારે ' કરો હરિવ્રત કીર્તન (ત્યારે) દિન વળશે. ' કેવો દિન વળશે ?

અઘ ટળશે શુચિભાવ નીકળશે,
ફળશે સુકૃતિ અનુ અંતે હરિ મળશે.

પછી શું થશે ?

मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ।

' હે કૌંતેય-અર્જુન ! મને પ્રાપ્ત કર્યો પછી પુનર્જન્મ રહેતો નથી.' આ પ્રભુવચન પ્રમાણે જન્મમરણનો ફેરો સદાને માટે ટળી જાયે.આ વસ્તુને સચોટ સમજાવતા ભગવાન પુનઃ કહે છેઃ—

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥

મને પ્રાપ્ત કર્યા પછી પરમ સંસિદ્ધિને પામેલા મહાત્માઓ
દુઃખના સ્થાનરૂપ અને અનિત્ય એવા પુનર્જન્મને પામતા નથી,
એટલે 'तत्प्रसादात् परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वत
પરમેશ્વરની કૃપાથી તું પરમ શાંતિ અને શાશ્વત સ્થાન પ્ર
કરીશ.' જેને વિષ્ણુનું પરમપદ કહેવામાં આવે છે અને જ્યાં
પરમાનંદનો સૂરિ-પાર્ષદો નિત્ય અનુભવ કરી રહ્યા છે, એ
અનેક શ્રુતિઓ કહે છે; આ પરમપદ આપણને પણ એ
કેમ ન મળી શકે ? એ પરમધામ જો પ્રાપ્ત થાય તો
માટે અનિષ્ટ ટળે ને પરમ ઇષ્ટ મળે, પણ તેની પ્રાપ્તિ માટે તે
યોગ્ય ઉપાય તો કરવોજ જોઇએ, ને મુમુક્ષુ થઇ શ્રીહરિને
ગીજ રહેવું જોઇએ, માટે—

'કરો હરિવ્રત કીર્તન દિન વળશે.'

એ હરિવ્રત તો જીવનપર્યંત પ્રતિદિન કર્યા કરો તોયે
છે, પણ કેવળ અજમાયશ તરીકે માત્ર પખવાડિયામાં
દિવસનું કરવાની તો આપણે આપણી ફરજ સમજવી
જોઇએ. આ પ્રત્યેક પખવાડિયે કરવાનું હરિવ્રત તે 'એકાદશી'
કહેવાય છે. આ એકાદશી એટલે માત્ર તે દિવસે લાંઘણજ કરી
એટલુંજ સમજવાનું નથી; પણ તે એક મહાવ્રત છે એમ સમજ
તે દિવસે ઉપવાસ સાથે હરિકીર્તન કરવુંજ જોઇએ, અને
રીતે જો પ્રત્યેક એકાદશીનું વ્રત બરાબર શ્રદ્ધાથી કરવામાં
તો જરૂર તેટલાથી પણ સંપૂર્ણ કામ થઇ જવાની યોગ્ય
આણી શકાય છે. તે શું ? તો 'મળ ટળશે' અને એમ
ર થયો એટલે પછી 'શુચિભાવ નીકળશે'—અર્થાત્ 'શુ

ફળશે' ને ચોથે પગથિયે 'અનુ અંતે હરિ મળશે.'

ખરેખર, એ ચોક્કસ સમજવાનું છે કે, 'મળ'જ આપણા માર્ગમાં મોટા વિઘ્નરૂપે પડયો છે અને તેથીજ આપણે એકદમ આગળ વધી શકતા નથી; એટલે એમજ સમજો કે આપણાજ અપરાધથી આપણને આ સંસારરૂપી કેદ મળી છે, કેવળ મળને લીધેજ આપણો સ્વયંપ્રકાશ ઢંકાઈ રહ્યો છે; માટે એ મળના થરને ઉખેડી નાખવાનો ઉપાય જો નહિ કરવામાં આવે તો નિશ્ચય છે કે ઉપરાઉપરી જામેલા તેના થરો આપણને વધુ ને વધુ દુઃખદાયી થયા કરવાના. આપણે બાહ્ય સ્વચ્છતા જાળવવાને બાહ્ય મળથી દૂર રહીએ તોપણ અંદરનો મેલ જે જામતો જાય છે તે, ગમે તેટલી જાળવણી રાખો તોયે બહાર નીકળી આવીને ગંદવાડ કરી મૂકશે. જેમ બાહ્ય મળ દૂર કરવાને આપણે નહાવું-ધોવું વગેરે સફાઇ જરૂરી છે તેજ પ્રમાણે અંદરનો મળ દૂર કરવાને દર પંદર દિવસે એક ઉપવાસની અવશ્ય જરૂર રહે છે. આપણે દરરોજ જે કંઇ ખાઇએ છીએ તેમાંથી થોડો થોડો મળ અંદર રહેતોજ રહે છે. તે થોડો થોડો સંગ્રહ પામતો જઇને ધીમે ધીમે રોગનું કારણ બને છે; માટે આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ એકાદશીવ્રત યોજાયું હોઇ અભ્યંતર શુદ્ધિદ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિમાં પણ સાધન બને છે. માટેજ 'કરો હરિવ્રત.' તે દિવસે બની શકે તો કંઇ પણ ખાવું નહિ કે પીવું નહિ; જો એમ નજ રહી શકાય તો માત્ર દૂધ કે ફળનોજ આહાર ક્ષુધા શાંત થાય તેટલોજ અલ્પ પ્રમાણમાં લેવો, પણ એકંદર અંદરનો મળ તો તે દિવસે બળવોજ જોઇએ; જેથી મન તે દિવસે ઓછું તોફાન કરશે ને શાંત રહેશે. જો મનની શાંતિ રહેશે તો શરીર પણ તે દિવસે ઉન્માદ નહિ કરે; અન્નનો નશો તે દિવસે મનને નહિ ચડે એટલે મનુષ્યજીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય ભજન તથા મન તે

દિવસે વિશેષ સારૂં થશે. આવા હેતુથીજ કરાવવામાં આ
છે–' કરે હરિવ્રત કીર્તન તેથી દિન વળશે, ' ' અઘ ટળ
' શુચિભાવ નીકળશે ' ને તેથી ' ફળશે સુકૃતિ ' અને '
અંતે હરિ મળશે.' દરરોજની પેઠે કામ કરવામાં મન તોફ
રહે છે; કેમકે તેને પુરાણી ટેવ છે; માટે એકાદ
પવિત્ર દિવસે જો વ્રત કરીએ તો તે દિવસે મન શાંત
છે. ' હરિવ્રત ' એટલે પ્રભુને ગમતી રીતભાત; સાધુ-સં
સંન્યાસી જેવાજ આપણે તે દિવસે રહીએ; લેશ માત્ર પણ ક્
ક્રોધ, લોભ ન કરીએ; તે કરવાનો પ્રસંગજ ન આવે માટે
દિવસે ઘરમાં સાંસારિક વ્યવહાર તથા ભોજન વગેરે બંધ ક
વામાં આવે છે; એટલે તે દિવસે પ્રવૃત્તિ ઓછી થતાં નિવૃત્તિ
સમય પણ પુષ્કળ મળે છે જેથી કામક્રોધાદિ થવાના પ્રસં
ઓછા આવે અને સ્થળે સ્થળે કથાકીર્તન, ઉત્સવ, મંદિરોમાં
વગેરે તે દિવસે વધુ હોવાથી તેનો લાભ પણ મેળવી શકાય
માટે ' કરે હરિવ્રત કીર્તન.' આપણાં શાસ્ત્રોમાં વ્રતને ઉપ
કહેવામાં આવે છે ને ' ઉપવાસ 'ની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કહે છે–

निवृत्तस्य पापमार्गेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ।
उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥

' પાપના માર્ગોથી પાછા ફરીને જે દિવસે ગુણોની સા
વસવાનું હોય છે અને સર્વ ખાનપાન વિષયભોગ વગેરેનો
ત્યાગ હોય છે તેને ' ઉપવાસ ' કહેવામાં આવે છે. ' આવું ઉ
વાસનું રહસ્ય સમજી ' કરે હરિવ્રતકીર્તન દિન વળશે.' તે
ચોક્કસ છે કે વ્રતો નહિ કરવાથી હાનિ છે અને કરવાથી લાભ
છે. નહિ કરવાથી હાનિ શી ? તો મન ઉપર સંસારના મેલ ચ
જામવાના ને તેથી ખરાબ માર્ગે તે જયા કરવાનું; અને પ

. પણ જો એકજ હરિવ્રત કરવામાં આવે ને તે દિવસે
ગ, સત્સેવા, કીર્તન વગેરે શુભ કૃત્યોમાંજ ચિત્તને લગાડી
ાં આવે તો તેની અસર ચૌદ દિવસ સુધી રહે છે; અને
ની સ્વસ્થતા સાથે પારલૌકિક કલ્યાણ પણ સધાય છે, એ
ો લાભ છે. જૈનો પણ કહે છે– 'દીવાળી દળાવે ને હોળી
વે, ભલાં બિચારાં પર્યુષણ તે ધર્મ કરાવે.' તેઓ તો પખ-
ાયામાં પાંચ વ્રતો કરે છે; અને તે પણ કેવળ નિરાહાર સાથે.
જ મુસલમાનો આખોય રમજાન રોજા, પાંચવાર નિમાજને
. કીર્તન કરે છે. અંગ્રેજો પણ દર અઠવાડિયે કામ બંધ રાખી
ર્મના માટે ખાસ દેવળમાં જાય છે ને તે દિવસને 'હોલી ડે'–
ત્ર દિવસ કહે છે. આમ ઉપવાસ–વ્રતની માન્યતા સર્વ-
ન્ય છે; માટેજ 'કરો હરિવ્રત કીર્તન.' વળી બાહ્ય–આભ્યંતર
ળ દૂર કરવા માટે એવું એવું આપણે કરવુંજ જોઇએ, તે
ટે જુઓઃ—

છપ્પયો

દાતણ કરતાં ઘડી, સ્વચ્છ મુખ રે' દિન આખો;
ઔષધ ખાતાં ઘડી, દિવસભર રૂળ તો ચાખો;
માથું ધોય, કે ક્ષૌર કરાવે આઠે દહાડે;
વસ્ત્રો બદલે સકળ, ભુવનનો કચરો કહાડે;
પખવાડે વ્રત ને શ્રવણથી તન મન નિર્મળ થાય છે;
ખુદ કરે ભજન તો પુણ્ય એ પંદરગણું પમાય છે.

કેટલાક પોતાને સુધરેલા માનનારાઓ આ સંબંધે આમ
કે છે—'એમ પખવાડિયે અગિયારશના દિવસેજ લંઘન શા
ટે કરવું ? ગમે તે દિવસે શરીર સ્વચ્છ રાખવાને લંઘન થઇ
કે છે.' આનો યોગ્ય ઉત્તર આ પ્રમાણે છેઃ—

અધિકારી સહુ કાળ બાંધીને કામ કરે છે;
ખેડુત સાધે કાળ, ખેતી તેથી સુધરે છે;
દિવસે કરતા દીપ, નકામા સઘ જણાતા;
દાડે આડ્યા વિના, જનો તનથી પીડાતા;
કાળજ માગી લે કામને, વ્રત-કીર્તન કરવાં તથા;
એકાદશીને ખોવી નહિ, તેથી સુજ્ઞે સર્વથા.

જેમ શરીરની અંદરના મેલને નહિ બાળી નાખવાથી ... થાય છે તેજ પ્રમાણે મનના મેલને નહિ બાળવાથી સં... રોગ વધ્યેજ જાય છે. શાસ્ત્રોમાં આપણા શરીરના તથા ... અધિષ્ઠાયક દેવો માનવામાં આવ્યા છે. આ શરીરને ઇશ્વર ... છે; તેમાં શક્તિ, ઇન્દ્રિયો વગેરે પણ તેમના તરફથીજ પ્રાપ્ત ... છે અને તે આયુષકાળસુધી રહે છે. તેમાં વધઘટ પણ થયા ... છે; ને આયુષ પૂર્ણ થતાં સદાને માટે તે ચાલ્યાં જાય છે. ... કે જુદાં જુદાં ખાતાનાં સિપાઇઓ આપણી રક્ષામાં ન રહ્યા હો... તેમ જુદા જુદા દેવો તરફથી એ ઇંદ્રિયો વગેરેની સહાય ... પરમેશ્વર મનુષ્યને અપાવે છે. મરણ પામતો મનુષ્ય કાને ... જતો બંધ થાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે, 'કાનના દેવ ક... ગયા.' આ વાત ખરી છે. તે તે ઇંદ્રિયોના દેવો હમેશાં ... શક્તિની પ્રેરણા મૂક્યા કરે છે. એ દેવોનાં જુદાં જુદાં નામો ... શાસ્ત્રોમાં કહ્યાં છે. આપણા માટે આ રીતે તેઓ કામ કર્યાં ... છે. આ સંબંધે આવી કથા છેઃ—

પ્રથમ ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાયક થવાને દેવોને જ્યારે ... ફરમાન થયું ત્યારે તેઓએ પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે, મનુષ્યો ... પાપકર્મ કરવા તૈયાર થશે ત્યારે અમે તેઓને ઇંદ્રિયોની ... પ્રેરણા નહિ આપીએ; તે દ્વારા અમે પણ પાપના ભાગીદાર ...

એને ? પ્રભુએ કહ્યું કે, તે માટે વધારે જવાબદારી તો મનુષ્યોનીજ રહેશે; પણ તમને પ્રસન્ન કરવા માટે તેઓના પર હું એક ફરજ નાખું છું. તેઓએ દર પખવાડિયે એક દિવસ કોઇપણ દુષ્ટ કરવું નહિ, પણ તે દિવસે હરિવ્રત કરી બને તેટલાં સત્કર્મોજ કરવાં. આમ તેઓના પર આ ફરજ નાખવામાં આવેલી છે છતાં તેઓ તે પ્રમાણે જો નહિ કરે તો તમારા ઋણી બનશે. માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે એકાદશીના દિવસે હરિવ્રત કરી દેવોના ઋણમાંથી મુક્ત થઇ પાપથી મુક્ત થવુંજ જોઇએ. કહ્યું છે કેઃ—

एकादशेन्द्रियैः पापं यत्कृतं सर्वमानवैः ।
एकादश्युपवासेन तत्सर्वं विलयं व्रजेत् ॥

'અગિયાર ઇંદ્રિયોથી મનુષ્યોએ જે પાપ કરેલું હોય છે તે સર્વ અગિયારશના ઉપવાસથી નાશ પામે છે.' આ નાશ પામતું પાપ તે અજાણતાં કરેલું હોય તેજ સમજવાનું છે. જાણી જોઇને પાપ કર્યું હોય તે આમ કેવળ એક અગિયારશ કરવાથી નાશ પામતું નથી, તેને માટે તો પ્રાયશ્ચિત્તો કરવાંજ પડે છે. અનિયમ પ્રમાણે ગળાં સુધી ખાઇને હોજરી ભરપૂર કરી મૂકી હોય ને તેથી જે અજીર્ણ થાય તેને માટે તો દવા લીધેજ છૂટકો. માત્ર જે સામાન્ય નિયમ છે તે પણ જો ન કરે તો દેવોના કર ઉપરાઉપરી વધતા જાય છે અને પરિણામે આંખે, કાને, હાથે, પગે ને નાકે વહેલો અડચણો આવે છે; તે ન થાય અને દેવોના કર ન ચઢે માટે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ આ એકાદશી વ્રતની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. બૃહદ્બ્રહ્મસંહિતામાં લક્ષ્મીનારાયણના સંવાદની અંતર્ગત બ્રહ્મા તથા રુદ્રનો સંવાદ આવે છે; ત્યાં આ વાત રૂપક કરી બતાવી છેઃ—

इन्द्रियाणां च देवानां पातकानां प्रशान्तये ।

शरीराकारभूतानां शुद्धये निर्मिता मया ॥

'ઇન્દ્રિયોનાં પાપોની શાંતિ માટે, દેવોને પણ શાંતિ
માટે અને શરીરના આકારરૂપે થયેલાં પાંચ મહાભૂતોમાં
જળવાય તે માટે મેં એકાદશી વ્રતનું નિર્માણ કર્યું છે.'
કરતાં પણ વધુ સ્પષ્ટ બીજે સ્થળે કહેવામાં આવેલ છે કેઃ—

मो देवाः करणस्था हि, मा खिद्यंतु मनागपि ।
भवद्भिः साध्यतां देहो साधितैकादशी मया ॥
करिष्यन्ति जनाः सर्वे पक्षयोरुभयोरपि ।
तेन वः स्वर्गतिस्तस्य देहस्थानां भविष्यति ॥

'હે દેવો ! ઇન્દ્રિયોમાં રહીને તમે લગાર પણ ખેદ ન ક
મેં એકાદશી-વ્રતવિધાન ઠરાવેલું છે; તેને દરેક લોકો બન્ને પ
વાડિયામાં કરશે, જેથી તમારું તેઓના દેહમાં રહીને પણ સ્વ
ગમન સિદ્ધ થશે.' આમ ઇન્દ્રિયોના દેવોને ઉદ્દેશી ભગવાને ક
છે. ગીતાજીમાં ઇશારારૂપે જણાવ્યું છે કેઃ—

देवान् भावयताऽनेन ते देवा भावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥

'આ તમારા કર્તવ્યથી તમે દેવોની સંભાળ રાખો ને દેવ
પોતાના કર્તવ્યથી તમારી સંભાળ રાખે. આમ પરસ્પર એ
બીજાની સંભાળ રાખતા તમે પરમ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરશો.' વળી
બીજાં આત્મસાધનો કરવા જતાં ધનાદિનો ખર્ચ થાય, શક્તિ
પણ જોઇએ અને સગવડ પણ હોવી જોઇએ. આ તો તદ્દ
સાહજિક, સરળ ને સોંઘું સાધન છેઃ—

तीर्थस्नानेन या शुद्धिर्या शुद्धिः प्राणसंयमात् ।

एकादश्यां तु सा शुद्धिर्भविष्यति न संशयः ॥

'તીર્થસ્નાન કરવાથી જે શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાણાયામ કરવાથી જે શુદ્ધિ મળે છે તેજ શુદ્ધિ એકાદશીના દિવસે વ્રત કરવાથી મળે છે, એમાં સંશય નથી.' જો કે અનેક દેવોનો તથા વ્રતોનો સ્વીકાર કરીને લોકો જુદા જુદા તે તે દેવોનું સેવન કરે છે, ને તેથીજ તે તે ભિન્ન ભિન્ન વ્રતોનાં અનેક ફળ કહેવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે સર્વનો નિષ્કામ કર્મ તરીકે કેવળ ઇશ્વરપ્રીત્યર્થંજ ઉપયોગ જોવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે આ એકાદશી પણ હરિવ્રતજ હોઇને હરિપ્રીત્યર્થંજ હોવું જોઇએ અને તે દિવસે વ્રતયુક્ત રહીને—

मंत्राभ्यासं च पूजां च ध्यानं जागरणं निशि ।
कर्तव्यं कीर्तनं वाद्यं नटनं हरिसंनिधौ ॥

'શ્રીહરિની મૂર્તિસમીપે મંત્રજાપ, પૂજા, ધ્યાન, રાત્રે જાગરણ, કીર્તન, વાદ્ય તથા નૃત્ય કરવાં જોઇએ.' આવાજ અભિપ્રાયથી એકાદશીઓના દિવસે મોટાં મોટાં ક્ષેત્રોમાં, તીર્થોમાં તથા ધામોમાં મોટા મેળાઓ ભરાય છેઃ—

લંકાથી હિમાલય સુધી, કલકત્તાથી કચ્છ પ્રદેશ;
પંજાબી સિંધી સોરઠિયા, દક્ષિણ માલવ આદિ દેશ.

એમ બધે ઠેકાણે મહોત્સવ ઊજવવામાં આવે છે; આમ તે દિવસે વહીવટ એક સરખો જોવામાં આવે છે; ને શિષ્ટ મનુષ્યોનો આવો એકજ પ્રકારનો ઘોષ છે કે, 'કરો હરિવ્રતકીર્તન.' આ વાત કાંઇ આજકાલની નથી, પણ અનાદિ કાળથી ચાલુ છે; જ્યારથી આરંભી ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રજ્ઞ તથા સર્વેશ્વર છે ત્યારથીજ પ્રવર્તી રહી છે; ને તે સર્વને માટે છે. સાક્ષાત્ જગ-

દંના પાર્વતીજીના ગ્રંથમાં આવી એક કથા છે કે, તેમણે એક વખતે એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું. જ્યોતિષની દૃષ્ટિએ તેના પારણાનો સમય પણ જ ઓછો હતો, તેથી તે મૂંઝવણમાં પડયાં કે આજે કીર્તન તો નહિ થઈ શકે તો શું કર આવો આપત્તિ-પ્રસંગ આવતાં તે આપદ્ધર્મને પોતાના સ પતિ ભગવાન શંકરને તેમણે પૂછયો ત્યારે તેમણે જે ઉ આપેલ છે તે અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે; પ્રાયઃ સર્વ શ્રદ્ધાળુ મનુ તેને કંઠસ્થ રાખે છે જે—

राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।
सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥

'હે વરાનને! હે મનોરમે પાર્વતિ! राम राम राम એ રામનાં એક હજાર નામ સરખું જ राम એવું એક ના પણ ફળદાયી થાય છે.' આ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે, આ એકાદશીવ્રત તથા કીર્તન મોટા મોટા દેવોને પણ ... હોય છે અને તેઓ પણ નિત્ય કર્યા કરે છે; તો પછી આપણે મનુષ્યોએ તો તે અવશ્ય કરવાં જોઈએ. આ એકાદશીના ... નિમિત્તેજ દુર્વાસા તથા અંબરીષ વચ્ચે વૈમનસ્ય થયું હતું એ પણ સર્વને સુવિદિતજ છે. મહારાજા અંબરીષે તો પોતાના રાજ્યમાં આવો જાહેર ઢંઢેરો પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો કેઃ—

अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यपूर्णोऽशीतिहायनः ।
यो भुंक्ते मामके राज्ये विवास्यो विषयाद्बहिः ॥

'જે કોઈ મનુષ્ય આઠ વર્ષ ઉપરનો હોય ને એંસી વર્ષ સુધીનો હોય તે, મારા રાજ્યમાં એકાદશીના દિવસે જો ભોજન કરશે તો તેને દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવશે.' વળી

ીકૃષ્ણાવતારમાં પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જેમના ઘેર પ્રેમથી
ધાર્યા હતા અને જે શ્રીકૃષ્ણના પણ પિતા કહેવાયા હતા તે
ીનંદરાયજી દર એકાદશીનું વ્રત કરતા હતા. એક દિવસે
મણે એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું, જેથી દ્વાદશીએ રાત્રીમાં
હેલા યમુનાસ્નાન કરવા પોતે ગયા હતા, ને વરુણના દૂતો
અસુર વેળાએ તેમને ત્યાં આવેલા માની કેદ પકડી લઈ
ગયા હતા. એ કથા શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. એ ઉપ-
રથી સમજવાનું એ છે કે પરમેશ્વરનો જે પિતા કહેવાયો
અથવા જેને પરમેશ્વરે પિતા તરીકે સ્વીકાર્યા હતા તેમણે
પણ એકાદશીવ્રત તો કર્યાં જ કર્યું હતું. તેથી એ આપણા
લાભનું આ ઠીક કહેવાયું છે કે, 'કરો હરિવ્રત કીર્તન દિન
વળશે.' આ કલિયુગના સમયમાં પણ એવા અનેક દાખલા
આપણે જોઇએ છીએ કે કેટલાક માણસો મરી ગયા પછી
બે ચાર ઘડીએ પાછો તેમના દેહમાં જીવ આવ્યો હોય છે.
આમાં રહસ્ય શું છે? તે એજ કે યમદૂતો તેઓના જીવને ભૂલથી
યમલોકમાં લઇ ગયા હોય છે, પણ ત્યાં લઇ ગયા પછી તેઓના
માટે એવું જણાયું હોય છે કે, આ લોકોએ એકાદશીવ્રત
કરેલ છે, તેથી યમલોકમાં તેઓને ન લાવી શકાય; તેઓ તો
વિષ્ણુલોકમાં જવાને અધિકારી છે. આ વાતની સાબિતી માટે
પુષ્કળ પ્રમાણો શાસ્ત્રોમાં મળે છે.; માટે 'કરો હરિવ્રત કીર્તન.'
ભક્તશિરોમણી શ્રીતુકારામની આ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે કેઃ—

એકા વ્રતાંચે મહિમા ન નેમે આચરતી જન,
ગાતી એક્તી હરિકીર્તન તે સમાન વિષ્ણુ શી.

(અને તે ન કરે તો)

તથા દંડી યમદૂત જાસે તયાંચે અંકિત,

ઉકા મ્હણે વ્રત એકાદશી ચૂકલીયા—

અર્થાત્ વ્રત એટલે જેમાં વચ્ચે કોઇ પણ પ્રકારે તૂટ ન
થવી જોઇએ; એટલા વ્રતકાળમાં પણ વચ્ચે તૂટ ન થવા દેવી
જોઇએ. તેટલા કાળનો તો તેની જે પ્રમાણે વિધિ કહેવામાં
આવેલ હોય તે પ્રમાણેજ ઉપયોગ થવો જોઇએ. સંસારરૂપ
કેદખાનામાં બંધાયેલો મનુષ્ય વ્રતથી છૂટી શકે છે અને
તે દ્વારા મળ દૂર થતાં કીર્તનથી અનન્ય ભક્તિનો રંગ
તેના પર ચઢી શકે છે. આપણે જરૂર જાણીએ છીએ કે
આપણા મન પર ઘણા વખતનો મળ ચઢી ગયો છે; તે
એકદમ તો દૂર નજ થાય; માટે તેને દૂર કરવા સારૂં દર
પખવાડિયે એકાદશીનો એક દિવસ તો કાઢવોજ જોઇએ.
એ વાત નક્કીજ છે કે તેથી અવનતિ તો નથીજ થવાની
ઊલટું શરીર સ્વસ્થ રહીને ધ્યાનપૂર્વક કરેલા કીર્તનાદિની
અસર એક પખવાડિયા સુધી જારી રહેશે; ને એમ ક્રમશ:
વધતાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ દૃઢ થશે. વળી એ પણ
નિશ્ચય માનવું જોઇએ કે આપણા આ દુર્લભ મનુષ્ય-જન્મ
નનો ઉદ્દેશ વ્રત-કીર્તન વગેરેજ હોવો જોઇએ; તે માટે
અભ્યાસ સતત વધાર્યે જવો જોઇએ, જેથી ધીમે ધીમે
ક્ષુધા તથા નિદ્રા ઉપર પણ કાબૂ લાવી શકાય છે. સર
સરકાર પણ અમુક અવસ્થાએ ગયેલાને પેન્શન આપી દે છે
તો આપણે પણ વ્રત-કીર્તન વગેરે શુભ કર્મોદ્વારા ક્ષુધ
નિદ્રા વગેરેને એ પેન્શન ન આપીએ અને ઉલટા પ્રતિદિન
વધારે જઇએ તો ચોક્કસ છે કે આપણો મનુષ્ય-જન્મ
વૃથા ગયેલો ઠરશે, માટે જેમ બને તેમ વ્રત-કીર્તન વગેરે
સત્કર્મોની વૃદ્ધિ કરવી જોઇએ, જેથી 'અઘ ભાગશે, શુચિ
નીકળશે, ફળશે સુકૃતિ અનુ અંતે હરિ મળશે.'

શ્રી તુકારામ અને શિવાજીનું આખ્યાન

તેમનાજ આ અનુભવના ઉદ્‌ગારો છેઃ—

'કરો હરિવ્રત કીર્તન દિન વળશે.'

હરિવ્રત તો તે નિત્ય કરતા હતા; પણ છેક જન્મથી આરંભીને જેવું જોઈએ તેવું તો નહિજ. એ કથા ઘણી લાંબી છે, અહીં તો આપણે સંક્ષેપમાંજ પતાવીશું. તેઓ હરિવ્રત ને કીર્તન કરનાર શી રીતે થયા, તે એમના અભંગોમાંજ આપણે જોઈએ.

મત કરવામાં પ્રાકૃત ભોગોનો જેમ બને તેમ સંકોચ કરવો જોઈએ; જેથી નવા ન વધે અને ભોગવીએ તે પણ કેવળ પ્રસાદરૂપેજ, જેથી તે દ્વારા ઉમેરણી પણ ન થાય. માત્ર જૂના જે ભોગવ્યા હોય છે તેને દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરતા રહી યોગ્ય સત્કર્મોમાં સમય ગાળવો, કીર્તન વગેરે કરવું ને કરાવવું, તેથી તેના દાનથી પણ 'મળ બળશે, કુવિભાવ નીકળશે, ફળશે સુકૃતિ અને અંતે હરિ મળશે.'

શ્રીતુકારામને ભોગોનો સંકોચ કરવો પડયો ન હતો, પણ એની મેળેજ થઈ ગયો હતો. ખરૂં છે કે જે વસ્તુ હોય તેને છોડી દેવી કઠણ થાય છે પણ તેજ વસ્તુ પોતાની મેળે જો છૂટી જાય તો બહુ દુઃખ થતું નથી; અને જો એમ બને તો તો તેને બહુજ સારૂં થયેલું માનવું જોઈએ; કારણકે તેમ થતાં તન-મન-ધનનો વધુ શુભ કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવાનો જે અવકાશ આવેલો છે, તે કામ [illegible] ને સમયે [illegible] થઈ શકતું નહીં; તેમ ધનનો અભાવ થતાં [illegible] [illegible] બહાર સારૂં થઈ શકે છે; જે કે તુકારામ એક [illegible]-

ઉપર તેવી કૃપા થતી નથી અને સર્વે તેવા વૈરાગ્ય તથા ભક્તિથી યુક્ત હોતા પણ નથી છતાં તેવાઓનાં કથન પર વિશ્વાસ મૂકવો એ અયોગ્ય તો નથીજ. જેઓ કહે છે કે, આ વાત કોણુ જોઇ આવ્યું છે'? કોના પર તે વિષયનો કાગળ આવ્યો છે? તેઓને માત્ર એજ ઉત્તર આપી શકાય કે આ કામમાં પણ આજ દેશમાં અમારા જેવા મૂર્તિપૂજક શ્રીતુકારામને શ્રીહરિ પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે ને ગુરુ થયા છે. જુઓઃ—

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

માની ધન્ય સ્વજાત નાથ જગના, જાણ્યા ગુરુજી થયા;
કીધી માઘ શુદિ તિથિ દશમીએ, દેવાધિદેવે દયા;
સંભારી શુચિમંત્રરૂપ પ્રભુનું, અર્થો દીધા તે બધા;
છોડી અન્ય ઉપાય લક્ષ્મીવરના, ગાયા ગુણો સર્વદા.

કદાચ કોઇ કહે કે, 'અરે એ તો ગપ હશે, માત્ર માનસિક ભ્રમણા હશે, કોઇ ગમે તે મળ્યા હશે.' નહિ, એમ ન હતું. એ વિષેની પૂરતી પરીક્ષા થઇ હતી. તેજ કથા જુઓઃ—

સાખી

એજ કર્યો ઉપદેશ દેશમાં કર્યો બહુ જને માન્ય;
પામ્યા તેથી દિન દિન વધતું તુકારામ સનમાન,
તેથી વિપ્રોને દ્વેષસહિત, આવ્યું ઉર અભિમાન,
માત્ર ભજન થાય કેમ કરી યોગ્ય યજ્ઞ કર્મ સમાન.
શ્રુતિ સ્મૃતિ ઇતિહાસ પુરાણોમાં છે લાખો શ્લોક;
છતાં કર્યો પ્રાકૃત ગ્રંથો તે ભમાવવાને લોક,
માટે સત્વર ભેળા કરીને જળમાં બોળી દેવા;
નિશ્ચય પર આવ્યા સહુ એવી બોલી બોલી દેવા.

મહેતાજીને સંન્યાસીએ કીર્તન બંધ કરાવી મૂંડવા ધાર્યો

હતા, ત્યારે આમના તો ગ્રંથો લખાયા હતા, એટલે તે તે
રહેવાજ કેમ દેવાય? આથી રાજા આગળ ફરિયાદ કરી કે:—

પદ–સોરઠ

રામેશ્વર ભટે મહા નટખટે કરી ફરિયાદ. ટેક.
રાજ્યાધિકારી પાસે જઇને માગી સહુવતી દાદ;
કરે અધર્મ અધર્મ ચલાવે તુકો બધે દિન રાત. રામેશ્વર૦
શુદ્ર થઇ શ્રુત્યર્થ કહે છે, પુજાવે છે પાદ;
બ્રાહ્મણ પાસે નમન કરાવે, જાતે હોઈ કુજાત. રામેશ્વર૦
યજ્ઞયાગ કર્મોને લોપી, નવો પંથ કરે ખ્યાત;
માટે એને શિક્ષા કરવી, એજ ધર્મ સાક્ષાત. રામેશ્વર૦

વસંતતિલકા છંદ

ચાલી તપાસ પુરના અધિકારી પાસે,
વિપ્રો વિરુદ્ધ વિફર્યા અતિભારી ભાસે;
વાતો દ્વિજોની કરી સૌ ખરી આખરીએ,
શિક્ષા, 'તજી હદ જવું' કરી આકરી એ.

પદ–'ન દિસ સ્યો દોષ' એ રાગ

તુકાને ખેદ થયો મનમાંહ્ય. ટેક.
દ્વિજવર સરવ થયા અતિ નાખુશ, એ તે શે સહેવાય. તુકાને૦
હદપાર જવા નથી હરકત પણ, દુભવ્યા બહુ દ્વિજરાય;
માટે તેઓને પ્રસન્ન કરવા જઇને પકડયા પાય. તુકાને૦

એટલી બધી શાસ્ત્ર પર શ્રદ્ધા, અને એટલી બધી તેને
અધીનતા કે વર્ણાનાં બ્રાહ્મણો ગુરુઃ બ્રાહ્મણ વર્ણોનો ગુરુ છે એ
આજ્ઞાનુસાર તે નાખુશ થાય એજ મહા અનર્થ. આથી તેમને
પ્રસન્ન કરવા હાથ વરયો, અને એનું નામજ સાધુતા.

છેલોજ જવાબ ચાહું છું, ત્યાં સુધી આ હું ગાઉં છું;
(તેમાંજ આગ્રહ નથી.)

નથી જો નાથ ચાહત તો, અને મળશેજ શહત તો.
વિતાડીશ કાળ હું મ્હારો, ઠર્યો સુત કાળ સુખ ત્હારો;
નથી (જો) મુજ બોલમાં પ્રીતિ, કરૂં છું હાલથીજ ઇતિ.
કડાકૂટ સર્વ શીદ કરૂં, ચાટી આંગળાં શું પેટ ભરૂં!
રાંધ્યું તો કોઇ નવ ખાયે, એ રાંધવું કોણ ચિત્ત ચાહે.
પ્રતિજ્ઞા કરૂં હવે એવી, કલમ કરમાંજ ના લેવી;
(તર્કે છે.)

બકું શીદ એવી હું વાણી, જે લોકો યોગ્ય ન જણાણી.
બહુ વદતો તે જન સારૂં, માને કોઇએ રીતે મ્હારૂં;
તેથી વચનો સહુ પલટું, ત્હારે સારૂજ સર્વ રટું.
વૃથા ન ઠરે મુજ બોલ, હવે તો ચાહું એ કોલ;
સ્હામા આવી ન કાં બોલો, મુંગા શું રહ્યા હૃદય ખોલો.
(પુંડરીનાથને કહે છે.)

માગે જન ત્યાં માગો સ્હામું, લઢયા વિણ હું નહિ પામું;
(બહુ કહ્યું છે.)

નથી ધણીનુંજ જો ધ્યાને, દુકાનજ માંડવી શાને!
(તે બોલે છે.)

મ્હારી પરવા નથી મુજને, હું તો વળગ્યોજ છઉં તુજને;
ફક્ત તવ ખ્યાતિને સારૂં, કરૂં શ્રમ આ હું ઉચ્ચારૂં.
(તે સાથે)

સુણવશો મોહે ગોવિંદા, કદીએ તમારી તો નિંદા;
તમારા કામને માટે, કરૂં છઉં આ એ ઉચ્ચારે.
(મારૂં તો બન્યું છે)

કરવા લાગ્યા સ્તુતિ રહ્યા છે કાયમ હજી અભંગ.

આજકાલ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પર જોર છે અને તે પ્રમાણે જીવતાંજ છે. જુઓ—મૂર્તિપૂજક મૂર્તિને પ્રત્યક્ષ માની તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેનું ફળ પણ પ્રત્યક્ષ મેળવે છે, જે અદ્યાપિ અનુભવાય છે. નીચે લગભગ મૂળનો સાર છે.

રેખતો

નડે મુજ ધામમાં ભૂત, હરિ એ તો છે અદ્ભુત;
(કુતર્ક રૂપી)

કળશ ભક્તિતણો છાયો, તેમાં દોષ આવી શું ભરાયો.
જાગી રાતો રચ્યું ખંતે, ત્હેનું ફળ આ શું છે અંતે;
(એજ વાત ક્યાં છે?)

ધર્યો નહિં હોત જો ત્યાગ, વેચાયો ન હોત હુજ હાથ;
ન બોલત તો કદી એવું, કરત જેવું સૂઝત તેવું.
જઈ વનમાં વસત અથવા, કરત આવા નહિ બકવા;
(કાવ્ય)

કરૂં કવિતા નથી લાજ, હસે ગણી છો ભગત રાજ.
(પણ તે ક્યાં કરવા દે છે!)

નિવેડો નહિ કરો ધાયો, જાણીશ કે દાસ પરવાર્યો;
કદાકૂટ ખાલી કોણ કરે, કોઈ પ્રીતિ નહિજ ધરે.
શ્રદ્ધા ઉપજાવવી વહાલા, તમારે હાથ ગોપાળા;
નમેનહિ મ્હારૂં જો બોલ્યું, ખાલી છોલાતો શીદ છે.હું.
આવી કહેશો મુખે જતને, માનીશ હું તોજ તે વાતે;
(એ પ્રતિજ્ઞા કરી.)

કગાળ્યું તમેજ તે દીધું, બેઠે હજી થાય છે સીધું.
(આશા છે)

છેલોજ જવાબ ચાહું છું, ત્યાં સુધી આ હું ગાઉં છું;

(તેમાંજ આગ્રહ નથી.)

નથી જો નાથ ચાહત તો, મને મળશેજ રાહત તો.
વિતાડીશ કાળ હું મ્હારો, ઠર્યો શુભ કાળ સુખ ત્હારો;
નથી (જો) મુજ બોલમાં પ્રીતિ, કરૂં શું હાલથીજ ઇતિ.
કહાફૂટ સર્વ શીદ કરૂં, ચાટી આંગળાં શું પેટ ભરૂં!
રાંધ્યું તો કોઇ નવ ખાયે, એ રાંધવું કોણ ચિત્ત ચાહે.
પ્રતિજ્ઞા કરૂં હવે એવી, કલમ કરમાંજ ના લેવી;

(તર્કો છે.)

બકું શીદ એવી હું વાણી, જે લોકો યોગ્ય ન જણાણી.
બહુ વદતો તે જન સારૂ, માને કોઇએ રીતે મ્હારૂં;
તેથી વચનો સહુ પલટું, ત્હારે સારૂજ સર્વ રટું.
વૃથા ન ઠરે મુજ બોલ, હવે તો ચાહું એ કોલ;
સ્હામા આવી ન કાં બોલો, મુંગા શું રહ્યા હૃદય ખોલો.

(પુંડરીનાથને કહે છે.)

માગે જન ત્યાં માગો સ્હાસું, લક્ષ્યા વિણ હું નહિ પાસું;

(બહુ કહ્યું છે.)

નથી ધણીનુંજ જો ધ્યાને, દુકાનજ માંડવી શાને!

(તે બોલે છે.)

મ્હારી પરવા નથી સુજને, હું તો વળગ્યોજ છઉં તુજને;
રૂડા તવ ખ્યાતિને સારૂં, કરૂં શ્રમ આ હું ઉચ્ચારૂં.

(તે સાથે)

સુણવશો મોહે ગોવિંદા, કરીએ તમારી તો નિંદા;
તમારા કામને માટે, કરૂં છઉં આ એ ઉચ્ચારે.

(મારૂં તો બન્યું છે)

વકીલની રીત આવું છું, કહને તુરત માગું છું;
ઉપાધિ સો દીધી નાખી, મતિ સેવામાંજ છે રાખી.
દ્રેકી દમણાંજ રહું તનને, નથી આપનું કંઇ નવ ગણતો;
કીકર મ્હારી મ્હને ન રહી, પડયો છઉં આપ પાસ પ્રીતી.

(શું સ્થિતિ છે!)

પ્રાણાયામની નથી પરવા, લાગે મન આપથી રમવા;

(આઠે અંગ પૂરાં)

વિચાર કરૂં અવર શારૂ, વિહ્વલ થઉં હૃદય મ્હારૂં.

(એ ખરા સંત. પાછા કહે છે—)

ગમે તે કરો તમે હેતુ, જોખમ શિર લેઉં હું શેનું?
કઉં શ્રમ આપને શાને! ઘાણુ મન કે તુરત માને.
જોને મેં નાથ તુજ સારૂં, હોમ્યું હોળીમાં સહુ મ્હારૂં;
નથી તું વિના સગું શરણ, અહીં પરલોકમાં અન્ય.

(એ પૂરા ભક્ત. હજી)

અનન્યપણું બણ્યું રાખો, બીજેથી મતિ કઢવી નાખો;
બાળકને બોજ આ ધારે, મ્હોટું શું કામ છે ત્હારે.
સ્તુતિ કીર્તિ કરૂં શાને! ધરૂં હવે માત્ર તુજ ધ્યાને;

(ખરી પ્રપત્તિ તે આ)

કહ્યું હત સ્પષ્ટ પહેલેથી, તો થાત તારીજ ન ફજેતી.
થાકયો કરી યુક્તિઓ હું તો, નથી વદતોજ રે તું તો;
ઉઠીશ નહિં હું ત્યાં સુધી, કહીશ નહિ તું લઈ સુદ્ધી.

ધનાશ્રી ગઝલ–'કાપો કષ્ટ' એ રાગ

રીઝયા તુકારામ સાથે, પ્યારા પુંડરીનાથે. ટેક
રહ્યા દિન તેર ગુસ્સી, પ્રભુમાંજ રાખી બુદ્ધિ;
ન ખાધું પીધું ગુના કે ઉદ્યાન જાતે. રીઝયા૦

ફરી બાળરૂપ આવ્યા, ભક્તને પ્રેમે બોલાવ્યા;

(પહેલા ગુરુરૂપે દીઠા હતા.)

કૃપા જણાવી ખરી તેરમીજ રાતે. પ્યારા પુંડરીનાથે૦
મુકી શિર હાથ બોલ્યા, પડી રહ્યો શીદને ભોળા;
તરી આવશે કોરા ગ્રંથો પ્રભાતે. રીઝયા૦

બસ, બેડા પાર. લોકોને કહ્યું કે જેને જોવું હોય તે આવજો પરચો પેખવા.

ઉઠ્યા પ્રભુ ગુણો ગાયા, લોકો પ્રભાતે ભરાયા;

(નદીમાંથી સૌ જોતાંજ)

આવ્યા ચાલી ગ્રંથ કોરા તીરે જાતે. રીઝયા૦

(એજ પોટલું આબાદ)

દેખી સઘળે વધાઈ, પંડે પડ્યા લોકો ધાઈ;

(દેવી તો યોગજ હતા.)

ચુંબ્યા ગાઈને સ્તવ્યા સ્વામી આલ્હાદે. રીઝયા૦

શાર્દૂલ છંદ

જોયા આંટી ગ્રંથ પડ્યા પ્રભુપદે, તેવી નદી બહારે:
લાગી આગ સમસ્ત અંગ મહિ ને, ક્રૈમે કરી ના શકે:
તેરે દિન રહ્યો અતિ વિકળ એ: જ્યારે કથા આ સુણે
માગી ખાસ ક્ષમા લખી વિનતિ ને, દીધી કૃતિ ને પૂળી

શિખરિણી છંદ

ક્ષમા આપી પોતે. લખી દઈ જવાબે ત્વ કરવી:
[illegible] ને [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]:
[illegible] [illegible]. નિશદિન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

એ રીતે તેર દિવસના મનમાં ને કીર્તનમાં તેનું રૂપ જાગૃત જાહેર થયું. તેજ શ્રીહરિને ગમતું છે; એમ આ કળિયુગમાં એ સિદ્ધ થયું છે માટે—'કરો હરિનામ કીર્તન.' તેથી કેવા થશો ?' મર ટળશે, મુક્તિમાર્ગ નીકળશે, 'ફળશે સુકૃતિ અનુ અંતે હરિ મળશે.'

તેમના મન ભરી ગયા હતા, તેની પણ પૂરી પરીક્ષા દુર તજ થઇ તે જુઓ. મનની જડ શું ? પ્રાકૃત સુખની વાસના. ભગવાને અર્જુનને પણ કહેવું પડયું છે કે, 'जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदं।' હે મહાબાહો ! કામરૂપ દુર્જય શત્રુનો તું નાશ કર.' એ આજ્ઞા પ્રમાણે વિષયતૃષ્ણા ત્યજીને યુદ્ધકુશળ યોદ્ધો પણ સાધુ થાય; અને વળી તે કેવા પ્રસંગે કેવી પરીક્ષા આપી ? તે જુઓઃ—

ભુજંગી છંદ

શિવાજી મહારાજ છે ભક્ત ભારી, સુણ્યાથી ગુરૂ સારૂ સારી સર
લખી પત્ર ને મોકલી તેડવાને, તુકા પાસ આવ્યા લીધું તે ન

પણ તે વિશેષ ગભરાયા કે રાજકીય લોક છે, પરાણે ગયા તો શું કરવું ? તેથી સામી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી અને માન, ઠાઠમાઠ જે આવ્યો તેને કષ્ટ માનીને તે બોલ્યાઃ

અભંગ

'દીવટયા છત્રી ઘોડે હેતો બધાં તે ના પડે,
(કારણ તે સાટે મારે હાનિ છે તે
આતાં પેથે પંઢરી રાયા મજ ગોવસી કાસયા.
(તે મૂર્તિ '
માન દંભ ચેષ્ટા હેતો સૂકરાચી વિષ્ટ
ઘડી મ્હણે દેવા માઝે સોડવણે ધાર

પ્રભુએ તેમની પ્રાર્થના માની. આવનારાના મનમાં ઊતર્યું, બળથી ન લઈ ગયા, પણ જવાબ પોતે લખી આપ્યો જેનો;—

પદ–'શરણ થયો' એ રાગ

ભક્ત શિવાજી ધીમાન સંગમાં તેવા અષ્ટ પ્રધાન;
ધરજો ઉત્તર ધ્યાન, પત્રનો છત્રપતિ શ્રીમાન. ભક્ત૦
ઉદાસી ન વગડાઉ ને, અમ્હે અમંગળવેશ;
અંગ મલીન હીન છે કાયા, વસ્ત્રે ન મળે લેશ,
લુખું સુકું ખાનાર નિદાન, શું દઇએ દર્શન કરૂપવાન. ભક્ત૦
વાણી જાણી આ રીતે નવ ગણશો કંગાલ;
(અમારી ખુશીજ એવા રહેવામાં છે)
શરણ અમ્હે શ્રી પાન્ડુરંગના શિર સમર્થ રખવાલ,
પાળે પોષે છે, એ શ્રીમાન, સુખે હરી બેસા એને સ્થાન. ભક્ત૦
(તેનું કારણ શું?)
ત્હારી પાસે આવવા શ્રમ શીદ લઉં મહાન;
અંન, ભીખથી, વસ્ત્ર ચીંથરે, આસન છે પાષાણ,
છત્રઆકાશ વાસ હરિસ્થાન, રહું હરિકીર્તનમાં મસ્તાન, ભક્ત૦
શીદ સંઘરીએ ભેટને, નથી ઉરે કંઇ આશ;
નિરાશા નગરના રહેનારા સુખીયા બારે માસ,
ભેટ ચહીએ પ્રભુની મહાન, આપશે તે પોતે ભગવાન. ભક્ત૦

શાર્દૂલ છંદ

ના લીધું ધન ભેટ, પત્ર સમજી, પ્રીતિ વધી ભૂપની;
તેથી આપ અનેક ભેટ લઇને, આવ્યો તુકાની ભણી,
વંદીને પદ પ્રેમ ધારી ઉરમાં, ભેટો ધરી સામટી;
બોલ્યા તેજ પળે હસી ઉરની છે, જેની ધનાશા મટી.

પદ–રાગ કાફી જંગો. 'મ્હારા વ્હાલા વેંકટ' એ રાહ.

શિવાજી શું ધન રે, નિવાજી શું ધન રે;

અલ્યા થઇ રાજી શું ધન દે. એ ભોળા રાજા.
માટી મ્હારે મન મોતી ને કંચન, તારાં ખોટાં રતન છે.(૨)એ
મ્હારૂં ધન ત્રિભુવનનો વૈભવ, સહુ સત્તા સાસન છે.(૨)એ
પિતુ વિઠ્ઠલનું તે બધું મ્હારૂં, તેથી પ્રસન્ન મન છે.(૨)એ
જોઇએ જો તુજને પણ સુખ એ, તો સહેલું સાધન છે.(૨)એ

• રાજાથી બીજું તો શું બને? પ્રજા કાજ બહુ છે; પણ તે સાથે સહજ બની શકે તેવું તેને બતાવતા થકા પોતે પણ બીજું કાંઇ ખાસ કરતા નથી. તે કહે છેઃ—

આમ્હી તેણે સુખી મ્હણા વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ મુખી.
"તુમચે ઘેર વિત્ત ધન તે મજમતિ કે સમાન.
(તે તને સહજ મળે)
"કંઠી ભીરવા તુલસી વ્રત કરા એકાદશી"
"મ્હણાવા હરીએ દાસ તુકા મ્હણે મજ એ આશા."

એ આશા પૂરણ કર એટલે તારૂં કલ્યાણ એજ મારૂં કલ્યાણ-

કથા તો બહુ લાંબી છે પણ આંહીં સાર એજ છે કે, એક સંત સિદ્ધના સંસારીને માટે સારરૂપ બોલ છે કેઃ—

'કરો હરિવ્રત કીર્તન દિન વળશે.'

શિવાજી મહારાજે ત્યારથીજ નિશ્ચય કર્યો કે બનતાં સુધી એકાદશી તો એ રીતેજ ગાળવી અને એથીજ 'મળ ટળશે, શુચિભાવ નીકળશે' વગેરે. જુઓ—આંબો વાવતાંજ પાકી કેરી નથી દેતો પણ હરિદાસ બનવાનું ફળ તો તુરત મળ્યું. એવું મહાન ચમત્કાર એકાદશીના વ્રતકીર્તનમાંજ થયો, તે હજારો માણસોની સાથે પ્રત્યક્ષ થયો, અને ઇતિહાસ તથા તે વેળાના હજી પ્રચલિત કાવ્યથી તે સિદ્ધ છે. વાત એવી બની હતી કે એક વેળા:—

ચોપાઇ

હતા સિંહગઢી ઉપર રાય, યવન શત્રુ શિર પ્રબળ જણાય;
તેથી જાહેર તો ન જવાય, પણ ચિત્ત કિર્તન હમેશ ચ્હાય.
એકાદશીએ રહી નવ ધીર, ચઢી હયે ચાલ્યા શૂરવીર;
આવ્યા મનથી નવ થઈ છતા, ચાલે વણિક ભુવન જ્યાં કથા.
ભળ્યા આપ હરિકીર્તન માંહ્ય, ગળ્યા પૂર્ણ પ્રેમે મન માંહ્ય;
તુકા પ્રતાપ મગ્ન જનવૃંદ, વરસી રહ્યો અકથ આનંદ.
પણ યવનોના ચારે લહ્યું, જાણ્યું કાજ સહજમાં થયું;
ચઢી આવ્યા બે હજાર સ્વાર, ઘેરી વળ્યા વણિકનું દ્વાર.

હરિગીત છંદ

ગભરાટ તવ જનમાં થયો મનમાં થયો નૃપને વળી;
સમજ્યા તુકા શા માટ થઇ અસ્વસ્થ નિજ જનમંડળી;
પૂછ્યું નૃપાળે જાઉં નાસી, તુકારામ વદ્યા તદા,
તજવું ઘટે નહિ હરિકીર્તન ભલે આવે આપદા.

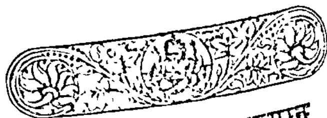
આવો નિશ્ચય, આવા મળ ટળવા. ભાવ નીકળવો બને તે એજ ઉપાયે—

'કરો હરિવ્રત કીર્તન દિન વળશે.
મળ ટળશે શુચિભાવ નીકળશે.'

આગળ શું થાય છે તે જુઓ—'ફળશે સુકૃતિ અનુ અંતે રિ મળશે ને તેથી દિન વળશે.' હાલજ દિન વળવો જોઇએ; રણ—

વસંતતિલકા છંદ

આવ્યા અસુર મહિ ના વરત્યા શિવાજી,
દીધો વિચાર તવ વાર કરો ન ઝાઝી;
મારો તમામ જનને નૃપાત જણાશે,

श्री सेना नाई-आख्यान

પૂર્વરંગ

પદ-રાગ સોરઠ

હરિ ! દ નિજ આનંદ, નંદનાનંદ સંત મુખકંદ,
અનુભવમાં અનુ ભવમાં આવે, ન નડે બંધ સંબંધઃ
સ્વવશકૃપા એ અવશ્ય કરવા, માગું મહામતિમંદ, નંદના

સર્વ કોઇ પ્રાણી આનંદ માટે પ્રયત્ન કર્યાજ કરે છે
પ્રાયઃ ઘણાંખરાં પ્રાણીઓ 'પ્રાકૃત'—શબ્દ, સ્પર્શ, રૂં
ને ગંધ—એ પાંચ નાશવંત વિષયો માટે અથવા તે તે વિષ
દ્વારા આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માગે છે; અને તેમાં ઘણાંખરાં આનં
મેળવે છે, પણ તે આનંદ ક્યાંસુધી રહેવાનો ? સરવાળે તે
શૂન્યજ રહેવાનું, એટલે તે માટે-સર્વ વ્યાપાર નિરર્થક અ
નિષ્ફળ છે; આવા આશયથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં
છે-' अनित्यमसुखं लोकम् '-આ લોક કેવળ અનિત્ય ને દુ
મયજ છે; તેમાં વાસ્તવિક સુખ છેજ નહિ. આનંદ મેળ
આ દેહ, ઇન્દ્રિયોને તેમને જેનાદ્વારા આનંદ મળે છે તે
વિષયો અથવા પદાર્થો-એ સર્વ અનિત્ય-નાશવંત છે.
આનંદનો માત્ર આભાસજ મળે અને તેને પણ ભોગવન
રે તો તે ભોગ્ય ન રહે કે ભોગો પણ ન રહે; એ

તેનું પાંચે ' એ ન્યાય પ્રમાણે પગાર લેવા ઉદ્યમ કરે છે ને તેના ઉપરાંત લાભ માટે પણ પરિશ્રમ કરવાનો શિ છે ને તે માટે શબ્દરૂપ-ખાધું કે પુરું આનંદ મળે છે તે પણ ઊભે શબ્દરૂપ-ખાધું કે પુરું પાછા ફેરના ફેર ... તેવા ભિખારી. આમ પ્રથમ ઉદર પછી ભેગવવું, એની પડખાણ આડવાજ કરે છે; ફક્ત પછી અને તે માટે પરિશ્રમ અનેક પ્રકારનો કયોજ કરવો પડે પુત્ર માટે જુદો, સ્ત્રી માટે જુદો, ધન માટે જુદો, યશ માટે માન માટે જુદો— એમ પરિશ્રમ અનંત કયી કરવાના; ઉદર ભરનાર એકજ, ફક્ત અલ્પ-તુચ્છ અને આશાઓ-' બહુશાખા હ્યનન્તાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ '-અનેક શાખાઓવાળી અનંત-તેઓનો કયાય અંતજ નહિ.

દોટે દશ દિશ મળે, વીસ કે ચાલીસ ચાહે;
ઇચ્છા આહોનિશ છે ખરવ નીખરવની;
(ને તે મેળવતામાં

દીનની ન દાદ સુણે, બાપ જોતા વાદ કરે;
યાદ ભૂલ્યો મોતની પથારીના પરવની.

એ વાત તો દૂર છે એમ માનો; પણ અહીંનાજ વથી વિચારી જુઓઃ—

પદ-' તારું ગોકુળ જોવાને '. એ રાગ

મન રાખે જગતની મ્હાંય રે, તેને સુખ નથી મ
જગને જ અહરનિશ ચ્હાય રે, તેને દુઃખ નથી ટ
જેટલાં જન સાથે થતો રે, જગમાં સ્નેહ સં
તેટલી ચિન્તાઓ વધે, થઈ પડે તે પાકા બં
જુદા જુદા એ સ્વભાવનાં રે, વરતે છે વિવધ
એમાં ગુંથાય તેને પછી, કળ કયાંથી મળે પળ

તિ વળી એ સર્વનરિ, ફરતી જતી ભાત ભાત;
ી રહે જાતજાતની, તેથી પ્રત્યેકની પંચાતરે. તેo
ર ન રહે જગમાં કશું રે, ઘડી ઘડી બદલાય;
તેમ મન મનુષ્યનું, તેમાં અધિક અધિક ઘુંચાય રે. તેo
રૂંજ ધાર્યું થયાં કરે રે, ત્યારે ત્હારૂં દુઃખ જાય;
તે કદી બનતું નથી, શીદ એમાં પછી અથડાય રે. તેo
નથી તવ આધીન તો રે, તું રહે શીદ આધીન;
દુઃખદા અનુના ચહી, માગ્ય શ્રીવર સુખ નિશદિનરે. તેo

માટે માગવા માંડીએ–' હરિ ! દે નિજ આનંદ.' અરે !
રોજનાં તો શું ? પણ ઘડી ઘડીનાં આપણાં કર્મો જો તપા-
એ તો તે બધાંય સારાં ને માઠાં–અડબડ–ગડબડવાળાંજ હોય
અને તે આજનાંજ નહિ પણ અનાદિકાળનાં તેવાં, એટલે
પણ તેવાંજ ગડબડીઆં મળે છે અને તે મેળવેલાં ફળ
ણ ભોગવ્યેજ છૂટકો. આમ તે તે કર્મો રોકવાની કે ટાળ-
ાની તો તજવીજ કરવી નથી એટલે તેનાં તે તે ફળો પણ
યાંથી રોકાય કે ટળે ? આ વાત સૌના અનુભવની છે; વર્ત-
ામાં તપાસો—

મનહર છંદ

તાવ આવે ત્યારે પડ્યા, રહે ભોગ રંગ રાગ;
કાયુ ઘનાં ગાદી પાટ, ગરેલાં નકામાં છે.
ભાજનમાં અગર સુગંધીઓ નકામી બધી;
ખાટો સ્વભાવ કરે શું ? રૂપના એ ભામા છે.
ટીંટી સાવ પાસે બેઠા, બંદુકે તોપો શું કરે;
ફાટેલું મળે તો મિત્ર શત્રુ ઘના રહ્યા છે.
દરદ નેણું, ઘણાં અન્ન સુખ દુઃખ;
ભાગે, કોનો ના કરામાં છે.

તેવું પામે ' એ ન્યાય પ્રમાણે પ્રથમ તેવા તુચ્છ આનંદ લાભ માટે પણ પરિશ્રમ કરવાનો રહે છે ને તેના ફળરૂપે આનંદ મળે છે તે પણ છેવટે શૂન્યરૂપ-ખાધું કે ખૂટ્યું પાછા ઠેરના ઠેર—હતા તેવા ભિખારી. આમ પ્રથમ કરવું પછી મેળવવું, એવી ઘટમાળ ચાલ્યાજ કરે છે; ફળ મેળવવા અને તે માટે પરિશ્રમ અનેક પ્રકારનો કર્યોજ કરવો પડે છે. પુત્ર માટે જુદો, સ્ત્રી માટે જુદો, ધન માટે જુદો, યશ માટે જુદો, માન માટે જુદો—એમ પરિશ્રમ અનંત કર્યો કરવાનો; તેમાંથી નાર એકજ, ફળ અલ્પ-તુચ્છ અને આશાઓ-' बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् '-અનેક શાખાઓવાળી અનંત-તેઓનો ક્યાંય અંતજ નહિ.

> દોટ દશ દિશ મળે, વીસ કે ચાલીસ ચાહે,
> ઇચ્છા અહોનિશ છે ખરવ નીખરવની;
> (ને તે મેળવતાં
> દીનની ન દાદ સુણે, બાધ જોતા વાદ કરે;
> વાદ બૂડ્યો માતની પથારીના પરવની.

એ વાત તો દૂર છે એમ માનો; પણ અહીંનાજ વધી વિચારી જુઓ:—

પદ-' તારું નોકૃત જોવાને ', એ રાગ

મન તેને જગતની જ્હાંવ છે, તેને સુખ નથી મળતું;
જનને જ અહર્નિશ ચ્હાવ છે, તેને દુઃખ નથી ટળતું.
એવડાં જન માથે બનો છે, જગમાં સ્નેહ સંબંધ
તેની ચિન્તાના [illegible], [illegible] પડે તે પાકા બાજે છે.
[illegible] એ [illegible], વરતે છે વિવિધ પ્રકારે
[illegible] તેને પછી [illegible] ક્યાંથી મળે [illegible].

ગ્રના રહસ્યથી કેવળ અજ્ઞાતજ છે. ધર્મ-કર્મનાં ફળ સુખ એ વાત ખરી છે પરંતુ તે સુખોય પરિણામે નથીજ; ટલે ધંધો ખોટનોજ ગણાય. ગીતામાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કહે -' क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विशन्ति '-તે સકામ કર્મ કરનારાઓ ગર્ગમાં સુખો ભોગવીને પુણ્ય ખૂટી પડે છે ત્યારે પાછા મનુ-ષ્યલોકમાં આવે છે; માટે જો સમજીએ તો ધર્મકર્મ સઘળાં વળ નિષ્કામજ હોવાં જોઇએ. પ્રાકૃત સુખની અભિલાષા રાખીને પ્રબળ જપ, તપ, યજ્ઞ, દાન, ભજન કરનારાઓને પણ અંતે સમજાયુંજ હોય છે કે આપણે ભૂલ્યા છીએઃ—

પદ-રાગ ધનાશ્રી

પછી પસ્તાવું પડયું જેમણે હરિથી મન નવ જડયું;
રાજ્ય માગીને ધ્રુવ પસ્તાયા, ભાઇ તણું દુઃખ નડયું.
યજ્ઞ કરીને બલિ પસ્તાયા, સ્વર્ગે નથી સાંપડયું. જેમણે૦
અમર થઈ પસ્તાયો દાનવ, પાતું પુત્રથી પડયું;
ઇંદ્ર જીતીને રાક્ષસ રોયો, શિર રણમાં રડવડયું. જેમણે૦
બાણ પામી બળ, ને પસ્તાયો, ચાલ્યું ચક્ર જ્યાં વડું;
રોયો રાવણ વડો કુટુંબી, એકે એક જ્યાં દડયું. જેમણે૦
ભક્ત અભક્તે અન્ય ચહ્યું કે, માનો કામ બગડયું;
અનુએ જાણ્યું છે પણ રસ્તે ગાડું હજી નથી ચઢયું. જેમણે૦

એ ગાડું કયે રસ્તે ચઢવું જોઇએ ? જો આજ વસ્તુ ચાહીએ ને માગીએ—' હરિ દે નિજ આનંદ.' તત્ત્વ વસ્તુ કઇ ? તે પ્રથમ સમજવું જોઇએ. પછી તે વસ્તુનો સ્વભાવ સમજી તેને મેળવવા પ્રયાસ કરવો કે નહિ, તે નક્કી કરવું જોઇએ. પ્રકૃતિતત્ત્વનો સ્વભાવ જ્યારે નાશવંત છે ત્યારે જીવતત્ત્વ નિત્ય છે. આજ પ્રથમ તે બન્નેમાં વિરોધ છે. જીવનિત્ય હોઇને નિત્ય સુખ ઇચ્છે ત્યારે અનિત્ય પ્રકૃતિથી તેને કેમ

કદાચ ક્ષણભર આપણે માનો કે દરેક હજારમાં એકનું તો બરાબર બધું ચાલ્યે જાય છે. 'શ્રીમતઃ કુત આપદઃ' શ્રીમંતને વળી આપત્તિઓ ક્યાંથી હોય? એ લોકોક્તિ પ્રમાણે કદાચ કોઈ ધન તથા સત્તાના બળથી પોતાનું ધાર્યું કરી શકે છે, પણ તે ક્યાં સુધી? ઉપર કહી તેજ વાત ફરી કવિ નજીરના શબ્દોમાં:—

ગઝલ

ગર બાદશાહ હોકર અમલ મુલકો ફીરા તો ક્યા હુવા;
દો દિનકા નરસંગા બજા ધું ધું હુવા તો ક્યા હુવા;
ગુલશોર મુલકો માલકા, કોસો હુવા તો ક્યા હુવા,
યા હો ફિકર આઝાદ વો રંગા હુવા તો ક્યા હુવા,
ગર યું હુવા તો ક્યા હુવા, ગર યું હુવા તો ક્યા હુવા,
દો દિન તો યે ચરચા હુવા, ઘોડા મીલા હાથી મીલા;
બેઠા અગર હોદે ઉપર યા પાલકીમેં જા ચડા;
આગે હૈં નકારે નાશાં પીછે કો ફોજોંકા પરા;
દેખો તો ફીર એક આનમેં હાથી ન ઘોડા ના ગધા.

જો આમ છે તો 'જેમ વરઘોડે મળ્યા બહુ વના, પલકે રહી થાય તે ફના' એટલે એવા માટે—

'ગર યું હુવા તો ક્યા હુવા, ગર યું હુવા તો ક્યા હુવા!'

આ વસ્તુ બધાય જોઈ રહ્યા છે, અનુભવી રહ્યા છે અને તેથીજ સમજુ ગણાતા કેટલાક લોકો દાન, તપ, જપ, ધર યાગ વગેરે સત્કર્મો કરે છે, પણ તેના ફળમાં માગે છે શું! પ્રાકૃતજ. આ લોકમાં નહિ તો પરલોકમાં, મૃત્યુ પછી સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવવાની આશાઓ સેવે છે, ને તે સ્વર્ગીય સુખ ભોગવે છે પણ ખરા; પરંતુ સત્ય તપાસીએ તો તેઓ સ્વ

શાસ્ત્રના [illegible]
છે, એ [illegible]
એટલે [illegible]
છે- [illegible]
સર્વમાં [illegible]
પ્રવેશમાં [illegible]
કેવળ [illegible]
રાખીને [illegible]
પણ [illegible]

[illegible]

પછી [illegible]
[illegible]
[illegible]
અમર [illegible]
[illegible]
આપ [illegible]
[illegible] નો
[illegible]
[illegible]

[illegible]
એ મે [illegible] સાથે
તે [illegible] ની કે
તેને [illegible] થયા
[illegible] નો
નિત્ય [illegible]
[illegible]

મળી શકે ? જીવને નવું નવું જોઇએ છે ત્યારે પ્રકૃતિમાં પરિ-
મિત આનંદાભાસજ છે અને તે પણ કર્મના પ્રમાણમાં એજ
પ્રકારનો-નશ્વરજ. આમ પ્રકૃતિ તથા પુરુષના સ્વભાવ પર-
સ્પર વિરુદ્ધજ જોવામાં આવે છે. તેઓ વચ્ચેનો આ પ્રક
વિરોધ અપરિહાર્ય છે; છેક બ્રહ્માના લોક સુધી જાઓ
બ્રહ્મા બની જાઓ તોયે શું ? ત્યાંય પરિમિતજ સુખ
એટલે અંતે તો પ્રતિકૂળતાજ ઊભી છે; પ્રાકૃતમાં ક્યાંયે અનુ
કૂળતા હોયજ નહિ. માટેજ શાસ્ત્રો આજ્ઞા કરે છે કે, પ્રકૃતિ
મુક્ત બનો, બ્રહ્મને જાણો, તેનોજ સાક્ષાત્કાર કરો, તેનો
અનુભવ કરો. એ બ્રહ્મ વસ્તુ શું છે ? પ્રકૃતિથી તદ્દન વિ
જેમ તમે નિત્ય છો તેજ પ્રમાણે તે પરમ ચેતન નિત્યજ
'नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानाम्'–નિત્યોમાંયે નિત્ય
ચેતનોમાંયે ચેતન તે પરમેશ્વર છે. કદાચ કોઇ કહે કે
યે શું ? રાજા મળે તે શા કામનો ? તેના વૈભવો મળે
કામના છે; આમ પરમાત્માના સંબંધમાં કહી શકાય
નથી. કારણકે પરમાત્મા તો પોતેજ 'प्रज्ञानमानंदं
તે કેવળ જ્ઞાનમય ને આનંદમય છે' તેમજ 'सत्यं ज्ञानमनं
બ્રહ્મ–તે પરમેશ્વર સત્ય, જ્ઞાનરૂપ ને અનંત છે.' આ પ્રમાણે
પરમાત્મા પોતેજ આનંદસ્વરૂપ હોવાથી અને વળી અનં
હોવાથી જીવ તેમનો અનુભવ લીધાજ કરે, નવું નવું તે
અનુભવ્યાજ કરે તોયે પાર ન આવે, તે પરમાનંદ કદીયે
નહિ, માટે આવો નિત્ય, અખૂટ, પ્રતિક્ષણ નવીન અનુભવ
વિષય તે અનંત આનંદજ માગો—'હરિ દે નિજ આનં

પ્રકૃતિના જે પ્રાકૃત આનંદ અનુભવવામાં આવે છે તે
મહાન આનંદના કંઇક અતિશય સૂક્ષ્મ અંશોના પણ
અથવા તેનીજ માત્ર છાયાઓ કે પડછાયાઓ છે. શ્રુતિ

, 'એ પરમાનંદનો માત્ર અમુક એકજ અંશ તે સમસ્ત
તના સર્વ આનંદોનો એકંદર સરવાળો છે. આ વાત ગીતા-
ા વિભૂતિ યોગમાં સ્પષ્ટ સમજાવી છે કેઃ—

यद् यद् विभूतिमत् सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत् तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥

જે જે પ્રાણી વિભૂતિમાન હોય—ઐશ્વર્યસંપન્ન હોય,
ામાન હોય, અથવા બલિષ્ઠ કે પ્રતાપી હોય તે મારા તેજના
ક અંશથી ઉત્પન્ન થયેલું છે એમ તું જાણજે, એટલુંજ નહિ
ણ 'एकांशेन स्थितो जगत्—આખાય જગતને મારા એક અંશ-
ી હું ટકાવી રહ્યો છું—માત્ર મારા એક અંશના આધાર પર
સમસ્ત વિશ્વ અવલંબી રહ્યું છે.' આવા વચનો પરથી જરૂર જાણી
શકાય છે કે,તે શ્રીહરિનો આનંદ કેટલો અગાધ ને અપાર હશે!
ખરેખર વાણી તથા મન પણ તે સબંધે વિચાર ચલાવતાં થાકી
જાય છે. આનંદવલ્લી ઉપનિષદમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી કોઈ મહારાજા-
ના આનંદની ગણના કરવામાં આવી છે; તે પછી દિવ્ય લોકના
ગાંધર્વો, દેવો, ઇંદ્રો તથા બ્રહ્માના આનંદની ગણના, એ પરબ્રહ્મનો
આનંદ સમજવા કરી; પણ છેવટે શ્રુતિ થાકી છે અને કહે છેઃ—

यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सह ।

'જે પરમેશ્વરના પરમાનંદને નહિ પામીને મનની સાથે
વાણી પાછી ફરે છે;' આમ કહેવામાં આવે। અભિપ્રાય નથી કે
તે સંબંધી કંઈ કહેવું વૃથા છે અથવા તે વિષે સમજવું નિષ્ફળ
છે! એટલે કે તેનો અનુભવ થઈ શકતો નથી કે તે અનુભવનો
વિષય નથી! અથવા તે સંબંધે જે કંઈ વ્યક્તિ પોતાનો અનુ
ભવ પ્રદર્શિત કરે તો તે અજ્ઞાની છે! આમ કહેવામાં શ્રુતિનું

તાત્પર્ય નથી. શ્રુતિ તો ત્યાંસુધી કહે છે- 'आत्मा वा रे
द्रष्टव्यः, तस्मिन् द्रष्टे परावरे, यत्रा पश्यः पश्यते-अरे
આત્માનોજ સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ; આ પરાવર-પરમ
નો સાક્ષાત્કાર થતાં બીજું કંઈ પણ જાણવાનું, અનુભવ
સાક્ષાત્કાર કરવાનું બાકી રહેતું નથી.' આ ઉપરથી સિદ્ધ
છે કે તે સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મવસ્તુ પણ સાક્ષાત્કારનો વિષય
જરૂર, તેનો અનુભવ લઈ શકાય છે. અહીં ઉપર 'यतो वा
એ શ્રુતિ દર્શાવવામાં આવી છે તેનું ઉત્તરાર્ધજ આ વિષે
સો કરે છે કે, એ પરમાત્માના પરમાનંદનો જેને અનુભવ
છે તેજ ખરો જ્ઞાની છે, તેજ સાચો નિર્ભય બન્યો છે.
રાજ્યપદ, ઇન્દ્રપદ કે બ્રહ્મપદ પ્રાપ્ત કરીને અમુક સમય
ત્યાંથી પડવાનો ભય રહે છે તેવો ભય એ પરમેશ્વરના પરમ
પ્રાપ્ત કર્યા પછી કદાપિ રહેતો નથી; એ પરમાત્મવસ્તુ પ્રાપ્ત
પછી પોતાના સુખના વિયોગનો કદી ભયજ નથી; એમ
શબ્દોમાં શ્રુતિ કહે છે:—'आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् न बि
કુતશ્ચન-એ પરબ્રહ્મનો આનંદ જાણનારો કોઈથી પણ
ભય પામતો નથી.' વળી આનંદવલ્લી ઉપનિષદનું આ પ્રકર
રાજાના, દેવોના તથા બ્રહ્માના આનંદની ગણના કરવાની
'श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य '-કોઈ પ્રાકૃત વિષયની કામના
થી નહિ હણાયેલા શ્રોત્રિયને એ પરમાનંદનો અનુભવ
જ થાય છે, એમ કહીને નિષ્કામ પુરુષને તે પરમાનંદનો
કારી દર્શાવે છે; અને તેજ વસ્તુ પરમ પ્રાપ્ય કૃત છે,
પણ ત્યાંજ કહે છે-'रसो वै सः । જગત રસજ એ છે.'
એજ વાતના અનુસંધાનમાં બીજું આ સ્પષ્ટ વચન કહે છે
'... ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनंदी भवति । એ રસને પ્રાપ્ત કરી
... શ્રોત્રિય મનુષ્ય આનંદી થઈ શકે છે.' આમ અનેક

નોથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે; માટે તેવા અકામહત-નિષ્કામ
ત્રિય થઇને માગવું યોગ્યજ છે કે, 'હરિ દે નિજ આનંદ.'

શ્રીહરિના આ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ માટે ઉપાય પણ એજ
તે વિષેની ઉત્કટ અભિલાષાપૂર્વક તે કૃપાળુ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના
રવી ને તેજ માગણી કરવી. એ સર્વેશ્વર ઉદાર તો છેજ,
ને પોતેજ કહે છે કેઃ—

'ये भजंति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम्'–જેઓ
મને ભક્તિથી ભજે છે તેઓ મારા વિષે વસે છે અને હું તેઓ
વિષે વસું છું. આમ કહી પોતે જણાવે છે કે ભજન કરનાર
ભક્તાને સામેથી પોતે ભજે છે. અનુભવીઓના ઉદ્ગાર પણ તેવા-
જ છે–'भक्त्या क्रीतो जनार्दनः'–જનાર્દન ભગવાન ભક્તિથી
ખરીદાઇ જાય છે.

વેચાતો અનંતનો સરકાર, હરિ સમ કોઈ નહિ દાતાર.

ભગવદ્ગીતામાં ચાર પ્રકારના ભક્તોને દર્શાવીને ભગવાન
કહે છે–'उदाराः सर्व एवैते'–એ ચારે પ્રકારના ભક્તો ઉદાર
છે—શ્રેષ્ઠજ છે તો પણ 'ज्ञानी त्वात्मैव मे मतः'–કેવળ મને
પોતાનેજ માગનારો જ્ઞાની તો મારો આત્માજ છે. કારણકે
'प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः'–જ્ઞાનીને હું અ-
ત્યંત પ્રિય હોઉં છું અને તેથીજ તે મને અતિશય પ્રિય છે,
એમ ભગવાન પ્રત્યે આપણે જેવો પ્રેમ દર્શાવીએ તેવોજ
સામેથી ભગવાન પ્રેમ દર્શાવે છે. એટલે તેમની કૃપા સંપાદન
કરવાથીજ એ ફળ પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે; બીજા કોઈ માર્ગે
તેમની પ્રાપ્તિ સંભવતી નથી એમ શ્રુતિ કહે છે–'नास्त्यकृतं
कृतेन'–જે પરમાત્મવસ્તુ અકૃત છે–અનંત, અપાર, સ્વાભા-

... કોઇ બહુશ્રુતિ

વિક ને અદ્વિતીય છે તે 'न कुलेन'–અમુક કોઇ બહુશ્રુતિ ... ક્રિયાઓથી પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી; તેમજ જે પરમેશ્વર સદ... સદૈવ પૂર્ણકામ છે, તે કોઇ જાતની સ્પૃહા કે લાલચથી ઉદાર ખરા? આ જગતમાં જે કંઇ છે તે બધુંય તેમનુંજ છે, એટલે તે... નીજ વસ્તુથી તે વશ થાય ખરા? છતાં તે પ્રેમી છે, કરુણાનિ... ઉદાર છે, તેથી જે કોઇ તેમના પર પ્રેમ કરે છે તેમનેજ ... ના આરાધ્ય તરીકે ચાહે છે અને તેના ગજા પ્રમાણે તેને ... આપે છે. તેમના પ્રત્યેની જેવી વૃત્તિ હોય તે પ્રમાણે ... દ્વારા ફળ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કોઇ પણ વ્યક્તિ ... સત્કૃત્યના બળથી પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત કરવા મથે તો તે ... ભૂલ છે, એ ચોક્કસ છે. ભગવાન પોતે ગીતામાં કહે છે 'नाहं वेदैर्न तपसा०'–વેદાધ્યયન, તપ, દાન કે યજ્ઞોથી ... પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. શ્રુતિ પણ એજ કહે છે–'नायम... प्रवचनेन लभ्यः'–આ પરમાત્મવસ્તુ શાસ્ત્રાધ્યયન વ... મળતી નથી પણ 'यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः'–જેને એ ... પોતાનો કરી સ્વીકારે છે–જેના પર તે પોતે કૃપા કરે છે, તેમને મેળવી શકે છે; માટે ખરી શ્રદ્ધા ને ભાવપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવાને પ્રાર્થના કરો–'હરિ! હે નિજ આનંદ.'

આ પ્રાર્થનાના પદમાં 'હરિ' એમ સંબોધવાથી આ વસ્તુ સમજી શકાય છે કે જે જગતનું કારણ, ... નિધાન, અનંત, અપાર, પરબ્રહ્મ, પુરુષોત્તમ અને વેદાંતોમાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. કારણકે 'हरिः' એ નિર્દેશ કેવળ વેદોનાજ આરંભમાં ઉચ્ચારાય છે એમ ન... 'हरिः ॐ तत् सत्' એમ પ્રણવના ઉચ્ચાર પહેલાંયે તે ...ત્મવસ્તુનો નિર્દેશ કરાતો પરંપરાપ્રાપ્ત છે.

૧ ... કહેવામાં આવ્યું છે:—

वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदौ मध्ये तथा चांते हरिः सर्वत्र गीयते ॥

વેદ, રામાયણ, પુરાણો, મહાભારત-વગેરે સમસ્ત શાસ્ત્રોમાં
દે, મધ્ય ને અંતમાં શ્રીહરિજ ગવાય છે; તેજ-સર્વ પાપોને
ાર-હરિ, આ હરિકથાના વિષય પ્રાર્થનાને યોગ્ય છે-
રે ! દે નિજ આનંદ.'

આ પરમાત્મવસ્તુ જો કે અનંત, અપાર છે છતાં તેની
ીજ એ છે કે 'અનુભવમાં આવે.' જો ધારીએ તો આજ
મમાં તેમનો અનુભવ કરી શકીએ; એટલે કે તેમની કૃપા
ાવીએ તો કોઇ જાતનો બંધ કે સંબંધ વિઘ્નકર્તા થઇ
કતો નથી. જેમ અર્જુનને, અક્રૂરને તથા વ્રજવાસીઓને
ભુએ સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો; અને તેથીજ તેઓએ માગ્યું-
સ્વવશ કૃપાએ અવશ્ય કરવા માગું મહામતિમંદ.' અતિ-
ાય મંદબુદ્ધિ હોવા છતાં મારી આ માગણી જો કે અસ્થાને
ણાય, કારણકે તે માટે તો દિવ્યજ્ઞાન તથા અપાર બુદ્ધિ જોઇએ,
ાયે તેમની કૃપા માટે પ્રાર્થના કરવામાં દોષ નથી; પછી તેમની
પાથીજ જ્ઞાન વિકસ્વર થતાં તે પોતે અગાધ હોવા છતાં જેમ
ગાધ જળ કૂવામાં પરિમિત થાય છે ને અપાર વાયુ પણ
ારીદ્વારા પરિમિત આવી શકે છે, તેમ પોતાનું સુખ ભક્તોને
અર્પવાને તે પરિમિત થાય છે. આ ઉદ્દેશથીજ તેમને અહીં
સંબોધ્યા છે—'નંદના નંદ સંતસુખકંદ, હરિ ! દે નિજ આનંદ.'
નિજ આનંદ એટલે જે આનંદાત્મક પરમાત્માસ્વરૂપ છે અને જે
પોતાની અચિંત્ય શક્તિથી સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તેજ આનંદમય
પરબ્રહ્મનો અનુભવ અમે માગીએ છીએ. શિશુપાલ વગેરેએ તે
દિવ્ય પરમાત્માને જો કે સાક્ષાત્ જોયા હતા છતાં તેમની

દોષિત દૃષ્ટિને લીધે તેઓએ મનુષ્ય સ્વરૂપેજ તેમને માન્યા ને 'अवजानंति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम्। મનુષ્ય શરીરનો આશ્રય કરનારા મારૂં મૂઢ લોકો અપમાન કરે છે' એ વચન પ્રમાણે પ્રભુનું અપમાન કર્યું; તેમજ દુર્યોધન વગેરેને પ્રભુએ પોતાનો દિવ્ય પ્રભાવ બતાવ્યો છતાં તેઓએ તો તેને 'मायिक'–બાજીગરનો ખેલજ માન્યો. અને પ્રત્યક્ષનો પણ તેઓએ લાભ ન લીધો; ત્યારે બ્રહ્માએ વાછરડાં, ને ગોપાલપુત્રોને હરી લઈ એક વર્ષ સુધી છુપાં રાખીને પ્રભુનો દિવ્ય અનુભવ લેવાની જિજ્ઞાસા કરી કે 'सर्वं विष्णुमयं जगत्' એ મહાવાક્ય પ્રમાણે 'सर्वस्वरूपोऽहं' જેઓને બ્રહ્મા હરી ગયા હતા તે તેના સ્વરૂપે શ્રીહરિ પ્રકાશ્યા. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં જોવી. અહીં સહેજ

સાખી

સર્વ બ્રહ્મમય બન્યું પલકમાં ચાલ્યું યથેચ્છ કામ,
સંધ્યા સમય સહને સિધાવ્યા સહુ સહુ પૂરણકામ.

જેમ સોળ હજાર ગોપીઓ સાથે સોળ હજાર રૂપોથી રમ્યા, સોળ હજાર કન્યાઓને સોળ હજાર રૂપોથી પર્ણ્યા તેમ સર્વ ગોપીઓ તથા ગાયો માટે ભગવાન ગોપાળો તથા વાછરડાંઓરૂપ બનીને—

જ્યાં જે વત્સ બાળ જતાં પ્રિય પહોંચ્યા તેજ મુકામ,
પરંતુ કળી ન શક્યાં ગો ગોપી બ્રહ્મ કૃષ્ણનું કામ.

પરંતુ જેમ અંધારામાં ગોળ પણ ગળ્યો લાગે છે અને પણ નીરખીનેજ, તેમ—

પ્રથમ હતા વ્રજમાંહિ એક હરિ જ્ઞાનાનંદનિધાન,
આજ પધાર્યા ઘેર ઘેર અનુ બની આપ ગુખ ધામ.

તેથી ગોપી ગોપ સર્વનું ખેંચ્યું પૂરૂં ધ્યાન;
ધામોધામ અનોખી આજે બની રહી ધુમધામ.

કારણકે દરેક ગોપના ગૃહે નંદના નંદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તેજ પધાર્યા હતા; જે દિવ્ય જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ પરમાત્માને આજે આપણે માગી રહ્યા છીએ તેજ ખુદ તેમને મળ્યા હતા, એટલે જાણે અમૃતનો મેઘ વરસ્યો હતો, એ અનુભવનું શું કહેવું ?

શાર્દૂલ છંદ

વેણુનો રવ સાંભળી ગળગળી, ગોપી સહુ થાય છે;
દેખી દૂર થકીજ બાળસમીપે, આનંદથી ધાય છે;
બાહુથી ગ્રહી ચાંપતાંજ હૈડે, પાનો વહ્યો જાય છે;
બ્રહ્માનંદ અમોઘ નાર સહુને, ચાહ્યા વિના થાય છે.

એ તો આવો ઘાટ બન્યો:—

મુંગે સાકર ખાધી રે, મુંગાને સ્વપ્ન થયું,
સર્વે મન જાણે રે, બીજાને ન જાય કહ્યું.

એ પ્રમાણે મનુષ્યોએ તે અકથ્ય બ્રહ્માનંદનો અનુભવ લીધો હતો એમજ ન હતું; પણ પશુઓ સુધ્ધાંયે તે પરમાનંદ અનુભવ્યો હતો, જેથી—

વસંતતિલકા છંદ

ગાયો સ્વવત્સ નિરખી કરતી હુંકાર,
ચાટે મુખેથી વહે આંચળમાંથી ધાર;
ચાટ્યો તમામ વ્રજમાં ક્રમ એ પ્રકાર,
જાણે ન ભેદ કોઇ ના કરતું વિચાર.

દોહરો

નંદ તણો નંદન થયો, ગૌ ગોપીનો નંદ;

અક્ષાનંદ અનુભવે, નંદકુળ

એ પ્રમાણે આ ભાવમાં પણ—

અનુભવમાં અનુભાવમાં આવે, ન નડે અંધ મંત્રો

સ્વવશ કૃપા એમ અનુભવ કરવા માગું મદામતિમંદ

કારણકે એ માગવાનો મર્મને હક્ક છે. બ્રહ્મા તો જ્યારે

માં ગમાર બની ગયા. તેમને ખાત્રી થઇ કે, પ્રભુ જ્યારે કૃ

કરે છે ત્યારે તણખલું પણ મેરૂ કરે છે. તે વેળા બ્રહ્મા કહે

ઊઠ્યા કેઃ—

अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसाम्।
यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्म सनातनम्॥

'અહો! નંદનું, ગોવાળોનું તથા સમસ્ત વ્રજવાસીઓનું ભાગ્ય ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે; કેમકે પરમાનંદ સ્વરૂપ સનાતન પૂર્ણ બ્રહ્મ પોતેજ જેઓના મિત્રરૂપ બનેલ છે.' આ પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમાત્મા, પોતાના પરમાનંદને લગભગ એક સુધી ગો—ગોપીઓને આપી ચૂક્યા છે; એ દૃષ્ટાંત લઇને પણ માગો:—

હરિ! દ નિજ આનંદ નંદના નંદ સંતસુખકંદ.

એમ નથી સમજવાનું કે તે કાળ જુદો હતો ને અ સમય જુદો છે! વળી તે પ્રકટ અવતાર પ્રત્યક્ષ હતો, અત્યારે પરમાત્માનો ક્યાં પત્તો? અરે! એ શ્રીહરિ તો ચર વ્યાપક અને તેવાજ સ્વભાવ—શક્તિવાળા સર્વ સ્થળે છે. તેથીજ આ પદમાં ત્રીજું પદ—' સંતસુખકંદ ' લગા આવ્યું છે. આ વિષે હવે ' સેના નાઇ 'ના દૃષ્ટાંતથી લઇ પણ કહેવાને હક્કદાર થયું છે કે:—

'દના નંદ સંતસુખકંદ, હરિ! દ નિજ આ

શ્રી સેના નાઈનું આખ્યાન

પદ–એજ

હરિ! દે નિજ આનંદ, નંદના નંદ સંતસુખકંદ. ટેક
અનુભવમાં અનુ ભવમાં આવે, ન નડે બંધ સંબંધ,
સ્વવશ કૃપાએ અવશ્ય કરવા, માગું મહામતિમંદ.

એક કવિએ ગાયું છેઃ—

નાત જાત પૂછે નહિ કોઈ, હરિ ભજે સો હરિકો હોઈ.

'નાઇ' એટલે 'હજામ' છતાં અહીં તેના નામની આગળ 'શ્રી' લગાડીને તેનું ચરિત્ર વર્ણવાય છે, તેનું કારણ શું? તે શ્રીહરિને ભજનાર હતો, તેથી શ્રીહરિનો પોતાનોજ થઈ ગયો; શ્રીહરિએ તેને પોતાનોજ કરી લીધો; એમાં નિશાની શી? દેવી સંપત્તિ તેનામાં આવી, તેની આત્મશક્તિ વિકાસ પામી, એજ તેમાં નિશાની. પ્રભુભજનના પ્રતાપે ને સંતસેવનના પ્રભાવે તેનું મન, વર્તન અથવા જીવન કેવળ સાત્ત્વિક બન્યું હતું. આપણે પણ તેમજ કરવા ચાહીએ તો તેનાં ચિહ્નો સ્મરણમાં રાખી આચરણમાં મૂકીએ. ભક્તમાળામાં એક દોહરો છેઃ—

સંત મોસી નિર્ણય કીયો, મથી પુરાણ ઇતિહાસ;
ભજ બે કે દોઉ સુઘરાં, હરિ ઔર હરિકો દાસ.

આજકાલ તો પ્રભુના ગુણગાન કરતાં પોતાનાંજ ગુણગાન વધુ ગમે છે. અસ્તુ. હવે આખ્યાન આરંભીએઃ—

પદ–રાગ મનશુદ્ધ–ફેરવ ગમે તે

સેના નામ હજામ. સંત ક્યા સેનાનામ હજામ;
બાંધવગઢ છે ગામ. સંત ક્યા સેના નામ હજામ. ટેક
સેવતો એ અનુસાર સેવકજન. નારાયણ મન કામ. નંદ

હરિભજન સેવનમાં ગાળે, ખંતે આઠે યામ.
ચતુર્ભુજ પીતાંબર ધારી, ઉરે વસે ઘનશ્યામ.
ધ્યાન કરીને સ્નાન કરીને, પૂજે નિત્ય ભગવાન.
નિયમ ન છોડે નિત્ય કર્મના, મૂકી સઘળાં કામ.
કોઇ આવે તો કહે નથી ઘરમાં, રીતજ રાખી આમ.

બસ, ઘરમાંજ 'હરિમંદિર' બનાવેલું, એટલે જેટલો તેમાં જાય તેટલો વખત સંસારમાં તન, મન કે વર્તનથ માત્ર ન રહે. મંદિરમાં પૂજન કરી ઘરમાં આવે ત્યારેજ બા હારકાર્યમાં લાગે, એટલે પૂજન સમયે તન-મનથી તો વિ નજ આવતું; પણ જન તરફથી વિઘ્ન ન આવે તે સારૂં ઘરનાં લોકોને કહી રાખેલું કે, ગમે તે બોલાવે, પણ તે શ્રીકૃ મોટો નથી, માટે હું સેવામાં હોઉં ત્યારે તેટલો વખત વૈકુ માંજ વસતો હોઇને ઘરમાં જાણે હોતોજ નથી, એમ સમ દરેકને કહી દેવું કે ઘરમાં નથી. આમ પોતે નિત્ય પ્રભુ-ભ નમાં નિયમિત અમુક સમય લાગ્યા રહીને ઉચ્ચ જીવન ગ રહ્યા હતા; છતાં પોતે પોતાની જાતને તો અધમજ માનતા હ

પદ-રાગ પીલુ

જન વિચારી સેના નાઇ, ડરતા રહે નિશદિન મનમાંહિ
તન અશુચિ રાખે એ ધંધો, મળ્યો કર્મની છે કડવાઇ
પૂર્વ પાપથી દેહ મળી એ, તરાય જો શ્રીવર ગ્રહે બાંહિ
સાધુ બાલે બધે રંક શરણું, હરિજ એ પ્રભુ ત્રાહિ ત્રાહિ

પ્રભુપ્રાપ્તિમાં બહારની ને અંદરની-બન્ને પ્રકારની શુ ટલી જોઇએ. માનસિક શુદ્ધિ સાથે શારીરિક શુદ્ધિ પણ અવશ્ જોઇએ. માનસિક પવિત્રતા હોય તો ઉત્તમ સંસ્કાર બાંધી શકે જેથી ઉત્તમ કર્મના અધિકાર પ્રાપ્ત થતાં ઉત્તમ જપ, ત અનુકૂળ રહે તે. સહજ અન્તર નરી જવાય ને પ્રભુ દર્શ

ાય; પણ તેમાં પ્રભુ સામે પોતાને તો હીનદીન સમજે, ાના બળથી આગળ વધવાને પોતે અશક્ત સમજે, ને તેથી ાના બળ પર આધાર રાખીને પ્રભુને શરણે જાય તો તેને ાનું બળ પ્રાપ્ત થાય. તેથી વહેલામાં વહેલું તેનું કાર્ય સિદ્ધ ય છે. એ ચોક્કસ જણાયું છે કે પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે અન્ય સર્વ ા કરતાં પ્રભુ-સ્મરણનુંજ બળ શારીરિક શુદ્ધિ કરવા સાથે ળ બને છે. જુઓ:—

દોહરો

શરણ વરેણ ને સ્મરણથી સેના થયા પુનિત; [પણ—]
ચિત્ત પ્રતીત રહેતી નથી, ભયભીત રહે છે નિત્ય.

આમાં અભિપ્રાય એ છે કે, અહંકારથી હરિ દૂરજ રહે છે, ાથી અહંભાવથી તે મુક્ત રહેતા; શ્રીહરિને લગાર પણ વિસ-ાતા નહિ, ને તે દ્વારા અજ્ઞાનને તથા પાપોને દૂર કરતા જતા.

કબીર નામ હૃદે ધર્યો, ભયો પાપકો નાશ;
માનું ચીનગી આગકી, પડી પુરાને ઘાસ.

આમ પ્રભુસ્મરણના પ્રતાપથી પાપોને બાળતા જાય છે તેમ પ્રભુનો વિશેષ અનુભવ થતો જાય છે. કેવળ પ્રભુ ઉપરનો પ્રેમ વધતો જાય છે, જેથી પ્રભુની સુંદર મૂર્તિની સેવામાં તેવાજ અતૂટ પ્રેમથી લાગ્યા રહે છે અને તેથી એવો નિયમજ રાખ્યો હતો કે, મંદિરમાં ગયા કે કેવળ પૂજામાંજ તલ્લીન બની જઈ એકજ ધ્યેય; છતાં મનને અતૃપ્તિ તથા ભય તો રહ્યાજ કરતાં કે મારા જેવા અધમનો પ્રભુ કેમ ઉદ્ધાર કરશે ? આમ તેમને ભલે ભય રહે, પણ પ્રભુની દૃષ્ટિએ અધમ-ઉત્તમ કોણ છે ? ત્યાં તો સર્વનું પ્રેમપૂર્વકનું સ્વીકારી લેવા કાયદો છે; અને સર્વ શરણા-ગતનો ઉદ્ધાર કરવા તમન્ના છે. આ વસ્તુની ખાત્રી માટે જુઓ આ

ચમત્કાર બન્યો; નાઈની સેવાથી પ્રસન્ન થઈને પ્રભુ નાઈ બનેે

ગરબી–'તુજ કારણ' એ રાગ

એક ટાણે સેનાજી રે, બેઠા સેવામાં પ્રીતે,
તેજ વ્હાણે રાજાજીએ રે, વિચાર કર્યો ચિત્તે;
આજે વ્હેલી હજામત રે, કરાવીને ન્હાઉં લઉં,
દાસ મેલી તુરતજ રે, સેના આવે એવું ચહું.

રાજાના નિત્યના નિયમ પ્રમાણે આજે ન હતું
નિયમમાં હરકત ન આવે તે પ્રમાણે તો સેનાએ
સેવાનો કાર્યક્રમ રાખ્યોજ હતો, પણ આજે તો પ્રભુની
રાજાની બુદ્ધિમાં અણધાર્યો ફેર પડયો હતો. તેણે
બોલાવી લાવવાને દૂત મોકલ્યો:—

ઘેર આવી કહે દૂત રે, રાજા તેડે નાપિતને.
રીત આવી મજબૂત રે, કહે કોણ આવી કને.

ઘરનાં બધાંય મનુષ્યો જાણતાંજ હતાં કે, સેવાના
સમે તે આવે તેને સાફ કહી દેવું કે 'ઘરમાં નથી.' તેથી—

નથી એ તો ભુવનમાં રે, જવાબ બચ્ચાંએ દીધો,
દૂત ધેર્યો સ્વમનમાં રે, ખોટો ખુલાસો કીધો.

હવે જોયું કે અંદર મંદિર તો ગાજી રહ્યું છે, તેથી ઘરમાં
હોવા છતાં આવવાની ના પાડે છે. પોતે રાજાનો માનીતો
બન્યો છે તેથી હવે છકી ગયો છે. આમ દૂતને અદેખાઈ
[illegible] થયો. સેનો હજામ હોવા છતાં રાજાની પ્રીતિનું
હતે. તેમાં કારણ એ હતું કે 'समानशीलव्यसनेषु सख्यम्'
[illegible] શીલ તથા વ્યસન સમાન હોય છે ત્યાં મિત્રતા થાય
છે' [illegible] પ્રમાણે રાજા પોતે ઉચ્ચ કોટીનો ભક્ત હતો
[illegible] હજામ ઉપર પ્રીતિ હતી ને પણ હમેશાં હજામ

હતો–' હરિ ! હે નિજ આનંદ.'

મ દેવોનાં કાર્ય કરવા અવતરેલા નંદના નંદ શ્રીહરિ-
તાના ભક્તજનોને પોતાના પરમાનંદનો સ્વાદ આપ્યો
તેજ પ્રમાણે આ પ્રસંગમાં પણ આ બન્ને ભક્તોનો
ભાવ વધારવાને પ્રભુએ આ પ્રસંગ ઇરાદાપૂર્વક આણ્યો
'રાજાનો માનીતો આ ક્ષુદ્ર નાઈ !' આ વાતથી રાજ્યના
અધિકારીઓ ઇર્ષ્યાથી બળી રહ્યા હતા, તેઓને આ
મળ્યો. તેમાં આ દૂતે શરૂઆત કરીઃ—

ધી ચાડી રાજાને રે, એ આવતોજ નથી;
આંખ ફાટી કહ્યું ફરી રે, લઇ આવ જા હુકમથી.
ફરી આવ્યો ન ફાવ્યો રે, વધારીને વાત કહી,
ભભકાવ્યો સહુએ રે, ચાડી ભાત ભાત કહી.

પદ–' હીલ મીલ પનીયાં ' એ રાગ.

પા રાજાજી નાઉ થયો પાજી,
ઉ થયો પાજી, અતિશે મિજાજી, કોપ્યા રાજાજી.
માન્યો તેથી અભિમાન્યો, હુકમે અપમાન્યો હા ! બસ્ચાજી.
આ પકડી લાવો જકડી, કરો ઘેર કઠી, તજે પતરાજી.
નાજી નથી જાણતા કશું એ, ચડ્યું વિપતિ વાદળ તો ગાજી.
ધાયા વહારે જગરાયા, સેનો બન્યા જરી નહિ લાજી.
ભાવી ઉભા રહ્યા નૃપ આગળ, શું સુધરી બગડેલી બાજી.

ક્ષિત વિજયદાસ લખે છે કે, આ સેના નાઇ કોણ હતું ?

'આદિ પુરુષ નારાયણ ક્ષીર સાગરવાસી શેષશાયન,
તે થી હરિ ખાંડી દૈન રાજદ્વારાસી પાનસા,
કહ્દસની એસોન બોગી કરીતી અખંડ દ્વાનડ
નો સેન્યાર્ં સંદેશ રખે ન નાપિત હોઇન બનશે.
દિદિ કંઠ કૌસ્તુભ મણિ, કાનુનિ દેવી ચક્રપાણિ

"ખાખા ધોકડી લાગુની ત્વરે કરની નિરાધે."

ભગવાને સ્વરૂપ તો સેના નાઇનું લીધું હતું પણ તે શું તેનો વિકાર ન હતું; પણ દિવ્ય સદ્ગુણસંપન્ન જ્ઞાનાનંદ હતું. એ જ્યાં જ્યારે પ્રકટ થાય છે ત્યારે સર્વે તે પર ફુ બને છે. શ્રી રામચંદ્રસ્વરૂપે જ્યારે જનકપુરમાં પધાર્યા ત્યારે હજારો રાજાઓ સીતાજીની લાલસાથી ત્યાં આવ્યા હતા છતાં તેમને જોઇને જનકપુરનાં નરનારીઓ ઘેલાં બન્યાં હતાં, તે વેળા બસ એકજ ઘોષ થઇ રહ્યો હતો:—

૫૬

લે લ્યોરી સખી લોચન લ્હાવા;
ના ફીર રામ જનકપુર એહું, ના ફીર તુમ યહ સુખ કબુ પાવ

નગરની શેરીએ શેરીએ આજ ચર્ચા થઇ રહી હતી—
રતનારે નેનાં જાકે, સખી મુનિસંગ બાલક કહાં!

અને જનકરાજાને તો પોતાના દેહ પરનું અભિમાન હતું, જેથી તે 'વિદેહી' કહેવાતા હતા; એવા પ્રકૃતિરૂપના વિવેકી તે રાજાને પણ રામલક્ષ્મણ જોતાં મોહ થયો હતો. તે વેળા એ બોલી ઊઠ્યા હતાઃ—

આ બે બાળ કહેના છે, કેવા સુંદર મઝેના છે!

તેમજ દંડકારણ્યમાં વસનારા મુનિઓને પણ મોહ થયો હતો, જેથી તેઓ કૃષ્ણાવતારમાં ગોપીઓ રૂપે થયા હતા. ને શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે મથુરાના બજારમાંથી જે વેળા નીકળ્યા હતા તે વેળા કંસનો ભય હોવા છતાં દુકાનદારોએ પ્રભુના પગે પડી પૂજન કર્યું હતું. આ રીતે પ્રભુ પ્રકટે છે ત્યારે તેમનું દર્શન કરનાર મુગ્ધ બને છે. તેમાં પણ જેમનાં હૃદય શુદ્ધ

ય અને જેઓ કેવળ પ્રભુનેજ ઇચ્છનારા હોય છે, તેઓની
મના પૂરવા માટે પ્રભુ જ્યારે પ્રકટે ત્યારે તો શું ખામી રહે ?

પદ–રાગ કાલીંગડો. 'નજરીઆં લાગી રે' એ ઢાળ.

ાજા તો ગયો મોહી રે, સેનાને જોઈ. રાજા તો૦ ટેક.
ાપણું તો ચિહ્નજ ન રહ્યું ને, વૃત્તિ મૂર્તિમાં પ્રોઈ રે. રા૦
જે દેખે તે વરસે હેતે, ભેદ ન સમજે કોઈ રે. રા૦

વામન ભગવાન બટુક સ્વરૂપે બ્રહ્મર્ષિઓની સભામાં જ્યારે
ાયા હતા ત્યારે તેમને જોતાંજ સર્વ બ્રહ્મર્ષિઓ મોહિત
બનીને સન્મુખ ઊભા થઇ ગયા હતા, ને 'પધારો પધારો'
એમ કહી સન્માન આપવા આતુર બન્યા હતા; પણ તેમાં
નવાઇ નથી. પ્રભુ પોતાના પરમાનંદને પ્રકટ કરે છે ત્યારે
જેટલી જેની યોગ્યતા હોય તે પ્રમાણે ન્યૂનાધિક તેનો અનુ-
ભવ પ્રત્યેકને થાયજ છે; માટેજ તેમને પ્રાર્થના કરો કેઃ—

હરિ! હે નિજ આનંદ, નંદના નંદ સંતસુખકંદ.

એ પરમેશ્વર તે સમયે સંત સેનાના પ્રતાપથી એ રાજાને
પણ સુખ કરનાર થયા હતા; જેમ નરસિંહ મહેતાના પ્રતા-
પથી તેમની પત્નીને તથા નાગરોને પણ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર
થયો હતો; તેજ પ્રમાણે આ રાજા ઉત્તમ અધિકારી હોવાથી—

રાજા તો ગયો મોહી રે, સેનાને જોઇ. રાજા તો૦
બેસાડ્યો ત્યાં બેઠો રાજા, ભાન બીજું ગયો ખોઈ રે. રાજા તો૦

આનંદનિધાન પરમાત્મા, સેનાના સ્વરૂપમાં જેમ જેમ
રાજાની સમીપ આવતા ગયા તેમ તેમ લોહચુંબક જેમ લોઢાને
ખેંચે તેમ રાજામાં આકર્ષણ થતું ગયું. તે પછી ભજવા-
નની સન્મુખ રાજા જ્યારે બેઠો ત્યારે તો પૂછવુંજ શું? જેમનો
હૃદયમાં સાક્ષાત્કાર કરવા માટે યોગીઓ સમાધિમગ્ન રહી

સેંકડો વર્ષો સુધી ક્ષુધા, તૃષા, તાઢ, તાપ વગેરે દેહદ [illegible] વિસારી મૂકે છે તેજ પ્રભુ સાક્ષાત્ જ્યારે સન્મુખ [illegible] રાજાના એ અપૂર્વ આનંદનું શું કહેવું? અને તેમાં [illegible] હજામત કરવા માટે એ સેનાસ્વરૂપ પ્રભુએ જ્યારે સ્પર્શ [illegible] ત્યારે તો એ આનંદાનુભવ ખરેખર અતીવ અદ્ભુત [illegible] શય વિલક્ષણ ને સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ જણાયો:—

પદ–'તેરા કુમલા ઉપરવા' એ રાગ

અહા આ શો આનંદ! (૨) ઉઠે આ શો આનંદ! ઉઠે [illegible]
અહા આ શો આનંદ!
કર સ્પર્શે બન્યો પુરો બેફીકરો, દીસે નાઠો [illegible] (૨)
તન શું પલાળે મન ભીંજે વ્હાલે, ભેદ જાણે ન [illegible] (૨)
વાળ શું બોડે અઘ મૂળથી તોડે, એનો દિવ્ય સંબંધ. (૨)
સ્વમુખ જોતાં નાઈ સુખાંબુજ, જુવે થઈ મકરંદ. (૨)
ક્ષૌર થયું પૂરું મન રહ્યું અધૂરું, છોડયો છુટે શો [illegible] (૨)
[illegible] હરખ તો નથી વદી શકતો, ફરયો છે એને [illegible] (૨)

માત્ર રાજાનીજ ખાતર આમ નહોતું થતું. મુખ્ય [illegible]

મંદાક્રાન્તા છંદ

જેવી રીતે નિજ સદનમાં, સેવના ભક્તરાજ:
તેવી રીતે નૃપસદનમાં, સેવના [illegible]
જેવી રીતે પ્રતિકૃતિ રહી, દાસ ત્યાં આચરે છે:
તેવી રીતે પ્રતિકૃતિ રહી સ્વામી સ્હામી કરે છે.

[illegible] 'મંદિરનીઓ લાગે' એ રાગ

[illegible] સેનાનાઈ, જગતપતિ શેષશાયી [illegible]
[illegible] આજ્ઞાપદ, અન્યંજન થયું ચાહી. [illegible]
[illegible] આમંત્રે, ભભક [illegible]
[illegible] જેવી. [illegible] જુવે એ માંહી. [illegible]

રાગ કલ્યાણ. 'ઝગમગ ઝગે' એ ઢાળ.

અદ્ભુત દેખી સુરત ઘનશ્યામ, તેલ પ્રતિ નૃપતિ એ અચાનક.
રૂપ ચતુર્ભુજ ઝગે મુખાંબુજ, કિરીટ શીર્ષ ઝગે કુંડળકાન.
મન ત્યાં ગ્રોયું ભાન બીજું ખોયું, લોચન ઠરી ગયાં તે ઠા
કોણ કરે મર્દન હું ક્યાં છઉં, વિસરી ગયા એ વાત તમા
દૃષ્ટિથી અમૃત દિવ્ય પીતા, પૂર્ણ થાય શે એ મનકા

ઉપેન્દ્રવજ્રા છંદ

બની ગયો સ્તબ્ધ ઉઠે ન રાજા, તદા મુઝાયા સહુ લોક ઝા
વધા કૃપાનાથ કરે રસોઈ, ઉઠો હવે છે સજ સર્વ સે

દોહરો

પ્યાલીની વ્હાલી સુરત, ચાલી ગઇ તતકાલ;
ભાળી સેનાને ફરી, વધા ઝાલી ભૂપાલ.

પદ-આશાવરી 'કોન ખબરીયાં.' એ રાગ

ઘેર નહિ દઉં જાવા (૨) કહે રાજાએો વ્હાલા સે
શું સુંદર છે તું સુખકર વ્હાવા! નહિ દઉં જાવા.
ઉ રહે પાસે, દુઃખ ભય નાસે, અંગ અડે આનંદ પ્ર
હૃદય વિકાસે, શું સુખ ભાસે, કહ્યું ન જાય અ હા હા હ
તારામાં છે લગની લાગી, ભુખ તૃષા ભીતરની ભ
થાઉં વેરાગી રાજ્યે ત્યાગી, એમ માંડ્યું છે ચિતડું મ્હાવ

માલિની છંદ

અડબડ સમજાવી, ને રજા માગી લીધી,
ઝટ ઘર મહિ આવી, કોથળી મુકી દીધી;
(તે તો સેનાનીજ હતી.)
હરિ વિચરિ ગયા કે, ત્યાં થયા સ્વસ્થ સેના,
(પૂજા પૂરી થઇ.)
બની ગઇ સઘળીથી, જ્ઞાન એ થાય શેના?

પરંતુ રાજાને જ્યાં પ્રભુનો વિયોગ થયો કે વિરહ પ્રકટ્યો, પછી શું કહેવું ! શો અદ્ભુત અનુભવનો વિરહ! ને તે અધિકારીને—

પદ-' પ્રિયતમ પ્યારા ' ધનાશ્રી

વધા ઝટ રાય ત્યાં તો વધા ઝટ રાય,
સેના વિના હવે નહિ રહેવાય, વધા ઝટ રાય.
ન્હાવું ગમે નહિ, ખાવું ગમે નહિ, જાવું ગમે નહિ મંદિર માંહે
કામણ કીધું મારૂં મન હરી લીધું, લાગી રગેરગે વિરહની લ્હે
પ્રાણ મુંઝાય, જાય શું જીવડા તેડી લાવો કરી કોઠી ઉ
સહુ શોચે આ ખેલ તે શો છે ! ભેદ ન કોઇથકી સમજાય

સાખી

સેના સેવાથી પરવાર્યા વાર આજ થઇ ભારે
જાણ્યું જવાબ દીધો છે બચ્ચાંઓએ પરબારે,
તેથી તુરત ધસ્યા સમજીને જવા ભૂપતિદ્વારે,
ત્યાં તો તેડાં આવે જાતાં, સ્હામા હારોહારે.

કારણકે રાજાને લગની લાગીજ રહી હતી, તેથી 'હા
લાવો,' ' તમે જાઓ, તમે જાઓ, ' એજ વાત હતી; ',
' સેનાજી ' ગયા તે કાંઇ એવાં તેડાંથી આવે તેમ
બીજી ગમથી, ભક્તરાજ પણ—

ગીત

સેના સમજે શેના ? બની બીના શી આજ અકથ
છે ના જે ના સમજે, તે ભક્ત ઉભા રાય નિકટ
એ

રાગ ' કાલીગડો ' પદ ' રસનાર નેના ' શું

રાજા જોઈ હૃદયે વિચારે, સેનો તો આ દીઠું મેં શું
પહેલાં દીઠો તેનો અપૂર્વ મીઠો, આવો દીઠો બ
નો હદિ હું આભ્યોજ હતો નહિ, ત્યારે થયું શું અ

દીઠું તેલમાં રૂપ ચતુર્ભુજ, કિરીટ મુકટ જે ધારે;
તેજ હતા એ રહ્યાજ જતા એ, સમજ્યા એ સેના આધારે. રા૦
ફેડયો ભેદ તદા સમજ્યો નૃપ, ભૂલ કરી મેં ભારે;
હરિ પાસે શું કરાવી હજામત, સેના હુબ્યા એ આભારે. રા૦
ગદ્ગદ કંઠ બેઉનાં નેત્રે, ચાલી રહી જળધારે;
ભૂપ પીગળતા પશ્ચાત્તાપે, સેનો પીગળતા પ્યારે. રા૦
સ્તવી ધ્યાયી બેઉ બડભાગી, શાન્ત થયા બહુ વારે;
પણ નૃપતિને લાગી લગન તે, હરિ વિણ કોણ નિવારે. રા૦

હવે તો સૌ સમજ્યાં કે શું માગવું ને તે કેવું લાગે? ...ાજ તો અનુભવ પણ કરી ચૂકયા હતા; એટલે અતિ આતુરતા-...ી તેમણે કહ્યું—'હરિ દે નિજ આનંદ.' સેનો બીજું શું માગે? નંદનાનંદ સંતસુખકંદ, હરી દે નિજ આનંદ.' કહેવાનું કહેવાઈ ચૂક્યું; હવે તો ઉપસંહાર કરીએ:—

લાવણી

ભૂપ સેનાના સત્સંગે,
થયા ભક્તને વિરક્ત રંગીન રંગીન રંગે;
ગુરુસમ સેનાને માને,
હરિભજન સેવન કીર્તન એ જીવન મનમાંને.
સાધુઓને સેવે સ્નેહે,
શુચિ શાન્ત બહાળુ શૂરો સંત થયો ગેહે,
પ્રભુનો પૂરેપૂરો પ્યારો,
સેનાના સંગીનો થઈ ગયો સફળજ જન્મારો.

ચોપાઈની ચાલ

રંગ શાહિકાનો વિદ્વાન, હતું રામ રાજા અભિધાન;
લાગી તેને નોંખી તાન, બાવિક બન્યા ભવ્ય મસ્તાન.
કંઈ પાને પૂછે પ્રાણનાથ, ધરે ભવે બોધે બાનભાન;
સાધ્ય સાધુ આવી રહે સાથ, પાને પીઃમે પ્રભુનિધિપ્રસાદ.

પદ ' મોહિની મનમોહે.' એ રાગ

ધન્ય રામ ગામે. ધન્ય રામ રામે.
જેને નામે પાપ જાય. એના ગુણ ગાઈએ. જાણ ઉપાડે
એક દિવસ પંગત બેસાડી, આગ્રા પાસે સાળ કહાડી
બે કર કીધા હતા લગાડી, હતા પીરસતા દોડી જાડે
એવે પાની આવી અડકે. પીતાંબરી ભુરી ગઈ ઝડકે
બે હાથ કરતા હતા ખટપટ, લાગી તેથી ચિત્તમાં ચાપાટ
વિહ્વળ થતાં ન રહ્યા રોકાયા. બીજા બે ભુજ પ્રકટ જણાયા
તેથી ઇચ્છિત અર્થ સધાયા. પણ સહુમાં પાવન પરખાયા
સેવે છે નર દેહ ધારી, પણ વશ કીધા પૂર્ણ મુરારિ
થયા છે ચતુરભુજ અધિકારી, ખરા ભાવની છે બલિહારી

પદ—' નટવર નંદકિશોર ' એ રાગ

જય જય ધન્ય ધન્ય જગનાથ; દીધો છે જ સનાથ. જય જય
સેનાને તો વિસરે કોના. આજ દીઠું સાક્ષાત. જય
રામરાજનું પણ કાજ કર્યું. આનંદઘન અગાધ. જય
પ્રેમ તણે વશ છે પરમેશ્વર, થઈ ફરતા વિખ્યાત. જય
પુરી પરચા આપી અનુભવ, મળ્યું ચહ્યું ભલી ભાત. જય
બંનેને તાર્યા સ્વીકાર્યા,

તેથી એજ—

હરિ દે નિજ આનંદ,
નંદના નંદ સંતસુખકંદ, હરિ દે નિજ આનંદ.

કળિયુગમાં પણ જોયુ કેઃ—

અનુભવમાં અનુભવમાં આવે, ન નડે બંધ સં
સ્વવશ કૃપા એ અવશ્ય, કરવા માગું મહા મતિ
નંદના નંદ સંતસુખકંદ, હરી દે નિજ આ

श्री चंद्रहास–आख्यान

[पाप–परिणाम–विषय]

પૂર્વરંગ

પદ–રાગ ખમાચ

ી દેમે કોઈને દુભવ માં દુઃખ પામે જેથી તું ભવમાં;
ારે હાથ વાત છે તારી આવે અનુ અનુભવમાં. ટેક.

'પાપ' અને 'પુણ્ય' શબ્દ સૌને સુવિદિત છે. 'પાપ' ટલે 'पापाय परपीडनम् –બીજાને પીડા ઉપજાવવી તે.' પાપ-ી વ્યાખ્યાસૂચક આ વાકયમાં 'પર' શબ્દનો અર્થ 'પોતે નહિ' મેવો થાય છે. અર્થાત્ પોતા સિવાય હરકોઇ પ્રાણી હોય, જેને પીડાની લાગણી ઉદ્ભવી શકતી હોય, તેને પીડા ઉપ-જાવવામાં જે હેતુ બને તેજ પાપ કહેવાય છે. આજ આશય શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દર્શાવે છેઃ—

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥

'વિદ્યા–વિનયયુક્ત બ્રાહ્મણ પર, ગાય–બળદ પર, હાથી કે કુતરાં ઉપર અથવા ચાંડાળ ઉપર પણ જ્ઞાનીઓ સમદષ્ટિવાળા

[illegible]

... ને આ હોકો તેમાં આનંદ ...

... સર્જનમાં તેમણે માનેલા ...

... સહાય કરે છે, અને આજ ...

... તેઓને કહેવાનું છું ...

... ત્યારે તેઓ ... હરામ ને હલાલ.

માટે ઉપદેશ કર્યો ! ...

આપાય છે ત્યાં મનુષ્ય સિવાયની ...

[illegible] પામે છે; અને પછી તે

કરવાને સ્વભાવ પડે છે

પ્યારી થતી નથી. આ

[illegible] વિચારથી

[illegible] અટકાવ

[illegible] છે અને · આત્મા

પ્રાણીમાત્ર [illegible]

થીજ 'વનસ્પતિનો આહાર કરનારાઓનીજ મંડળીઓ' માંસા-
ારીઓમાં પણ ઊભી થતી જોવામાં આવે છે. ક્ષત્રિયો પણ
ંઠીબદ્ધ થઇ માંસાહાર ત્યજવા લાગ્યા છે, પણ ભગવાન
ીકૃષ્ણ તો આવીજ દૃષ્ટિને સર્વોત્કૃષ્ટ કહે છેઃ—

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥

'હે અર્જુન ! હરકોઇ પ્રાણીને પોતાની પેઠેજ સુખ તથા
ઃખ સરખું થાય છે, એમ જે જુએ છે તેને શ્રેષ્ઠ યોગી માન-
ામાં આવ્યો છે.'

આપણે ઇતિહાસ રામાયણ તથા મહાભારત તરફ દૃષ્ટિ
ીએ છીએ ત્યારે પણ 'કદી કેમે કોઇને દુભવ માં' એ
ત્દ્ધાંતમાંથીજ તે મહાગ્રંથોની ઉત્પત્તિ જણાઇ આવે છે.
ીમદ્વાલ્મિકિય રામાયણનો 'मा निषाद प्रतिष्ठास्त्वम्'–
પ્રથમ શ્લોકજ સમસ્ત રામાયણના મૂળ તરીકે આદિ-
વે વાલ્મિકિએ ગાયો છે. ક્રૌંચપક્ષીના યુગલમાંથી એકને
રધિએ વીંધ્યું તે મહર્ષિ વાલ્મિકિને ખેદ સાથે જણાયું
પારધિએ આ ઘોર પાપ કર્યું છે; આ પાપના ફળ તરીકે
રધિને અનંતકાળ પર્યંત સુખ–શાંતિ નજ મળે તે યોગ્ય
એમ માનીને તે મરનારની વતીજ અથવા તે યુગલની
ીજ એ શ્લોકરૂપે શાપોદ્ગાર કે શોકોદ્ગાર મહર્ષિના મુખ-
થી સરી પડ્યો; જાણે પોતાનેજ અથવા પોતાનાંજ કોઇને
ને થયું હોય એમ તેમણે માન્યું અને તે પ્રશસ્ત લાગ-
ના પરિણામેજ એ શ્લોક એટલે પ્રશંસનીય વાક્ય શત-
ે રામાયણરૂપ મહાવૃક્ષના બીજરૂપે અકસ્માત્ પ્રકટ થયું;
ે તેજ પ્રમાણે મહાભારતના મુખ્ય યોદ્ધા પાંડવોની

અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

કેમે કોઇને દુભવ માં, દુઃખ પામે જેથી તું ભવમાં.

જા' પ્રાણી કરતાં મનુષ્ય વિષે પ્રતિકૂળ અનુભવની વિશેષ પ્રમાણુમાં હોય છે. અપમાન, આળ ી કાયિક, વાચિક તથા માનસિક અતિ ઉગ્ર દુઃખો ને થાય છે; તેનાં સગાં-સંબંધીઓ પણ બીજાં પ્રાણી વિશેષ હોય છે તેથી એકને લીધે અનેકને દુઃખ ઉત્પન્ન છે. વળી બીજાં પ્રાણી કરતાં શક્તિ પણ મનુષ્યમાં ે હોય છે તેથી લાંબા સમય સુધી તેને દુઃખનો અનુભવ પડે છે; આથી તે મોટાં પાપ મનાય છે; તેમાં પણ વધુ લોકોપયોગી હોય તેવાં કોઇ માનવકાર્યમાં વિઘ્ન કર- ને તો ઘોર પાપ લાગે છે. આવો આ ક્રમ હોઇને માત્ર માં રહે તે પૂરતું જ અહીં માત્ર દિગ્દર્શન કરાવવામાં ્યું છે; ખરી રીતે તો કોઇ પણ પ્રાણીને ઉપદ્રવ ન કરવો, સિદ્ધાંત અહીં વિવક્ષિત છે. આ સિદ્ધાંતજ સૌ કોઇ કહે છે:—

તુલસી હાય ગરીબકી કબી ન ખાલી જાય,
મુએ ઢોર કે ચામસેં લુહા ભસ્મ હો જાય.

ઢોરને દુઃખ દેનાર માનો કે લોઢું છે, તો તે લોઢાનું વેર ાને પણ પેલા ઢોરનું ચામડું ધમણ બને છે અને લોઢાને મ કરી નાખે છે. આમ કવિ દૃષ્ટાંત આપીને કહેવા એ છે કે અમે તેને અમે ત્યારે અમે તે રીતે દુઃખ દીધું હશે ઃ તેનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું પડશેજ. 'કરે તે પામે' આ રનુ સમજવાને 'વાવે તે લણે' એ ન્યાય છે. એટલે કે ારે વાવે ત્યારેજ નહિ, અને જેટલું વાવે તેટલું જ નહિ, ણ બીજના નિયમ પ્રમાણે કર્મનો નિયમ છે. જેવાં બીજ

હોય તેવાંજ ફળ મળે છે તેમ જેવાં શુભ-અશુભ કર્મ કર્યા
તેવાંજ ફળ પમાય છે. બાવળનાં બીજનું ફળ વવાય તો ફળ
પણ બાવળનુંજ મળે અને જો આંબાનું બીજ રોપાય તે
આમ્રફળનો સ્વાદ મળે. માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

'કહી કેમે કોઈને દુભવ માં, દુઃખ પામે જેથી તું ભ્રાતાં

આપણાં શાસ્ત્રો માત્ર જીવોને તથા જડ વસ્તુઓને ક
જણાવે છે એમ નથી; પણ જીવ તથા માયા એ બન્નેનો નિ
ઈશ્વર છે, આમ કહી ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ ઉપદેશે છે. આ કાર
થીજ સર્વ આસ્તિકો કહે છેઃ—

> પરમેશ્વરની આ પ્રજા, સઘળો છે સંસાર;
> એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર.
> કાળા ગોરા કોય પણ, ધનહીણા ધનવાન;
> કહો ન હલકા કોઈને, સઘળા એક સમાન.

આ સિદ્ધાંત ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ માનનારા સર્વ કે
માન્ય છે. ગુલામોના વેચાણનો ધંધો નાબૂદ કરવાને
ખર્ચ ને જોખમ યુરોપિયનોએ ઉઠાવ્યું છે તે મનુષ્ય
પ્રત્યે પોતાના બંધુભાવના રહસ્યને ઉદ્દેશીનેજ છે.
લમાનો પણ 'રબ્બીઉલ આલમીન' એમ કહી પરમે
'આલમોનો પાલકરક્ષક' ઓળખે છે; એટલે ઇશ્વરના
ત્વને તેઓ પણ સ્વીકારે છે અને તેથીજ સર્વને મુ
બનાવવા તેઓ પ્રયત્ન કરે છે; તેજ પ્રમાણે ક્રિશ્ચિયનોનું
ટેનું નિગમની ખાતું પણ આજ સિદ્ધાંત પર ચલાવવામ
છે કે મનુષ્યમાત્રનું કલ્યાણ કરવું, તે પરમ ધર્મ
... નર્માન્ય છે ને મનુષ્યોને દુઃખ ઉપજાવવાની
... છે ! અરે ! આપણાં શાસ્ત્રો તો તેથીયે આગ

—' मा हिंस्यात् सर्वाभूतानि-કોઇ પણ પ્રાણીની હિંસા
-કોઇને લેશ પણ દુઃખ ન ઉપજાવો.' સર્વ દેશોના
ચાંના ધર્મોના ઇતિહાસો પણ મળે છે, જેમાં મનુષ્ય
સુખી કરવાનો સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ છે. કેમકે સર્વ કોઇ
કે 'સૌ પરમેશ્વરની પ્રજા છે' માટેજ 'કદી કેમે
દુભવ માં.' કેમકે તેનું પરિણામ અથવા ફળ-' દુઃખ
તેથી તું ભવમાં' અર્થાત્ કોઇને દુભવ્યાથી તેના તર-
દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે એમ નથી, પણ પરમેશ્વર તર-
તે બદલ શિક્ષા કરવામાં આવે છે અને તેજ કારણથી
પ્રભુને-' ઈશ્વર '-સર્વનું નિયમન કરનાર કર્મ પ્રમાણે ફળ
નાર કહેવામાં આવે છે. ઈશ્વરને નહિ માનનારા નાસ્તિકો
પોતપોતાને માટે કોઈ ' ઇશ્વર '-નિયમન કરનારને પસંદ
છે, એટલે તેઓ ઈશ્વરને નહિ માનતા હોવા છતાં પણ
તુતઃ ઈશ્વરને માનનારાજ ઠરે છે; અને એવા કોઇ ઇશ્વરને
મવામાં આવે છે તોજ સર્વની સ્વતંત્રતા જળવાઇ રહે છે.
અબળ સબળ સહુ સુખી થયા, દુઃખ થયાં સહુ દૂર ' આ
થી ? તેવા ઈશ્વરી નિયમોને અનુસરી જો કોઇને નિયંતા
ાવવામાં આવે છે અને ન્યાયાધીશ, પોલીસ, જેલ વગેરે
હીંજ ગોઠવવામાં આવે છે તોજ અબળ-સબળને તેઓનાં
ર્મ પ્રમાણે ફળ મળતાં હોવાથી બધું વ્યવસ્થિત ચાલે છે; નહિ
પશુસમાન અવ્યવસ્થા ઊભી થતાં મોટાં મોટાં શહેરો વેરાન-
સ્થિતિમાં જઇ પડે. તેમાં ઇશ્વર, રાજા, ન્યાયાધીશ કે નિયંતા
યાંસુધી શાસનવ્યવસ્થા જાળવે છે કે બાપને મારનાર દીકરો
હાય તોયે શું ? તેને તે અપરાધ બદલ યોગ્ય શિક્ષા થાયજ
છે; એવા અપરાધીને કોઇ કદી છુપાવે તો તેને પણ અપરાધી
ગણી તેના સામે કેસ થાય છે. આમ કોઇને પણ કોઇ પ્રકારે દુભ-

વવામાં આવે તો તે શિક્ષાપાત્ર ઠરે છે ને તેને તેવા
રાધ યોગ્ય શિક્ષા પણ થાય છે. આજ સમસ્ત દુનિ
આસ્તિક-નાસ્તિક સૌ કોઇને માટે ઈશ્વરી શાસન છે કે, '
કેમ કોઇને દુભવ માં,' 'દુઃખ પામે જેથી તું બત્યાં.'

આ નિયમ જેટલો મજબૂત પળાય તેટલું સમગ્ર
સમુદાયનું ને આપણું વધુ શ્રેય થાય છે; પણ મનુષ્ય
અપૂર્ણ છે; તેથી તે નિયગનું ઘણા મનુષ્યો સંપૂર્ણ
કરી શકતા નથી. અનેક મનુષ્યો એવા અપરાધો કરતા
રહે છે. તેની શિક્ષા લૌકિક શાસકો કરી શકતા નથી,
કૃત્યોનું ફળ તેઓને કોણ આપે છે? જ્યારે કોઇ
માર મારે છે ત્યારે તેને બીજાં તટસ્થ મનુષ્યો ચેતવ
છે-' અરે ભાઈ! બૈરીને આમ ઢોરની પેઠે શું મારે
ઈશ્વર પૂછશે, તેનો તો ડર રાખ.' આમ તેનો બ
નહિ મળે તો પરમેશ્વરદ્વારા પણ મળે જ છે, આ
સમજે છે. તેવા અપરાધના કેસો ભવિષ્યમાં ઇશ્વ
મંદિરમાં ચાલવાના જ. તેનો ઇન્સાફ મનુષ્ય ન
કરી શક્યા તો ઇશ્વર પર મુલતવી રાખવામાં આ
અહીં કોઇ કેસ અધિકાર ઉપરનો હોય છે તેને
વામાં આવે છે. આજ અભિપ્રાયથી મુસલમાં
વગેરેએ, મનુષ્યની સત્તા બહારના એવા કે
માટે ' કયામત ' અને ' ડે ઓફ જજમેન્ટ '
એવા અપરાધોનો બદલો જે અહીં નહિ મળે

યહાં તો જેસે તેસે લેતે ચલાઈ
સબકા કેના હેગા સાઇ રાખ

એટલે જેટલાં કર્મના ફળ ભોગવવાં બા

જ પડશે. આ ફળભોગનાં સ્થાન પણ મુસલમાનો
સ્તીઓ 'જહન્નમ' અને 'હેલ' એ નામનાં માને
ત્યાંની સજાને અહીં કરતાં પણ વધારે સખત ને
ર સમજે છે. જેમ કોઈ સામાજિક અપરાધનું સમા-
ાનગી કરવાથી જેટલું ઓછું સહન કરવું પડે છે તે
ણું વધારે કોર્ટમાં કેસ ચાલે તો સહેવું પડે છે. વળી
સામાન્ય અપરાધ બદલ થોડો માર ખાઈ લીધો અથવા
રૂપિયા આપી દીધા તો પતી જાય છે પણ કોર્ટમાં
તસર કામ ચાલતાં તેની શિક્ષા આસન કેદ, યોગ્ય દંડ,
ાની હાનિ વગેરે ઘણું સહન કરવું પડે છે, તેજ પ્રમાણે
પરાધની શિક્ષા પરલોક માટે મુલતવી રહે છે તે ઘણીજ
ી ભોગવવી પડે છે. તે વેળા ત્યાં કોઇયે આપણો સહાયક
ા બચાવ પક્ષનો હાજર થઇ શકતો નથી અને પૂરી સજા
ોજ છૂટકો થાય છે; માટે તેથી બચવાને અહીંજ પતવી
વધારે સારૂં છે અને તે માટે વધારે સારૂં આજ છે કેઃ—

કેમે કોઇને દુભવવામાં, દુઃખ પામે જેથી તું ભવમાં.

રામાયણમાં આ વિષે વાલીનું દૃષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધ છે. વાલીએ
મુવેળા શ્રી રામચંદ્રને પૂછયું કે મને શામાટે માર્યો? ત્યારે
રામપ્રભુએ સ્વમુખેજ તેને કહ્યું છેઃ—

લાવણી

ભૂપર વન પર્વતમાં સઘળે ઈક્ષ્વાકુવંશીનું રાજ,
પંખી મૃગ મનુષ્ય સહુને નિગ્રહ અનુગ્રહ કરવો એ કાજ.
(હવે જો! તારો અપરાધ શો છે?)
વડીલ ભ્રાતા ગુરુ તુલ્ય છે, લઘુ ભાઈ સુત-શિષ્ય સમાન,
તેમ છતાં તે અંધ સહાયે અંધ બની કીધું તોફાન.

સુગ્રીવ ન્હાનો ભાઈ જીવતો છતાં તેની તેં નાર હરી
રૂમા સંગાતે પાપી થઈને કામવૃત્તિથી ક્રીડા ક
બહેન અને ન્હાના ભ્રાતાની સ્ત્રીમાં ફેર કશો ન
તેમ છતાં તેં એની સાથે કીધી મહાન નીચ
શિક્ષા નૃપતિની ખમવાથી પ્રાણી નિર્મળ થ
મેં તુજને શિક્ષા આપ્યાથી તારૂં અંગ પણ રહ્યું

બુદ્ધિમાન વાલીની બુદ્ધિમાં એ વાત તુરત
તેને શ્રીરામ પ્રભુએ હજી પણ જીવતો રાખવા જ
તેણે પોતાને વિશુદ્ધ થયેલો સમજી શ્રીરામની
પસંદ કરી પરલોક માટે તેમનુંજ શરણ સ્વીકાર

ધનાશ્રી પદ

ક્ષમા કરો રઘુરાય મુજને, ક્ષમા કરો ...
સર્વતણા શ્રેયમાં કુશળ છો, જાણો તત્ત્વ સદાય.
કૃપા લાભ આપો મુજને પણ, હવે એજ ઉર ચહાય.

આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે, હરકોઈ કષ્ટ
તરફથી આવે છે, એ માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. અન્ય
સંગથી અથવા અપૂર્ણ જ્ઞાનથી એમ કોઈ માને છે.
ધર્મોમાં ઇશ્વરે જીવને નવોજ પેદા કર્યો છે એમ મા
તેથી ઇશ્વર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને સુખદુઃખ આપે
મનુષ્ય તેમાં ફેરફાર કરવા સમર્થ નહિ હોવાથી તે તેને
પડે છે. આ માન્યતામાં માત્ર એટલું સત્ય છે કે સુખદુ
સર્વેશ્વર છે, પણ તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દે છે
ઠીક નથી. કારણકે જો તેમ હોય તો ઇશ્વરમાં
નિર્દયતા બન્ને દોષો આવે છે. વળી આ દેહમાં જી
ઉત્પન્ન કરેલો જ નથી. આપણાં શાસ્ત્રોમાં આ વિ

કે કે જીવ કદી ઉત્પન્ન થતો નથી. જેમ તલ અને તેલ
મ પુરુષ અને પ્રકૃતિ અનાદિકાળનાં સાથેજ રહે છે.

तिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।

પુરુષ (જીવ) બન્ને અનાદિ છે એમ જાણવું,
હમાં જીવ આવ્યો તે પહેલાં પણ તે હતોજ. તે
બીજા દેહમાં હતો ને ત્યાં તેણે જે કર્મો કરેલાં
ળ તે બધાં ભોગવી રહ્યો ન હતો, તેથી બાકી રહેલાં
ગવવાને આ દેહમાં આવ્યો છે. આ દેહમાં આવીને
ારાંનરતાં કર્મો કરવાનું જ તે ચાલુ રાખે છે તેથી
પણ તેને દેહ ધરવો પડવાનો. આમ અનાદિથી
ને લીધે તેનાં જે જે કર્મો ભોગવતાં બાકી રહેતાં
નો મોટો ઢગલો બીજની વખારની પેઠે રહ્યા કરે છે
ઓમાં 'સંચિત' કર્મ કહેવામાં આવે છે. શુભ-
કર્મોને બાકી રાખીને જૂના જૂના દેહો ત્યજી મૃત્યુ
જ્યો પુનઃ નવાં શરીરો ધારણ કર્યા કરે છે ને ત્યાં
ન રહી ગમે તેમ વર્તે છે, પછી ક્યાં જાય ? તેઓને
ઢે છે ? આ દેહને માતા-પિતાએ હાડકાં-ચામડાં
કંઈ બનાવ્યું નથી; તેની ઉત્પત્તિનું તથા તેમાં આવતા
ઈ મૂળ તો હોવું જોઈએ જ; તેમજ ભવિષ્યમાં જ્યાં
કે તે માટે પણ જે દેહ તૈયાર કરવામાં આવશે ને તેમાં
ડવામાં આવશે, તે બધું કોણ કરે છે ? જો સૌનાં કર્મો
તે બધું ઈશ્વરજ કરે છે. જેમ કોઈ નોકરની બદલી તેનો
કરે છે અને ત્યાં તેનું કામ જોઈ તેની આગલી ટીપણ
ચાકરોને ફરી કોઈ ઊંચીનીચી જગ્યાએ માલિક નિમણુંક
તેજ પ્રમાણે ઈશ્વર કર્મો તપાસીને તેના ફળરૂપે શરીર,

... કરી આપે છે
ધન, કુટુંબ, સામાન વગેરેની વ્યવસ્થા
સ્થળે જઇને પણ તેણે કેમ વર્તવું તે માટે શાસ્ત્રરૂપી
આપે છે. એ પ્રમાણે વર્તવાને અને તેથી
તો જીવને ગોકલે છે. અર્થાત્ જીવોના કર્મના
તેઓને દેહ આપેલા છે; અને તેમાં જ્યાંસુધી રહેવું
છે ત્યાંસુધી તેના પુન્ય–પાપરૂપી કર્મ પ્રમાણેજ તેને
આપવાનું નક્કી કરેલ છે. આમ આપણીજ કર્મ
ખાઇએ છીએ, આપણાંજ કૃત્યોના બદલામાં પ્રભુએ
તે આપેલ છે, એટલે આપણા હાથમાંજ આપણી
રહેલી છે. આ માટે વધુ પ્રમાણ જોવાની કંઇ જરૂર નથી.
જે કંઈ નકકી થયેલું છે તેજ 'પ્રારબ્ધ' કહેવાય છે.
શુભ–અશુભ કર્મનાં કેવાં ફળ આવશે ? ને તે ક્યારે
તે આપણે જાણી શકતા નથી કે ફેરવી પણ શકતા
તે ભોગવ્યેજ છૂટકો છે. આપણે એ કર્મ પ્રમાણે
અથવા બીજા શરીરમાં જઇને પણ જે જે નવાં
કર્મો કર્યા કરીએ છીએ તેનેજ 'ક્રિયમાણ' કહેવામાં
અને તેનાં ફળ ભોગવવાને પણ આપણે તૈયાર રહેવું
આ રીતે વધુ બગાડવું કે સુધારવું તે માટે—

તારે હાથ વાત છે તારી, આવે અનુ

અને તે કેવળ આ જન્મનીજ નહિ પણ ભવિષ્યના
ને અનંતકાળની વાત આપણાજ હાથમાં છે. તો
ષ્યમાં દુઃખ ન આવે અને વધુ દુઃખ નજ રહે એવી
હોય તો ગમે તે તરફથી ગમે તેવું વર્તન આપણા
તોયે કેવળ ક્ષમાજ રાખો અને આ એકજ વાત
'કદી કેમે કોઇને દૂભવ માં.' જો કે જન્માંતરનું

ર્વું પ્રારબ્ધ તો છેજ અને તેથીજ 'દુઃખ પામે જેથી તું
ાં,' તોપણ અત્યારથી નવું તો અટકવા માંડશે, એટલે—

'ગઈ સો ગઈ અબ રાખ રહી કો.'

દુઃખ એ પાપનું ફળ છે, એમ સૌ કોઈ સમજે છે ને
પણ છે; તેમજ 'અમારાં કર્મ આડાં આવ્યાં' એમ સર્વ
પોકારે છે અને 'અમારી જીભ અમારી દુશ્મન બની,'
પનાં કર્યાં હેયે વાગ્યાં, 'ખોટે તે પડે,' આમ બધાય
છે ને અનુભવે છે છતાં પાપ તો કર્યેંજ જવાય છે, તેનું
શું? અર્જુને પણ આ પ્રશ્ન શ્રીકૃષ્ણને પૂછયો છે:—

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥

'હે યદુવંશી કૃષ્ણ! ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં જાણે કોઇએ
જોરાવરીથી પ્રેરણા કરી હોય તેમ કોનાથી પ્રેરાઇને મનુષ્ય
પ કર્યા કરે છે?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ
છે:—

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥

'રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો આ કામ તથા ક્રોધ ઘણુંજ
નારો ને મહાન પાપી છે; આજ બધાંના વૈરી છે, એમ
જાણ.' આવાજ અભિપ્રાયથી બીજે સ્થળે કહેલું છે—'લોભ-
ानि पापानि—સર્વ પાપોનું મૂળ લોભ છે.' તે પાપ કરવા
છે; અયોગ્યરીતે કામનાઓ તૃપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરવાનું
ણ એજ પાપની શરૂઆત છે, તે તરફથી મનોવૃત્તિઓને

રોકવી જોઈએ, અને 'यथालाभसंतोषगुणी'-ને રહેવાની ટેવ પાડી ... આવે તેથી સંતોષ રાખી સુખી રહેવાની ટેવ પાડી ... કોઇ યોગ્ય કામનાનું મન થાય તે પૂર્ણ કરવાને ... તે દ્વારા અર્થ પ્રાપ્ત થતાં કામના પૂર્ણ થાય છે. ' ... भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ -હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ... વિરુદ્ધ ન હોય એવો કાળ તે હું છું ' આમ કહીને ... ધર્માનુકૂલ કામને પોતાની વિભૂતિ, કૃપા તથા ધર્મનું ... છે; પણ ધર્મમર્યાદાનો ત્યાગ કરવા તત્પર થયો ... પાપ લાગ્યુંજ છે, માટેજ શાસ્ત્રો છેવટે પ્રાકૃત ઇચ્છા... દૂર રહેવાનો ઉપદેશ કરે છે; અને 'ઇચ્છા તો ... કરની ' ને તે પણ મોક્ષ માટેનીજ-'ब्रह्मजिज्ञासा' ... માટેજ આ મનુષ્યશરીર તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે ... છે, તેથી સત્ય વાત તો એજ છે કે જ્યાંસુધી પ્રાકૃત ... ન રોકાય ત્યાંસુધી સત્ય, સુખ કે શાંતિ પ્રાપ્ત થતીજ ...

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥

'હે ભરતવંશી અર્જુન ! ઇચ્છા અને દ્વેષથી ઉત્પ... દ્વંદ્વમોહને લીધે સર્વ પ્રાણીઓ સૃષ્ટિમાં મોહ ... જન્મ-મૃત્યુને પામ્યા કરે છે.' આમ પ્રાકૃત ઇચ્છા... પ્રકૃતિના સંબંધની ચાહના કહો, ગમે તે પણ તે ... ઓને પૂર્ણ કરવાને દેહસંબંધ અવશ્ય થાય છે, ... ને મૃત્યુ લાગ્યાંજ રહે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મુ... આમજ કહે છે:—

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत् तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ

ત્યેક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં રાગ અને દ્વેષ અવશ્ય રહેલા છે, માટે તે બન્નેને વશ ન થવું; કેમકે તેઓ એજ ના શત્રુ છે.' આમાં રાગને પ્રથમ કહી દ્વેષને પછી કહ્યો ા બન્ને મુમુક્ષુના વૈરીજ છે તો પણ રાગને જો વિધિ-પૂર્ણ કરવામાં આવે તો તેને ત્રિવર્ગમાં ગણવામાં આવ્યો ર્મ, અર્થ ને કામ-એ ત્રણ પુરુષાર્થોમાં 'કામ' તે ર્વક સેવાતો 'રાગ' છે, અને તેને પુણ્યકર્મના ફળ કહેવામાં આવ્યો છે; પરંતુ દ્વેષ એ તો કેવળ છે. સવિધિ રાગ એ દૈવી સંપત્તિ ગણાય છે ત્યારે આસુરી સંપત્તિજ મનાય છે. રાગથી જે પાપ છે તે કરતાં દ્વેષથી થનારૂં પાપ અતિશય ભયંકર ને હોય છે. ક્રૂર હૃદયોમાંજ તે ઉત્પન્ન થાય છે; ક્રૂર કર્મો-તે પરિણામ છે. તેવા ક્રૂર આત્માઓને તો ઘણીજ સખ્તા-પ્રભુ ઠેકાણે લાવે છે—'तानहं द्विषतः क्रूरान'—એવા દ્વેષ કરનારા નરાધમોને આસુરી યોનિઓમાંજ ધકેલી દેવાને ઠરાવે છે. જે મનુષ્યોનો આવો ક્રૂર સ્વભાવ હોય તેઓએ જ ચેતતા રહેવાની જરૂર છે, કે જેથી બીજા નિર્દોષ જીવો ના ક્રૂર સ્વભાવના ભોગ ન બની જાય. ઘાસની ગંજી પર હો એક ભટકતો કૂતરો, ઘાસ ખાવાને ત્યાં આવેલી એક ી ગાયને ભસવા લાગ્યો; ત્યારે ગાયે તેને કહ્યું-'અરે ભાઇ! ઘાસમાંથી તણખલું પણ તારા કામનું નથી છતાં તું મને ખાવા નથી દેતો? ભૂખથી મારા તો પ્રાણ જાય છે' આનું ખજ દ્વેષ છે. પોતાને જે વસ્તુ લગારે ઉપયોગી નથી તે માટે બીજાને હરકત કરવી તે દ્વેષની નિશાની છે. આનું ફળ જ ભયાનક હોય છે. માટેજ લક્ષ્યમાં રાખો કે 'કદી કેમે ને ફાવવ માં.' કેમકે તેના ફળ તરીકે 'ઘણુંજ આકરૂં' ું!

'તે પામશું ન રહે
દુઃખ પામે જેગી શું બનમાં. ' રાજ હોવા છતાં વેરા
આપણાજ સ્વાધીનની વાત છે. બીજાની બહેન
સામે કોઈ જોતું યે નથી, ત્યારે ઉત્તમ વાત
કુદૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે; એટલે યોગ્ય છે અને
પ્રાકૃત પ્રચ્છાઓજ ત્યજવી જોઈએ; જેથી ત્યારે પુ
અભિલાષ તીવ્ર કર્યે જવી નહિ આવે
થશે ને કોઇને ડુબાવવાનો પ્રસંગજ આપણનેજ દુ
આપણે જતા હોઇએ ત્યારે કોઇ
ખાસ સંભાળવું જોઇએ કેઃ—

કહી કેમ કોઇને ડુબવમાં, દુખ પામે હેયે
તારે હાથ વાત આ તારી, આવે અરે

આ માટે જુઓ આ દૃષ્ટાંતઃ—

શ્રી ચંદ્રહાસનું આખ્યાન

પદ-રાગ ખમાચ

કહી કેમ કોઇને ડુબવમાં દુઃખ પામે હેથી
તારે હાથ વાત આ તારી, આવે અરે

લાવણી

કેરલ દેશપતિને મંદિર સુંદર સુતનો
ભૂપતિ હરખ્યા, પુત્રજન્મનો ઉત્સવ કરી
સામુદ્રિકે કુમાર વિલોક્યા છ આંગળીએ
દોષ દેખતાં એક ખરેખર રાજાજીને
દૈવ વખતમાં અરિ ચઢી આવ્યા તેમાં
માન સતી થઇ નિરાધાર એ ખરેખરા
ધાત્રી લઇને છાની નાઠી, કુમાર બહા

પુરમાં વસી આવીને છે છોકરો રતન થયો.
ને ઘેર રહી દાસી થઈ નૃપસુત—દાસી તન થયો;
પ્રચપણથી ભક્તરાજ એ ખરેખરો ન્યુતન થયો.

પણ કર્મનોજ પ્રભાવ ગણાય કે રાજાને ઘેર જન્મ
તાં રાજસુખ તો લેશ પણ નહિ; પોતાના દેશનો તથા
મણુ ત્યાગ કરવો પડ્યો. રાજપુત્ર તરીકે જન્મ્યા
ી દેખીતી મહાહાનિ અનુભવાય એજ મહાદુર્ભો-
ાત હતી. જેમ કર્ણ રાજા કુંતીનો પુત્ર હોવા છતાં
। કહેવાયો હતો તેજ પ્રમાણે તે દાસીપુત્ર કહેવાયો;
દાસી માત્ર જાતનીજ દાસી હતી; પોતે રાજાની પૂર્ણ
પાત્ર ને પૂર્ણ નિમકહલાલ હતી; તેથીજ તેણે ઘણાં
સંકટ વેઠીને પણ રાજાના પુત્રની રક્ષા કરી હતી. વન-
માતા રૂપસુંદરી વનરાજની રક્ષા કરે તેમાં કંઈ નવાઈ
ાય, પણ આ દાસી એક રાજબીજની રક્ષા કરે તે
ગણાય. પ્રભુએ તેના પર તેના રક્ષણનો ભાર મૂકયો એ
ર્મસંયોગેજ હોવો જોઇએને? તેમાં વળી ધર્મયોગ થયો
દાસી ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત હોઈ સારી સંસ્કારી હતી;
તેનાજ સંસ્કારો રાજપુત્રમાં ઊતર્યા, તે શી રીતે?
ઓ. એવો યોગ મળે તે પણ કર્મપ્રભાવજ છે. સાથે
તે સુયોગનો લહાવો લેવો તે પણ પૂર્વજન્મમાં જે
કર્મ કર્યાં હોય તોજ સૂઝે છે. તે રાજકુમારનું બાહ્ય
। જો કે દુર્ભાગ્યરૂપ હતું તો પણ આભ્યંતરનું સુભાગ્ય
એવું બને તે સંભવિતજ છે કે, એક વ્યક્તિનાં એક
નાં ખરાબ કર્મો ફળ આપી રહ્યાં હોય ત્યારે બીજી
માં તેનાં શુભ કર્મો તેજ સમયે શુભ ફળ આપવા તત્પર
ાં હોય. આ રાજપુત્રને પ્રાકૃત સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો

બહાર

સંભવ હતો છતાં કર્મવશાત્ તે ન મળ્યું, તો સાત્વિક
સંયોગ કર્મવશાત્ મળી આવ્યો. એટલે કોઈક
ખરાબ બન્યું તેજ તેને તો સારા માટેજ બન્યું. આમ
તમાં બરકત ' ને પ્રભુ કરે તે સારા માટેજ તે આ રીતે—

લાવણી

થતી હતી કથા વિપ્રને ઘેર ધુમધામે
દાસી સાંભળવા જતી હતી તે ઠામે;
પહોંચ્યું ત્યાં બાળક એક દિવસ દીવાનું
સાંભળ્યું ધ્યાનથી ત્યાં જે હતું વંચાતું
કંઈ પડયો સ્વાદ કે એજ ચિત્ત ચહાય
વધુ વધુ સમજવા સુણવા ઉર લલચાય
સુણી નામ માહાત્મ્ય અપાર થયું તે ધ
કરવા માંડયું તે રટણ પછી સાવધ
ક્ષણ પણ ન વિસરતો એવું અનુસંધ
આશ્ચર્ય લાગતું જોતાં વંત બ
રમતાં ભમતાં ચુકે ન હોય અવસર
લાગી ગઇ હવે નથી ક્ષણે કદી વિસ

પૂર્વજન્મમાં તેણે કોઈ એવું કર્મ કર્યું
નહિ હોય પણ પ્રભુનિમિત્તે કર્યું હશે; તે
હૃદય મળ્યું, ને તેમાં જેવું બીજ પડયું
બન્યું; ક્રમશઃ કીર્તનમાંથી સ્મરણ સુધી તે
તેમાં એવો લાગ્યો રહ્યો કે જેથી ' પાદસેવન
યોગ પણ થતો ગયો. કુદરતનો આ કાય

ઘન પર ઘન વરસે, મેઘ પ
જુઓ એ અંધેરી કુદરત, કંસ

એમ જે ચઢે તે ચઢયો જાય છે ને

त्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः '–આત્માજ આત્માનો છે ને આત્માજ આત્માનો શત્રુ છે.

તારે હાથ વાત છે તારી આવે અનુ અનુભવમાં.

ચોર ને શાહુકાર–બન્ને માટે સરકાર સ્થપાયલી છે. ચોરને ક્ષા કરી સુધારવા ને શાહુકારને રક્ષણ આપી આગળ વધા-ા–એ તેનો ઉદ્દેશ છે. જેમ નોકરી બદલ સરપાવ અપાય અને તેમાં હજૂરની નોકરી કરનારને તો ખાસ; તેજ પ્રમાણે ા કે भक्ति 'प्रकृति-माया'ની ન કરવી જોઇએ, પણ 'मायी' યાનો પણ જે સ્વામી છે તેનીજ કરવી જોઈએ, જેથી તુર-જ તેને આગળ ધપાવવાને એ પ્રભુ સગવડ આપે છે, ને योगक्षेम'નો નિર્વાહ પણ કરી આપે છે. કોઈ કેદીને માટે કેદી, જેલ, મજૂરી વગેરેની વ્યવસ્થા પણ સરકાર કરે છે અને પોતાના નોકર માટે ઑફિસ, કારકુની વગેરેની ગોઠવણ પણ તેજ કરે છે; એમ ચઢવા ઇચ્છતાને પ્રભુ ચઢાવે છે ને પડવા ઇચ્છતાને પાડે છે. આ રાજકુમાર પ્રભુમાર્ગે ચઢવા ઇચ્છતો હતો તેથી પ્રભુએ તેને પ્રથમ કીર્તન તથા શ્રવણનો સત્સંગી બનાવ્યો, એટલે તેનું મન તેમાંજ લાગ્યું રહ્યું પછી તેજ કીર્તન, શ્રવણ તથા સ્મરણદ્વારા પાદસેવન માટેની યોગ્યતા આવી પહોંચી ત્યારે તેની ગોઠવણ પણ પ્રભુએ કરી આપીઃ–

લાવણી

મોકલ્યા ત્યાં સાધુ સેવામાં (૨)
બેસી ગયા તળાવ કિનારે સ્નેહે સેવામાંઃ
સાધુ ત્યાં જુવે દીઠો આવી (૨)
રામ નામની ધુન મચી તે મનમાં બસ ભાવી.
સાધુએ કોઈને બોલો (૨)

આખ્યાનમાળા-ગ્રંથ ૨ જો
સ્તુતિએ બહુ આણી;
પુજ્યા શાળીગ્રામ નમ્યા ને સ્તુતિએ બહુ આણી;
પૂછ્યું નવ સાધુને ધાતે (૨)
આ શું છે મુજને સમજાવો જે પુજો છો તે.
સાધુ કહે એજ રામ મ્હારા (૨)
અધમ ઉધાર્યાં જેણે પાપી પાર વિના તાર્યાં;
શરણ છું જેનું કર્યા કરે (૨)
એજ એ હરિ રામ રમાપતિ સહુ સેવે સમરે.
કપી નિશ્ચય બાળે ત્યારે (૨)
ગમે તે રીતે એ હરિને કરવાજ હાથ મ્હારે.

અજામિલને કુલટાની કુટિલતા સાથે કુકૃતિ લેઇ તેડું થયું, તેમ ચંદ્રહાસને રામ સાથે સંતને સેવતા લેઇ ટે થયું. સંગ કારણ છે. માટે સારા સામીજ વૃત્તિ તથા રોકવી, તેથી ફળ સારૂ આવેજ.

લાવણી ચાલુ

સાધુ જ્યાં જરી ગયા આઘા (૨)
તેવા ઉંચકી શાળીગ્રામને ભક્ત ત્યાંથી ભાગ્
ન પકડ્યા ન પત્તો લાધ્યો (૨)
(કન્યાનું હરણ પતિ તો કરે પણ આતો પતિ
કન્યાએ કર્યું)
પ્રેમ પખી સાધુએ સિધાવ્યા ઝઘડો નવ જ
આપ નિત્ત મુખમાં તે રાખે (૨)
જમતાં પહેલાં પૂંજી પ્રસાદ ધરી તે ફરી
બાળ્યા જવ એ રક્ષક પ્યારા (૨)
ધાત્રી મરી ગઈ, કહેવાયા જગમાંહી વિ
નગર જન સહુ પ્રીતિ દાખે (૨)
આપ ભજન સેવન વિણ બીજું વહાલુંજ ન

વાત ચોક્કસ છે કે સંસારી હરકોઈનો સંબંધ જેમ ટે તેમ તેમ લાભજ થતો જાય છે. નારદજીની માતા મરણ એટલે તેમને હરિભજન કરવાની છૂટી થઇ ગઈ, સત્સં-લાભ ત્યારેજ તેમને મળી શક્યો. માટે પ્રભુ તથા પ્રભુના સાધુજનો સુખકારક છે, અને સંસાર તથા સંસારના સંબંધીજનો દુઃખકારક છે આ રાજકુમારના સંબં-પણ તેવુંજ બન્યું. પોતાની ધાવમાતા–એ દાસી મરણ એટલે તેને હરિભજનમાં વિશેષ સગવડ પ્રાપ્ત થઈ.

દીંડી

બાળક શોભતું મંદહાસ્ય, નામ ચાવું થઈ રહ્યું ચંદ્રહાસ;
ગયા છતાં આપ નવ ઉદાસ, રાખે ખાતર સગાનાં સહુ દાસ.

કામચલાઉ સગી અથવા મિથ્યા સંબંધી તે ધાવમાતા ઈ ગઈ, પણ જગતમાં સૌ કોઈનો જે સાચો સગો છે અને ઈનો સંબંધી છે તે તો છેજ ને ? ભક્તજન તો એ પર-મેશ્વરને એમજ કહે છે–' त्वमेव सर्वं मम देवदेव '–હે દેવોના દેવ ! આપજ મારૂં સર્વ કંઇ છો.

અરબી ' સખી રમણીય '

એક દિન દીવાને વિપ્ર, નોતર્યા ઝાઝારે;
તેમાં બેઠા ચંદ્રહાસ, આવી બિરાજ્યારે.
(પંગતમાં ગોઠવાઇ ગયા.)
જોઈ દિવ્ય તેજ કોઇ વિપ્ર, શક નવ લાવ્યારે;
કરતા જોઇ ભજનની ધૂન, નવ બોલાવ્યારે.
પત્રાવળી પીરસાઈ કે, મુખથી કાઢી શ્યામ;
થાળ ધરાવી જોઈને, રીઝયા વિપ્ર તમામ.
કૈંથી મૂકી મુખ મોઝાર, પ્રસાદ લીધોરે;

રાગ પહાડી. 'હે હરિ સહાય' એ રાગ

વન વસમું મહા વિકાળ.
કાળરૂપ ચંડાળ થયો જોઇ ફરી ગયો ડરી બાળ.
સેવ્યા છેલ્લી વારના, પ્યારા શાલીગ્રામ;
તેવા દુષ્ટ ડરી ગયા જાણીને ગુણગ્રામ.

જે ખરા નિર્વૈર છે તેની અસર સામા ઉપર પણ થ:
તેમજ—

વસે છે સર્વમાં સાચે, નચાવે તેમ જગ નાચે;
વસે અરિના ઉરે પણ એ, ખૂબી એજ વિસારે છે.
જઇ ભગવાનને શરણે, પછી ભય કેમ ધારે છે!

પ્રહ્લાદને મારી નાખવા માટે તેમના પિતાએ અગ્નિ,
ઝેર, પર્વતો, સર્પો, મંત્ર આદિ સર્વનો ઉપયોગ કરી
છતાં નજ મારી શકયો; તેમજ પોતાના પુરોહિત દ્વારા
આભિચારિક મારણ-કર્મો પણ નિષ્ફળ નિવડ્યાં, અને રિક્ત
સુદર્શનદ્વારા તેમનું પણ રક્ષણ કરાવ્યું, ત્યારે હિરણ્યકશિપું

હરિગીત

વિપ્રોથી જાણી વાતને પ્રહ્લાદને તેડાવીને,
લાગ્યોજ પૂછવા હિરણ્યકશિપુ યુક્તિથી સમજાવીને:
પ્રહ્લાદ! તારો આવડો પ્રભાવ શાથી છ થયો
એવો કયો મહામંત્ર ને કોનાથી તે ક્યારે ગ્રહ્યો!

ગઝલ-' અહો પ્યારા ' એ રાગ

વધા પ્રહ્લાદ કર જોડી, પિતાજી! સત્ય કહું ઉર્યાં
ન શંકા ચિત્તમાં ધરશો, પ્રપંચ કરી નહિજ કરું
નથી કોઇ મંત્ર મેં સાધ્યા, પ્રભાની એ વરેજ છે

પ્રમાણે મૂળનેજ મજબૂત પકડી, તેનાથીજ માત્ર ડરીને,
રજ પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને ધીરજ ધરે ને નિશ્ચિંત રહે
તનું ભૂંડું કેમ કરે ? અથવા કેમ ઇચ્છે ?

બીજાનું હિણું ચહે, નહિ તેનું હિણું થાયે,
ના બીજ ફળ ન દેખાયે, કહું છું આખરેજ ખરૂં.

एवं सर्वेषु भूतेषु भक्तिरव्यभिचारिणी ।
कर्तव्या पंडितैर्ज्ञात्वा सर्वभूतमयं हरिम् ॥

શ્રીહરિ સર્વભૂતમય છે, એમ જાણીને પંડિતોએ સર્વ
માં અવ્યભિચરિત ભક્તિ કરવી જોઇએ.'

ખરેખર ! આ વચન અમૂલ્ય છે. શ્રીહરિ સર્વભૂતમય છે.
જ્ઞાનના જ્ઞાતા પંડિત થવું, જેથી આ સત્ય વસ્તુ સમજાય
સચરાચર સમસ્ત વિશ્વમાં શ્રીહરિ વ્યાપિ રહ્યા છે—અર્થાત્
ચર-જંગમ સર્વ કંઈ એ પ્રભુનું શરીર છે, અને તે પ્રભુ
સત્યશરીરી, સ્વામી—માલિક છે. આ સમજાયું એટલે—

દેખું હું તારા વિનાનું બીજું, ન લેખું હું તારા વિનાનું બીજું;
મારૂં બધું તે ખરૂં તારૂં છે, ના તું થી કશું કોઈ એ ચારુ છે.

અને તેથીજ શરીર સાથે, સર્વ શરીરોમાં, અવ્યભિચા-
રી ભક્તિ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. વળી એ ભક્તિ પણ
રીરમાં કેવળ જીવ માટે અથવા જડ માટે નહિ પણ સર્વભૂ
માં પ્રભુનાજ શરીર તરીકે પ્રીતિ રાખવી જોઇએ, જેથી—

ગરબી

બધે બધાનું જણાય મ્હારા બાપનું રે,
કોને સ્વાંહી કેમ કરીને દ્રોહી બનું રે.

થઇ ગયા; હવે તો તેના ભાગ્યનો પણ પલટો થયો: પૂર્વ સત્કર્મ ઉદયમાં આવ્યાં, 'સૂળીનું સોયે' એ કહેવત પ્રમાણે તેની છઠ્ઠી આંગળી કપાતાં દુર્ભાગ્યનો અંત આવી ગયો—

સવૈયો

કુંતલ ભૂપતિનોજ પટાવત નામ કુલિંદ હતો ગુણવાન
તે રથ બેસી ગયો વનમાં સુકુમાર દીઠો સ્તવતો મુરારિ
ઉંચકી સદ્ય લીધો રથમાં નિજ પુત્ર ગણ્યો નિજ ધામ સિધાવ્યો
ભક્ત લહ્યો અતિપ્રિય થયો દઈ જાગીર મરણ થયો તરત

એ પ્રમાણે ચંદ્રહાસને લૌકિક વિદ્યા, વિવેક ને છેવટે રાજ્ય-સત્તા પણ સહજ પ્રાપ્ત થઈ; પછી તો તેણે તેનો પણ પૂરો લાભ લીધો; પોતાના તાબાના રાજ્યમાં સર્વત્ર આ ઢંઢેરો જાહેર કર્યો:—

'કદી કેમે કોઈ ને દુભવ માં.'

પોતાનું પણ એજ વર્તન! કોઇને દુભવવાની તો વાત જ કેવી? અને તેમાં પણ હવે તો પોતે 'રાજા' એટલે લોક-ઓને રંજન કરવાનુંજ પોતાનું કામ આવ્યું. તે તેણે કેવી રીતે ચલાવ્યું?

ગરબી–' અલબેલી '

ચંદ્રહાસે લીધું કર રાજ, કાજ રૂડું કીધું;
મુખરાશે આણી દાઝ, કાજ રૂડું કીધું. ટેક
પુરમાં પ્રકટ પટહ વજડાવી, પુરજનના હિતસાર રે;
એકાદશીએ જાગરણ કરવા, ફેરજ પાડી દિશ ચાર.

પંદર દિવસમાં એક દિવસ એવો વ્રત કરવામાં તથા ઈશ્વર-ના પ્રચારમાં જાહેર કરવામાં આવ્યો; અને તે દ્વારા પ્રજા

માં એવી વિશુદ્ધિ જમાવવામાં આવી કે જે કામ બળથી થાય તે કળથી થઇ ગયું. સૌ કોઇ સાત્ત્વિક બની ગયાં; ી કોને કહેવું પડે કેઃ—

'કદી કેમે કોઇને દુભવ માં.'

વળી મન ઉપર નવા મળ ન જામી જાય તે માટે ઉત્તમ વસ્થા કરવામાં આવી તથા જેથી કોઇને દુભવવામાં મૂળ- ત લોભજ કયાંય ન રહ્યો; એટલે તે દ્વારા રાગ ઓછો થયો સર્વના મન વૈરાગ્યભક્તિ તરફ વળવા લાગ્યાં. આ વસ્તુ રાબર જળવાઇ રહે તે માટે આ શાસ્ત્રીય ઉપાય જાહેર કર- ામાં આવ્યોઃ—

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥

દેવપૂજા, બ્રાહ્મણપૂજા, ગુરૂપૂજા, પ્રાજ્ઞપૂજા, બાહ્યઆભ્યંતર પવિત્રતા, સરળતા, બ્રહ્મચર્ય ને અહિંસા—આ શારીરિક તપ કરવાની સૌને ફરજ પાડી. આ તપમાં પહેલી દેવપૂજા દર્શાવ- વામાં આવી છે; તે પછી પોતાના ધર્મ-કર્મનું જ્ઞાન આપી શકે તેવા સુયોગ્ય બ્રાહ્મણોનું પૂજા-સન્માન જણાવવામાં આવ્યું ; તે પછી કોઈ ઉત્તમ ગુરુ શોધી લેવાની યોજના જણાતાં તેવા ગુરુને શોધીને તેમની સેવા કરવા જણાવ્યું છે; તે પછી કે [illegible] સદુપદેશદ્વારા બાહ્ય-આભ્યંતર પવિત્રતા જાળવવાનું, સરળતા રાખવાનું, બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું તથા મન, વચન, કાયાથી પણ કોઇની હિંસા નહિ કરવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ શારીરિક તપમાં [illegible] છે કે, [illegible] નિર્વિશેષ [illegible] છે, [illegible]

પછી વાચિક તપ કરવાનું ફરમાન જાહેર કરવામાં આવ્યું:—
'अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्-કોઇને ઉદ્વેગ ન કરે
તેવું સત્ય, પ્રિય, ને હિતકારક વાક્ય બોલવું જોઇએ.' આ
વાચિક તપને આચરણમાં મૂકતાં કાયિક કષ્ટની વાતજ ક્યં
રહે? 'કદી કેમે કોઇને દુભવ માં' એમ કહેવાની જરૂર
ક્યાં રહે? આમ પ્રજાને તેણે એવી તો સુધારી કે—

(ગરબી ચાલુ)

પૂજ્યા દેવા સાધુ સેવા, એવા હેવા પાડ્યા રે;
પોતા જેવા કર્યા ભૂદેવા, ટેવ્યા જન રહી ટાઢા. કાજ રૂડું૦

સૌને સજ્જન બનાવવા તે માત્ર કહેવાથી ન બને. કે.હ
નથી જાણતું કે 'કદી કેમે કોઈને દુભવ માં.' પણ તે માટે
ઉપાયો પોતે આચરી બતાવે તોજ 'यथा राजा तथा प्रजा' બને
તોજ પોતા પર લોકોનો વિશ્વાસ આવે. કાયદો કેવળ પ્રજ
માટેજ ન હોય, પોતે પણ તેનો અમલ કરવો જોઇએ. ચંદ્રકેતુ
પ્રથમ પોતેજ વર્તનમાં આચરી બતાવતા હતા; પ્રજા માટે
તે પોતે હતા; પોતા માટે પોતાની પ્રજાને તે માનતા હતા
એટલે પછી કોઇને દુભવવાનો પ્રસંગજ ક્યાં આવે!

ઉપજ બધી ખરચતા નૃપતિ સ્વપ્રજા હરિસેવામાં રે;
બચે ન કંઇપણ કુંતલ નૃપને ખંડણીમાં દેવામાં રે. કાજ૦

મહારાજ્યમાં વાર્ષિક હિસાબ તપાસાયો એટલે એ વ.
ખુલ્લી પડી ગઇ...

દ વજડાવ્યાં,
ગરજુ કરવા, ફરજંદે.' એ રાગ
માં એક દિવસ એવો વત ...હિને તેડાવી દે
જાહેર કરવામાં આવ્યો,તાં કે જેથી હોઇ.

તેનું એ યથાર્થ નામ ઠરાવ્યું હતું.)

કહ્યું જાઓ કુલિંદનગર પ્રતિહાલ, સેન સામટી ચઢાવી રે
જુઓ બેઠો કોઈ ગાદી પર બાળ, તે ન ખંડણી ભરે છે રે
એનો રાખવો બરાબર ખ્યાલ, દાબથી ઘણો ઘટે છે રે
દુષ્ટ બુદ્ધિએ શાસન સુણી કાન, તેજ સ્થાન ગયા પહોંચી રે
દીઠો બાળ જેનો આણવો હતો કાળ, રહ્યો હૃદય માંહી શોચી રે
મને છેતર્યો ચંડાળે આણી ખ્યાલ, તોએ થયું નથી મોડું રે
કરૂં પૂરો હીકમતથી એ બાળ, મમત તો ન કદી છોડું રે

હિરણ્યકશિપુ પ્રહ્લાદની પૂંઠે લાગ્યો તે કયાંસુધી ? પ્રહ્
લાદ એનો માર્યો મર્યો તો નહિ પણ પોતે મુઓ ત્યાંસુધ
દુર્યોધન પાંડવોની પાછળ પડયો ત્યારે તેની પણ આખરે એ
દશા થઈ. ખરૂં છે કે, 'પાપે પાપ ને ધર્મે ધર્મ' વધે છે.
અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે 'જે કોઇ એક દોષ છુપાવવ
પ્રયત્ન કરે છે તેના બે અપરાધો થાય છે.' પહેલાને છુપાવવાને
યત્ન કર્યો તેજ બીજો. જૂઠને જૂઠથીજ ઢાંકવું એટલે બીજ
પાપનો ઉમેરો થાય છે. એમ પાપનો વંશવિસ્તાર વધ્યેજ જા
છે. માટે આરંભથીજ આ વાત હોવી જોઇએઃ—

'કદી કેમે કોઇને દુભવ માં.'

દીવાન પ્રથમ જેવો ચંદ્રહાસનો દ્વેષ કરી શકે તેવું હવે
હતું; કેમકે હવે તો તે પ્રતાપી એક રાજા તરીકે થયો હતો
તેથી તેણે એક પાપથી બીજું પાપ વધારવા યત્ન કર્યો; એ
પાપથી પ્રેરાઇને તેણે પોતાની દુષ્ટબુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો. ખર
'દુષ્ટબુદ્ધિ' તે 'સુબુદ્ધિ' કયાંથી થાય, તેણે પોતાની કુબુ
દ્ધિથી કુકૃતિ વધારી. 'તારે હાથ વાત છે તારી' એમ પોતેજ
પોતાના હાથે પસ્તાવા તૈયાર થયો. જે કોઇનો સગો નથી તે

દગો તેણે કર્યો:—

'પિયુને તજાવનાર' એ રાગ

અરે! ચંદ્રહાસ! તમે કર્યું કુડું કામ,
રજા વિના રાજા થઇ બેઠા શું આ ઠામ;
ખંડણીએ મોકલવી મૂકી દીધી છેક,
એકાએક કર્યો કેમ આવો અવિવેક.
વધા ચંદ્રહાસ બચતી નથીજ પાઇ,
ખંડણી તે ક્યાંથી મોકલું હું ભલાભાઇ;
પ્રધાન કહે ફિકર રાખો નહિ ચિત્ત,
પુત્ર પર પત્ર લખી આપું છું ખચીત.
તે લઈ રૂબરૂ જઇ માગો માફી આપ,
દયાળુ મહારાજાજી કરી દેશે માફ;
પુત્ર પર પત્ર આપીને કર્યા વિદાય,
મનથી દીધા સદાનેજ સારૂં વિદાય.
પહોંચ્યા કુંતલપુરમાં પ્રધાનને ઘેર,
સુત મદનને મળ્યા હળ્યા રૂડી પેર;
જસે સમાચાર કહી દીધા પત્ર બંધ,
વાંચી સધ કર્યો નિજ બેનનો સંબંધ.

ચોપાઇ

દીવાને તો લખ્યું ઝેર દેવા પણ સહાય થયા દેવ દેવ
'પોતાને ત્યાં આવો અતિથિ મોકલે તે તેને ઝેર મારું
મારી નંખાવવા કરી મોકલે?' આવો દીવાનના પુત્રે વિચાર કર્યું
પાય છે અર્થ એવું લખાયું, લાભકારી ત્યાંસુધી વંચાયું.
માં આમ લખ્યું હતું:—

कन्यानि विषारीहुं याको।

[દુ—] સાકર તજે ન સરસપણું, સોમલ તજે ન ઝેર,
[સ]જ્જન તજે ન સજ્જનતા, દુર્જન તજે ન વેર.

[ર]ાવણનો એક એક સહાયક મરતો ગયો તેમ તેમ બીજાને
[ધ]કેલતો ગયો, છેવટે પોતે પણ હોમાઇ ગયો, પરંતુ સીતાને
[સોં]પી દઇ ક્લેશનો અંત નજ આણ્યો. દુર્યોધનના એક એક
[ભા]ઇ રણમાં રગદોળાતા ગયા ને છેવટે પોતે પણ ઘવાઈ પડી
[ર]ાઇ રિબાઇને મરી ગયો છતાં દ્વેષને નજ તજ્યો. આવાં
[દુર્જ]નોનાં નિષ્ઠુર હૃદયો સ્વાભાવિક હોય છે. એટલે આ દીવાન
[સા]હેબ પણ તેજ પંક્તિના હોઇ સર્વસ્વનો નાશ થયા વિના કદી
[જં]પે ખરા ? જુઓ, તેણે પછી શું કરવા ધાર્યું ?

ગરબી-'મ્હોલે પધારો ' એ રાગ

દુષ્ટ બુદ્ધિ કરે છે વિચાર, ધારી ધારણા નહિ છોડું;
પાપી પુત્રે તો ભૂલ અપાર, ધારી ધારણા નહિ છોડું. ટેક.
(પણ તેને સમજાયું નહિ કે આમાં ભેદ શું થયો-તેથી—)
આવ્યો સત્વર નિજ ભૂવન, જોઈ લખેલો પત્ર;
ભૂલ થઇ ગઇ શી રીતે, ચિત્ત સમજી ગયો તે તત્ર. ધા૦
મનસુબો મનમાં રહ્યો, હજી અરી હણવા માટ;
પુત્રી છો રંડાય પણ, એનો તો હું ઘડીશજ ઘાટ. ધા૦
(કેટલોક કાળ વચમાં વીતી જવા દીધો. અને એક વખત
[ર]અવસર સાધ્યો.)
ઉપરથી તો અતિ ચહ્યો, વિશેષ જણવી વ્હાલ;
અંતર માંહે ઉકળતો, દ્વેષ આગની જબર છે જાળ. ધા૦
તેડાવ્યા એકાન્તમાં, એજ બધા ચંડાળ;
જેણે પ્રથમ લીધું હતું શિર આણવા શત્રુનો કાળ. ધા૦
(પ્રથમ તો તેમને અડાવ્યા; રાજનીતિકુશળ તેનો ઉપ-
યોગ કરે છે!)

આની ... અઢી મૂએ, તેજ ક્રમશઃ બને છે:—
મુજબના મહારાજાથી બચાવે, તે એમ હૃષ્ટ થયાં એવી ત્યારે
... પણ ... ... સાગ્રુ; એ પરમેશ્વરની કૃ
... ... 'દેવર્ષિભૂતાપ્તનૃણાં પિતૄણાં ન કિંક
... ... હે રાજન્! પ્રભુનો ભક્ત દેવર્ષિને
... ... પિતૃઓનો દાસ નથી કે દેવાદાર નથી
જનોનો, મનુષ્યોનો કે પિતૃઓનો દાસ નથી કે કોઈ પ્રકાર
એટલે ભગવાનને શરણે ગયેલો મનુષ્ય સર્વ કંઈ સંસારો
સમજી લઈ તેમનો સેવક બની તેમની સેવારૂપેજ સંસારમાં
ઘરનાં કાર્યો કર્યે જાય છે. તેથી તેના પર કરવેરા શા? તેને
ખંડણી ભરે? તેની પાસેથી ખંડણી કોણ લઈ શકે? મહાર
પણ ભક્ત હતા. તે તો ભક્ત પર ઊલટા અત્યંત પ્રસન્ન થઈ
વળી હવે તો દીવાનના જમાઈ બન્યા, એટલે લૌકિક
સમજીને પણ ખુશી થાય; પણ પેલો દીવાન આ વાત
બળી જાય છે, જેને પોતે ડુબાવવા તત્પર રહે છે તેને આમ
લાભ થતો જાણી કોપી ઊઠે છે. જેનો સ્વભાવ દ્વેષીલો
કદી સુધરે ખરો? તે તો ઊલટો કાળની સામે થવા
કરે છે. યુધિષ્ઠિરના રાજસૂયયજ્ઞથી દુર્યોધન ઊલટો બળી
પરિણામે પોતાના સમસ્ત કુટુંબ અને મિત્રમંડળ સાથે
ગ્નિમાં હોમાઈ ગયો, ઉપરાંત નિષ્કંટક મહારાજ્ય
પણ શત્રુને સોંપતો ગયો; માટે 'કદી કેમે કોઈને

હરિગીત છંદ

... લખી દીધો શાસન ઉડાવ્યું
... ... વખાણે છે જમાઈ
... બુદ્ધિના દુઃખની નવ
... વિચારીશુ રીતે થાય શી
... ... વિષયા
... ...
... ...

`કરી એટલે શ્રીહરિએ બીજી તરફથી ઉગારવા તજ
રી. તે પણ કેવી? તે જુઓઃ—

પદ-'એહા શું આંહી' એ રાગ

. મુનિ આવ્યા (૨) નૃપ સમીપે કુન્તલપુર મોઝાર. ગા૦
દેખી, ખુશીથી ઉઠી, નૃપે કર્યો સત્કાર, વધા દ્વિજ સ્વવિચ
મરી તનપાત રાતમાં થઇ જા તું તૈયાર, સમરી જગ સરકા
ાસને પાસ તેડાવી હાલ ઠરાવ નૃપાલ, હરિ આજ્ઞા એ ધા
એથી તને પરમ પદ મળશે, બળશે
અઘ અંબાર ધર હરિજન પર પ્યાર. ગા૦
આજ્ઞા કહી દઈ ગયા મુનિ કે,
નૃપે થયા તૈયાર, કરવા તે અનુસાર. ગા૦

સાખી

તુરત મદનને સદન થકી તેડાવી ઉચર્યો રાય,
મોકલ તારા બનેવીને ઝટ વાર ન કરીશ જરાય.
પાછો વળ્યો મદન કે માર્ગે મળી ગયાજ બનેવી,
કહ્યું પધારો ભૂપસમીપે આજ્ઞા ખુદની એવી.
ચંદ્રહાસ કહે દેવી પૂજન કરવા જાવું મ્હારે,
મદન કહે હું જાઉં છું સારે નથી ફિકર તમારે.
આવવું હતું ને આપ્યું કે તેને દઈ પુજાપો,
પોતે ગયા રાજમહમાં બળી ગયાં શું પાપો.

જાતનો શેષ પાપ તેનો વિનાઅપરાધ દ્રોહ કરે તેના
ર સ્વ એમ જ થયું. 'ખાડો ખોદે તે પડે' તે અરીંદ
ંડું. કારણકે દીવાનની સ્પેહી બળમાં તેનો પુત્રજ હાથે કરી
જલતાં પણ દેવી અનાવશી સપડાયો.

સહીંજરો

કર્યું કામ મદન કર આંહી, આવ્યો આનાના મંદર આંહી. ૨૬.
જ ન્યાયે કહી એવો કેમ, ન્હેમ ન જરીએ ખાઃ;

ત્યાં મારાઓ ફેરી આવ્યા, તીક્ષ્ણ ખડ્ગ કરમાં, વિચારું
હાંસાં કરતાં પડ્યા પ્રલોભન, જેથી ગયો વિસારી
પાયો તે પાયો ફરી ન ઉઠ્યો, કોણ ઘાત ત્યાં કરતો
ફરમાન સમજ્યા, આપ અણસાર, એનો થયો કીરતો
ફરમાન ગયો કુમાર કોઠીએ, ગયોજ છે શીરતો

કડવાણું

ચંદ્રહાસ જઈ આવ્યો ખુશદાસ થઈ
પાર એના રખવાળો ખુશદાસ થઈ
આવ્યા તેના રાજપાસે, લઈ ચાલ્યા હારથકે
તેણે ઉત્તમ સ્વરાજ સોંપી, ગાદી લઈ માન્યો હાકે
સગાંસંબંધી રાણી સોંપ્યાં, કઈ સહુની સંભાળે
પ્રભુસ્મરણ કરી મરણ પામી ભૂપ પરમપદ ચાલે

સાખી

પ્રાત થતાં નરનાથ પડ્યો તે વાત થઈ પુરવાર
ચંદ્રહાસ નૃપ ખાસ થયા જગપતિએ લીધા અવતાર
જાણી દીવાન બન્યો દીવાનો ત્યાં તો વરતી આર
મદન કપાયો મંદિરમાં, નતી ધારી આપત્તિ આર

દોહરો

મહા પાપ સંતાપથી, સહી ન શક્યો તે લાર
આપઘાત કરીને મુઓ, મદનતણો એ બાપ

અને એનો સાર એજ કેઃ—

કહી કેમ કોઈને દૂભવ માં, દુઃખ પામે જેથી તું લગ
તારે હાથ વાત છે ત્હારી, આવે અંત અતુલ

ચહું તો ચંદ્રહાસ જેવું, તો ચંદ્રહાસ જેવુંજ થા
(ચંદ્રહા)સ શ્રીહરિએ અંતે ખાસ મળી ખાસ કર્યો.

श्री दामाजी—आख्यान

[पुण्य-विषय]

પૂર્વરંગ

પદ–કાફી

બનઉં પરકાજ, આજથી જગત રાજનો કિંકર બન ઉં;
સ્ય કરી સુખ લેવા પતિએ, અનુ દીધાં સહુ સાજ. આ૦

એ વાત નક્કી છે કે કોઇને દુઃખ ન દીધું હોય તો દુઃખ આવ- નથી. પછી તે આપણને કે કોઈ બીજાને આવે, પણ દુઃખ દુષ્ટ કર્મનુંજ ફળ છે અને તેવું કર્મ જેણે કર્યું હોય તેણે તેનું ભોગવવુંજ પડે છે; એજ ન્યાય સુખ માટે પણ છે. એટલે ર તે પુણ્ય કર્મનું ફળ છે અને દુઃખ એ દુષ્ટ કર્મનું ફળ છે. रोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् '—પરોપકાર કરો તો ય થાય છે—તે દ્વારા સુખ મળે છે અને બીજાને પીડા ઉપજાવો પાપ થાય છે ને તે દ્વારા દુઃખ મળે છે. આજ સિદ્ધાંત हिंसा परमो धर्मः ' ' दया धर्मको मूल है ' આ મહાવા- નું મૂળ છે; અને તેજ સ્વીકારીને ' બીજાનું ભલું કરવાથી પાનું ભલું થશે ' એમ આસ્તિક મનુષ્ય માને છે:—

भला कर भला हो, सोदा कर नफा हो;
क्या खुब सोदा न कर है, इस हाथ दे इस हाथ ले.

અર્થાત્ બીજાને દુભવવાનોજ ન્યાય રીઝવવામાં છે. ઈ
વવાથી પરિણામે દુઃખ આવે છે, ત્યારે રીઝવવાથી સુખ મળે
જો આમ નક્કી છે તો આહાર, નિદ્રા, ભય ને મૈથુનમાંજ રા
રહી વ્યર્થ આયુષ કેમ ગુમાવીએ ?

પુણ્ય પૂર્વનાં ખાતાં હમણાં સૂતે છે તોફાન
એ ખરચી ખૂટી કે આગળ વસવું છે શાને
બીજાં કાજ વીમો ઉતરાવો થયું તમારૂં શું છે!
ડાહ્યાં સગાં સર્વ મળીને કેમ ન તમને પૂછે!

મુસલમાનો પોતાની 'જકાત'–કમાણીમાંથી અમુક
ધર્માદામાં કાઢવું યોગ્ય માને છે; તો પછી આપણે
નાથી ઊંચા ને વિશેષ ધર્મી હોવાનો દાવો કરીએ
તેમનાથી વધુ કેમ ન ચઢીએ ? માટે 'કર ભલું
તે માત્ર આર્થિક સહાય આપવાથીજ બની શકે એવું
શારીરિક સહાય આપીને પણ બીજાને ઉપયોગી થઈ
હરનાર તથા તે દ્વારા તેને સુખ કરનાર આપણે થઈ
છીએ. એ રીતે—

પુણ્ય કરી સુખ લેવા પતિએ અનુ દીધાં સર્

જો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પ્ર
સાધનો કેવળ સુખ માટેજ આપ્યાં છે. તે તે સાધ
રીતે ઉપયોગ કરવાથી પુણ્ય થાય અને તેનું ફળ કે
પ્રાપ્ત કરી શકાય, તે વિષે પણ શાસ્ત્રોમાં વિસ્તા
વામાં આવ્યું છે, છતાં [illegible] આનો અને સમય
દુરુપયોગ કરીએ અથવા તો 'ગુમાવીએ તો
[illegible] પરિણામે [illegible] હાનિ [illegible] ય, એમ સમજ
[illegible] આપવી.' દુઃખનોજ ન્યાય સુખમાં

ની પ્રજા છે. તેમાં કોઇને જો દુઃખ દઇએ તો તેની પરમેશ્વર આપણને દુઃખ દે છે અને બનતી સહાય કરી સુખી કરીએ તો તેના ફળ તરીકે પરમેશ્વર આપણને સુખી જગતના રાજાઓ પણ તેના પરોપકારીઓને માન, ચાંદ, વગેરે આપે છે તે જગતના મહારાજા પરમેશ્વરના નિયમાનુસરીનેજ તેમ વર્તે છે માટે ‘પુણ્ય કરી સુખ લેવા પતિએ સોંપ્યાં સહુ સાજ’ એમ સમજ્યા પછી તુરતજ ‘આજથી રાજનો કિંકર બન તું’ અને આવું પ્રભુનું દાસત્વ કરવાને જીવે ત્યાંસુધી ‘કર બનતું પરકાજ.’ ખરી રીતે પોતાનેજ વધુ લાભ છે. ‘એકગણું દામ સહસ્રગણું પુણ્ય’ થાય છે. એટલે વસ્તુતઃ પોતાનુંજ ભલું કરવાને ‘કર બનતું કાજ.’ યવનોમાં પણ આવી માન્યતા છે કેઃ—

સૃષ્ટિ સમે સૌ માનવી, વસતા વન મોઝાર;
ડરતાં એક બીજા થકી, નહોતો સંપ લગાર.
પહેરણ છાલાં પાંદડાં ખાવા વનફળ ફૂલ;
વનમાં વસીને વેરતાં, દેહે દુઃખ અતુલ્ય.
પછી આપી પરમેશ્વરે, સંપ તણી ગતિ સાર;
એક બીજાની સહાયથી, બન્યાં ઘણાં ઘરબાર.

આ સઘળાં સુખસાધનો છે તે સૌની મહેનતનું પરિણામ છે. તેનો લાભ લેવા છતાં આપણે કંઇ ન કરીએ તો પુણ્યની વાત તો દૂરી, પણ પાપ પહેલું લાગે છે—એ દીવાની ગુનો આપણે કરીએ છીએ; તે બદલ સજા તો થવાનીજ, અને ઉપરથી સ્વર્ગના કેદ[illegible] બનીએ છીએ. વિલાયતમાં આવો કાયદો છે—જે કોઈ રખડતાં ભિખારી ભીખ માગીને બીજાની મહેનતનું ખાવા તૈયાર થાય છે તેઓને ગુનેગાર ગણવામાં આવે છે, અને તેઓની ખર-પકડ કરી [illegible]માં પકડી તેઓ પાસે મજૂરી કરાવવામાં

આને છે. એવા ઘણા રોગો છે, જ્યાં રાજાઓનાં રાજ... તેની પેદાશ પ્રજામાં વહેંચી દેવામાં આવી છે. જ્યાં ... છતાં પોતાનું ધન ... જે કોઇ ધનવાન હોય છતાં પોતાનું ધન ... છે કે, જે કોઇ ધનવાન હોય છતાં પોતાનું ધન વાપરે તેની બધી મિલકત ... વાપરે પણ ગરીબો માટે ન વાપરે તેની બધી મિલકત ... ગરીબોમાં વહેંચી દેવી જોઇએ. આ બધાંનો મુદ્દો તે ... 'કરનાનતું પરકાજ.' ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પણ કહે છે—

अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति।

'હે અર્જુન! જે મનુષ્ય કેવળ પોતાની ઇન્દ્રિયો ... આપે છે —પેટભરો બને છે તેનું જીવન પાપી છે, ... પણ તે નકામો જીવે છે.' તે જેટલું વધુ જીવશે તેટલું ... પાપ કરશે ને વધારે બીજાનો દેવાદાર બનશે. તેવા ... તે દુઃખીજ થવાનો છે. માટેજ આસ્તિક મનુષ્યો ... પરસ્પર સહાય કરવી તે ઇશ્વરી આજ્ઞા છે. માતાપિતા ... સંતાનો અશક્ત હોય ત્યાંસુધી તેમનું પાલનપોષણ ... માટે તે અશક્ત થયેલાં માતાપિતાનું તે સંતાનો ... કરે; એજ પ્રમાણે સાજાએ માંદાનું ને શહેરવાસીઓને ... રોનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. કારણકે એવા પ્રસંગો ... છે કે જે વેળા બીજાની સહાય લેવીજ પડે છે. આ ... વિશેષ તેટલું વિશેષ પુણ્ય થાય છે ને તેના બદલામાં ... કશી ફળ ન મળે તોપણ સર્વદ્રષ્ટા પરમેશ્વર તો તેનું ... છે, એટલે સામાએ જેટલું કર્યું હોય તેટલું આપણે ... તો માત્ર આપણું દેવું આપણે અદા કરીએ છીએ, પણ ... વશેષ જો કરીએ તો તે પુણ્યના સ્વરૂપમાં બની પ્રભુ ... થાય છે. માટેજ 'કર ભનતું પરકાજ' અને તે

રાજનો કિંકર બન તું.' કેમકે તે સર્વ કંઇ જોઇ રહ્યો છે; ચોકકસ ન્યાયપ્રમાણેજ ફળ આપશે. તેને એજ વધારે ગમે ન્યાયી દયાળુ પ્રભુએ પ્રાણીમાત્રની ઉન્નતિ થાય તે માટે ર કરી સુખ દેવા પ્રભુએ સોંપ્યાં અતુ સહુ સાજ.' તેથી વધુ પુન્ય તેટલું વધુ સુખ જરૂર મળશે. પણ સર્વજ્ઞ, તર્યામી ને સર્વ શક્તિમાન છે; તેમની પાસે ઠગાઈ ચાલતી તેમ કરેલું વૃથા જતું નથી; એજ સૌ કહે છેઃ—

રામ ઝરૂખે બેઠકે સબકા મુજરા લેત;
જૈસી જીનકી ચાકરી એૈસા ઉનકો દેત.

અને પ્રજાનો જે રાજા કહેવાયો તેનો તો એજ ધર્મ છે કે એ પ્રકારે પ્રજાનું રંજન કરવું જોઇએ. જો એ પ્રમાણે પોતાનો ર્મ ન પાળે તો તે ચાસહાનોજ ઘરાક ગણાય છે; અને 'રાજે-રી તે નર્કેશ્વરી' એ કહેવત પ્રમાણે મરણપછી નરકનો અધિ-રી થાય છે. ખરેખર! આજકાલના રાજાઓ બધું પોતાના જશોખ માટેજ માનનારા હોઇ પ્રજાના શત્રુ બની રહ્યા છે. ઓ રાજા તરીકે જીવવાને યોગ્યજ નથી રહ્યા. રાજા એ પ્રજાનો ક્ષક અથવા નોકર છે; એટલુંજ નહિ પણ આર્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે—

देवान् भावयताऽनेन ते देवा भावयंतु वः ।
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥

'આ યજ્ઞવડે તમે (રાજાઓ) દેવોની સંભાળ રાખો અને તે વો તમારી સંભાળ રાખે. આ રીતે પરસ્પર સંભાળ રાખતા તમે રમ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરશો.'

સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ એ સર્વે પોતપોતાનાં યોમાં નિયમિત રહીને પરસ્પર સહાય કરે છે તેથીજ મનુ-

વ્યદેહ બને છે ને પોષાય છે. તેમાં ક્ષેત્રબીજ માટે પિતા
શાસ્ત્રજ્ઞાન માટે ઋષિઓ સહાય કરે છે. પશુ-પક્ષીઓ
સુધ્ધાં મધ વગેરે આપી સહાય કરે છે. એમ સર્વ દેવો,
પિતૃઓ, પ્રાણીઓ ને મનુષ્યોની પરસ્પર સહાયથી આ
ચક્ર ચાલે છે. તેનો લાભ લેનારા એક બીજાની મહા
બંધાયા છે. આવા ઉદ્દેશથીજ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય
અવશ્ય નિત્ય કર્તવ્ય તરીકે પંચ મહાયજ્ઞોની યોજના
વામાં આવી છે, ને 'अकरणे प्रत्यवायः'-તે ન કરે તો
એમ ઠરાવ્યું છે. આ ઠરાવનારના ભયથીજ એમ '
वातः पवते' વાયુ વાય છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિવચન પ્રમાણે
જેના ભયથી પોતપોતનાં કાર્યો બરાબર કરે છે તેમ
દેવો-મનુષ્યો આદિ પ્રત્યે જે નિત્ય-નૈમિત્તિક કરવાનું
તે તેના ભયથી પણ કરવું જોઇએ; વર્ણ તથા આશ્રમને
યજ્ઞોપવિત, લગ્ન, શ્રાદ્ધ, તર્પણ વગેરે જે જેની યોગ્ય
ણામાં શાસ્ત્રે નકકી કરી છે તેને પ્રભુની આજ્ઞા સમજ
કરવાં જોઇએ. કારણકે તે પોતાનાં કર્તવ્ય કરવા માટે
આપણને કંઇ આપેલું છે, માટે બીજાદ્વારા જેનો
લઇએ તેનો 'કર' અથવા બદલો જે નકકી કરેલો છે
તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાજ શબ્દોમાં—

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः।

'તેઓએ આપેલા પદાર્થોને તેમને આપ્યા વિના
છે તે ચોરજ છે,' અર્થાત્ તે ચોરી કરવા બદલ તે
છે, માટે તેથી બચવાને 'કર બનતું પરકાજ આ
કરવાથી આપણી કદી અવનતિ થતી નથી, અને
ઇચ્છા હોય તો પણ આજ માર્ગ લેવાનો છે-'કર

આપણે મૂળથી તો જ્ઞાનાનંદપૂર્ણ, સચ્ચિત્સ્વરૂપ, નિર્વિકાર
: સુખસંપન્ન છીએ પણ—

'હૈયાના ફૂટયા' એ રાગ

॥ સંબંધે જીવન ઉછું તે ખોયું,
ના જીવનમાં તો ક્યાંથી મનકું હોયજ મોહ્યું રે. જડના૦
। એજ ખુદનું જીવન પાપાણે છેકજ ખોયું,
માં થોડું પશુપંખીએ, આહાર મૈથુન આદિ જોયું જડના૦

ગીતામાં ભગવાન કહે છેઃ—

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥

'જે મનુષ્ય કેવળ આત્મામાંજ પ્રીતિવાળો હોય, આત્મામાંજ તૃપ્ત રહેતો હોય અને આત્મામાંજ સંતુષ્ટ રહેતો હોય તેને કંઈ પણ કરવાનું રહેતું નથી.' આ વચન પ્રમાણે આત્મામાં ઠરેલા મનુષ્યને પ્રાકૃત કોઈપણ પદાર્થ સુખકર થતો નથી; આત્મસુખ વિના તેને કંઈ રુચતું નથી; અને તે સુખમાં એવો [illegible] રહે છે કે બાહ્ય ક્ષુધા, તૃષા, ટાઢ, તાપ વગેરે પ્રાકૃત [illegible] તેને કંઈ અસર કરી શકતા નથી. કેમકે તે 'स्वतः सुखं' [illegible] સુખ એક પ્રકારનું છે કે 'बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम्'— [illegible] માત્ર તેને ગ્રહણ કરી શકે છે—અનુભવી શકે છે; [illegible] ઇન્દ્રિયથી તે અગ્રાહ્ય છે; એટલુંજ નહિ પણ [illegible] 'यत्र [illegible]'—[illegible]

[illegible]

મગથી તેમ
બીજાની મહેનતનું આચારૂપ રજોગુણ કે ધૂમેનાવ્રિયતે વહ્નિર્યથા
આત્મસુખ ઢંકાઈ ગયું છે—' ધૂમેનાવ્રિયતે વહ્નિર્યથાદર્શો મલેન ચ' —જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ અને મેલથી દર્પણ ઢંકાઈ
જાય છે ' તેમ પૂર્વોક્ત મગની વાસનાઓથી આપણું જ્ઞાન
ઢંકાઈ ગયું છે. જેમ જેમ તમોગુણનો વિરોધ સંબંધ
તેમ તેમ આપણા જ્ઞાનને તે વિરોધ ઢાંકે છે, પછી તેમ
શરીરમાંજ પ્રભુ આપણને મોકલે છે. આપણે
અતિશય પીડીએ તો જરૂર પાષાણ તરીકેજ ઉત્પન્ન થઈએ તો પશુપક્ષી
કંઈક ઓછા પ્રમાણમાં દુઃખ થઈએ તો
અવતરીએ, એમાં શક નથી; તેનું કારણ—

માંડ મળ્યું માનુષતન તેમાં વિધિનિષેધે
તોપણ જુનો છંદ ન છાડયો, ઉલટું વધુમાં
આજ કારણથી પાછળથી પશ્ચાત્તાપનો પ્રસંગ
વસ્તુતઃ આપણે પરમેશ્વરની પ્રજા-તેમનાજ પાટવી કુંવર
છતાં બીજાંનું બગાડી, બીજાંનું ખાઈ જવાની
કરી, કર્તવ્ય ચૂકીને—

નહિ કરવાનું કરીએ નિત્ય, કરવાનું ભૂલીએ
આવી અધમ રીતને વળગી રહીએ તે ખરેખર
સ્થિતિ છે.આ સ્થિતિને તપાસતાં સહજ આવું ગવાઈ જ

પદ—' સજ્જન મુખડા ' એ રાગ

પિતા સ્થિતિ આ શી મ્હારી રે. હું
કોટી બ્રહ્માંડપતિનો પ્રિય પુત્ર થયો
ખરો પૂંજ આપ, ભૂલ્યો છેક આપ,
કર્યો વિષય વિષે, ખાધી ભૂલ થાપ;
સંતાપ ત્રિતાપનો વળગ્યો વસમો દુઃખકારી રે.

ફેડાવી નાખી એશમાંહી, લેણું લેતાં ઠરે ખાધુંપીધું છે હરામનું.'

જેઓ 'પરકાજ' કરતા હોય અથવા પોતાનું ધન બીજાને ...ણ આપતા હોય તેઓએ પણ પોતાના ભોગવૈભવોની ભોગ-...લાલસા વિપરીત પરિણામની ન બને તે સંભાળવાનું છે. એવા ...ભોગ ન ભોગવવા જોઇએ કે જે વિપરીત ફળ આપનાર બને. ...જૂના દૂર થાય ને નવા ન વધે, તે કાળજી હોવી જોઇએ. જેઓ ... સંભાળ નથી રાખતા તેઓને શ્રીકૃષ્ણ તમોગુણી કહીને ...ધુમાં જણાવે છે:—

माययाऽपहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ।

'તેઓનાં જ્ઞાન માયાથી હરાઇ ગયાં છે અને તેઓ આસુરી ...ભાવનો આશ્રય કરી રહ્યા છે.' જેથી—

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।
मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्राहान् प्रवर्ततेऽशुचिव्रताः ॥
चिन्तामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥

જે કદી પૂર્ણ કરાતોજ નથી તેવા વિષયાભિલાષનો આશ્રય ...રી દંભ, માન તથા મદથી યુક્ત બનેલા તેઓ, મોહથી ખોટા ...દાગ્રહોને વળગી રહી અપવિત્ર મતો આચરે છે, પ્રલય સુધીની ...અમાપ ચિંતાનો આશ્રય કરે છે અને 'વિષયભોગ એજ ...મનુષ્ય જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય છે' આવો નિશ્ચય કરી બેસે છે. ...ઇશ્વર આવા તામસ જીવો દુઃખીજ છે, છતાં દંભ—માન—મદને ...બની મોંયે તમાચો મારીને લાલાશ રાખે છે; કેશને ...રંગ લગાડી કાળા રાખે છે; દુષ્પૂર કામાગ્નિમાં પોતાનું ન્યાયો-...ર્જિત હોમાઇ જાય એટલે મોહથી ખોટે માર્ગે પણ મેળવવા

અપવિત્ર યત્ન કરે છે ને તેમાં પાછી પ્રલય સુધીની રાખે છે. તેઓ નથી સમજતા કે—

તું ઉંચે કોટ ઉઠાતા હૈ ખમ તેરે તનકા હૈ
તું સખ્ત મકાન બનાતા હૈ યહાં તેરી કબરને મેં

આ વાતને ભૂલી જઈ બધું પાકે પાયેજ ચાક લોકો, ફરી ફરી મનુષ્યાવતાર નહિ મળે માટે જે તેટલો વિષયોપભોગ કરી લઈએ, એમ સમજી ન્યાય કે યથી જેટલું ભોગવાય તેટલું યોગ્ય-અયોગ્ય ભોગવવા વળી પોતાના હાથેજ કોથળીનાં મોં તો ખાલી થયાં તોપણ આવો ડોળ રાખે છે કે, અમે ઘણાંઓને મ છીએ. આવા પરગજુ શ્રીમંતોને ઉદ્દેશી આ કાવ્ય લ જે વાંચવાથી તેઓ સંબંધે ખરો ખ્યાલ આવશેઃ—

મહીદીપ છંદ

મ્હારો પૈસો પરકાજ, રાખું કંઈકની હું લાજ
કાજ ધરૂં એવી જેવી ન ધરે કો
સુખડિયાનો છઉં શેઠ, કલાલોની છઉં પ
રંડીઓ કહે એઠ, કસાઈઓનો નવ દ્રોર
લેમાનેઃ સોડા ચાહું, સિગારોથી ના ધરાઉં
ફુલવાળાઓને ધીરી કરી દઉં સો
ખાધું હજારનું નિત્ય, આપું દેવેને વી
બંગલાના બાડામાં ખરચી બધું
પૂરું ખાયે વહાલ, જુએ મરવાની
વીલ કર્યું સાળીનો પુત્ર પાત્ર

આના પરિણામે તેવાઓને અદીંજ દુઃખી થ
ખ...ને એવા છે. તેઓ અંતે રોયાજ છે; તે પરથી
બનાવ્યું છે —

પદ

ને દેખી, છાયા નહિ ભરમાશો.
ા હો ઉપરનો ભીતર, જોવાજોગ તમાસોરે. મ્હો૦
ા થાતાં પહેલાં, પીડા છે કેટલી વેઠેલી;
પણું જાળવવા હજી એ, નીરાંત છે ક્યાં મ્હેલીરે. મ્હો૦
ું ઘર તમને દેખાડું, બુદ્ધ તો છાઢું માને;
ું લે એથી મ્હોટાનું, આવું આવું જ આવે ધ્યાનેરે. મ્હો૦
મોભમાં ઝાઝા ખીલા, ભારે મ્હોટા મેલે;
। મધ બીજા માટે પણ, આવું સહુ લક્ષે લે રે. મ્હો૦
ાિ દેખ્યો કે લઉં લૂટી, એમજ સર્વે ધારે;
ારાને ધાર્યું કરવામાં, વિઘ્ન અનેક પ્રકારે રે. મ્હો૦
તે મ્હોટું પણ ખોટું અંતુ, તજતાં અતિશય સાલે;
ત્તાં જંપ ન, મુવે અજંપો, પુંઠે કહ્યું ન પૂરું પાળેરે. મ્હો૦

છેવટે મરણ પછીયે તેઓના શા હાલ થાય છે? તેજ ભગ-
શ્રીકૃષ્ણ સ્વમુખે કહે છે:—

अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥

' અનેક પ્રકારે ભ્રમિત ચિત્તવાળા; મોહજાળથી વીંટાયલા
। કામભાગોમાં આસક્ત થયેલા તે મનુષ્યો (છેવટે) અપ-
ત્ર નરકમાં પડે છે.' આમ જીવતાં પણ અનેકમાં ચિત્ત રહે
અને તે એકધાર્યું પણ ભાગ્યેજ પૂરું થાય છે, જેથી વિભ્રાંત
ધતિ બની રહે છે. વળી તે એક જાળજ છે; કેમકે જેમ જેમ
ભોગવ્યે જાય તેમ તેમ ઉલટો તેનો વધારે છંદ લાગે છે ને
ુ તેમાં ફસાય છે, એમાંથી છુટવું જોઇએ, એમ પોતે જાણે છે
ત્તાં મધમાં પડેલી માખીની પેઠે છુટી શકાતું નથી ને તેમાંજ
કાહ્યાસ કરે છે; વળી જીવંતસ્થિતિમાં કામભોગમાં આસક્ત

કરી હેવ-
રહી અન્યાય કે આગાંથી પણ પોતાનું કહાય પૂરું [અને પછી-]
મરતાં મહારાજાનો આવી ઝટ જમ પકડે કાન. [અને]
રાબ દાઠ પડા રહે જવેગા જબ લાદ ચલેગા બનજારા. [અને]
બાંધી મુઠી આયો પ પસારે હાથ જાનો હૈ.

આમ 'ખરચી ખુટ કે હૈયાફૂટ' ખરું જોતાં બીજાઓને ઝો
જેઓએ કંઇપણ કર્યું નથી એવા તે નરાધમો પાપનાં પોટ
બાંધીને તેના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે અશુચિ નરકમાં ધકેલાઈ પડે
જેમ અહીં પણ દારૂ પીને તેના કેફમાં વ્યભિચારો સેવીને
હના રોગમાં સબડે છે તેમ પાછળથી એ પાપોના
સામટી નરક-પીડાઓ સહે છે; માટે એ સ્થિતિ ન આવ
શરીર કાજે કર તેટલું જ જેથી શરીર ચાલે.
મૂરખના ઘરમાંજ નાકરો. ધણીથી વધુ મ્હાલે.
(ધણી તે જીવ.

રક્ષણ પોષણ નિત્ય માગશે, તે તો પકડી રહે
પણ સાટે તારે પણ તેથી, કામ બરાબર લેવું.
તે કયું? 'કર બનતું પરકાજ', 'પુણ્ય કરી સુખ કે
પતિએ, અનુ સાચા સહુ સાજ' તે જ્યાંસુધી સ્વાધીન છે,
ફળ છે ને સારી સ્થિતિમાં છે ત્યાંસુધી કંઇક કરી શકાશે. કેમ

क्षणं चित्तं क्षणं वित्तं क्षणं जीवंति मानवाः ।
यमस्य करुणा नास्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥

'ચિત્ત ક્ષણિક છે, ધન ક્ષણિક છે, મનુષ્યો ક્ષણભર જીવે
ને યમદેવને દયા નથી માટે ધર્મની ગતિ વેગવાળી હોવી જોઇએ'
એમ અત્યંત ઉતાવળ, કેમકે ને સર્વ સાધનોથી બનતું
લેવા તત્પર બનવું જોઇએ 'ચલાચલી કે વખતમેં
કર લે' પણ તેમ કરવામાં હજી વધુ સમજની જરૂર છે

થી જગતરાજનો કિંકર બન્યું.'

હાથે તે સાથે, કરે તે પામે' એ જો કે ઠીક છે પણ તે પુણ્ય.' પરંતુ એ પુણ્ય એવું ન હોવું જોઇએ કે 'क्षीणे मर्त्यलोकं विशन्ति— જે ક્ષીણ થતાં પુનઃ મર્ત્યલોકમાં પડે.' આ ખાસ વિચારવા જેવી વાત છે. જેઓ કંઇક પણ 'પરકાજ'રૂપી પુણ્ય કરે છે તે પ્રાયઃ નામ કે યશ કરતા જોવામાં આવે છે; અથવા મૂઆ પછી ફળ મળે તે કરે છે. કેવળ કર્તવ્ય સમજીને નિષ્કામ ભાવે પ્રાયઃ કોઇ-કરે છે. આ કર્તવ્યનો ઉદ્દેશ શો? એ કોઇકજ વિચાર ા હશે. એવાં સકામ પુણ્ય કર્મનાં ફળ તો મળે છે, પણ ે શું? ક્યાંસુધી તે રહેવાનાં? એવાં પુણ્યથી જૂનાં કપાતાં તો, પણ આગળ નવાં વધે છે, એ વાત પ્રથમ કહી ગયા. મ તથા યશ રહે ત્યાંસુધી સ્વર્ગસુખ મળે, તેનો કંઈ અર્થ થી. પોતાનાં નામ રાખવાને ધર્મશાળા, દવાખાનાં, વિદ્યાલયો, ાલયો, સદાવ્રતો, દેવસ્થાનો, સ્કોલરશીપો વગેરે પુણ્યકર્મો રીને કેટલાક મનુષ્યો 'પરકાજ' કરે છે; પણ—

નામ રહંતા ઠક્કરાં નાણાં નાહિ રહંત,
કીર્તિ કુંદા કોટડાં, પાડ્યાં નાહિ પડંત.
એમાં પણ થઈ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
અદ્દલ કવિ કોઈ એને ન મલીયા.

આ જ સાધારણ દોષ છે; જેઓ 'પરકાજ' અથવા 'પર-માર્થ' કરે છે તેઓ માને છે કે, 'આ અમે પોતે મેળવ્યું, અમે અમારી બુદ્ધિથી કરશું અને પરમેશ્વર હોય કે ન હોય પણ ાન. અત્રલામાં અમને કેમ મળવુંજ જોઇએ.' આ માન્યતા ામ કે તેઓને કેમ મળે છે, પણ તે કેટલું? નિયમ પ્રમાણે જ.

નિયમ. પરમેશ્વર નિયમ પ્રમાણેજ ફળ આપે છે. તેમાં ફરક
કદીના ફેર કદી શાસ્ત્ર હોતા નથી. જેઓ નામના ભૂખ
છે તેઓ. આ વાત્મથી ઘાર લેગે:—

ગરબી 'બાગ જહાંસા'

નામને નામને નામને રે, ઉંધું સમજે છે શું મથીનામને
નામ તારૂં જ ખરેખર છે ક્યાં! એ તો કહે છે હાડ ચામને
(માત હાડ ચામને નહિ, પણ અંદર જે ઈશ્વરકો
એ કહેતા હોય નાયે—)
લાખ ચોરાશી નામો તારાં ખુદે ન જાણે ઉદ્ધા શર્દ
(અશુદ્ધ દેહમા આવ્યા પહેલા કયા શરીરમાં શું નામ
તેનો ક્યાં પત્તો છે? વળી—)
નામનો નાશજ બાળક પણ કહે, છતાં રાખવા ભીરૂ હામ

પણ એ નામ ક્યાંસુધી રહેવાનું? કયા અવતારનું તે
શું? આપણાં તે તે નામો સર્વથા નથીજ રહેતાં. ખરૂં
પરમેશ્વરનુંજ છે અને તે માટેજ 'આજથી જગતરાજ
બન તું,' ને પછી 'કર બનતું પરકાજ.' ખરૂં પુણ્ય
શરીર વગેરે સાધનોનો સાચો ઉપયોગ પણ તેજ છે;

પેદા કીધા છે શ્રીહરિએ કેમ બીજા કાજે કંઈ
દેહ બનાવીને એ આપે ત્યારે તો
તે પામી ચૂક્યા કે તુરતજ શું તેનજ
એની આપેલી વસ્તુથી તનનું પાપ
વધુ એ આપે લે કે રહે જતી, તોએ 'અહં
માટે પરમેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીએ

એમની પ્રસન્નતા એજ અવિનાશી ફળ છે. એ દ્વારા જે યોગ્ય જે મળશે તેજ સત્ય સુખ છે, એમ સમજી શ્વરની સમીપ જવાને 'આજથી જગતરાજનો કિંકર 'કર બનતું પરકાજ.'

પ્રથમ ઋણમુક્ત થવું જોઇએ. જેમના તરફથી આપણુને મળતી હોય અને જેઓ આપણુને સહાય આપી ચૂકયા ઓને તેનો બદલો વાળી દેવાને દેવો, પિતૃઓ, મનુષ્યો, તથા વૃક્ષો સુધ્ધાં માટે 'કર બનતું પરકાજ.' પણ માટે એકસરખું પરકાજ કરવું યોગ્ય નથી, તે માટે , જેમ ક્ષેત્ર તથા બીજ માટે જોવાનું હોય છે—અમુક અમુકજ બીજ વવાય છે અથવા જેમ ગરીબ તથા શ્રીમં- લેવાના ફળમાં તફાવત હોય છે તેજ પ્રમાણે કોના માટે કરવું ? કોનું ફળ વધુ લાભદાયી થશે, એના વિવેક માટે ભાગવતના આ શ્લોકો વિચારવા જેવા છે:—

जीवाः श्रेष्ठा ह्यजीवानां ततः प्राणभृतः शुभाः ।
ततः सचित्ताः प्रवरास्ततश्चेन्द्रियवृत्तयः ॥
तेषां बहुपदः श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततो द्विपात् ।
ततो वर्णाश्च चत्वारस्तेषां ब्राह्मण उत्तमः ॥
ब्राह्मणेष्वपि वेदज्ञो ह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ।
अर्थज्ञात् संशयच्छेत्ता ततः श्रेयान् स्वकर्मकृत् ॥
मुक्तसंगस्ततो भूयान् दोग्धा धर्ममात्मनः ।
तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मा निरंतरः ।
मय्यर्पितात्मनः पुंसो मयि संन्यस्तकर्मणः ॥

'હે પવિત્ર દેવહૂતિ! અજીવ કરતાં સજીવ શ્રેષ્ઠ છે; તેમાં

જેવો વિવેક રહેવો તથા પિતૃઓ તરફ તેમનો હેત તે અતિથિઓ તરફ પણ તે જાળવતા. કેમકે તેમની સેવાને સર્વેશ્વરનીજ સેવા તે સમજતા હતા. આ રીતે સર્વે આજ્ઞાના પાલનપૂર્વક 'કર બનતું પરકાજ,' હવે જુઓ, દામાજીની પરીક્ષાનો પ્રસંગ આવ્યોઃ—

'ઓધવજી સંદેશો' એ રાગ

પડ્યો પ્રબળ દુષ્કાળ દેશમાં તે સમે,
થયાં જનો પશુઓ પૂરાં હેરાન જો;
અન્ન ઘાસ જળ વિણ તરફડી રહેતાં તમે,
ગામો ઘરો થતાંજ જતાં વેરાન જો.
પંઢરપુરમાં પણ પીડાતા પંડિતો,
જ્યાં જેને ફાવ્યું ત્યાં ચાલ્યા જાય જો;
એક વિપ્ર આવ્યો દામાજી આંગણે ભૂખ્યો,
થાકયો તપ્યો હતો પંથ મ્હાંય જો.

આવાં નિરાધારને આધાર તથા દિલાસો દઈ, હેત અને પ્રેમ તથા લાગણી દર્શાવીને તેનો અંતઃકરણનો આશીર્વાદ લેવા કરવાને 'કર બનતું પરકાજ.'

જોતા વૈષ્ણવ વેષ વિવેકી સંત એ,
સ્હામા ધાયા લાવ્યા સહ સત્કારજો;
સ્નાન કરાવી બેસાડયા શુભ આસને,
ભોજન નાના ભાત હતાં તૈયાર જો.
પત્રાવળી પીરસાણી સરખી સર્વની,
ઉપર ઘી પીરસાઈ રહ્યું તે વારજો;
લીધું કરે અપોશન ને દ્વિજને નયને
આવી અશ્રુની ધા..

ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—' असत्कृतमवज्ञातं तत्ता-
मुदाहृतम्–જે દાન અસત્કાર અને અપમાનપૂર્વક કરાય
તેને તામસ કહેવામાં આવે છે.' આ વચન પ્રમાણે તામસ
ન થવું જોઇએ. જે દાન કરવું તે કરી જાણવું. સત્કાર અને
મપૂર્વક પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ અતિથિને પ્રથમ આપવી
ઇએ. કારણકે તે અતિથિદ્વારા એ વસ્તુ પરમેશ્વરને પહોંચે
; જેથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે. આ વસ્તુ દામાજી બરાબર સમ-
ત્તા હતા, તેથી તેમણે પ્રેમ તથા સત્કારપૂર્વક આ અતિથિને
ભોજન અર્પણ કર્યું હતું, છતાં તેમને ' प्रथमग्रासे मक्षिका 'ની
પેઠે આવું કષ્ટ કેમ થયું ?

દોહરો

અરધી જમતાં સર્વે પડ્યા વિચારે,
વધા દામાજી તો બની લાચારે;
દીઠો દોષ કશો શું અહીં આચારે,
કયો ખરો ખુલાસો એ દ્વિજ બિચારે.

રાગ આશાવરી–' મેં તો એ મન ધાર્યો ' એ રાહ

' સ્વદુઃખ સંભારી ભારી, રોઉં છું દુઃખ સંભારી,
પી અહીં ભોજન હું ભારિ, ઘેર રીબાય સંતતિ નારી;
ર દિવસથી રહે પી વારિ, ન શકું વાત વિસારી મ્હારી.
રણવળે ત્યાં હું અહીં ખાઉં, એથી અતિ ઉરે દુઃખી થાઉં;
પીરસ્યા તો ઉઠીજ જાઉં, નહિ જમી શકું સમે મતિ મ્હારી.

પદ–' નાથ નજ કરો ' એ રાગ

દામાજીએ, ધીર ખરી દીધી રે, ઘડી વિરમો, સુખે જમો,
ન આવિ ઉરે ખમો, ઘરો અર્ધ સિદ્ધિરે. ૩૮૦
ાર આગ્રહ પાન બહુ પુરીથી રે, પાપીશ હું, સત્ય કહું;

એનો વિશેષ રહેતો તથા વિદૂઓ તરફ તેમનો હેતો હેત
અતિથિઓ તરફ પણ તે જાણતા. કેમકે તેમની સેવાને
સર્વેશ્વરનીજ સેવા તે સમજતા હતા. આ રીતે પરમેશ્વ
આજ્ઞાના પાલનપૂર્વક 'કર બનતું પરકાજ, આત્મજીવ
રાજનો ફિકર મન નું ' હવે જુઓ, દામાજીની પરી
પ્રસંગ આવ્યો:—

'ઓધવજી મહેરા' એ રાગ

પડ્યો પ્રબળ દુષ્કાળ દેશમાં તે સમે,
થયાં જનો પશુઓ પૂરાં હેરાન જો:
અન્ન ઘાસ જળ વિણ તરફડી રહ્યા તદે,
ગામો ઘરો થતાંજ જતાં વેરાન જો.
પંઢરપુરમાં પણ પીડાતા પંડિતો,
જ્યાં જેને ફાવ્યું ત્યાં ચાલ્યા જાય જો:
એક વિપ્ર આવ્યો દામાજી આંગણે ભૂખ્યો
થાકયો તરસ્યો હતો પંથ મહીંય

આવાં નિરાધારને આધાર તથા દિલાસો દઈ
પ્રેમ તથા લાગણી દર્શાવીને તેનો અંતઃકરણનો
કરવાને 'કર બનતું પરકાજ.'

જોતા વૈષ્ણવ વેષ વિવેકી સંત
સ્હામા ધાયા લાવ્યા સહુ સત્
સ્નાન કરાવી બેસાડ્યા શુભ
ભોજન નાના ભાત હતાં તૈયા
પત્રાવળી પીરસાણી સરખી
ઉપર ઘી પીરસાઈ રહ્યું તે વાર
લીધું કરે અપોશન ને દ્વિજને
ચાલી અશ્રુની ઉકળતી ધા

વૈષ્ણવો વિપ્રોને વળી વિઠ્ઠલતણા વ્હાલા,
ભૂખ્યા દુઃખી સંપૂર્ણ ભાસે શ્રીદામાજી કહે.
ઉપવાસીઓએ બાપલ આશાથી આવી ચઢયા,
ના પાડશું તો ક્યાંથી ખાશે ? શ્રીદામાજી કહે.

જો કે પરમેશ્વરે પોતાની પ્રજાને પોતાના પ્રતિનિધિ રાજાને ંપી છે, પણ આજના રાજાઓ તેમના સુખમાંજ સાથી બને છે, ઃખમાં તો દરકાર પણ કરતા નથી. દામાજી, એ પ્રાંતના રાજાની તી પ્રતિનિધિ છે; પણ તેમને પોતાની શક્તિનોયે વિચાર રવાનો હતો. શક્તિ તો પૂર્ણ ખર્ચાઇ ગઈ હતી; છતાં હૃદય દયાળુ હોવાથી દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યોને સહાય કરવા માટે તે વિચાર કરવા લાગ્યાઃ—

ઘરમાં ન ધાન અધિક પૈસા સિલિકમાંહિ નથી;
ના તો નહિ સુજથી પડાશે શ્રીદામાજી કહે.

તેમના મનમાં ઘણી મુંઝવણ થવા લાગી; પોતાના સુખ-દુઃખની સમભાગિની, સહધર્મચારિણી, સુપાત્ર પત્ની પાસે તેમણે પોતાની મુંઝવણ જણાવી; એટલે પત્નીએ પણ તે કાર્ય શ્રેષ્ઠ છે, અવશ્ય કરવું જોઇએ, એમ કહી પતિની હિંમતને મજબૂત બનાવી, પણ તે માટે શું કરવું જોઇએ, તે કંઇ યુક્તિ પોતે બતાવી શકી નહિ; માત્ર—

પદ—'હે દેવા' એ ઢાળ

ારી કહે નાથ વાત કહો સાચી ભૂખ્યાંને ના ન પડાએ રે;
ામે તેવી યુક્તિ કરી, ન એ જાએ ભૂખે મરી,
એવું કરવું જોઈએ વહાએ.

પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ શરણાગતનું રક્ષણ કરવું ોઇએ; અને આ તો બ્રાહ્મણો શરણાગત છે, તેથી તેમનું રક્ષણ

ઓ આથી બીજી રીતે કેમ થઈ શકે ? નાની પોતે ભલે તો કંઈ
કરી શકે તે સ્થિતિ હતી નહિ, છતાં પોતે પ્રાંતના પ્રતિનિધિ
હોવાથી ગવર્નરપીસ તો હતા; એટલે તે રૂપમાં તે રેટવે
તેમની પાસે પોતાની માલિકીનું ન હોવા છતાં ધન હતું, કર
પણ હતાં, તેથી તેમણે વિચાર કર્યો કે, મારી પાસે જે કંઈ છે
ખરું તેનાં પ્રજાનુંજ છે, અને તે પ્રજાઓમાં આ સુપાત્રો છે, આ
તે હાલ રાજકીય ગણાતું હોવાથી મારાથી આપી શકાય
નહિ ? આ વિષે શંકાઓ તથા સમાધાન મનમાં થતાં હતાં
પછી છેવટે—

ગઝલ-ભેરવી 'મારે બાપે' એ રાગ

કીધો કામાજીએ તત્ર સુવિચાર, ના ડરીને સમારે
આણીને પૂરો દ્વિજ પર પ્યાર, ના ડરીને સમારે
કોઠારો એ રાજતણા ભર્યા છે અનાજ તણા
દઈ દઈ એ થશે પછી થનાર; ના ડરીને સમારે

વસ્તુતઃ સર્વ કંઇ શ્રીહરિનુંજ છે, શ્રીહરિનાંજ બાળકો
આપવું છે, તો પછી વાંધો શો છે ? હાલ લોકદષ્ટિએ જેનું કહે
કહેવાય છે તેની સંમતિ નથી લીધી તોયે શું ? કદાચ
સંમતિ ન આપે તો ? સંમતિ નહિ લેવાથી મને હાનિ છે
હાનિ ? જે થવાનુ હોય તે થાઓ, પણ તે આપવાથી—

વિપ્રો એથી ન મરશે, સ્ત્રી-બચ્ચાંઓ ઉગરશે;
ભલે થાઉં સારે ખુવાર; ના ડરીને સમારે

ગમે તેમ ઉડાવી દેત તોયે રાજા શું કરત ? અનેકના
બચતા હોય તો એકાદ (મારા જેવા)ના પ્રાણ જાય તે
લાભજ છે. આ તો માત્ર જુજજ રાજાનું ધન જવાનું છે;
આ પારકું ધન ઉડાડવું છે, પણ તે ખુડાડવું તો નથી ? ખરી

છેજ ક્યાં ? રાજા એ પરમેશ્વરનો પ્રતિનિધિ છે, તેથી
' ધન તે પણ પરમેશ્વરનુંજ છે. તેની સંમતિ નહિ મળે
કલ્યાણજ થશે; જે આ કર્તવ્ય રાજાનુંજ છે તે તેના
રૂં અને તેનો પ્રતિનિધિ બનું તે ખરૂં જોતાં અપરાધ
; છતાં અપરાધ ગણવામાં આવશે તોયે શું ?

હુ તો શાહ પ્રાણ હરશે, સારે સેંકડો ઉગરશે;
રેણું તો છેજ એક વાર, ના ડરીને લગારે.

ઉરાડી દેવાથી રાજાને સહેજ હાનિ તો છે, પણ તે
પ્રાણ દેવા તૈયાર છું ને ? વહાણ જો વધુ બોજાથી
હોય તો મનુષ્યોના પ્રાણ બચાવવાને મહા કિંમતી
ને દરિયામાં ફેંકી દઇને પણ બોજો ઓછો કરવો જોઇએ,
વ્યાજબીજ ગણાય છે; તેમજ જ્યારે આગ લાગી હોય
રે જીવ બચાવવા માટે અથવા તેવી માલમિલકત બચાવવા
ાજા સારાં મકાનો પણ તોડી પાડવાં પડે છે; તો આ
લોકોના પ્રાણ બચે છે તો આ રાજકીય ધાન્ય પરમે-
નામ પર લોકોને વહેંચી દેવું કેમ યોગ્ય ન ગણાય ?
દામાજીના વિચારો પર તેમની પત્નીએ પણ પોતાની
તેની મહોર મારી દીધી; જેમ સતી પાર્વતીએ લોકોના
માટે શિવજીને વિષપાન કરવાની સંમતિ આપી હતી.

નિશ્ચય એવો નાર સાથે, કરી આવ્યા બહાર જાતે;
વધા વિપ્રોથી અતિ ઉદાર, ના ડરીને લગારે.

આ કંઈ 'મસ્તકા ચંદન ઘસકે લાલીઆ' અથવા
ારકે પૈસે દીવાળી' એવો ઘાટ ન હતો. આમાં તો પ્રાણનું
બમ વહોરવાનું હતું; પોતે તેથી છટકવા તૈયાર નથી; પોતાની
સે કંઇ રહ્યું ન હતું, અને લોકો શરણે આવ્યા હતા; તેઓ

આ રીતે રક્ષા ન કરે તો તેઓના પ્રાણ જતા હતા, તેથી જીવના જોખમે રાજકીય ધાન્ય આપી દેવા નિશ્ચય કર્યો; જો તે દુષ્કાળમાં આખો દેશ પીડાતો હતો, પણ જેઓ પ્રથમ આવ્યા તેઓનો પહેલો હક્ક, એ ન્યાય પ્રમાણે જેટલા આવે તેઓને બચાવવા તેમણે તૈયારી કરી. તેમાં પણ સર્વ પ્રભુનાં બાળકો સમાનજ છે, એ ભાવથી સૌને ભેગાં કરી તેણે જાહેર કર્યું કેઃ—

સાખી

ભર્યા ધાનના છે કોઠારો તે હઉં છું હું ખોલી,
હ્યો લેવાય તેટલું સહુ ખુણે ખાંચે ખંખોળી;
જવાબનો જુમ્મો મારે શિર સારૂં કરૂં છું બોલી,
સુણી ઉપડયા સર્વે સાથે જય શ્રીહરિનો બોલી;
આવી જાતે હાથે. કરી ઉઘાડી દીધાં બાર,
વિપ્રોને લઈ જવા ધાન શીદ પડે નહિ પછીવાર;
પહોંચ્યા વૃત્તાન્ત પંઢરપુરમાં વાત પડી જ્યાં જ્હાર;
નાઠા આવ્યા વર્ણું અઢારે છોડીને ઘરબાર.

'પિયુને તજનાર' એ રાગ

પહોંચ્યું પ્યારા પુંડરીનાથનું પુર પૂર;
આશ્ચર્ય એથી ઉપજ્યું અવરને ઉર;
સેનારાં તો દેજ અનેક વિધ આશીષ,
દેનાર કહે દીધું સારે શાહને આ રીસ.
સાહ્દરા આ ખોટું કર્યું ઉચરે જોનાર;
પારકે પૈસે દીવાળી કહે અધ ધોનાર;
જેની જેવી મતિ તેવી કરે જનો વાત,
સ્નેહીજન સામાટે તો છે સ્વમન સાથ.

મરાઠી સાખી

મજ્જનાર કરો આસાયું, ખાસ હનો એ મરાઠે

તેણે દ્વેષ કરી તે કાળે, કહ્યું ન મારે ચાલે;
લખું છું હાલે..........માહિત થાય નૃપાલે.
ધાન તમારૂં ઘણુંજ સારૂં, ભર્યું હતું કોઠારે,
દામાજીપંતે લૂંટાવ્યું તે સઘળું આ હારે;
લખવું મ્હારે..........ઘટે લખ્યું તે પ્રકારે.

આમ લૂંટાવી દેવું તે ખરાબ વાત છે, પણ તે કોને માટે? રતાંને બચાવવા કેવળ પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે આમ લૂંટાવી દેવું તે ખરાબ કહેવું તે અજ્ઞાનજ છે. આંતરિક કોઇ જાતનો સ્વાર્થ ાય અથવા યશકીર્તિની પણ અભિલાષા હોય તો એના જેવો ાઇ ગુનો નથી. આ તો કેવળ નિઃસ્વાર્થ ને નિષ્કામ સેવા હતી; નું પરિણામ શું આવે છે? તે જોઇએ. દામાજીએ રાજધાન્ય ેમ લૂંટાવી દીધું ત્યારે ત્યાંના પૂર્વોક્ત મહાલકારીએ—

અનુષ્ટુપ છંદ

ખાસ દાસ પઠાવ્યો તે, આવ્યો શાહ સમીપમાં,
પત્ર આપ્યો સુણ્યો તેવો, ભરાઈ આંખ રીસમાં.

ગઝલ

સુણતાં પત્ર શાહ તપ્યો આવી કોપમાં,
પ્રધાનથી તરાજ વધો આવી કોપમાં;
વિના હુકમ દુષ્કાળમાં લુટાવી રે અરે!
ખરો હરામખોર એ નક્કિજ ઠગારે.
પાસો દાસ હુકમ [illegible] ત્યાં,
પકડી આણો [illegible] કેદમાં;
સાચુ કહે ન જાય [illegible] દીધું.
નાહક કેમ નાણાંને આમ આપીને દીધું.
[illegible] અદાલતમાં.
[illegible] હાલમાં.

પદ–' હમણાં છોડ ચલે ' એ રાગ

દામાજી ન જરી ગભરાયા, હતા જાણતા તેજ થશે રે.
કર્યું જથા વેઠીશ તથા હું, મોત થશે એ છેજ કહ્યું રે
માટે પ્યારા પાંડુરંગને મળી આવવા દો અંત સમે રે
વાંધો ન લીધો સિપાઇઓએ, આવ્યું સંગ સમે રે.
કેદમાંજ આવ્યા પંઢરપુર; નરનારી કકળાટ કરે રે
આપણ માટ મરાય મહાત્મા, સ્હાય કરે હરિ તો ઊગરે રે
કોઇ કહે એણે હરિ માટે જોખમ લીધું છે ભારે
એ નહિ સ્હાય કરે તો પુછે, ભજશે કોણ એને પ્યારે
ગુણતા એવી વિધવિધ વાણી, આવ્યા પ્યારા પ્રભુ પાસે
નથી ગભરાટ ઉચાટ અવર કંઇ, સ્તવ્યા શ્રીવર એ જ માટે

વસંતતિલકા છંદ

સાષ્ટાંગ વંદન કરી બહુ વાર પ્રાતે.
કહિ સ્વબંધન કરી બહુ વાર પ્રાતે:
ભક્તિ સંબંધ વિસરી પદ માંડી જો તે,
દિવ્ય પ્રબંધ ઉચરી સ્તવનાજ પ્રાતે.

રાગ મારૂ

પ્યારા પુંડરીનાથ કૃપાળા મ્હારા [illegible] છે પ્રભુજી
મ્હારા છો [illegible] પ્રભુ [illegible], પ્યારા [illegible] મુખ [illegible]
[illegible] અન્યાય [illegible] નથી [illegible]
[illegible] નથી [illegible], શિર [illegible]
[illegible] નહિ [illegible] કામ છે, મ્હારા [illegible] છો પ્રભુ [illegible]
[illegible] માન્યું [illegible] પણ [illegible], [illegible]
[illegible] કીર્તિ [illegible], કૃપાળા [illegible]
[illegible] છે, મ્હારા [illegible] છો પ્રભુ [illegible]
[illegible]

આવો નિશ્ચય કરી મહા ચતુર સર્વેશ્વરે ભક્તનું સંકટ માટે એ દેશના તથા કાળના નિયમ પ્રમાણે મહા- સરકારી તિજોરી લાવનારનું જેવું રૂપ હોય તેવું મ્હારનું ધારણ કર્યું:—

પદ—'આજ શામ' એ રાગ

ધન્ય ધન્ય ભક્ત કાજ મ્હાર થયા શ્રીહરિ,
મ્હાર થયા શ્રીહરિ, કૃપા પુરેપુરી કરી. ધન્ય૦
કાળો પણ ઝાંખો રંગ, વાળ વધ્યા બધે અંગ;
ચીથરાં ભુંગળી સંગ વીંટી, પાઘ એ ધરી. ધન્ય૦
દામાજી સમ અક્ષર, લખી લીધો કાગળ કર;
પોટકી મ્હોટી અંદર મ્હોરો ખરી ભરી. ધન્ય૦
ગણી ધાનનો હિસાબ, લખ્યો છે રૂડો જવાબ;
મ્હોરોજ કરી તેટલી ને શિરે છે ધરી. ધન્ય૦

રૂપિયાનો બોજ શું કામ ઉપાડે ! ખરેખર મ્હાર નહિ; નો વેશજ ફક્ત ધર્યો હતો અને તે પણ આવુંજ કામ કરવા.

પદ—'બોટ ખાધી' એ રાગ

મ્હાર આવ્યો હું બાપ મ્હાર આવ્યો,
રાજદ્વારે જઈ ફૂકવો મચાવ્યો; માબાપ મ્હાર આવ્યો,
દરવાજેથી વધા સુખકારી,
લાવ્યો છું હું ખતનો સરકારી;
ઘેઘે શાહ હાથોહાથ લે સ્વીકારી,
તો હું આપીશ એ સારૂં છડી લાવ્યો. માબાપ૦
પહોંચી વરી તુરત શાહ પાસે,
નેત્ર તેણે તેડાવ્યા આવાસે.
રૂપું નેત્ર તો એ અતિશે પ્રકાશે,
એતાં ચૈન ઋત્રઓજ ઉપજાવ્યો. માબાપ૦

શું કહ્યું હતું ? 'શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ'—પ્રથમ જ 'શ્રી'... દેનીને–મને અને પાછી 'કૃષ્ણ'—આપ પ્રભુને તેણે અર્પણ... છે. આમ પહેલું મને આપનાર મારો પુત્ર યવનદ્વારા... પામે તે નજ થવું જોઇએ.

વધા તુરત વિઠ્ઠલ વદાડી ન બન વિકલ;
ભગત મરે, તો મને ખરે, કોણ સમરે, છઉં હું એ...

એ વાત નક્કી છે કે, પ્રભુ પોતાના નિયમને ... કદાચ ભક્ત ભૂલ કરે, પણ તેના મનોભાવ જાણી ... પરિશ્રમ સહીને ભક્તનું રક્ષણ કરવા તત્પર રહે છે ... રજા વિના રાજધાન્ય ભક્તે કેવળ પરોપકારાર્થે વાપર્યું, ... ભક્તનો દોષ છે ને નથી. રાજાને શ્રદ્ધા નથી તો તેનું ... વાપરવું જોઈએ ? પણ લોકોને મરવા દેવાં, એ પણ ... દેખ્યું જાય ? ત્યારે પ્રભુ, શ્રદ્ધાહીનનું અર્પણ કરેલું ... સ્વીકારે ? ભક્તે પરમેશ્વર–પ્રીત્યર્થે અર્પણ કરેલું હતું, ... શ્રદ્ધાહીન યવનનું હતું ને ? એટલે તે તેને પાછું ... પ્રભુએ નિશ્ચય કર્યો. ભક્તની જવાબદારી પોતેજ વહોરી ... ભક્તે, સાહસ કરીને પારકું ધાન્ય વગર પરવાનગીએ ... તે માટે જગત સમક્ષ તેની આબરૂ જવા પ્રસંગ આવ્યો ... જોખમમાં આવ્યો, તે ભક્તવત્સલ પરમેશ્વરને ... પ્રભુએ વિચાર કર્યો કે 'સૂળીનું સોયે' એ ન્યાય ... મારા ભક્તે જો કંઇ પોતાની કમાણીનું જ ખર્ચ્યું હોત ... ન હતો, તેથી તેને રીતસર પહોંચ પણ આપવામાં ... જેમ ભક્ત બોધલાજીને આપી હતી તેમ. પરંતુ ... ભૂલ કરી છે, તેથી જ તેને હાલ પ્રત્યક્ષ દર્શન નહિ ... તેણે રાજાનું જેટલું વાપર્યું છે, તે મારે હાલ ભરી

જરૂપ ધરૂની સત્વર આથાં દ્રવ્યભાર વાહીલા;
કુંચી ઝ્હાતાં દીપ્તિ કોટિસૂર્ય લોપીની જાતિ,
પુરુષ લક્ષ્મીપતિ બાંધી ચીંધોટી મસ્તકી.

દેખ્ય આભૂષણ, આયુધો તથા વસ્ત્રો ત્યાગ કરી રક્ષા માટે અંત્યતજ વેષ સ્વીકાર્યો, એના જેવો દયાળુ વિષેનો વિચાર કરી છેવટે 'આગ બાગોમાં ઝીયાજીવ વનના કઇ થીલા.' પોતે તુરતજ બાદશાહ પાસે જઇ સાથા સમાચાર તેમને જણાવ્યા, ત્યારે સૌ આશ્ચર્ય-ત થયા.

'પ્રીતમ પ્યારા' એ રાગ

ધન્ય ભક્ત ધન્ય દામાજી, ચહે જેને જગ બાપ માંજી,
તેને શ્રમ લેવા ન પડે, એથી છોડી નોકરી રહી રાજી.
વસેલા પંઢરપુરમાં, કુટુંબસહ ગાયા ગુણ ગાજી,
પાવન સ્મરણ કીર્તનથી, દિનદિન કૃપા મેળવી ઝાઝી.

એ રીતે ભક્ત દામાજી પરમપદને પામી આનન્દસુખના ભાગી થયા, ને પોતાના જીવનની આ કથાને અમર કરી અજરા-મર થયા. આ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે, પ્રભુને શ્રમ ન દેવો પડે માટે પોતે અનેક પરિશ્રમ કરી સંપાદન કરેલ ધન પોતાના આશ્રિત દીનજનોને અર્પણ કરવું, અને એ જ મનનું પ્રાર્થના, "ભાવથી ભગવાનનો કિંકર થવું."

સિઠો નાયક છે શાહ મ્હારૂં નામ,
છે પંઢરપુર મુલ તો મ્હારૂં ગામ,
દામાજીના ઘરનો છઉં ગુલામ,
તેણે તાકીદે આપીને પઠાવ્યો.
દીધો કાગળ તે પહેલે ભણી લ્યો,
પછી નાણાં લખ્યાં તે ગણી લ્યો,
પહોંચ પુરેપુરી તે તણી દ્યો,
એણે સદ્દેશો કંઇએ નથી કહ્યો

ગતિ

પત્ર લીધો કર શાહે, દીઠો અજબ જેવો ફિકર શાહે
સંશય કેમ રખાયે, અક્ષર એનાજ સાવ પરખાયે

ગઝલ–'મહારાજકો' એ રાગ

શાહનશાહ કરમબક્ષ આલી જનાબ,
અરજદાર સબ લીખન સકતા ખીતાબ;
લીખું તો બને એક પુરી કિતાબ,
કરે અર્જ મુદ્દેકી કરકે આદાબ;
દીવાકા જમા ખાન જો હાથસેં, ઈકઠ્ઠા પડાં ખાંડીવ
બ્રહ્મ મુલ નો એચ ડાલા હે સબ, મીલે દામ બેજે હૈ
નથી ટંકમાલી મોહોર દો હજાર, કરેગા રજુવા વિ
કરમસેં દીએ ચિઠ્ઠીકો ખાસી રસીદ, અના માફ કીજે મુ

સાખી

પત્ર પુરો થાતાંજ વિઠુઆ ગણવા માંડ્યા
પમક મુકે મામા ગણતા મંત્રીના પણ
પુંછડું દીધું ચુકાની વધુ વધી નવ
ગુગન અમાની લીધી નથી શાહ ઘડી

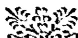
મંત્યજરૂપ ધરૂની સત્વર માથાં દ્રવ્યભાર વાહીલા;
ા મુકુટાંથી ન્હાતાં દીપ્તિ કોટિસૂર્ય લોપોની જાતિ,
રાણ પુરુષ લક્ષ્મીપતિ બાંધી ચીંધોટી મસ્તકી.

ણે દિવ્ય આભૂષણ, આયુધો તથા વસ્રો ત્યાગ કરી તની રક્ષા માટે અંત્યતજ વેષ સ્વીકાર્યો, એના જેવો દયાળુ આ વિષેનો વિચાર કરી છેવટે 'આગ બાગોમાં ઝીયાજીવ ગજીવનના કષ્ટ વીલા.' પોતે તુરતજ બાદશાહ પાસે જઇ ાને સાચા સમાચાર તેમને જણાવ્યા, ત્યારે સૌ આશ્ચર્ય-પ્રસન્ન થયા.

'પ્રીતમ પ્યારા' એ રાગ

દામાજી ભક્ત ધન્ય દામાજી,ચહે જેને જગ બાપે માંજી;
હરિને શ્રમ લેવો ન પડે, એથી છોડી નોકરી રહી રાજી.
પી વસ્યા પંઢરપુરમાં, હુંડુંબસહ ગાયા ગુણ ગાજી,
ન સ્તવન સ્મરણ કીર્તનથી, દિનદિન કૃપા મેળવી ઝાઝી.

છેવટે ભક્ત દામાજી પરમપદને પામી શાશ્વતસુખના ા બન્યા, ને પોતાના જીવનની આ કથાને અહીં અજરા-કરતા ગયા. આ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે, પ્રભુને ંધમ ન લેવો પડે માટે પોતે જાતેજ પરિશ્રમ કરી સંપાદન હું ધન-ધાન્ય યથાશક્તિ દીનજનોને અર્પણ કરવું, અને એ વે 'કર બનતું પરકાજ,' 'આજથી જગતરાજનો કિંકર બનતું.'

હે.' જો 'ન કરે તો દુઃખી ઠરવાનું.' તેની શિક્ષા આમ
મળે છે. એટલે વિનાફર્ગે વિનાસમજ્યે પણ કરવુંજ
તો તેમ તેના કરતાં—

ોગ્ય વિચારો ને આચાર, મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.

વે તે વિષેના યોગ્ય વિચારોજ અહીં શરૂ કરીએ છીએ.
આ કબૂલીનેજ કે અહીં જીવતાં સુધી ને પછીએ જીવન
ંવ છે ત્યાંસુધી સદાકાળ—

ને કરવાનું રે (૨) ન કરે તો દુઃખી ઠરવાનું. જીવનેo
દીધાં નોકર દીધા ને બુદ્ધિ દીધી ભોળી,
કોને સારે વાપરવું, કરી માલિકે ભોળી. જીવનેo

આપણે પોતે જો સ્વતંત્ર નથી, તો પછી બુદ્ધિ, મન, ઇન્દ્રિયો
શરીર સ્વતંત્ર ક્યાંથી હોય ? શ્રી કે તેના તાબાની હરકોઈ
ની ચીજ સ્વતંત્ર હોતી નથી. ઘરના સર્વસ્વનો સ્વામી માત્ર
ક પતિ જ છે. તેણે સ્ત્રીને સમજાવ્યું હોય છે કે અમુક વસ્તુને
મુક રીતે વાપરવાની છે. આજ ન્યાય પરમેશ્વરના સં
'प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः'—એ પરમેશ્વર પ્રકૃતિન
ગ્ન-જીવના પતિ છે, અને ગુણોના નિયંતા છે.
विचित्रा देहसंततिः'—જાતજાતનાં શરીરની પરંપરાએ
, તેમાં એ મહાન દયાળુએ વિવેક મૂક્યો છે; અને
ેની જેવી યોગ્યતા તે પ્રમાણે તે કરાવે છે:—

સ્થાવરને આહાર મળ તજવા, શ્વાસ લઇ સ્થિર રહે;
ઓછું જ્ઞાન શક્તિ દીધાથી, ઓછું કામ કર્યું લે;

જો એ પ્રમાણે ઝાડ ન કરે તો તેઓ ઊછરીને ફ
ાય) જીવે જ નહિ. વૃક્ષો પોતાનાં મૂળિયાંદ્વારા

છે અને બીજાં અંગોદ્વારા ત્યાગ તથા મગ તજવો વગેરે
પણ પોતા માટે કરેજ છે; અને બીજાઓ માટે તો તેમનું
જીવનજ છે. તેઓનાં થડ, ડાળાં, પાંદડાં, ફૂલ, ફૂલ એમ
બીજાને ઉપયોગી થાય છે; એટલું જ નહિ પણ મૂઆ
તેમનાં અંગો ઉપયોગી થાય છે:—

તરુવર સરવર સંતજન, ચોથા બરસત મે
પરમારથ કે કારણે, તીન ધારી દેહ.

આ રીતે આપણે વૃક્ષ જેવું કરીએ તોયે
ખાઇએ થોડું ને બીજાઓને માટે ઘણું કરીએ ત
વૃક્ષો જેટલું જ કરીએ છીએ; પણ આપણે તો સૌથ
પ્રાણી હોવા છતાં તેટલુંયે ન કરીએ તો પછી જીવન

જુઓ, એ વૃક્ષોથી કંઇક ચડિયાતાં—

પશુ પંખીને તૈયાર વસ્તુ પણ શ્રમ કરી મેળવવા
ખાવા પીવા અંગ રક્ષવા, સાવધ રહી ફેળવવી.

પશુઓ માટે ઘાસ તેમના મુખ આગળ નથી હોતું
માટે તેમને જંગલોમાં ભટકવું પડે છે અને પાણી પીવા
જલાશયો સુધી દૂર દૂર જવું પડે છે; તેમજ પક્ષીઓ
તેજ સ્થિતિ હોય છે; તેમના માળાઓ પાસેજ બધું હોતું
માળાઓ પણ તૈયાર કરવા પડે છે; તે બનાવવા માટેની
પાનની વસ્તુઓ જો કે તૈયાર છે, પણ મનુષ્યોને તેઓ
વધુ જોગવાઇ છે; તેથી પણ—

જીવને કરવાનું (૨) ન કરે તો દુઃખી કરવાનું.
મનુષ્યને કાચી સામગ્રી, શક્તિ મતિ વધુ દીધી,
વધુ મથે તેમ વધુ મેળવે, સગવડ સહુ વિધ કીધી.

જુઓ, યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે દેશોએ પોતા માટે
ી સગવડો કરી છે? તેઓએ કેટલી ઉન્નતિ સાધી છે? કર-
' જોઇએ ને! કારણ—

ાં દ્વેષ કરે એવો અવતાર પુરુષનો પામી,
ધુ તુલ્ય પણ નહિ વરતે તો અનુ તરુ થશે હરામી. જીવને૦

તેમાંયે આપણો જન્મ તો સૌ કરતાં વિશેષ સંસ્કારી ભાર-
ભૂમિ પર થયો છે, એટલે આ મનુષ્યદેહથી જો યત્ન કરવામાં
વે તો 'મેળવે પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' એવી સગવડ–સાધન–
ામગ્રી શાસ્ત્રો વગેરે તૈયાર છે; પણ તે કયારે મેળવાય? 'કરે
ાગ્ય આચાર ને વિચાર' ને જો આપણને કશી વસ્તુનો ખપજ
ડતો ન હોય તો કંઇ કરવાની જરૂર નથી; પણ ખાવા, પીવા,
હેરવા બધુંય જોઇએ છે. ઘરબાર, જરૂરી દવા, ઉપરાંત જે કંઈ
સારૂં જોવામાં આવ્યું તે પણ જોઇએ અને તેની પણ કંઈ હદ
હિ–'बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम्'–આ શ્રીકૃષ્ણ
પ્રભુનાં વચન પ્રમાણે અનિશ્ચયાત્મક સ્વભાવવાળાઓની કામ-
બુદ્ધિ અનેક શાખાઓવાળી તથા અનંત હોય છેઃ—

'દોડે દશ દિશ મળે વીસ તો ચાલીસ ચાહે,
ઇચ્છા અહર્નિશ ખર્વ નિખર્વની.'

જેમ ધનની બાબતમાં તૃપ્તિ નથી તેમ કામભોગસંબંધે
પણ અતૃપ્તિજ રહે છે. જેટલું સારૂં તેટલું સૌને જોઇએ! ખાન-
પાનની અપીલ સામગ્રી છેકજ તૈયારસ્વરૂપમાં તો છે નહિ, તો
પછી કંઇ કર્યા વિના ચાલશે? બાળપણમાં આ શિખવાય છેઃ—

દોહરો

ખાવા પીવા પહેરવા, અને ઓઢવા અંઅઃ
મળે મોહનનમાં ક્દી. દાના પીંઝા ગ્ઃમ.

ધરતીમાંથી ધાન્ય તો, ધોકે ધોકે થાય; [જો-
ખંતે જો ખેડે નહિ, ખાવાનું શું ખાય.
નથી લટકતાં લૂગડાં, પણ ઝાડો છે તૈયાર;
વાવી કાંતે જો વણે, થાય સરસ શણગાર.

એમ પ્રત્યેક પદાર્થ માટે પ્રથમ પરિશ્રમ કરવામાં આવે [...]
તો તે મળે છે; પણ કંઇ કરીએજ નહિ, ને ભોગવવાં તો જોઇ[એ]
તો તે શું કહેવાય ?

પદ-'માથાના મુકટ' એ રાગ

જોઇએ સારૂં સારૂં તે શું બીજાનું કરેલું રે; જોઇએ
મ્હારૂં કામ શું જાણી રહેવાજ છે ઠરેલું રે. જોઇએ
અનેક ઉદ્યમમાં એકે ન શીખી પૂરો રે;
જગત સારૂ શું કરૂં અણુએ અધૂરો રે. જોઇએ

આજકાલ મોટા શહેનશાહોના પુત્રોને પ્રથમ વહાણ[...]
ખલાસીની નોકરી કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે; ને કુ[...]
જાદીઓને સ્ત્રીને યોગ્ય કામો—ભરવું, ગૂંથવું, શીવવું [...]
ખાસ શીખવવામાં આવે છે; સમજુ રાજા-મહારાજાઓ પો[...]
પ્રજાના સેવક સમજે છે; કરોડોની આમદાની પ્રજા [...]
વાપરે છે ને પ્રજાઓની ચિંતા રાખે છે. આમ સૌએ કંઇ [...]
વાનું હોયજ છે; પણ જો પ્રમાદ કરે તો—

શીખું તો પછી પ્રમદિ માંડ પેટ પાળું રે;
બીજા મારે બમણું મથી ક્યાંથી સંતોષું રે. જોઇએ

આપણામાં આપકમી, બાપકમી ને સાસરાથી [...]
ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ કહેવામાં આવે છે. વિલાયતના [...]
માત્ર એકજ પુત્રના નામે પોતાની બધી જાગીર ચઢાવી [...]
બીજાઓને સ્વાશ્રયી બનાવવાને જગતમાં ભમતા મૂકે છે, [...]

ાક જાપાનીઓ તો પોતાની વંશપરંપરાની છતી જાગીરોને
ાડતી મૂકી પોતે જાતે મેળવીને સ્વાશ્રયી બન્યા છે; ત્યારે
આપણે તો બીજાનુંજ પડાવી લેવા અથવા ભોગવવાને તાક-
રહીએ છીએ, તેથી સુખી કેમ થઇએ ? ને બીજાને પણ
કેમ કરી શકીએ ?

મધુ તોયે મેળવી રાખ્યું ભેળું થવાને રે;
દેવું શિર સાટે પુંઠે તો મૂકી જવાને રે. જોઇએ૦

પ્રથમ તો પોતાના ધર્મકર્મનેજ આપણે છોડતા જઇએ
એ; કેટલાક ધર્મથી ધન મેળવે છે તો તેનો ઉપયોગ નથી
તા; તેઓ પણ પોતા માટે તો કંઈએ નથી કરતા; એકંદર
ા માટે ઠીક, પણ પોતા માટે શું ?—

ધર્મ અર્થ કામ અનુ કરૂં બીજા માટે રે;
ત્યારેજ ચઢયો ગણાઉં મોક્ષતણી વાટે રે. જોઇએ૦

માટે એ પ્રમાણેજ ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ નામના
મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' આ ચારમાં પહેલો ધર્મ કહ્યો
. જે દ્વારા અર્થ, કામ ને મોક્ષ પણ મળે છે તેવાં પોતાનાં
ાસ્રીય કર્મો અથવા કર્તવ્યોને 'ધર્મ' કહેવામાં આવે છે. માટે
ાતાનાં કર્તવ્યો બરાબર કરવાં જોઇએ, એટલે 'કરી યોગ્ય
ાચાર ને વિચાર.' એમ ધર્મને મુખ્યત્વે કરવાનું કહેવામાં આવે
; જેથી અર્થ, કામ ને મોક્ષ–એ ત્રણે મળે છે; એટલુંજ નહિ
ણ પ્રભુને માનીને તેમની સહાય માગે તોયે 'સહાયી કરે હરિ
હાય કરે છે, છે સંસારે એજ સાર.' તે કયો સાર ? 'મેળવો
ુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' એ ચોક્કસ છે કે, મનુષ્ય-શરીર વિના ધર્મ-
ાધન થઇ શકતું નથી. એટલે મનુષ્ય-શરીરે જો ધર્મ-સાધન
કર્યું તો તેની ૧

છે. બીજાં પશુ-પક્ષી વગેરેનાં શરીરોમાં તો કેવળ ગ્રા
ગાળી શકાય છે; જ્યારે મનુષ્ય-શરીરથી તો ધર્મ સિદ્ધાંત
આ લોકના ને સ્વર્ગાદિ પરલોકનાયે ભોગો ભોગવી શકાય
ને છેવટે મોક્ષ પણ મેળવાય છે. એટલે 'કરે યોગ્ય વિદ
આચાર' એ પાયો મજબૂત હોવો જોઇએ. વસ્તુતઃ મેરૂ
એજ સંસારનું અંતિમ લક્ષ્ય છે, તે માટે 'યોગ્ય વિ
આચાર.' એ વસ્તુ આવશ્યક છે. આજકાલ આપણે દે
લોકના ભોગોમાંયે જગતના તમામ દેશો કરતાં પાછળ
જઇએ છીએ; સર્વ કરતાં ઉત્તમ દેહ, સાધન તથા શાસ્ત્રો
છતાં આપણી આજે કંગાલ સ્થિતિ છે. બીજા દેશોના લોકો
કંગાલ છીએ, એટલુંજ નથી પણ પશુ-પક્ષી કરતાંયે ક
સ્થિતિમાં આજે આપણે મુકાતા જઇએ છીએ. જુઓ:

પદ-'ઓધવજી' એ રાગ

પશુ શું ? પક્ષી અમથી ચઢિયાતાં, સ્વાશ્રયી પૂરાં પરખ
પોતાનું ઘર પોતે બાંધી, પછીજ માંહી વિહાતાં; પશુ
પોતાનું મેળવેલ પોતે, પ્રીતે વહેંચી ખાતાં. પશુ

આપણને તો પેટમાંજ માબાપ પરણાવી આપે,
માટે દાગીના, વસ્ત્ર વગેરે પણ માબાપજ કરાવી આ
થાય. ઘર-બાર સરસામાન વગેરે બધુંય બાપદાદાએ
તોજ રહેવા ખાવાનું માંડમાંડ ઠેકાણું પડે. સગો ભા
તે કંઇ જાતમહેનતથી કમાયો હોય, તો તેનું
લેવા ને ખાઇ જવા કપાઇ મરીએ ! આ આપણી
પોતે જાતેજ પરણીને પોતાના કુટુંબનું ભરણપો
કરી શકીએ એવી યોગ્યતા મેળવવાની તો વાત
આપણા દેવો તથા ઋષિઓ તો આપણને સ્વાશ્રય

કરે છે. સાક્ષાત્ સર્વેશ્વર પોતે જગતને શિક્ષણ આપવા
દેહ ધારણ કરી લીલાઓ કરે છે ત્યારે શું કરે છે ? શ્રી·
કૃષ્ણે શત્રુઓ મારી યથા વધારીને દ્વારકા નગરી વસાવી;
પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું ને ઉગ્રસેનને રાજા બનાવ્યા;
ના આખાય કુટુંબની, જ્ઞાતિજનોની, પ્રજાની રક્ષા કરી
સુખશાંતિ સ્થાપી; રુક્મિણીની સામેથી પ્રાર્થના આવી
તેને પોતે પરણ્યા; તે કોઇની પણ સહાય લીધા વિનાજ;
બધું કયાંથી લાવીશ, કોની લાગવગ ચલાવીશ–એનો
ર કર્યા વિનાજ બધું કર્યું; ગોકુલમાં શસ્ત્રસામગ્રી પણ ન
છતાં સ્વજનોનાં સંકટ ટાળવાને માત્ર બાલ્યાવસ્થામાં
પગ ચલાવીનેજ લાતો મારી મારીને શકટાસુરને પૂરો
; પૂતનાને ધાવીને પૂરી કરી; ગોવર્ધનને માત્ર હાથ ઉપરજ
રણ કર્યો, કાલીયને લાતોથીજ સીધો કર્યો, એમ આખુંય
વન તપાસો તો કેવળ સ્વાશ્રયીજ–સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્ર ને
રોપકારપરાયણજ જોવામાં આવે છે. આ રીતે એક છેડેથી
જા છેડા સુધી આવો—પ્રભુથી પશુ સુધી તપાસો તોપણ—

મથી પહેલાં ઉઠી પ્રભાતે ઉદ્યમ કરવા ધાતાં;
ાંથી કેમ કમાવું એવું, મનમાં નથી મુંઝાતાં. પશુ શું૦

તેઓ કોઇની ભલામણોના કાગળો માગતાં નથી કે
હેલાંથી શીખવામાં સ્કોલરશીપો લઇને આશ્રયની માગણી
રતાં નથી :—

ધયાં યોગ્ય કે સ્વતંત્ર ફરતાં માળામાં ન પૂરાતાં,
દેશ દેશ ફરે પણ સાંજે, સુખે ઘેર સહુ જાતાં. પશુ શું૦
ભય સમયે સર્વે સંપીલાં, જાગી જાહેર થાતાં,
ઉદ્યમમાં કાં આનંદે, ગીતો મીઠાં ગાતાં.

પેટ ભરાયું કે સંતોષી, સંઘરી નથી પસતાતાં;
સુખે બીજાનું પેટ ભરે અનુ,વૃથા બળી નથી જતાં. પણ ગું

અરે ! એ પશુપક્ષીઓથી પણ ઘણાં ઊતરતાં કીડી
પ્રાણીઓ તરફ જુઓઃ—

કીડી કણસંગ્રહ કરે, જુઓ જનાવર જાત;
વસે વળી સંપે સદા, સર્વ મળી સંઘાત.

અને એથીયે ક્ષુદ્ર ગણાતી ઉધઇઓના રાજ્યકિલ્લા, ક
ચોકીપહેરા, કારીગીરી ને બંદોબસ્ત વિષે જો વાંચીએ ને જ
એ તો જણાશે કે માત્ર કહેવાનાં જ બુદ્ધિશાળી શક્તિ
ને મોટા આપણે મનુષ્યો, સર્વ પ્રાણીઓ કરતાં નીચા
છીએ. તેનું કારણ માત્ર એજ છે કે આપણામાં યોગ્ય
વિચાર રહ્યા નથી, તે માટે 'એના પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.'
પણ કંઇ બગડી ગયું નથી, આળસ તજો એટલે 'उद्योगिनं पु
सिंहमुपैति लक्ष्मीः। પુરુષોમાં સિંહ સમાન ગણાતા
નરને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય જ છે.' પવન સર્વત્ર પૂર્ણ ભર્યો છે
પંખો ન ચલાવીએ તો ગરમીથી અકળાઇએ; અને જ
સ્થળે ભરેલું જ છે છતાં કૂવો ન ખોદીએ તો તૃષાથી
પડે, એમાં કંઇ નવાઇ નથી. આ કહેવત ખરી છે કે
મદદ તો મદદે ખુદા.'—આવું ઇશ્વરી જ્ઞાન અન્ય ધર્મો
છે અને તેથી તેઓ આજ કહે છેઃ—

સ્વાવલંબન કરે છે સંસારે એજ સાર.

ગરબી

ન્યાયી ઉદ્યમીને સદાયી વિશ્વનાથ છે
ચારે પુરુષાર્થની એજ વાત છે
માટે આપણે પણ 'કરી યોગ્ય વિચાર ને આચ

સામાન્ય ધર્મપાલન એજ હોવું જોઇએ કે અર્થ તથા સંપાદન કરવા માટે નીતિ ને ન્યાયને અનુસરી વર્તન હોવું એ. આ ધર્મ પ્રાથમિક છે. તે પછી અર્થ ને કામની અભિ- થતાં ન્યાયપૂર્વકજ પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કરવું જોઇએ; અન્યાય આચરીને બીજાનું મહેનતથી મેળવેલું બળ કે થી પડાવી લેવા પ્રયત્ન નજ કરવો જોઇએ. એ વાત નક્કી ;-એવું અનીતિથી મેળવેલું લાભ કરતાં હાનિ વધારે કરે છે. કર્મ સૌને લાભકારક થાય તેવું કરવું જોઇએ; તોજ નું સંપૂર્ણ સારૂં થાય; નહિ તો પશુવ્યાપાર-'બળિયાના ભાગ' જેવો ઘાટ થવાથી સર્વનો સર્વસ્વ વિનાશ થાય છે; ન્યાયી ને ઉદ્યમી જો રહેવાય તો વિશ્વનાથ સહાયી છેજ, માં શક નથી. તે કેવી રીતે સહાયક બને છે!—

ધર્મ કર્મ દેહયોગ્ય ઠરાવેલ છે જો,
અર્થકામ તેનાં ફળોમાં ધરેલ છે જો.

ઉદ્યમ એ સર્વનો પાયો છે. તે જો ન્યાયપૂર્વક હોય તો નેજ ધર્મ કહી શકાય છે; કર્મ તે શાસ્ત્રીય કર્તવ્ય; અર્થાત્ ાણે કેવાં કર્મો કરવાં-કેવો ઉદ્યમ કરવો, એ તેના શરીરની ચના પર આધાર રહે છે. આમાં જેમ શારીરિક રચના તરફ તેવાનું રહે છે તેમ માનસિક રચના સંબંધે પણ જોવાનું હોય . આ વસ્તુ જન્માધીજ નક્કી કરવી કે પાછળથી, તે વિષે મતભેદ છે. છેવટે જે જેની યોગ્યતા હોય તે પ્રમાણે જુદાં જુદાં ધર્મકર્મ ઠરાવવાંજ પડે છે; અને તેના ચાર વિભાગો 'વર્ણ તથા આશ્રમ'ના નામથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં દર્શાવ્યા છે. આ વર્ણાશ્રમ વિભાગ, બીજા ધર્મોનાં શાસ્ત્રોમાં પણ જુદાં નામ-રૂપથી દર્શાવવામાં આવેલાજ છે. મુસલમાનોમાં શેખ, સૈયદ, મુગલ ને પઠાણ આ ચાર વિભાગો છે. તેમાં જે હિંદુઓ

મુસલમાન બને તેજ શેખ કહેવાય છે; જેઓ બીજી હલકે
તથા હજરત અલીના વંશના છે તેઓનેજ સૈયદ કહેવા
આવે છે; એજ રીતે મુગલના મુગલ ને પઠાણના પઠાણ કહેવાં
છે. આવી વંશપરંપરા આપણા વર્ણવિભાગ પ્રમાણેજ ટક
છે. તેજ પ્રમાણે ક્રિશ્ચીઅનોમાં વિલાયતનો રાજવર્ગ ઠ
અમીરવર્ગ ઊંચો ગણાય છે; બીજાઓ તેઓ કરતાં
મનાય છે; જેના નિશાન તરીકે વિલાયતમાં 'હાઉસ
લૉર્ડ્ઝ' હયાત છે. શહેનશાહની પુત્રી જો કોઈ રાજકુ
તજીને અમીરવર્ગમાં પરણે તો તેને અમીરવર્ગમાં મૂક
આવે છે અને તેની સંતતિનો રાજકુટુંબ તરીકેનો દાવો
કરી તેને મિશ્રજાતિ-વર્ણશંકર ગણવામાં આવે છે. દે
ખ્રિસ્ત ધર્મ પાળનારાઓ પણ જો બીજા દેશના હોય
તેઓને 'બ્લેક મેન' કહી પોતાને 'વ્હાઇટ મેન' કહે
છે. ન્યાયાસનોમાં તથા ન્યાયના બંધારણોમાં પણ
ભેદભાવ ઘુસાડી દઈને ઠરાવ્યું છે કે, યુરોપિયન માટે
હક હોઈને તેમને સારો પગાર આપવો ને તેમના
પણ તેમના જન્મનીજ યોગ્યતા નક્કી કરવામાં આવી

જેમ વૃક્ષની ઉત્પત્તિનો આધાર તેના બીજ તથા
રહે છે તેમ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિનો આધાર વીર્ય તથા
રહેલો છે; એટલે પિતા ને માતાની જાતિ ઉપરથી મનુષ્ય
મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ જાતિનો માનવામાં આવે છે. જે
વિઘોટી લેવાનો કાયદો હોય છે ત્યાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં
દરમાં મોટો તફાવત જોવામાં આવે છે. તે બીજ ને ક્ષે
ખ્યતા તપાસીનેજ નક્કી કરેલ હોય છે. અમુક જમી
બીજ ઊગે નહિ પણ તે નકામું જાય, એમ સૌ કોઈ
બાજરી, આંબા, ઘઉં, કપાસ વગેરેમાં પણ અનેક

આવે છે. તેમાં ખાસ કારણ બીજ અને ક્ષેત્રજ હોય
. વનસ્પતિઓમાં જાતિની વિવિધતા છે, એટલુંજ નહિ
નવરોમાંયે ઓસ્ટ્રેલિયન, અરેબિયન, સિંધી, કચ્છી,
તે અથવા વર્ણશંકર-ખચ્ચર વગેરે પણ પ્રસિદ્ધ છે. એ
ાતપિતા-ક્ષેત્ર-બીજની જાતિના ગુણો પ્રમાણેજ તેની
માં સંસ્કારો નીપજે છે. જેની જેટલી ઉચ્ચ-નીચપણાની
ા કે અયોગ્યતા હોય તે પ્રમાણેજ તેના પર કેળવણી કરી
છે. નેતર, સીસમ, સાગ, વાંસ, ખેર, બોરડી, બાવળ,
ર વગેરે ભિન્નભિન્ન જાતિનાં જુદાં જુદાં વૃક્ષનાં કાષ્ઠોનો
ગ જુદાં જુદાં પ્રકારેજ કરી શકાય છે; તેજ વાત ધાતુઓના
ધમાં છે. ખારો પથ્થર અને આરસપહાણ પર તેની જાત
ણેજ કારીગીરી કરી શકાય છે. માટી, કાંકરા, કાચ, હીરા,
ં, રૂપું, સીસું, લોઢું વગેરેના સંસ્કારો જુદા જુદાજ હોય
લોઢું ચઢીને પોલાદ બને પણ સુવર્ણ થઇ શકે નહિ;
ગતની અસર ભલે થાય પણ વસ્તુનો મૂળ સ્વભાવ કદી જતો
ી. જ્યાં બીજ તથા ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા બરાબર જળવાય ત્યાં
ર્ણશંકર પ્રજા જન્મે નહિ. જેઓમાં સત્ત્વગુણ વધારે હોય
ઓમાં બુદ્ધિ, શક્તિ તથા માનસિક શક્તિ વિશેષ હોઇને તેઓને
ત્તમ કર્મ માટે યોગ્ય ગણવામાં આવે છે; પણ જેઓમાં રજો-
ગુણ તથા તમોગુણ વધારે હોય તેઓ ક્રમશઃ તે સત્ત્વગુણી
મનુષ્યો કરતાં મન-બુદ્ધિની શક્તિમાં ઓછા હોઇને શારીરિક
શક્તિમાં ચઢિયાતા જણાય છે, તેથી શારીરિક વ્યાપારમાં તેઓ
કામ કરી શકે છે, પણ મનબુદ્ધિનાં ઉત્તમ કાર્યોમાં તેઓ ચાલી
શકતા નથી. આમ આપણાં શાસ્ત્રો-ઉપનિષદ્‌, ગીતા, સ્મૃતિ,
ઇતિહાસ તથા પુરાણોમાં યોગ્યતા પ્રમાણેજ ચાર જાતિઓનું
વિધાન પ્રભુપ્રેરણાથીજ રચવામાં આવ્યું છે; જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,

એ ? કેટલાક અર્વાચીન પંડિતંમન્યો આવું સાબિત
તા કરે છે કે, આવા આવા વર્ણવિભેદ પ્રથમ ન હતા,
ગધીજ આ બધું ચાલ્યું છે, આમ કહી પ્રાચીન આચાર્ય-
મો, ગ્રંથો તથા તેની અતૂટ વ્યવસ્થા સામે બંડ જગાવે
તેમાં ફાવતા નથી, તેમનું ધાર્યું થઇ શકતું નથી; તેઓ
ડી પાડવા માટે નવાં ધર્મશાસ્ત્રો રચવા સુધી તૈયાર થયા
ોતાની માન્યતાના ઝેરી પ્રચાર માટે તૈયારીઓ કરી રહ્યા
તેઓએ આ નીતિવાક્ય લક્ષ્યમાં લઇ સમજવું જોઇએ કે—

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवं परिषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च ॥

જે મનુષ્ય સ્થાયી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી અધ્રુવ-અસ્થાયી
ઓને સ્વીકારે છે તેઓ માટે પેલી સ્થાયી વસ્તુઓ જતી
છે અને અસ્થાયી તો ગયેલજ છે.' આમ 'अतो भ्रष्टस्ततो
:'-ઉભયભ્રષ્ટ સ્થિતિમાં તે જઇ પડે છે. જે વર્ણાશ્રમ-વ્ય-
થાથી આપણે જગતની સર્વ પ્રજાઓમાં અગ્રગણ્ય થઇ
યા છીએ તે કરોડો વર્ષોથી ચાલતી તોડી પાડીને આપણે
કલ્યાણ સાધી શકવાના છીએ ? માટે એ વાત જવા દઇને
રી યોગ્ય વિચારો ને આચાર '' મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.'
કે તે કાળમાં પરશુરામ, દ્રોણાચાર્ય, અશ્વત્થામા વગેરેએ
તે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં ક્ષત્રિયવર્ણનાં કર્મ કર્યાં છે, પણ
તેઓને તે બદલ પ્રાયશ્ચિત્ત ને પશ્ચાત્તાપ કરવા પડયા છે, માટેજ
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છેઃ—

'स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥'
'स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥'

પોતાના વર્ણધર્મનું પાલન કરતાં એ મરણ પામતો પણ તે

[illegible] પણ અન્યના વર્ણધર્મનું સેવન ભયંકર [illegible]
શ્રેયસ્કર છે, પણ અન્યના વર્ણધર્મને લગતાં કર્મ કરવામાં [illegible]
કારણકે પોતપોતાના વર્ણધર્મને લગતાં કર્મ કરવામાં [illegible] પોતપોતાના
કારણકે પોતપોતાના વર્ણધર્મને [illegible] કરે છે. એ પ્રમાણે [illegible]
રહેનાર મનુષ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે ચારે [illegible]
વર્ણાશ્રમનાં કર્મ જો બરાબર કરે તો તેનું પરિણામ [illegible]
લોકોને સમાનરીતે મળે છે, ને છેવટે મોક્ષપ્રાપ્તિ [illegible]
પરમાત્મપ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. બીજા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ [illegible]
આ ઉદ્દેશને અનુસરીનેજ કરવાનો હોય છે. આ ઉદ્દેશને [illegible]
જવા માટેજ પરમેશ્વરે આ મનુષ્ય-શરીર આપ્યું છે. [illegible]
પુરુષાર્થોમાં પહેલા બે સાધનરૂપ છે ને છેલ્લા બે [illegible]
સાધનરૂપ બે પુરુષાર્થના ફળરૂપ છે. પ્રાકૃત સુખ [illegible]
સુધીનું 'કામ' પુરુષાર્થમાં આવી જાય છે, જે ધર્મ [illegible]
અર્થનુંજ ફળ ગણાય છે, તેમજ 'મોક્ષ' નામનું અંતિ[illegible]
પણ ધર્મ તથા અર્થદ્વારા મેળવી શકાય છે. તેમાંનું [illegible]
ફળ 'કામ' તે તો છેકજ નાશવંત હોવાથી મુખ્ય [illegible]
સ્વીકારવા યોગ્ય નથી, છતાં ધર્મ તથા અર્થનો [illegible]
પણ તેટલોજ ઉપયોગ વિદ્વાનોએ કરવો જોઈએ, [illegible]
મોક્ષપ્રાપ્તિમાં મદદ મળે આ રીતે વિવેકી પુરુષો [illegible]
[illegible] સાધન બનાવી તેઓનો [illegible]
ઉપયોગ કરે છે, ને તે દ્વારા મોક્ષફળ સંપાદન કરે છે. [illegible]
[illegible] મહાપુરુષોને [illegible] મહાચાર [illegible]
આ રીતે દર્શાવ્યો છે —

धर्मस्य ह्यापवर्ग्यस्य नार्थोऽर्थायोपकल्पते।
नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः॥
कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावता।
जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः॥

'મોક્ષ જેનું પ્રયોજન છે એવા ધર્મનું ફળ ધન, સ્ત્રી, પુત્ર કે માનવું તે યોગ્ય નથી; તેમજ ધર્મજ જેનું પ્રયોજન છે આ અર્થનું ફળ વિષયભોગ છે, એમ મુનિઓએ કહ્યું નથી; ને વિષયભોગરૂપી કામનું ફળ ઇન્દ્રિયોને પ્રસન્ન કરવી તે થી, પણ જેટલાથી જીવી શકાય તેટલુંજ કામનું ફળ છે.' ર્થાત્ જેટલાથી માત્ર જીવન ટકી રહે તેટલોજ કામ સેવવો તેઇએ; અને જીવનનું ફળ પણ એજ નથી કે, તે દ્વારા આ લોકનાં કે સ્વર્ગાદિ લોકનાં સુખો પ્રાપ્ત કરવાં! પરંતુ તત્ત્વજિજ્ઞાસા એજ જીવનનું ફળ છે,' માટે—

अतः पुंभिर्द्विजश्रेष्ठ वर्णाश्रमविभागशः ।
स्वनुष्ठितस्य धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोषणम् ॥

'હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! વર્ણાશ્રમના વિભાગપૂર્વક પુરુષોએ સારી રીતે આચરેલા ધર્મનું ફળ શ્રીહરિને સંતોષવા તેજ છે.' આમ ઇશ્વરપ્રસન્નતા એજ પોતાના વર્ણધર્મનું અંતિમ ફળ સમજી તે માટે 'કરી યોગ્ય વિચારો ને આચાર, મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.'

પંડ પાપી પ્રભુ પ્રજાકાજ જો કરે જો,
કરી સંતોષી સહજ ભવે તે તરે જો.
લાગ અનુપતિએ દીધો સમાન છે જો,
કરી જાણે એજ ખરા ભાગ્યવાન જો.

અને એ વાત નક્કી છે કે, પુરુષ જો વિધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે તો 'સહાયી કરે હરિ સ્હાય કરે છે, અનુ સંસારે છે એ સાર, મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' સમગ્ર શાસ્ત્રોનો પણ એજ સાર છે; શ્રીહરિનો પોતાનો પણ એજ અભિપ્રાય છે. પોતે અવતાર કારણ કરી બતાવે છે કે પુરુષો પુરુષાર્થોથી કેવું ને કેટલું આ

કરી શકે છે ? આપકર્મીઓમાં અગ્રેસર એ શ્રીનારાયણ-રામ-ચંદ્રનો દાખલો આ એક પદમાં ગવાયો છેઃ—

પદ-' ગોદન માડી માય ' એ રાગ

મંગળ હો રામસ્વામી, વિજય જય. ...
પરમ પુરુષ પુરુષાર્થ બતાવે, ત્યાં તે શી રહે ખામી.
વિશ્વામિત્ર ઋષિ પાસ વિદ્યા પામ્યા સુખધામ;
દક્ષિણામાં વિઘ્નનાશ, કીધા યજ્ઞ રક્ષી ખામ;
આજ્ઞા માની સાથે ગયા, ધારી અહલ્યાની દયા;
સીતાજીના સ્વામી થયા પરશુરામે એ લહ્યા;
સત્ય પરાક્રમી નામી, વિજય જ
શીખ્યા શુચિ રાજનીત, પ્રજા સાથે કીધી પ્રીત;
પગે ચાલીને પુનીત, અગુરોથી કીધી જીત;
ઋષિઓનું કીધું કાજ, કપિને અપાવ્યું રાજ;
દેવોનીયે આણી લાજ, રાવણ કર્યો તારાજ;
વિભીષણની પીડપામી, વિજય

કૈકેયી માતાએ માન્યુ કે, રામચંદ્રનો રાજ્યહક્ક લઇ વનવાસ ને તાપસવ્રતમાં ચૌદ વર્ષ સુધી રખાવી પછી તેમનાથી બીજું શું થવાનું છે ? ત્યારે રામચં પોતે પણ અયોધ્યાનું રાજ્ય, સૈન્ય, દ્રવ્ય, લાગવગ ક ઉપયોગ ન કરીને માત્ર પોતાના બાહુબળથી બન્ને પરસ્પર સહાય કરીને બે રાજ્યો તાબે કર્યાં, ને બે સાથે લઇ ચૌદ વર્ષ પછી પાછા પોતાના નગરમ જેથી જગતના લોકોને પોતે બતાવી આપ્યું કે કાઢેલ તપસ્વીઓ પણ પોતાના પુરુષાર્થના બળથી અ જઇને ત્યાં પણ કેવળ પોતાના પુરુષાર્થથીજ કે છે ? આ ઉપરથી હિંમત ધરીને ' ભોળો પુરુષ પુ

ચંદ્રે પોતાના રાજ્યમાં-પાછા આવીને પણ કેવળ પડયા પેટ ભર્યું નહિ; પણ 'પુષ્પકે પધારી ઘેર, કીધી લીલા-' જેમને કેવળ ઉઘાડા પગે વનવગડામાં હાંકી કાઢેલા તે પ્રભુનો પુરુષાર્થ તો જુઓ? દેવોને પણ દુર્લભ પુષ્પક વિમાનમાં આરૂઢ થઇ ઘણાજ ઠબઠબા સાથે પોતાના નગરમાં લીલા કરે છે, એ શાથી? કેવળ પોતાના પુરુષાર્થનું જ એ પરિણામ છે, એટલુંજ નહિ પણ—

ભોગ ભોગવી રૂડી પેર, અર્થ સંઘરીને ફેર;
યજ્ઞયાગ કીધા ઘણા, ત્રિવર્ગે રાખી ના મણા.
અંતકાલે પૂર્ણ બન્યા મોક્ષદા અનંતે ગણ્યા;
સ્નેહે સેવીકારી ગુલામી, વિજય જય૦

આપણે કેવળ આપણી જાત માટે પણ ધર્મ, અર્થ ને કામથી મોક્ષ કેમ ન મેળવી શકીએ? માટે 'મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' એ તો ઇશ્વર હતા, સાક્ષાત્ નારાયણ પોતેજ હતા; છતાં મનુષ્યદેહ ધરી નરના નિયમ પ્રમાણે વર્તીને આવા પુરુષાર્થનાં દાખલાઓ તેમણે કરી બતાવ્યાં છે; અને એજ પ્રભુના નર અવતાર—

પદ-'જગમાં મીઠા છે' એ રાગ

અર્જુન ક્યાં જનમ્યા ક્યાં જનમ્યા, ક્યાં ક્યાં પૂરે ભમ્યારે.
રાજમહેલે જનમ્યા, હિમાળે ગયા તાત પણ છોડી;
[illegible] માં ખાધુ વિષ, શું શું સહીને ઓડી. અર્જુન૦

(પ્રથમ એ રીતે વિદા મેળવી)

[illegible] કેરી કરી ફરી, ફરી શત્રુ પામ્યા;
[illegible] દીધો. સહી દિન બહુ શ્રમ. અર્જુન૦
[illegible] કેરી શું પામ્યા. કેવું ભાગ્ય જગાવ્યું;
[illegible] કરી. કેવું રાજ્ય જમાવ્યું. અર્જુન૦

ભાઈ ભૂલ્યા વનવાસ વસ્યા પણ,ત્યાંએ કરી કમાણી;
ધર્મ ધરી શ્રીહરિ સહાયે, લક્ષ્મી ગયેલ આણી. અનુંત
કામ ન કામ ગણીને કીધાં, પુણ્ય અસંખ્ય પછીથી;
અંત અસાર ભાગ સમજાયે,ગયા જગત અનુ જીતી.અનું

આવાં દષ્ટાંતો હૃદયમાં રાખી એ કમેજ—

મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર,કરી યોગ્ય વિચારો ને આ
સ્હાયી કરે હરિ સ્હાય કરે છે, અનુ સંસારે એ છે
મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ

આ સંબંધે જુઓ:—

શ્રી એકનાથ સ્વામીનું આખ્યાન

પદ-રાગ ખમાચ

મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર, કરી યોગ્ય વિચારોને આ
સ્હાયી કરે હરિ સ્હાય કરે છે, અનુ સંસારે છે આ

મરાઠી સાખી

ભક્ત ભાનુદાસના પૌત્ર રવિ, નારાયણને નામે;
તેની નાર રુકિમણી પેટે, એક નાથ ગુણધામે;
પંઠણ ગામે જન્મ લીધો શુભ ઠામે;
બાળકપણથી હતા વિલક્ષણ,સાત્વિક લક્ષણવાળા;
થયા સમજણ નિમૂઢ ન બન્યા, વૃથા દિવસ ન
સદ્‌ગુરુ શોધે. . . ગુમ ઘરથી ચાલ્યા

કારણકે એજ પુરુષાર્થનો પાયો છે. 'પુત્રનાં
લક્ષણ પારણામાંથી' એ ન્યાય પ્રમાણે ભવિષ્યમાં મહાપુ
બાળપણથીજ તેવી ચેષ્ટાઓ કરે છે; અને પેર જેકાં
સુરૂ બને છે.

કરતો કામ સરવ આશ્રમનાં, રહેતો નહિ ઉદાસ. સુશિષ્યે૦
રાતે ચાંપે ચરણ ચોંપથી, બેસી પથારી પાસ. સુશિષ્યે૦
શીખ્યો શિષ્ટાચરણ સહજમાં, દેખાદેખી દાસ. સુશિષ્યે૦
વિચાર ગુરુવરે વાતો સુણતાં, વર્તનથી વળી ખાસ. સુશિષ્યે૦
ધાર્યું ગમ્યું ગુરૂ સ્થાને ન ખમ્યું, કર્યું કષ્ટ કંકાસ. સુશિષ્યે૦

સાખી

પરીક્ષાને વૃતાન્ત મોકલવા આશા ગુરૂએ આપી;
તેથી વૃદ્ધ પિતા માતાની ચિન્તા ચિત્તની કાપી.
છ ઠેકાણે લાયક રાણે ભણશે બણશે યોગ્ય;
સ્વામી જનાર્દન છે જગ ચાવા થયો સુગુરૂનો યોગ.

લાવણી

ગુરૂએ દીધો કોઇ હિસાબ જુનો કાઢી,
કહે ભૂલ એની રે બધી બરાબર કાઢી;
રાતે બેઠા તેમાં ચિત્ત સ્થિર લગાડી,
પણ તાળો ન મળે ભૂલ્યા કંઇક અગાડી.
બહુ જ રાત સુધી મથતાં ભૂલ જણાઇ,
તેવી રીતે તાળી ઉરમાં હરખાઇ;
ત્યાં ગુરૂએ પુછે ઉભા હતા સંતાઇ,
ને પ્રીતે બોલ્યા કેમ શું થયું ભાઇ.
કહે શિષ્ય આનો હતો ને શ્રમ લાધી,
ગુરૂ કહે રાત વિતાવી તેં લગભગ આખી;
શિષ્યે તવ સમજી કહ્યું મને ન જણાઇ,
ગુરૂ કહે સમજ્યું કે હવે સુણ ભાઇ.

૨૮-' ભજ કરેવ પું ' એ રાગ
[illegible] કૈદાર કહે આમો કે,
[illegible] ભાનો કે, કંઇ હવે મહાસો કે,

આમાં આગળ નપનાનાં લક્ષણો પૂર્વજન્મના અભ્યાસ ... આ જન્મમાં સ્વતઃ ઉદ્ભવે છે; અને પ્રસંગ આવતાં તેઓ ... પ્રગટ થાય છે.

વસંતતિલકા છંદ

એ સાંભળી ગુરુ રીઝયા, ઉચર્યા અહો રે!
છો બાળ તોય ચિત્ત સ્વાર્થ ખરો વિચારી;
સુખે રહો તું સુત! આંહી અમારી પાસે,
સંસારી કષ્ટ નહિ આ સ્થળમાં જણાશે.

આવા સદ્ગુરુના સંગમાં આરંભથીજ અભ્યાસ કરવો તે ' યોગ્ય વિચાર આચાર ' થવાનો ઉત્તમ ઉપાય છે; તેથી આ ... પરિશ્રમે વિધિપૂર્વક ' મેળવે પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' આ માટે ... ઇચ્છા થઇ ને તે માર્ગે જવાનો આરંભ કર્યો કે, ' સ્હાયી ... હરિ સ્હાય કરે છે. ' જુઓ, સ્વામી એકનાથ કેવા ઠેકાણે ... આવા સુયોગનો લાભ લેવો તે પોતાના પ્રયત્ન પર આધાર ... માટેજ ' મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર,' એમ કહેવામાં આવ્યું ... ગુરુ પાસેથી વિદ્યા મેળવવામાં પણ જેટલો પુરુષાર્થ વિશેષ ... તેટલો વધારે લાભ થાય છે. આજ અભિપ્રાયથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે–' तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया–પ્રણામ ... પ્રશ્ન ને સેવાથી તે જ્ઞાન તું સંપાદન કર. ' અર્થાત્ એવું ... પ્રાપ્ત કરવા માટે છોટા થવું જોઇએ, બાપ થવાય નહિ. જુઓ, આ ક્રમ અહીં જણાવ્યો છેઃ—

રાગ ધનાશ્રી

કર્યો ગુરૂપદ વાસ સુશાસ્ત્રે કર્યો ગુરૂગૃહ વાસ. ગુણિયલ
ધર્યો શુચિ અભિલાષ,
ગુરૂને પરમેશ્વર ગણી પૂજે, તન મનથી સહુલ્લાસ. ગુણિયલ

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

સ્તાયા પછી શિષ્ય કષ્ટ સહીને, પાછા ફર્યાં સ્વસ્થળે;
ત્યો કાળ વડો તદા ફરી વધા, સ્વામીજી રૂડી પળે,
લો સાથ ફરી બહુ ન હરિએ, કેવા રૂપે આવશે;
શંકા ધરી ફેર તો નહિ ફરી, કો દિ કયમે ફાવશે.

તુલસીદાસને—

'ચિત્રકૂટકે ઘાટ પર, ભઈ સંતનકી ભીડ;'
એ પ્રસંગ આવેલ ત્યારે પણ પૂરા નહોતા પરખ્યા.

'તુલસીદાસ ચંદન ઘસે;તિલક કરે રઘુવીર,'
અહીં પણ એજ ક્રમ જણાય છેઃ—

પદ–' ઓધવજી કરમનકી ' એ રાહ

આવ્યા ગુરૂ શિષ્ય ફેરી વનમાંહી, આશા એજ રાખી મનમાંહી.
વધુત વેશે એજ પ્રદેશે, પ્રકટ થયા સુખદાઈ;
ખાવા બેઠા બેઉ સંગે, શિષ્ય ગયો ટર ખાઈ. આવ્યા૦
મી ઉઠયા કે પ્રસાદ દીધો, તે લીધો વસ્ત્ર માંહી;
ધરા લાગ્યા તવ શ્રી ગુરૂએ, ઘાલ્યો મુખમાં સાહી. આવ્યા૦
ર પકડી પદ માંહે ઝકાવ્યો જબરી ઝાલી બાંહી,
ી વતી કહ્યું વળી પોતે, પાહી પાહી પ્રભુ ત્રાહી. આવ્યા૦
હરિ મસ્તક કર મુકી, શાગ્ર કથા સુખદાઈ;
પ્રાકૃત માંહે તું ભાવે, જન તરશે તે ગાઈ. આવ્યા૦
મનમાં ઉંડે લગે એજ આશા હતી.

વસંતતિલકા

એ શબ્દ સ્પષ્ટ સુણતાં ઝટ ભાન આવ્યું,
ઉ એ સુરેશ ચિત્તમાં ઝટ જ્ઞાન આવ્યું;

કર્યો એકચિત્ત હિસાબ જેવો તેવો,
બતાવું તે વિધિ તમે ઉપાસો રે. સદ્ગુ
મંત્ર ધ્યાન અર્થનું જ્ઞાન દઉં,
એથી નિહાલ અંતમાં નક્કી થાશો રે. સદ્ગુ
પ્રભુ દત્તાત્રય ઇષ્ટ છે મ્હારા,
તેના તમે એ ખાસા થઈ જાશો રે. સદ્ગુરુ
એમ વદી વિધિમંત્ર ધ્યાનથી,
આપી કાપી ઉરની બધી ક્યાશો રે. સદ્ગુરુ

પુરુષાર્થ પણ આવા ક્રમથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે-'ન
યોગ્ય વિચારો ને આચાર.' ઘણા દિવસ સાથે રાખી
જોઇ તપાસીને સત્સંગદ્વારા જ્યારે યોગ્યતા જોવામાં આવી
ગુરુએ શિષ્યને મંત્ર આપવા યોગ્ય માન્યો અને તે પછી
પૂર્વક મંત્ર આપ્યો. આમ એક પગથિયું ચઢાયું; પણ
ઘણું ઊંચું ચઢવાનું બાકી હતું; પુરુષાર્થ કર્યા વિના એમ
મુશ્કેલ હતું. જે ગુરુમંત્ર પ્રાપ્ત થયો તેનું ગુરુએ દર્શાવેલ
જો અનુમાન કરે તોજ તે સફળ થતો જોવામાં આવે
જાણવો તે પહેલી વાત છે ને તેનું ફળ અનુભવવું તે બીજી
છે. સ્વામી એકનાથ તો મંત્ર મેળવીને તેના અનુષ્ઠાનમાં
લાગી ગયા કે ક્રમે ક્રમે સમય જતાં તેના ફળનો અનુભવ
થવા લાગ્યોઃ—

માલિની છંદ

અનુભવ કરવાથી, વૃત્તિમાં ઇષ્ટ આવ્યા.
દિન દિન વધુ ભેટ્યા, તેમ તે ગ્રાહ્ય ફાવ્યા.
નિજ પદ સ્વવિચારો, કાવ્ય માંહી જણાવ્યા;
જવ સદ્ગુરુ નિજે, શિષ્ય સંપૂર્ણ ભાવ્યા.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

પછી શિષ્ય કઈ સહીને, પાછા ફર્યાં સ્વસ્થળે;
કાળ વીતો તદા ફરી વધા, સ્વામીજી ફરી પળે,
સાધ ફરી બહુ ન હરિએ, કેવા રૂપે આવશે;
કા ધરી ફેર તો નહિ ફરી, કો દિ સ્વપ્ને ફાવશે.

તુલસીદાસને—

'ચિત્રકૂટકે ઘાટ પર, ભાઈ સંતનકી ભીડ;'

એ પ્રસંગ આવેલ ત્યારે પણ પૂરા નહોતા પરખ્યા.

'તુલસીદાસ ચંદન ઘસે, તિલક કરે રઘુવીર.'

અહીં પણ એજ ક્રમ જણાય છે:—

પદ—'એકવટ કરમનકી' એ રાગ

[illegible] શિષ્ય ફરી વનમાંહી, આશા એજ રાખી મનમાંહી.
[illegible] વેશે એજ પ્રેરી, પ્રકટ થયા સુખદાઈ;
[illegible] બેઠા સંગે. શિષ્ય સેવા કરે ત્યાંઈ. આવ્યા૦
[illegible] પ્રસાદ દીધા, ને લીધા વસ્ત્ર માંહી;
[illegible] સ્વામી. [illegible] મુખમાં માંહી. આવ્યા૦
[illegible] પદ માંહિ [illegible] બાંધી,
[illegible] પાછી પાછી [illegible] આવ્યા૦
[illegible] ફરી, [illegible] સુખદાઈ;
[illegible] આવ્યા૦

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તેના થવાને હરિ ગુરુ પછી કરે ગું
પસ્તાય પૂર્ણ પણ અર્થ હવે શરે ગું

શિખરિણી

અરેરે મેં મૂરે, ગુરુ નવ લીધું સંગ જ
લહી તેના ગૂઢ ગળી ગયો પ્રસાદ ન
નથી ભાવે આપ્યો, પ્રભુપદ પરાણે જ
છતાં આવા દોષો, સદ્‌ગુરુ કૃપાથી જ

દોહરો

કૃપા કરી તે પરવડી, ધન્ય ગુરુ જગનાથ,
હવે પુરી તે પરવડી, સમજી વીતક વાત.

એમ 'કરે યોગ્ય વિચારો ને આચાર' 'તો જરૂર કરે
કરે હરિ સ્હાય કરે છે' એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થયું છે; પણ તે કેને!
જેણે પુરુષાર્થ-મોક્ષાર્થે કર્મો કર્યાં હોય તેને. માનો કે એ
પુરુષાર્થો માટે યોગ્ય થયા, સર્વ પ્રયત્નો સફળ થયા,
હજી કરવાનું તો બધુંજ બાકી રહે છે. 'યોગ્ય વિચારે
આચારો' પ્રાપ્ત થયા, એટલે 'પાસ' થયા, અધિકાર
પૂર્વકૃત્ય થયું, ઉત્તર કૃત્ય બાકી રહ્યું.

સ્રગ્ધરા છંદ

પસ્તાવાથી વધ્યો જ્યાં, પ્રભુ પતિ ઉરનો, પ્રેમ ત્યાં શું
સાધ્યું લક્ષ્મીપતિથી, સગપણ ગુરુએ, એ નથી
જાણ્યું તે સ્વામીએ કે, ઝટ ચહ્યું ન હવે સેવ, એનાથી
મ્હારાથી એ વધ્યો છે, પરમ અગથકી, મંત્રને સ્વામી

સોળ વર્ષની વય થાય છે એટલે પુત્રને પણ મિત્ર
ગણવો-'प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्र मित्रमिवाचरेत्'-એમ

થ કહે છે. માસ્તરો પણ ગ્રેજ્યુએટ થયેલા શિષ્યોને પોતાની
માનજ ગણે છે. કોઇ કોઇ તો ગુરુથી પણ વધી જાય છે.
બુદ્ધિમાન હોય ને પરિશ્રમ વધારે કરે તો ગુરુથી પણ
ાગળ વધે છે. લૌકિક જેમ પુરુષાર્થથી સિદ્ધ થાય છે તેમ
રલૌકિક પણ પુરુષાર્થથીજ સિદ્ધ થાય છે.

પદ-' લક્ષ્મીનારાયણ ' અથવા ' તારો રે દયાળ.'

વધા તદા સ્વામી એકનાથની સંગાથે રે,
નથી રહી ખામી ઘેર જાઓ જાતે રે.
માતપિતા સેવો ધર્મ ખાસ એ તમારો રે,
ગૃહસ્થ આશ્રમ કલિમાં સહુથી સારો રે.
પંચ યજ્ઞવડે પૂજો જગના પતિને રે,
ભય નથી લેશ તત્ર કૃતિ કે મતિને રે.
આજ્ઞા ઇશે આપી કામ તે જઇ ઉઠાવો રે,
ભાગવત રામાયણ પ્રાકૃત બનાવો રે.
મારૂં કહ્યું કરે સુખે મળશે શ્રીસ્વામી રે,
વનધર સરખું છે હવે નથી ખામી રે.

મહાત્મા તુલસીદાસ કહે છે કે:—

યથાલાભ સંતોષ સુખ, રઘુપતિ ચરનસનેહ;
તુલસી જો મન હાથ હૈ, જસ કાનન તસ ગેહ.

પણ મનને એવું કેળવવું જોઇએ; એટલા માટેજ પ્રથમ
બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહી ગુરુકુળ-વાસ ને ત્યાં શાસ્ત્રાધ્યયનની
આજ્ઞા આપણાં શાસ્ત્રો કહે છે. એ દ્વારા ધર્મ સંપાદન કર્યા પછી
બીજા પુરુષાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકાય, અને તે દ્વારા અર્થ પ્રાપ્ત કર્યો
હોય તેનો પણ દુરુપયોગ ન થાય, તેમજ અનુક્રમે આગળ
વધી માનવ-જીવનનું સંપૂર્ણ સાર્થક્ય થાય તે માટે—
કરી યોગ્ય વિચારો ને આચાર, કેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર

પદ-' સજ્જન સુજાણ ' એ રાગ

અહગા એકનાથ સ્વધામે રે, ... મન મોદ ન પામે રે,
વૃદ્ધ માતપિતુ કેમ પછી ...

શ્રી રામચંદ્રને વિશ્વામિત્રે માગ્યા ત્યારે દશરથ રાજાને ઝેર જેવા લેવા લાગ્યા; પણ તેમની સાથે રહી વિદ્યાઓ મેળવી યુદ્ધમાં વિજય કર્યો, જનકને ત્યાં સીતાજીને પરણ્યા ને યશસ્વી બની પાછા પુત્ર ઘેર આવ્યા ત્યારે એજ દશરથે કહ્યું વિશ્વામિત્ર મારા પુત્રને લઈ ગયા તે ઠીકજ કર્યું. એજ પ્રમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરતાં કષ્ટ તો સહેવું તો માતપિતાનો વિયોગ પણ સાલે, પરંતુ યોગ્ય વયે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગયા પછી સુપુત્ર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કેવું સુખ મળે! ... વનમાં જ જઈને પડયા રહેવું ને પોતાનાં માતાપિતા વિશેષે ... ટળવળતાં રહે, આજીવિકા માટે અશક્ત થઇ દુઃખી થાય ત્યારે ત્યાગીનું નામ પાડી જગતમાં ભટકતા ફરવું તે કેવું વિપરીત છે! જેમણે મહા કષ્ટ વેઠીને પોતાનું પાલનપોષણ કર્યું છે તે માત-પિતાને તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં રઝળાવવાં તે ધર્મ છે કે અધર્મ? પોતે પુરુષ હોવા છતાં સંપૂર્ણ પુરુષાર્થ શા માટે ન મેળવે? વર્ણાશ્રમનો માર્ગ કેવો સલામત ને શ્રેષ્ઠ છે? માટે તેજ ...

' કરી યોગ્ય વિચારો ને આચાર, મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર ' ...

પરણ્યા નારી સારી સાધે, થયા ખરા ઘરબારી ...
શાસ્ત્રજ્ઞાન વિસારી સદા કરતા સાહુ કામે રે. ...

કારણકે કેવળ અર્થ તથા કામ માટે ધર્મ સંપાદન કર્યો હતો; પણ તેનું જે પુરુષફળ મેળવવાનું હતું તે તો ... કહ્યા પ્રમાણે અર્થ-કામ જો ભોગવે તોજ મળી શકે તેમ ... નહિ તો ફાંફુંજ વળે.

શૌચ સ્નાન સંધ્યા દેવાર્ચન, પિતૃ અતિથિ વડીલ પૂજન;
ન્યાયથી દ્રવ્ય મેળવવા મન દઢ ધારી સ્હામે રે. આવ્યા૦

પોતે સર્વેશ્વરનાજ નોકર હતા, તેમનીજ આજ્ઞાનું પાલન
કરતા હતા અને સર્વ કંઇ શાસ્ત્રાનુસારજ કરતા હતા; પણ તે
શું કયાં કરતા હતા ?

ઘરમાં પ્રિય પાંડરંગ મૂર્તિ, સેવા તેની સ્વીકારી પૂરતી;
પર તે મંદિર જનસહુ સેવક સેવે નિષ્કામે રે. આવ્યા૦

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના કહેવા પ્રમાણેજ—

यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसंगः समाचर ॥

'यज्ञ' એટલે પરમાત્મા; તેમને માટે–તેમને સમર્પણ કરી
દઇને જે કર્મ કરાય તે સિવાય આ લોક કર્મના બંધનમાં બંધાય
છે; માટે હે અર્જુન ! તું જે કંઇ કર્મ કરે તેના ફળની આસ-
ક્તિને ત્યજીને–નિષ્કામ ભાવે એ પરમાત્મા માટે કર્મ કર.

हम त्यागी नहि हो रंगरंगिलेजीके रागी,
दुर्भागी नहि हो सद्भागी तें लगनी लागी.
खानपान रसराग सुगंधी सघरी है उपयोगी,
सदा मीलावन रहे उद्योगी पति अति है भोगी.
पतिपूर्ण परचाके जनहम तो सेवे तो पावे,
पतिमें उनकी रति बढावन विधविध भोग धरावे.
रंगराग उत्सव करते है पतिलीलाके चाहक,
हम याके कहेलाके पीछे क्यों कर रहेना लायक.

ભોગ રાગથી લાડ લડાવે, ઉત્સવ ઠાઠ અનેક કરાવે;
સેવા એવા શુચિ ભાવે, ખૂબી ખૂબ જામે રે. આવ્યા૦

બચ્યો કાળ તેથી લખ્યા ગ્રંથ હાથે,
સુખી ત્યારથી એ થયાં સર્વ વાતે.
'રહાયી કરે હરિ સ્હાય કરે છે; અનુ સંસારે એ છે સાર,
મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.'

શાર્દૂલ છંદ

ાંધે જ્યાં જગદીશ સ્વાદ પછી શું ? આવે ન એ અંનમાં;
ાયે જ્યાં જળ આપ શાન્તિ શી પછી, થાયે નહિ તંનમાં;
ાતો જ્યાં ઊચરે ભરે ન ખુશી શું ? એ તે પછી મંનમાં;
રેદ્ધિ સિદ્ધિ ઘુસી ગઇ, ગઇ વ્યથા, આનંદ સૌ જંનમાં.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

સ્વ સેવમાં દેવ હમેશ લાડે, સ્વ દાસનો ભાર બધો ઉપાડે;
અજી એ કોઇ કરેથી કાઢે, લીલા કલિમાં હરિ શી બતાડે.

જો કે ભગવાન બ્રાહ્મણના વેશમાં હતા, તોપણ તેમ-
ક્તનો ભાવ અપૂર્વ હતો. એક બીજા સાથે મળીને સેવાક
ત્યંત પ્રીતિથી કરતા હતા; પછી તો તે ઘરજ રહ્યું ન
ણ ભગવાનનું રહેવાનું મંદિરજ બની ગયું હતું. શાસ્ત્ર
પૂર્ણ પાલન, ચારે પ્રકારના પુરુષાર્થના ઉપાયો, અ
ટે ગ્રહસ્થાશ્રમ એજ સર્વોત્તમ સાધન-એ સર્વને પ્ર
તેજ પ્રેમથી આચરી બતાવ્યું; પણ ભગવાન પોતેજ એ
હાયી કરે હરિ સ્હાય કરે છે,' તે ત્યાં પ્રસિદ્ધ થયું ન
વા પ્રકારનુંજ વર્તન કલિયુગમાં ભગવાનને બહુ ગમે
તે ભક્તોની પાછળ ભમે છે, તેમની સાથે રમે છે અને તે
તેઓને સહાય કરે છે. કારણકે તેમને તેમાં કંઇ પરિશ્રમ ર
ી, એ તો સર્વશક્તિમાન હોવાથી સર્વ કંઇ કરી શકે
આ આખ્યાનમાં છેવટનો પરચો જણાવી સમાપ્તિ કર
ણકે જે કોઈ પરમ પુરુષાર્થ કહેવાય છે તે તો તેમના

ખડું,
સિંહાજેસ પૂંછડું કરીને જરા
ઝટકયું જેમ ગરૂડ ઝટકતા અહીને.
પરિધ જેવા વધા બાહુ રાખી ખરા,
ગરજ ને કમર સંકોચી નાંખી,
ભુજ સંકોચીને કંઠ સંકોચીને;
પ્રાણને રોકી દિશ જોઈ આખી.

'પછી હનુમાન ઊડયા આકાશે' અને આગળ ઘણું જ અદ્ભુત રસયુકત વર્ણન છે. તેનું વર્ણન કરતાં 'લો કિ...

આ વેશ આવ્યો તનમારે!'
આપજ કૂદી ઉડયા પડયા જઈ નિંદકનાજ ભુવન...
ધબકારાથી ગૃહસ્થ જાગ્યો, ભક્ત દીઠા નિજ ઓ...
દ્વાર બંધ હતીને આવ્યા, શી રીતે શુચિ સ્...
પોતે તો બેભાન છે હજી કલમ પત્ર છે કરમાં...
વાંચ્યું શેઠે ધન્ય કહ્યું, પરચોજ થયો મુંદરમાં...
ખાનામાં લઈ ગયા ભુવનમાં, તવ પોતે ફરી જાય...
અતિ આનંદ અનુભવ્યો ઉરથી હરિ સ્મરી પદ લાગ્યો...

દોહરો

લખવા ચ્હેછે ઝડપથી, પણ બહુ સેવન કામ
તેથી બહુ ન લખી શકે, પડે ન જતી ન કામ.

શાર્દૂલ

સેવે શ્રીવરને, સમસ્ત કરતા, સાહિત્ય જાતે સ...
બીજાનું ન ગમે શમે બહુ ખમે, દીઠું જદા એ...
તેથી શ્રીરણછોડ વેશ દ્વિજનો, ધારી પુછી ધા...
દીધાં સેવ કબુલ પેટવડીએ, કૃષ્ણો ધરી ના...

ભુજંગી છંદ

કરે સેવ સાહિત્ય શી ખૂબી સાધી...
ન થાતી કદી ભજનથી એવી જાતે...

માં પ્રભુ ચાકરનું કામ કરે છે; પાંડવના યજ્ઞમાં પત્રા-ઠ છે અને નરસિંહ મહેતાના બાપના શ્રાદ્ધમાં નાગરો-પત્રાવળાં ઉપાડીને હાથ પણ ધોતા નથી. આમ પોતાના સ્હાયી કરે હરિ સ્હાય કરે છે' અને સત્ય છે કે, 'અનુ સંસારે સાર' માટે 'મેળવો પુરુષ પુરુષાર્થ ચાર.' પ્રયત્નશીલ રહેવાય તો ચારે પુરુષાર્થ જરૂર મળી શકે છેવટનો પ્રયત્ન શ્રીહરિનુંજ સેવન, તેમની પ્રતિમા-જન અને તેમના ગુણગાનમાંજ જીવન વ્યતીત કર-હોય છે. આમ શ્રીહરિને આધિન થઇ રહેવાથી તેમનાજ માં રહેનારી 'શ્રી' તો શું? પણ ચારે પુરુષાર્થો આવી વાસ કરે છે. હવે અહીં શું બને છે? તે જુઓ. ાથના ઘરમાં વસતા શ્રીહરિ પોતેજ પ્રકટે છે. એકનાથે ના ઘરમાંજ વસતા પ્રભુને જ્યારે ન ઓળખ્યા ત્યારે ની ઓળખ કરાવનાર એક ભાવિક જન નીકળી આવે છે:—

ગરબી—'પડવેની' એ રાગ

બ્રાહ્મણ ભક્ત પવિત્ર દ્વારકા આવ્યો રે,
હરિને મળવા સાક્ષાત્ ઉમંગ લાવ્યો રે.
ભાવે તપ કર્યું પૂર્ણ સ્વપ્ન ત્યારે રે,
રૂક્મિણી વદ્યાં રહે નાથ દેશાની બહારે રે.
પૈઠણમાં 'એકનાથ' વૈષ્ણવ રહે છે રે,
કૃષ્ણો શ્રીખંડો નામ ત્યાં સહુ કહે છે રે.
(જેને શ્રીખંડ જ ભોજ લેવા એ શરત કરી હતી, તેથી મ ધારણ કરી હતી.)
તું પણ ત્યાં જઈ પહોંચ દર્શન થાશે રે,
આવી પહોંચ્યા ફરી વિપ્ર દ્વિજ એ ત્યારે રે.
એકનાથનું ધામ પૂછી આવ્યો રે,
ભાવે દીઠા દ્વિજ ભક્ત મન મુદ લાવ્યો રે.

ભાઈ રે,
પુછયું આવ્યા કેમ તે કહે આંહીંરે!
શ્રીખંડ કૃષ્ણ કહે નામ છે શું એ દેખાશેરે,
ઉત્તર દીધો હાલ ચાલ્યું થાશેરે.
યાત્રી કહે થયો નિહાલ

પદ-'ગ્રહી ઓથ' એ રાગ

ખાસ આશ ધારી બેઠો દ્વિજ એ છે.
ક્યા વેશે, દરસ દેશે, મારો વાલો શું આંહીં વસે છેરે. ગ્ર.
આવી પહોંચ્યા ત્યાં તો તુરત ચક્રપાણી,
કાંધે છે કાવડ ગંગામાંથી આણી;
દેખાડયા એક નાથે દાસ જાણી તેવો તે તો, ચિત્તે ચોંપે;
એજ સ્વામી, મોદ પામી, પડયો દોડી આધીન પદ છેરે;
ગયા આપ ઝડપે મંદિર મહીં ત્યારે,
ગોળીઆ ઠલવી વાસણ માંહે હારે;
ગુપ્ત થયા વાટ જુએ વિપ્ર બ્હારે, થઇ વારે,
દ્વિજે ત્યારે, કહ્યું દેવાથી લ્યો સેવા;
બ્હાર બોલાવો ઉર તલસે છે રે.
જાણી બધી લીલા બહુ પસતાયા,
ફરી ન દેવાધિદેવા તો જણાયા;
એકનાથ છાડી ભૂવન વને ધાયા, ગુરૂપાદે,
હરિ સ્વાદે, હેવી સ્નેહે, તજી દેહે, ગ્ર.
પહોંચ્યા પ્રેમે તે પરમ પદ છે રે.

અર્થાત ગૃહસ્થાશ્રમથી વનવાસ, સંન્યાસ ને અંતે પ્ર...
એજ રીતે સૌ—

• મનુષ્ય પૂરૂષ પૂરૂષાર્થ ચાર, કરી યોગ્ય વિચારો ને આ...

આ પ્રકારે—

• મહાવી હે હરિ સ્હાય કરે છે, અનુ એ છે સંસારે

श्री तुकाराम ने विठोबा-आरव्या

[विषय-अमोघ उपाय]

पूर्वरंग

પદ

જો એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય,
શું અનેક પથે ધાય, એકથી સહુ સધાય;
એકજ દેવ કરો, એક પથે વિચરો,
અનુ એકનેજ વરો, સભાગી સહાય.

પોતાના વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે ધર્મપાલન કરવામાં આવે છે તો ગૃહસ્થને કરવાના પાંચ યજ્ઞોમાંજ દેવો, પિતૃઓ, મનુષ્યો, પશુઓ તથા ઋષિઓનું પૂજન આવી જાય છે. વળી સામાન્ય ધર્મ જોઇએ તોપણ માતા, પિતા, શેઠ અથવા હરકોઇ જે ઉપકારી હોય તેનું પૂજન આવશ્યક ગણાય છે. આ બધું શામાટે? અને આનું ફળ કોણ આપે છે? જે સર્વનો સ્વામી છે, જેમનાદ્વારા આ શરીર પ્રાપ્ત થયું છે તે સર્વેશ્વરની આજ્ઞાને માન્ય ગણી તેમનાજ ભય ને લાલચથી આ બધું કરવામાં આવે તો તે 'જો એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.'

સર્વ આસ્તિક ધર્મનિષ્ઠો એકજ ઈશ્વરને માને છે, જેમના

ાનરૂપ તથા અનંત બ્રહ્મ છે.'' यो वेद निहितं गुहायाम्-
હૃદયગુહામાં રહેલું જે જાણે છે' તેજ અંતર્યામી-અમૃત
ो देव एको नारायणः । દિવ્ય દેવ એક નારાયણજ છે.'
તે આદિમાં, અંતમાં ને વર્તમાનકાળમાં જે હતા, હશે ને
ेव विदित्वा'-તેજ પ્રભુને જાણીને તથા 'पृथक् आत्मानं
ं च मत्वा'-શરીર વગેરેથી ભિન્ન તથા સર્વના પ્રેરક તેમને
રે એકતાન શ્રવણ, મનન તથા નિદિધ્યાસદ્વારા 'स एव
:' એજ પ્રભુ દર્શન કરવા યોગ્ય છે; જેમનું દર્શન કર્યા
'नानयाममवाप्तव्यम्'-કંઇ પણ મેળવવાનું બાકી રહેતું
એ સમગ્ર વેદાંત શાસ્ત્રનો સાર અમે અહીં જણાવી દીધો
ને એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.' માટેજ શ્રુતિ
: पंथा विद्यतेऽयनाय-મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે બીજો કોઈ માર્ગ
' એમ બીજા માર્ગનો નિષેધ અને કહે છે કે, 'अन्या वाचो
थ-બીજી વાણીનો ત્યાગ કરો.' આમ બીજું બોલવાનું
બંધ કરવાની આજ્ઞા દે છે ને તેની પુષ્ટિમાં જણાવે છે કે,
ात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन यमेवैष
ेन लभ्यः । આ આત્મા શાસ્ત્રાધ્યયનથી, બુદ્ધિથી કે બહુ
થી પ્રાપ્ત કરાતો નથી, પણ તે પોતેજ જેને વરે-જેના પર
કરે છે તેના વડેજ એ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.' આ કવિનો
અહીં જણાવ્યો ... કાં અનેક પદો થાય.' વળી તેજ
ભેદ્ય સર્વને ... [illegible] ... ધ્યાત્વ, [illegible]
-[illegible] ... [illegible] કહ્યું છે
ર્શના તે [illegible] ... [illegible]
માં પણ તે [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]

'ભીષાસ્માદ્ વાત: પવતે'–એ સર્વેશ્વર ... તેમ 'ભીષાસ્માદ્ વાત: પવતે' ... અર્થાત્ ... વાય છે, સૂર્ય તપે છે, અગ્નિ બળે છે. ... ભયથી નિર્દિ... કર્તવ્યમાં એ ભગવાનના ... તેમને ઉત્પન્ન ... છે. ... કે જે સર્વના સષ્ટા છે તેમને ઉત્પન્ન ... ક્યાંથી આવ્યું ? 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वम्-' ... જેમને બ્રહ્માને ઉત્પન્ન કરે છે.' આ શ્રુતિવાક્ય જેમને બ્રહ્માના ... સષ્ટા જણાવે છે.

तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम्
पतिं पतीनां परमं पुरस्ताद् विदाम देवं भुवनेशमीड्यम्

'તે ઈશ્વરોના પણ મહાન ઈશ્વર, દેવતાઓના પણ પર... અને પતિઓના પણ પરમ પતિ ભુવનેશ્વર દેવને સૌની ... સ્તુતિ કરવા યોગ્ય જાણીએ છીએ.' એટલે 'એકથી ... સમાધ' એજ સર્વ શ્રુતિઓનો તથા વેદાંત શાસ્ત્રનો ... ...ના' શાસ્ત્રોનો પણ એજ ઉચ્ચાર છે અને વેદની ... ... 'કહીને તેજ પ્રભુનો નિર્દેશ કરવામાં આ... ... 'તો એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.' કાર...

वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदौ मध्ये तथा चान्ते हरिः सर्वत्र गीयते ॥

'વેદ, રામાયણ, પુરાણ તથા મહાભારતમાં આદિ, ... સર્વત્ર શ્રીહરિજ ગવાય છે.' મહાભારતમાં ... ...સામ્–આ ... કથ..." સાંભળીને પ્રા... 'વેદે ... કહ્યું છે; ... પરમ ... ...ચ્યતે-વેદે ... દેખ... શ્રુતિ...

अर्थपञ्चकतत्त्वज्ञाः पंचसंस्कारसंस्कृताः ।
आकारत्रयसंपन्ना महाभागवताः स्मृताः ॥

'પાંચ અર્થોના તત્ત્વને જાણનારા, પાંચ સંસ્કારોથી સંસ્કાર પામેલા ને ત્રણ આકારથી યુક્ત હોય તેઓ મહાભાગવત કહેવાય છે,' તેજ આ ભાગવત મહાપુરુષોની વ્યાખ્યા ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥

'જે પુણ્યકર્મ કરનારા મનુષ્યોનાં પાપ નાશ પામ્યાં હોય છે તેઓ રાગદ્વેષ આદિ જોડકાંના મોહથી મુક્ત થઈ દૃઢ વ્રતધારી થઈને મને ભજે છે.' તેમાં 'चतुर्विधा भजन्ते माम्'—ચાર પ્રકારના મનુષ્યો મારું ભજન કરે છે—આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી ને જ્ઞાની; તેમાં 'ज्ञानी त्वात्मैव मे मतः। જ્ઞાની ભક્તને તો મેં મારો આત્માજ માન્યો છે.' 'मम प्राणा हि पांडवाः। પાંડવો મારા પ્રાણ છે.' આમ પોતાનું ભજન કરનારને ભગવાન પોતાના પ્રાણ માને છે-તેઓને પોતાના પ્રાણ જેવો પ્રિય ગણે છે. 'મને હરિજન વ્હાલા' તેનું કારણ—

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥

'મારા સર્વ તે ભક્તોમાં જ્ઞાની ભક્ત સૌથી ચઢિયાતો છે. કારણકે તે નિત્ય મારામાં જોડાઈ રહે છે ને કેવળ ભક્તિજ કર્યા કરે છે. એથી જ્ઞાનીને હું પ્રિય છું ને મને તે જ્ઞાનિ અત્યંત પ્રિય છે.' ... ને જ્ઞાની ભક્તનું મહત્ત્વ ભગવાન પોતે છે. ... કેમકે તે ... ગણવા, એકનેજ વશ કરવા, એમાંજ

જય પોકારે છે. બ્રહ્મદેવે બદ્રિનાથ ને શ્રીનાથજીની સાથે નારાયણને તથા શ્રાદ્ધ શૂન્યમાં પણ નારાયણને, યજ્ઞમાં પણ નારાયણને ધ્યાય છે; ગીતામાં 'ॐ इत्येकाक्षरं ब्रह्म વ્યાહરન્ મામનુસ્મરન્-ॐ એમ એકાક્ષરરૂપ મારું બ્રહ્મ ઉચ્ચ... ધ્યાનમાં પણ નારાયણને ધ્યાય છે; ... એમ એકાક્ષરરૂપ મારું પ્રભુ... પામે છે' રણ કરતો તથા સ્મરણ કરતો મનુષ્ય પરમ ધામને પામે છે' એમ કહી કંઇ ન બને તો માત્ર ૐકારનું જ સ્મરણ તથા ઉચ્ચ રણ કરવા સૂચવ્યું છે; કદાચ એમાં ત્રણ અક્ષરો ગણી તે ન બોલી શકાય તો તે ત્રણ અક્ષરોમાંના પહેલા 'अ'નું જ ઉચ્ચારણ બસ છે. કેમકે 'अकारो वै विष्णुः'-'अ' વિષ્ણુજ છે' અને 'अक्षराणामकारोऽस्मि' અક્ષરોમાં 'अ' હું જ છું' આ વચનો કેટલી સગવડ આપે છે! કહેવાનું એ જ છે કે જગતનું કારણ તથા આધાર શ્રીહરિ-નારાયણ કૃષ્ણજ છે. 'अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः' તેથીજ હું લોકમાં તથા વેદમાં પુરુષોત્તમ તરીકે પ્રસિદ્ધ છું.' આ વાતને તે પ્રભુનાજ અવતાર નારદ, વ્યાસ, ક... માને જ છે પણ ભીષ્મ, વિદુર આદિ મહાપુરુષો તથા ઉક... લાદ, પરાશર સુધીના તત્ત્વવેત્તાઓ પણ પોતાને 'ભાગવત' ભગવદ્ધર્મનિષ્ઠ જણાવીને એ વાત કબૂલ કરે છે; ને તેજ ભાગવત ધર્મ છેઃ—

स्वयंभूर्नारदः शंभुः कुमारः क...
प्रह्लादो जनको भीष्मो बली...
विजानीमो धर्मं

શંકર, કાર્તિકસ્વ...
ગુકદેવ અને ...
...,' અને—

તેષાં મુક્તિશ્ચ ભુક્તિશ્ચ ભવિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥'

'શ્રીરામ, રામ' એ પ્રમાણે જે મનુષ્યો નિત્ય જપે છે
ઓને અવશ્ય ભોગ-વૈભવ તથા મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ
ાણે શ્રીરામ નામના જપનું ફળ શંકર ભગવાને દેવી પાર્વતી
ક્ષ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે તેમજ શારીરિક સર્વ સંકટો દૂર કરવા
' 'સર્વવ્યાધિવિનાશનં વિષ્ણુપાદોદકમ્' વિષ્ણુના ચરણનું
ી-ગંગાજળ સર્વ રોગોને નાશ કરનાર પ્રસિદ્ધ છે; અને
રીરિક તથા માનસિક શુદ્ધિ માટે 'યઃ સ્મરેત્ પુંડરીકાક્ષં સ
ાભ્યંતરઃ શુચિઃ ।' જે મનુષ્ય કમળ સમાન નેત્રોવાળા
ુ ભગવાનનું સ્મરણ કરે છે તે બાહ્ય-આભ્યંતર પવિત્ર થાય
એમ ચોક્કસ જણાવવામાં આવ્યું છે. તેમજ સામાન્ય
સર્વ કોઇ શ્રીશંકરાચાર્યનું આ વચન બોલે છે-'ઔષધં
નારાયણો હરિઃ'-ગંગાનું પાણી તે ઓષધ
વૈદ્ય છે. એટલે તાત્પર્ય એજ નીકળે
એકથી બધું સધાય.' દૃષ્ટાંતો માટે
ું ઠીક પડશે, પણ તે પ્રભુનાજ
મળે છે-'વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ
'વેદોથી જાણવા યોગ્ય હું છું',
છું.' આમ
પણ

સર્વ અર્થ સમજવા; બીજે માર્ગે જવું જ નહિ, ને દેવ [illegible]
અતિ પ્રિય હોઇને એજ પરમફળ આનંદઘન-[illegible]
પ્રામાણ્ય તે માને છે. આ ઉપરથી ભગવાન એ [illegible]
'नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन चेज्यया'—વેદો ભણવા [illegible]
દાન કે યજ્ઞો કરવાથી હું મળી શકતો નથી; પણ 'भक्त्या [illegible]
त्वनन्यया—કેવળ અનન્ય ભક્તિથીજ હું મળી શકું [illegible]
અર્થાત્ વેદ, દાન, તપ, યજ્ઞ વગેરેનાં ફળ પરિમિત છે [illegible]
'भक्तिरव्यभिचारिणी—વ્યભિચાર વિનાની ભક્તિ તેજ [illegible]
મિત ફળ આપનારી છે. 'गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः [illegible]
सुहृद्—આ ભક્તિથીજ તે સર્વની ગતિ, પોષક, પ્રભુ, [illegible]
સર્વના નિવાસસ્થાન, શરણ ને મિત્ર એવા તે [illegible]
પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટેજ ભગવાન શંકરાચાર્ય [illegible]
'गेयं गीतानामसहस्रं ध्येयं श्रीपतिरूपमजस्रम्—[illegible]
નામ ગાવા યોગ્ય છે અને લક્ષ્મીપતિનું રૂપ નિરંતર [illegible]
કરવા યોગ્ય છે.' વળી શ્રીશંકરાચાર્યે પોતાની [illegible]
શ્રીહરિનાં દિવ્ય ધામો-જગન્નાથ, બદ્રિનાથ, દ્વારકા [illegible]
સ્થાપી છે. કેમકે તે પૂજ્ય મહાપુરુષોએ આ સાર [illegible]
'બે એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.'

તેમાં સંન્યાસીને તો નારાયણજ દેવ, નારાયણ [illegible]
ગતિ છે; તેજ તેમનું અંતિમ આશ્રય સ્થાન છે અને [illegible]
પણ એજ નામ ને એમનાજ પદમાં શ્રાદ્ધ-પિંડ વગેરે [illegible]
પાદનીર્થ તુલસી દેવનું વિશ્રામ છે. હાલમાં પણ [illegible]
મહામંત્ર મળ્યા છે—

'ॐ [illegible] मंत्र काशी मुक्तिहेतु [illegible]
गच्छन्ति जना यं [illegible] च मरंदा।

...રણુ આવી રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવી છે કે, સદા શ્રીનારાયણનું ...ધ્યાન કરવું.' વળી તેજ વ્યાસ દેવ બીજો પણ આ શ્લોક ...સિદ્ધાંતરૂપે લખે છે:—

एष निष्कंटकः पन्था यत्र संपूज्यते हरिः ।
कुपथं तं विजानीयाद् गोविंदरहितागमम् ॥

'જેમાં શ્રીહરિનું પૂજન કરાય છે તે નિષ્કંટક માર્ગ છે અને ...ગોવિંદરહિત આગમને કુમાર્ગ જાણવો.' આ વચનની પુષ્ટિ-...કાર્ય કરે છે–' सकृदपि यत्र मुरारिसमर्चा तस्य यमः ...કિં કુરુતે ચર્ચા–એક વાર પણ જેણે શ્રીમુરારિ ભગવાનની પૂજા ...કરી હોય તો તેની વાત શું યમદેવ કરી શકે ?' 'न संसारध्वांत-...હરિમર્ચાદિ–સંસારરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર તે શ્રીહરિ-...ની હું સ્તુતિ કરું છું.' આ વચનો શ્રીહરિનેજ પૂજ્ય તરીકે ... [illegible] ... કોઈ બાજુન. [illegible] પૂજે છે. [illegible] છે કે—

[illegible]

[illegible]

અનેક જાતની કામનાઓ માટે લોકો અનેકનું સેવન કરે છે
તેથી સૌને ઈષ્ટ મળે છે; પણ અમારો તો આજ પ્રશ્ન છે કે,
અનેક પગે ધાય, એકથી બધું સધાય.' શ્રીબળરામ
શ્રીકૃષ્ણ બીજા દેવોની સમાન હશે, આવી ભ્રાંતિ બ્રહ્માને
થઈ છે એવી કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં છે; તેમજ દશરથ
શ્રીરામચંદ્રને નજ ઓળખ્યા, એવી વાત રામાયણમાં વિસ્
છે. પણ એક વેળા સૂર્યગ્રહણના પ્રસંગે આખુંય વૃંદાવન
દ્વારકા એકત્ર થયેલ છે અને ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા છે તે વેળા
પ્રભુ થોડા સમય માટેજ પૃથ્વી પર પ્રકટ રહેવાના છે' એમ

સાખી

કૃષ્ણરામને મળવા આવ્યા, સર્વોત્તમ ઋષિરાય.
દ્વૈપાયન નારદ દેવલ ને અસિત ચ્યવન શુચિકાર.
વિશ્વામિત્ર ભૃગુ ને ગાલવ, શતાનંદ ને રામ;
ભારદ્વાજ વશિષ્ટ પુલસ્ત્ય અત્રિ કશ્યપ તપધામ.
માર્કંડેય બ્રહસ્પતિ દ્વિત ત્રિત એકલ અગસ્ત્ય સ્વામી;
યાજ્ઞવલ્ક્ય વામદેવ આદિ, સર્વ શુચિ નિષ્કામી.
તેમણે જે સ્તુતિ કરી તે આ પ્રમાણે—

દીંડી

જેની માયાથી રહ્યા અમે મોહી કરે નર ચેષ્ટા કળે કેમ કે
એજ જગ કર્તાહર્તા અવિનાશી,એજ છે શ્રીવૈકુંઠના નિવાસ
એજ પ્રકટ્યા છે ભૂપર અઘહારી, દુષ્ટ મારે,લે નિજજનને તા
જેનું ધ્યાનધરે બ્રહ્મા શિવઆદિ,તેજ કૃષ્ણચંદ્ર શ્રીપતિઅન
વેદ જેને અચિંત્ય ઈશ ભાખે,તે દીઠા અમે આજ આવી આં
આજ તપો ધર્મકર્મ ફળ્યાનાથ,ધર્મઅર્થ કામ મોક્ષ છે તું તા
નથી ઓળખતા આ યાદવ કોઈ, માયા પડદો છે શકે કેમ
રવિ વાદળની ઓથમાં છુપાય, તેમ તું સર્વને પૂરો ના જણા

ણકમળ હૃદે ઉતારી, ધ્યાન ધરી તે પકવો અસુરારી;
। ધ્યો છો કરૂણાથી તારી,તેમ લેજો અમ સર્વને ઉગારી.

। પ્રમાણે શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રમાણથી સર્વશાસ્ત્રના નેતાના
માણેજ અમે અહીં કહ્યું છે કે, 'જો એક વશ થાય, તો તે
ગસ થાય.' કદાચ કોઇને શ્રીમદ્ભાગવત તો એક પુરાણ
ો વહેમ આવે તો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પણ
ાતની સાક્ષી પૂરે છે. તેમણે મહર્ષિઓ પાસેથી સાંભળીને
રણમાં રાખ્યું હતું તેજ શ્રીકૃષ્ણ સમક્ષ કહ્યું છેઃ—

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥
आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥
सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥
स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥
वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमाँस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥

હે ભગવન! આપ પરબ્રહ્મ છો, પરમ પવિત્ર પરમધામ
।; આપનેજ સર્વ ઋષિઓ દેવર્ષિ નારદ, અસિત, દેવલ તથા
વેદવ્યાસ સનાતન પુરુષ, દિવ્ય આદિદેવ અને સર્વવ્યાપક
છે, તેમજ આપ પોતે પણ તેજ મને કહો છો. હે
આપ જે કંઇ કહો છો તેને હું સત્ય માનું છું; કે
સ્વરૂપને દેવો તથા દાનવો જાણી શકતા નથી. હે

તમે પોતેજ પોતાના સ્વરૂપને જાણી શકો છો; પ્રાણીમાત્ર
આપ વડે જ છો. ઈશ્વર છો, દેવોના પણ દેવ છો અને જગત
પતિ—જગત્પતિ છો; આમ ગમે કંઈ આપનાજ સ્વાધીન ને સર્વ
તો આપજ સ્વામી છો તો 'કાં અનેક પણે પાય, સોઈ
સમાય,' તેનું કારણ પણ આજ છે કે જે દિવ્ય વિભૂતિ
આપ આ લોકમાં વ્યાપીને રહ્યા છો તે પોતાની સમગ્ર
વિભૂતિઓ મને કહેવાને આપ યોગ્ય છો, એમ વિભૂતિ
અર્જુને પ્રાર્થના કરી છે; કારણકે તેથી જાણી શકાય
આ જગતમાં જે કંઈ વિશેષ તત્ત્વવાળો પદાર્થ છે તે પણ
શું છે? અર્થાત્ સર્વમાં જે જે વિશેષતા છે તે પણ એ સર્વ
સ્વામીજ, એ પરમેશ્વરથકીજ પ્રાપ્ત થયેલ છે; તેમજ 'હું બ્રહ્મ છું,'
બધું બ્રહ્મ છે,' 'આ આત્મા બ્રહ્મ છે,' 'હું બ્રહ્મ છું,' બ્રહ્મને વશ, બ્રહ્મને
છે' ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યો સર્વ બ્રહ્મનું, બ્રહ્મને વશ, બ્રહ્મ
જ, એમ જે કહે છે તે પણ સમજાય છે; અને તે માટેજ
દશમા અધ્યાયમાં ભગવાને પોતાની વિભૂતિઓનું વર્ણ
અગીયારમા અધ્યાયમાં પ્રત્યક્ષ બતાવેલ છે. આ વ
બરાબર સમજે તેને બીજા દેવો કયાં ને શ્રીહરિ કયાં
સંપૂર્ણ જ્ઞાન થઈ જાય; ને તે પછીયે પણ જણાઈ જાય
એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.' ભગવદ્ગીતાની
સંજય શું કહે છે? 'यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम — જયાં યોગે
અને ધનુર્ધર અર્જુન હોય છે ત્યાં લક્ષ્મી, વિજય, સ
નીતિ અચળ રહે છે, એવું મારું માનવું છે.' આમ
વાત ધૃતરાષ્ટ્રના ધ્યાનમાં ન આવી, ને પોતાના ઘર
નો ન અટકાવ્યો, તો છેવટે પરિણામ શું આવ્યું
છૂટકે માનવું પડયુ. એજ પ્રમાણે બીજાઓને

કોય તો ભલે રહો; આ પ્રસંગ શ્રીમદ્ભાગવતમાં જોવા
ઃ—

'ગોરમા ગણુપત લાગુ પાય' એ રાગની ગરબી

મુનિવર તણો સમાજ, અનુપમ આ જગેરે લોલ;
ા શ્રી વસુદેવે લાગ, પુછયું લાગી પગેરે લોલ;
કયું કર્મ મુનિનાથ, કર્મ જેથી બળેરે લોલ;
તાં નારદજી આ વાત, હસી કહે તે પળેરે લોલ;
વસુદેવ હજી પણ ચિત્ત, ખરૂં નથી જાણતારે લોલ;
તે તો છે મ્હારા પુત્ર, એમ ઉર આણતારે લોલ;
ાને તીરે વસનાર, તીર્થને ખોળતા રે લોલ;
ી વાત આજ આ ભ્રાત, જ્ઞાનહીણ બોલતારે લોલ;
સમસ્ત તણા હણુનાર જગતપતિ ખાસ છેરે લોલ;
પણ કરવા બીજા ધર્મ ધરી ઉર આશ છ રે લોલ.

તેથી તેમની પાસે યજ્ઞ કરાવ્યા; જેમાં વ્રત્ત, તપ, દાન
દે ખૂબ થયાં 'ત્યારે મનના મળ ગયા' ને તેથી પછી પ્રભુને
ા લહ્યા ને એવા ચહ્યા' કે એમનાજ શ્રીભાગવત માંહેના
ક આ રહ્યાઃ—

'પુનમે અમને' એ રાગની ગરબી

અતિ વિનયથી વસુદેવ વદ્યા વાણુ, હે રામ હરિ;
મુનિવચને મુજને પુરણ પડી પિછાણ, હે બળરામ હરિ.
મુજ ભાવથી પુત્રો તમને જાણ્યા, હે રામ હરિ;
સંશય જઇ હવેજ ખરા પિછાણ્યા; હે બળરામ હરિ.

ઇત્યાદિને તેથી તેમનું કામ પણ થયું એટલે કહ્યું કે "
'એ એક વચ' એ માટે નીચેના પદો ગાઇએ.

'લટકાળો શ્રી' એ રાગ

જેનું હરિમાં મન ખુચ્યું છે, તેને કામ અવરનું શું છે રે
રાજા દેવો ઋષિ અને દાસો, એની માયાનો એ છે તમાશો
તેનાં ખાસા થવાનું માગ્યું છે રે, તેને કામ અવરનું શું છે!
જીવો સમ એને વશ મૂળે, એની દીધી મ્હોટાઇમાં ફૂલે
જે છે તે એ એકજ ધણીનું છે રે, તેને કામ અવરનું શું છે!
જેની જન્મથી દષ્ટિ છે ઉંધી, દેવે લેખે ન વાત તે સુંધી
સાચી ધારીને સત્ય લહ્યું છે રે, તેને કામ અવરનું શું છે!
કોઈ કહેતાંવેંત કબૂલે છે, કોઈ થાક્યા પુંઠે તે મૂકે
અંતે વિજયી, ને નિત્ય ચહ્યું છે રે, તેને કામ અવરનું શું છે!
કામે કામે ઠામે ઠામે, પ્રેમ પામે એમાં
અનુ તાતે ભાગ્ય ખોલ્યું છે રે, તેને કામ અવરનું શું છે!

બહુ દેવને માનનાર પ્રત્યે—

પદ-'મનમોહન' એ રાગ

તમે ડાહ્યાં હશો બાઇ ભાઈ, અમે તો છે એકજ વાત સાઈ
ઝાઝા છે દેવો, ભલે તેને સેવો, એકે રીઝ્યા છે ધરાઈ!
સહુનું ચાલે સહુ ચાહ્યું આલે, કોની મૂળ પ્રભુતાઈ!
સૌને સરખા અંતે શું પરખ્યા, શું એકની ના સરસાઈ!
તેત્રીશ કોટી પરથી ઇન્દ્ર મોટી, વાત શું ખોટી ગણાઈ!
ત્રણ પંથ એક જાય શી રીતે, સાચો પહોંચે, તે ક્યાંઈ!
એકમાં અવરને ભેળો અનુ તો એજ નો ગાડી મેં ગાઈ!

સૃષ્ટિમાં સર્વ પદાર્થો ત્રિગુણાત્મક છે; ગુણ-કર્મના વિ
પ્રમાણે આખીય સૃષ્ટિ ત્રણ ગુણમય છે, એમ કહેવામાં
પણ વાંધો નથી. ગીતામાં ત્યાંસુધી કહ્યું છે કે, 'ત્રૈગુણ્ય
વેદાઃ'-વેદોનો વિષય પણ ત્રિગુણાત્મકજ છે, પણ
મ અને તેમ 'નિત્યસત્ત્વસ્થ:'-હંમેશાં સત્ત્વગુણ

રાતે પડી પૂર્વજ પવિત્ર, ભજ્ઞ એક છે અતિ
રાતે પડી ચાલી ભભકા બેર શેઠ છે અતે.

પરંતુ તેમની નામનિશાની આજ દિવસ સુધી ટે
રહી ? જેગણે ' એકને વશ કર્યો ' તેમનાથી.

સંવત પૂરા સોળસો પર પચાસ ગયા જ્ય ચાકે
બ્હોલોબા કાન્હા શેઠ, સતી કનકાઈમા ગુણાકે
ચોવીસ વર્ષ એકાદશીઓ પંઢરપુર જઈ હરિ સેવે
ત્યારે પ્રકટ્યા પુત્ર પ્રતાપી સફળ થઈ હરિસેવ

ભગવાનના ભક્ત જે કંઇ ઇચ્છે તે તેને તુરતજ પ્રા
છે. કેમકે તે ' अनेकजन्म संसिद्धिः '—અનેક જન્મે
થયેલો ભક્ત આ લોકની કામનાઓ પામે તેમાં કંઈ
નથી; કેમકે તે તો છેવટે પરમગતિનોજ અધિકારી હ
એમને ત્યાં પુત્ર જન્મ્યો તે—

દીંડી

જન્મથીજ તુકારામ બુદ્ધિમાન,
જરી કિલ્મીષ જેમની બુદ્ધિમાં ના;
ભણ્યા ગણ્યા બણ્યા યોગ્ય ચપળ ભારે,
મૂકયો તાતે શિર કામતણો ભારે.

શિખરિણી

વરાવી નારી તે, અટકીજ ગઈ વા થકી ત
વરાવી બીજી તે, ધનિકની સુતા રૂપ ઉમ
હતાં ગાડી વાડી, હય પશુ દુકાનો અતુ
ચલાવે છ ધંધો, પિતુ શિર છતાં આપ જ

શાર્દૂલ

વર્ષો સોળ પૂરાં થતાં પિતુ અને, માતા તજીને ગ

વિષ્ણુપદે હમેશ હરિને, હેતે ભજીને ગયાં;
ર્તન નિત્ય થાતું ઘરમાં, જોયું હતું જન્મથી;
પ પડી હતી ઉર પ્રતિ, વાધે જતી તે હતી. [પણ તેમાં]

કામ તહીં રામ નહિ, રામ નહિ તહિ કામ;
ી દોનો ના બને, રવિ રજની એક ઠામ.

પિતાનાં પ્રારબ્ધ પૂરાં થાય છે, ને ભક્તના ભાગ્યની થાય છે. તેને માટે—

જો એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.

ાંસુધી બીજી ગડબડ હોય છે, લૌકિક સહાય હોય છે, ી શું ખબર પડે? તેથી ધીમે ધીમે તે દૂર થવા લાગી. હવે તો ભક્ત ને તેનું ભાવી—બે વચ્ચે બરાબર જામે છે. ેહ મહેતાનો પુત્ર મરણ પામ્યો ત્યારે તેમણે ગાયું— ભજશું.' એજ પ્રમાણે તુકારામે પણ ગાયું છે, તે અહીં ીએ છીએ. પોતાના હૃદય ઉપરના ભારને ઈશ્વર જેમ જેમ કરતા ગયા તેમ તેમ તુકારામ કહેતા ગયાઃ—

અભંગ

ઝાલેં દેવાળાનઘાલે દીવાળે, બરી યા દુષ્કાળેં પીડા કેલી;
રતાપેં તુઝેં રાહિલેં ચિંતન, ઝાલાહા વમન સંવસાર.

તેમને સંસારમાં લગાર પણ સ્વાદ જણાતો ન હતો. કાર-આરંભમાં જ દેવાળું, તેના પર દુષ્કાળ અને તેમાં ગૃહ-હાર ચલાવવો—તે ઘણું જ મુશ્કેલ હતું. તેમને તો એમજ ગયું કે, 'આમાં હું ક્યાં ફસાયો?' આમ પશ્ચાત્તાપ કરતા રામ પ્રભુશરણે રહેવા લાગ્યા; તેમને સંસાર ઊલટી જેવો ાગવા લાગ્યો. ઘરબાર માટે જુદીજ બોલવું પડ્યું:—

ેં ઝાલેં દેવા બાર્ઈલ કર્કશા, બરી હે દુર્દશા જના

વધ્યું જ્ઞાન વધુ વધ્યું ભાન, વધ્યું માન એ સુકૃતિ ...

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—'ચતુર્વિધા ભજન્તે માં જના ...
નોऽર્જુન—હે અર્જુન ! ચાર પ્રકારના પુણ્યશાળી મનુષ્યો
ભજન કરે છે.' આમ પુણ્યશાળી ન હોય તેને હરિ
અવશ્ય મળતીજ નથી. હરિની કૃપા મેળવવા માટે ...
પ્રત્યે પ્રેમ, તેમનું સેવન અને જેઓ શ્રીહરિભજનમાં મ...
રહેતા હોય તેમની તો વિશેષ સેવા કરવી જોઇએ, જેથી
પ્રાપ્તિ ને હરિકૃપા બન્ને મળે છે. આસુરી સંપત્તિ માટે
પ્રયાસ છોડયો અને દૈવી સંપત્તિ માટે જેવો પ્રયાસ શરૂ ...
તેનું પરિણામ—' तपोध्यान समाधिभिः कृष्णे भक्तिः ...
તપ, ધ્યાન તથા સમાધિદ્વારા શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન
છે.' એ પ્રમાણે જેવી ભક્તિ થઇ એટલે પછી ગમે તે ...
ત્યાં પ્રકટ થયેલા શ્રીહરિના સ્વરૂપને સેવવા માંડ્યું. ...
રામે પણ 'અડેહી દ્વારકા' માની પોતાના ગામ પાસે ...
હરિના ધામમાં વાસ કર્યો ને તેમનાજ દાસ બની ...
ભજનકીર્તન કરવા માંડ્યું; જેથી પોતે જે વસ્તુ ચાહતા
જેના માટે પોતે આ બધું ગ્રહણ કર્યું હતું અને જેમાં ...
મન લાગી રહ્યું હતું તે 'એક વશ થયા'—વશ થયા; તે ...

રાગ ચાલુ

વિઠ્ઠમાનું છ બહાનું દિન રાત, વાત એનીજ સ્મરે ...
તેનો પ્રેમ જોઇ કેમ નહિ રીઝે, હરિ આપથી કરે ...
...

વાચાલમ્-મૂંગાને પણ વાચાળ બનાવી શકે છે.'
ને પોતેજ પોતાની નિશાળે બેસાડયાને તેમની પ્રેરણાથી
માંડયું-કાવ્યો બનાવવા માંડયાં ત્યાં-કઈ ખામી હોય?
ગુણગાન આરંભાયાં ને તે દ્વારા સેવાકાર્ય ચાલુ થયું, તેમાં
સઘા તન કરતાં પણ ઉત્તમ સાધન ખુદ પ્રભુએ આપ્યું. તે
જ કહ્યું છે કે, 'જો એક વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.'
રે ઉપાય પણ પોતેજ કરાવી લે ત્યારે તે કરવાને કોણ
પર ન થાય? તુકારામનું સ્વપ્ન અસાધારણ હતું.

ેઝયા જેને શ્રીજગના સરકાર તેના કાવ્યનું શું કહેવું રે;
મુખે સુખે સેજ વાર નરનાર સુખે ચહે ચિત્ત દેવું રે.

પ્રભુકૃપાની એજ પરીક્ષા છે કે પોતાની વાણી સફળ થાય
કે નહિ! જે વાણી કહેનારના મળને પણ દૂર ન કરી શકે તે
બીજાને શું અસર કરે? પણ તુકારામની વાણી તેવી ન હતી,
એ તો અંદરની ભરાઇ જઈને ઊભરાતી હતી ને બહાર રેલાતાંજ
જે કોઇ આવે તેને ભીંજવી દેતી હતી. પરિણામે વધુ પ્રમાણમાં
મન નિર્મળ થતું ગયું, પ્રેમ વધતો ગયો ને ભજન-કીર્તનનીજ
તેમાં સાક્ષાત્ શ્રીહજૂરમાં જવા ઉમંગ થયો.

'આષાઢી' કાર્તિકી પંઢરીસી નેમ બારી બારીસી એસી,
પખ પંધરા દિવસી એકાદશીસી જાય દર્શનાસી નિજ ભાવે.

ચોપાઈ

આવા આવા કરતા લોક, પુછે પરના ચોકધોક;
કોઇ ... પણ કરે, ત્યાં પોતે કેરે ક્ષણ બરે;
... તિ નિજ ધામ, ... લઈ ત્યાંથી ભરી જાય;
... પરવાળ, કરી કતવ નહિ તેને સ્થાન;

પ્રભુ પ્રત્યક્ષ હતા અને તેથીજ અનેક વાર તેમને પ્રત્ય
હતા ને તેમના પરચા પણ નિત્યના અનેક છે. અહીં તો
કહેવાય ? તેમની દૃષ્ટિજ દિવ્ય બની ગઈ હતી; તે સર્વે
વિરોધીઓ પણ ઘણા વધી ગયા હતા. તેમાંના કો
તેમની ખ્યાતિ અતિશય વધારે કરી હતી, અને તે ઘણું
વિરોધીઓને લીધેજ—

સાખી

ગણપતિ સેવક ચીંચવડીના બ્રાહ્મણ દેશ પ્રસિ
તુકારામની ખ્યાતિ સુણી દ્વેષી થયા બ્રાહ્મણ કિં
મંત્રતંત્રની પાસ ભજનની સિદ્ધિ કોણ નિર્ધ
તેડાવીને જુઓ પારખું વધા એમ અવિચા

જેમ એક વખતે રામેશ્વરે કનડી ગ્રંથ બોળાવ્યા હ
વળી પાછું બને તે પહેલાંજ હવે તો બરાબર કિંમતમાં
જઈ પોતે સામાજ ત્યાં જવા ઊપડયા. તેમના માટે તે
'અવતાર' હતોજ. પ્રતિમા એ પણ અવતારજ છે.
શ્રદ્ધાથી પૂજન કરવામાં આવે તો તે પ્રત્યક્ષજ છે, પણ તે
ભક્ત માટેજ. હવે આ પ્રસંગે—

ચોપાઇની ચાલ

તુકારામે જાણ્યું દુઃખ દેશે, તેથી આપજ આવ્યા તે
અડ્યું નહિ રોધરે ઉપદેશે, પટ શ્રીવરને તે
વિપ્ર રેમોટ તો દીધું માન, પણ મનમાં મમ અભિ
કરી જમવાની બેઠી સોડ, માંડી ત્યાં વિરમાવા તં
તુકારામ વધા કે જાણી, કેમ એક માંડી પ્રભુ
આવ્યો ગુંદું તો માંડી મંડે, નિરખ્યા જમતો મારી
નમનન આપે સને, એમને એ થઈ આ પ્ર

બ્રાહ્મણ તો ગભરાયા, સહુ મંદિરમાંહે ભરાયા.

મંત્ર-જંત્ર-તંત્ર-એવાં કામ ક્યાંથી કરે ?-' જો એક વશ
, તો તે એક બસ થાય.' તે કોઈ ઘડીમાં કહેવાથી ન બને !
આપણે તુકારામના ચરિત્રથી જોયું છે. અહીં શું થયું ?

હરિગીત

બહુ સ્તવ્યા ગણપતિને, તથાપિ એમ શું ઉત્તર મળે;
પાડ્યા તદા મુખીએ દીધો ઉત્તર તુરત તેનો કળે;
ભુખ્યા જમી તે થાળ હાલજ ફરી જટ ક્યાંથી જમે ?
કહે તુકારામ એ તો ગયા છે બ્હાર એ ક્યાં છે ગમે !

શાર્દૂલ

ન્હાવા હાલ સમુદ્ર માંહી વિચર્યો, એનો વડો ભક્ત તે;
ફેંક્યા તુલ્ય થયો તદા પતિ સ્મર્યો, તેથી ગયા તત્ર તે,
કાંઈ હાલજ આવશે ક્ષણ મહીં, જો જો જઈ મંદિરે;
જોયું તો મુરતી સવસ્ત્ર નીરખી, ભીંજાઈ ખારે નીરે.

પદ-'આ શું નટવરં' એ રાગ

ભાવ્યા સૌ વિપ્રો વદે, વિપ્રોવદે ગળી ગયો છે મદ. ધ્રુ૦
કહે હજી છે ભૂખ્યા ગણપતિએ દ્વિજરાજ,
થી પૂરો પત્રાવલિ, દ્વિજે તજી પતરાજ.
ાતાની પંગતમાં હે પાતલ પુરીએ,
કહે તુકા કરશે હરિનીજ ખાતર પુરીએ.
બેઠા સૌએ સ્વસ્થ થઈ, પાત્ર રહ્યાં પીરસાઈ;
કરી તુકાએ વિનતિ, થઈ સાચી સરસાઈ.
શા વિઠુબા ને દેવગજાનન, તુકાએ દેખ્યા ને પડ્યા પદે. ધ્રુ૦
બ્રહ્મ ઉઠાવ્યા સહુ ઉઠયા, બેઠા પણ સૌ સાથ;
બ્રહ્મ બેનરના દેવને, જુએ ન કોઇ જન સાથ.

જમવા માંડ્યા દેવ ભોજન ભાવેરે,
ન જણાયે દેવ પણ અંન જુએ જનભાવેરે.
પત્રાવલિ ખાલી થઈ, બેઉએ ઉત્તમ સ્થાન,
કર્યું કીર્તન ભાવે તદા, ભક્તે થઈ મસ્તાન.
સુખા વિઠોબા ઉભાજ રહ્યા નહિ હર્ષ ન માયો તુકાજીકો. ધ[illegible]

માલિની છંદ

દ્વિજવર મદ ટાળી, વાળીને ભક્તિ પથે;
કીર્તન મહિંગાળી, રાત રૂડી પ્રીમતે;
હરિભજન કરાવ્યું, સર્વને ધુમધામે,
પછી સુખથકી પ્રાતે, આપ ચાલ્યા સ્વધામે.

એવું અનેક વાર સિદ્ધ કર્યું છે, 'જો એક વશ થાય, તો તે[illegible] એક બસ થાય' ને આ કાળમાં એ અચ્ચી-અવતારરૂપે પણ એવા[illegible] એજ છે. એજ શ્રીકંઠ ગરૂડસવાર-ગજ માટે ક્ષીર સાગરથી[illegible] તેમજ તુકોબા માટે પંઢરપુરથી પ્રત્યક્ષ પધાર્યા એ માટે તો[illegible] એક પરચો બસ થશે.

પદ-'ઠમરીન' એ રાગ

ધન્ય તુકોબા સંત. સંત કહે, ધન્ય તુકોબા સંત
વળી વિઠુબા સંત, સંત કહે ધન્ય તુકોબા સંત. ટેક
એનિ એકાદશીએ પંઢરપુર, જઈ સમરે ભગવંત
સમુ ગેર ત્યાં કીર્તન કરીને, ફરે ઘેર નિશ્ચિંત. સંત
એક વખત આવ્યો શરીરમાં, શક્તિ ઘટી અત્યંત;
એકાદશી તે આવી પહોંચી, બાકી હૃદયની ખાંત. સંત
[illegible] ન બની શકાય ત્યાં, [illegible] ક્યાંથી [illegible]
[illegible] માટે પંઢ [illegible], ગયા તૈયાર શ્રીમંત. સંત

ઈ. કે [illegible] તો, પ્રારબ્ધ તો દરેકોએ [illegible]
[illegible] ભગવાનને કાંઈ કરેલું નથી, [illegible]

આતાં ધાવા વચનાચા, જાબ કળે તૈશા પાવ્યા;
બોલી લોં તેં આતાં, કાંહી જાણતાં નેણતાં,
ક્ષમા કરાવે અન્યાય પાંડુ રંગે માઝે માય.
સ્તુતિ નિંદા કેલી લાગે પાહિજે સાહિલી,
તુકા મ્હણેવિઠ્ઠલાદ, દીલા તેણેં પુરવા કોડ.

આ પ્રમાણે ઘણા વિસ્તારથી પત્ર લખેલ છે.

સાખી–'પ્રાણથી પ્યારા રામ' એ રાગ

પત્ર દીધો પ્રેમીને કર ઉર ઉત્તમ મળવા આશ;
તુકારામ બેઠા છે જોતા વાટ રાખી વિશ્વાસ.
ક્ષણ ક્ષણ યુગ જેવી વીતે છે પણ ન વિસરતા નાથ;
પત્ર લઈ ને ચાલ્યા પંઢરપૂર ભણી વૈષ્ણવ સાથ.

ચોપાઈ

વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ રટતા જાય, તાલમૃદંગ સંગમાં વાય;
હરખ ઉરે અનહદ ઉભરાય, ન સમજાય ક્યાં પંથ કપાય.
આવ્યા ચંદ્રભાગાને તીર, સ્નાન તિલકથી ઝગ્યાં શરીર;
ક્ષેત્ર પ્રદક્ષિણ પ્રાને કરી, તાલ મૃદંગ સંગ હરી સ્મરી.
આવ્યા મહાદ્વાર મોઝાર, નમ્યા ગરૂડજીને સહુ પ્યાર;
આવ્યા જ્યાં છે પુંડરીનાથ, નમ્યા ફરી ફરી ઉમંગ સાથ.
પછી તુકાના પત્ર અભંગ, ગાવા લાગ્યા ધરી ઉમંગ;
સુણતા જાતા પાંડુરંગ, થતા જાય અતિ વિહ્વળ અંગ.

જેવી અવતારની લીલા તેવી જ અર્ચારૂપે (મૂર્તિરૂપે) પણ કરે છેજ; ભક્તને તે વિશેષ અનુભવે છે ને ત્યારેજ અન્યને તેની ખબર પડે છે.

ચોપાઈની ચાલ

સુણી સંતમુખે તુકા વાણી, બોલ્યા રૂક્મિણીજીથી

ઉભા જે ઇંદના માથે, અડે શી શીશ તે આવે
દેવોના પણ દેવ તે, ગોવાળણીના નાથ
ધીરજ ધારૂં જાણીને, પવીત્ર પાવન આ
સુરો એ ન જે શકે પામી, જીવન મુજ તે હું હે સ્વામી
એવા શું દુર્ભાગી કે, ગયું લેયું શ્રીકૃષ્ણ
પણ વચને નવ સાંભળું, નિઠુર થઇ રે ક
આવ્યું કોઈ કામ શું ભારી, ગયા તેથી શું વિસારી
હું રીસાય તો કહે પછી, ત્યાં જઇ કોને ચાડું
કોણ હૃદય દુઃખ સમજશે, કોનો કેમ કું અ
ઘણી તો હુંજ છે રંગ, તારોજ છે જીવ મન
ત્હારૂં નામ સમર્યા કરે, હયું પાપ નવ
થયું મન મળવા તાતને, એ તે શી રોગ
બાળકનું જોર તે રોવું, ધરે પિતને રહાણું
મ્હારૂં કાજ જો નહિ કરો તો ભુડશે નવ
રાખીશ રોતા દાસને, તો થશે મગાશે
કોને કાજે છે મુખ ત્હારૂં, જોવું ન ગમે જો મુખ મ્હારૂં
ભુમ પાડી થાકયો છઉં, મન પહોંચ્યું પર મ્હાંથ
આવ્યા કંઠે પ્રાણ છે, હવે રહ્યું નવ
વાણીથી કામ ના થાય, પડું મનથી તો પર ગ્હાંથ
ઉભર સમ હારે પડી, દંડ પડે તે
મ્હારી વની સી વીનરચો, સંવ ધરીને
તેર કે આવીશ ઝટ ધાઇ, નાચીશ ગુણો ઉમર
એ છે અબ તો શક્તિ છે, હરવાની હજ મ્હાંથ
ધ્રુવ હોત તો સંત શીદ, શોધે વધુ દુઃખ
ન વિસરાતું નથી ખમાતું, વિઠુઆ વાહરે વાઢ છે.

આ અખા વસ્તુમાત્ર છે. તે પછી હજી હવાલ છે; ટેક
દસ્તાવેજી પુરાવા છે.

આતાં હે શ્રીવરીં ભાઠી આડકાવી મેલી,

આતાં ધાવા વચનાચા, જાબ કળે તૈસા યાર
બોલી લોં તે આતાં, કાંહી જાણતાં નેણત
ક્ષમા કરાવે અન્યાય પાંડ રંગે માઝે મા
સ્તુતિ નિંદા કેલી લાગે પાહિજે સાહિલ
તુકા મ્હણેવલાડ, દીલા તેસેં પુરવા કોડ.

...ા પ્રમાણે ઘણા વિસ્તારથી પત્ર લખેલ છે.

સાખી-'પ્રાણથી પ્યારા રાગ' એ રાગ

પત્ર દીધો પ્રેમીને કર ઉર ઉત્તમ મળવા આશ;
તુકારામ બેઠા છે જોતા વાટ રાખી વિશ્વાસ.
ક્ષણ ક્ષણ યુગ જેવી વીતે છે પણ ન વિસરતા નાથ;
પત્ર લઈ ને ચાલ્યા પંઢરપુર ભણી વૈશ્નવ સાથ.

ચોપાઈ

...ઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ રટતા જાય, તાલમૃદંગ સંગમાં વાય;
...રેખ ઉરે અનહદ ઉભરાય, ન સમજાય ક્યાં પંથ કપાય.
...યા ચંદ્રભાગાને તીર, સ્નાન તિલકથી ઝગ્યાં શરીર;
...ન પ્રદક્ષિણ પ્રીતે કરી, તાલ મૃદંગ સંગ હરી સ્મરી.
...વ્યા મહાદ્વાર મોઝાર, નમ્યા ગરૂડજીને સહુ પ્યાર;
...વ્યા જ્યાં છે પુંડરીનાથ, નમ્યા ફરી ફરી ઉમંગ સાથ.
...ડી તુકાના પત્ર અભંગ, ગાવા લાગ્યા ધરી ઉમંગ;
...ણતા જાતા પાન્ડુરંગ, થતા જાય અતિ વિહ્વળ અંગ.

...વી અવતારની લીલા તેવી જ અર્ચારૂપે (મૂર્તિરૂપે) પા...
...જ; ભક્તને તે વિશેષ અનુભવે છે ને ત્યારેજ અન્યાં...
...ખબર પડે છે.

ચોપાઈની ચાલ

...ી સંતમુખે તુકા વાણી, બોલ્યા રૂક્મિણીથી

તુકા જીવની ગંગાજી ભાગી, ગુણી શાન્તિ ગંગા
આપવા વાત્રિક આપણા સારૂ, તેને તજી જઇએ એ ન શ
તેમ તુકાને કેમ વિસારૂં, કહોની શું કરવું હવે સ

પદ-'ગમ ન પડે' એ રાગ

પ્યારા પ્રભુજી, કહે રૂકિમણી,
થી એમાં શું શોચ કરો, ગરૂડજીને મોકલો લેવા;
જશે વિના વાર, કરી પીઠે સ્વાર, ત્યારે દેવા. ગરૂડજ
લાવશે આ ઠાર, મહા હારે

મહેતાજીને તેમનાં પત્રનો જવાબ મૂર્તિથી મળ્યો હ
અને એજ રીતે એક તુકારામ બાવાને મળ્યાનું જણયામાં છે.

પદ-'કરમાં તું દિલ સાથ' એ રાગ

લખે પુંડરીનાથ, તુકા પર લખે પુંડરીનાથ,
મહી લેખણ વ્હાલે હાથ. તુકા પ
તુકા ચિરંજીવો રે, હૃદયનો દીવો રે.
પત્રાવળી અહીં સંતોની ભારે, તેમ નથી આવ્યો કું તારે
ગરૂડજીને મોકલ્યું પત્રહારે, તે પર એસી આવો ઝટ પ
થશે ત્યારે મને નિરાંત, તુકા પર લખે પુંડરીન
ગરૂડને આપીરે, ઉચર્યા પ્રતાપ
જાજો વેગે તુકો વાટ જુએ છે, ખાય પીયે કે ન પલકે સું
વારે વારે સંભારીને રૂવે છે, શુદ્ધ હૃદયને એ આપે
ગણો એને મારી જાત, તુકા પર લખે પુંડરી

લાવણી-'ધર્મ ધુરંધર'

પત્ર ધરી શિર સુધ ગરૂડજી ઉડયા ગયા પહોંચી,
પંઢરપુર ભણી જોઈ તુકોબા, રહ્યા હતા શોચી;
શિશુ જનની ને ચાતુક જળને ઝંખે મુખ ફાડી,
તેમ ટળવળી રહ્યા ત્યાં ગરૂડ ઉતર્યાજ અગાડી.

ખગપતિ જોઈ મોહી પડી પદ પ્રતિવંદ્યા પ્રીત ધરી;
ઉભા રહી કરજોડી ઉચર્યા મર્મ ન ચિત્ત ધરી.

પહાડી

બે કરજોડી કહે તુકારામ, કૃપા કરી કહો.
કેમ ગરૂડજી છે તો કુશળ ઘનશ્યામ. કૃપા૦
નિઠુર થયા રૂક્મિની પતિ, કઠણ કર્યું બહુ મન;
પરદેશીને પરહર્યો, સ્વતંત્ર છે શ્રીમંન.
ર્યા રાપ મુજ દિલધર્યા, એજ નરે સમજાય;
એ વિસર્યો પણ અહીં મને, પલકે યુગ સમજાય. કૃપા૦
આપ સદા રહો પાસમાં, તેથી સમજો ચિત્ત;
મો કહો જઈ એક મુજ, આશ ધરૂં એ ખચીત. કૃપા૦

ઝીંઝોટી–'પ્રભુજીરે' એ રાગ

તુકોબારે, ગરૂડજી કહે આવ્યો લેવા,
આવ્યો લેવા રાજી દેવા છેજ અહેવારે. તુકોબારે૦
વાંચો આ કાગળ, ઉભો છું આગળ,
ધન્ય કરીશ આજ સંત સેવારે. તુકોબારે૦
અશાત ધારી આ મોકલી સ્વારી,
આતુર ઉભો છું પહોંચાડી દેવારે. તુકોબારે૦
વાર કરો રીદ, જરી ન કરો ચિંત,
બેસ ઢેવાડે જાણે પહોંચ્યા ને વારે. તુકોબારે૦

ઉપેન્દ્રવજ્રા

[illegible] વાણી, [illegible];
[illegible], [illegible].

એમ આનંદીને હનુમાન કે ગરુડજીને [illegible]
કે આનંદ દેજો, એમ આનંદ [illegible]

ખૂબી એ કે પોતે સહે, પણ દાસભાવ ન ભૂલી જાય.

પદ–' દર્શના છબી '

કરજોડી બોલ્યા ગરૂડજીથી તુકારામ, ફેરી ફેરી કરતા પ્રણામ
આપ છો મારા સ્વામીનું વાહન આપનું ચહું સહુ વિધ સેવન
છઉં ગુલામનો ગુલામ; કરજોડી ઉચર્યા.
કૃપા કરી ઝટ આપ સિધાવો, વિનતી કરી હરિને તેડી લાવે.
કરો કિંકરને સકામ; કરજોડી ઉચર્યા.
આપને માનશે રૂક્મિણી સ્વામી, દાસનું દુઃખ જશે એથી વામી
કૃપા કરો દયાધામ; કરજોડી ઉચર્યા.

માલિની

ખગપતિ મતિ દેખી, ભક્તની એવી ખાસ;
ફરી ઝડપથી આવ્યા પુંડરીનાથ પાસ;
વિગત સરવ ભાખી, તે સુણી શ્રીનિવાસ;
રૂક્મિણી સહ ચાલ્યા, ભેટવા દાસ ખાસ.

આ રીતે માત્ર તુકારામનેજ પ્રભુએ સામા આવી પ્ર
દર્શન દીધાં હતાં એમ નથી. શબરી જેવી અધમ ગ
જાતિની એક સ્ત્રીને પણ તેની ભક્તિને વશ થઇ રામચંદ્રપ્ર
તેની ઝુંપડી સુધી ચાલતા જઇને દર્શન દીધાં હતાં. એ
રામાવતારના સમયે ખુદ રામચંદ્ર પૃથ્વી પર બિરાજતા
ત્યારે શબરીને તેમનાં દર્શન થાય, એમાં કંઇ ખાસ આ
હોય; તો તુલસીદાસજીને ચિત્રકૂટ પર તેજ રામાવતારની
રીમાં શ્રીરામચંદ્રપ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તે ખરેખર
યંજનક ઘટના છે; અથવા એમાં કંઇ અશક્ય કે અસં
નથી. ' ભક્તાધીન ભૂધર ' એજ વાત ચોક્કસ છે. એમ
ધામમાં રામપ્રભુની રાહ જોતા ભરતજીને તે પ્રભુ પોતે

હી પડે છે તેજ પ્રમાણે કલિયુગના આ ઘોર કાળમાં પોતાને ત્યાં
વાટ જોતા તુકારામને પ્રભુ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે આવીને મળે છે. આમ
મૂર્તિ પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરાવનાર ભક્ત એ મૂર્તિમાંથીજ પ્રભુને
આકર્ષી શકે છે તેનો આ દાખલો છે. આવા પૂરાવા તો અનેક
છે. હવે ભગવાન તુકારામને કેવી રીતે મળે છે, તે જુઓઃ—

કલ્યાણ-' આજે આનંદ થયો ' એ રાગ

વાટ જુએ છે તુકારામ, આતુર થઈ, નક્કી આવશે ઘનશ્યામ. આ૦
દિશા ભણી જોઈ રહ્યા ગ્રાઈ ચિત્ત ઝંખી રહ્યા છે ધરી હામ. આ૦
માત રુક્મિણી સાથ તાતશ્રી શું આવશે મુજ ધામ. આ૦
આંખ બાહુ ફરકે કહે શકુનો, મન કહે થઈશ સકામ. આ૦
વીતી રાત ઝંખતો પ્રાતમાં, જોયું નથી જાણ્યું થયું કામ. આ૦

એ વેળાના તેમના પોતાનાજ આ કાવ્યરૂપ શબ્દો જુઓઃ-

રાગ અભંગ

પૈલે આલે હરિ, શંખ ચક્ર શોભે કરીં,
ગરૂડ યેતો ફડકારે, ના ભી ના ભી મ્હણે ત્વરે,
મુકુટ કુંડલાંચ્યા દીપ્તિ, તેજેં લોપ લાગ ભસ્તિ,
મેઘશ્યામ વર્ણ હરિ, મૂર્તિ ડોળસ સાજિરી.
ચતુર્ભુજ વૈજયંતિ ગળાં માળ હે રૂળતી;
પીતાંબર ઝળકે કૈસા, ઉજળલ્યા દાહી દિશા.
' તુકા જાહલાસે સંતુષ્ટ ઘરા આલે વૈકુંઠ પીઠ.'

અર્થાત્ એ વાત પરમ પ્રમાણુ તરીકે સિદ્ધ છે કે, આ કલિ-
કાળમાં પણ જો પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તો મૂર્તિદ્વારા સર્વેશ્વરનો પ્રત્યક્ષ
સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. જે કેવળ મૂર્તિરૂપે પ્રથમ દેખાય છે તે
પોતાના મૂળ દિવ્યસ્વરૂપે ઘેર પધારીને દર્શન દે છે; આ

શ્રદ્ધાનું આકર્ષણ ? આવી વાતો પર આજકાલના વિતંડાવાદી મગંડીઓને શ્રદ્ધા ન થાય તેનું કારણ તેઓનાં હીનભાગ્યજ છે. પ્રભુ સર્વેશ્વર છે અને તે શ્રીહરિ એકજ છે. તે આ રીતે ભક્તજનની મનઃકામના પૂરે છે. શાંતતા આવી પોતાના ભક્તજનની કથા આગળ ચલાવીએ. મૂળ આધાર આપણી પદ્ધતિમાં ભક્તિવિજયકારનોજ લેવામાં આવ્યો છેઃ—

પદ-'લચક મચક'

આ હા હા હા ! ઝળળળળળ પ્રકટયા જગરાયા; ઝળાય અ
ઉઠી ન શકે થઈ હરખે આકુળ વ્યાકુળ કાયા.
ઉતર્યા નભમાંથી તાત, ગરૂડસ્કંધ જગતનાથ;
સંગ રૂક્મિણી શ્રીમાત, પુરણ પરખાયા.
ઘન વીજળી રવિમાંહે, વસન ભૂખન ઝગે કાય;
શોભા સમુદાય વેદ અંગમાં સમાયા.
ફરી ફરી પડે પાય, ફરી ફરી નીરખે જાય;
નવ ધરાય ચરણ રહાય રાફળ કરે કાયા.

પદ-'ધન્ય ધન્યરે ઓ સજની'

ધન્ય ધન્ય દેવ દયાળા કર્યું તુકારામ તણું કામરે; જ
જે સદા ઇટપર ઉભા તે ઉભા ભક્તને ધામરે, જ
વર માગ માગ કહે સ્વામી, હું તારો છઉં હમે
થયો મુજ વિયોગમાં દુર્બળ, બહુ સહી હું સારકે
પુરી એ પરીક્ષા જોઇ, તું સમ ન ભક્ત કોઈ. જય
તેથી હું ગયો છું મોહી. અહા હા હા. જય૦ [જોઇ સો
'જો એક વશ થાય તો, તે એક બસ થાય.'

પરંતુ તુકારામ તો જવાબ આપે છે કેઃ—

વધા તુકારામ કરજોડી, માગું છું એજ વરદાનરે. જ

પણ ન જશો ચિત્ત છોડી, પ્રેમે ગાઉં ગુણગાનરે. જય૦
ભક્ત સંગ રહો નિત્યે, એ બન્યોજ રહો પ્રસંગરે. જય૦
ગર્ભવાસ છો વીતે, ન પડે ક્ષણ સ્મરણે ભંગરે. જય૦
ણી છે એજ મ્હારી, અન્ય વાત છે અકારી. જય૦
તિ જ છે ત્હારી પ્યારી, વાહ વાહ વાહ! જય૦

કારણકે તેઓ જાણે છે કે, 'એથી સર્વે સધાય' ને તેથી ત બીજું ચાહેજ નહિ.

ભુ કહે મને ભૂખ લાગી, આવ્યો દ્વાદશી એ પ્રાતરે. જય૦
ા ઉઠ્યા ઘણા બડભાગી, લાવ્યા ગરીબ તે ભાતરે. જય૦
ા પાઈ ખાળ પહેરાવી લક્ષ્મી સહ શેવ્યા નાથરે. જય૦
ભાવે દંપતિ જમાડી, પોતે પછી લીધો પ્રસાદરે. જય૦
દય કમળે ધરી, કૃતાર્થ એ દાસ ઠરી. જય૦
ીતુકા શ્રી સાધુ હરિ. જય જય જય૦

અંત સમયે પણ તુકારામે એવા ઉમંગથી આ દુનિયા છોડી છે કે તે ક્યાં રોઈ ગયા, તે પણ કોઈ સંપૂર્ણ સમજી શક્યાજ નહિ. કારણકે તેમણે પોતાના દેહને આ પૃથ્વી પર સંયોગ નથી, તો પછી મરણ સમયનાં સ્નાન, ધ્યાન, દાન, સ્મરણ, તીર્થવાસ વગેરેની તો વાતજ શી? અહા ઉદાર [illegible] પિતામહ આદિને તો પિતૃભક્તિના બદલામાં [illegible] આપવું બદલામાં ઠર્યું, અને તે પણ તેમનું [illegible] [illegible]

એકથીજ સર્વ સર્યું હતું. તેમનો આ સંસાર અદ્ભુત ને અપૂર્વ છેઃ—

હોરી

તુકોબા શ્રી વિઠુબાના પ્યારા, રહ્યા પછી પલકે ન ન્યારા.
ફાગણ માસે રહીને અવાસે, વરસાવી કીર્તનધારા;
ડોલોત્સવ દિન નિશભર રહી લીન, પ્રાતે પૂરા પરવાર્યા;
તુકે
ચોવીસ અભંગ ઉચાર્યા.
વધા વ્હાલા છેલ્લું વ્હાલા ભાવિકજન,
ન ભૂલશો આ બોલ મ્હારા;
મતાંતરે ન ફસીને રહેજો, પાંડરંગ સ્મરનારા;
તુકે
કરો બીજા તર્ક ન્યારા.

કારણકે તેમણે અનુભવથી સિદ્ધ કર્યું હતું કે, 'ર... વશ થાય, તો તે એક બસ થાય.'

જાઉં જાઉં જાતે પ્રભુ ધામે, સંગી થાઓ કોઈ મ્હારા;
સાથ ન સમજ્યા એક ભાવિકે, જાય ક્યાંથી પછી ધારા;
તુકે
જેના હતા તર્ક નઠારા.
જુદાં જુદાં તીર્થધામ અટકળે તર્ક કરે ન્યારા ન્યારા;
જને ન જાણ્યું જાય જગ છાડી, ઇન્દ્રાયણીના કિનારા;
તુકે
સુધી આવ્યા સાથી બિચારા.
પચીસ અભંગ ભાખી ત્યાં પછી સ્નેહે શ્રીકંપ સંભાર્યા;
તેનું વાણ્યું તેજ લોકો અંજાયા, ઢાંઈ ગયા જગાધારા;
તુકે
સમજ્યા સમજુ જન સારા.

શ્રુતિ કહે છે-'*નિરંજનઃ પરમં સામ્યમુપૈતિ દિવ્યમ્*'- ...ના ભગવજ્જન સર્વ પ્રકારે નિર્લેપ થઈને એ પ્રભુની સમાનતાને પામે છે.' આવી સમાનતા ક્યારે થાય છે

ેનાથી ગમે તે કામ લઇ શકે છે. ઘણા ધર્મવાળાઓ
ાને છે કે પરમેશ્વરે જીવને ઉત્પન્ન કર્યો છે અને તેને
શરીર તથા સાધન તેને આપ્યું છે; હજી પણ તે
ે ગમશે તે પ્રમાણે તે કરશે. અર્થાત્ પરમેશ્વરની
ં બધું બની રહ્યું છે, તેમની ઇચ્છા વિના ઝાડનું
ણુ હાલી શકતું નથી. એટલે તેજ સર્વનું યથેષ્ટ કરે
પાસે કરાવે છે. 'ધણીનો કોઇ ધણી નથી' 'તે
ે તેમ રહેવું' 'કૃષ્ણને કરવું હોય તેમ કરે' અને તે
ે તેથી પ્રસન્ન રહેવું. આનું નામજ આસ્તિકતા ને
ની શ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના
ે તકરાર કરેજ કેમ? સ્વામી સેવક પાસે મસ્તક માગે
ી ના પડાય? એમાં તો ઊલટો વિશેષ આનંદ
ે. 'તારી ઇચ્છા પૂરી થશેજ' આવો બાઈબલનો
; અને પોતાનું કે પોતાનાઓનું ગમે તેવું અનિષ્ટ
ોપણ 'શુકર અલહમદોલીલાહ' એ રીતે પ્રભુનો
માની તેની પ્રશંસા તથા ગુણોજ ગાવા જોઇએ. કારણ-
પોતેજ જો ન હતા તો આપણું કંઇ હોયજ ક્યાંથી?
પણને ઉત્પન્ન કર્યા એજ તેમની મોટી વાત છે; ઉપ-
ે, ઇન્દ્રિયો વગેરે જે કંઈ તેમણે આપ્યું છે અને તે
આપણી પાસે રહે ત્યાંસુધી પ્રભુનો ઉપકારજ આપણે
છે. અમુક અપૂર્ણ કેમ આપ્યું? અમુક લઇ કેમ
? એમ કહેવાનો કોઇ [illegible] કજ નથી. એટલે આપણી
ફરજ છે કે, પ્રભુને [illegible] તેમના ગુણો ગાવા,
[illegible] વધાવો કરવી, [illegible]
[illegible] કંઈ વિચાર ન [illegible]
[illegible]

कुंवरबाईनुं मामेरुं (मोसाळुं)

[साधनभक्ति-विषय]

પૂર્વરંગ

પદ–રાગ પ્રભાત

ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સહાય,
પ્રીતિથી સ્વવશ થઈ જાય જગરાય.
અન્ય ઉપાય કઠણ અનુ કલિમાં,
આ તો સદા સહુથી સુખેથી કરાય. ગુણ૦

ઇશ્વર એકજ છે; તે સર્વનો સ્વામી છે; સર્વ કર્ષ્ટ જ છે. તેથી હરકોઇ વસ્તુનો તે યથેષ્ટ ઉપયોગ કરે, તેમાં નાથી કંઇ બોલાયજ નહિ. બોલવું કામ પણ ન લાગે; તેના જેવી શક્તિ કોઇમાં પણ નથી. હરકોઇ જીવનું જીવ જ્ઞાનત્વ, આનંદત્વ તે પરમેશ્વરનુંજ છે; એટલે સર્વ પ્રકારે નિરંકુશ, સ્વતંત્ર અને સર્વસત્તાધીશ તે પરમેશ્વર પોતાની તે વસ્તુનો ગમે તે ઉપયોગ કરે તો તે અઘટિત નથી. આપણે વાવેલાં વૃક્ષોને આપણે ઉછેરીએ, કાપી નાખીએ કે તેને બદલે બીજાં વાવીએ, તેમાં કોઇ બીજાથી કંઇ કહી શકાય નહિ. એજ પ્રમાણે પરમેશ્વર હરકોઇ જીવને ગમે તે રૂ

ને તેનાથી ગમે તે કામ લઇ શકે છે. ઘણા ધર્મવાળાઓ માને છે કે પરમેશ્વરે જીવને ઉત્પન્ન કર્યો છે અને તેને તે શરીર તથા સાધન તેને આપ્યું છે; હજી પણ તે ઈશ્વરને ગમશે તે પ્રમાણે તે કરશે. અર્થાત્ પરમેશ્વરની મરજીથીજ બધું બની રહ્યું છે, તેમની ઇચ્છા વિના ઝાડનું પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી. એટલે તેજ સર્વનું યથેષ્ટ કરે છે, બીજા પાસે કરાવે છે. 'ધણીનો કોઇ ધણી નથી' 'તે રામ રાખે તેમ રહેવું' 'કૃષ્ણને કરવું હોય તેમ કરે' અને તે જે કંઇ કરે તેથી પ્રસન્ન રહેવું. આનું નામજ આસ્તિકતા ને ઈશ્વર પરની શ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે તકરાર કરેજ કેમ? સ્વામી સેવક પાસે મસ્તક માગે તો સેવકથી ના પડાય? એમાં તો ઊલટો વિશેષ આનંદ થવો જોઇએ. 'તારી ઇચ્છા પૂરી થશેજ' આવો બાઈબલનો સિદ્ધાંત છે; અને પોતાનું કે પોતાનાઓનું ગમે તેવું અનિષ્ટ થઇ જાય તોપણ 'શુકર અલહમદોલીલાહ' એ રીતે પ્રભુનો ઉપકારજ માની તેની પ્રશંસા તથા ગુણોજ ગાવા જોઇએ. કારણ-કે આપણે પોતેજ જો ન હતા તો આપણું કંઇ હોયજ કયાંથી? તેમણે આપણને ઉત્પન્ન કર્યા એજ તેમની મોટી વાત છે; ઉપરાંત શરીર, ઇન્દ્રિયો વગેરે જે કંઈ તેમણે આપ્યું છે અને તે જ્યાંસુધી આપણી પાસે રહે ત્યાંસુધી પ્રભુનો ઉપકારજ આપણે માનવાનો છે. અમુક અપૂર્ણ કેમ આપ્યું? અમુક લઇ કેમ કેમ લીધું? એમ કહેવાનો કોઇને હકકજ નથી. એટલે આપણી તો એજ ફરજ છે કે, પ્રભુને ચાહવાજ, તેમના ગુણો ગાવા, તેમની કીર્તિ વધાર્યા કરવી, તે ગમે તેટલું કષ્ટ દે કે દંડ કરે તોપણ તેનો કંઈ વિચાર ન કરવો, જે કંઇ તે ભોગવવા દે તેમાં સંતોષ રાખવો, જે કંઇ તે લઇ લે તે માટે તકરાર

પણ તેથીયે સંતુષ્ટ રહેવું; તેવું છે ને તે થઈ રહે
માનવું, જેમ તે રાખે તેમ રહેવા પ્રસન્ન રહેવું, એ
કસોટી છે. આ જગત એ આપણી કસોટી છે. આપણે દુ
આવ્યા ત્યારે આરંભમાંજ અડચણો આવી, કે વચમાં
અંતે અડચણો આવી તે વેળા આપણો પ્રભુપ્રેમ કેવો રહે
તે ઈશ્વર તપાસે છે. એવા કસોટીના સમયે પણ
વવી, પ્રભુના ગુણોજ ગાવા ને સંતુષ્ટ રહેવું તે ઘણુંજ
છે. એ વેળા મુખથી બડબડ ન થાય, મનથી ગરબડ ન
તો નિશ્ચય પ્રભુપ્રીતિ મેળવી શકાય છે. ગમે તે સ્થિતિમાં
ગમે તેવા દેશકાળમાં પ્રભુસ્મરણ તથા પ્રભુગુણગાન
રહે, તેનું નામજ ઈશ્વરપરાયણતા અથવા સાધનદશા
આવે છે; તેથી જે ફળ મળે તેજ પરમેશ્વરની પ્રીતિ છે.
પ્રીતિ થવાનું કારણ આપણી અડગ ઈશ્વરશ્રદ્ધાજ છે.
અહીં કહેવાયું છે:—

ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સાથ,
પ્રીતિથી સ્વવશ થઈ જાય જગનાથ.

બસ આજ પરમ સિદ્ધાંત છે. અનેકની આજ અંતિમ
છે, વર્તનમાંયે આવું બન્યું છે ને બને છે. ઈશ્વરના ગુણ
પરિણામ આજ છે કે, 'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે.' આપણે
હીએ કે જેઓ ભજે છે તેઓ ન્યાલ થઈ જાય છે અને
અંતથી પેની કરે છે તેઓનો બેડો પાર થઈ જાય છે; તેમ
'[illegible] [illegible]' —એ બધામાં
[illegible] ન્યાલ થઈ જવાતું નથી કે [illegible] બેડો પાર
[illegible] આવી મનાતું નથી કે સત્વર [illegible] બની
નહી. પ્રથમ દરેકેદરેક કાર્યસિદ્ધિ માટે સાધનદશામાં પ્રવેશ

ડે છે; અને ક્રમશઃ તેને વળગ્યા રહે તો ન્યાલ થાય ને તોજ
ાર થાય છે. એજ પ્રમાણે ' ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે
' પણ તે ક્યારે? ને શાથી ? ' પ્રીતિથી સ્વવશ થઇ જાય
ય.'એજ સાધનભક્તિથી પરમાત્માપર એવા પ્રકારની પ્રીતિ
ાય કે જેથી તે વશ થાય અને તેજ સાધનભક્તિ જ્યારે
ભક્તિ 'નું સ્વરૂપ પકડે છે ત્યારે ' ગુણ ગાયે જે ચાહે તે
' જેમ મંત્રનો જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે, એટલે
તે દ્વારા જે ઇચ્છે તે થઇ શકે છે; અને મલ્હાર નામનો રાગ
ગાતાં સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે ગાવાથી વરસાદ વરસે છે;
કોઇની પાસે દરરોજ માગ્યા કરવાથી તે પ્રસન્ન થતાં તેની
ેની ઈષ્ટ વસ્તુ મળે છે અથવા કોઇ ફળદાયી વૃક્ષને હમેશ
ી સીંચવાથી અમુક કાળે તે ફળ આપનાર થાય છે, તેમ
શઃ નિત્ય શ્રીહરિના 'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાય,
ીતિથી સ્વવશ થઇ જાય જગરાય.'

પરમાત્મા સર્વના સ્વામી છે, સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્ર છે અને
ોદ માટે સૃષ્ટિને સર્જે છે, તેથી સૂત્રધારની પેઠે કોઇને ઠગનો
ા કોઇને બ્રાહ્મણનો સ્વાંગ ધરાવી તે દ્વારા તેને લગતાં કામો લે
; તેમાં કસોટી કરે છે અને એના કામોનો બદલો છેવટ આપે
છે. આ માન્યતામાં ઈશ્વર પર એટલી બધી શ્રદ્ધા રાખવાની
હોય છે કે તે પરમેશ્વર ન્યાય કરે છે કે અન્યાય કરે છે તેનો
વિચાર કરવામાં પણ પાપ ગણાય છે. આવી શ્રદ્ધાવાળા ખરે-
ખર બહુજ ઓછા હોય છે; જે કોઇ છે તે કામ સાધી લે છે;
પણ એમાં જે વિશેષ રહસ્ય છે તે એ જાણવામાં આવે તો
ઇશ્વર પ્રતિ વિશેષ શ્રદ્ધા વધે છે. આ રહસ્ય આવું છે કે, પર-
મેશ્વર ન્યાયી ને દયાળુ છે; તેમણે આપણા માટે જે આ સૃષ્ટિ-
લીલા કરી છે તેમાં અમારા કર્મ પ્રમાણે અમને ફળ

ન્યાય તથા કૃપાથી જેને જેટલી સહાય જોઈએ
તે આપે છે; આવા દયાસાગર તે છે, એમ
શ્રદ્ધાથી જેઓ તેમના ગુણો ગાય છે તેમને 'જે
એ અનુભવ સત્વર થતાં ઉત્સાહ વધે છે ને વિશે
ગુણો ગવાય છે. આ માન્યતા પ્રથમની માન્યતા
ઉત્તમ છે, ને તે દ્વારા સાધનભક્તિનું અનુષ્ઠાન
થાય છે. પ્રથમની માન્યતામાં 'ઈશ્વર કરે તેજ
ત્યારેજ થાય' એ વાત છે; ત્યારે બીજી માન્ય
મેશ્વર કસોટી કરે છે, તેમાં જો પાસ થાય તો તેમની
છે' એ વાત છે. આ બન્ને વાતોમાં જો કે વિરોધ દે
છેવટે નિર્ણય તો આવોજ થાય કે કરવું, કહેવું, રહેવું
બોઝે તો આપણા ઉપરજ છે, એટલે આપણે જો
કરીએ તો તેમની પરીક્ષામાં પાસ ઠરેલા બની તેમની
પાત્ર બનીએ છીએ. 'ગુરુ ગાયે જો ચાહે તેમ થાશે,'
ચેતન-કૃત્ય પ્રથમ છે અને ઈશ્વર-કૃત્ય તે પછીનું છે, જો કે
જેવો જેટલો પરિશ્રમ હોય તે પ્રમાણે તેટલુંજ કૃપા
વશ થાય છે; પણ તે પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ કરવાથી તે
પરિપક્વ જણાયાથી સાધનભક્તિનું સ્વરૂપ બને છે અને
આપણેજ માટે આપણેજ કરવાની નક્કી થાય છે. જો કે
પણ આ વધુ વિચાર તો છેજ કે આ સર્વ કંઈ તે
પ્રભુનું જ છે છતાં તેમણે પોતાની સત્તા અને વસ્તુએ
અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે વાપરવા આપેલી છે; પરંતુ કઈ
કેમ વાપરવી અને તેનું શું ફળ મળે છે તે બાબત માટે
આપણને શરીર, ઇન્દ્રિયો તથા શાસ્ત્રો આપેલાં છે, તે
આપણે જાણી લેવું જોઈએ કે અમુક કરવાથી કે નહિ કર
... ફળ થાય છે અને અમુક પ્રકારનું જ કર્તવ્ય

ો, વિહાર કે વિચાર આપણા શરીરને યોગ્ય હોઇ કરવા
છે; આમ જાણવાથી ને તે પ્રમાણે કરવાથી સુખપૂર્વક સાધ-
અનુષ્ઠાન થતાં સર્વ ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ તથા અનિષ્ટની નિવૃત્તિ
તેજ ઇશ્વરદત્ત વસ્તુઓ સગવડ આપનાર થઈ પડે છે;
તે પ્રમાણે જે વર્તે તેના મનોરથો પણ તેજ પ્રભુ પૂરા કરે છે.
ઉદાર સ્વભાવવાળા પરમેશ્વર છે, એમ સમજીને તેમના
ગાન કરતાં કોઇ જુદોજ આનંદ મળે છે ને તે ગુણગાન
શુદ્ધ ઉપકારવૃત્તિપૂર્વક ગવાય છે.

હવે અહીંજ આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે જો ન્યાય એજ ઇશ્વરી
નિયમ છે તો ગુણો ગાવાથી શું? એ તો ખુશામત કરી કહેવાય.
જ્યાં ખુશામત છે ત્યાં ન્યાય અન્યાય ક્યાં જોવાય છે? ખુશા-
મત એ શબ્દ એમજ સૂચવે છે કે તે કરનાર ઠગ છે અને જેને
કે તે કરવામાં આવે છે તે મૂર્ખ છે. અર્થાત્ ખુશામત એટલે
ઠગાઇ કરીને સામાની મૂર્ખાઇનોજ લાભ લેવાનું કરે છે. વળી
સ્તુતિ* એટલે પ્રશંસા કરવી, તે પણ પરમેશ્વરના સંબં-
ધમાં વસ્તુતઃ બનવું અશક્ય છે. કારણકે પ્રશંસા એટલે જેનામાં
જેટલા ગુણો હોય તે કરતાં અધિક વર્ણવી બતાવવા, તે પર-
માત્માના વિષયમાં ક્યાં બની શકે તેમ છે? જુઓ:—

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

* [illegible]
[illegible]

...ો સંભવજ ક્યાં છે? છતાં તેમના પર કૃપાઈ [illegible]
...આરોપ કરવો તે કેવળ અજ્ઞાનતાજ છે. માત્ર [illegible]
...આકાશમાં ઊડે છે તે [illegible]
...વાથી કહી શકાય [illegible]
...ને ઓળખનારો [illegible]
...અપમાન કરતો નથી; [illegible]
...ઈ પણ જાણવાને સમર્થ નથી [illegible]
...હે તો તેથી તેમનું અપમાન થતું નથી. [illegible]
...છે, માટે ગુણગાન સંપૂર્ણ કરવા [illegible]
...તો કોઈથી પણ બની શકે તેમ નથી [illegible]
...ય તેટલા ગાય, તે કંઈ અરાણ કરતો [illegible]
...દ્ દુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ-ગુણગાન [illegible]
...કરનારો કોઈપણ કદી દુર્ગતિને [illegible]
...ને કોઈ વાસ્તવિક જાણતું નથી છતાં [illegible]
...ની પેઠે દોડે છે; વરસાદ પડે છે ત્યારે [illegible]
...ટલે તે કહે છે કે, મારૂં ટાંકું ભરાયું [illegible]
...અથવા અમુક ઇંચ વરસાદ થયો; ત્યારે [illegible]
...રીઓ પાણીથી છલી ગયો છે, એટલો બધો [illegible]
...એનું કંઈ પ્રમાણ નથી; અથવા આર [illegible]
...પડી જયું છે; એ પ્રમાણે જો કોઈ [illegible]
...આપ કરે છે, તેજ પ્રમાણે પરમેશ્વરના [illegible]
એટલે જેને જેટલા જણાય તેટલા તે [illegible]
સરોવર આખુંય કદી પિવાતું નથી [illegible]
શાંત થાયજ છે, તેજ પ્રમાણે પરમા[illegible]
તેથી અધિક ગવાઈ શકાતા નથી, [illegible]
પ્રમાણે બુદ્ધિ ગાય તેટલાથી પણ [illegible]

નામજ પ્રભુનું ગુણકીર્તન કહેવાય છે. આ રીતે ગુ પદ્ધતિ કેવળ આપણામાંજ છે એમ નથી; સર્વ દેશે પ્રજાઓમાં તે તે ધર્મની દૃષ્ટિએ જેટલાં જેઓ ગાઈ શ પરમેશ્વરના ગુણો સૌ ગાય છે; તેમાં કેટલા સ્તોત્રરૂપે રૂપે, નિમાજરૂપે કે મંત્રરૂપે પણ પરમેશ્વરના ગુણો આમાં બે વિભાગ છે. પ્રાર્થના-માગવું તે એક વિભાગ સ્તવન-કીર્તન એ બીજો વિભાગ છે. સ્તવન-કીર્તન પ્રાર્થના થઈ શકે છે. ' એ પ્રભુ ઉદાર છે, દયાળુ છે, એમ જે કહેવું તે કીર્તન છે-સ્તવન છે અને પોતે અપૂર્ણ તેમની પાસે જે કંઈ માગવું તે ' પ્રાર્થના ' છે. દ્રૌપદી પ્રભુએ પૂર્યો, તે તેણે કરેલા ગુણકીર્તનથી. પોતાના ગુણોનો તેણે અમલ કરી બતાવ્યો, તેનું એ દૃષ્ટાંત છે; પ્રભો! અમારાં દુઃખ દૂર કરો, અમારી લાજ રાખો ' એમ કહેવું તે પ્રાર્થના છે. દરેક આસ્તિક જનસમુદાય આ ગુ તથા પ્રાર્થના કરે છે. મુસલમાનો દરરોજ પાંચ વ શુક્રવારે મસ્જિદમાં સર્વની સાથે કરે છે; ક્રિશ્ચિયનો પણ વખત ને રવિવારે દેવળમાં સર્વની સાથે કરે છે; શનિવારે તથા આપણા શૈવો સોમવારે ખાસ વધુ કરે જ્યારથી તે તે ધર્મો અસ્તિત્વ ધરાવે છે ત્યારથી સૌ તે તે કરે છે અને માને છે કે તેથી અવશ્ય લાભજ છે. [illegible] [illegible]ઓના પ્રામાણિક ઇતિહાસથી એજ આખરે સિદ્ધ થાય છે

[illegible] ભાવે જે ચાહે તે થાયે સદાય,
પ્રીતિથી [illegible] [illegible]

[illegible] માં પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાના [illegible]
[illegible]

અલ્પ ઉપાય કઠણ બહુ કલિમાં,
આ તો સદા સહુથી સુખેથી કરાય.

એવો સરળ ને સહેલો આ ઉપાય છે, જેનું ફળ—

ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાય, [કારણકે—]
પ્રીતિથી સ્વવશ થઇ જાય જગરાય.

આ પ્રમાણે સર્વને માન્ય તથા આર્ય-અનાર્ય શાસ્ત્રોથી, ...ાનથી, શિષ્ટાચારથી તથા ઇતિહાસોથી સાધનભક્તિ તેજ ...સિદ્ધ થાય છે અને તે દ્વારા થતી સિદ્ધભક્તિ એટલે ...ેશ્વરવિષયક પ્રીતિથી તે જગરાય સ્વવશ થઈ જાય છે. આ ...દ્ધાંતમાં વધુ યુક્તિ પણ આવશ્યક છે.

પરમેશ્વર તો પૂર્ણકામ છે. તે એકજ પોતે પોતા માટે બસ ...તે સ્વતઃ સ્વરૂપેજ અનંત છે અને 'प्रज्ञानमानंदं ब्रह्म— ...નસ્વરૂપ તથા આનંદસ્વરૂપ છે.' તે એવા આનંદનિધાન છે કે ...ણે સમસ્ત વિશ્વમાં પોતાના આનંદની માત્ર 'मात्रा' અમુક ...શજ મૂકેલો છે, જેથી સકલ જગત જીવી રહ્યું છે ને આનંદ ...ભુવી રહ્યું છે. એટલે તેમના સ્વરૂપાનંદની આગળ વિશ્વ-...ના તથા વિશ્વનો સમગ્ર આનંદ કંઇ હિસાબમાં નથી; આ ...ન સત્ય છે અને વળી તેમણેજ જગત રચ્યું છે એ પણ જો ...ત્ય છે તો તે શા માટે રચ્યું છે? આનો ઉત્તર એજ છે કે ...લીલા માટે.' કોઈ પણ જાતના પરિશ્રમ વિના, પોતાને કંઇ ...ણ ખાસ ઉપયોગીતા વિના કેવળ લીલા માટે આ સૃષ્ટિરચના ...મણે કરી છે; અને ખરી રીતે તો 'जगतामुपकाराय'—જગતનો ...પકાર કરવા માટેજ તે પરમેશ્વરની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ હોય છે. ...સંખ્ય આત્માઓને સાધનોરૂપે શરીર, ઇન્દ્રિયો, પૃથ્વી, ...ગ્નિ, વાયુ, આકાશ, શક્તિ, શાસ્ત્રો તેમણે એટલાજ

આવ્યાં છે કે જે દ્વારા ધર્મ, અર્થને કામ એ ત્રણ પ્રાપ્ત કરી છેવટે મોક્ષને પણ તેઓ મેળવી શકે ને સ્વસ્વરૂપ તથા પરસ્વરૂપે પોતાને પામી શકે તેવી એ ગોઠવણ કરી છે. આવી સર્વ માટેની વ્યવસ્થા કરવ પોતાને કંઈ લાભ જરૂર હોય અથવા તેમની પ હોય તેવું કંઈ પણ નથી; માત્ર સર્વ ઉપરની કૃપા અને કલ્યાણ થાય એજ ઉદ્દેશથી કેવળ પરોપકારાર્થેજ આ રચના તે ન્યાયી ને દયાનિધાન પિતાએ કરી છે. તે પ્રભુની ખાસ મોટામાં મોટી દયા તો એજ છે કે, સર્વ સફળ કરવો, સર્વને કલ્યાણ માર્ગે દોરવા અને અકલ્યાણ કે દુ:ખજનક માર્ગથી અટકાવવા. આ સત્ય વસ્તુ જાણવામાં હોવી જાઇએ કે:—

જો જે જગમાંહે હું આવ્યું રે, દીધું તે તો આપ
માના ઉદરમાં આપે તન કીધું તૈયાર;
તે આપ્યું ત્યારેજ થયો છે મ્હારો આ અવતાર.

આ શરીરરૂપી કેવો ઉત્તમ ઉતારો છે! તેમાં ગોઠવણ છે! તે માટે વળી ઘર, સરસામાન, પૃથ્વી, જળ વગેરે જોઈતું મળી શકે. જ્યાંસુધી અશક્ત હોઈએ ત્યાં અન્યની સહાય, અને પછી પણ જો બરાબર આશા આવે તો જે ચાહીએ તે પ્રાપ્ત થાય, એવા ઉપાયો પણ સહાયકો પ્રભુએ તૈયાર રાખેલા છે. આ કેવો ઉપકાર! એ જ્યારે સમજાય છે અને પ્રતિક્ષણ અનુભવ છે ત્યારે કીર્તન કરવાની તો શી વાત! પણ એની મેળે કરાઇ જવાય છે; અને ખરૂં કીર્તન પણ તેજ છે. ભક્તજનો તેનુંજ રટણ, સ્મરણ થયા કરે છે ને તેનીજ લગની લાગે

સામે સામે ધામે ધામે, બિરાજે ઘનશ્યામ;
મનહર દુઃખહર સુખકર સુંદર, અદ્‌ભુત એનાં કામ.
હું તો પળપળ દેખું દયાળ પરચા તારી પ્રીતિના. [એમ]
આંધળાની અગવડ જોઇનેરે, કેમ ના કરે વિચાર,
આંખો દીધી અણમોલ બે એ તે કેવો ઉપકાર.
ખાવા પીવા એજ આપે, સુતા રક્ષે છે રાતે,
ઉઠાડે પાછા જાતે. [ઇત્યાદિ].

'ન દેખું હું ત્હારા વિનાનું બીજું,
ન લેખું હું ત્હારા વિનાનું બીજું.' [અને વળી].
'સીતાવર જે કાંઈ કરશે રે કરશે સારૂં,
શીદ રાખું શિર હું જોખમ રે ફોકટ મ્હારૂં.'

એ રીતે જેમ જેમ પરમેશ્વરના સ્વભાવનું, તેમના ગુણોના પ્રભાવનું અને તેમના દ્વારા પોતાને મળતા સર્વ લાભોનું જ્ઞાન વધતું જાય છે તેમ તેમ તેમનું કીર્તન થતુંજ જાય છે, ને તેમાં- શ્રીજ નરસિંહ મહેતાના શબ્દોમાં—

મને હરિ ભજવાની ટેવ પડી,
મ્હારો નાથ ન વિસરે એક ઘડી.

થઈ જાય છે. 'નારદ બીજાના નાદ બંધ થાય, ને મન ભક્તિને સંભારે' એમ માત્ર ત્રિકાળીજ થતું કીર્તન કેવળ વાચિકજ નથી રહેતું પણ 'श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम्' એ નવધા ભક્તિનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ તથા પાદસેવન પણ એ દ્વારા થવા લાગે છે; એટલુંજ નહિ પણ એ કીર્તનથીજ ધ્યાન, [illegible] સમાધિ વગેરે [illegible] [illegible]

કબીર નામ હૃદે ધર્યો ભયો પાપકો
માનો ચીનગી આગકી, પડી પુરાને

જેમ કીટો ભમરીનું ધ્યાન કરતો ભમરીજ
એ ન્યાયથી અથવા 'પ્રભુ પારસ તુજ સંબંધે પ
છે' એ સત્ય અનુભવીઓના ઉદ્ગાર પ્રમાણે સંગ
છે, જેથી આત્માની મલિનતા ભાગે છે ને પરમા
તાનો પટ આપણામાં લાગે છે. જેમ હરકોઈ ક
સંગથી અગ્નિજ બને છે, હરકોઈ આકૃતિવાળું
પડતાં તે સ્વરૂપજ બની જાય છે તેમ જો કીર્તન
સંપૂર્ણ થાય તો છેવટે સાધનદશામાંથી નીકળી
દશામાં જઇ પહોંચે છે-સિદ્ધ ભક્તિરૂપે પરિણમે
બંધ પડી જાય તોયે મન કામ કર્યા કરે છે; તે
જીવનજ કામ કરે છે, ને તેથી આત્મા વિશુદ્ધ બને
માટે તે પ્રભુનોજ સંગી બને છે. બસ, આ સિદ્ધાં
યુક્તિઓ તથા ન્યાયોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. સુ
આ સિદ્ધાંતનો વિચાર કરી સત્વર નિઃશંકપણે સ્વીકા
એ રીતે તો 'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાય.'

એ વાત પણ ચોક્કસ અનુભવની છે કે એ પ્રભુ
નથીજ પ્રાર્થના કરવાનું મન થાય છે અને તે દ્વારાજ
નમાં વર્તવા પ્રેરણા થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રાર્થ
જે ફળ મળે છે તે પણ તે તે દ્વારાજ મળે છે; એવો નિ
એટલે સર્વ ગુણોના પાત્ર બનવાનું મૂળજ તે છે. 'રાવણ
કીર્તનથીજ રાવણ જેવા મટી વિભીષણ જેવા થવાય
પ્રહ્લાદ-હિરણ્યના સ્મરણથીજ પ્રહ્લાદ જેવા થઇ તે
પમાય છે, તો પછી તેમાં શી શંકા છે કે, 'ગુણ ગાયે જે
થાયે સદાય.'

[illegible]આવે છે–‘ सुखं कर्तुमव्ययम्– મારું ભજન કરવું સહેલું છે
તેનું ફળ પણ અવિનાશી છે.’ આવા પ્રભુના શબ્દોને તેવા
[illegible]જ્ઞાની લોકો સમજી જાય અને તે વાત તેમના ગળે ઊતરે
[illegible] એની મેળેજ તેઓ તમોગુણી તથા રજોગુણી કાર્યોથી અટકે
[illegible] ઈશ્વરભજન તરફ વળે. બાળક માટીનું ઢેકું ખાતું હોય તો
[illegible]ની પાસેથી તે પરાણે લેવાથી તો ઊલટું રડશે, પણ તે બદલ
[illegible]ને સાકર આપવામાં આવશે તો એની મેળેજ માટી છોડી દઈ
[illegible]સાકર લેશે. એટલે જે સારું છે તે તો સારુંજ છે, માત્ર તે સમજવું
[illegible] જોઈએ. પ્રભુનું ગુણગાન એ સારામાં સારું છે અને તે દ્વારા
[illegible]સર્વ પાપો નાશ થઈ શકે છે, એ જો સમજાય તો સ્વદેશપ્રેમ,
[illegible]સ્વાતંત્ર્ય, યુદ્ધવિજય વગેરે અનાયાસે આવી મળે છે. એજ
[illegible] અભિપ્રાયથી કહ્યું છે કે, ‘ ગુણ ગાયે જે આકે તે થાયે સદાય.’
[illegible]એટલુંજ નહિ પણ યોગ્યતાથી સર્વને વશ કરવામાં તથા લોકોનું
[illegible]કલ્યાણ કરવામાં ઉત્તમ સાધન તે આજ છે. પરમાત્માને પ્રસન્ન
[illegible]કરવામાં આજ સાધન હોઇ તેને સાધનભક્તિરૂપ તથા સિદ્ધ-
[illegible]ભક્તિનું મૂળ કહેવામાં આવે છે. પરીક્ષિતની મુક્તિ આ સાધન-
[illegible] થઈ હતી; વ્યાસ વાલ્મીકિ તથા નારદે પણ જગત માટે એજ
[illegible] [illegible] કર્યું છે, અને તેથી જ નક્કી થયું કે ‘ ગુણ ગાયે જે આકે
[illegible]તે ફળ પામે સદાય.’ કારણકે તેથી મનુષ્ય-જન્મ સુધરે છે અને તે
[illegible] ‘ પ્રીતિથી સ્મરણ કર્યું જાય જગમાંહ.’

એ નિશ્ચય છે કે પ્રભુ જેવી ઉત્તમ વસ્તુ બીજી કોઈ નથી;
[illegible] તુલનામાં કોઈપણ ઊતરતુંજ છે, તેમના ગુણો જેમ જેમ
[illegible] [illegible] તેમ તેમ તેમને વિષે પ્રેમ, તેમના પ્રત્યે [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

ોધ થાય છે. શ્રીમહાભારતમાં મહારાજા યુધિષ્ઠિરે,
ક ભીષ્મ પાસે—

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।
युधिष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥
को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः ॥

'સમગ્ર ધર્મો તથા સર્વ પાવન વ્રતો વગેરે સાંભળ્યા પછી
મપિતામહને ફરી પૂછયું કે સર્વ ધર્મોમાં પરમ શ્રેષ્ઠ ધર્મ
કયો માનો છો?' યુધિષ્ઠિરના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ભીષ્મપિતા-
ક આ પ્રમાણે કહે છે :—

एष मे सर्व धर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः ।
यद् भक्त्या पुंडरीकाक्षं स्तवैरर्चेन्नरः सदा ॥

'સર્વ ધર્મોમાં સૌથી અધિક ધર્મ મેં એજ માન્યો છે કે,
ભક્તિપૂર્વક સ્તવન કરી મનુષ્ય સદા શ્રીપુંડરીકાક્ષ-પ્રભુનું
પૂજન કરે.' આમાં સ્તવન કરવાનું જે કહ્યું છે તે ખુશામત
અથવા લાલચથી કરવાનું નથી, પણ એ દયાળુ પ્રભુના ઉપ-
કારોનું સ્મરણ કરી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિથી કરવાનું છે; અને
તે ભક્તિ પણ એવી હોવી જોઇએ કે, તેમનુંજ સ્વરૂપ નેત્ર
સમક્ષ ખડું રહે, હૃદયમાં પણ તેમનીજ સ્થિતિ રહે, ને જાણે
તેમની સમક્ષજ પોતે સ્તવન કરી રહ્યો છે એવો પ્રકટ ભાવ
પ્રકટ થઇ જાય. આ અધિકતમ ધર્મને હરકોઇ મનુષ્ય આચરી
શકે છે; તેમાં દેશ, કાળ, કે પાત્રનો વિચારજ નથી; સદા ગમે
તે કાળે, દેશે કે પાત્રે આ ધર્માચરણ થઈ શકે છે. અરે! આ
કલિયુગના સમયમાં તુકારામ ભક્તરાજના ગ્રંથો પાણીમાં ડુબા-
ડી આવ્યા, નરસિંહ મહેતાના કંઠમાં ભરી સભામાં

સામવેદ ગાનારાઓ જે પરમાત્માને ગાયા કરે છે.' અરે! રે તથા સરસ્વતી પોતે તેમનુંજ ગાન કર્યા કરે છે ને શ્રુતિ તેમનાજ ગુણો ગાય છે. બસ આજ મંત્ર જો વિધિપુરઃસર આવડે તો 'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાય'! 'मंत्राधीना हि देवताः। દેવતાઓ મંત્રને આધીન છ[illegible] દીપકરાગ ગવાય તો દીવા પ્રકટે ને મૃગો તથા વર્ષા [illegible] ગાનની અસર થાય છે, એ સિદ્ધ પ્રયોગ છે. રામાયણની પ્ર[illegible] ગાનથી થઇ છે; વાલ્મિકિનું મહર્ષિપણું તથા લવ-કુશને વિ[illegible] પ્રાપ્તિ ગાનથીજ થયેલ છે. 'हरिः सर्वत्र गीयते—વેદ[illegible] શાસ્ત્રો વગેરેમાં શ્રીહરિ ગવાય છે.' ભગવાનનું ગુણ ગ[illegible] તથા બ્રાહ્મણોનું મુખ્ય કર્તવ્યજ એ ગણાય છે કે, [illegible] સ્વરપૂર્વક વેદગાન કરવું. ભાગવતની પ્રસિદ્ધિ પણ ગુરુ[illegible] થયેલી છે, અને ગીતામાં પણ—

> महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
> भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥
> सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ॥

'હે અર્જુન! દૈવી પ્રકૃતિનો આશ્રય લેનારા મ[illegible] એકચિત્ત થઇને સર્વ ભૂતોના આદિ તથા અવિનાશી જે[illegible] જાણીને મારું ભજન કરે છે; તેઓ નિત્ય મારું કીર્તન [illegible] અને મનોમાં દૃઢ રહી યત્ન કરે છે.' આમ કહી કહેવું [illegible] દૈવી પ્રકૃતિવાળા મહાત્માઓ તેજ છે કે જેઓ મને [illegible] અવ્યય જાણી અનન્ય મનવડે ભજે છે. [illegible] [illegible] પ્રેમ પણ વધારે, અને તેથી કીર્તન [illegible] [illegible] થાય છે, અને તે નિરંતર થવુંજ જોઇએ. [illegible] [illegible] તે એ થાય તો. તેની સિદ્ધિ સત્વર થાય [illegible]

શીઘ્ર થાય છે. શ્રીમહાભારતમાં મહારાજા યુધિષ્ઠિરે,
મહ ભીષ્મ પાસે—

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।
युधिष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥
को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः ॥

'સમગ્ર ધર્મો તથા સર્વ પાવન વ્રતો વગેરે સાંભળ્યા પછી ભીષ્મપિતામહને ફરી પૂછયું કે સર્વ ધર્મોમાં પરમ શ્રેષ્ઠ ધર્મ તમે કયો માનો છો ?' યુધિષ્ઠિરના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ભીષ્મપિતામહ આ પ્રમાણે કહે છે :—

एष मे सर्व धर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः ।
यद् भक्त्या पुंडरीकाक्षं स्तवैरर्चेन्नरः सदा ॥

'સર્વ ધર્મોમાં સૌથી અધિક ધર્મ મેં એજ માન્યો છે કે, ભક્તિપૂર્વક સ્તવન કરી મનુષ્ય સદા શ્રીપુંડરીકાક્ષ-પ્રભુનું પૂજન કરે.' આમાં સ્તવન કરવાનું જે કહ્યું છે તે ખુશામત અથવા લાલચથી કરવાનું નથી, પણ એ દયાળુ પ્રભુના ઉપકારોનું સ્મરણ કરી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિથી કરવાનું છે; અને તે ભક્તિ પણ એવી હોવી જોઇએ કે, તેમનુંજ સ્વરૂપ નેત્ર સમક્ષ ખડું રહે, હૃદયમાં પણ તેમનીજ સ્થિતિ રહે, ને જાણે તેમની સમક્ષજ પોતે સ્તવન કરી રહ્યો છે એવો પ્રકટ ભાવ વ્યક્ત થઇ જાય. આ અધિકતમ ધર્મને હરકોઇ મનુષ્ય આચરી શકે છે; તેમાં દેશ, કાળ, કે પાત્રનો વિચારજ નથી; સદા ગમે તે કાળે, દેશે કે પાત્રે આ ધર્માચરણ થઈ શકે છે. અરે ! આ કલિયુગના સમયમાં તુકારામ ભક્તરાજના ગ્રંથો પાણીમાં રેલા છતાં તરી આવ્યા, નરસિંહ મહેતાના કંઠમાં ભ—

પ્રભુએ હાર મર્યો અને તેમની સાથે પોતે નૃત્ય કર્યું; મંડળીક રાજાએ પ્રત્યક્ષ જોયું ત્યારે નરસિંહ મહેતાએ ગાયું કે

બેઠો બેઠો ગાય ત્યાં હું ઉભો ઉભો સાંભળું
ઉભો ઉભો ગાય ત્યાં હું નાચું રે

અને છેવટે ગાયું કેઃ—

'ભાણે નરસૈંયો એ પદ સાચું રે,'

આ ઉપરથી તેજ વખતે સિદ્ધ થયું કે આ દેહમાં શિષ્ટજનો શ્રીહરિનું સ્તવન ભક્તિપૂર્વક સ્વીકારે છે, વિશેષ શું કહેવું ?

ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સહાય,
પ્રીતિથી સ્વવશ થઇ જાય જગરાય.

એટલુંજ નહિ પણ 'અન્ય ઉપાય કઠણ કલિમાં, તો સદા સહુથી સુખેથી કરાય.' બીજા ઉપાયો જો કે 'यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन-યજ્ઞ, દાન, તપ, ઉપવાસ વગેરેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ તે ઉપાયો જો કે આ ઉપાયો પણ સાધનભક્તિરૂપ હોઇને સિદ્ધ ભક્તિ પરિણમે છે અને તેથીજ કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ તથા ભક્તિ એમ ત્રણેને પરમાત્માની પ્રાપ્તિનાં સાધન તરીકે ગીતામાં વ્યાં છે; પણ તે તે ઉપાયો સાંગોપાંગ યથાક્રમ કરવા કઠિન ત્યારે આ ગુણગાનરૂપ ઉપાય સરળ, સહેલો ને સુખસાધ્ય એ તો 'રાગપ્રાપ્ત' હોઇને એક ટેવરૂપે બની જાય છે; અને તેથી—

स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥

'પોતાના સ્વભાવથી કાબૂમાં આવેલું કર્મ કરતો મનુષ્ય પ ગાનનો નથી.' ઇન્દ્રિયોને રોકવી તે કઠિન છે, હાથ જો

નહિ તો અટકી પડે છે, ચલાવીએ તો ઊલટો છૂટો રહે છે; 'મૂંગા બેસી રહેવાથી ઊલટી મૂંઝવણ થાય છે; કેમકે વાની ટેવ પડેલી છે; એટલે ટેવ પ્રમાણે બોલવું જ જોઇએ. તે ગુણગાનજ—

પદ—' કંથ ખીન ' એ રાગ

ય સહુ જગમાંહ્ય, તથાપિ હરિગુણ કેમ ન ગાય;
ર્યું સોનું ધૂળ થાય, તથાપિ હરિગુણ કેમ ન ગાય.
જ છત્ર સુખ કંઠ તાલ સુર, વાદ્ય ભલે ભેળાય;
તિ મતિ જે હોય ખરચીએ તે સરખી ખરચાય. તથાપિ૦
ડાલરાથી શરૂ કરે શું, ગીત સીમંતે ગાય;
મરે પુંઠે એ વરસી સુધી, એજ કિર્તનો થાય. તથાપિ૦
સારું દાણું શરૂ ગાનથી, સગાં સ્નેહી ખરડાય;
ગુણ ભેગા અવગુણ શું ગાળે, કંઠે બેસી જાય. તથાપિ૦
વેશ્યા ભાંડ ભવૈયા સુણતાં, ઉંધ અર્થ અરપાય;
જૂઠાં નાટક વાતો પુસ્તક, દ્રવ્ય દઇ ન ધરાય. તથાપિ૦
ચાર મળ્યા કે ચાલે લવરી, ગુણ અવગુણ ચરચાય;
અનેક દ્રષ્ટાન એથી ઉઠે, પુંઠે મસ પસ્તાય. તથાપિ૦
કોસ હાંકતાં દળણું દળતાં, ચૂનો કૂટતાં ન્હાય;
સ્વારી ચડતાં મિજલસ મળતાં, કાન કંટાળો ખાય. તથાપિ૦
અન્ય એજ એ માત્ર મહીં જો, પ્રભુ પ્રસંગ ભેળાય;
જો તે આ લોકે પરલોકે, અનંત ફાયદા થાય. તથાપિ૦

હવે તેની વિધિ માટે એક સુગમ 'ગરબી' જુઓઃ—

' વારો જશોદા માવડી ' એ રાગ

ડીએ હરિગુણ ગાવા, એવાં ઘઇ બેસીએ હરિગુણ ગાવાઃ
ગુ ગાયા તે નાથને ન્હાવા, તેના જેવાં ગુણી થાવા.
ને કહી એ રાખી સ્મૃતિમાં, સાર હૃદયમાં ભરાવા.

રૂપ વરણીએ તે સંભારી, લાગ મળે ત્યારે ધાવા. એવાં
ભૂલ કહીએ તેવાં નવ રહીએ, પૂરેપૂરાં પસતાવા. એવાં
ભક્તિ માગીએ તે કરવા લાગીએ, જાગીએ છૂટી જાવા. એવાં
કરગરીએ હરિનો ભય ધરીને, પાપને પડખે ન જાવા. એવાં
કહીએ તે બબડી નવ જઇએ, સાચા મને સંભળાવા. એવાં
ઉપકારો સ્મરીએ તે ઘડીએ, ઉર પ્રેમે ઉભરાવા. એવાં
રૂબરૂમાં તો અલ રહી રૂબરૂ, એમાંજ લગની લગાવા. એવાં

એટલે ગુણગાન સાથે ધ્યાન પણ હોવું જોઈએ. જ્યાં નામજ મનસા, વચસા તથા કર્મણા પ્રભુનું અનુસંધાન ગો વામાં આવે છે. આ જેવું સિદ્ધ થાય છે કે તુરતજ મન તોફાન એની મેળેજ બંધ પડી જાય છે અને તે દ્વારા પ્રકૃતિ પણ સિદ્ધ થાય છે. એ રીતે સિદ્ધ ભક્તિ થઇ એટલે 'પ્રીતિ સ્વવશ થઈ જાય જગરાય.' આમ હરકોઇ ઉપાયની પ્રતીતિ આચરણમાં મૂકો ત્યારેજ થાય છે; આ લોકના તથા પરલોક સુખ ત્યારેજ અનુભવાય છે. તામસમાંથી રાજસ, રાજસ સાત્વિક તથા તેમાંથી શુદ્ધ સાત્વિક ત્યારેજ થવાય છે. કુ ના મહેતા થયા ને તેમણે ગુણગાનથી હરિને વશ કર્યા, પ્રતીતિ–તેના પરચાઓ બીજા જાણે ત્યારેજ થાય ને તે સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત જુઓઃ—

કુંવરબાઈનું મામેરું (મોસાળું)

૫૬

ગુણ ગાય જે ચાહે તે થાયે સહાય,
પ્રીતિથી સ્વવશ થઈ જાય જગરાય;
અન્ય ઉપાય કરો અનુ કલિમાં,
આ તો મારા બાપુથી ગુણેથી કરાય. ગુણ

મરાઠી સાખી

નાગરી નાતે નામી નરસહી વૈષ્ણવ વીર વિરાગી;
શિવજીને સેવી સંતોષી, શ્રીવર સેવ્યા જાગી,
શ્રમણા ભાગી.........બન્યા બડા બડભાગી.

તે શાથી ? કલિયુગમાં કયો ઉપાય શ્રેષ્ઠ છે ? તે જાણવા માટે સાક્ષાત્ શંકર ભગવાનનું પ્રથમ સેવન કર્યું, ને તેમની પાસેથી શ્રીહરિગુણગાનજ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે એમ જાણી લઇ, ખુદ શ્રીહરિ-થીજ તે પ્રમાણ કરી, તેમનાં દિવ્ય ચરિત્રો અનુભવમાં લઇ તે માર્ગે તેમનાંજ વખાણ કરતા રહ્યા, તેમનુંજ ધ્યાન તથા અનુ-સંધાન કરવા લાગ્યા; અને બીજા ઘણાને એ માર્ગે તેમણે વાળ્યા.

ક્યાં આપ કોટિ બ્રહ્માંડપતિ દેવા, ક્યાં અમે અણુ તુચ્છ કીટ જેવા.

છતાં એ સર્વમહાન પરમેશ્વર, નાનામાં નાના પણ પોતાના ભક્તજનના મિત્ર, સખા, સ્વામી બની તેની સાથે રમે છે, ભમે છે; આવા ઉદાર મનનો તે જગદીશ્વર પોતાનો સ્વામી કોને ન ગમે ! તે પરમાત્માની જે અસાધારણ કીર્તિ તથા મહત્તા છે તે તેમના અનન્ય સાધારણ અલૌકિક ગુણોથી છે; મોટામાં મોટી ઉદારતાથી છે અને અન્ય કોઇથી પણ થવી અશક્ય એવી તેમની કરુણતાથી છે. વિશ્વમાત્રના મોહજન્ય વિષયાનંદથી કોટિગણો ચઢિયાતો જે બ્રહ્માનંદ છે તેને એ દયાળુ પ્રભુ પોતાના ભક્તને પોતાનાંજ અંગોપાંગનો સ્પર્શ કરી આપે છે, અને તે દ્વારા ભક્ત-જનનાં સર્વ પાપોનો નાશ કરી પોતાના સ્વરૂપ નંદમાં તેને સ્થાપે છે. કેમકે 'સર્વદાનાં [illegible] [illegible] [illegible] નંદમાં તેને સ્થાપે [illegible] ને [illegible]માં [illegible] તે [illegible] છે.' [illegible]-પવિત્રમાં [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] છે. [illegible] વૈભવ, [illegible]. [illegible] પણ, પોતાનો [illegible] [illegible] તે પરમાનંદ [illegible]

મહાન ઉદ્ધારના તથા ભતાઈ નરસિંહ મહેતાને પ્રભુએ જે સત પાતાની તેજ તેમણે ગાઈ છે, અને સર્વ સાત્ત્વિક મનુષ્યોને અતિશય રુચી છે. એ ગુણગાનથી મહેતાજી એવા તો શાંત થ કે, તેમને માટે મહાડુઃખમાં દુર્લભ વસ્તુ સિદ્ધ થઈ ગઈ કોઇપણ સાધનની આવશ્યકતા ન રહી; કેમકે, 'ગુણ ગાશે જે ચાહે તે થાશે સદાયે' એ તેમણે અનુભવમાં ઉતાર્યું ને 'પ્રીતિથી સ્વવશ થઇ ગયા જગરાય.' એટલે તેમને માટે કોઈ પણ જાતની ન્યૂનતા રહીજ નહિ. તેમની એ ખાસ ચાહના હતી કે પોતાની, પોતાનાં સંબંધીઓની કે દુનિયાનાં લોકની પેટની પરવા રહેવી ન જોઇએ. તેમાં—

પત્ની પુત્ર પુત્રીને પોતે પ્રભુને પૂજે પ્રીતે;
પુત્ર પત્ની પહોંચ્યાં પહેલેથી પરમપદે સુપ્રતીતે,
પરચા પૂરે............પ્રિયતમ પ્રેમ પુનીતે.

પોતે તો પૂર્વજન્મથીજ ભક્તિનિષ્ઠ હતા, એટલે તેમની ભક્તિ તો સિદ્ધ ભક્તિ બની હતી, પણ પોતાની પ્રજા કે જેના પોતે બન્યા હતા અને જેનો પોતાની સાથેનો સંબંધ આરંભનો હતો, તે તો હજી સાધનદશામાં હતી, તેથી એ પ્રજા, કેટ વડીલના પ્રસંગને લીધે આ વસ્તુ જાણતી હતી તથા માનતી પણ હતી કે, 'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાયે.' છતાં કોઈ વાર તેમાં તેઓને સંદેહ પણ થઈ જતો. નરસિંહ મહેતા પ્રભુનાં ગુણગાન પ્રતિક્ષણ કર્યા કરતા હતા, છતાં તેમણે પોતાનાં સંતાનોને વરાવ્યાં-પરણાવ્યાં તો હતાંજ:—

પુત્રી પરદેશે પરણાવી, પતિ પરમેશ્વર મન લાવી.

કેમ ન લાવે ? મહેતાજીનો બાળપણથીજ તે ઉપદેશ હતો. 'રામ કૃષ્ણ એ એક છે' એમ કહેનારા મહેતાજી, પોતાની

ીને સતી સીતાના ચરિત્રથી અજ્ઞાત રાખે એવું કદી બનેજ
હે. જ્યાં પ્રતિક્ષણ સત્સંગ થયા કરતો હોય ત્યાં દેવહૂતિ,
કન્યા, સાવિત્રી વગેરેનાં ચરિત્રો કદી અજાણ્યાં હોય ? અને
શુદ્ધ વૈષ્ણવ હોય તેને તો આ ભય રહ્યાજ કરે છે કે, પ્રભુ-
આજ્ઞાનું પૂર્ણ પાલન જો નહિ થાય તો એ પ્રભુ પોતાથી રિસાઇ
જશે તો ? એટલે તે તો ઇશ્વરાજ્ઞા પાળતોજ રહે છે. તે પ્રમાણે
નરસિંહ મહેતાની પુત્રી કુંવરબાઈ પણ એક વૈષ્ણવજન હોઇને
પ્રભુ–આજ્ઞાને પાળતી સાસરિયાંમાં રહેતી હતી; પરંતુ ત્યાં તેને
અતિશય કષ્ટ હતું. તે જો કે પ્રભુભક્તિ તો કરતીજ હતી,
તેથી તેના પરલોકનું તો સુધરતુંજ હતું પણ પૂર્વજન્મનાં જે
સંચિત કર્મ હોય તે તો ભોગવવાનાં હોયજ છે, તેમાં તેનું પણ
કંઇ ચાલે ? ભક્તજનના સદ્ગુણો વધે, પણ તેનું શરીર જો
રોગી, કાણું કે કૂબડું હોય અથવા બીજાં સાંસારિક સુખ–દુઃખ
કર્મવશાત્ આવવાનાં હોય કે પ્રારબ્ધ ભોગવવાનાં હોય તેમાં
કંઇ ફેર પડે ? છતાં તેમાં આ બે પ્રકારે ફેર પડે પણ ખરો.
એક તો સદ્ગુણો કેળવવાથી અને બીજું શ્રીહરિની અનન્ય
ભક્તિથી તથા તેમના પર પૂર્ણ વિશ્વાસથી તેનું નવીન ફળ તે
ઇશ્વર અવશ્ય આપે છે. હવે જોઇએ કે કુંવરબાઇને સાસ-
રિયાંમાં કેમ હતું ? —

ચોપાઇની ચાલ (ચાલુ)

સાસુ શૂળી સમી શ્રીનો સેર, જેઠાણીને પિયરમાંનું જોર;
લાડકી નણદી છણછણતી, સસરાજીની ગામમાં ગણતી;
વર કુંવરબાઇનો શરમાળ, બાળ માવડિયો નિરમાળ;
પરદેશ જવે નહિ માતા, ઘાણી ધાતા રહ્યો નથી જાતા;
તાતને ન સંસારનું ભાન, ભોળા ભજન ભજે ભગવ
લાગ આવે સાસરિયાં ન છોડે, મણાં મારે વાંકું બોલે

કુંવરબાઈ કેની કને બોલે, છાનાં નીર નયનથી

એ વાત ચોક્કસ છે કે સંસારમાં જો બધુંય સી... તો શ્રીહરિને સંભારેજ કોણ? જેને બધી જોગવાઈ હો... શ્રીહરિનું કામજ શું છે? પણ સર્વ પ્રકારનું સુખ ... શ્રીહરિધામ વિના બીજે કોઈ સ્થળે નથી, અને તેથીજ ... કોઇ દુઃખના સમયે પ્રભુને સંભારે છે. કુંવરબાઇ પર એ પ્ર... જ્યારે એક બાજુથી આપત્તિ છે ત્યારે બીજી બાજુથી દુનિ... વ્યવહાર પ્રમાણે સગર્ભા સ્થિતિરૂપ સંપત્તિનો લાભ થાય છે... ઈર્ષ્યાખોર તેની જેઠાણી એમની એમ રહી અને—

દોહરો

સગુણી સલુણી શાંતને, આવ્યું સમીપ શ્રીમંત
સમજી લાગ્યાં શોકવા, સાસરિયાં શ્રીમંત

જેઓ શ્રીહરિનું અપાર માહાત્મ્ય સમજતા નથી તેઓ પોતે કોના પર કોપ કરે છે? એ પણ ક્યાંથી જાણે! તેઓ શ્રીહરિના ભક્તજનને કદી ઓળખે છે ખરા? જેઓને પ્રભુ... નો છંદજ લાગ્યો ન હોય તેઓને એવા વિચાર પણ ક... આવે? કુંવરબાઇનાં સાસરિયાંમાં એમ લગભગ બધાં... ચેતાં હતાં, માત્ર તેના એક સસરાજ ઉનાળાના શુષ્ક મ... રહેલા શીતળ એક વૃક્ષની છાયા જેવા હતા; તે આ પ્ર... જાણી લઈને બીજાં સર્વને સમજાવવા લાગ્યા કે:—

હરિગીત

ચેસર કહે વહુના પિતાની આશ લેશ ન રાખશો!
નિજ દેહની પરવા નથી ત્યાં દીકરીનો વાંક શો!
કમી આપવું કશીયે નથી કોઈએ કંઈ નવ ભાખવું.
વહુના મનોરથ પૂરવા એથી મોટું રૂડું આપણે.

સાખી

મદમાતી ને કઠણ છાતીની વદી સાસુ વઢકારી,
મરી છુટી બાયડી આપડી ભૂખપતિની નારી;
ભાઈ મુએ અધવચ આશામાં રાંડ છુટી બની બાવી,
પણ આપણથી કંઇ છુટાશે! સંઘરી કરુણા લાવી. [ધનમદ]

શાર્દૂલ

જેઠાણી વસમી વદી પિતુ મુઆ, જીવ્યાની ક્યાં ભાળ છે!
પુત્રી છે પરદેશ કો દી કશીએ, ક્યારે ન સંભાળ લે;
માતા સાથ મુઆં બધાં ન દીસતું, કોઈ કુટુમ્બી વળી;
આવી છે અભાગી બાઈ વહુ તો, ભારે સુભાગ્યે મળી!

(જનમદ)

ત્રોટક

ઉચરી છણકી ભગની વરની, નહિ રાખડી બાંધું કદી ઘરની;
ઘરનું કરના મહીં સ્વાદ કશો, વહુને પણ આશીર્વાદજ શો?

ઉપેન્દ્રવજ્રા

વદી તપી સાસુડી આકરી એ, કરી વડી ભૂલજ સંઘરી એ;
મુઓ પિતા ને મુઈ દીકરી એ, રૂડા દિને લ્હાણ નહિ જરીએ.

લલિતછંદ

દુખિત બાળને માત સાંભરી, પુનિત ભ્રાતની ઘાત સાંભરી;
નયન આંસુની ધાર નીસરી, ખુદજ લૂછતી ધ્યાઈ શ્રીહરિ.

દુનિયાની કહેવત છે કે, 'સુખે સાંભરે સોની ને દુઃખે સાંભરે રામ.' એ પ્રમાણે કુંવરબાઇને પણ પોતાના દુઃખના સમયમાં પ્રભુસ્મરણજ વિશ્રામસ્થળ થયું. તેણે મનમાં સ્મરણ કર્યું; પોતાના પિતાને થયેલા પ્રભુના પરચા

માં આવ્યા, તુરતજ મનમાં વિચાર આવ્યો અને
પદનો બોધ તેણે હાથમાં લીધો ! ' ગુણ ગાયે તે ચાહે
ગણાય. ' હું પ્રભુના ગુણ ગાઉં તો હું પણ જે ચાહું તે
થાય ? જો કે હું અત્યારે સાધનદશામાં
ગુરુ તો સિદ્ધ સ્થિતિમાં છે. તેઓ અહીં પ
રસ્તો નીકળે. આવો મનમાં વિચાર કરી એ
નિશ્ચય કર્યો. હિંમતપુત્રી કુંવરબાઇ પોતાના
પોતાની ખાતર કષ્ટ આપવા કરતાં પોતેજ સં
માગતી હતી, પણ તેમ કરવાથી ઊલટું પ્રભુથી
તેના કરતાં પોતાના સિદ્ધ ગુરુ પિતાને મળ
પ્રભુદર્શન પામીને એ સુદર માર્ગેજ સંસારથી
યોગ્ય લાગ્યું. પછી એ રીતેજ કરવું યોગ્ય મ
હિંમત લાવીને તેણે પોતાની સાસુ પ્રત્યે કહ્યું:—

પદ—' નાથ નત્ર કરો ' એ રાગ

કુંવરબાઇ એ, સાસુ સંગ બોલી રે;
રોકી નીર ધરી ધીર સ્મરી શ્રીયદુવીર, ખરું હૃદય ખોલ
મુજ પિયર લગી, ગોરને પઠાવો રે; લખવો પત્ર,
આવે કેન આવે અત્ર ખબર તો અપાવોરે. કુંવ
મદભરી વદી, સાસુ વહુ બોળી રે; ભરમ રાખ, સમજી
ખાલી કરે અભિલાખ, શું વિચારી બોલીરે. કુંવર
મા મરી જતાં, પિયર ગયું પોઢી રે; ભગત તાત, તાળ
બીખીને પોશે ગાત, ઘરમાં નત્ર કોડીરે. કુંવરબા
વગર મતિનો, આવશે કદાપિ રે; નાચે ગાય, ભુંડી
આબરૂ અમારી જાય, ખરચખાતા આપીરે. કુંવરબા

દોહરો

શોભે સગાં સમોવડાં, ક્યાં રાજા ક્યાં રંક,
મોસાળું ક્યાંથી કરે ! આપ વગાડે શંખ.

માલિની છંદ

હઠ કરી વહુ બોલી, આવીને ખાલી જાશે;
તદપિ મળવું મ્હારે, એ નિમિત્તેજ થાશે;
યદપિ ગઈ મરી તો, જીવ એમાં રહેશે;
સેરવ દોહદ સારે, માગું છું આ વિશેષે.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

। સાહુના દિલ માંહી આવી, શ્રીરંગને વાત યથાર્થ ભાવી;
મી ફેરો પત્ર સ્વગોર સાથે, વિદાય કીધો સસરા સુજાતે.

ગીતિ

ાસરિયાં શું બલા એ, આવા વચને વહુને શું બળાએ;
ાંખી લીધું અબળાએ, લખ્યો પત્ર પિતુ તે નથી નબળાએ.

પિતા પોતે પ્રિતે વ્યવહારમાંજ પડતા, પણ જેના પર ભાર તો તે તુરત વહારે ચઢતા. એ વાત બાળાને ખ્યાત હતી. તે જ વાત હતી કેઃ—

'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાએ સદાયે.' (તેથી—)

પદ—'બેરા શું આંહી' એ રાગ

પંડ્યાથી વધુ બોલી એ બાળ, એકાન્તે એવું.
ફેએ પત્ર પિતાને કહેજો લેજો ઝટ સંભાળ,
ન જવા દેશો કાળ. એકાંતે૦

(કારણ સાસરિયાંઓએ તો મુહૂર્ત પણ લીધું, એટલે હવે ઠામ કારણ થયું.)

જો મોસાળું નહિ લાવો તો, ભવની રહેશે ગાળ,
ઉતારશે આ આળ. એકાંતે૦
મળશે એવા નાત નાગરી, આવી જાણશે તાન,
૭ શિર ચેંકું નાથ. ....

ઢાંઢી

કરજો મુજ્જાની પ્રણામ બોલી પાણિ
આંગું વાનાં નયનેથી વર્ષાં પાણિ
માત સાંભરી ને દુઃખમાં ભેરાણી,
વધુ આજ વડી શકી નહિ વાણી

સાખી

પંડયો પહોંચ્યો જુનાગઢ ને પત્ર દીધો
વાંચીને વીનવ્યા વ્હાલાને, વહે ફિકર ત
વિપ્ર વિદાય કર્યો ને કહાવ્યું અમે આવ
જવા ગોઠવણ કરી સંત સહ દીકરીને

ચોપાઇની ચાલ

ચાલ્યું કુંવરબાઈનું મોસાળું, જોવા ગામ મળ્યું બન્
જુની વેલ તે ડગમગ ડોલે, ચક્ર ચાલતાં ચડડ
ફાટી માંચી ને પડદા ફાટેલા, માંહે પધરાવ્યા પ્રભુ પ
પુત્ર પીટી ને ઝાંઝ પખાજ, સાથે ખાસ કિર્તનનો સમ
નાત જાતનાં ડોસા ને ડોસી, રૂપે રંગે શૃંગારે સતો
જોડયા બળદ તેવા વૃદ્ધ વેશી, વેલ ઉભે તોએ એ તો બે
ચાલ્યા ગોવિંદના ગુણ ગાતાં, લોક હસતા શુકન શુભ થા
જેને જેમ ગમે તેમ બોલે, નથી કોઈ આ નરસહી તોલે

સાખી

પંથ કરી પહોંચ્યા મહેતાજી, કુંવરબાઈને ગામ;
ખરા બપોરે બેલજ આવ્યો ઠેરે ઠામોઠામ.
માંડ માંડ પહોંચી એ વેલડી, વેવાઈને મુકામ;
સામન સંગી તણી પ્રશંસા, પહોંચી ધામોધામ.

ચોપાઇ

મૂળે તો ગાંડી ગુજરાત, તેમાં નટખટ નાગર નાત;
કહેવામાં કરવા દરશન, ભીતર ચેષ્ટા જોવા મન.
મુખે બકે કે પાપો પળ્યાં, કુંવરબાઈનાં મહેણાં ટળ્યાં;
ધન્ય ભક્ત છે સાચા બાપ, માળા તિલક મનોહર છાપ.
નાગરી નાતની ભાવટ જાશે, મોસાળું જગજાહેર થાશે;
હરિજનને શાની રહે ખોડ, કુંવરબાઈના પુરશે કોડ.

હરિગીત છંદ

મુખ પર મીઠું મનમાં કપટ પુંઠેથી બકતાં જાય છે;
વૈરાગી આવ્યો વેશ કાઢી છતાં નર શરમાય છે;
આપશે માળા છાપ તુલસી તાલ જેથી ગાય છે;
વૈશ્નવો ગાશે ગીત! શું મોસાળું આમ કરાય છે!
પહોંચી વધામણી પુત્રીને તે પિતા પદ પડવા ધસી,
તેવી નણંદી છણકતી ઉચરી સ્વગત ઠંડુ હસી,
શાં ટીલાં! ગાવાં! નાચવાં! વેરાગીડાં શાં સાથમાં!!
આ તાતથી ન હુઆ ભલાં નિંદા કરાવી નાતમાં.

હવે કુંવરબાઇના પગમાં હિમ્મત આવી છે. તેના ગુરૂ
અને તેનું મંડળ તેની વારે આવી પહોંચ્યું છે તે બસ છે. એક
તેના તાતજ—

'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાયે.'

ગરબી–'ગરજી તમને' એ રાગ

સુણીવેણ બોલી ઉઠી કુંવરી, સમજવિણ નકરો નણંદલનરી;
(વૈશ્નવોની નિંદા તેનાથી ન સહેવાઇ ને તેથી જ
જવાયું.)

વૈશ્નવ તણો વેશજ છે સાચો, બીજાનો ઉત
ટીલાં નામ તુલસીની બલિહારી, પામે ક્યાંથી
લખેશ્વરી બાપ બીજાંના ભલે, વૈશ્નવ પિતા પુ
આવ્યાદોડીદોહલી વેળાએ,સાચા સ્નેહીઓ આ
એથી મ્હારા કોડ પુરા થાશે, એ ગાનારાંના ગુ

વૈશ્નવોની નિંદા સાંભળીને કુંવરબાઇ ત્યાં તો
પણ મનમાં પુરી દ્રઢતા નહિ હોવાથી છેવટે બી
અને તે પિતાની પાસે જઇને કહેવા લાગી કે:—

લાવણી લંગડી

ભભકો બ્હાર બતાવી આવી, પણ ભીતર બળતી
નમી તાત પદ ગળગળી બની સુતા રોતી બો
તાત કેમ કશુંયે નવ લાવ્યા, મોસાળું કરવું
તમે ભક્ત પણ જગતમાં મારે તો મરવું
(બાઇના વિવાહ વેળા તો શ્રીહરિજ સેળા હતા તે,
ટાંણે કાંઇ ન જોયું.)

આ ગામે કોઈ પાઈ ન ધારે રાંગ શ્રીમંત જણાય ન કે
હરજી જતા રહ્યા પિતાજી વધુ નહિ સહેવાય અરે!
માત સાથ શીદ તાત ન મુક્યું હજી તમને દુઃખ દેવા
દરજીએ પુત્રને સંઘરી લેવા વીનવું કે —
પ્રમાન કે ગયું છે કે:—

માતા વિના કોનો સંસાર, માતા વિના તે શો અ
કે બાળકની માતા મરી ગઈ, બાપની સગાઇ સાથે
દુધ વિના કેવું દીઠું આંન, મા વિના તેવું બાપનું
દીકી વિના જેવું ઉપવન, મા વિના તેવું બાપનું

દુહો

ગદ ગદ કંઠે બની ગઈ, વધતું શું બોલાય;
કશું સંગ નથી દેખતી, અગ્નિ શે હોલાય.

પદ–'મેરા કુમલા જીયરવા' એ રાગ

વધા વ્હાલા પિતા એ (૨) વધા વ્હાલા પિતા એ,
બ્હેની શું ગભરાયે.
સાથે લાવ્યો છઉં લક્ષ્મીવર, જેથી અભરે ભરાયે. (૨)
રીઝવવાને વૈષ્ણવ વાજાં, માગ જે ચિત ચ્હાયે. (૨)
શું શું જોઇએ લાવ લખાવી, દેશે વૈકુંઠરાયે. (૨)
વૈષ્ણવ સુતા રહે વિશ્વાસે, હરિથી શું ન થાયે. (૨)

તેમાં પણ એજ પદ—

ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાયે,
પ્રીતિથી સ્વવશ થઈ જાય જગરાય.
સંગ પ્રતાપ રંગ લાગ્યો, ઉમંગ જાગ્યો.

લાવણી

સાસરે આવી સધ બાઇ (૨)
કહ્યું સાસુને શું શું જોઇએ લખો પત્રમાંહી;
વહી તે વહુ શું થઈ ઘેલી (૨)
શીદ બગાડીએ કાગળ વાત વૃથા છે દે મ્હેલી.
વધાં વડસાસુ થઈ ભારે (૨)
વૈષ્ણવ વશ શ્રીહરિ કહો છો ના શું વાઉ વાહરે!
આવ વહુ વિગત લખાવું હું (૨)
મરદ મનુષ મહેતાને રીત બધી સમજાવું હું.

શાર્દૂલ

સાંપી રીપી સગાઇ નાન બધીધી, ધુરી બદી બોદ
ના મૂદી પરનાન એક પૂરની, વાઉેશની ઓન

માગી શું ગભરાઈ બાઈ અતિશે, નાખો રડી અ
માંડો બે પગરા ઘણા નણદીએ, પુત્રીથી બોલી

પદ-'રતનાર' એ રાગ

આવી બાળા રોઇ પિતા પાસે, વળી કયાંથી માગણ
વેરણ થઇ વડસાસુ મ્હારી, મારી, વચન
શું વાંચું પિટ ભૂપ ના રે, એવું લખાવ્યું તમા
ચીર, ચોળી, ચણીયા, મુગટાનું, લેખું કરે ક્યાં મ
સાળ ડુપટ્ટા પાઘડી પૂરમાં, નહિ હોય કોઈના પ

પ્રેમાનંદ પોતાના કાવ્યમાં કહે છે કે અંદર આ
લખાવ્યું હતું:—

પાંચ વસ્ત્રના પચીસ વાઘા, ચાર ચોકડી તાસ,
લખો પછેડી પંદર કોડી, પટોળાં પચાસ,
સાહેક મુગટા સોએક શણીઆં, ચીર લખો ચાળીસ,
ધોતિયાં તો બ્રાહ્મણને જોઇએ, તે લખો કોડી ત્રીસ,
બે કોડી જરકસીની સાડી, સોળ કોડી લખો ઘાટ,
છીંટ મોરવી ઠકડી સોએક, નવ કોડી લખો નાટ,
મશરૂ ગજીઆણી દરિયાઇ, લખો થાન પચાસ, વડુ
હજાર બારસે લખો કાપડાં, લોક કરે સહુ આશ, વડુ
સોળસેં લખો શેલાં સાળુ, તેલ પાનનો શું આંક, વડુ
આશરા પડતું અમે લખાવ્યું, બાપ તમારો રાંક, વડુ
તમને સોળ શણગાર ધરાવે, બાપ લડાવે લાડ, વડુ
ઘરે જમાઇને સોનાનાં સાંકળાં તેમાં અમને શો પાડ! વડુ
સહુસ મહોર સોનાની રોકડી, કહેતાં પામું ક્ષોભ, વડુ
ઘરડાં માટે અમે ધર્મ લખાવ્યું, ન મળે ઝાઝો લોભ, વડુ
એ લખ્યાથી અધિક કરો તો, તમારા ઘરની લાજ, વડુ
વ મુખ મરડી નણદી બોલી, સિદ્ધ થયાં સહુ કાજ, વડુ

'રતનાર નેના' એ રાગ.

બાળા રોઈ પિતા પાસે, વદી કયાંથીઃ
રહ્યું સહ્યું તેમ સહીશ દુઃખ, કર્મ લેખ ન ભુસાશે;
સુખેથી સિધાવો સ્વસ્થાને,નાગાઓથી ન જિતાશે.વદી૦
ન મુકાવી અહીં લગી તેડ્યા, ભલા ભક્તને જે આશે;
નહિ પુરી થવા દે પાપી, જંપશે જવ મને ખાશે. વદી૦

'કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગઅંગમાં' સંસારી મા તેની અસર થઈ; પણ પવિત્ર પિતાથી પાસે તે ઝાઝી વાર નહિ. તે બોલ્યાઃ—

પદ—'કાલીંગરો નજરીયાં લાગીરે' એ રાગ

હીએ શું એમાં બાળારે! સમર્થ શ્રીગોપાળા રે!!
ખોટ નથી ત્રિભુવનપતિ ભુવને, વૃથા ન જાય કાલાવાલારે.
વૈશ્વ દીકરી દ્રઢ દિલ રહેજે, રહેજે વદે જે જનો હાલારે.
ભાખજે હા અભિલાખ પુરશે, છે શિર પ્રભુ પ્રતિપાળારે.

એ પદજ યાદ રાખવું કેઃ—

'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સદાયે.'

લલિત

થઈ નિરાશ શું છેક દીકરી, વદ નિરાશ શું છે, કદી કરી?
દીસતિ વિપતિ શું નથી હરિ? વશ કર્યા પતિ શું નથી હરિ?

બસ, જ્યાં પિતાથી બોધ પામી કે પાછી તૈયાર. હવે તો તેણે દ્રઢ યાદ રાખ્યું કે, 'ગુણ ગાયે તેમાં વાયદો શું કામ? બ્રહ્માન્ડ સરજનારને પોતાના સંકલ્પ માત્રથી તેનું એોસાણું તો શું વાત છે? તેના મનમાં ખ્યાલ આવી ગયો.

લાવણી

ધરી ધીર વાત કરી સાગુજીને પ્રેર્યાં,
મારાજી કરે છ તાત કરો ઝટ તેડાં;
ન્હાનાં મ્હોટાં ને નવાઈ લાગી ભારી,
તેડાં વિણ તેડયાં આવે નર ને નારી.
ઠઠ ભરાઈ સઘળી નાત અને પર નાતે,
આવ્યા ત્યાં મહેતા હરખે ગાતે વાતે;
છ સંગ વૈષ્ણવો પ્રિય કરતાળો હાથે,
ગોવિંદ ગાનમાં મસ્ત રહે દિન રાતે.
મૂકી ત્યાં ખાલી છાબ પત્રની સાથે,
મહેતે સમર્યા શ્રીનાથ મીઠડે સાદે;
પ્રેમમાં બન્યા ગુલતાન મધુર આલ્હાદે,
પણ જગનાં જન બેભાન ચઢયાં ઝટ વાતે.

રેખતો

અરે ! આ શું કરે મહેતા, શ્રીરંગ ન કાંઈ કેમ કહેતા
માંડયા આ તે શું ફજેતા ! સગપણ સાંખી કાં રહેતા
સાથે છ ચંગ ને તાળો, ગાતો તેવોજ ગ્રાવાળો
નાચ્યા ક્યા તણો ચાળો, હરી અણસમજ્યો એ બાળો
કોઈ કહે તાળથી ખરશે, કોઈ કહે ઢોંગ સાંઢ કરશે
કોઈ કહે આભથી પડશે, કોઈ કહે છાબ ઉભરશે
ઊભા થઈ કોઈ મહીં દૂખે, હસી કહે શ્રમ થશે ફેરે
ધોતીની કોર દેખાઈ, મોતીની શેર હા ભાઈ
ઊડી જાશે કાગળ વાયે, ફરી એવો નહિ લખાયે
પથ્થર સુકો જરૂર પડશે, નામો પૂરાં નહિ જડશે

પીલુ-પદ

માંડી શી ત્હારે તાતે આ ભવાઈ, બંધ કરાવ હવે બસ ભાઈ
ટીલાં કલાડી દઈ દે તુલસી, આનશું નાત પૂરી પુગાડશે ભાઈ

હોંચ્યું મોસાળું મન ગમતું, કરીએ પત્ર તળે ભરપાઈ;
મા ગઈ તેથી થઈ આ ફજેતી, સંત પટાવી દે કોણ કમાઈ. માંડી૦
ભાઈની ખોટ જણાઈ ઠંગાઈ, એ નવ આવવા દેતજ આંહી;
નાત બધીનું નામ ડુબાવ્યું, પરનાતો એ પેખી ભવાઈ. માંડી૦

દોહરો

ગડબડ બધી જગે વધી બડબડતી બહુ નાર;
દડદડ ચાલી બાળને, નયને આંસુ ધાર.
મુખે ન બોલી મનવડે, વીનવ્યા વૈકુંઠનાથ;
ત્યાં તાતે તેવુંજ પદ, ઝટ ગાયું સુર સાથ.

હવે પરીક્ષા લેવાય દેવાય છે:—

'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે સહાય.'

પદ–' ડરમાં તું દિલ સાથ.'

પૂર્ણ કરો મન કામ, કૃપાળા પૂર્ણ કરો મન કામ.
છે ત્હારી ભારી હામ, તને સંભારૂં છું ઘનશ્યામ. કૃપાળા૦
આવ્યો વિદેશેરે, ચવાયો વિશેષે રે;
લોકોને ધીર હવે ન રહે છે, મ્હારે સારૂ તને હીણું કહે છે,
એ બોલોથી બાળા કષ્ટ સહે છે, જો નયનેથી નીર વહે છે.
તું જાણે અંતરજામ, કૃપાળા પૂર્ણ કરો મન કામ.
મ્હારે તો ઠીક છે, કોઈની ન બ્હીક છે;
ત્હારી ખ્યાતી થાવા તેંજ તેડાવ્યો,
તુંજ મને પ્રેરીને અહીં લાવ્યો;
તેંજ બધો છ આ ઘાટ ઘડાવ્યો,
મ્હારાથી વેશ ભજ્યો તેં ભજાવ્યો.
વસ્તુ તુજ પાસ તમામ. કૃપાળા પૂર્ણ કરો મન કામ.

પ્રભુને પ્રકટવું અને પ્રકટ કરવું એજ અનાદિથી કામ છે. વિચિત્ર ચરિત્રોજ તે કહેવાય છે.

'હેરી દેખાં' એ રાગ

આહા ક્યાંથી ગણુણુણુણુ ગરજ્યો રથ ભારી;
દાસી દાસ સાથ શી પધારી આ સવારી. અહા!
આગળ શા છડીદાર, પાછળ દાસોની હાર;
ગાંઠડાશા બોજદાર, ઉપાડી આવે આ હાર;
હટી જતાં નરોનાર, રોકે પડે પારાવાર,
ભભકદાર કાન્તિ શાન્તિ દસ દિશે પસારી. ક્યાંથી૦

'રાજા શીરણછોડ' એ રાગ

વાહ શેઠ અને શેઠાણી, શી જોવા જોગ જોડ;
નાગર મંડળી લજવાણી, શી જોવા જોગ જોડ.
પેટ વડું પણ ભેડ કસી છે, તેથી લાગે ઠીક; શી૦
વળ કુંડા પણ હસતાં, શોભા મુખની વધે અધિક.
લટસટતા જામા પર પટકા ચાલે લટકા સાથ; શી૦
હાથ મુછે નાંખતાં ચમકતાં, નખ વીંટી વેઢ સાથ.
ઘણા ગુમાસ્તા છતાં ગાંઠડા, કંઈક તપાસે આપ; શી૦
કડાં પહોંચી કંઠીઓ તપાસે, પાઘડી પર દે હાથ.

પદ-'ચંચલ નટવર' એ રાગ

શી સુંદર સુઘડ શેઠાણી સંગ,
જોઈ નાગરડીઓ થઈ ગઈ દંગ. શી૦
શી શણગારી સાહુણી નખ શીખ,
દાસી એકથી એક છે અધિક;
નારી દેવી નથી છે તે અલૌકિક,
કનક વરણ અંગે ચો દિશ રંગ. શી૦

'ધાગ પ્રભુ' એ રાગ

શેઠિયો ક્યાંથી આ આવ્યા! આવ્યાં આવ્યાં આવા વારથ'
માન દઈ મહેતાને બેસ્યા, બેઠા આવી વચમાં થઈ ભારા. ક્યાં૦

શ્રી પ્રેમાનંદજી કહે છે:—

પછી સભા સહુ સાંભળતાં, હરિ વચન બોલ્યા છે વળતાં;
જાઓ શેઠાણી દુઃખ કાપો, કુંવરબાઇને હૃદયાશું ચાંપો;
એવું કહેતામાં કમળા હીંડ્યાં, કુંવરબાઇને હૈયાશું ભીડ્યાં;
મારી મીઠી ન ભરીએ આંસુ, તેડો ક્યાં છે તમારાં સાસુ;
મળી નાગરડી બે ચાર, જોઈ રૂપ મેલ્યો અહંકાર;
વેવાણ કમળાને એમ પૂછે, મહેતા સાથે સગપણ શું છે?
કોકિલા સ્વરે અમૃત વાણી, ત્યારે હસીને બોલ્યાં શેઠાણી;
વેવાણ તમો એ શું ના જાણીયાં, તમે બામણ ને અમે વાણિયાં;
વેપાર દોશીતણો ઘેર છે કોઠી, અમારે ઓથ નરસહીની મોટી;
અમે ધન મહેતાજીનું લીજે, વેપાર કાપડનો કીજે;
મહેતે જે જે વસ્ત્ર મંગાવ્યાં, તે લખ્યા પ્રમાણે લાવ્યાં;
કોથળી કરમાં ધરી, સાસુ પાસ વહુ સંચરી;
કરખાને ગર્વે ઓસરી, લેજો છાબ સોનૈયે ભરી;
પેહેર કહીને દેતાં ગાળ, એ શું મોસાળું કરશે કપાળ!
તમે નોંતરતાં તુળસી માળ, તેણે વર દીધા ગોપાળ;
હવે કમાઈ દુર્બળ તણી. હવે છે હરિના ગુણ ભણી.
જે લખ્યાથી આશા હોય ઘણી, તો માગી લેજો પહેરામણી.

પદ—'કોને સહુ [illegible].' [illegible]

કોઇ નરેને શેઠાણીએ શ્રીને, આવ્યું મહેતાની મહેનત [illegible]:
થાળ ભરી ભરી સોનૈયે [illegible].
[illegible] ર [illegible] તણા વાદળા!
[illegible] [illegible] [illegible] !
[illegible] સુણો [illegible], [illegible].

[illegible]

[illegible]
[illegible]

ભુલી છોકરીને ભૂલ થઈ ભારી,
કરકા કાજ જાય વાત સહુ મારી.

રાગ સોરઠ–'કુમરીને જાઉં'

વધા તાત ન કાંઈ મ્હારી પાસે, પૂર્યું એ બધું એ શ્રીતિર રે
હતા શ્રીમંત શ્રીકંથ આપ એ, કહે એને તે

(તે બિચારી શું કહે ને તેથી શું

ફેરી તાલ ગ્રહી સમર્યા શ્રીહરિ, જનને અદ્ભુત ભાસે રે,
નભથી પડયું કાપડું કરકો, જય પ્રસર્યો ચોપાસે રે.

અને સૌએ જ કહ્યું કે, 'ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે
અને તેથી 'પ્રીતિથી સ્વવશ થઈ જાય જગરાય.' એ
સિદ્ધ થયું ?

સોરઠ–'બેગી છકુનીકા ચોર' એ રાગ

કપડાને કરકે કર્યું દર કાપડાને
શેઠ શેઠાણી શ્રીવરને, શ્રી ભક્ત પૂછે ભાકે રે.
નચવે ભક્ત તેમ હરિ નાચે, કૃપા કરી ન આકે રે.
સ્વજન સારૂ નવું સરજે, શ્રીવર મૂકને મન ખાકે રે.

(તેમને ગળેજ નહિ

ક્યાંથી કેમ પુરે એ આવી, ક્યાં એ તર્ક કે રે.
અનુને કેમ તરસનો રાખ્યો, રંગારંગ ચાકે રે.

(જેથી એ

ગુણ ગાયે જે ચાહે તે થાયે મરાય,
પ્રીતિથી સ્વવશ થઈ જાય જગરાય.
અન્ય ઉપાય કઠણ અનુ કલિમાં,
આ તો મહા સહુથી સુખેથી કરાય. મુક્ત

श्री नामदेवजी-आख्यान

[सिद्धभक्ति-विषय]

પૂર્વરંગ

ક્તિથી કોઈ ન મ્હોટું, હરિવિણ બીજો નવ મ્હોટો છું;
ાધે રૂધાને સાચે જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત ગ્રો છું. ભ૦

'भज्' સેવવું એ સંસ્કૃત ક્રિયાપદ ઉપરથી 'भक्ति' ભજન' શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. સેવવું, સેવા—એ તેનો અર્થ છે. ના 'સાધનભક્તિ તથા સિદ્ધભક્તિ' એવા બે મુખ્ય ભેદો ; તેમાં પ્રથમના ભેદનું નિરૂપણ ઉપરના આખ્યાનમાં થયું, વે સિદ્ધભક્તિની વાત અહીં કહેવાય છે. વસ્તુતઃ ભક્તિના બે ભેદો પૈકી પ્રથમનો ભેદ કારણરૂપ છે ત્યારે બીજો ભેદ કાર્યરૂપ છે. સાધનભક્તિ દ્વારા સિદ્ધભક્તિ તૈયાર થાય છે; છતાં સ્થૂલ રીતિએ એવા બે ભેદો કહી શકાય છે. આ બે ભેદોમાંનો પ્રથમ ભેદ નવ પ્રકારે વિભાગ પામે છેઃ—

> श्रवणं[1] कीर्तनं[2] विष्णोः स्मरणं[3] पादसेवनम्[4] ।
> अर्चनं[5] वंदनं[6] दास्यं[7] सख्यमात्मनिवेदनम्[8] ॥

આ નવે સાધનભક્તિના ભેદો છે, અને દેહાંત કોઈ [illegible] ભેદ [illegible] સિદ્ધભક્તિ [illegible] થઈ શકે છે. [illegible]

સુધી, શુકદેવજી કીર્તનથી, પ્રહ્‌લાદજી સ્મરણથી, [illegible]
પાદસેવનથી, પૃથુરાજ અર્ચનથી, અક્રૂરજી વંદનથી, હનુમાન [illegible]
દાસ્યથી, અર્જુન સખ્યથી અને બલિરાજા આત્મનિવેદન [illegible]
સિદ્ધભક્તિને પામી શકયા હતા. આ નવમાંના કોઈ પણ [illegible]
સાધનભક્તિના પ્રકારથી જે સિદ્ધભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે [illegible]
ગીતાજીમાં 'પરાભક્તિ' કહેવામાં આવી છે. આ સિદ્ધિ [illegible]
સંપૂર્ણ ત્યારેજ થઈ શકે છે કે જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ [illegible]
થઈ જાય અને તે પછી પોતે પોતાની જ્યોતિથી ધર્મપ્રકા[illegible]
કિરણથી પોતાનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે ત્યારે સિદ્ધિ [illegible]
પામે છે, તે પણ ગીતાજીમાં કહ્યું છે:—

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्॥

'બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ પ્રસન્ન ચિત્તવાળો ભક્ત જ્યારે કોઈ [illegible] શોક કરતો નથી, કોઈ પણ પદાર્થની આકાંક્ષા રાખતો [illegible] અને સર્વ પ્રાણીઓ પર સમભાવ ધારણ કરે છે ત્યારે મારી 'પરા[illegible] ભક્તિ' ને પામે છે.' અર્થાત્ પોતાને પ્રકૃતિથી ભિન્ન [illegible] પ્રાકૃત ધર્મોથી જે લેપાતો નથી, અને એ પ્રમાણે પોતાને [illegible] તથા પ્રત્યક્ષ જેમ જુએ છે તેજ પ્રમાણે-તેજ [illegible] દ્રષ્ટિથી જુદાં જુદાં શરીરોમાં રહેલા સર્વ આત્માઓને [illegible] પ્રકૃતિથી ભિન્ન જુએ, પોતે આનંદનોજ અનુભવ [illegible] કોઈને તેવો અનુભવ લેવા લાગે અને પછી પોતાના [illegible] જીવો જે આનંદ છે તેના તરફ દ્રષ્ટિ [illegible] તે માટે સાધનરૂપ પોતાના દ્રષ્ટિ કિરણો [illegible] જાય છે; તેજ [illegible] જાય, એટલે છેવટે તે દ્રષ્ટિ[illegible]

'-સિદ્ધભક્તિ સંપૂર્ણ'

પોતાનું ઇષ્ટ ફળ મળે છે, ત્યાંસુધીજ પરમાત્માની
ાય છે; તેઓ પરમેશ્વરને ફળપ્રાપ્તિમાં સાધન માને છે
ફળ અપાવનાર કે આપનાર જાણે છે, તેથી તેઓ ફળ
ાં સુધીજ પરમેશ્વરમાં યુક્ત રહે છે; પરંતુ જેને ઉપાય
ઉપેય (ફળ) બન્ને પરમાત્માજ છે તે તો પ્રથમ પરમા-
ધ્યાન, સ્મરણ, કીર્તન, પૂજન, પાદવંદન, દાસ્ય, સખ્ય
આત્મનિવેદન કરતો તે ઉપાયોદ્વારા અંતિમ ઉપેય
કે તેજ પ્રભુને ઇચ્છે છે તેથી નિત્ય તેમનામાંજ યુક્ત રહે
આવા એકનિષ્ઠ ભક્તને એ પ્રભુ પોતેજ દિવ્ય જ્ઞાન અર્પણ
પોતાનો અનુભવ આપે એટલે પછી તે આનંદનું શું
હું? તે પછી તો તેનું જે કંઇ અભીષ્ટ ન થાય એવું કદી
હિ; ખરી રીતે તેવા ભક્તને પરમેશ્વર સિવાય કંઇ અભી-
હોતુંજ નથી. જેમ ફળ માટે કોઇ આંબો સેવે તેને ફળ પર,
ન માટે મજૂરી કરે તેને ધન પર, ને પુત્ર માટે જે યત્નો કરે
તેને પુત્ર પર કેવી પ્રીતિ હોય છે? તેજ પ્રમાણે જે કેવળ પ્રભુ-
જ પોતાના ઉપાયનું ફળ માને છે તેને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર
થતાં કેવો આનંદ થાય? એ રીતે પ્રભુનો અનુભવ થતાં તેમ-
નામાં તે અધિક યુક્ત બને છે, તેજ આ ખરો 'નિત્યયુક્ત' ભક્ત
; તે કદી પણ પ્રભુથી જુદો પડેજ નહિ; જેને લીધે પ્રભુથી
જુદાઇ હતી તે પડદો-કર્મ, અજ્ઞાન કે અંતરાય તેનો ગયો,
અને તે પણ એ પ્રભુએજ કાઢયો ને ખુદ તેમનો પોતાનો જ્યારે
અનુભવ થયો એટલે તે કદી પણ તેમને છોડે ખરો? જેમાં
નિત્યયુક્ત રહેવાનો જેણે આરંભ કર્યો હોય, આરંભથીજ જેની
એકનિષ્ઠ હોય, ઉપાયમાં ને ઉપેયમાં જેને ભિન્નતા ન હોય ને
દિવ્ય-રત્નને પણ જે આદર્શપૂર્ણ, અપૂર્વ, અનંત, આનંદઘન,
[illegible] અને દિવ્ય ઐશ્વર્યયુક્ત અસાધારણ જે ઇચ્છ-

આનંદસ્વરૂપ પણ તેજ છે. ' આ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ તે પછી
બીજું કશુંય તે દેખતો નથી, સાંભળતો નથી કે જાણતો.
એટલે તે આંધળો, બહેરો કે અજ્ઞાની બની જાય છે એમ
પણ પોતાના શરીરમાં જેની વિશેષતા અથવા શ્રેષ્ઠતા છે
તેનું યોગ્ય તથા લક્ષ્ય બને છે, કેવળ તેનોજ તે અનુભવ
અને એવો તો તલ્લીન બની જાય છે કે શ્રુતિના શબ્દોમાં

नान्यत् पश्यति नान्यत् शृणोति नान्यत् विजानाति ।

' બીજું કંઇ જોતો નથી, બીજું કંઇ સાંભળતો નથી ને કં
કંઇ જાણતો નથી. ' બસ જ્યાં જુએ, સાંભળે કે જાણે ત્યાં
તેજ ને તેનુંજ—

પદ-માલકોશ

ન દેખું હું ત્હારા વિનાનું બીજું, નલેખું હું તારા વિનાનું
બધામાં રહ્યો તું લહ્યું સત્ય એ, બીજું જાણવાનીજ શું અ
બધું ત્હારે આધીન જાણી લીધું, મીઠું તું સમું કોન માતી
તને ધ્યાઉં છું હું તને ચાહું છું, હું એ તુંવડે આ રીતે

આ સ્થિતિનું નામજ 'सिद्धभक्ति' છે. તેનું બીજુ
'अनन्यभक्ति' છે. એટલે તે પરમેશ્વર સિવાય અન્ય
હોતી કે અન્ય માટે પણ નથી હોતી. આજ અભિપ્રાય
વાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં જ્ઞાનીની વ્યાખ્યા આવી કરી છે-'
एकभक्तिः । નિત્ય ઇશ્વરપરાયણ-કેવળ ઇશ્વર સાથે જોડ
ને ભક્તિમાંજ નિષ્ઠાવાળો જ્ઞાની સર્વથી અધિક છે.
આર્ત્ત, જિજ્ઞાસુ ને અર્થાર્થી ભક્ત નિત્યને માટે
જોડાઇ રહેતા નથી. જેમ ઔષધ લે ત્યાંસુધી વૈદ
કેળાં મળે ત્યાંસુધી કેળની જરૂર અને નદી તરવી
સુધી નાવની જરૂર હોય છે તેજ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત

ભકતોને પોતાનું ઇષ્ટ ફળ મળે છે, ત્યાંસુધીજ પરમાત્માની જરૂર હોય છે; તેઓ પરમેશ્વરને ફળપ્રાપ્તિમાં સાધન માને છે અથવા ફળ અપાવનાર કે આપનાર જાણે છે, તેથી તેઓ ફળ મળે ત્યાં સુધીજ પરમેશ્વરમાં યુક્ત રહે છે; પરંતુ જેને ઉપાય તથા ઉપેય (ફળ) બન્ને પરમાત્માજ છે તે તો પ્રથમ પરમાત્માનું ધ્યાન, સ્મરણ, કીર્તન, પૂજન, પાદવંદન, દાસ્ય, સખ્ય તથા આત્મનિવેદન કરતો તે ઉપાયોદ્વારા અંતિમ ઉપેય તરીકે તેજ પ્રભુને ઇચ્છે છે તેથી નિત્ય તેમનામાંજ યુક્ત રહે છે. આવા એકનિષ્ઠ ભકતને એ પ્રભુ પોતેજ દિવ્ય જ્ઞાન અર્પણ કરી પોતાનો અનુભવ આપે એટલે પછી તે આનંદનું શું પૂછવું? તે પછી તો તેનું જે કંઇ અભીષ્ટ ન થાય એવું કદી બનેજ નહિ; ખરી રીતે તેવા ભકતને પરમેશ્વર સિવાય કંઇ અભીષ્ટ હોતુંજ નથી. જેમ ફળ માટે કોઇ આંબો સેવે તેને ફળ પર, ધન માટે મજૂરી કરે તેને ધન પર, ને પુત્ર માટે જે યત્નો કરે તેને પુત્ર પર કેવી પ્રીતિ હોય છે? તેજ પ્રમાણે જે કેવળ પ્રભુનેજ પોતાના ઉપાયનું ફળ માને છે તેને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થતાં કેવો આનંદ થાય? એ રીતે પ્રભુનો અનુભવ થતાં તેમનામાં તે અધિક યુક્ત બને છે, તેજ આ ખરો 'नित्ययुक्त' ભક્ત છે; તે કદી પણ પ્રભુથી જુદો પડેજ નહિ; જેને લીધે પ્રભુથી જુદાઇ હતી તે પડદો-કર્મ, અજ્ઞાન કે અંતરાય તેનો ગયો, અને તે પણ એ પ્રભુએજ કાઢયો ને ખુદ તેમનો પોતાનો જ્યારે અનુભવ થયો એટલે તે કદી પણ તેમને છોડે ખરો? જેમાં નિત્યયુક્ત રહેવાનો જેણે આરંભ કર્યો હોય, આરંભથીજ જેની એકભક્તિ હોય, ઉપાયમાં ને ઉપેયમાં જેને ભિન્નતા ન હોય ને ઉપેય-ફળને પણ જે આશ્ચર્યપૂર્ણ, અપૂર્વ, અનંત, આનંદપ્રદ કલ્યાણગુણનિધાન અને દિવ્ય વૈભવયુક્ત અસાધારણ જે૯

તો હોય તેને તે પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તેમાંથી ભક્તિતૃપ્તિ થઈ
તો તે સિવાય બધુંય તુચ્છ છે, એ રસ તેણે ચાખ્યો છે
લોક તેને તૃણવત્ જણાય છે. શ્રી આલમંદાર સ્વામી કહે

तवामृतस्यंदिनि पादपंकजे निवेशितात्मा कथमन्यदिच्छति
स्थितेऽरविंदे मकरंदनिर्भरे मधुव्रतो नेक्षुरसं हि वीक्षते ॥

'હે ભગવન્ ! અમૃતને ઝરતા આપના ચરણકમળ
જેણે પોતાનું ચિત્ત સ્થાપ્યું હોય છે તે બીજું કેમ ઇચ્છે
રંદથી ભરેલું કમળ જો તૈયાર હોય તો ભમરો શેરડીના
સામે જોતોયે નથી.' આમ પૂર્ણ જ્ઞાની તેજ કહેવાય કે
ણામે નિત્યયુક્ત તથા કેવળ ભક્તિનિષ્ઠ સદાકાળ રહે; તે
હરિનો અનુભવ એવોજ છે કે જેનો આનંદ મળતાં
સંસારનો સાર તેજ જણાય છે ને બીજા સમગ્ર વિષયો
સ્કાર થવાય છે. એ આશય શ્રુતિ પણ કહે છે:—

आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कदाचन ।

'બ્રહ્મના આનંદનો અનુભવ કરનારો બીજા કશા
પામતો નથી.' તેને ડરવાનું કારણજ કોઈ રહેતું નથી
એ બ્રહ્માનંદનો રસ લેવા-મેળવવાનો ઉપાય માત્ર આ
અનન્યભક્તિ તેજ એક છે, એમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ ગીતા
સ્થળે કહીને અર્જુનને તે તરફ લઈ જવા સમજાવે

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यांतःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥

'હે પાર્થ ! જેની અંદર સર્વ ભૂતો રહ્યાં છે અને
સર્વ વ્યાપ્ત છે તે પરપુરુષ-પરમાત્મા અનન્ય ભક્તિ
થઈ શકે છે' એ નિવાય બીજે કોઈ પણ ઉપાય તે

શ્રુતિમાં પણ 'वेदन उपासन निदिध्यासन' વગેરે અનેક ી એજ ઉપાય પ્રદર્શિત કર્યો છે ને બ્રહ્મને જાણવા-પામવા-વવાને એજ જ્ઞાનની આવશ્યકતા બતાવી છે ને 'नान्यः विद्यतेऽयनाय'-પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવામાટે (એ સિવાય) કોઈ માર્ગ નથી, એમ કહ્યું છે. જો કે બીજા માર્ગો ઘણા ણ તે દ્વારા ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થતી નથી એમ શ્રુતિજ કહે છેઃ—

ायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम्॥

'પ્રવચન, બુદ્ધિ કે બહુ શાસ્ત્રજ્ઞાનથી આ આત્મા લભ્ય નથી; ન જેને તે આત્મા વરે છે-સ્વાનુભવ અર્પણ કરે છે તેનાવડેજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેનીજ આગળ એ આત્મા પોતાનું રૂપ પ્રકટ કરે છે—તેનેજ આત્મા પોતાનો સાક્ષાત્કાર કરાવે -તેનેજ પોતાની બધી ખૂબી બતાવે છે.' આમ 'કુંચી કૃષ્ણ-ને હાથ છે પણ કૃષ્ણજી વરે કોને?' જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને વરે તેનેજ એ વરે. શ્રવણ તથા મનનનું છેવટ પણ 'आत्मनिवेदन' અનન્યભક્તિજ છે. પ્રભુ પ્રેમનો પરીક્ષક છે, જે તેને પ્રેમથી સ્વીકારે છે તેને તે પણ પ્રેમથી ભેટે છે; ને તેમાં અનન્યભક્તિ એજ મુખ્ય ઉપાય છે. ઉપાય તથા ઉપેય બન્ને એમાં પરમેશ્વરજ છે તેજ અનન્યભક્તિ ગીતામાં સ્પષ્ટતમ કહીને તે સિવાય ઈશ્વ-રપ્રાપ્તિ માટે બીજો કોઈ ઉપાય નથી, એમ પણ મુક્ત કંઠોમાં કહેવામાં આવ્યું છે:—

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया।

[illegible]

તે સકામ ભાવનાથી કરવામાં આવે તો અમુક નિયમિત
મળે છે, પણ જો નિષ્કામ ભાવે કરવામાં આવે છે તો તે
પાપો દૂર થતાં આત્માની સ્વપ્રભા પ્રગટી નીકળે, સ્વાત્મ
થઈ શકે ને તે પછી પૂર્વોક્ત પરાભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે; અને
દ્વારા પરમાત્મા પણ મળે. એટલે આ નિશ્ચય થાય છે કે
કહેલો કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ તથા ભક્તિયોગ સાધનભક્તિ
ગણવામાં આવ્યો છે, પણ સિદ્ધભક્તિ તો અનન્યભક્તિ
કહેવાઇ છે, અને તેજ ઈશ્વરપ્રાપ્તિમાં સફળ ઉપાય છે
ત્યાંજ કહી બતાવ્યું છે, તેનો અર્જુનને અનુભવ કરાવ્યો છે
તેમાં પણ એજ કારણ દર્શાવ્યું છે. ઉપરાંત ગીતાજીના
મધ્ય તથા અંતમાં આનેજ 'ગુહ્યતમ' કહીને તે
કરવી તેની આ રીત પણ બતાવી છેઃ—

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु।

'તું મારામાં મન રાખ, મારો ભક્ત થા, મારું
ને મનેજ નમસ્કાર કર.' અર્થાત્ બીજા ઉપાયો રહેવા દે,
મારોજ સંબંધ કર, મારી સાથેજ તારું જીવન ઓતપ્રોત
કરી દે. આ વાતને અહીં પણ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવી છેઃ—

સાચે સ્થાને સાચે જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત
ભક્તિથી કોઈ ન રહોડું, હરિવિણ બીજે નવ રહો

આમાં 'હરિવિણ બીજે નવ રહો તું' એમ કહીને
આરંભમાંજ કુપથ્યનો ત્યાગ કરવા સૂચવ્યું છે. એ જ્યાં
ન થઈ શકે ત્યાંસુધી મોહ દૂર થાય નહિ ને ત્યાંસુધી તો
બેજ થાય.' કલુપતા રહેવાનીજ. આજ ઉદ્દેશથી
'यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम्–યજ્ઞ, દાન
તપ બુદ્ધિમાનોને પણ પવિત્ર કરનાર કહ્યો છે;' માટે તે

ગ સુખ ઝેર વિષય રસ ઉલટી, કારાગ્રહ તે દેહ રે;
મીને પ્રીતિ કામીની પર, તેમ પ્રકટશે નેહ. ત્યારે૦
મજ લેતાં ગદ્‌ગદ કંઠે, સ્વરે પૂરો ન નીકળશેરે;
માંખ ભરાતાં હા નાથ! કહી, ખૂબ નિસાસા ભરશે. ત્યારે૦
ત દિવસ એ માટે યત્નો, કર્યાં જતાં નહિ થાકે રે;
જાગરા આકરા વેઠશે, દુઃખશે રોતાં આંખે. ત્યારે૦
પ્રહજ રોગ કે વિયોગ ભયમાં, દુઃખ આવાં સૌ સહીએરે;
મનુ કૃતાર્થ થવાને હાલજ, ચોંપે કેમ ન ચહીએ. ત્યારે૦

એટલે 'હરિવિણુ બીજે નવ ચ્હો તું' કારણકે 'ભક્તિથી કોઇ ન ચ્હોડું.' ભક્તિની વ્યાખ્યા–'स्नेहपूर्वमनुध्यानं भक्तिरित्यभिधीयते'–સ્નેહપૂર્વક પરમેશ્વરનું ચિંતન 'ભક્તિ' કહેવાય છે. આ ચિંતન તેલની ધાર જેવું અવિચ્છિન્ન, સ્મરણની પરંપરારૂપ અને દર્શન સમાન આકારવાળું બની જવું જોઇએ. જાણે પરમેશ્વરને પ્રત્યક્ષ જોઇ રહ્યા હોઇએ, અનુભવી રહ્યા હોઇએ તેવી તેમના ચિંતનની લગની લાગવી જોઇએ. 'આ રહ્યા, આ મળ્યા' એમ સામીપ્ય થવું જોઇએ ને તેમના વિષે ચિત્ત પરોવાઈ જવું જોઇએ. 'સાચે સ્થાને સાચે જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત પ્રો તું રે;' આવા પ્રકારની આ ભક્તિ, પ્રીતિ કે પરમેશ્વરનું ચિંતન બે પ્રકારનું છે. એક તો પરમાત્માના સ્વરૂપનું ને રૂપનું. તેમાં સ્વરૂપ તો સત્ય, જ્ઞાન, અનંત તથા આનંદમય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં આસપાસ ઉપર, નીચે, અંદર ને બહાર તેજ છે:—

यद किंचिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ।
अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ॥

'જે કંઈ સર્વ જગત દેખાય છે અથવા સંભળાય છે તે સર્વમાં અંદર ને બહાર શ્રીનારાયણ વ્યાપીને રહ્યા છે.' તેજ 'મૂર્ત' છે અને દેવ સંપૂર્ણ સુખ છે. તેમના

'મારામાં ચિત્તને સ્થિર કરવાને જો તું સમર્થ તો હે કૌન્તેય ! અભ્યાસ ને વૈરાગ્યથી તેને વશ કર થઈ શકાશે.' એટલે 'હરિવિણ બીજે નવ મ્હોહું.' એ વિષયક મોહના પરિત્યાગથી વૈરાગ્યને દૃઢ કરવા અહીં છે, ને પછી ભજનમાં જોડાઈ જાય તે માટે અભ્યાસ પદ લક્ષ્યમાં લઈ તેમાં કહેલું અનુષ્ઠાન આચરવું યોગી થઈ પડશે:—

'કંબખીન'—એ રાગ

ભજતાં રાખ્ય વિચાર, શું મન પણ વરતે એજ પ્ર
સ્મરતાં રાખ્ય વિચાર, શું તન પણ વરતે એજ પ્ર
બહાર ઇન્દ્રિયો કરે, એક ને, મનડું અન્ય ક્રિ
એક રુપ બે વાનાં કરતાં, રૂણે એવું
મન વધતું તેહનું ફળ વધતું, થાય એજ સ
બહારનું ફળ બારોબાર છે, ઠગાય છે મ
સેવ કરે પણ વેઠ ગણે કે, ફરજ ગણે કે
(એ તપા

તેજ વખત કુવિચાર થાય તો, બમણો પડી
થોડું પણ ચોખ્ખું ને સાચું, કર્યું કરે શુ
બમના મનથી ગોખે તે રહે, છે ભણનાર
જાય નહિ અજ્ઞાન, ઊંડે નહિ, ઉરમાં સાચો
અનંત એનું કારણ એ છે, હાર, થાકે પ
(એટલે બીજુ પદ તેની સાથે

ગરબી

જ્યારે આવ્યો ભક્ત વિજ્ઞ, ત્યારે હરિ મળી
જ્યાં જ્યાં આગમ, ત્યારે હરિ મળી

. પરમેશ્વરની ભક્તિમાં ઈશ્વરનું
સત્ત્વ, કેવળ આનંદમય પરમેશ્વ-
અનુસંધાન રાખે તેજ ગ્રાહી ઉપા-
" તું મારામાં મન રાખ ' એમ
તથા ભક્તિ, યજન તથા નમસ્કાર
મૂર્તિ અવશ્ય સ્વીકારવી જોઈએ. તે
ે નહિ; જે વસ્તુ લક્ષ્ય ન હોય તે
ર પણ જો લક્ષ્ય ન હોય, પ્રત્યક્ષ
માં ન હોય તો સર્વોપયોગી ગીતા-
ત; માટે સાબિત થાય છે કે તે પર-
પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સાત પુરી ને ચારે
ું બધું શાથી છે? મુરારિ એ પ્રભુનું
અથવા એકજ વખત તેમના સ્વરૂપને
નું અમોઘ માહાત્મ્ય જે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવ્યું
? એ વસ્તુ પ્રાપ્ય છે, લક્ષ્ય છે અને દર્શ-
એજ. ઇક્ષ્વાકુના તો શું, પણ બ્રહ્માના
નાથ, દેવાના વેંકટનાથ, નારદજીના બદ્રિ-
નાથ ને પ્રેમીના પુંડરીનાથ વગેરે એવાં અનેક
પ્રતિષ્ઠિત છે તે પ્રભુને લક્ષ્ય તથા સાકારસ્વરૂપે
ાટે—

यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
ऽर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति ॥

તથા તપશ્ચર્યાઓના ભોક્તા, સર્વલોકોના મહાન ઈશ્વર
હૃદ એવા મને જાણીને મનુષ્ય શાંતિ પામે છે.'
અને સત્ય જ્ઞાને એ પ્રભુને જાણવા જોઈએ,

ઉપાસના કરવાનું કહેવામાં આવે છે, તો એ ગુણોના આશ્ર
અધિષ્ઠાન જરૂર જોઇએ જ. હરકોઇ 'મંત્ર'ના પણ અ
દેવ હોવા જોઇએ, અને તેથી જ ૐકારના જપનો પ્ર
વિધિ ગીતામાં દર્શાવ્યો છે–'ॐ इत्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहर
स्मरन्' 'ૐ' 'એ એકાક્ષર બ્રહ્મનું ઉચ્ચારણ કરતો મ
સાથે મારું પણ સ્મરણ કરતો રહે.' એટલે સિદ્ધ થાય છ.
શંખ-ચક્ર-ગદાધારી પરમેશ્વરનું ધ્યાન હરકોઇએ કરવું
શ્યક છે. અપવિત્ર હોય તેણે પરમ થવા માટે કોઇ પરમ
આકૃતિ કે મૂર્તિનો સંબંધ કરવો આવશ્યક છે અને તેણે
પવિત્ર વસ્તુ તો કેવળ એક પ્રભુ જ છે; એટલે સર્વેશ્વર
કોઇ પણ ઉપાસ્ય વસ્તુ સિદ્ધ થતી નથી. કેમકે—

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात् त्रिभिर्गुणैः॥

'પૃથ્વી પર, સ્વર્ગમાં કે દેવોની મધ્યે કોઇ પણ
એવો નથી કે જે આ ત્રણ ગુણોથી મુક્ત હોય.'
ગુણોથી રહિત પરમ પવિત્ર વસ્તુ પ્રભુ વિના બીજી
દેવોમાં સૌથી મોટા કહેવાતા બ્રહ્મા સંપૂર્ણ
પછી બીજો કયો એ ગુણોથી મુક્ત મનાશે? પૃથ્વીના
કોઇ દેવનું ધ્યાન-પૂજન કરવાથી બને તો એ જ
देवयज्ञो यान्ति –દેવોની પૂજા કરનારાઓ દેવોને
પ્રભુથી તો દૂર જ રહે છે, તેઓ ગુણોના બંધનથી
શકે નહિ કેમકે તેઓના ઉપાસ્ય દેવ પોતે જ ગુણ
છે; માટે જ ગીતામાં ગુણમુક્ત સ્થિતિ સંપાદન
'मामेकम्, मामेव–માત્ર મારા એકલાનું શરણ લે, મને
અને તે પણ '[illegible]'

...છે તોયે દેશ-દેશાંતર ફરીને પણ પાછાં માલિક પાસે પાછાં
...વે છે; પોપટ તો તોપ ફોડવાનું કામ પણ કરી શકે છે; એથી
...થી વધારે જોઇએ તો વાઘ ને સિંહ જેવાં વિકરાળ પ્રાણીઓ
...ણ સરકસોમાં મનુષ્યોની તાબેદારી ઉઠાવતાં દેખાય છે; એ શું
...વે છે? 'ભક્તિથી કોઇ ન મ્હોટું.' એથી પણ વધુ જોઇએ
...મનુષ્યોમાં પિતા માટે પુત્ર, પતિ માટે પત્ની, રાજા માટે
...પાઇ, શેઠ માટે ગુમાસ્તો પોતાના પ્રાણ આપવા તૈયાર હોય
...અને તેમાં પણ સંતોષ માને છે, તેનું કારણ-'ભક્તિથી કોઇ
...મ્હોટું.' વળી કામીને કામની અને લોભીને ધનની પરિસીમા
...ક્તિથીજ જગવિખ્યાત છે. તેમજ સ્વર્ગની કામનાથી શૂરાઓ
...ણમેદાનમાં ઝંપલાવે છે; રાજાઓ યજ્ઞયાગાદિમાં ને બ્રાહ્મણો
...પાદિમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવે છે, એ શું છે? તે તે વિષય-
...ખ અભિલાષા માટે 'ભક્તિથી કોઇ ન મ્હોટું.'

પ્રાકૃત ભોગોમાં આસક્ત ન થવું, એમ વિદ્વાનોજ કહે છે
...મ નથી, પણ ખુદ ભગવાન પોતે ગીતામાં કહે છે-'ન તેષુ
...મતે બુધઃ'-વિદ્વાન મનુષ્ય પ્રાકૃત ભોગોમાં રમતા નથી. ઉપ-
...ષદમાં છેક મૃત્યુની પાસે જઇ પહોંચેલા નચિકેતાનું આખ્યાન
...પ્રસિદ્ધ છે. તેણે કોઇ પણ પ્રાકૃત પદાર્થોમાં આસક્તિ કરીજ
...રિ. કેમકે તે સમજતો હતો કે 'શ્વોભાવાઃ'-આવતી કાલેજ
...કો નાશવંત થઇ જનાર જોવામાં આવ્યા છે. આમ જે વસ્તુ
...કાધીન છે તેનો ભરોસો શો? તેમાં સ્વાદ પણ શું હોય?
...પરિણામજ તેઓમાં ફળ તરીકે મેળવી શકાય છે. એટલે
...કૃત પદાર્થો માટે હેરાન થવું એ કેવળ [illegible] છે,
...દેહોમાં ન રમવું એ તો ઠીક જ છે; પણ આત્મપ્રાપ્તિ
...પછી [illegible] આનંદરસની [illegible]
...[illegible] પ્રાપ્ત કરી, એમ મુનિ [illegible] કરે છે. કેમકે

જેનું ફળ પરમ શાંતિ અહીં દર્શાવ્યું છે; પણ તેઓ 'નતુ મામભિજાનંતિ તત્ત્વેનાતશ્ચ્યવંતિ તે'—મને યથાર્થ સ્વરૂપે ન જાણવાથી તેઓ ફરકોઇ સ્થાનને પામીને પણ ત્યાંથી ચ્યવે છે–પાછા મનુષ્યલોકમાં પડે છે. તેઓને મુક્તિ મળતીજ નથી, એ નિ વાત છે. જે અન્ય દેવાદિને વસ્તુતઃ સર્વેશ્વર ન હોવા છતાં સર્વેશ્વર માનીને સેવે છે તે તો પ્રતીક ઉપાસના કરે છે, ફળ પરિમિત અને 'अंतवत्तु फलं तेषाम्' નાશવંત પ્રાપ્ત થાય છે; માટેજ 'સાચે સ્થાને સાચે જ્ઞાને અનુપતિમાં ચિત્ત પ્રોવું' એમ કહેવામાં આવેલ છે. કારણકે 'प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः'—જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું ને મને તે અતિશય પ્રિય છે આમ જ્ઞાનપૂર્વક નિષ્કામ ભાવે સાચા ઈશ્વરની ઉપાસના કરનારો મનુષ્ય એ પરમેશ્વરની પ્રીતિ કરે છે; સિવાય બીજા કોઇ ફળની આકાંક્ષા કરી તો તેવું ઇચ્છિત ફળજ મળશે, અનંત ફળ દૂર રહેશે. એ પરમાત્માની ઉપાસના જો નિષ્કામ હોય તો 'पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायाः'—પિતા જેમ પુત્રના, મિત્ર જેમ મિત્રના અને પતિ જેમ પ્રિયાના સર્વ દોષો કે અપરાધોની ક્ષમા આપે છે તેમ એ નિષ્કામ ભક્તના દોષો કે અપરાધોને ક્ષંતવ્ય ગણે છે; એવુંજ ચાહવું ને એજ વિશુદ્ધ કર્તવ્ય સમજી પ્રભુપ્રત્યે પ્રેમ કરવો. કેમકે એમ સ્વાભાવિક નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ કરવી 'સાચે સ્થાને સાચે જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત પ્રોવું રે,' કહેવાય; અને પછી એ વાત તો લોક તથા વેદથી સિદ્ધ છે કે 'ભક્તિથી કોઇ ન મ્હોટું.' જગતમાં અપૂર્ણ ગણાતાં પ્રાણીઓ, મનુષ્યો કે દેવો સુધ્ધાં જે જેને ઇષ્ટ આપે અનિષ્ટ દૂર કરે છે તેમાં તેઓની ભક્તિજ ફલિત થાય છે; તથા ઘોડાંઓની નિમકહલાલી જુઓ; પાળેલાં કબૂતર

છે તોયે દેશ-દેશાંતર ફરીને પણ પાછાં માલિક પાસે પાછાં
વે છે; પોપટ તો તોપ ફોડવાનું કામ પણ કરી શકે છે; એથી
વધારે જોઇએ તો વાઘ ને સિંહ જેવાં વિકરાળ પ્રાણીઓ
સરકસોમાં મનુષ્યોની તાબેદારી ઉઠાવતાં દેખાય છે; એ શું
વે છે? 'ભક્તિથી કોઇ ન મ્હોટું.' એથી પણ વધુ જોઇએ
મનુષ્યોમાં પિતા માટે પુત્ર, પતિ માટે પત્ની, રાજા માટે
પાઇ, શેઠ માટે ગુમાસ્તો પોતાના પ્રાણ આપવા તૈયાર હોય
અને તેમાં પણ સંતોષ માને છે, તેનું કારણ-'ભક્તિથી કોઇ
મ્હોટું.' વળી કામીને કામની અને લોભીને ધનની પરિસીમા
ક્તિથીજ જગવિખ્યાત છે. તેમજ સ્વર્ગની કામનાથી શૂરાઓ
ધમેદાનમાં ઝંપલાવે છે; રાજાઓ યજ્ઞયાગાદિમાં ને બ્રાહ્મણો
પાદિમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવે છે, એ શું છે? તે તે વિષય-
ખ અભિલાષા માટે 'ભક્તિથી કોઇ ન મ્હોટું.'

પ્રાકૃત ભોગોમાં આસક્ત ન થવું, એમ વિદ્વાનોજ કહે છે
મ નથી, પણ ખુદ ભગવાન પોતે ગીતામાં કહે છે-'ન તેષુ
તે બુધઃ'-વિદ્વાન મનુષ્ય પ્રાકૃત ભોગોમાં રમતા નથી. ઉપ-
ષદમાં છેક મૃત્યુની પાસે જઇ પહોંચેલા નચિકેતાનું આખ્યાન
પ્રસિદ્ધ છે. તેણે કોઇ પણ પ્રાકૃત પદાર્થોમાં આસક્તિ કરીજ
હે. કેમકે તે સમજતો હતો કે 'શ્વોઽભાવાઃ'-આવતી કાલેજ
ઓ અદૃશ્ય થઈ જનારા જોવામાં આવ્યા છે. આમ જે વસ્તુ
લાધીન છે તેનો ભરોસો શો? તેમાં સ્વાદ પણ શું હોય?
ળ પરિશ્રમજ તેઓમાં ફળ તરીકે મેળવી શકાય છે. એટલે
કૃત પદાર્થો માટે હેરાન થવું એ કેવળ ખોટનોજ ધંધો છે,
થી તેઓમાં ન રમવું તે તો ઠીકજ છે; પણ આત્મપ્રાપ્તિ
ધાંને અલ્પના આનંદવાળી અલ્પ તથા તુચ્છ ગણી બ્રહ્મને
હો-બ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત કરો, એમ શ્રુતિ ઘોષણા કરે છે. કેમ

તેજ પરમ પુરુષ શ્રીપતિ સ્વાભાવિક, અનંત ને અપાર
નિધાન હોઇને સર્વ પ્રકારે તેજ સર્વ અનિષ્ટોને દૂર
સર્વ ઇષ્ટોને સંપૂર્ણ આપનારા છે, માટેજ છેવટનો
સર્વ શાસ્ત્રસંમત થયો છે કે એનીજ 'ભક્તિથી કોઇ
કારણકે શ્રુતિ કહે છે–' रसो वै सः ' તેજ રસ છે.
પ્રાપ્ત કરવાથી સદાકાળ ખરેખરા 'આનંદી થવાય,'
પાછા ન પડાય.' એ પરમાનંદનો કોઇ પણ પ્રકારે
ને તેને મેળવવાનો ઉપાય પણ આજ છે કેઃ—

સાચે સ્થાને, સાચે જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત

કારણકે બીજાં કોઇ પણ કર્મો કરો તો
તેના પ્રમાણમાંજ તેનું ફળ મેળવી શકાય છે.
જેટલું સાધન તેવો ને તેટલોજ તેનો ફળભોગ મળે છે
જગતમાં ભોગવિષયક હરકોઇ પ્રીતિનાં ફળ પરિમિત છે,
મૂલાનિ દુઃખાનિ–અને હરકોઇ દુઃખનું મૂળ સ્નેહજ છે.
વાત લક્ષ્યમાં લઇનેજ અહીં કહેવાયું છે કે,
મ્હો તું. ' આ શ્રીહરિને માટે પણ જપ, તપ, દાન,
વગેરે કરવાથી શું થઇ શકે છે? કેટલું કરી
' नास्त्यकृतः कृतेन '–અકૃત તે પરમાત્મા કૃત-
પણ જપતપાદિ કૃતિથી પ્રાપ્ત થતા નથી; જે વસ્તુ
પરિમિત કર્મોથી મળેજ કેમ? એ તો તે પોતેજ
તો મળી શકે. એમનુંજ બળ, એમનીજ ઇચ્છા, એમની
અને એમનીજ પ્રીતિ જો થઇ હોય તોજ કામ લાગે,
એમણેજ સર્વને આજ્ઞા કરી છે કે, ' મનેજ ચાહો '
પામો'–એટલે બસ તેમનીજ ચાહના, તેમનામાંજ
અને તે પણ તેમનાજ માટે જો હોય તોજ તે

પોતે સર્વ પ્રકારે અનંત છે અને પોતારૂપ અનંત વસ્તુને પોતાની ચાહના કરનારને આપી દેવા સદા તત્પર રહે તાનું સર્વસ્વ પોતાને માટેજ હોય તેમાં કંઇ વિશેષ 'वसुधैव कुटुंबकम्' 'परोपकाराय सतां विभूतयः' ા પૃથ્વી સત્પુરુષોનું કુટુંબ છે અને પરોપકાર માટેજ ોની સર્વ સમૃદ્ધિઓ હોય છે.' એમ નિસ્વાર્થ કૃપા કર- ોનેજ મહાન ગણવામાં આવ્યા છે, ને તેમાંયે એ પરમેશ્વર ોવો મહાનમાં પણ મહાન છે કે, જેના માટે ખાસ કહે- આવ્યું છે કે:—

ભુ વ્રજ જેવી પ્રભુતાઈ, વ્રજ જેવી મન મોટાઈ,
ી ક્યાંહી, વિશ્વની માંહી.'

તે ક્યાંસુધી? 'ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम्- જેઓ જે રીતે મને ભજે છે તેઓને તેજ રીતે હું ભજું છું.' ી પ્રભુ ભગવાનનું ગીતામાં વચન છે. આ રીતે—

વિના કહે પણ વિશ્વની સુધ લે જે જગદીશ;
તે નિજ જનને કેમ ભૂલે, સાચી જો મન રહીશ.

જેવું તે ચાહે તેવું તેને આપવું એ પ્રભુનો અટલ ન્યાય છે ન ચાહે તેને ધન, વૈભવ ચાહે તેને વૈભવ, મુક્તિ ચાહે તે ક્તિ ને પોતાને ચાહે તેને પોતે પોતાની જાત અર્પણ કરી ે. આજ અભિપ્રાય તે ભગવાન ગીતામાં કહે છે:—

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम्॥

'એ રે હું સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન છું, અને [illegible], છતાં જેઓ મને [illegible]

(ખાસ) વર્તું છું ને તેઓ મારા વિષે (ખાસ) વસે છે.' આમ કહી ભક્તોની ઉચ્ચ કોટિ પ્રભુ સૂચવે છે, ને ભક્તોની વિશેષ તરફેણ કરવામાં પોતાનો સર્વાધિકાર રજૂ કરે છે; એમને તો પોતા પ્રત્યેના સાચા ભાવનીજ વિશેષ દરકાર છે; એટલે કે ચેતનની જેવી ઇચ્છા તેવું ફળ તેને મળે છે. દેવોએ પોતાના રક્ષક થવાની પ્રભુને પ્રાર્થના કરી તો પોતે અવતાર લઇને તેઓના રક્ષક બન્યા, ઘણાએ પોતાના પુત્રરૂપે થવા પ્રાર્થના કરી તો તેઓના પુત્ર થયા, કોઈએ માગ્યું કે અમારા પતિ થાઓ તો પ્રભુ તેઓના પતિ થયા, જેઓએ તેમને પોતાનાં જીવન માન્યા તો તેમના જીવન થયા અને જેઓએ સદા માટે પોતાના થઈ રહેવા માગ્યા તો પ્રભુ સદા તેમનાજ થઇ રહ્યા, એવાં દ્રષ્ટાંતો અનેક છે. અર્થાત્ ' याद्दशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति ताद्दशी-જેવી જેની ભાવના તેવી તેને સિદ્ધિ' ને જેવું જ્ઞાન તેવી ભાવના. માટે તે એકજ પરમેશ્વરરૂપ વસ્તુમાં અનન્ય ભાવ રાખીને કેવળ તેમનેજ માગવા જોઇએ. આ જ્ઞાન તથા ભાન રહે તે માટેજ કહ્યું છે કેઃ—

એકજ સ્થાને એકજ જ્ઞાને અનુપતિમાં ચિત્ત પ્રોયું રે.

પુત્ર હો કે કાન્ત હો, પણ સ્વાભાવિક પતિ તો સર્વનો એકજ છે; એક પરમેશ્વરજ સર્વનો સ્વામી-માલિક છે. આપણે તો તેમનું ધન, પ્રજા, દાસ કે વસ્તુજ છીએ અને તેથી તેમજ હોવું એ સ્વરૂપાનુરૂપ છે. પ્રહ્‌લાદજી કહે છે કે જો હું તેમની પાસે કંઇ માગું તો મેં તેમની સાથે વેપાર કર્યો ગણાય—' न स भृत्यः स वै वणिक्-એ ભૃત્ય કે સેવક નથી, તે તો વેપારી છે.' હું માગું ખરો, પણ તે એજ કે, ' મને તેમનાજ વે અનન્ય પ્રેમ થાઓ. ' ' या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपा-

સાખી

પંકજપૂજ્યાં શ્રીકૃષ્ણિકૃષ્ણનાં સૂખ, સદ્દ રાખ્યાદ,
પતિવ્રતા સાખ્યાદ તેની વાત કહે છે સૂખદા ખાસ;
નિત્ય ન્હાય સરસ્વતીમાં, પૂરે વિઠ્ઠલનાથ,
પૂજ થયાં દેવાનાં પણ કહેવાનાં ન માન વાત.
નહીં સાખ્યાદ છે ભક્તિભાવ સ્નેહ પુત્ર સંતાન,
પ્રભુ પાસ માગી સેવાની તેને લાગી તાન;
આપેલાં સુત તે તે પણ ભગવત સગવત અભિમાન,
કૃષ્ણને કહ્યું હરિ, હું સમાધિ કરતાં ગયાં ધ્યાન.
માન વાત નાખીને કહીને, આવ્યા સહિતા નીર,
ત્યાં શ્રીપતિએ નરસૈયા આવ્યા, ભૂમાક બગ્ય વઈર,
વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ ગાતાં રમ્યાં, લીધાં ઉચાટી નીર,
ગાતાં જૂદાં જૂદાં ખચાં, નયન ભર્યાં નીર.

દોહરો

રાખેશ્વરના ચરણમાં પરંઈ પૂરણ ભાવ;
'નાગદમ' પૂરણ કરી, પરંઈ સૂરજ નામ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

પૂજ્યા હરિ હાથ હેત કરતાં, દાસ ગતા સદૈવ;
તેથી પ્રભુ આપ આપ ધરતાં, પાને ભક્તિ આર્દ્ર;
આવી ઘર પ્રસાદ સૈન્ય ગજતાં, નિત્યે ભણી આદર્યો;
તેનાં ગ્રંથ હરિ ભગત સુખ ગતાં દેવ પછી સાંભળી.

માલિની છંદ

ઘર નગર કોઈ આવે, રાખ સાદ બાપ દિન,
પ્રભુ પૂજન ભક્તિને, પૂજને દેવ આવે;
પછી કહી પૂજ્યા, હરિની દેહી આવે,
નિત્ય પ્રભુ ભક્તિ આપ્યા, દેવતા નાગદમણે.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

પુત્ર દીધો સર્વ વિધિ પ્રમાણે, પિતા કરે તે કરૂં સર્વ ધ્યાને;
તથાપિ નૈવેદ્ય ધર્યું સ્વ હાથે, લહ્યું ન પિતા કંઈ કેમ નાથે!

પદ-'ગોફણી' એ રાગ

બાળક મુઝાયો રે (૨)
નૈવેદ્ય ધરતાં ખાધું ન થતાં ખેદ ન કળાયો રે. બાળક૦
પિતા પ્રભુને ધરતા ત્યારે, રહેતો હતો મંદિર ભ્હારે;
જમાડતા જ હશે તે ત્યારે, રીતિ એ નવ લહ્યુ લગારે. બા૦
પિતા બોલતા જમ્યા હરિ છે, આજ ભૂલ કંઈ થઇ ખરી છે;
લોટી તો દૂધથી ભરી છે, બોટી નથી સાકરે ગળી છે. બા૦
થાળ જમે તે દૂધે ના લે, થશે એથી મ્હારીજ શું વ્હલે;
કહ્યું કહેવાનું તો કળે કળી, માનું ન ગયુ તેમ આ પળે. બા૦

પદ-'ઓ વ્હાલા તું શીદ' એ રાગ

જમો નહિ કેમ ! કૃપાળા રે રીસાઇ. ટેક૦
કરૂણાળા રખવાળા વિઠ્ઠલ વ્હાલા ગાયા સુખદાઈ. જમો૦
દામા શેઠ તમારા વ્હાલા, ગામ ગયા છે ચાહી;
ત્હેનો પુત્ર ત્હેની વતી આવ્યો છું,હું પુજા ત્હેની સાહી. જમો૦
તાજું દૂધ સાકર નાખી છે, ગળી ગઈ છે માંહી;
મ્હેં કે કોઇએ બોટ્યું નથી જરીએ,સાચું કહુંસમ ખાઈ. જમો૦
ભરી લોટી પાછી લઇ જાઉં તો, કોપે મુજ આઈ;
તાતે ત્હેનાથી જાણે તો, સેવે સોંપે ન ફરી ચાહી. જમો૦
નથી બોલતા નથી ચાલતા, શું મુજ ભૂલ જણાઈ;
જેમ જેમ વીતે છે વખત તેમ હું જાઉં છઉં ગભરાઈ. જમો૦
હવે નથી રહેવાતું મુજથી, જુઓ જવાય રોવાઇ;
નહિહુંહઠું અહીંથીજ્યાંસુધી, નહિપીઓતમેકરસ્હાયી. જમો૦

અતિશય આગ્રહ પર વાત આવી; પથ્થર સામે પણ ટક્કર લેવા તૈયારી થઇ એટલે પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. બસ, આટલામાંજ પ્રસન્નતા ! તેનું કારણ શું ? પૂર્વજન્મની પરિપકવતાને લીધે એટલો બધો પ્રેમ અને એવો અડગ નિશ્ચય પ્રભુએ પોતાના ભકતમાં જોઇ લીધો અને તેજ કારણથી—

સાખી

બાળ ભાવને પ્રેમ પ્રભાવે રીઝયા ઝટ જગરાયા,
લોટી લીધી કરથી પીવા લાગ્યા પ્રકટ જણાયા;
બધું પી જશે જાણી નામા ફરી આતુર દેખાયા,
રાખો થોડું મ્હારે સારૂં વધ્યા, નહિ સકુચાયા.

દોહરો

હરિએ હસીને બાકીનું, દૃધ દીધું સુત હાથ;
તે પીને આવ્યા ઘરે, કહી માતાને વાત.

આ સાંભળી માતા આશ્ચર્ય પામીને એજ બોલી ઊઠયાં કે, 'ભકિતથી કોઇ ન મ્હોટું.'

ચોપાઇની ચાલ

આવ્યા ગામ થકી દામા શેઠ, જાણ્યું પુત્રે કીધું કામ શ્રેષ્ઠ;
પણ પ્રથમ નકી નવ માન્યું, તેમ બાળને નવ અપમાન્યું.

કારણકે માત્ર સેવાજ કરવી અને તે સેવાને પ્રભુ કેમ ન સ્વીકારે ? એજ ભાવ અતિશય દૃઢ હતો. આવીજ અનન્યતા અને આવીજ 'ભકિતથી કોઇ ન મ્હોટું.' આ માટે શ્રીહરિમાં જેવો પૂર્ણ વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા હોવાં જોઇએ તેવાંજ તેમનામાં હતાં; જેથી 'એકજ સ્થાને એકજ જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત પ્રોતું રે.' એ પ્રમાણે શ્રીહરિમાં પોતાના ચિત્તને તેમણે ઓતપ્રોત કર્યું હતું.

ત્હારે હાથે હરિ દૂધ પીતા, અને દેખાડ ઉચર્યા શ્રી પિતા;
સુત કહે ભલે મુજસંગ આવો, નિત્ય આવે પ્રસંગજ આવો.
પુત્ર સાથે પિતા આવ્યા ચાલી, કરી ચૂક્યો સેવા એ સુચાલી;
ધરી લોટી હરિ નવ હાલ્યા, ગભરાયા ભક્ત તવ વ્હાલા.

કારણકે પિતાની સાધનભક્તિ હતી, ત્યારે પુત્રની સિદ્ધ ભક્તિ હતી; આવો બન્નેની ભક્તિમાં ભેદ હતો. એ તો 'ગુરુથી ચેલો વધી ગયો હતો,' એમાંયે કારણ–પૂર્વજન્મની ઘણા કાળની સતત ભક્તિ હતી, તે કોણ જાણે ?

પદ-' વ્હાલા વેંકટવર ત્હારે વિશ્વાસે ' એ રાગ

બોલ્યા નામદેવ કર જોડી કરગરતા તદા;
ક્યો છો નિત્ય સેવ આજે શું થયું વળી હે સુખા !
પિતા કહે તું સેવા કર તેથીજ કરી મેં આજે,
રોજ પીઓ છો મુજ હાથે નવ આજ પીઓ શા કાજે. બો૦
હરિ વદ્યા નામદેવજી સુણો એવી રીતે વાણી,
તુજ વિણ બીજો દૂએ ત્યાં શું દૂધ, હું ન પીઉં પાણી. બો૦
નામદેવ કહે એ તો નિત્ય કરે છે આપની સેવા !
ત્હેનો પણ પડદો રાખો છો તમે ધણી તે કેવા ! બો૦
સાચાને જૂઠો ઠરાવવા કેમ કરો હઠીલાઈ;
એના જોતાં નહિ પીયો તો શિર ફોડીશ હું આંહી. બો૦

આજે તો પૂરોજ તડાકો હતો. પુત્રપ્રભાવે પિતાનો પણ પડદો તુટ્યો અને નાથ તૂઠ્યોઃ—

ભક્તિથી કોઈ ન મોટું, હરિ વિણ બીજો નવ મોટો દું.

પદ-' નકર નકર ' એ રાગ

તરત થયા વિઠ્ઠલવર; લટક મટક સ્વગત પ્રકટ
જોઈ રહ્યા દામાનર, નયન ન કરી મટક મટક. તરત૦

બૂમ દીધી ત્યાં મહેમાને, ઘરમાં છો કે નથી બાઇ;
બોલી તદા ધણી નથી ઘરમાં,નામ શું છે શું વળી કામ છે ભાઇ રે
વદ્યા તદા મહેમાન બહાર તો આવો રાજબાઇ;
તમે ન જાણો હું ઓળખું છું, જાણું છું કે કેમ ચાલે કઠણાઇ રે.
કેશવ શેઠ હું પોતે છું, તુજ પતિ સાથે મિત્રાઇ,
લેવા નહિ પણ દેવા આવ્યો,સુણતાં તુરત બાઇ આવી ઝટ ધાઇ રે.

ચોપાઇ

બહેન! કેવી હવે દોડી આવી, આવ્યો છું દયા દિલ લાવી;
ગુણ મહોર ભરી લ્યો ઉપાડી, સુણી નારી તો થઈ ગઈ ટાઢી.
લાવી ગુણ મુકી ઘરમાંહે, ભરી મહોર ખરેખર માંહે;
શોચે કોણ આ નવ પરખાયે, મિત્ર પતિના શેઠ સરખા એ.
હરિ કહે કહેજો મારા પ્રણામ, યાદ રાખજો કેશવ નામ;
વળી કહેજો મારા જેવું કામ, નામો ઓળખે છે મારૂં ઠામ.
બાઈ કહે જમ્યા વિણ ન જવાય, ભાઇ કહે હવે શીદ લજવાય;
એમ કહીને થયા અંતર્ધાન, રાજબાઇ બની સાવધાન.

હરિગીત

કાઢીને મહોરો ગઇ બજારે, લીધો સરસામાન ઘણો,
કરી રાખી તુરત રસોઈ પતિ પર, પ્રેમ આવ્યો મન ઘણો.
પ્રભુની કૃપાનું તો શું કહેવું, દગજ દીધો ધન તણો;
વાંધો રહ્યો નહિ કોઈ રીતે, પછી કોઈ સાધન તણો.

હોરી

પહોંચી પ્રભુ પાસે શાણાઇ,દીઠો નહિ નિજ સુત ક્યાંહી. રે૦.
સહુએ બતાવ્યું કે પેલો દીઠો છે, પ્રભુના મંદિર માંહી,
તેથી આવી પડી વિઠ્ઠલ પાસે, વદી દીઠી પાટી માંહી;
આવ્યો છે મારો સુત આંહી.પહોંચી૦

વૃદ્ધ થયાં છીએ અમે બેઉએ, હવે પડયાં દ્વિજ હાથ. કહે૦
ભક્તિ-ભજન ઘણું રૂડું પણ, કરે ન બીજી વાત;
પેટ ન ભરાય તેથી પાંચનું, વસ્તીની કયાં પંચાત. કહે૦
માટે હવે કંઇક ધંધો કર, કમા વાપરી જાત;
નહિ તો સૌએ ભુખે મરશું, ધન ભર્યું હ્ન તો ખાત. કહે૦
બીજો સુત કે સુતા નથી, છે તારા ઉપર વાત;
તે પણ નહિ માને તો થાશે, ભુખે સહુની ઘાત. કહે૦

વસંતતિલકા

એવું અનેક વિધથી ઉચરી સ્વમાત,
તેવાજ ત્યાંથી નિસર્યો ઝટ એક સાથ;
આવી શ્રી કંથ સમીપે ઝટ રોષ દીધું,
ખુલ્લું સ્વચિત્ત પ્રભુને જોઇનેજ કીધું.

પદ-' પ્રભુ ખબર ' એ રાગ

મને શીદને સપડાવ્યો સંસારમાં રે,
આપી ઉત્તમ નરદેહ અવતાર પ્રાણાધાર. શીદને૦
ક્યારે માગ્યું હતું મેં પ્રભુ કાંઈએ રે,
તોયે શીદને વરાવી મને નાર પ્રાણાધાર. શીદને૦
માત-તાતના પોષણનો બોજો શિરે રે,
તેમાં દીધો સુત વિના વાર પ્રાણાધાર. શીદને૦
હવે એ બધાં મળીને મુંઝવે ઘણું રે,
નહિ મુકું હું ભજન ક્ષણવાર પ્રાણાધાર. શીદને૦
તમારાનું તમે કરો ચાહે તે રીતે રે,
નાખશોમાં હરિ મારે શિર ભાર પ્રાણાધાર. શીદને૦
હું તો તમવિણ ન ક્ષણ પણ જીવી શકું રે,
ભજનચરણ સ્મરણથીજ હું જીવનાર પ્રાણાધાર. શીદને૦

બૂમ દીધી ત્યાં મહેમાને, ઘરમાં છો કે નથી બાઇ;
બોલી તદા ધણી નથી ઘરમાં,નામ શું છે શું વળી કામ છે ભાઇ રે
વદ્યા તદા મહેમાન બહાર તો આવો રાજાબાઇ;
તમે ન જાણો હું ઓળખું છું, જાણું છું કે કેમ ચાલે કઠણાઇ રે.
કેશવ શેઠ હું પોતે છું, તુજ પતિ સાથે મિત્રાઇ,
લેવા નહિ પણ દેવા આવ્યો,સુણતાં તુરત બાઇ આવી ઝટ ધાઇ રે.

ચોપાઇ

બહેન! કેવી હવે દોડી આવી, આવ્યો છું દયા દિલ લાવી;
ગુણ મહોર ભરી લ્યો ઉપાડી, સુણી નારી તો થઈ ગઈ ટાઢી.
લાવી ગુણ મુકી ઘરમાંહે, ભરી મહોર ખરેખર માંહે;
શોચે કોણ આ નવ પરખાયે, મિત્ર પતિના શેઠ સરખા એ.
હરિ કહે કહેજો મારા પ્રણામ, યાદ રાખજો કેશવ નામ;
વળી કહેજો મારા જેવું કામ, નામો ઓળખે છે મારૂં ઠામ.
બાઈ કહે જમ્યા વિણ ન જવાય, ભાઇ કહે હવે શીદ લજવાય;
એમ કહીને થયા અંતર્ધાન, રાજાબાઇ બની સાવધાન.

હરિગીત

કાઢીને મહોરો ગઇ બજારે, લીધો સરસામાન ઘણો,
કરી રાખી તુરત રસોઈ પતિ પર, પ્રેમ આવ્યો મન ઘણો.
પ્રભુની કૃપાનું તો શું કહેવું, ઢગજ દીધો ધન તણો;
વાંધો રહ્યો નહિ કોઈ રીતે, પછી કોઈ સાધન તણો.

હોરી

પહોંચી પ્રભુ પાસે ગોણાઇ,દીઠો નહિ નિજ સુત ક્યાંહી. ટેક.
સહુએ બતાવ્યું કે પેઠો દીસે છે, પ્રભુના મંદિર માંહી,
તેથી આવી પડી વિઠ્ઠલ પાદે, વદી ઉંચી પાઘડી આહી;
આવ્યો છે મારો સુત આંહી.પહોંચી૦

[illegible]

[illegible] હશે [illegible]

[illegible] મુરલીના [illegible]

[illegible] મહે પ્રભુને [illegible]

[illegible] સુણ્યું, વધા [illegible]

[illegible] લાગે, પણ આવો [illegible]

[illegible] છંદ

[illegible] ગણપતિ કે [illegible]

[illegible] પરી માન [illegible]

[illegible] નિસર્યા:

[illegible] ચિત્ત વિસર્યા

[illegible] નીર સમર્યે

[illegible] સ્વપ્ન [illegible]

[illegible] મોજ મુરતી:

[illegible] મુરતી.

[illegible] સર્વેના [illegible] ને મૂર્તિના

લાવણી-'ભર્તૃહરિ' એ રાગ

ઉતરી ન વાત (૨) ઝટ નામદેવને ચિત્તે;
પંઢરીનાથ તજી ક્ષણે જવું અન્ય જગે શું નિમિત્તે.

એ તો 'એકજ સ્થાને એકજ જ્ઞાને, અનુપતિમાં ચિત્ત પ્રોતું રે.' એમ એકજ પરમેશ્વરમાં એકજ સ્થળે જેને ન્યૂનતા ભાસે તેજ ઠેરઠેર ભટકતો ફરે અને એવી આશાઓ સેવે કે અમુક કોઈક સ્થળે પણ પ્રભુનો મને પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થશે! પરંતુ આમને તો—

છ ધામ તીર્થ (૨) ને પ્રભુ પોતે અનુકૂળ,
તે છાડી બીજે જવું એ તો ન ગમ્યું બિલકુલ.
તજી કલ્પ વૃક્ષ (૨) શીદ ચહું અન્ય તરૂ છાંઇ;
અમૃત પાન મળે છતાં શીદ ચહું ફળ અંન મિઠાઈ.
(આવી તૃપ્તિ અને આવું જ્ઞાન જોઇએ.)
પ્રિય પ્રાણનાથ (૨) જીવનને શે છોડાયે;
વિયોગ એ વ્હાલા તણો ક્ષણ ભર પણ શે સહેવાયે.
ઉર શોચી એમ (૨) કહ્યું ભાઇ ન વશ હું મ્હારે;
પાળ્યો પોશ્યો જેમણે છઉં તેહેનો સકળ પ્રકારે.
રૂક્ષ્મણીરમણ (૨) ને આધિન જીવન મ્હારૂં;
તેહેની પાસે વાત આ હું પ્રકાશ જઈ ઉચ્ચારૂં.
જે રજા મળે (૨) તો આજ્ઞા એની પાળું;
તમને પણ ના પાડતાં સંકુચાઉં છું જ કૃપાળું.
કહે જ્ઞાનદેવ (૨) આજ્ઞા લઇને પછી ચાલો;
આવ્યા ફરીને મંદિરે બેઉ, જ્યાં ઉભો છે વ્હાલો.

હરિ પાસે ગયા તે પણ ગળગળિત થયા, પણ જ્ઞાનદેવે આગ્રહ કર્યો તેથી જવું ઠર્યું.

આપની સોબતે ભગત થયો તે ધંધો કરે ન કાંઈ,
આપો મારો સુત પાછો કૃપાથી, ઝાલો અમારી બાંહી;
થાઓને સાચા સુખદાઇ.પહોંચી૦
દીધો ન દીધા જેવો દીધો ને વળી,હાલ તો કેણું ન ક્યાંહી;
ખાવા પીવાનું સંકટ ભારે, વહુની સ્થિતિ દુઃખદાઈ;
ઝંખે છે બેઠી ઘેર બાઈ.પહોંચી૦
રળવળું ક્યારથી તોએ ન સુણતા, એ ન ચાલશે આંહી,
પ્રાણ પાડીશ જો પુત્ર નહિ દો તો,ડાશીની દેખી સચાઈ;
નામો દઈ દીધોજ ત્યાંહી.પહોંચી૦

સાખી

માત વદી સુતને સમજાવી, પકડી રાખી હાથે;
મારું ન માનીએ બેટા ચાલો, ઘેરજ મારી સાથે.
ગમ્યું નહિ પણ જવું પડયું, સંઘર્યાં નહિ નિજ નાથે.
આવ્યા ઘેર ત્યાં સુણી સહુથી, વધામણીની વાતે.

પદ-કલ્યાણ

ખંતેથી કેવી કૃપા કીધી શ્રીનાથે,
શોચે ચિત્ત હરિની રીત,ભક્ત પુનીત કહે સહુ પ્રીત;
ધન્ય ધન્ય ધન્ય ધન્ય. ખંતેથી૦
દેખાડયો મને ખાસ શ્રી વૈકુંઠનો નિવાસ;
પૂરી એ પૂરણ આશ, સ્વીકાર્યો કૃપાથી દાસ.
શી એ શોભા એ આનંદ, શી એ છબી સુખકંદ;
ધન્ય શ્રી વૈકુંઠ ઈન્દ્ર, તુંજ વિઠોબા ગોવિંદ.
માગેથી ભક્તોને દેવા, હેવા તો છે પડ્યા દેવા;
રીઝયા મુજ પર કેવા, આવ્યા ચાલી આપે દેવા.
ાં વળી હું છું મિત્ર, એ કેવું મોહું વિચિત્ર;

ઉપેન્દ્રવજ્રા

કહ્યું ખુલાસે જવ નામદેવે, ચહ્યું ઉદ્ધારે તવ જ્ઞાનદેવે;
સ્વપક્ષમાં તો નવ એ તણાયા, મુનિજ એ પક્ષ વિશે તણાયા.

માલિની

અણસમજણ એની, ટાળવાને ચહીને,
એણે સમજણ દીધી, તે ન ઠેરી રહીને;
સમજણ ખરી એની, માનીને આપે પૂછે;
સમજણ વધુ આપો, ભક્તિનું રૂપ શું છે ?

પ્રશ્નોત્તર ઘણા થયા, તેમાં જ્ઞાનદેવે ભક્તિનું સ્વરૂપ પૂછયું તેનોજ ઉત્તર ટાંકીએઃ—

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

નામાએ વિનતિ કરી નથી જરી, હું તો ભણ્યો કે ગણ્યો;
ના યુક્તિ કોઇ આદરી નથી થયો, ચેલો એ કોઈ તણો;
ના જાણું કંઈ વાત ભ્રાત કહું શું, દાસો તણો દાસ છું;
વીતી વાત વિશેષ યાદ રહી તે, ખંતે કહું ખાસ હું.

પદ—'શરણ થયો' એ રાગ

પ્યાર પ્યાર ને પ્યાર, પ્રભુ પર આવે પ્યાર અપાર, ટેક.
લાગે અન્ય અસાર... ... ...
જગના જીવો માત્ર પર આવે દયા ને સ્નેહ;
સર્વ સ્વામીના સરખાં અંશો મુજસમ સૌના દેહ;
જીવ સૌ મુજ પ્રભુને પરિવાર,એની ખુબીના સૌ વિસ્તાર.પ્યા૦
વ્યાપ્યો વસ્તુમાત્રમાં છે એનો આનંદ;
પણ જે અદ્ભુત છે શ્રીઅંગે, એજ પ્રેમનો ફંદ;
રૂપ લાવણ્યનો ચમત્કાર, માનું બ્રહ્માનંદનો એ સાર. પ્યા૦

એકજ સ્થળે એકજ સ્થાને, અનુપતિમાં ચિત પ્રો તું રે.

જેમ તુલસીદાસજી—

ગંગાસિંધુ સરસ્વતી, સાત સમુદ્ર ભરપૂર.
તુળસી ચાતક કે મને, બીના સ્વાતિ સબ ધૂર.

એવોજ અહીં ઘાટ છે; ભક્તમાત્રનો એજ બાજો છે; અનન્ય ભક્તનો એજ માર્ગ હોય છે; તેમનાં રૂપલાવણ્યની મજા કોઈ અલૌકિક ને અદ્ભુત હોય છે અને તેમના સ્વલંકાર, શૃંગાર તથા વિવિધ સેવાની રીત કોઈ જુદીજ હોય છે.

ગરબી-'સમજી ગઇ છું' એ રાગ

મુજને વિઠ્ઠલવર વિણ અવર કંઈ ભાવે નહિરે, કંઈ ફાવે નહિરે.
ભલે હોય હરિ ઘરઘર વ્યાપ્યો, હરતો હોય ભલે એ પાપો;
મ્હારે ધ્યાને બીજો કોઇ આવે નહિ રે. મુજને૦
નયને મને મૂર્તિ જે ચોંટી, તે ઉખેડવા મ્હેનત મ્હોટી;
કરે ઇન્દ્ર અજ તોપણ તે ફાવે નહિ રે. મુજને૦
શ્યામ સુંદરવર ઉભા ઇંટ પર, પ્રિય પિતાંબર કરો કમર પર;
કોઈ કહી કહીં એના સમ આવે નહિ રે. મુજને૦
ઈશ શંભુ એનેજ સેવતા, સનકાદિકના એજ દેવતા;
નારદ પણ એને ગાન સુણાવે સહી રે. મુજને૦
યોગ મુક્તિનું કામ ન મારે, અન્ય ઠર્યાનું ઠામ ન મ્હારે;
ક્ષણે પડ ન વિસારે વિસરાવે કહીં રે. મુજને૦
અન્ય હોય છો એથી સારૂં, મીન જીવનજળ રૂપ અકારૂં;
અન્ય કશું મુજને નહિ લલચાવે અહીં રે. મુજને૦
ચાતકને નદી નીર નકામું, તેમ ન વ્યાપકથી હું વિરામું;
ખરી સતીને પતિ કોઇ, વિસરાવે નહિ રે. મુજને૦
માત્ર ન હું તો મનથી અરચું, કાન આંખ કર પદ જીભ ખરચું;
ધ્યાન જ્ઞાન સુનસાન તો અકળાવે સહી રે. મુજને૦

પદ–'ખોટ ખાધી' એ રાગ

તૃષા લાગી માબાપ તૃષા લાગી, પાણી લેવું પડે છે આજ માગી.
બાળ ભૂખ્યું કે તરસ્યું થાય, ત્યારે માબાપની પાસ જાય;
તેમ આજ સમરૂં જગરાય, તમે શકો છો બધી ભીડ ભાગી. મા૦
શીખું દેવા હું યોગ તે શું કરવા, સિદ્ધિઓથી રહું છું બેપરવા;
માત્ર શીખ્યો તને કરગરવા, કરૂં એજ કર જોડી પગે લાગી. મા૦
ધાયા તેવા પંઢરપુર-રાયા, નામદેવાની નજરે જણાયા;
કાંઠે ઊભા દીઠા જગતરાયા, હરિ જોતાં જાણે ગયા જાગી. મા૦
કૂપ નીરે ગયો ઊભરાઈ, કાંઠે બેઠે દીધું જળ પાઈ;
જ્ઞાનદેવ જોઈ ગયા શરમાઈ, યોગસિદ્ધિની ભ્રમણા ભાગી. મા૦
નામદેવે દીઠા માત્ર સ્વામી, જ્ઞાનદેવે જાણી નિજ ખામી;
પડ્યા પ્રેમીને પદ શિર નામી, સાચા મનથી યોગમદ ત્યાગી. મા૦
હજીએ ત્યાં ઉદક ઊભરાય, મેળો વડો પ્રતિ સાલે ભરાય;
ભક્ત ભગવાનના ગુણ ગાય, કરે કીર્તન નિશાભર જાગી. મા૦

તાત્પર્ય એટલુંજ કેઃ—

પ્રભુતાકો સબકો ચહે, પ્રભુકો ચહે ન કોઈ;
તુલસી! જો પ્રભુકો ચહે, (તો) આપહિ પ્રભુતા હોઈ.

શાર્દૂલ

સેતુથી ફરીને જતા ઘર પ્રતિ, ચાલ્યા બેઉ પ્રેમથી;
આવી ત્યાં શિવરાત શૈવસ્થળમાં, લોકો ભૂખ્યા નેમથી;
મોટું મંદિર નાગનાથ શિવનું, ખેંચી ગયાં ત્યાં જનો;
બોલ્યા કીર્તન આજ રાત કરીને પૂરો કૃપાળુ બનો.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

વિરાજે છે મંડપ ત્યાં મહાન, દીસે જનો આતુર બુદ્ધિમાન;
પ્રભુ કથાની કરી માગણી એ, પ્રભુ સ્મરી યોગ્ય ગણી ખરી એ.

ગાઉં વિઠુબા નામ હું ધ્યાઉં વિઠુબા રૂપ;
ચાહું વિઠુબા વિણુ ન આવર ક્ષણુ કોટી અંડના ભૂપ;
થયા જન કાજ પ્રકટ આકાર,શોધીએ શીઘ્ર પછી ઉર મોઝાર. પ્યા૦
ન સંકોચ ઇન્દ્રિતણો ન ભોગનો સંકોચ;
સહુ રીતે ભોગવું પતિને, સેવું ન ધરી શોચ;
સફળ સૌ થાય સુપ્રકાર, ન કહી શકું એ અનુભવની બ્હાર. પ્યા૦
ક્યાં ચાતક ક્યાં મેઘ છે ક્યાં પંકજ ક્યાં ભાન;
સદા પ્રકાશિત જોઉં બધેથી, રહું એમાં ગુલતાન;
એકલા એથી તૃપ્ત અપાર,બીજો આવતો જ નથી વિચાર. પ્યા૦
એ મુજથી નથી છૂટતું, નથી કોઈ છોડાવનારૂં
એનું કીર્તન સેવન સ્મરણ, એજ જીવન આધારૂં;
સ્વાદ એ અનુભવનોજ પ્રકાર,કહેથી ન સમજાય તલભાર. પ્યા૦

દોહરો

કહેતા, સુણતા, પૂછતા,થતા રસે તરબોળ;
પણ કહેતા નામાતણા, સકાજ ઉપર બોલ.

ગરબી

ચાલ્યા ભક્ત બેઉ ભજતા ભગવાન, તીર્થસ્નાન સ્વાદ લેતા રે
આવ્યું દિલ્હીના શાહતણું સ્થાન, રાત મારગમાં રહેતા રે
મળ્યા ત્યાં એ વૈષ્ણવો અને સંત, રોકયા વડા વડા શાહે રે
કથા સુણતા ને ગણે ધરી ખંત, આવ્યા દેવ ઘેર બેઠે રે
હરિ-મંદિરમાં કીર્તન તો થાય, ત્યાં ભરાય જનો ભારે રે
વાત પહોંચી નરનાથ તણી પાસ, આશ તેણે કરી ત્યારે રે
આવ્યો શાહ રાતે કથા-સ્થાન આપ, વધો પરચો દેખાડો રે
વધા મારે તો વિઠુલ માબાપ, કાઢું એને ભજી હલાડો રે
શાહે કીધી હુકરાડ તો લોથ મૂઆ, હતી ગાય ત્યાં ઊભેલી રે
કહ્યું જીવાડો આને વળી એમ, તલવાર ગળે મેલી રે

પદ-' ખોટ ખાધી ' એ રાગ

તૃષા લાગી માબાપ તૃષા લાગી,પાણી લેવું પડે છે આજ માગી.
બાળ ભૂખ્યું કે તરસ્યું થાય, ત્યારે માબાપની પાસ જાય;
તેમ આજ સમરૂં જગરાય,તમે શકો છો બધી ભીડ ભાગી. મા૦
શીખું દેવા હું યોગ તે શું કરવા, સિદ્ધિઓથી રહું છું ઊપરવા;
માત્ર શીખ્યો તને કરગરવા,કરૂં એજ કર જોડી પગે લાગી. મા૦
ધાયા તેવા પંઢરપુર-રાયા, નામદેવાની નજરે જણાયા;
કાંઠે ઊભા દીઠા જગતરાયા, હરિ જોતાં જાણે ગયા જાગી. મા૦
કૂપ નીરે ગયો ઊભરાઈ, કાંઠે બેઠે દીધું જળ પાઈ;
જ્ઞાનદેવ જોઈ ગયા શરમાઇ, યોગસિદ્ધિની ભ્રમણા ભાગી. મા૦
નામદેવે દીઠા માત્ર સ્વામી, જ્ઞાનદેવે જાણી નિજ ખામી;
પડ્યા પ્રેમીને પદ શિર નામી,સાચા મનથી યોગમદ ત્યાગી. મા૦
હજીએ ત્યાં ઉદક ઊભરાય, મેળો વડો પ્રતિ સાલે ભરાય;
ભક્ત ભગવાનના ગુણ ગાય, કરે કીર્તન નિશાભર જાગી. મા૦

તાત્પર્ય એટલુંજ કેઃ—

પ્રભુતાકો સબકો ચહે, પ્રભુકો ચહે ન કોઈ;
તુલસી! જો પ્રભુકો ચહે, (તો) આપહિ પ્રભુતા હોઈ.

શાર્દૂલ

સેતુથી ફરીને જવા ઘર પ્રતિ, ચાલ્યા બેઉ પ્રેમથી;
આવી ત્યાં શિવરાત શૈવસ્થળમાં, લોકો ભૂખ્યા નેમથી;
મોટું મંદિર નાગનાથ શિવનું, ખેંચી ગયાં ત્યાં જનો;
બોલ્યા કીર્તન આજ રાત કરીને પૂરા કૃપાળુ બનો.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

વિશાળ છે મંડપ ત્યાં મહાન,દીઠા જનો આતુર બુદ્ધિમાન;
પ્રભુ કથાની કરી માગણી એ,પ્રભુ સ્મરી યોગ્ય ગણી ખરી એ.

આજ ઉમંગ અતિશય ઉરમાં પળપળ વધતો જાય,
જેમ જેમ પુર નજદીક આવતું તેમ તેમ વધુ [illegible]
કળશ દીઠો ત્યાં પડયા પૃથ્વી પર કીધા પૂરા પ્રણામ,
જ્ઞાનદેવે શુદ્ધ દીધી ત્યારે, આવ્યા [illegible]
મહાદ્વાર પાસે આવ્યા તવ ફરી ફરી કર્યા પ્રણામ,
તાલ વગાડી [illegible] ધ્યાયામાંહી ગુણગ્રામ,
પહોંચ્યા પ્રિયતમની પાસે ને, ચાર નજર થઈ [illegible]
ભક્ત અને ભગવાન ઉભયને ઉડી આનંદ [illegible]

અને પોતાના પ્રિય પ્રભુને મળીને તેમણે પોતાના [illegible] આ પ્રમાણે તેમની આગળ રજુ કર્યા:—

પદ—' [illegible] ' નો રાગ

[illegible] વિઠોબા વ્હાલા, [illegible] આજે [illegible]
[illegible] આનંદ, [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

। બહાર એ મંડપમાંથી, સર્વને હિતકારી રે. ભ૦
દીપ ફુલહાર રહ્યા ત્યાં, ગિછાત આસન ભારી રે. ભ૦
રપુંઠ લઈ સહુ મંડળ, આવ્યા નામા શાંતિ ધારી રે. ભ૦
રે કીર્તન પૂરું કરવા, વધા વિઠ્ઠલ લલકારી રે. ભ૦

કલ્યાણ

રા થયો ત્યાં ભારી અહાહા, મુદિત થયાં નરનારી,
ટીનભમાંથી ઝળહળતી ધજાઓ, તમને નિવારી. અહાહા૦
. જગે રોપાઇ ગઈ ને રંગીન ન્યારી ન્યારી. અહાહા૦
સા પ્રભાથી અતિ પ્રમુદિત થઈ, તાળી પાડવી કરી જારી,
મ-ગર્જને દેવે નભથી, કુસુમ વૃષ્ટિ કરી સારી. અહાહા૦
. તો શિવમંદિર પણ પલટ્યું, સ્તંભી ગયાં નરનારી,
પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશામાં, આવ્યું દ્વાર સુખકારી. અહાહા૦
વજી થયા સજ્જ કીર્તન સુણવા, નિજ દ્વિજોને હિતકારી,
ર્તન કર્યું પ્રભાતે પૂરું, જયજય શબ્દ ઉચારી. અહાહા૦

આ ઉપરથી નિશ્ચય એજ થયો કે 'ભક્તિથી કોઈ ન મ્હોટું.'
; તેવી ભક્તિ ક્યારે થાય? 'હરિવિણ બીજે નવ મ્હો ...'
હરિ વિના બીજા કોઇ પદાર્થમાં મોહ નહિ ...
કોઇ સાધનમાંયે મોહ હોવો ન જોઇએ. ...
હરિજ બધું કરે છે; અને તે પણ કહ્યા ...
ઓ, આજ દષ્ટાંતમાં તે સ્પષ્ટ જણા...
ળે યાત્રા કરીને ઘેર પાછા આવ...

ગરબી-' અલબેલ અનંત, ...
આવે આવે રે ...ત્રાઈ, ઉત...
ભાવે ભાવે ...માની, ભેદ...

ડાલજી હું તુંજ સાથે ચાલું, દેવા પુર માંહી નિમંત્રણ. હરિ૦
કરી આપીશ ગોઠવણી સઘળી, કરશે સહાય શ્રી મુજ જન.
તું ત્હારે બસ જોયાં કરજે, સફળ થાય તવ તીર્થાટન. હરિ૦

હરિગીત

કરી ગોઠવણ ઘરમાંજ નામાને રજા રાતે દીધી;
પ્રાતે ઊઠીને વિપ્રવેશે સોઇ સહુ જાતે કીધી;
વળી ન્હાઇ ધોઇ તમામ સુઘડ રસોઈ જગમાતે કીધી;
ભક્તે તો કોઈની કશી પણ એમાંની નવ વાતે કીધી.

સાખી

ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ વેપારીનું, રૂપ લીધું ઝટ નાથે;
કર પકડી કરી મિત્ર નીસર્યા, નામદેવની સાથે.
બેઠા હતા દ્વિજો ત્યાં આવ્યા, જગના જીવન જાતે;
નામદેવ તો જોઈ રહ્યા શું, કરે શ્રીકંથ મન્ત તે.

શાર્દૂલ

બોલ્યા શ્રીવર કાલ આપ સહુને, નામાવતી નોતરૂં;
વહેલા ન્હાઇ પધારવા હરિસ્થળે, ભાવે વિનંતિ કરૂં;
યાત્રાઓ કરી આવી કાલ કરશે, તેનુંજ ઉદ્યાપન;
માટે આપ પધારી સર્વ કરશો, સંતુષ્ટ એનું મન.

ચોપાઈ

દ્વિજ સહુ રહ્યા હરિ ભણી જોઇ, નવ ઓળખ્યા પણ ગયા મોહી;
પૂછયું આપ છો કોણ મહારાજ, કરી આપો નામાનું કાજ.
બોલ્યા નામ મારૂં તો છે અનંત, મને ઓળખે છે સહુ સંત;
નામાથી મારે ખાસ મિત્રાઈ, ઉતારો મારો મંદિર માંહી.
મોરા ઉપકારી બ્રાહ્મણ માની, બેઠ સમજ્યા નહિ અભિમાની;

અપૂર્વ ઉમંગે મહેમાની. કરી આરતિ હરિએ નામાની અતિ આત્મા સેવાભક્તિ માગે. કહું કાશ કરો કુમયામેઃ બીજું નું કરી આપીશ રોજ. નમ પીરસાઓ કરીને રસોઈ.

કડખાનું 'પ્રેમ મજાનો' એ રાગ

હરી પંઢરપુરે પાંડુરંગ મંદિરે, નિત્યે જમાડતા પોતેજ શ્રીવરે.
આઠ સિદ્ધિ નવ નિધિ દાસી, આવી કરતી સેવ;
ઉપર વળી મોહનજી કરાવે, હીરથી જગદેવ. શ્રી પંઢર૦

ભજન નિત્ય કરે છે કેઃ—' ભક્તિથી કોઇ ન રહેડું, હરિ નિત્ય બીજે નવ રહો તું.'

ધ્વજા પતાકા દીધાં ચઢાવી, બાંધી તોરણ દ્વાર;
પુરી રાંગુલી વિધવિધરંગી, ધુપ કુસુમની બહાર. શ્રી પંઢર
દીપમાળનો ઠાઠ અનુપમ, વાજાં ગાજાં ઘોર;
આદરમાન વિશે નથી ઊણું, સહુને સઘળે ઠોર. શ્રી પંઢર
નામાને મંગળ માર્જન કરી, બેસાડયા શુભ સ્થાન;
પુન્યાહવાચન પ્રીતે કરાવે, પાસ બેસી ભગવાન. શ્રી પંઢર૦
શ્રીપતિ, શ્રીદેવી, સતભામા, ત્રિલોક શોભા સાર;
સ્હાય કરે છે દ્વિજ ન ઓળખે, રહેતા વારંવાર. શ્રી પંઢર૦
કનક પાટ પર દ્વિજ બેસાડી, પ્રભુ પખાળે પાદ;
પિતાંબરે લુછી નાંખે છ, ઉર આણી આલ્હાદ. શ્રી પંઢર૦
[illegible] ગંધ તુલસી માળા, [illegible] લગાવી ભાળ;
[illegible] ધુપ દીવા ઝગતા [illegible] પાક રસાળ. શ્રી પંઢર૦

પદ-' કુંભ [illegible]

[illegible] અમવા બેસા દ્વિજ [illegible] હાથ. જ૦
[illegible] પૂરાં [illegible] જ૦

સ્વાદ સુગંધ સુઘડતા દેખી, સહુ કહે છે શું આ તે રે. જ૦
નામા પાસ સંકલ્પ કરાવ્યો, પાસે રહી જગનાથે રે. જ૦
શ્રી સતભામા ખુદ પીરસે, ત્યાં ખામી રહે કોઇ વાતે રે! જ૦
કર ધોવરાવી તાંબુલ આપ્યાં, જગનાથે નિજ હાથે રે. જ૦

સાખી

જમી રહ્યા સહુ તવ કર જોડી, વદ્યા રમાવર વાણી;
જરા બિરાજો અમે જમી લઇએ ઝટ ઉમંગ આણી;
પછી દક્ષિણા પામી પધારો, સહુએ સંમત રાખ્યું;
હરિ કરે શું હવે તે જુએ, દ્વિજનું મંડળ આખું.

ચોપાઇ ચાલ

બેઠા શ્રીવર બ્રાહ્મણ રૂપે, પાર્ષદ બ્રુણ પણ એજ સ્વરૂપે;
આવ્યાં રૂકમણી,સત્યભામા,સોનાના થાળ પીરસ્યા સ્હામા.
જે ઊભા મંદિરમાં નામા, પહોંચ્યા ત્યાં પોતે જગના વિશ્રામા;
લેઇ બાહુએ ને લઇ આવ્યા, બહુ પાર્ષદોએ ચમકાવ્યા.
પોતા ભેગા પ્રભુને બેસાડ્યા, બ્રાહ્મણો તો બની ગયા ઠસા;
અરે! નામો તો દરજી છે જાતે, બેસાડ્યો કેમ વિપ્ર તે સાથે.
એ પોતે તો ઘણી ના કહે છે, તેને પકડી રાખી બેસાડે છે;
દાદા પોતાને હાથે ખવાડે, શી પેલાઈ આ શ્રીમંત કહાડે?
શાનાં હરખે આંસુડાં પાડે. શું શું રેલો એ હરખનો લાડે;
શું આ બાઇઓએ પીરસે છે, શહુ પેલા નામાના રંગે છે,

હરિગીત

ત્યાં ભાન ભુલી ભક્તના આમદે હરિ એક ઠામમાં,
ખાવા મંડી ગયા ધપો કરવા૮ નર એ ધામમાં.
વાહેલ છે આ વિપ્રનું કુટુંબ શું આ ગામમાં,
વર્ષ ન કોઈ પછી શાસ્યું એ અજરપાના કામમાં.

પદ-'મને પ્યારો' એ રાગ

સહુ શોચે દ્વિજો હવે શું કરવું; શા માટે એથી કરવું
વિપ્ર હોય તો આવું ન કરે, કોણ ક્યાંના એ ક્યાંથી રહ્યું કરવું
એણે પીરસ્યું આપણે ખાધું, બળ્યું આવું ભુંડું પેટ જભરઃ
ન દક્ષિણા લે સાચી વાત કહી, ગોટો શોચે એ ચોખ્ખું પ્રથમ

શાર્દૂલ

બોલ્યા અન્ય વળી જમ્યા સહુ મળી, પહેલું તપાસ્યા
પુઠે આ પૂછપાછ ખાલી કરવી, એ તો નકામી બ
લોપ્યો ધર્મ અજાણથી શુચિ થશું; પ્રાયશ્ચિત્તે આ
રાખીને ઉપવાસ મંત્ર જપવા, ગાયત્રીના દે

માલિની છંદ

જગતપતિ તહિં આવ્યા, મ્હોરની થાળ ઝાલી;
કનકતણી મહોરની, દક્ષિણા ખૂબ આલી.
૨૫ ૨૫ સહુ વિપ્ર, તે લીધી નીચું ઘાલી
રહી વનમાલી, ઉચર્યા ધીર આલી

પદ-'કેમ પામું' એ રાગ

દીસો દુઃખી દિલ દ્વિજવર રે.
નામી ચરણે લાગે છે,
એને આશિષ ઉદારભર રે. કેમ
કારીલ દીસો શિથિલ સહુ,
ખુલાસો બનીને નિડર રે. કેમ
અયુક અણગમતું દીઠો કહી દો તે મુખેથી બીન ડર રે. કેમ

'... સનાતન' એ રાગ

દ્વિજો યજમાન તમારું ન કામ કૈકાજ,

ઠામ ઠેકાણું રે, અમે પહેલેથી ન જાણ્યું રે.
દ્વિજ જાણી હાથનું ખાધું,
વરત્યું દ્વિજમંડળ બાધું, છો શું તમે જાતે સાધુ;
અમ આગળ દીધું, કરજીને ભેળું ભાણું રે. બોલ્યા૦
ફરી ફરીને જોઇએ ત્યારે,
ભિન્નભિન્ન ભ્રમ ઊઠે ત્યારે, નક્કી શું સમજવું અમ્હારે;
ખાધું તમારૂં ને લીધું તમારૂં, અઘરતું નાણું રે. બોલ્યા૦
સહુને સરખા શું ધારો,
વિપ્રનો ધર્મ શું વિસારો, છે વેશ તો શુચિ તમારો;
પ્યારો થયો રેબો આવ્યો શાથી એના મર્મ જાણું રે. બોલ્યા૦

રાગ પીલુ–'મ્હારા વ્હાલા' એ ઢાળ

બોલ્યા લક્ષ્મીવર કર જોડી આપું ખરો ખુલાસો હાલ;
આપું ખરો ખુલાસો હાલ, નામાને ન દેશો ગાળ. બો૦
એની પાસ મુકાવ્યો મેં સંકલ્પ તમારી સમક્ષ;
શુદ્ધ તણું અન્ન તમે તેમ મેં પણ ખાધું થઇ દક્ષ. બો૦
તેમ છતાં કચવાતા હો, જો માત્રજ મ્હારે માટ;
તો પ્રાયશ્ચિત્ત મને બતાવો કરીશ તમારે હાથ. બો૦

મંદાક્રાંતા

બોલ્યા ત્યારે દ્વિજવર ઘટતું, છે હવે ઉચ્ચરી તે;
ગંગાતીરે સહ સતી વિચરો, ઊઠીને આપ પ્રીતે.
મંત્રો સાથે વિધિ સહુ કરતાં, શુદ્ધિ થાશે તમારી;
દેવું ત્યારે કનક જરૂર છે, દાનમાં થાય હારી.
બસ ઠર્યું ને તેમજ કર્યું:—

ભૈરવી 'હરિ મને' એ રાગ

પાવનોના પાવન જગના જીવન, પ્રાયશ્ચિત કરે;

બની અજ્ઞાની ગણી અશુચિતન— પ્રાયશ્ચિ
પહેલી તો મુછો મુડાવી, ગોમુત્રાદિ તન લગાવી;
વારે વારે મારી ડુબકી શ્રીમન— પ્રાયશ્ચિત્ત
પુજ્યા વળી વિપ્રો હાથે, દાનો આપ્યાં નાના ભાતે;
સંકલ્પ કર્યો થયા દ્વિજ ભોજન— પ્રાયશ્ચિત્ત
નચાવ્યા તેવા નાચ્યા, વિપ્રો ત્યારે ઉરમાં રાચ્યા;
ગણ્યા પાછા સાચા સ્વજ્ઞાતિજન— પ્રાયશ્ચિત્ત

સાખી

આવી હરિમંદિરે ફરી ઉચરી નામાથી વાત,
સંકલ્પ કરી દીધો દ્વિજોને, જમાડવા ફરી પ્રાત
દઇ આવ્યા પોતેજ નિમંત્રણ, પડતાં પછી રાત
કરી બધી તૈયારી ભારી, પ્રભાતમાં ભલી ભાત.
પાછું બીજે દિન પૂર્વક્રમ થઇ રહ્યો ત્યાં—

લાવણી

આવ્યા બ્રાહ્મણ ન્હાઈ ધોઈને પરવારી,
જમવા બેઠા પહેલા દિન સમ ખુશી ધારી;
એ રીતેજ પીરસી પ્રભુએ સર્વ જમાડયા;
આપીને તાંબૂલ એજ રીતે ધોભાડયા.
આજે તો કીધા સકળ સંતને ભેળા,
વળી એક પ્રતાપે બધા ભક્તની વેળા;
દ્વિજથી બોલ્યા મુજને વૈષ્ણવ બહુ વ્હાલા,
એને તેથીજ ગણું ઠાઠ સહુ ઠાલા.
બ્રાહ્મણ ધારે આ કેવાં અટભ્ભ જાતે,
આજે પણ કરશે શું ફરી ગરબડ જાતે;
પ્રાયશ્ચિત્ત દીધું કાલ મથી શું હાથે,

બની અજ્ઞાની ગણી અશુચિતન— પ્રાયશ્ચિત્ત૦
પહેલી તો મુઠો મુકાવી, ગોમુત્રાદિ તન લગાવી;
વારે વારે મારી ડુબકી શ્રીમન— પ્રાયશ્ચિત્ત૦
પુજ્યા વળી વિપ્રો હાથે, દાનો આપ્યાં નાના ભાતે;
સંકલ્પ કર્યો થવા દ્વિજ ભોજન— પ્રાયશ્ચિત્ત૦
નચાવ્યા જેવા નાચ્યા, વિપ્રો ત્યારે ઉરમાં રાચ્યા;
વળ્યા પાછા સાચા સ્વજ્ઞાતિજન— પ્રાયશ્ચિત્ત૦

સાખી

આવી હરિમંદિરે ફરી ઉચરી નામાથી વાત,
સંકલ્પ કરી દીધો દ્વિજોને, જમાડવા ફરી પ્રાત;
દઇ આવ્યા પોતેજ નિમંત્રણ, પડતાં પછી રાત;
કરી બધી તૈયારી ભારી, પ્રભાતમાં ભલી ભાત.
પાછું બીજે દિન પૂર્વક્રમ થઇ રહ્યો ત્યાં—

લાવણી

આવ્યા બ્રાહ્મણ ન્હાઈ ધોઈને પરવારી,
જમવા બેઠા પહેલા દિન સમ ખુશી ધારી;
એ રીતેજ પીરસી પ્રભુએ સર્વ જમાડયા;
આપીને તાંબૂલ એજ રીતે ધોભાડયા.
આજે તો કીધા સકળ સંતને ભેળા,
વળી એક પ્રતાપે બધા ભક્તની વેળા;
દ્વિજથી બોલ્યા મુજને વૈષ્ણવ બહુ વ્હાલા,
એને તેડ્યાવિણ ગણું ઠાઠ ચાહુ ઠાલા.
બ્રાહ્મણ ધારે આ કેવાં અડબડ જાતે,
આજે પણ કરશે શું ફરી ગડબડ જાતે;
પ્રાયશ્ચિત્ત કીધું કાલ મથી શું હાથે,

જમશે શું ભેળા કરી ફરી સહુ સાથે!
જોતાં જોતાં ત્યાં સંતમંડળી આવી,
પંચકુટિયાની ટોળીજ મળી આવી;
બેસાડયા પોતે પાસે બેસા આવી,
પણ આજ લીલા અદ્‌ભુત તુરત દર્શાવી.

પદ-'એસી ચતુર નાર' એ રાગ

જુએ છે દ્વિજવૃંદ, ત્યાં શ્રીગોવિંદ,
થયા પ્રકટ ચતુરભુજ જગતવંદ;
ઘનશ્યામ કાન્તિ દશ દિશામાં પ્રસારી. જુએ છે૦
શંખ-ચક્ર હાથ, દિવ્ય મધુર ગાત,
કૌસ્તુભ શ્રીવત્સના ચિન્હ સાથ;
જગનાથ જણાઈ ગયા અઘહારી. જુએ છે૦
આવ્યું દ્વિજને ભાન, ગળી ગયું માન,
જાણ્યું ભક્તાધિન આ તો ભગવાન;
ધરીને અજ્ઞાન એને નિંધા [illegible]
અજ એનું ખાય, શિવ ન [illegible]
અઘદોષ જાય, થાય [illegible]
કીધો તેહને અન્યાય, [illegible] [illegible]

બ્રાહ્મણોએ જાણ્યું, [illegible] ...ને અનેક
'ભક્તિથી કોઈ ન [illegible]
'એકજ સ્થાને એક [illegible]

પદ [illegible]

રહ્યો દરેક [illegible] ...કરે છે;
...ય છે;

ભક્ત પ્રસન્ન થઇ વદીને જય જય,
ભાવે રહ્યા ગુણ ગાઇ, નવાઇ થઇ.
વિપ્રો મદ તજી પદમાં પડતા,
વદતા પાહિ પાહિ, નવાઈ થઈ.
શરમાતા પસતાતા લેખી સંતોની અધિકાઈ,
જ્ઞાનદાન જપ તપ વ્રતથી કરી, ભક્તિની સરસાઈ.
હરજી દરજીની મરજી આધીન, ગરજી રહ્યા ગવાઇ નવાઇ થઇ.

પદ–'નટવર નંદકિશાર' એ રાગ

નામદેવ ધન્ય ધન્ય સહુ કહે, નામદેવ ધન્ય ધન્ય,
વિપ્રા જ્ઞાની ધ્યાની તપસી, તમ સમ કોઈ ન અન્ય,
સાચા સંત સખા શ્રીવરના, શરણાગતજ અનન્ય.
આપ પ્રતાપ બાપ અમ સહુ પર, વરસ્યા હરિ પર જન્ય;
અનુએ જોઈ રીઝ ચિત્ત શ્રીપદે, સવિધિ થયો શરણ્ય.

આનું નામ તે 'સિદ્ધભક્તિ' કહેવાય છે. આ તેનો પ્રકટ પ્રભાવ છે. આ લોકમાં આ દેહેજ શ્રીહરિની સમાનતાનો અનુભવ આવી ભક્તિથીજ થઇ શકે છે. अत्रैव ब्रह्म समश्नुते ।

श्रीनामदेव-निश्चय-आख्यान

[विषय-साचो संत कोण ?]

પૂર્વરંગ

પદ-રાગ કહારવો

સાચા સંત ખરે બેપરવા, ખરે બેપરવા, ખરે બેપરવા. ટેક૦
ધર્મ ત્યાગ ભય લાલચ પ્રભુની,અવર આશ ત્રાસથી અનુ નરવા.

'સંત' એ નામ તો સરળ છે; 'સત્' ને માને તે 'સંત' એવી તેની વ્યાખ્યા પણ ઠીક છે; અને 'સત્'–શ્રીહરિને જે કોઈ માને છે તેઓ સર્વે 'સંત' છે, એમ કહેવામાં પણ કંઈ હરકત નથી; પણ તેઓમાં સાચા સંત કોણ? વસ્તુતઃ જેવા સંત હોવા જોઇએ તેવા સંત ખરેખર દુર્લભ છે. અર્થાત્ પરિપકવ સ્થિતિવાળા સંત ભાગ્યેજ મળી શકે છે. કાચા સંત તો અનેક છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાજીમાં એજ કહે છે:—

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद् यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन् मां वेत्ति तत्त्वतः ॥

'હજારો મનુષ્યોમાં કોઇ એકજ સિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરે છે;- તેવા કોઇ યત્નશીલ મનુષ્યો સિદ્ધદશાને પહોંચ્યા હોય છે;

અનુભવનાર હોઇને નિશ્ચયપૂર્વક માને છે કે, સર્વ કંઇ બ્રહ્મમાં છે અને બ્રહ્માનુભવ એજ સૌથી શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. આમ તેનેજ 'પરમ' જાણનારા સંતો તેમના વિના બીજું શા માટે ઇચ્છે! તેઓનું માનવુંજ ખરૂં છે અને તેથીજ શ્રુતિ પણ એજ કહે છે- 'જે ભુવન-પ્રભુ તેજ સુખ.' તેની આગળ 'અન્ય અલ્પ' છે. એટલે તેવી અલ્પ તૃષ્ણા શા માટે હોવી જોઇએ? શ્રુતિ તેજ કહે છે કે, 'એવો બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ તે વિના બીજું કંઇ જોતો નથી કે સાંભળતો નથી.' અમે પણ ગાયું છેઃ—

હોણ જોઇએ બીજું શા સારૂં રે, શ્રીવર હું ને તું રે હું નેહું.

અમારાં સ્તોત્રરત્નોમાં પણ અમે એજ ગાયું છેઃ—

તારાં પદાંબુજ જે વિધથી સુધાનાં ઝરણાં ઝરે,
તેમાં મુકાયું ચિત્ત તે શીદ અન્યની ઇચ્છા કરે?
મકરંદથી પરિપૂર્ણ જે અરવિંદમાંહેનો ભ્રમર,
તે કદી કંટે સાલીયા સ્હામી નહિજ કરે નજર.

તુલસીદાસજીએ કહ્યુંજ છે કેઃ—

तीनटुक कौपीनके और भाजी बिन लोन,
तुलसी रघुवर उर बसे तो इन्द्र बापडो कोन?

જે વેળા શિવાજી મહારાજ, તુકારામ બાવા પાસે રત્ન-પોષાકના થાળોની ભેટ લઇ ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું છે કેઃ—

શિવાજી શું ધન દે(૨)અરે! થઇ રાજી શું ધન દેરેલો ભોળા રાજા.
માટી મારે મન હીરા ને કંચન, તારાં ખોટાં રત્ન છે (૨)

અને કદાચ તે સાચાં હોય તોયે શું?—

પિતુ જગ પિતનું એજ અમારૂં, સહુ સમા સામન છે (૨)

વાંછના હોય તોપણ તેજ દેવાધિદેવને શરણે ગયેલાઓ સુખી થયા છે અને તેથીજ 'સાચા સંતો ખરે બેપરવા' રહે છે.

પણ જ્યાંસુધી અન્ય તુચ્છ વિષયો માટે અથવા પ્રભુ સિવાયના કોઇ પણ પદાર્થ માટે પ્રભુને ચાહવામાં આવે તો તેવી ચાહના કરનારાઓ પ્રભુ માટે પ્રભુને ચાહતા નથી અને પ્રભુ કરતાં બીજાં નાશવંત સુખોને અધિક સમજે છે એમજ સિદ્ધ થાય છે; આવા અપૂર્ણ ભકતો હજીસુધી પ્રભુને સંપૂર્ણપણે જાણી શકયા નથી; આવા આશયથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાજીના દશમા અધ્યાયના અંતમાં કહે છે—'સમસ્ત જગતની સર્વ વિભૂતિઓ તે મારી વિભૂતિનો કોટયંશમાત્રજ છે.' આવી અનંત વિભૂતિના પ્રભુ સ્વામી છે. તેમાં પણ જે આ નશ્વર વિભૂતિ છે તેના કરતા નિત્ય વિભૂતિ અનંત ઉચ્ચ સ્થિતિની છે, જેનો વિચાર બ્રહ્માદિ મોટા દેવો પણ કરી શકતા નથી. એ પરમેશ્વરના ખાસ નિવાસધામ વૈકુંઠલોકના અનંત વૈભવનો બ્રહ્માદિ દેવોને ખ્યાલ પણ આવી શકતો નથી. આ રીતે એમની નિત્ય વિભૂતિઓનો તથા અનંત વૈભવોનો જો પાર નથી તો પછી તે આનંદઘન પ્રભુના ખુદ અનંત આનંદનો પાર કયાંથી પમાય? આનંદવલ્લી ઉપનિષદ્‌ની શ્રુતિઓ એ અપાર આનંદની ગણના કરતી થાકી ગઇ છે; એટલે—

જેનું પ્રભુમાં મન ખુચ્યું છે, તેને કામ અવરનું શું છે?
જો પડો દે પ્રિય તોરી તો શ્રીવર તું બસ છે રે તું બસ છે;
રે પ્રીત પરસ્પર જોડી રે.

શ્રુતિ કહે છે—'બ્રહ્મવિદાપ્નોતિ પરમ્—બ્રહ્મને જાણનારો પુરુષ પરબ્રહ્મને પામે છે.' એટલે જેઓ બ્રહ્મને જાણે છે તેઓજ સાચા સંત છે. તેઓ બ્રહ્મને પૂર્ણ પારખનાર, પ્રત્યક્ષ કરનાર,

અનુભવનાર કોઇને નિશ્ચયપૂર્વક માને છે કે, સર્વ કંઇ બ્રહ્મમાં છે અને બ્રહ્માનુભવ એજ સોગી એક વસ્તુ છે. આમ તેને ' પરમ ' જાણનારા સંતો તેમના વિના બીજું શા માટે ઇચ્છે તેઓનું માનવુંજ ખરૂં છે અને તેથીજ શ્રુતિ પણ એજ કહે છે ' જે ભુવન-પ્રભુ તેજ ગુણ.' તેની આગળ ' અન્ય અલ્પ ' છે એટલે તેવી અલ્પ તૃષ્ણા શા માટે હોવી જોઇએ ? શ્રુતિ તેજ કહે છે કે, ' એવો બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ તે વિના બીજું કંઇ જોતો નથી કે સાંભળતો નથી.' અમે પણ ગાયું છેઃ—

કોણ જોઈએ બીજું શા સારૂં રે, શ્રીવર હું ને તું રે હું ને તું.

અમારાં સ્તોત્રરત્નોમાં પણ અમે એજ ગાયું છેઃ—

તારાં પદાંબુજ જે વિવેથી સુધાનાં ઝરણાં ઝરે,
તેમાં મુકાયું ચિત્ત તે શીદ અન્યની ઇચ્છા કરે ?
મકરંદથી પરિપૂર્ણ જે અરવિંદમાંહેનો ભ્રમર,
તે કદી કંરે સાલીયા રહામી નહિજ કરે નજર.

તુલસીદાસજીએ કહ્યુંજ છે કેઃ—

तीनटुक कौपीनके ओर भाजी बिन लोन,
तुलसी रघुवर उर बसे तो इन्द्र बापडो कोन?

જે વેળા શિવાજી મહારાજ, તુકારામ બાવા પાસે રત્નપોષાકના થાળોની ભેટ લઇ ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું છે કેઃ—

શિવાજી શું ધન દે(૨)અરે! થઇ રાજી શું ધન દેરેહો ભોળા રાજા.
માટી મારે મન હીરા ને કંચન, તારાં ખોટાં રત્ન છે (૨)

કદાચ તે સાચાં હોય તોયે શું ?—

જગ પિતનું એજ અમારૂં, સહુ સત્તા સામન છે (૨)

જે નિત્યમુક્ત મહાપુરુષો કેવળ એક પ્રભુમાંજ સ્થિર ભક્તિવાળા છે તેઓને પ્રભુ પોતે 'જ્ઞાની' ભક્ત કહે છે તથા તેઓ 'મારા આત્મા છે અને તેઓ મને અતિશય પ્રિય છે' એમ તેઓ પ્રત્યેજ પોતાનો પ્રેમ સૂચવે છે. એ ભક્તવત્સલ ભગવાને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને બાજુ પર મૂકી પોતાના ભક્ત અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી; એ ઉપરથી પોતે શું સૂચવે છે? તે એજ કે 'પ્રાણથકી મને હરિજન વ્હાલા.' આ વસ્તુને જેઓ બરાબર સમજે છે ને અનુભવે છે તે 'સાચા સંતો ખરે બેપરવા' હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે?

પ્રભુ તેવા સાચા સંતોને તેવા જ્ઞાની ભક્ત અને પોતાને પ્રિય શા માટે કહે છે? તેનું કારણ પ્રભુ પોતેજ ત્યાં કહે છે— 'તેઓ કેવળ મારામાંજ લાગ્યા રહે છે, તેથી મનેજ અતીવ પ્રિય ગણે છે.' એટલે સાચા સંતો જેવા અન્ય વસ્તુથી બેપરવા હોય છે તેવાજ પ્રભુદ્વારા પણ મળતી કોઈ વસ્તુથી બેપરવા હોય છે; માત્ર પ્રભુનોજ ભય ને પ્રભુનીજ લાલચ–એ ઉભય માટેજ તેઓને પરવા હોય છે,એજ આશય અહીં કહેવામાં આવ્યો છે:—

ધર્મ ત્યાગ ભય લાલચ પ્રભુની, અવર આસ ત્રાસથી અનુનરવા.

પોતાના સ્વામી પરમેશ્વરની આજ્ઞાભંગનો તથા એ પ્રભુ દુભાય–તેનો જેવો ત્રાસ ભક્તોને હોય છે તેવો અન્ય કોઇનો પણ ત્રાસ તેમને હોતો નથી. જુઓ–દુર્વાસાએ અંબરીષને મારી નાખવા કૃત્યા ઉત્પન્ન કરી, તોયે અંબરીષે તો દુર્વાસાને અતિથિ માનીને 'अतिथिदेवो भव-અતિથિ ઉપર પરમેશ્વરબુદ્ધિ રાખ;' એ પ્રભુની આજ્ઞાનેજ કેવળ વળગી રહી તે કૃત્યાથી પોતે મરણ પામે તોયે શું? એમ અડગ ઊભા રહ્યા ને છેવટે તેમને જમાડીનેજ પોતે જમ્યા. મહર્ષિ દુર્વાસા પણ છેવટે ખપેથી થાકીને

રાજાનો પણ તેમણે સ્વીકાર કર્યો. આમ 'ધર્મત્યાગ ભય લાગ
પ્રભુની.' અરે ! એ તો કદાચ અતિશય જુના કાળની વાત
પણ લગભગ હમણાંજ થઇ ગયેલા, આજ કાળના સાચા સં
નરસિંહ મહેતાજીએ જોયું કે, હાર નથી મળતો, અને–'રાતર
મોડી રે, નાગરા રાત રહી થોડી.' એ ખરું કર્યું ત્યારે પો
પણ આશા છોડીને કુંવરબાઇને કહ્યું:—

કુંવરી લાડકી, સાસરે સિધાવો રે,
મરશે તાત થતાં પ્રાત, રુપ જરૂર કરશે ઘાત;
અવસર એ આવ્યો રે. કુંવરી લાડકી૦
નિર્ધન પિતા તું, પ્રકટી સુકુમારી રે,
નાગરી નાત, કરશે વાત, રોઇશ કહો દિવસ રાત;
નહિ લુછે કોઈ વારિ રે. કુંવરી લાડકી૦

એમ કહીને પોતે મરવા માટે તૈયાર થયા, તે વખતે તેમના પુત્રે તેમને કહ્યું કે, 'આજે તમે જાણી જોઇને મરવા તૈયાર થાઓ છો. તમે કેદારો રાગ શા માટે ગાતા નથી ? કેદારો ગાશો એટલે હમણાં શ્રીહરિ પ્રકટ થશે અને હાર આપશે.' તે સાંભળી નરસિંહ મહેતાએ કહ્યું કે એમ કેમ બને ? અમે તો શ્રીહરિના થઈને તેમની આજ્ઞા કેમ લોપીએ ? અમે પ્રભુના ભક્ત થઇને પણ સત્ય કેમ ચૂકીએ ? દસ્તાવેજ કરી આપી રૂપિયા લઇને વચનથી જો બંધાયા છીએ તો તે ભરપાઇ ન ત્યાં સુધી કેદારો કેમ ગવાય ? રાજા પ્રાણ લેવાનો ભય છે તેથી હું કેદારો ગાઉં, ને ધર્મનો ત્યાગ કરું એ કેમ ? કદાચ આમ ને આમ દેહ પડી જાય તોય શું ? ધર્મ પાળવતાં દેહ પડે તેમાં લાભજ છે. દેહનો નાશ થાય પણ ધર્મનાશ ન થવો જોઈએ. અર્થાત્ ધર્મ એ પ્રભુની આજ્ઞા છે. તેનો ભંગ કરવાથી પ્રભુ કોપે કે રીઝે ? '... ... નરેન્દ્રાણામ् અજ્ઞ-

સુખ,' માટે એનો દ્વેષ કરવો એ તો ઊલટો ધર્મત્યાગ છે; તેના ઉપર કોપ કેમ કરી શકાય ? કારણ—

ઓછાં કર્મ છે આપણાં પછી રાજાનાં ક્યાંથી માન ?

એમ પોતાનોજ દોષ પોતે સ્વીકાર્યો ! ખરેખર આજ અતિશય મુશ્કેલ છે; જાળવવાનું એમાંજ છે. 'સંગથી કામ ને કામથી ક્રોધ' એ વસ્તુ જો લક્ષમાં લેવાય તો પ્રભુપ્રાપ્તિ દૂર નથી. માતાનો એ સદ્બોધ ધ્રુવજીને અસરકારક થયો અને તેથી તેમણે ધર્મમાર્ગનો સ્વીકાર કરી તેવા પુણ્યશાળી થવા પ્રયત્ન કર્યો અને તેમાં તે સંપૂર્ણ સફળ પણ થયા. વનમાં જઇને કેવળ પ્રભુનીજ લાલચ તેમણે કરીને પ્રભુપાસેજ માગ્યું કે, 'અનુચ્છિષ્ટમનુત્તમમ્—જે સુખ કોઇનું એઠું ન હોય—કોઇએ કદી ભોગવ્યું ન હોય અને જેનાથી વિશ્વમાં કંઇ ઉત્તમ ન હોય તેજ મારે જોઇએ.' આમ સર્વોત્કૃષ્ટની પાસેથીજ 'ધર્મદ્વારાજ સર્વોત્કૃષ્ટ મેળવવાની તમન્ના રાખવી' તે સંતનું લક્ષણ છે. એવું ધ્રુવપદ પ્રાપ્ત કર્યાં છતાં ધ્રુવજીને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ થયો છે. 'અરે ! પ્રભુને પોતાને પ્રાપ્ત કરી મેં આવા નાશવંત પદની અભિલાષા કરી ! ખરે ! હું મૂઢ છું.' આનું નામ તે સંત. પ્રહ્લાદજીનું દૃષ્ટાંત જુઓ; જેમણે કેવળ નિષ્કામભાવે પ્રભુસેવાનીજ આશા રાખી, પ્રભુ માટેજ પ્રભુને ચાહ્યા અને કેવળ તેમનીજ લાલચ રાખી અને કેવળ ધર્મત્યાગનોજ ભય એટલો બધો કે જૂઠું બોલવા માટે તથા જૂઠું વર્તવા માટે પોતાને—

ડુંગર ચઢાવીને દોડાવ્યો રે હરિ હરિ,
પર્વત ચઢાવીને પડાવ્યો રે હરિ હરિ,

છતાં તે તો તેજ પોતાના હૃદયમાં જે પ્રભુ [illegible] ઢો માં ગ્યું;
દોડે આશ્રય કર્યું; તે છેવટ સુધી અને અંતે [illegible] રાવા

રાજ્યનો પણ તેમણે સ્વીકાર કર્યો. આમ 'ધર્મ'ત્યાગ ભય લ
પ્રભુની.' અરે ! એ તો કદાચ અતિશય જૂના કાળની વાત
પણ લગભગ હમણાંજ થઇ ગયેલા, આજ કાળના સાચા
નરસિંહ મહેતાજીએ જોયું કે, હાર નથી મળતો, અને—'રાત
થોડી રે, નાગરા રાત રહી થોડી.' એ ખરૂં ઠર્યું ત્યારે પો
પણ આશા છોડીને કુંવરબાઇને કહ્યું:—

કુંવરી લાડકી, સાસરે સિધાવો રે,
મરશે તાત થતાં પ્રાતઃ, નૃપ જરૂર કરશે ઘાત;
અવસર એ આવ્યો રે. કુંવરી લાડકી૦
નિર્ધન પેટ તું, પ્રકટી સુકુમારી રે,
નાગરી નાત, કરશે વાત, રોકશે કહી દિવસ રાત;
નહિ લુછે કોઈ વારિ રે. કુંવરી લાડકી૦

એમ કહીને પોતે મરવા માટે તૈયાર થયા, તે વખતે તેમના
પુત્રે તેમને કહ્યું કે, 'આજે તમે જાણી જોઇને મરવા તૈયાર
થાઓ છો. તમે કેદારો રાગ શા માટે ગાતા નથી ? કેદારો
ગાશો એટલે હમણા શ્રીહરિ પ્રકટ થશે અને હાર આપશે.' તે
સાંભળી નરસિંહ મહેતાએ કહ્યું કે એમ કેમ બને ? અમે પેટે
શ્રીહરિના થઈને તેમની આજ્ઞા કેમ લોપીએ ? અમે પ્રભુના
ભક્ત થઇને પણ સત્ય કેમ ચૂકીએ ? દસ્તાવેજ કરી આપી
રૂપિયા લઇને વચનથી જે બંધાયા છીએ તો તે ભરપાઈ ન
થાય ત્યાં સુધી કેદારો કેમ ગવાય ? રાજા પ્રાણ લેવાનો ભય
બતાવે છે તેથી હું કેદારો ગાઉં, ને ધર્મનો ત્યાગ કરૂં એ કેમ
? કદાચ આમ ને આમ દેહ પડી જાય તોય શું ? ધર્મ
...ના દેહ પડે તેમાં લાભજ છે દેહનો નાશ થાય પણ
...ભ્રષ્ટ ન થવો જોઈએ અર્થાત ધર્મ એ પ્રભુની આજ્ઞા છે. તેનો
... કરવાથી પ્રભુ કોપે કે નહિ ? . आज्ञाभंगो नरेन्द्राणाम् अश-

स्ववध उच्यते–લોકના રાજાઓની પણ આજ્ઞાનો ભંગ થતાં વિનાશએ તેમનો વધ કર્યો ગણાય છે;' તો પછી પ્રભુ તો સમસ્ત વિશ્વનો મહારાજા છે. તેમની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી તેમનો કોપ કેમ ન થાય? એટલે ધર્મ સચવાતાં પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે અને 'यतो धर्मस्ततो जयः । જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં છેવટે જયજ છે'–આ સૈદ્ધાંતિક વાત છે. આપણે દરરોજ પાઠ કરીએ છીએ–'आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरुच्यते–ધર્મ આચારથી ઉત્પન્ન થાય છે; અને પ્રભુ ધર્મના પક્ષકાર છે.' વળી વૈદિક આજ્ઞા પણ એજ છે–'सत्यं वद–સાચું બોલ;' धर्मं चर–ધર્મનું પાલન કર.' પિતામહ ભીષ્મે એવી સંપૂર્ણ વિધિ સાથે ગયાશ્રાદ્ધ કર્યું હતું, કે જ્યારે શ્રાદ્ધમાં પિંડદાન કરવાનો સમય થયો ત્યારે તેમના મૃત્યુ પામેલા પિતા મહારાજા શાંતનુએ ફલ્ગુમાંથી સાક્ષાત્ પોતાનો હાથ બહાર કાઢયો; તે જોઇ ભીષ્મ પિતામહે વિચાર કર્યો કે મારા પિતા સ્વયં પ્રકટ થઇને હાથોહાથ પિંડ લેવા માગણી કરે છે તો તેમના હાથમાંજ સીધું પિંડપ્રદાન કેમ ન કરૂં? આવો વિચાર કરતાં પુનઃ તેમને શાસ્ત્રાજ્ઞાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. શાસ્ત્ર તો એમજ કહે છે કે; પિતૃઓને ઉદ્દેશીને ચટ ઉપરજ પિંડપ્રદાન કરવું. આ શાસ્ત્રાજ્ઞાને અનુસરીને તેમણે પિતાના હાથમાં પિંડપ્રદાન કર્યું, તે જોઇ દેવોએ દુંદુભિ–નગારાં વગાડયાં ને પુષ્પવૃષ્ટિ સાથે જગતમાં જાહેર કર્યું કે, જેઓમાં 'ધર્મત્યાગ ભય લાલચ પ્રભુની' હોય છે તેજ સાચા સંત છે.

મહારાણી જાનકી–સીતાને ધર્મત્યાગ કરવા માટે રાવણે કેટલું દુઃખ દીધું હતું? કેટલી લાલચો ને સત્તામણી આપવામાં આવી હતી? છતાં સંપૂર્ણ અડગપણું છેક સુધી જાળવી રાખ્યું; એટલું જ નહિ પણ પોતે વ્રતનિષ્ઠ હતાં, તેથી સામર્થ્ય હોવા

છતાં રાવણને શાપ ન દીધો અને સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટો સહ્યા કર્યાં. પોતે તે વેળા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં રાવણને કહી સંભળાવ્યું છે કે, 'ઓ દુષ્ટ રાવણ ! હું લાચાર છું; વ્રતનિષ્ઠ હોવાથી તને શાપ આપવા તૈયાર નથી; નહિ તો શાપના બળથી તને ભસ્મીભૂત કરી નાખવા હું સમર્થ છું.' આનું નામ તે ધાર્મિક દૃઢતા અને વ્રતમાં એક અડગતા. આવા પ્રકારનો ધર્મત્યાગનો ભય હોવો જોઇએ અને કેવળ પ્રભુનીજ લાલચ હોવી જોઇએ; બાકી ઉપર ઉપરનો ધર્મત્યાગ, ભય ને પ્રભુની લાલચ કોને નથી ? સૌને છે, પણ સૌ કોઈ આ અનુભવે છે કેઃ—

> ભજવા બેસે કે મનમાંહે અનેક તર્કો ઉઠે;
> તમને ભૂલી જઇએ તુરતજ જઇએ તેની પુઠે.

આમાં કારણ શું છે ? વિચારતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે માનસિક મલિનતા એજ તેમાં મુખ્ય કારણ છે. મન જ્યાં દોડી જાય ત્યાં દોડી જવાની આપણને ટેવ પડી છે; મન ઉપર આપણો કાબૂ નથી. છેક ધર્મ કરવા બેઠા છતાં ત્યાંથી ઘસડાઇને અધર્મમાં જઈ પડીએ છીએ. અર્જુને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને એજ પૂછ્યું છે કે, 'હે પ્રભો ! અમારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં અમને બળજબરીથી પાપમાં કોણ પ્રેરે છે ?' આનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે કે બળજબરીથી પાપકર્મ કરાવનાર તે 'काम' છે–પ્રાકૃત રાગ અથવા વિષયો પરની વાસના એજ મન ઉપરનો જબરો મેલ છે. તેને બાળી નાખી ચિત્તને શુદ્ધ કરવામાં આવે તો ચિત્તશુદ્ધિ થતાં યોજેલા ઉપાય સત્વર સફળ થાય છે. જે ઉપાયો પણ ભગવાને પોતેજ ત્યાં દર્શાવ્યા છે—'यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनी·
–યજ્ઞ, દાન અને તપ, એ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોને પવિત્ર
ાં થાય છે.' આજ ઉપાય ઉપનિષદમાં પણ દર્શાવવામાં
છે–'यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन–યજ્ઞ દાન તથા અના·

શક તપથી આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે.' મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર પર ગમે તેટલો ભય આવી પડ્યો તોયે પોતે આરંભેલા યજ્ઞથી ભ્રષ્ટ ન થયા; એવે પ્રસંગે કોપ પણ ન કર્યો, તો શ્રીરામ પ્રભુ તેમના સેવક બની રહ્યા અને તેમને યજ્ઞમાં સંપૂર્ણ સહાય કરીને અસુરોથી તેમની રક્ષા કરી.

બલિરાજાએ બંધાયા છતાં પોતે આપેલું દાન દેવાનું વચન છેક સુધી ત્યજ્યું નહિ. આવી દાન ઉપરની અડગતા હોવી જોઈએ અને તપશ્ચરણના વિષયમાં તો અનેક સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો જોવામાં આવે છે. અસુરો પણ પોતાના પર રાફડાઓ થઈ જાય ત્યાંસુધી તપશ્ચર્યા ચાલુ રાખતા અને તેજ ચિત્તશુદ્ધિ સંપાદન કરી પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિ મેળવી શકતા. આ રીતે યજ્ઞ, દાન અને તપશ્ચરણ-એ આવશ્યક ને સર્વસાધ્ય ઉપાયો હોવા છતાં આપણે તેનો અનાદર કરીએ તો ચિત્તશુદ્ધિ ક્યાંથી થાય? અને ચિત્તશુદ્ધિ ન થાય ત્યાંસુધી પ્રભુની ઝાંખી પણ ક્યાંથી થાય? આ વસ્તુ 'ધર્મત્યાગભય'ના અંતરંગ અવયવરૂપે અહીં દર્શાવેલ છે. હવે 'લાલચ પ્રભુની' એ સંબંધે કંઇક જોઇએ. લાલચ એટલે 'काम'-હરકોઇ વિષયની ઇચ્છા; તે અવશ્ય તજવી જોઇએ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ખાસ કહે છે-' जहि शत्रु महाबाहो कामरूपं दुरासदम्- હે મહાબાહુ અર્જુન ? જેને વશ કરવો મુશ્કેલ છે તે 'કામ'રૂપી શત્રુનો તું નાશ કર.' એમ કહીને કામરૂપ પ્રબળ વૈરીનો વધ કરવા પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે. સંતોના ચરિત્રો પણ એજ ઉપદેશે છે. શ્રીતુકારામબાવા કહે છે:—

भक्त ऐसे जाणा जे देहीं उदास। गेले आशापाशा निवारुनि ॥
विषय तो त्यांचा झाला नारायण। नावडे धन जन माता पिता ॥
निर्वाणीं गोविंद असे मागे पुढें। काहींच सांकडे पडों नेदी ॥

કારણકે—

भक्ति बिना पोटी रत्ना चीथा राणी ।
मर्मां वी टेरणी सफल्य परतु ॥

पद

चित्त रहे रंगसे रंगा हो, येहि अब मागे;
द्वारे है द्वार अटंगा हो, नहि झट भागे.
मैल है वो फल है मेरे, पर वल नहि जो करे नेरे;
रहे अचल मति पद ठेरे हो, येहि अब मागे.
मल हठे फटे पै जावें, ना नये प्रसंगहु आवें;
शुचि सात्विक अंग बनावे हो येहि अब मागे.
तुमहो मधुरे पूरे, अधुरे है तबहि झूरे;
विलगे रहै मनके शूरे हो येहि अब मागे.
है स्वरूपते तो साचे बंधन है सघरे काचे;
जहां छूटे कि बस नाचेंहो येहि अब मागे.
देवे सेवें चाहे भोगे, होना होगा सो होंगे;
अनुपवि कब रीझेंगे हो येहि अब मागे.

આજકાલના આ ઘોર કલિયુગના સમયમાં પણ આ રીતે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે; કારણકે પ્રભુની દૃષ્ટિએ તો સર્વકાળે સૌ કોઇ સમાન છે. તે તો કેવળ ભકિતને અથવા ભકતની સત્ય ભાવનાનેજ ચાહે છે; અને તે પણ કેવળ ભકતના કલ્યાણ માટેજ; ને પોતાને તો તેમાં કંઇયે લેવા દેવા નથી; માટે આપણામાં ન્યૂનતા હોય તેને દૂર કરવા આપણેજ પ્રયત્ન કરવો ; તે માટે પ્રથમ તો આપણી ન્યૂનતાને આપણેજ શોધી

ાઢવી જોઇએ. તે માટે અમે ઉપરના બોધપ્રદ લેખ સાથે નીચેના
ે દષ્ટાંતો એ વિષયો પર ઉતારીએ છીએ, જેથી આત્મકલ્યાણ
ાાથે અન્યનું પણ તે માર્ગે જતાં કલ્યાણ થાય એટલે તે લખાણ
ાથા વાંચનની સાર્થકતા થતાં છેવટે એવાજ થઇ શકાય કેઃ—

સાચા સંત ખરે બેપરવા, ખરે બેપરવા, ધરે બેપરવા.

શ્રી નામદેવ—નિશ્ચય—આખ્યાન

પદ—રાગ કહારવો

સાચા સંત ખરે બેપરવા, ખરે બેપરવા, ધરે બેપરવા.
ધર્મ ત્યાગ ભય લાલચ પ્રભુની,
અવર આશ ત્રાસથી અનુ નરવા. સાચા૦

સાખી

ભાગવત ભણેલ ભાગવત નામનો ભાગવત કોઈ,
લક્ષ્મી મળવા લક્ષ્મીની સેવ કરી ચિત પ્રોઈ;
શ્રીરૂકમણિએ પારસમણી આપ્યો દૃઢ ભકિત જોઇ,
જેવી માગણી તેવી માગણી માએ પુરી દુઃખ ખોઇ.

ભુજંગી

સદા રાખજે એ મણિ ત્હારી પાસે,
અડે લોઢું તો સોનું તેનુંજ થાશે;
સુખે એ રીતે અર્થ ધાર્યા સધાશે,
ધરી સેવકે શીશ આજ્ઞા ઉલ્લાસે.

હરિગીત

આવ્યો અવાસે તે ઉલ્લાસે ને પ્રિયા પાસે કહ્યું,
મણી આ પ્રકાશે તેથી ધારો કથીરનું સોનું થયું;

શાત્રણી લાંગડી

મણિ ૧૧ મળી આત્મા નામા આવ્યા સરિતાને તીરે
આગ્રહી લીધો, મણિ જળ માંહે ભાત એ શુરવીરે
માંડે બેઠા. મજીને ભજવા પુન મગાવી ભજન તણે
ઘરમાં બેસી. નારી તો વાર થતાં ધઈ વિકળ ઘણે
વિપ્ર આગવતગગોરગભૂતને, મણિ દીધો નહિ નિજ સ્થાને
પૂજ્યું નીર. ત્યારી તે સત્યપતિથી વિપ્ર કહે
ધાઈ આવી રાજાય પાગ કહે આવ મણિ કહેર કહે
તે ગજરાજને વધી કર રહાઈ ગયો પતિ છે કહે
બેઠ ચાલી નામાનો રોષમાં આવી સરિતાને તટે
નામાજી તો ધ્યાનમાં લીન મસ્ત વિપ્ર છે
ધ્યાન ચુકાવી નામ મુકાવી નારી કહે છે મણિ કહે
ઉત્તર સોંપી દીધો મેં તો નાંખ્યો આ પાણીમાં
પાક મુકી છાતી ફૂટી દેવા ફુદી બને નારી
ધાઈ કૃમસમ પતિને છેડી લાવી થઇ દુઃખીને
વઝગ્યાં બન્ને નામાજીને મણિ ચુપ્યો રાખી કહે
છુંડું બોલી વૃથા જપ કરવા બેઠા ભગ હવે

શિખરિણી

ાં સાંકો મળાં, ફરી ફરી મુઝાવી બની બીતાં
જુવાં ઘણાં મણિ દઈ દીધો ખાતરી વિનાં
ડયો છે નકી, દુરજન કહે દોષ ધરીને,
ા હાતે જકી, દ્વિજ થકી ખરૂં સત્ય ફરીને.

પદ—'જમ ન પડે' એ રાગ

જગતમણિના બણી ખામ દાસ,
રાઢિજવર. જગ
હુજીયાર ૪

મનમાં થઇ રહી છે બેનપણીની અતિ આભારી.
નામદેવ આવ્યા મધ્યાન્હે બહુ તજવીજ ભાળી;
ભેદ ન સમજ્યા પૂછ્યું કોણે સામગ્રી આણી.

'સુણોને વૃદ્ધ શેઠ મ્હારા' એ રાગ

વદી તવ મરોડથી નારી (૨);
તમે તમારે થાળ ધરી લ્યો, પ્રસાદ સુખકારી.
કદીએ પુછો છો ક્યારે રે (૨);
ઘરના ઘાટ તણી ચિન્તા નથી રાખતા લગારે.
નથી હોતું તવ નવ પૂછો રે (૨);
છે ત્યાં ઉલટી પંચાત કરો એ કેવું બુઝો.
સ્વામી કહે જો નહિ કહે સાચું (૨);
તો નહિ થાળ ધરૂં નહિ લઉં હું પ્રસાદીમાં પાણું.
ન સમજ્યા વિણ કંઇજ ધરાએ (૨);
હઠ લીધી પતિએ તો પાકી હવે કેમ થાએ!
ઘણાં વંળખાં કીધાં નારે? (૨);
આખર સમ સોગન દઇ બોલી સાચી વાત હારે.
જુઓ સેવા એની સાચી (૨);
પ્રીત રીત છે ચિત તમારી ખચિત સહુ કાચી.
ન વિઠ્ઠલ કે રૂકમણિ કંઈ દે (૨);
દે છે તેને ટૂંક વખતમાં જુઓ કેવું દઈ દે.

શાર્દૂલ છંદ

બોલ્યા આપ બતાવ તો મણિ મને, લાવી તદા નાર એ;
ત્યારે એ ચણું કે જરા લઈ જઉં, સંગે મહી બ્હાર એ;
લોભી ભામની બોલી એ લઈ જઇ, દેખાડી શ્રીનાથને;
સેવી રૂકમણિ તેથી દેવી રીઝતી, દેવી કહો નાથને.

લાવણી ઝંગડી

મણિ કર મણી માળા નામા ભાગ્યા સરિતાને તીરે;
શણગી દીધો, મણિ જગ માંહે ભક્ત એ શૂરવીરે.
કહે બેઉ. મણિને ભજતા પુન મળ્યાની ભજન તજે;
ઘરમાં બેઠી, નારી તો ચાર થતાં થઈ વિકળ હવે.
વિપ્ર ભાગવત ગયો સ્વભૂવને, મણિ દીઠો નહિ નિજ સ્થાને;
પૂછ્યું સૌને, વળી તે સત્યપતિથી વિભુ જ્હાને
ધાઈ આવી રાજન પાસ કહે આપ મણિ દઇ દે મ્હારે;
તે ગભરાઈ ને વદી કર રહાઈ ગયો પતિ છે મ્હારે
બેઉ ચાલી નામાની શોધમાં આવી સરિતાને ઘાટે
નામાજી તો ધ્યાનમાં લીન મસ્ત વિઠ્ઠલ પાડે
ધ્યાન ચૂકાવી નામ મુકાવી નારી કહે છે મણિ ક્યાંઈ
ઉત્તર સીધો દીધો મેં તો નાંખ્યો આ પાણીમાં
પોક મુકી છાતી કૂટી હૈયા ફુટી બન્ને નારી
ધાઈ કમલજા પતિને છેડી લાવી થઇ દુઃખીઆરી
વળગ્યાં બન્ને નામાજીને મણિ છુપ્યો રાખી ક્યાંઈ
જુઠું બોલી વૃથા જપ કરવા બેઠા બગ સાથે

શિખરિણી

કીધાં લોકો ભેળાં, ફરી ફરી સુણાવી બની બીનાં;
તમે કેવાં ઘેલાં, મણિ દઈ દીધો ખાતરી વિનાં;
છુપાડ્યો છે નક્કી, દુરજન કહે દાપ ધરીને,
વધા વાકતે જક્કી, દ્વિજ થકી ખરૂં સત્ય ફરીને.

પદ—'ગમ ન પડે' એ રાગ

જગતમણિના બણી ખાસ દાસ,
હજી પારસમણિમાં શું ગુંચાઓ પ્યારા દ્વિજવર. જગ'

કહેવાતા વિરક્ત, છો શું ધનના ભક્ત,
આવા થઈ આસક્ત, જગતધણીને ચાહો. ૯૬૦
નથી કોઇનો ત્રાસ, છઉં સદા ઉદાસ;
છતાં આ શું દાસ પથરાના બણી જાઓ. ૯૭૦

શાર્દૂલ છંદ

એ વાણી સુણતાં જનો વલી વદ્યાં, આ તો ઠગાઈ જુઓ,
શી યુક્તી મણિ રાખવા તણી કરે, લોભાઇ ભાઈ જુઓ;
બોલ્યા આપ અચિત છે મણિ દીધો, નાંખી નદી નીરમાં,
શોધે તે શી રીતે ચિતે નવ ખરૂં, માને ઉભા તીરમાં.

'લક્ષ્મીનારાયણ' એ રાગ

ઊઠી ઝટ નામે ભરી મુંઠી જળમાંથીરે;
કાંકરી આકરી આણી યુક્તિ કરી ત્યાંથીરે. ઉઠી૦
દેખાડી દ્વિજને કહ્યું પારસ આ ભોળારે;
તારા હોય તે તું ઉપાડી લે આપા પ્હેલારે. ઉઠી૦
જન શું જુએ પારસમણિ બધા ભારેરે;
ભજન મણિ પાસે પથ્થરના શા ભારેરે? ઉઠી૦
જનો પડયાં પદે પરચો ભક્તનો ભાળીરે;
દ્વિજને કહે લે તારો મણિ તું સંભાળીરે. ઉઠી૦
હરિને ખજાને કદી નહિ ખોટ આવેરે;
ઉપાડ જોઇએ એટલા ફરી નહિ ફાવેરે. ઉઠી૦

'હોજો ક્ષમા કરો' એ રાગ

ભાગવત બ્રાહ્મણ ભાવે, પીગળી ગયો પરચા પ્રભાવે, ૨૬૦
મહાશ્રમથી મણિ એક હું પામ્યો, આ તો નવા ઉપજાવે. પી૦
ચોરી જેવી રીતે રાખીએ સેવી, એવી રીતે કોણ ફાવે? પી૦
સાચા મણિ રૂક્મણિના ધણી છે, એના સદૃશ કોણ આવે! પી૦

દોડીને મોકલે નોતી જગજીવન, પંડે પૂરી પુરા બાળી
નાગે નિરાશ ગઈ સ્વધામારો, સાથાં સભાગીજ ફરી
મન્ય નામાનાં કામો અને નિશ્ચય, જગપતિએ ન ગણી

'મણી રંગીલી બાગ' એ રાગ

આવી કાર્તિકની એકાદશી, એક વેળારે;
હતા નામદેવ ઉપવાસી છક રહેલારે.
જનમી જેણે ઉપવાસ, એકે ન છાડયોરે;
નિયમો પાળે સાચુ ખાસ, એકે ન તોડયોરે.
હરિ આવ્યા ત્યાં તેડવા, નામાને કહે ચાલ;
જમીએ સ્નેહે સંગમાં, આજ અનુપમ થાળ.
નામો કહે જગરાજ આજ, આપ આરોગોરે;
મુજથી ન કરાય એ કાજ, વધે ભવ રોગોરે.
ખાઉં શું ખાવા ન દઉં જ, હું તો આજેરે;
સમજાવ્યો બહુ બહુ ભાત, તવ જગરાજેરે.
રૂકમાંગદ અંબરીષથી, સતયુગમાં વ્રત થાય;
કલિયુગમાં દ્રઢતા ખરી, કોઇથી કેમ રખાય.
કહે નામો આપ પ્રતાપ, નિશ્ચય રહે છે રે;
ઉપવાસ ઉલ્લાસની સાથ, દાસ કરે છે રે.
નિશ્ચય પદકંજ પ્રભાવથી ન ફરે છે રે;
જે ન હોય કરૂણાપાત્ર તેજ હરે છે રે.
તમે મને જમવા કહો, હું ન કહુ કોઈ કાળ;
આપું ન મુઠિ અંન પણ, ભલે થાય મુજ કાળ.
હરિ કહે છું મુજ પ્રિય, જોઈ કહું પ્રેમે રે;
નામો કહે કહું ન કદીજ હું તો કેમે રે.
દુઃખ કરનો ફરમાન એ વ્રત માથે રે;
હરિ કહે દિલ કરૂણા સ્થાન ડગતું જાતે રે.

श्री जनुबाई–आख्यान

[विषय–अद्भुत प्रभुभक्ति]

પૂર્વરંગ

પદ–રાગ ઝીંઝોટી

ાર કરો હરિ, પ્યાર કરો હરિ, નિજજનનો બેડો પાર કરો હરિ.
ગત જાત ગુણજ્ઞાનની ન તમા, સહુના સમ સુખકાર હશે હરિ.
તુ એ તેથી કહે હેતેથી, એજ રીતેથી સ્વીકાર કરો હરિ.
વ્હાર કરો હરિ. ટેક.

શ્રીહરિ એટલે જગતના કોઇ પણ શરણાગત પ્રાણીના સર્વ
દુઃખોને હરનાર સત્ય સ્વામી. આ સમસ્ત જગત વસ્તુતઃ તેમનું
છે, એટલે તેમાંની કોઇ પણ વસ્તુને તે સંભાળે–બચાવે–રક્ષે
એમાં આશ્ચર્ય નથી; અને તેથીજ તેમની સમગ્ર પ્રજામાંથી જે
કોઇના પર કોઇ સંકટ આવે ત્યારે શ્રીહરિનું જો સ્મરણ કરે તો
અવશ્ય સંકટમાંથી મુક્ત થાય છે; અર્થાત્ શ્રીહરિ પોતેજ તેનાં
સંકટો દૂર કરે છે. મનુષ્ય માત્રને પ્રભુએ સ્વતંત્રતા આપી છે,
તેથી હરકોઈ સંકટના સમયે અથવા ગમે તે પ્રસંગે પ્રભુસ્મરણ
મનુષ્ય પોતેજ સ્વતંત્ર છે; એટલે કોઇની પ્રેરણાથી
ની શોધક બુદ્ધિથી મનુષ્ય જો પ્રભુશરણ ન લે તો

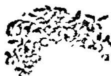
મદદ ન મળી તો આપ ઉપાડી, લઈ આવ્યા મૃત કાયા,
ભીમા તીરે ચીતા રચી શબ, નહેવરાવ્યું ખુદ ન્હાયા,
અગ્નિ મુકયો ઊચરી મુખથી; જય શ્રી વિઠ્ઠલરાયા.

'મન કર્મ વાણી' એ રાગ

અહા ! ચિતામાંથી ઊઠયા એ દ્વિજ રાયા રે;
ઊઠ્યા એ દ્વિજ રાયા રે, વિઠ્ઠલજી જણાયા રે.
રૂપ ચતુર્ભુજ શંખ ચક્કર, પુંડરીનાથ પુરા પરખાયા રે.
ભક્તવિરક્તપ્રેમ આસક્તે ક્ષમા માગીને શ્રીમતપદરહ્યા રે.
હરિકહેનામાજીથયાતમેતો, અંબરીષરૂકમાંગદધીરાયા રે,
તમે ઝીલ્યા ને અંતે હુહાયો, વધા સૌ સુણતાં એ જગરાયા રે,
અંતરધ્યાન થઈ ગયા ત્યાં હરિ, નિંદક જન અતિશય પસ્તા
ભક્ત હૃષ્ટ થઈ આવ્યા ભુવને, નત્ર અભડાયા નહિ પછી ગ
આપો દિવસ રાત અનુપતિના, અતિ ભક્તિ ખુબ ગુ.

માટેજ કહ્યું છે કે:—

સાચા સંત ખરે બેપરવા, ખરે બેપરવા ધરે બેપર
ધર્મ ત્યાગ ભય લાલચ પ્રભુની, અવર આશાત્રાસથી અ

श्री जनुबाई–आख्यान

[विषय-अद्‌भुत प्रभुभक्ति]

પૂર્વરંગ

પદ-રાગ ઝીંઝોટી

વ્હાર કરો હરિ, પ્યાર કરો હરિ, નિજજનનો બેડો પાર કરો હરિ,
જગત જાત ગુણજ્ઞાનની ન તમા, સહુના રામ સુખકાર [illegible] હરિ,
અતુ એ તેથી કહે હેતથી, એજ રીતથી સ્વીકાર કરો હરિ,
વ્હાર કરો હરિ. [illegible]

શ્રીહરિ એટલે જગતના કોઇ પણ [illegible] દુઃખોને હરનાર સત્ય સ્વામી. આ [illegible] છે, એટલે તેમાંની કોઇ પણ વસ્તુને તે [illegible] એમાં આશ્ચર્ય નથી; અને તેથીજ [illegible] કોઇના પર કોઇ સંકટ આવે [illegible] અવશ્ય સંકટમાંથી મુક્ત થાય [illegible] સંકટો દૂર કરે છે. મનુષ્ય [illegible] તેથી હરકોઇ સંકટના [illegible] કરવામાં મનુષ્ય પોતેજ [illegible] અથવા પોતાની [illegible]

કરતા નથી.]

વગર કહે અથવા વિના પ્રાર્થનાએ પ્રભુ વહાર કરતા નથી. કોઇ સ્ટ
ગામમાં કે શહેરમાં અથવા ગામની આસપાસના કોઇ સ્
જ્યારે ચોર લોકોની ધાડ પડે ત્યારે જેઓનું કંઇ લૂંટાં
હોય તે લોકો જો બૂમો પાડે તોજ તેમના રક્ષણ માટે આસ
કોઇ રક્ષણ કરનાર આવી ચડે છે અથવા રાજ્યનું પોલી
પણ ફરિયાદીની ફરિયાદ નોંધ્યા પછીજ બદમાશોને
કાઢી, તેઓએ લૂંટેલો માલ પાછો કઢાવી, યોગ્ય શિક્ષા
આદીને પેલા ફરિયાદીની વહાર કરે છે. આમ હરકોઇ
સંકટમાં આવેલો મનુષ્ય જો પોતાનાં સંકટ માટે બીજાને
સર કહે છે તોજ તેની વહારે બીજાઓ દોડી જાય છે.
નામ 'વહાર' કરી કહેવાય છે. કોઇ ગામ વગેરે જ્યારે
આવી પડે છે ત્યારે તેને દુઃખમુકત કરવાને જેઓ
છે તેઓએ એ ગામની 'વહાર' કરી એમ સાધારણ
શબ્દપ્રયોગ જે અર્થમાં વપરાય છે તેજ અર્થમાં અહીં
કરો હરિ' એ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે. અર્થાત્ કોઈને
આવે તોજ તે સામર્થ્યવાન વ્યકિત કે રાજકીય શકિત
છે, તેવું જ શ્રીહરિના સંબંધમાં છે. માત્ર તફાવત એ
કે, જગતમાંનો કોઇ વહાર કરનારો દુઃખીના કહેવા
દુઃખ જાણે છે, ત્યારે સર્વજ્ઞ શ્રીહરિ તો દુઃખીના
સર્વ પ્રસંગોને યથાસ્થિત જાણે છે; પણ તે દુઃખી પ્રાણી
દુઃખ દૂર કરવાને પોતાને બોલાવે છે કે નહિ, એમ
જોયા કરે છે. એ દુઃખી પ્રાણી પ્રભુને પડતો મૂકી
દુઃખને પોતે ભોગવવા પડ્યોજ રહે છે તો પ્રભુને
પડી નથી, એ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવાની છે. હરકોઇ
પ્રાણી પોતાને દુઃખમુકત કરવા પ્રભુને પોકારે છે ત્યારે
નાત, જાત કે ગુણગાન તરફ પ્રભુ જોતા નથી; માત્ર

જરૂર જુએ છે કે આ પ્રાણી પર જે સંકટ આવ્યું છે તેમાં સહાય કરવાની જરૂર છે કે નહિ? એ તેનું સંકટ તેના અપરાધની શિક્ષારૂપે જો હોય તો તેમાં પ્રભુ સહાયક નજ થાય. ઇરાદાપૂર્વક કોઇનું ખૂન કરીને પછી પોતાને યોગ્ય તપાસ પછી રાજા તરફથી ફાંસીની સજા થાય ત્યારે અપરાધી મનુષ્ય પ્રભુને પોકારે તો તેમાં કંઇ નજ વળે. છતાં પ્રભુ દયાળુ છે; પોતાના સ્મરણને છેક નિષ્ફળ તો નથીજ કરતા. એટલે અપરાધી મનુષ્ય પણ પોતાના અપરાધ બદલ પશ્ચાત્તાપ કરીને પ્રભુશરણ સ્વીકારે તો તેના અપરાધની પણ ક્ષમા આપીને પ્રભુ તેને પણ યોગ્ય પ્રમાણમાં સહાય કરેજ છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં આ વિષય પર ઘણોજ આગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું, એ અતિશય મહાન ધર્મ છે. જે પ્રાણી ઉપર દુઃખ આવે છે તેજ શરણે આવે છે અને તેવા શરણાગતનું પોતાના મસ્તકના જોખમે પણ રક્ષણ કરવું જોઇએ એમ શાસ્ત્ર કહે છે; અને તેમ કરવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ અમોઘ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે; એમ દર્શાવવા ઉપરાંત સાથે સાથે એ પણ જણાવ્યું છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવા માટે પોતે સશક્ત હોય છતાં જો રક્ષણ ન કરે તો તે મહાન પાપનો ભોક્તા બને છે. જગતનાં પ્રાણીમાત્રને પરસ્પર રક્ષણ કરવા માટે પ્રભુએ પરસ્પર બાંધ્યાં છે, એમ આ શરણાગત-રક્ષણનું રહસ્ય છે. 'એક બીજાની સહાયથી બન્યાં રૂડાં ઘર-[illegible]' એ વાક્યમાં આ ધર્મનું સ્પષ્ટ સૂચન છે. ભગવાન પોતે [illegible]હાન ધર્મનો જગતમાં પ્રચાર કરવા માટેજ પૃથ્વી પર [illegible], જે ધર્મમાં નાતજાત વગેરે કંઈ પણ તપાસવાનું [illegible]ી; એટલું જ નહિ પણ કોઇ દુઃખી મનુષ્ય મોટો અપ[illegible] તે અપરાધની ક્ષમા માગતો અંતઃકરણપૂર્વક [illegible]ય તો તેનું રક્ષણ કરવું એ દરકોઇની

પવિત્રમાં પવિત્ર પહેલી ફરજ છે. આ મહાન ફરજ આજે
રણસંગ્રામ વગેરે વિકટ પ્રસંગે પણ યથાસ્થિત પળાય
જ્યાં રક્ષણનો વાવટો ફરકાવવામાં આવ્યો કે ઘોર યુદ્ધ
પડે છે અને સામો શત્રુપક્ષ ગમે તેટલો અપરાધી હોય
તેના રક્ષણ માટે યોગ્ય પગલાં લેવાય છે. જેઓ શરણે
તેઓને કોઈ જાતની તકલીફ ન થવી જોઈએ, પણ
તેમને તો સાચા મહેમાન ગણવા જોઈએ, ત્યાંસુધીનું
ધર્મનું પાલન અદ્યાપિ જોવામાં આવે છે. એટલું જ નહિ
શરણાગતોને લેશ પણ તકલીફ આપવામાં આવી, એમ
થતાં તે માટે યોગ્ય તપાસ ચલાવી તકલીફ આપનારાઓને
શિક્ષાઓ થતી જોવામાં આવે છે. આવું તે ધર્મનું પાલન
લોકો જો કરે છે તો એ ધર્મનો આદ્યસ્થાપક પ્રભુ પોતે
કેમ ન પાળે? માટેજ શાસ્ત્રો એ ધર્મ પર ભાર મૂકે છે
વેદાંતશાસ્ત્રમાં એજ ધર્મને અમોઘ સમજી 'મુમુક્ષુર્વૈ શરણ
પ્રપદ્યે-હે પ્રભો! હું મુમુક્ષુ આપને શરણે આવ્યો છું'
પ્રભુનું શરણ લેવા માટે મુખ્યત્વે સૂચવવામાં આવે છે
આવું શરણ લેનારને દુઃખમુક્ત કરનાર પ્રભુને 'સંસારમો
નિબંધહેતુઃ। સમસ્ત સંસારને દુઃખથી છોડવામાં,
તથા બાંધવામાં કારણરૂપે કહેવામાં આવે છે. પ્રભુમાં
સામર્થ્ય છે કે નહિ, તેની સાબિતી માટે પણ શ્રુતિઓ કહે છે
'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै'
સૃષ્ટિની આદિમાં બ્રહ્મદેવને ઉત્પન્ન કર્યો છે અને તે બ્રહ્માને
વેદો આપ્યા છે.' આવા બ્રહ્માના પણ આદિગુરુ તે દેવાધિદેવ
સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ સમર્થ છે, એટલે તે શ્રીમન્નારાયણ-શ્રી
જ તેજ માગ્યા છે ... સમજીનેજ પ્રત્યેક મુમુક્ષુ
નારાયણનું નામ

–'વહાર કરો હરિ.' આમ જેવું હૃદયથી કહ્યું કે તુરતજ
विर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत्–એ પ્રભુ શરણ્ય,
ારક, પોષક, રક્ષક, સાક્ષી, નિવાસસ્થાન, શરણરૂપ અને સન્મિત્ર
ની રહે છે.' ભગવદ્‌ગીતામાં ભગવાન પણ અર્જુનને એજ કહે
–' मामेकं शरणं व्रज–કેવળ એક મારેજ શરણે તું આવી
ત' આવું અભય વચન કહીને પુનઃ ખાત્રી આપે છે–' अहं त्वा
र्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः । હું તને સર્વ પાપોથી
છોડાવીશ, શોક કર મા.' આમ સ્વયં શ્રીમુખે વદીને પ્રભુ
એમજ કહેવા માગે છે કે તમે મને એટલુંજ માત્ર કહો—
'વહાર કરો હરિ.'

શ્રીમદ્ રામાયણમાં પ્રભુ શ્રીરામચંદ્રે અનેક મહાઅપરાધી શરણાગતોનું રક્ષણ કરેલું જણાવવામાં આવેલ છે. ઇન્દ્રપુત્ર જયંતે ખુદ શ્રીરામપ્રભુનોજ અતીવ અસહ્ય અપરાધ કર્યો છે છતાં તે જ્યારે શરણે આવ્યો ત્યારે તેને રક્ષણ આપ્યું છે; ઉપરાંત જે વેળા વિભીષણ શરણે આવેલ છે તે વેળા શ્રીરામપ્રભુએ સ્વમુખે કહ્યું છે કે, તું તો શું ? પણ મારો મહાન અપરાધી રાવણ પણ જો શરણે આવે તો જરૂર હું તેને અભય આપું છું. તેના કારણમાં પોતેજ શ્રીમુખે કહે છેઃ—

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद् व्रतं मम ॥

'હરકોઈ પ્રાણી માત્ર એકજ વાર મારે શરણે આવ્યો હોય
ને 'હું તમારો છું' એમ મને કહી રહ્યો હોય તો હું તેને
રકોઇથી અભય આપું છું–આ મારૂં મત છે.' અરે ! એક બાજુ
ાખું જગત જેને દુઃખ દેવા તૈયાર થયું હોય તેવી એકજ વ્યક્તિ
ે પ્રભુશરણ સ્વીકારે તો 'એક ગમ ગામ ને બીજી ગમ રામ'–

[illegible]

[illegible]

જેમ જેમ પોતાના કરતાં ગુણ રૂપ વગેરે વિશેષ હોય [illegible] તેમ પ્યારનું સ્થાન પણ વધુ બને છે, પણ તેથી ઊલટું [illegible] જેમ કુરૂપ અને દુર્ગુણ અથવા અનાવડત હોય તેમ [illegible] પ્યાર અતિશય ઓછો અથવા લેશમાત્ર ન હોય એમ પ્રત્ય[illegible] દેખાય છે; છતાં પ્રભુના સંબંધમાં તેમ નથી. તે તો ગમે તેવું [illegible] વહાર કરે છે ને ગમે તે પોતાને ચાહનાર હોય તેના પર તે[illegible] ચાહના કરતાં અતિશય અધિક ચાહના કરે છે—પોતાની અતિશય પ્રિય વસ્તુ કરતાં પણ તેને વિશેષ પ્રિય ગણે છે. જેમ કોઈ મહારાજા પોતાના કોઈ સામાન્ય સેવક પર સામાન્ય સ્નેહ રાખે

, ત્યારે પોતાના ખાસ મંત્રી પર તેથી વધારે સ્નેહ બતાવે છે, મ પ્રભુના સંબંધમાં નથી. પ્રભુ તો પોતાને ચાહનારો કંગાલથી ણુ કંગાલ હોય છતાં તેના પર બુદ બ્રહ્મદેવ કરતાં પણ વિશેષ પ્રેમ શાવે છે. આ અનુભવ બુદ બ્રહ્મદેવને આ પ્રમાણે જ્યારે થયો—

ગ્વાલ બાલમંડળી મળીને બેઠી ગોળાકાર,
સૌની વચમાં બેઠા સ્નેહે, સૌના પ્રાણાધાર.
શ્રીયમુના તીરે, મળી મંડળી ધીરે,
ગોઠ કરી, મોદભરી, શ્યામ શરીરે;
ચાખી ચખાડે ખાઈ ખવાડે વખાણ કરતા જાય;
સૌ સ્નેહે સેવે શ્યામળને ઠઠ્ઠા મશ્કરી થાય.

ત્યારે ભ્રાંતિ થઇ અને ભ્રાંતિ જ્યારે ભાંગી ત્યારે સર્વના સ્રષ્ટા બ્રહ્માના મુખમાંથી પણ આ શબ્દો સરી પડ્યા કે:—

अहोभाग्यमहोभाग्यं नंदगोपव्रजौकसाम् ।
यन्मित्रं परमानन्दं पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥

'અહો ! અહો ! આશ્ચર્ય ! નંદરાય, ગોવાળીઆઓ તથા સમસ્ત વ્રજવાસીઓનું ભાગ્ય અતિશય સ્પૃહા કરવા યોગ્ય છે; કારણકે પરમ આનંદસ્વરૂપ સનાતન પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમાત્મા પોતે તેઓના મિત્ર છે.' એજ પ્રકારના તુલસીદાસજીના આ શબ્દો જુઓ:—

प्रभु तरुतर कपि डार पर सो कीये आप समान ।
तुलसी कोई न रामसे साहेब नेहनिधान ॥

'અહો ! કોટિ બ્રહ્માંડોના સર્વોચ્ચ નાયક અથવા અધિપતિ ક્યાં ? અથવા (લૌકિક દૃષ્ટિએ) સમસ્ત ભૂમંડલના સ્વામી એક ચક્રવર્તી મહારાજકુમાર ક્યાં ? અને વનવગડામાં

ભટકતાં શુદ્ર વાંદરાં કયાં ? જેઓમાં તત્ત્વલેશ વિવેક નથી તે
સર્વેશ્વર મહાપ્રભુ વૃક્ષની નીચે બેસી રહ્યા છે ત્યારે :
અને મહારમતિયાળ તેમજ વિવેકભ્રષ્ટ જણાતી
ટોળી તેમના મસ્તક પરજ ઝાડનાં ડાળાં ઉપર કુદાકુ
મૂકે છે. તેઓને પણ એ દયાનિધાન દેવ પોતાના પરમ
ગણે છે; તેમાં પણ કેવળ હનુમાન કે સુગ્રીવનેજ નહિ,
સમસ્ત પોતાની સમીપ રહેનારી વાનરજાતિને તેવાજ
ભાવે માને છે, એટલુંજ નહિ પણ છેવટે યુદ્ધવિરામ
સર્વને સજીવન કરે છે, એ દૃઢ દૃષ્ટાંતો જોઇને તથા અ
નેજ અહીં કહેવામાં આવે છે, ' વહાર કરો હરિ ' અને
કરો હરિ. ' અરે ! માત્ર શુદ્ધ હૃદયથી એ પ્રભુને પોતાન
તરીકે સ્વીકાર્યા કે, ' નિજજનનો બેડો પાર કરે હરિ.' પ્ર
પ્યાર જગતના લોકોના પ્યાર જેવો સ્વાર્થી હોતો નથી
નિઃસ્વાર્થ હોઈને પોતાના પર સ્વાર્થી પ્રેમ રાખનાર
' બેડો પાર કરે. ' સકામ ભક્તો જે કંઇ ઇચ્છે છે તે
છે. નિષ્કામ ભક્તો કંઇ ઇચ્છતા નથી તોયે તેનાં સર્વ
ભાર પ્રભુ પોતેજ ઉઠાવી લે છે; એટલે તેમની પાસે
કે ન માગો, પણ જેવો શુદ્ધ પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો કે અ
હજાર સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ તરીકે પ્રભુને ઇચ્છ
કરીને તેટલાં સ્વરૂપો પ્રભુએ સ્વીકાર્યાં. સુદામાની પ
પૂર્વક કાચા મુઠ્ઠીભર ચોખા મોકલ્યા અને પોતાના
દૂર કરવા માગ્યું, તો પ્રભુએ તેટલાથી પણ પ્ર
અપાર સમૃદ્ધિ અર્પણ કરી દીધી. દ્રૌપદીએ ર
પોતાની લાજ રાખવા પ્રભુને સંભાર્યા કે તેજ ક્ષણે
ચીર પૂરી દ્રૌપદીની લાજ રાખી. એમ સ્વાર્થ આ
સ્મરણ કર્યાં છતાં તેઓનાં કાર્ય પ્રભુએ કર્યાં છે; તે

ાર્થભાવે નિષ્કામપણે પ્રભુસ્મરણ કરે અને શુદ્ધ પ્રભુપ્રેમ ા કરે તેઓને પ્રભુ ન્યાલ કરે, સંસારથી તારે અથવા તેઓનો પાર કરે, એમાં આશ્ચર્ય શું છે? ખરેખર એ મુશ્કેલ તો કારણકે અનાદિ કાળથી દેવો ને ઋષિઓ જેવા પણ માયા- નમાં ફસેલા છે. અનાદિકાળથી જીવને વળગેલું બંધન એક- છૂટવું, તે અતિશય કઠિન છે, એટલે નિષ્કામ ભાવ સહજ ત્વર આવવો તે સરળ તો નથી, તોયે યથાશકય પ્રયત્ન કરી, ાનું બને તેટલું બંધન ત્યજતા જવું અને ક્રમશઃ તેથી છૂટીને ુ જેવા થવાને ચાહના કરવી, પ્રભુનુંજ શરણ સ્વીકારવું; ટલે ધાર્યા કરતાં અલ્પ કાળમાં અથવા અતિશય તમન્ના ાગે તો તેજ ભવમાં માત્ર હૃદય શુદ્ધ થતાં સદાને માટે પ્રભુ ાાશબંધનથી મુક્ત કરે છે, સ્વસદૃશ બનાવી દે છે. આ પ્રભુના ેવી ઉદારતા છે? કેવી વડાઇ છે? સહેજ શરણ લેતાંજ પોતાના ેવા બનાવી દે, એવી બાંહેધરી આપતાં ખુદ ભગવાન ીતામાં કહે છેઃ—

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया।
मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरन्ति ते ॥

'આ ગુણમય એવી મારી દૈવી માયા ખરેખર દુર્લંઘ્ય છે– ટલી મુશ્કેલ છે, છતાં જેઓ મારેજ શરણે આવે છે તેઓ આ માયાને તરી જાય છે–માયાથી મુક્ત થઇ અને પામી શકે છે.' એટલે જેઓ તે પ્રભુને વરે તેઓ ન્યાલ કરે એમાં કંઇ પણ આ- શ્ચર્ય નથી. શ્રુતિ પણ આ વાતને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરે છેઃ—

यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा वृणुते तनुं स्वाम्।

'આ પરમેશ્વર જેને પોતાનો કરીને સ્વીકારે છે, તેને પોતે પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની આગળ પોતાનું શરીર પોતે પ્રકટ કરે

છે—ભગવાન્ પોતાના ભક્તજનને સત્ય આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવે છે.' તેને પોતાની સર્વ વિભૂતિઓ અર્પણ કરી દે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતે ભગવાન તેને વશ થઇ રહે છે એટલે 'ભક્તિ ક્રીતો જનાર્દનઃ । ભક્તિથી ભગવાન ખરીદાઇ જાય છે.' આ કંઇ એક અસંભવિત છે, એમ લેશમાત્ર સમજવાનું નથી. તે બતાવવા માટે આ કલિયુગના સમયમાં થોડાજ સૈકાઓ પહેલાં ગુજરાતમાંજ એક ગામડાની અંદર એક ગામડિયણ ભક્તિની સેવામાં સોનાની વાળીનું નિમિત્ત કરી પોતે અતુલ ભાવથી 'તુલસીના પત્રે તોળાણા' અને તેના પ્રતાપે તે દેશના તથા વંશપરંપરાના તારક બની સૌ કોઇનો બેડો પાર કરવાને પ્રભુ પોતે ડાકોરના ઠાકોર થઇ અદ્યાપિ બિરાજ્યા છે. તો એમાં કંઇ નવાઇ જેવું નથી, અને અસંભવિત પણ લેશમાત્ર નથી; એ માગો કે 'નિજ જનનો બેડો પાર કરો હરિ.' અને તેમાં સંશયજ નથી કે, 'દુઃખ ટાળે, સુખ આપે, ને સદા એ રખવાળે, પરમાનંદ આપે' એવા પરમ ઉદાર પ્રભુ છે. શ્રુતિ આરંભકાળથીજ તપાસીએ તો એવા પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિ કોણ છે? કેવા છે? તેની ઓળખાણ આપતી શ્રુતિ પ્રમાણભૂત આ રહી:—

यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति ।
यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद् विजिज्ञासस्व तद् ब्रह्मेति ॥

'જેમનાથી આ પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં આ પ્રાણીઓ જીવી રહ્યાં છે, જેમને પામી રહ્યાં છે અને અંતે જેમાં સર્વ તરફથી લય પામી જશે તેજ એ પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિ છે–એજ સર્વના નિયંતા પરમેશ્વર છે. તેને તું જાણ, ઓળખ.' તે કેવી રીતે? જો વખતે આપણે

હાથ, પગ કે હૃદય વિનાના હતા; જે વેળા આકાશ, પાતાળ કે પૃથ્વી એમાંનું કંઇયે ન હતું, તે વેળા કોઇના પણ કહ્યા કે ચહ્યા વિના તેમણે સમગ્ર બ્રહ્માંડની કેવળ પોતાના સંકલ્પના બળથી કોઇની સહાય વિના રચના કરી છે; તેમજ સમસ્ત ચેતન વર્ગની સગવડ માટે તેમણે સમગ્ર પદાર્થો નિપજાવ્યા છે. આપણા પોતાનીજ વાત કરીએ તો કેવું સુઘડ ને સગવડવાળું આપણું આ શરીર તેમણે આપણી માતાના ઉદરમાં રચી આપ્યું છે! એટલે સમગ્ર વિશ્વનો સાચો કર્તા તો તે એકજ છે. તેજ પ્રભુ આપણને પ્રાણ, પાણી, ગરમી વગેરે આપે છે; જઠરમાં અગ્નિ સ્થાપીને આપણા ખાધેલા ખોરાક પચાવે છે; અન્નજળ પૂરાં પાડે છે; અને એ રીતે એજ પ્રભુ આપણો ભર્તા-પોષક છે. અંત સમયે વૈદ્ય કે પથ્ય કશાંનું કંઈ ચાલતું નથી ને મરવું પડે છે, તે પણ તેજ પ્રભુએ નિર્માણ કરેલું હોય છે. આથી જીવનકાળમાં તેમની આજ્ઞાનું જો યથાસ્થિત પાલન કર્યું હોય તો એ દયાળુ પ્રભુ આપણને સદાને માટે પોતાની સમીપ પરમપદમાં રાખે છે. એ સર્વરક્ષક પરમેશ્વર, પ્રત્યેક જીવને માતાના ઉદરમાંથી બહાર કાઢે છે; તે વેળા ‘ વહાર ’ કરે છે; જીવનકાળે પ્યાર કરે છે અને અંતે મુક્તિ આપી બેડો પાર પણ કરે છે. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને અમે પણ ગાયું છે કેઃ—

પદ-રાગ કાફી

પ્રભુજી સમ ઉપકારી નવ કોઈ રે.
ખાવા પીવા એજ આપે, આધિવ્યાધિ એજ કાપે;
વિપત્તિમાં આંસુ લોહી રે, પ્રભુજી સમ ઉપકારી નવ કોઇરે.
સુમાર્ગે એજ વાળે, ભુંડી ટેવો એજ ટાળે;
એજ નાંખે પાપો ધોઈ રે. પ્રભુજી૦

હિત કરે વિના માગે, માગ્યું મુકે મુખ આગે;
કરી આપે સહુ સોઈ રે. પ્રભુજી૦
ક્ષણ પણ ન વિસારે, કોપ નવ ઉર ધારે;
દોષો દુર્મતિ જોઈ રે. પ્રભુજી૦
એવા સાચા સુખકારી, સાચા અઘ દુઃખહારી;
જાણી અનુ ગયો મોહી રે. પ્રભુજી૦

આ માત્ર એક ગાણું છે એમ નથી, પણ અનુભવપૂર્વક એક કથન છે; પ્રભુના સત્ય ગુણોનું વર્ણન છે. પરમેશ્વર સમગ્ર કલ્યાણકારી ગુણોના નિધાન છે; એમ હરકોઇ શાસ્ત્ર કહે છે, પણ એ વાત સિદ્ધ ક્યારે થાય છે કે, જ્યારે જગતનો જનક મૂલ તે વાતનો અનુભવ કરે અને દુઃખી જનવર્ગ એ દયાળુ પ્રભુનું શરણ લઇ દુઃખમુક્ત થઇ અનુભવે ત્યારે. શ્રીકુરેશસ્વામીએ તેથીજ કહ્યું છે કે:—

વસંતતિલકા

વિશ્વો સુજે ચલવતા વળી સંહરો તે,
વ્હારે ગજેન્દ્ર તણી દોડી ગયા શું પોતે;
દીધું ત્રિલોકમહીં ખ્યાતજ એથી એવું,
સ્વાશ્રિત વ્હાર કરવા ચિત્ત ચાહો કેવું.

જે સર્વેશ્વર પ્રભુ માત્ર સંકલ્પ બળથી અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોને સર્જે છે, પાળે છે ને સંહારે છે, તેમને એક હાથીને મગરથી બચાવવાને જાતે દોડી આવવું પડે, તેનો અર્થ શો છે? તે હાથી પૂર્વજન્મનો એક અવતારી હતો; તેને પ્રથમ તો પોતાના પૂર્વજન્મનું ભાન ન હતું, પણ આખરે પોતાનો અંતકાળ છેક સમીપ આવ્યો ત્યારે તે ભાનમાં આવ્યો, પૂર્વજન્મનું તેને સ્મરણ

દેવતાઓની પણ સંભાળ લીધી; તેમજ મનુષ્યોની અંદર પણ ઈક્ષ્વાકુવંશમાં તથા યદુવંશમાં પોતાનો જન્મ થયો એમ કહેવરાવ્યું. આવો તે પ્રભુનો સ્વભાવ તથા પ્રભાવ સર્વવિદિત હોઈને સર્વને હિતકારી છે અને તે એમનાં ચરિત્રોમાં ભરપૂર દેખાતો હોઈ શાસ્ત્રોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તે તે સર્વમાંથી સાર તો આજ તરવરી નીકળે છે કે, 'વ્હાર કરો હરિ, પ્યાર કરો હરિ, નિજ જનનો બેડો પાર કરો હરિ.'

પ્રભુના બનાવેલા દેવો તથા મનુષ્યો પણ એક બીજાની વહાર કરી અન્યોન્ય જો પ્યાર કરી શકે છે તો પ્રભુ પોતે શું ન કરી શકે ? એ સર્વશક્તિમાન છે, સર્વનું સર્વ કંઇ કરી શકે છે. એ તો અનંત ઉદાર છે, એટલે બધાંને બધું આપી દેવાની ઉદારતા કરી શકે છે. મનુષ્ય કોઈનો બેડો પાર કરે તો પોતાના ગજા પ્રમાણે કરી શકે છે; દેવો કોઈનો બેડો પાર કરે તે પણ તેજ પ્રમાણે. વિશેષમાં કદાચ પોતાના દેવલોકમાં પોતાના સેવક તરીકે અમુક કાળ સુધી રાખી શકે છે, પણ પાછા તો ઠેરના ઠેર. 'क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति–પુણ્ય ખૂટ્યાં એટલે પાછા મનુષ્યલોકમાં પડવાનું રહેજ છે.' જન્મમરણની ઘટમાળથી મુક્ત કરવાને કેવળ પ્રભુ વિના કોઈ પણ સમર્થ નથી, એટલે સાચો બેડો પાર તો કેવળ એક પ્રભુજ કરી શકે છે. એજ વાત સ્વમુખે ભગવાન ગીતામાં કહે છેઃ—

आ ब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥

'હે અર્જુન! બ્રહ્મલોક સુધીના લોકમાંથી અને તે લોકમાં જઈએ, પણ ત્યાંથી પાછા ફરવાનું રહેજ છે—જન્મમરણનો ફેરો તો કોઈ પણ દેવલોકમાં જઈને ટાળી શકાતો નથી; માત્ર મારે

રહ્યો છે અખિલ દેશમાં સામાર્ગ

આવે પ્રસંગે સમસ્ત વિશ્વમાં જાહેર કરવું જોઇએ કે, સર્વનો નિયામક અને પરમેશ્વર છે તે કેવો છે? કોણ છે? સ્વરૂપે કેવો છે? એ કેવળ દયાળુજ કેવો, ઋષિઓ તથા મનુષ્યોને જણાવવા માટે એ સર્વ અવતારોના રાજાધિરાજ, મહાપ્રભુ નારાયણ ધાયા, અને તે ઉપરથીજ આપણે નિશ્ચયપૂર્વક ગાઇ શકીએ છીએ કે, 'વ્હાર કરો હરિ પ્યાર કરો.' એ દીનદુઃખભંજન પરમેશ્વર એ રીતે કેવળ એકજ વાર પ્રકટીને વહારે ધાયા છે, પ્રકટ કર્યો છે કે બેટા પાર કર્યો છે એમ નથી; પણ જે સમયે પોતાને પ્રિયભક્ત ઇચ્છે, પ્રાર્થે ને પોકારે તેજ સમયે હાજર થયેલા છે અને પોતેજ સ્વમુખે કહે પણ છે કે 'संभवामि युगे युगे -પ્રત્યેક યુગમાં હું આ વિશ્વમાં અવતારો લઉં છું.' એટલુંજ નહિ પણ ત્રૈલોક્યનું એ રીતે એક સરખું રક્ષણ તે ભગવાન કર્યેજ જાય છે:—

> ब्रह्मेशमध्यगणना गणनार्कपंक्तौ ।
> इन्द्रानुजत्वमदितेस्तनयत्वयोगात् ॥
> इक्ष्वाकुवंशयदुवंशजानिश्च हंत ।
> श्लाघ्यान्यमून्यनुपमस्य परस्य धाम्नः ॥

અર્થાત્—પરમધામના અનુપમ પ્રભુ તરીકે ગણાઇને બ્રહ્મા તથા મહાદેવની મધ્યે પણ પોતાની ગણના કરાવી; અને તેમની સાથે રહી એક કામ ઉઠાવી લઇને તે સાથે તે દેવમંડળને પણ પોતાના સ્વભાવ તથા પ્રભાવનો લહાવો આપ્યો. આથીજ બ્રહ્મા, મહેશ ને વિષ્ણુ એ ત્રણે એક છે એમ કહેવાય છે. જેમ મોટા દેવો તથા ઇશ્વરોની ખબર તેમના સમાન થઇને તેઓ લે છે તેમ તેઓએ અદિતિના તનય (ઇન્દ્રના નાનાભાઇ ઉપેન્દ્ર) થઇને

દેવતાઓની પણ સંભાળ લીધી; તેમજ મનુષ્યોની અંદર પણ ઇક્ષ્વાકુવંશમાં તથા યદુવંશમાં પોતાનો જન્મ થયો એમ કહેવરાવ્યું. આવો તે પ્રભુનો સ્વભાવ તથા પ્રભાવ સર્વવિદિત હોઇને સર્વને હિતકારી છે અને તે એમનાં ચરિત્રોમાં ભરપૂર દેખાતો હોઈ શાસ્ત્રોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તે તે સર્વમાંથી સાર તો આજ તરવરી નીકળે છે કે, 'ઉદ્ધાર કરો હરિ, પ્યાર કરો હરિ, નિજ જનનો બેડો પાર કરો હરિ.'

પ્રભુના બનાવેલા દેવો તથા મનુષ્યો પણ એક બીજાની વહાર કરી અન્યોન્ય જો પ્યાર કરી શકે છે તો પ્રભુ પોતે શું ન કરી શકે? એ સર્વશક્તિમાન છે, સર્વનું સર્વ કંઇ કરી શકે છે. એ તો અનંત ઉદાર છે, એટલે બધાંને બધું આપી દેવાની ઉદારતા કરી શકે છે. મનુષ્ય કોઇનો બેડો પાર કરે તો પોતાના ગજા પ્રમાણે કરી શકે છે; દેવો કોઇનો બેડો પાર કરે તે પણ તેજ પ્રમાણે. વિશેષમાં કદાચ પોતાના દેવલોકમાં પોતાના સેવક તરીકે અમુક કાળ સુધી રાખી શકે છે, પણ પાછા તો ઠેરના ઠેર. 'क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति–પુણ્ય ખૂટ્યાં એટલે પાછા મનુષ્યલોકમાં પડવાનું રહેજ છે.' જન્મમરણની ઘટમાળથી મુક્ત કરવાને કેવળ પ્રભુ વિના કોઈ પણ સમર્થ નથી, એટલે સાચો બેડો પાર તો કેવળ એક પ્રભુજ કરી શકે છે. એજ વાત સ્વમુખે ભગવાન ગીતામાં કહે છે:—

आ ब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥

'હે અર્જુન! બ્રહ્મલોક સુધીના લોકમાંથી ગમે તે લોકમાં જાઓ, પણ ત્યાંથી પાછા ફરવાનું રહેજ છે–જન્મમરણનો ફેરો તો કોઇ પણ દેવલોકમાં જઇને ટાળી શકાતો નથી; માત્ર મારે

શરણે આવીનેજ પુનર્જન્મ રહેતો નથી-મારા શરણ વિ[illegible] મોક્ષપ્રાપ્તિ સર્વથા અશક્ય છે, મુક્તિ માટે તો મારૂંજ શરણ છે! શ્રુતિ પણ કહે છે-' निरंजनं परमं साम्यमुपैति-પ્રભુને શરણે જ[illegible] નિર્લેપ એવી પ્રભુની પરમ સમાનતાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.' [illegible] પ્રભુ પોતાની સમાન કરે છે, તે પછી તેવાજ તેમને રાખે છે. [illegible] પ્રભુસમાન થવાને આપણો હક્ક છે; તે માટે આપણને આ મનુષ્ય જન્મથી તક મળેલ છે, તો તેવા થવા માટે કેમ વર્તવું, એ [illegible]વા માટે શાસ્ત્રોમાં અનેક દૃષ્ટાંતો પડેલાં છે; જેઓના નમૂના-

પદ-રાગ-ધનાશ્રી

વ્હાર પ્યાર ભવ પાર કરે હરિ, વ્હાર પ્યારે ભવ પાર.
ધ્રુવને ચર, વૈભવ, ને વૈકુંઠ, ત્રૈણ કર્યા નિરધાર. [illegible]
દાસીપુત્ર, નારદ પ્યારા, છે પ્રભુધામ જનાર,
પીડ પ્રતિ પ્રિય કર્યો, કર્યો છે, પ્રહ્લાદનો ઉદ્ધાર.
ધ્રુકા નરસહી સુર આદિ અનુ, દીઠું ઠારો ઠાર.

અને ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં હરકોઇને સમાન હક્ક છે, અને પ્રભુ પણ ગમે તેવા પોતાના ભક્તને પોતાનો કરી સ્વીકારે છે. તેમાં નાત, જાત કે ભાતની ભીન્નતા રાખવામાં આવતી નથી, એમ સ્વયં ભગવાન ગીતાજીમાં સૂચવે છે:—

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ।

'મારી ભક્તિ કરનાર સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો તથા શૂદ્રો પણ પરમ ગતિને પામે છે.' આ ગંભીર દક્ષિણમાં સર્વને સુવિદિત [illegible] શ્રીજનાબાઈના જીવનનું આખ્યાન નીચે આપીએ છીએ, [illegible] એવાથી ખાત્રી થશે.

શ્રી જનુબાઈ–આખ્યાન

પદ–ઝીંઝોટી

ઉદ્ધાર કરો હરિ, પ્યાર કરો હરિ, નિજજનનો બેડો પાર કરો હરિ;
નાતજાત ગુણ જ્ઞાનની ન તમા, સૌના સમ સુખકાર કરો હરિ.
જનુ એ તેથી કહે હેતેથી, એજ રીતથી સ્વીકાર કરો હરિ. ઉદ્ધાo

અનેક સજ્જનોનાં ચરિત્રોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે, કેવળ પુરુષોજ પ્રભુના પ્રિય બની સંસાર તરી જાય છે, ને સ્ત્રીઓ પ્રભુપ્રિય થઇને સંસાર તરી શકતી નથી, એવું કંઈ છેજ નહિ. ઉપરના પદમાં એજ કહ્યું કે, 'નાત જાત ગુણજ્ઞાનની ન તમા.' વસ્તુતઃ જોઇએ તો સ્ત્રીઓનાં હૃદય તો અતિશય કોમળ ને પ્રેમાળ હોય છે, તેથી તેઓ એક ભક્તિમાર્ગી' બની જઇને જેવી પ્રભુપ્રિય થઈ શકે છે તેવા પુરુષો થઇ શકતાં નથી. સ્ત્રીનું જીવન-જ મૂળથી પરતંત્ર સ્થિતિમાં હોઇને અંત સુધી લગભગ તેજ સ્થિતિમાં વ્યતીત થાય છે, જેમકે—

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रश्च स्थाविरे भावे ॥

'બાલ્યાવસ્થામાં પિતા રક્ષક હોય છે, યુવાવસ્થામાં પતિ રક્ષક હોય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં (જો પતિની હયાતી ન હોય તો) પુત્ર રક્ષક હોય છે.' એમ પરતંત્ર સ્થિતિમાં ઉછરતી સ્ત્રીઓ હરકોઇની સેવા સારી કરી શકે છે, તેથી તેઓ જો પ્રભુ-પરાયણ બની પ્રભુસેવામાં તત્પર થઇ જાય તો સત્વર પ્રભુપ્રીતિ સંપાદન કરી શકે છે; કેમકે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં મુખ્યત્વે કરીને તો પ્રેમ તથા સેવન સાધન તરીકે હોય છે અને તે બને સ્ત્રીઓમાં તો સ્વાભાવિકપણે હોય છે. તેથી સ્ત્રીઓ પ્રભુપ્રિય થવામાં સત્વર સફળ થઇ શકે છે. પુરુષો જેમ બાલ્યા-

એવાં પવિત્ર ધામોમાં પ્રભુભક્તોની એટલી બધી ભીડ જામે છે કે જો તુરતાતુરત તાકીદ કરવામાં આવે કે કોઈ સત્તા તરફનું બળ કે અપમાનનો ત્યાં ઉપયોગ કરીને લોકોને ત્યાંથી બહાર કાઢવામાં આવે તો જરૂર ત્યાંજ કેટલાંક ચગદાઈ જાય કે ગુંગળાઈ જાય અને મંદિરની બહાર ઊભેલાં દર્શનાતુર મનુષ્યોને તો અંદર જવાનો કોઈ માર્ગજ ન રહે. તેથી એવે સ્થળે એવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે કે, અનુક્રમે અમુક અમુક પુરુષમંડળ તથા સ્ત્રીમંડળ વારાફરતી અમુકજ સંખ્યામાં અંદર પ્રવેશ કરે, પ્રભુની સેવા કરે ને પછીથી બહાર નીકળી આવે. આવા પ્રકારનો ક્રમ પંઢરપુરના તે પવિત્ર ધામમાં તે દિવસે પણ બરાબર ચાલી રહ્યો હતો. ત્યાં—

ગઝલ-રાગ બિહાગ

અણધારી પ્રભુની પાસ રે, આવી સુકુમારી;
જન સેવે ચારે પાસ રે, ત્યાં આવી સુકુમારી.

એ બાલિકાની સાથે બીજું કોઈ નથી; જે મંડળી મંદિરની અંદર ભરાયલી છે તેમાં કોઈ પણ તેનું પરિચિત નથી; છતાં તે બાળકી મંદિરમાં માત્ર આવીને ઊભી રહી એટલુંજ નહિ પણ જાણે પોતાનું ઘર હોય તેમ નિર્ભય નિઃશંક બની પ્રભુના ચરણ સમીપ જઈને ઠરી બેઠી. તે મૂળથીજ શૂરી ને બહાદુર તો હતીજ; અહીં પ્રભુ પાસે તો જાણે વધુ બહાદુર જણાતી હતી અથવા એ પોતાના પ્રાણનાથ પાસે આવી પહોંચ્યા પછી તેમનો વિયોગ વધુ નહિ સહેવાયાથી તેનામાં વિશેષ શૌર્ય આવ્યું હતું. બહારના ભાગમાં વધુ વાર રોકાઈ રહેવું એને અસહ્ય થઈ પડ્યું હતું, તેથી પોતાની મંડળીની પરવા કર્યા વિનાજ તે એકલી એકદમ અંદર ઘૂસી આવી હતી.

બહારે છે બારે બીઃ તેઓ તેમાં ચગદાતી;
છાતી ચલાવી પુરી ત્યાં આવી સુકુમારી.
માતાપિતા પુઠેથી આવ્યાં શોધતાં તેને;
જોયું કે કુશળે પહોંચી છે ત્યાં આવી સુકુમારી.
દર્શન કરી બેરા ધરી ઉચરી સ્તુતિ બનતી;
ચાલ્યા છબી ઉરમાંહી લેતાં ઠેરી સુકુમારી.

મંદિરની અંદર અમુક સમયથી વધારે રહેવા દે તેમ હતું નહિ; ભીડમાં વધુ વાર રોકાવું પણ અશકય હતું; ત્યાં તો વ્હેલું મેળવવો એજ વડાઇ હોય છે. તેથી માતાપિતા ઝટપટ પરવારી ગયાં; પણ પુત્રીને શરૂઆતજ હમણાં થઇ હતી, અને દુર્લભ એવો પ્રભુ–સાક્ષાત્કાર તે તેજ ક્ષણે પામી ગઈ હતી, એ વાતનો ભેદ કોઇ કેમ જાણી શકે ?

છોકરી ત્યાં ઠેરી રહી માતા વદી રે ચાલ;
તાતે કહ્યું, લક્ષે ન લેતાં ઠેરી સુકુમારી.
સમજાવી ધમકાવી અતિએ તવ હૃદય ખોલી;
સારી સમજનાં વચન એ ત્યાં બોલી સુકુમારી.

મંદિરમાં ગડબડ મચી રહી; છોકરી તો ત્યાં ચોંટી. માબાપનું પણ જો ન માને તો બીજાનું તો કયાંથી માને! સૌની અટકળને ખોટી પાડતી તે અવતારી બાળકી બોલી ઊઠી. તેણે પુંડરીનાથને સત્ય સ્વરૂપમાં જોયા હતા, તે એવા મધુર સ્વરૂપમાં કે જેથી તેની દૃષ્ટિ તેમની મૂર્તિમાંજ સ્થિર બની હતી. તેનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઊઘડી ગયાં હતાં. હવે તો તેણે પોતાના મનમા જે ભાસતું હતું તેજ વચનમાં આણવાનું હતું, કંઈ બનાવટી કહેવાનું ન હતું; છતાં અન્યને તો આશ્ચર્યજ લાગતું હતું; કારણકે આટલી નાની વયની એક છોકરી પ્રભુની વાતમાં

શું સમજે ? એવું જ્ઞાન તેને હોયજ ક્યાંથી ? એવું ભાન તે બાળાનાં પ્રથમજ દર્શનથી તેનામાં આવેજ કેમ ? એ માની શકાય કેમ ? એથી તે બાળકીએ પોતેજ ખુલ્લા શબ્દોમાં જાહેર કર્યું; કારણકે એમ કર્યો વિના તેનો છૂટકો પણ ન હતો.

પદ–' પ્રભુજી મને ઉગારજો ' એ રાગ

નહિ નહિ આવું તમારી સાથ, વિઠ્ઠલવર મૂકી નહિ આવું.

તેને તો એક વિઠ્ઠલજ વર દેખાયા; એમના જેવા શ્રેષ્ઠ એજ લેખાયા; તેનો સમસ્ત પ્રેમ તે શ્રીવરમાંજ ઠેરી ગયો; અને તે એટલો બધો કે જેમાંથી પોતાનાં માતાપિતા માટે પણ અવશેષ ન રહ્યો, તો બીજાં ઘર, સગાં તથા સામાનની તો વાતજ શી ? અરેખર, જે વેળા દૃષ્ટિ ઊઘડી જાય છે તથા સત્ય વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે વેળા હરકોઇ પ્રાણીની એજ સ્થિતિ બને છે. તેણે તો સાફ શબ્દોમાં સુણાવી દીધું કે, ' સાચા મનોહારી ને સાચા સંબંધી તો કેવળ આજ છે. તમે તમારે ઘેર જાઓ, હું તો અહીંજ રોકાઈ જઇશ.' માતાપિતાએ તથા બીજા લોકોએ તેને સમજાવવા માંડી. ' અરે ! અહીં તે રહેવાય ? હમણાં રાત પડશે. આખી રાત અહીં રહેવું ભારે થઇ પડશે; તેમાં વળી આજે એકાદશી છે. લોકો જાગરણ કરશે, પણ ભલાભલા અહીં જાગરણ કરવા આવીને પણ નિદ્રામાં ઘોરશે, ત્યાં તું આટલી નાનકડી ભૂખીતરસી એકલી કેમ રહી શકીશ ? તું હજી ઘણી નાની છે. બીજાઓ તો અભ્યાસી છે, તને થાકતાં કે કંટાળતાં શી વાર ?' તે સાંભળી છોકરીએ જણાવી દીધું કે, અરે ! તમે રાતની શી વાત કરો છો ? પ્રાતઃનું પણ સાંભળો:—

પ્રાતેજ તને સુખે નિજ ગામે, સાચું કહું માત તાત;
(વિચાર પૂરો કર્યો છે, લાંબો કર્યો છે.)

હું તો વરી હરી શ્રીહરિની અર્પણ કરી મ્હારી જાત
(હું તો સ્વયંવર વરી છું, બસ, મારૂં તો કામ થઇ ગયું.)
હોય દીકરી સદા પારકી, નથી નવાઇની વાત;
(લોકોએ કહ્યું કે, નવાઇ કેમ નહિ ? મૂર્તિને વરાયા)
શોચ ન કરશો કોપ ન ધરશો નચ કરશો પંચાત,
(કારણકે મારો નિશ્ચય અડગ છે.)
જબરીથી લઇ જશો તો મરીશ કરીશ દેહનો પાત.
(મારો પ્રેમ શુદ્ધ ને સાચો છે, તેમાં કોઇનું નહિ ચાલે.)

ખરે, વિઠ્ઠલવરેજ તેને ત્યાં રોકી લીધી; પછી તેને ત્યાંથી કોણ કાઢી શકે ? પોતાના માનસિક દઢ નિશ્ચયથી તે વિઠ્ઠલને વરી ચુકી, પછી ત્યાંથી તેને કોણ દૂર કરી શકે ? આત્મનિષ્ઠા આવો હોય છે. પ્રભુનો તો નિશ્ચયજ છે; સર્વને તારવા માટે તે પ્રકટજ રહે છે. તેમાં વિઘ્ન પડે તો તેમનેજ વીનવવા કે—

વ્હાર કરો હરિ પ્યાર કરો હરિ, નિજજનનો બેડો પાર કરો કે

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

માતાએ … થાયું નહિ તે ચિત્તે
લોકો … બેઠી ત્યહાં નિશ્ચિંત
દીધા … સાંઈ …
માટે … થી …
અને ચતુ

[illegible]

ગુણકૃપા થઈ આપણી ગઇ, દુઃખી થવું ઘટે એ થકી નહિ.
સમજી એ રીતે માતતાત એ, કુંવરીને મૂકી નાથ સાથ એ;
કુંવરી મંદિરે હોંશથી રહી, મનથી વિઠ્ઠલાની થઈ ગઇ.
સુખતૃષા તણી એ ન વાત છે, થઈ બધા પુરે ભારી ખ્યાત છે.

એમ પ્રસિદ્ધિ તો થઈ પણ ખાવાપીવા તથા રહેવાનું શું ? હજી સંપૂર્ણ તૈયાર થવાને તો ઘણી વાર હતી. પ્રેમશાળામાં ભણે પ્રવેશ તો કર્યો હતો; પણ ત્યાં ગુરૂ તો જોઇએ ને ? અને પ્રેમપોથી પૂરી થાય ત્યાંસુધી રહેવા માટે સ્થળ તો જોઇએ ને ? પણ જે વ્યક્તિ પોતાનું ધાર્યું કરવા માટે શ્રીહરિને શરણે જઇ તેમને કહે છે કે, 'વહાર કરો હરિ પ્યાર કરો હરિ, નિજ જનનો બેડો પાર કરો હરિ' એટલે તુરતજ—

મંદાક્રાન્તા

આવ્યા નામા, પ્રિય પ્રભુ સમીપે, ત્યાં દીઠી આ કુમારી;
પૂછ્યું ત્યારે હકીકત સમજ્યા, પ્રેમ સાચો વિચારી.
પોતે પ્રેમે નિજ ભુવનમહિં, આણી સોંપી સ્વસ્ત્રીને;
સત્સંગે એ અધિક દૃઢ થઈ, ઉછરી ત્યાં રહીને.

એ રીતે પ્રભુએજ સત્સંગ મેળવી આપ્યો. ગુરુ ગૃહે ગુરુ સમીપેજ નિવાસ આપ્યો; ત્યાં કથા, કીર્તન, પ્રસાદ આદિની યોગ્ય વ્યવસ્થા હોય એમાં શું કહેવાનું ? જ્યાં પ્રભુપ્રાકટ્ય સદૈવ હતું ત્યાં તે દ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય તેમાં શક શો હોય ? અને થયું પણ એમજ.

જો કે પ્રભુપ્રાપ્તિ એ કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે એક બે દિવસ, મહિના કે વર્ષ બે વર્ષમાં થઇ જાય; એ તો અસંખ્ય જન્મોના મળ કપાયા હોય અને તે પછી પણ સત્સંગ, સત્સહવાસ ભગવત્કૃપા અને સંતસેવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય ને તે પામવાની

થઈ શકે છે. જ
કઈ ભાવના ભાગ્ય સાથ તેજ પ્રભુપ્રાપ્તિ રહ્યો હતો
ાઈને તો સુયોગ પ્રભુની પૂર્ણ ઇચ્છાથી મળી તે માટે કુ
માં બાકી શું રહે ? જનાબાઈની પોતાની પણ ઘરનું દાસીપ
અભિલાષા હતી, જેથી તેણે તો નામદેવના ઘરમાં ઘરપણાની ભાવ
સ્વીકારી લીધું હતું. નામદેવને પણ હરિમંદિરજ હતું; અને તે
ક્યાં હતી ? ઘર તો એને મન એક અજબ પરચો છે
અતિ પ્રિય. તે ક્યાંસુધી ? તેનો આ
છે, તે અહીં ટાંકીએ છીએ:—

પદ—'લક્ષ્મીવર સૌથી સારું' એ રાગ

આવ્યું ચોમાસું જયારે, જે મુદિત સહુ નર
પડી ગઈ'તી ભીંત નામાની, ત્યાં છાપરી તે રહે શા
આવી ઋતુ તો તો
હતી રાત ત્યાંજ વરસાદ, પડયા ભક્તિભાવ
ચડયું હળ ભારે
કીર્તનથી થયેલું મોડું, નામાનું કુટુંબ છે પોઢયું
પણ પ્રભુએ મન ત્યાં જોડયું
વરસાદ વરસવા સાથ, થશે દુઃખી ગા(૦)
કુટુંબ પરિવારે. આવ્યું
પોતે પહોંચ્યા ઝટ જતે, ચણી ભીંત માટીની હાથે,
છાપર છાયું તે માથે;
ધર્યાં હાથ નખિયાં ગુચિગાત, સંચે ભલી ભાત,
ભક્તનાં ત્યારે. આ
નામાજી ગયા ત્યાં જાગી, જોઈ છાપર નવાઈ લાગી,
આવ્યા બહાર આળસ ત્યાગી;
રહ્યા જોઈ તરત ગયા ઓળી, કરે હરિ સોઈ,
અહાવી વાહ વાહરે. આ

નામદેવને તો પ્રભુ દિવ્ય સ્વરૂપમાંજ દેખાતા હતા; તેને
ાટે માત્ર મૂર્તિસ્વરૂપનીજ આરાધના છેક સુધી રહીજ ન હતી;
। તો પ્રકટ સ્વરૂપ પ્રભુ સાથે વાતો કરતા, ફરતા, હરતા ને
જગતને દર્શાવી આપતા કે જુઓ, એ દયાળુ પ્રભુ પોતાના
ભક્ત સાથે કેટલી છૂટ ને પ્રીતિથી વર્તે છે? એ વેળા નામદેવે
ાભુને કેવા જોયા હતા?

રહ્યું છે પીતાંબર ચળકી, રહ્યાં ભૂષણ તન પર ઝળકી,
જોઈ આવી ઉરમાં ગળકી;
ઓ નાથ! આ તે શી વાત! આ શી પંચાત!
શ્રીકંથ તમારે. આવ્યું૦

ખરેખર! એ વેળા તે અમે ગાયેલું સિદ્ધજ થયું કે:—

વ્હાર કરે હરિ, પ્યાર કરે હરિ, નિજજનનો બેડો પાર કરે હરિ.

એવા તે ભક્તવત્સલ પ્રભુ એક પંથમાં અનેક કાર્યો કરે
ે; એ વખતે નામદેવનું એ છાપરી ઢાંકવાનું કામ કરવા પ્રભુ
વયં પધાર્યો હતા; ત્યારે બીજું પણ એક કામ કરવાની ઇચ્છા
ાતી, તેથી પ્રભુએ નામદેવને કહ્યું:—

'બના દે સખી કૌન ગલી' એ રાગ

ઉચર્યા નામાધી કરુણાનિધિ ઘનશ્યામ;
પૂરું કરી દઈ કામ, ઉચર્યા નામાધી કરુણાનિધિ ઘનશ્યામ. ટેક.
એકેવું વારુ ચાખું ગાઉં; ધામ હતું વારું તો ઉપાડું;
પલગત કુટુંબ તમામ. ઉચર્યા૦
દીજન તો શોભાને બાળો, તો મ્હારે આવી પરણ ગાળો;
કરત મને એ બદનામ. ઉચર્યા૦
તેથી કામ મેં દીધું જાડી, પણ એથી ભૂખ ગઈ લાગી;
આજે મહીં ઉપાડ ધામ. ઉચર્યા૦

કેવળ મનમાંજ વિચારીને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે ગોપીઓની પાસે દહીંમાખણ માગતા એમ નથી; પણ હરકોઈ સમયે તેવા પ્રેમી પ્રત્યે તેવાજ પ્રેમી દેખાય છે તેનો આ નમૂનો છે અને તેથીજ એ પ્રભુના અર્ચાવતાર સંબંધી પણ આવું ગવાય છે કે, ' કૈસો કરમા કો ભાત પાગો જગનાથ.'

સાખી

આ ગડબડથી જાગી સમજી વાત બધી ગોણાઈ
(ગોણાઇ તે નામદેવના માતા)
જનુબાઇ બડભાગી થઇ પદ લાગી પ્રેમે ધાઈ.

એ સમયે નામદેવના સંતપણાના પ્રતાપે જનુબાઈએ જગત્પતિનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કર્યો, તેમનું જીવન સફળ બની ગયું; મીઠી નજરે એ મધુર મૂર્તિનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી જીવનમુક્તિ સંપાદન કરી લીધી; પણ પ્રભુ તો નામદેવના ઘર સાથેજ ગડબડમાં રહ્યા હતા:—

હરિ આવ્યા નીચે ઘરમાં ત્યાં જાગી રાજાબાઈ
નામા ધન્ય ધન્ય સુખધામા તારી ખરી કમાઈ.

જેમ નરસિંહ મહેતાના પ્રતાપે ...કબાઈ ને કુંવરબાઈને તો શું પણ પાનબાઈ, માનબાઈ ... શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર થયો હતો; ... મહા... પ્રતાપથી તેમનાં આશ્રિત સર્વ ... પ્રભુ દી... જાણે તેમના ઘરના એક સં... સંબંધી... ખરેખર! સદ્ગુરુના આ... તેવા... ઓની સેવા તથ... ...રા ...ાદિ થતાં ...

પદ–'બન ગયો ભેદ' એ રાગ

ભોજન લેવા બેઠા શ્રી જદુરાઇ. ટેક૦
સરસ તાટ પૂરીને લાવી ઉમંગથી ગોણાઈ.
પ્રભુ પુત્ર નામદેવના ને નામો બેઠા સંગમાં હરખાઈ. શ્રી૦

શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પ્રભુ ગોપાલ બાળકો સાથે ભોજન-ગોષ્ઠીમાં હતા, તે જોઇ બ્રહ્મદેવને ભ્રમ થયો હતો તો પછી આ અર્વાચીન કાળમાં આ ઘટના જોઇ, સાંભળી, વાંચીને આ આધુનિક બ્રહ્મદેવોને ભ્રમ થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? પણ પ્રભુનો પ્રભાવ અગાધ છે અને તેમનું ભક્તવાત્સલ્ય આવું આશ્ચર્યજનક છે; એમાં ભ્રમ કરવા જેવું કંઇ છેજ નહિ. આ વાત કેવળ સત્ય છે, કપોલકલ્પિત નથી.

ત્યાં આવીન બેઠાં પુંઠે રાજા ને ગોણાઇ;
જનુ દાસીને કોણ કહે ત્યાં જમતાં સહુ હરખાઈ. ભો૦
પ્રભુએ પૂર્ણ પ્રેમે નવ ખાધું, ભોજન એ નવ ચાહી;
વધા મ્હને નથી ઠીક લાગતું, હાથ ધોઇ ઉઠ્યા સુખદાઇ. ભો૦
ગોણાઇએ જનુને તેડાવી, વધ્યું તાટનીમાંહી;
ઉચ્છિષ્ટ સૌનું તેને આપ્યું, યોગ્યતા તેની તેવીજ જણાઈ. ભો૦
એક શયન પર નામા સાથે, પોઢયા પ્રભુજી ચાહી;
ઘરનાં સૌ સૌને સ્થળ સૂતાં, નિજ કોટડીમાં બેઠી જનુબાઈ. ભો૦

સર્વ કોઇ સુખેથી સૂઈ ગયાં; પ્રભુએજ સર્વને સુખશય્યામાં પોઢાડી દીધા; પણ દુઃખીઆંને નિદ્રા કેવી? પેલી તરફ બિચારી જનુબાઇ કોટડીમાં જઈ અંધારામાં એકલી રડતી મન સાથે કહેતી હતીઃ—

પદ–'લાચાર શિશુ' એ રાગ

ધિક્કાર છે ધિક્કાર છે ધિક્ આ અવતાર છે,

ગુખી એ શૌનો સંસાર છે, ધિક્ આ અવતાર છે.
સંતના ઘરની ગોલી તો મહાભાગ્યથી થઈ હું,
પણ પ્રભુનો મ્હારા ઉપર ન જરીએ પ્યાર છે.

આમ જનુબાઈ મનમાં શોક કરતી હતી. જેને માટે દિવસ સુધી મનના લાડુ મોળા ન કરીને જનુબાઈ માનતી હતી તે સ્વયં ભગવાન તેના તરફ ન નિહાળે તે વિચારતી હતી કેઃ—

આવ્યા હસ્યા બોલ્યા સાહુથી જમ્યા ત્યાં મુજને,
કોઈ રીતે બોલાવી કે સંભારી ન લગાર છે.
નહિ ખાઉં કે નહિ પીઉં રાખી દેહ શું કરવું?
નથી નાથનેજ સ્વીકાર તોયે લાડે સાર છે.
પ્રત્યક્ષ દેખ્યા છતાં લેખ્યા વિનાની રહી હું,
શીદ રીઝે એકાએક એ જગના સરકાર છે.
એ ચાહે નહિ નહિ તોપણ નહિ ચાહત હું તો છોડું,
જોઉં બીજે ક્યાં પ્રીત એ મુજ પ્રાણાધાર છે.

સાખી

શોચી એમ નિજ ભાગ્ય, વધારી વહ્યાં નયનથી પાણી,
તેવા ઉઠ્યા ત્ર્યયા નામાની પાસેથી ચક્રપાણિ.
આવી જનુબાઈની ઝુંપડીમાં ઉભા કરુણા આણી,
જોતી મ્હોતી આંસુ લ્હોતી સ્તંભી ગઈ તે શાણી.

દોહરો

રહી ઝગમગી દોરડી સુગંધથી ભરપૂર,
ખીલ્યા રસીલાઈ અધિક, ખીલવવા પ્રિય ઉર.

ચોપાઈ

પછી પ્રેમે પદે જનુબાઇ, આપ્યું આસન અતિ સકુચાઈ;
વધા આપ અતિ હરખાઈ, ત્હારા વિણ શકયો હું ન ખાઈ.
માટે આવો આપણ બેઉ સંગે, જે છે તે જમીએ આ પ્રસંગે;
બાઈ બોલી એ તો ઉચ્છિષ્ટ, પ્રભુ કહે તુજ ભાગ તે મિષ્ટ.
તને કોઇએ ન ત્યાં બોલાવી, તેથી મેં ન ખાધું પ્રેમ લાવી;
જયારે જમીશ ખંતે ત્હારી સાથે, ત્યારે તૃપ્તિ થંશે ભલી ભાતે.
જનુબાઈ તો સ્વપ્નુંજ જાણે, ભાગ્યને તે ભૂધરને વખાણે;
હર્ષ આંસુડાં આંખમાં આણે, જાણે વારી નાખું તન પ્રાણે.

પદ–' દરમાં નહિ દિલ સાથ ' એ રાગ

જનીબાઇ સાથ, જમે હરિ જનીબાઈની સાથ.
ખાય ખવરાવે નિજ હાથ, જમે હરિ જનીબાઈની સાથ. ટેક૦
સુતાથી જાગી રે પોતાથી માગી રે;
ઉચ્છિષ્ટ નામાના થરનાંનું છે તે;દાસીની સંગે આરોગે છે હેતે.
(એજ શબરીનાં બોરાં ખાનાર—)
...નો મીઠી વદે ન ગુંજે છે તે, ધાર્યા નહિ આસુ લેને દેતે;
...કૃપા કરી દીધી અગાધ......જમે હરિ જનીબાઈની સાથ,
ખુશી ન સમાઈ ધન્ય જનુબાઈ.
...થ પીયા પીવરાવ્યા ઉમંગે, પાસ્યા પછી એજ પ્રેમી ઉછંગે;
...નંદ છાઇ રહ્યો અંગે અંગે, ... એ બ્રહ્માનંદને રંગે.
...ઈ ગઈ ધન્ય ભલો ભાવ...જમે હરિ જનીબાઈની સાથ.

આ પ્રસંગ પર લક્ષ આપીને આપણે પણ એ દયાળુ પ્રભુને
...ન પ્રાર્થીએ કે:—

...કરો હરિ, પ્યાર કરો હરિ, નિજજનનો એમ પ્યાર કરો હરિ.

જનુબાઈ તો એ બ્રહ્માનંદમાં ડૂબી ગઈ, ઊગી ગઈ પોતાના દેહાભિમાનને ભૂલી ગઈ; પણ છેવટે—

ગઝલ-રાગ પરજ

પાછલી રાતે ઉઠયા પાછા પ્રભુ સંભાળથી
જનીને જાતે જગાડી વદ્યા વિઠ્ઠલ વ્હાલથી
ઉઠ મોડું થઇ જશે તો બધાં ઘરનાં ખીજશે
કાઢ દળણું મેં મૂક્યું તું ઘંટીને કર ચાલની

જેનું ખાવું તેનું કામ કરવુંજ જોઈએ, એ સિદ્ધાંત દર્શાવતા હોય તેમ પ્રભુએ નંદરાયનાં ઢોર ચાર્યાં છે, અ ઘોડા હાંક્યા છે, પાંડવોના ઘરમાં પત્રાળાં ઉપાડ્યાં છે પ્રભુની લવલેશ હલકાઇ નથી, એજ તેમની પ્રભુતાઈ છે મૈત્રી કેવી હોય? જેના સંગી થઇએ તેના સંગી રહીએ, આ વસ્તુસ્થિતિ લોકને દર્શાવવાને પ્રભુ, મનુષ્યચરિત્ર અથવા તે તે અવતારમાં તેને તેને અનુસરતાં કરી બતાવીને લોકસંગ્રહ કરે છે-તેમ વર્તવાને લોકપ્રેરણા કરે છે. એ વેળા પણ તેજ પોતાના નિયમને અનુસરી પ્ર જનુબાઇને જગાડી, એટલે—

ઉઠી બાઈ વદી તમે શ્રમ કરો તો દઉં છું હું સમ
બળ નથી કમ હાલ દળી નાખી નાખીશ હાથા ઝાલતી
આપને છે હોંસ તો કર અડાડી રાખો સુખે
ગાઉં પ્રેમ ગીત હું તવ સંગ દળતી મ્હાલતી
સ્તવ્યા હરિને હર્ષ ધરીને નયન ભરીને નીરથી
રીઝયા ઘંટીપાપે જેવા ના રીઝે સુરતાલથી

આ ગડબડથી નામદેવજીની માતા ગોણાઇ જાગી ગયા વહેમ આવ્યો કે જરૂર જનુ કોઇ બીજાની પાસે દળાવે છે; કા

તાં જે ખેંચતાણ થતી હતી તે તેના સાંભળવામાં તેથી તેણે મનમાં ચોક્કસ એમજ માની લીધું કે કોઈ બાવીને જનુ તે દળનારને દાણા આપી દેતી હશે. ' જોઈ, યા ખોટી ! ' આમ બોલતી ડોસી ગુસ્સામાં જનુબાઈની તરફ ધસી આવીઃ—

જણાં કો ભરાયાં મહીં જાણ્યું એ ગુણાઈએ,
ધી કોપી આવી અંદર સોટી કરમાં ઝાલતી.

કોટડીની અંદર આવી તેણે તો પોતાનો ગુસ્સો જનુબાઈ-
દાલવતાં કહેવા માંડ્યુંઃ—

પદ—' તાપીને ઓવારે જોતી આ શું છે યાર ' એ રાગ

તપી ભારે ગોણાઇ વદી ખારે ગોણાઈ,
કોણ છે ભરાયું બીજું કોટડીની માંહી. તપી૦
દળાવે બીજા પાસે, કરીને ખોટાઈ આપે,
માંહીથી ભાગ જણું લુચ્ચાઈ. તપી૦
અંધારામાંહે ઉભય બેઠાં ભરાઈ,
ક્યાંથી ઓળખી શકે રોષિત ગોણાઈ. તપી૦

આ ગડબડમાં પ્રભુએ જનુબાઈનો ધાબળો પોતાના મસ્તક-ર ઓઢી લીધો હતો, અને કોટડીમાં પ્રકાશ ન પડે તે માટે તાનો નવરત્ન હાર કાઢી નાખીને ત્યાં નીચે ઢાંકી દીધો હતો. ણાઈને ચોક્કસ ખાત્રી તો થઈજ હતી કે અંદર જમે તે એ રાયું તો છેજ. તેથી પુનઃ તે બોલીઃ—

કોણ છે બીજું ? તું બોલ અર્ઈ છે પકડાઈ,
જનુબાઈ બોલી નહિ અહ છે ગભરાઈ; [પછી તે—]
સોટી ઉપાડીને તાડી દીધી લુચ્ચાઈ,
વાગી તે વિઠ્ઠલના અંગની માંહીં.

श्री अंगदसिंह-आख्यान

[विषय-सत्संग]

પૂર્વરંગ

પદ-રાગ સોરઠ

સત્સંગ શું ન કરે, અહારમતિ કૃતિ સાત્વિક રહેતો;
હોંશ રહારી હરિ રહાય ત્હારિ, એ અત્ર કૃતકૃત્ય કરે. સત્સંગ

'सत्' નો 'संग' તે સત્સંગ. તે બીજાનેજ. કોને! જેને 'सत्'નો 'संग' નથી તેને! એટલે જેને 'सत्'નો સંગ નથી એટલુંજ નથી, પણ 'असत्' નો સંગ છે તેને. આ ઉપરથી 'सत्' 'असत्' અને જેને 'सत्' નો સંગ નથી તે-એમ ત્રણ તત્ત્વો મળી આવે છે-ईश्वर, जीव ને माया. તેમાં ઈશ્વર તે 'सत्' છે, માયા તે 'असत्' છે અને 'जीव' જે સતનો સંગી નથી તથા અસતનો સંગી છે તે. આમાં જે ईश्वर છે તે કાળમાં એકજ સ્વરૂપે રહે છે તેથી 'सत्' કહેવાય છે, ત્યારે 'जीव' જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, મૂર્છા આદિ સ્થિતિ જતો દેહ વિષે સુખી, દુઃખી થયા કરે છે,તેથી સદા એકજ રૂપમાં નથી રહેતો;અને माया-પ્રકૃતિ તો ખુલ્લી રીતેજ છ રૂપોમાં વિકાર પામે છે. જો કે છે નક્કી, પણ તેમાંથી જે ઉપજે તે નાશ

પે, ટકે ને પાછું વિખેરાય છે. મિથણ છૂટું પડી જાય એટલે પાછાં મૂળ તત્ત્વમાં મળી જાય છે.જેમ બીજ, થડ, ઝાડ, ફળ એમ ઉત્પન્ન થઇને પાછું કરમાય, ઠૂંઠું થાય, આ બધું તેની અંદર જીવ હોય છે તેથી થયા કરે છે. એટલે જીવના શરીરની અસતતા ઠરે છે અને તે પણ સ્વરૂપે અસતજ. એજ પ્રમાણે મૃતિકાને દાખલા તરીકે લ્યો. તેનો પ્રથમ પિંડો, પછી ઘડો, પછી ઠીકરાં, ને પછી ચૂર્ણ થઇને પાછી મૃત્તિકા-એમ સ્વરૂપો બદલાયાજ કરે છે, તેથી નામ અને ઉપયોગ પણ બદલાયા કરે છે. એક નામ ગયું કે બીજું થયું; કારણકે રૂપ બીજું થાય છે. જો કે કોઇ એક કાળે નામ-રૂપ એકજ હોય છે, પણ તે નામરૂપ બદલાયા તો કરેજ છે-ફરતાં રહે છે; હમેશાં એકજ નહિ રહે, તેથીજ તે 'असत्' કહેવાય છે અને તે 'असत्' નો જીવને સંગ છે. તલમાં તેલની પેઠે અને કાષ્ઠમાં અગ્નિની પેઠે તે સંગ અનાદિથી છે. જેમ તેલ તલવિના મળી શકે નહિ, તેમ આત્મા અસતથી છૂટો પડી સ્પષ્ટ તો અનુભવી શકાય તેમ નથી, પણ તેમાં છે ખરો. જેમ તલમાંથી તેલને છૂટું પાડી શકાય છે તેમ અસત-પ્રકૃતિથી આત્માને છૂટો પાડી શકાય છે; પણ તે કેવી રીતે કે, આત્મા એ નિત્ય વસ્તુ છે, માટે તેને જો નિત્ય વસ્તુનો સંગ કરાવી શકાય તો તે નિત્યમુક્ત થઇ શકે છે; પણ પ્રકૃતિ તો અનિત્ય સ્વરૂપોને બદલતીજ રહે છે, અને તેનો આત્માને સંગ હોય ત્યાંસુધી તે મુક્ત થઇ શકે નહિ, પણ દુઃખીજ રહે છે; પ્રિય વસ્તુઓ સાથેનો તેને વિયોગ સાલે છે ને ભય રહ્યાજ કરે છે. વળી આત્માને તો નિત્ય નવું નવું જોઇએ છે, ત્યારે પ્રકૃતિની ખૂબી તો પરિમિતજ છે, જેથી તે તો પ્રતિદિન ક્ષીણ થતી જાય છે, એટલે શરીર ભલે વૃદ્ધ થાય, પણ તેમાં રહેનારો જીવાત્મા કદીએ વૃદ્ધ થતો નથી-' तृष्णा न जीर्णा य-

યમેવ જીર્ણાઃ । તૃષ્ણા ઘરડી ન થઇ પણ અમે ઘરડા થઇ ગયા' એવો દુઃખદ સંબંધ રહ્યા કરે છે. વળી ત્રીજી વાત એ છે કે, (પ્રકૃતિના સંગથી) તેને હમેશાં પોષક પદાર્થોની જરૂર રહે છે, તે જો ન મળે તો શોષાય છે; કારણકે (પ્રકૃતિના પ્રસંગથી) નિત્ય તેને ક્ષુધા-તૃષા લાગે છે, તેને શાંત કરવા માટેની ફૂટ ફરજ તેના પર રહ્યા કરે છે. વળી ઋતુના ફેરફારની અસરો, વિષ વગેરે વસ્તુના સ્પર્શથી થનારા અનેક પ્રતિકૂળ અનુભવો તેને પ્રતિપળે અનુભવવા પડે છે-આ બધાનું કારણ તે એજ છે કે, બહુધા દુઃખદાયી પ્રકૃતિનો સંગ તેણે કરેલો છે, સુખનો તો ભાસમાત્ર જ તેને જણાય છે અને તે પણ પુણ્ય કે સત્કર્મ જેટલું કર્યું હોય તેના પ્રમાણમાંજ મર્યાદિત હોય છે અને તેની મનોવાંછાઓ જેમ જેમ પૂરી તેમ તેમ તેને વધુ વધુ જોઇએ, એ તેનો મોટો દુર્ગુણ (પ્રકૃતિજન્ય) છે, તેથી તેના લોભનો થોભ હોતો નથી, પાપોનો પુંજ વધતો જાય છે અને તજ્જન્ય દુઃખ પરંપરા મહાકષ્ટદાયી તથા મહાદારુણ થઈ પડે છેઃ—

આવી આપણી સ્થિતિનું મૂળ કારણ પ્રકૃતિનો સંગ છે, જેના પ્રતાપે અથવા પ્રભાવે સદાને માટે દુઃખમુક્ત થવાના ઉપાયો પણ સૂઝતા નથી. આ વિષે અમે આવું ગાયું છેઃ—

મજબૂત માયાસંગ હરિ વળગાડયો આપે વિધવિધ વેષ;
મનવાસના વૃત્તિઓ ઇંદ્રિય, પંચભૂતનું અંગ;
મગાં સ્નેહી સવ સંસારી, જન જીવનના પ્રસંગ. હરિ
અન્ન ધન માન જમીન શ્રી સત્તા વિવિધ સ્પર્શરસ રંગ,
અનુ નિમિત્ત પળ ન ચાહું ચિત્ત એ, જાણે તું શ્રીરંગ. હરિ

આજે આપણી આસપાસ જે કંઇ એકઠું થયું છે આપણી કૃતિઓનું પરિણામ છે, દેહ પોતેજ પ્રારબ્ધ કર્મ

। છે, જેમાં પ્રારબ્ધ તેવો દેહ બનીને આપણને પ્રાપ્ત થાય છે; માં બીજાં કેટલાંય પ્રારબ્ધ કર્મોનાં ફળ ભોગવવાનું શ્રીહરિએ ।વેલ છે. આમ આપણી કૃતિઓનાં કડવાં ફળ આપણે અનુ-વવાં પડે છે છતાં હજીયે તેના તરફની ચાહના વધ્યે જાય -હજી પણ તેને આપણે વળગી રહ્યા છીએ, એટલે પરમાત્મા ણ શું કરે? છતાં એટલું સમજવામાં તો આવ્યું છે કે આપણો ા વ્યાપાર ઠીક તો નથીજ; કારણકે પ્રથમ તો દેહનેજ જીવ ।મજતા હતા, તેથી તે સમજણમાં પરલોકનો તો વિચારજ આવતો ન હતો; અને તેથીજ આ લોકમાં ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, ગ્રાહ્ય, અગ્રાહ્ય-એ બધું ભોગવી લીધું અને તેજ ખરૂં છે એમ માની 'ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्-કરજ કરીને પણ ઘી પીવું' એવાં નાસ્તિક સૂત્રોને અનુસરી 'ખાસા જીવને ખલલમાં ન નાખવો' 'પિંડ પાળ્યો એટલે જગ પાળ્યું' એ ન્યાયને પ્રધાન માન્યો; પણ છેવટે સમજાયું કે મૃત્યુ પછી આ બધું સહેવું પડશે. તેના પ્રતિકાર તરીકે દાન, પુણ્ય, જપ, તપ કરવાનો કંઇક આરંભ કર્યો; પણ તે બધું પાછું પ્રાકૃત મેળવવા માટેજ કરવા માંડયું, પ્રકૃતિથી છૂટવા માટે નહિ; એથી તો પ્રકૃતિનો સંબંધ ઊલટો વધ્યો, સ્વર્ગાદિના વૈભવો ભોગવવાની લાલચ થઇ, તે માટે યજ્ઞ-યાગાદિ પ્રયોગો આરંભી દીધા; પણ શાસ્ત્રો તરફ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિપાત કરતાં છેવટે સમજાયું કે આ બધું નાશવંત હોઇ ઊલટું વધારે દુઃખદાયી છે. આમાં તો નફા કરતાં ખોટ વધારે છે. આમ ને આમ પ્રાકૃત સંબંધ રહેશે ત્યાંસુધી જન્મમરણ-થી કદીયે નહિ છુટાય, ફરી ફરી એજ ગૂંચમાં ગૂંચાવાનું રહેશે, છૂટવાનો કદી આરોજ નહિ આવે. આ વસ્તુ સમજાઇ ત્યારેજ અસતનો સંગ ત્યજવા હૃદયમાં દઢ નિશ્ચય થયો, એટલે મુમુક્ષુ સ્થિતિમાં આવી પહોંચ્યા. આ સ્થિતિમાં આવ્યા પછી

અસતથી છૂટવાની તથા સતનો સંગ કરવાની દૃઢ ભાવના દૃ૦ છે અને નિશ્ચય થાય છે કે વસ્તુતઃ જીવને જન્મમરણ છે નહિ, અને અસતનો સંગ કરવાથીજ તેને તે અનુભવવાં પડે છે; એટલું જ નહિ પણ જીવનકાળમાંયે મરણદશાનો અનુભવ કરવો પડે છે–'જીવતાં મુઆની સ્થિતિ ભોગવવી પડે છે.' એ સંબંધે અમે ગાયું છેઃ—

ગરબી–'વારો યશોદા' એ રાગ

જીવતા મુવા તે ક્યાંસુધી રહેશું હજી જીવતા મુવા તે ક્યાંસુધી!
ક્યારે વાપરશું બુદ્ધિ હજી જીવતા મુવા તે ક્યાંસુધી!
જીવન ચેતન મોત તે જડ છે, જાતે જાણી હજી જુદી. રહેશું
જીવન તે સુખ મૃત્યુ તે દુઃખ શું છે વધુ રાખો ગૂંધી. રહેશું
જીવન શુચિ મૃત્યુ અશુચિ છે, વધે શું શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ. રહેશું
જીવતો કરે મુવો ન કરે કંઇ, કૃતિઓ બને વધુ ઉંધી. રહેશું
જીવતાં રળે મુવે બધું ખોતા, ખોયું પુણ્યે નાચી કુદી. રહેશું
જીવનમુક્ત અનુ થાય સુભાગી, અમે તો દીધું જ્ઞાન રૂંધી. રહેશું

આ પ્રમાણે વિચારો થયા, સ્વરૂપ સમજાયું; પણ જેમ વસ્ત્રો ઉતારીને ફેંકી દઇએ અથવા વેશ્યાનો સંગ ત્યજી દઇએ તેમ આ પ્રકૃતિનો સંગ જલદી ધાર્યા પ્રમાણે કયાં છૂટે છે? તે વિષે અમે ગાયું છે કેઃ—

पद–'बन गयो वैद' એ રાગ

कैसे हैं बंध बांधिहो बांधनहारे,
कैसे हैं गंधि गंधि हो बांधनहारे. टेक
ग्रंथिका मुखहि नहि मिलता, ढुंढतहि जनहारे;
मिले उन्हों ने शिथिल न होरे कर्म प्रबल है ये ग्रंथि
तुम्हारे हो. बांधन०

। कीये तो कठिन होत यो, थाके सुरमुनि सारे;
; तें तूटे क्या तूटे, तोडनके साधनहि विचारे हो. बांधन०
। चोराशी तन बदली बदलो स्थळ चौद उधारे;
नतें बाहीर नहि होते, रोतें रहे बहु संगी हमारे हो. बांधन०
डे तोडे एक आपही, ऐसा आप उचारे;
नंत आके शरण हरिके, छोडनकों वाकोंहि पुकारे हो. बांधन०

આપણે એક દૃષ્ટાંત જોઈએઃ—એક આંગળી પર વીંછી કરડ્યો
ય ત્યારે તે આંગળીને કાપી નાખીએ તો ઊલટું વધારે દુઃખ
ય, તેવું આ પ્રકૃતિના બંધસંબંધમાં છે. દેહને પાડી નાખીએ
પ્રકૃતિનું બંધન છૂટી જાય એમ છે નહિ; ઊલટું તેથી તેનું
ધન દૃઢ બને છે; એટલે આખી જાતને ઝેરની અસર થઈ છે
ાં થાય શું ? માત્ર આત્માની રશ્મિઓ પર અથવા તેના સ્વયં-
દ્ધ જ્ઞાન પર અજ્ઞાનનો મેલ જે જામ્યો છે તેનેજ ધોઈ નાખ-
ામાં આવે તો પ્રકૃતિના બંધનનો છેદ થઈ શકે; પણ તે મેલને
ાવો શાથી ? એ મેલ તેજ પ્રકૃતિ છે, એટલે પ્રકૃતિને પ્રકૃતિથી
ેમ ધોઈ શકાય ? કાદવને ધોવા માટે કાદવ ન જોઈએ; એમ
કરવાથી તો ઊલટું બંધન વધી પડે ને છૂટવું મુશ્કેલ થઈ જાય.
તે માટે શ્રીહરિએજ અનાદિથી આ પ્રકૃતિમાં બંધાયલા આત્મા-
ઓના છૂટકારા માટે એ પ્રકૃતિમાંજ અવકાશ રાખ્યો છે; સર્વમાં
છૂટકબારી મૂકી દીધી છે, પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મક છે; સત્ત્વ, રજસ
ને તમસ એ ત્રણ તેના ગુણો છે; તે માંહેના સત્ત્વગુણની જો વૃદ્ધિ
થાય તો તે દ્વારા રજોગુણ તથા તમોગુણ દૂર થાય છે, અને પછી
તે સત્ત્વગુણજ સ્વપરના સ્વરૂપદર્શનનો અનુભવ કરવામાં સહાય-
કારી બને છે એટલે ' सत्त्वात् संजायते ज्ञानम् —સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થાય છે.' આમ પ્રકૃતિનાજ એકભાગથી પ્રકૃતિના બીજા

ભાગોને દૂર કરી શકાય છે; આવા ઉદ્દેશથીજ ભગવાન શ્રી [illegible] અર્જુનને આજ્ઞા કરી છે–' नित्यसत्त्वस्थः-સર્વદા તું સત્ત્વ[illegible] સ્થિતિ કર.' તેથી ધીમે ધીમે રજોગુણ તથા તમોગુણ [illegible] થતા થતા મૂળથી ચાલ્યા જશે ને છેવટે એકલો સત્ત્[illegible] પ્રકાશી નીકળશે. પછી સંભાળવાનું જ એ રહે છે કે, ર[illegible] તથા તમોગુણ પાછા પેસી ન જાય. એમ કર્યે જતાં કેવળ [illegible] ગુણજ સ્થિર થતાં જે જ્ઞાન પ્રકટે છે, તેનેજ અહીં 'સત્' [illegible] લઇને આપણે કહી શકીએ છીએ કે, ' સત્સંગ શું ન કરે !' [illegible] જોઇએ તો 'સત્' એ તો કરણ છે, તેનાવડે જણાતો કર્તા આ[illegible] સહાય કરે છે, પણ તે ક્યારે ? જ્યારે તે પ્રકટે છે ત્યારે. [illegible] તેને જાણીને સહાય માગવી જોઇએ. માગ્યા વિના તે આ[illegible] કરતો નથી; એ નિયમ તો પળાવે છે. તેમાં જેઓ સાર[illegible] પાળે છે તેઓને તે પાત્ર બનાવે છે અને પછી સહાય આપે છે

હવે તે નિયમો કયા ? તેનું પાલન શી રીતે ? જેથી સત્[illegible] વધે એ સમજવું જોઇએ; નહિ તો રજોગુણ તથા તમોગુ[illegible] અથવા લેશમાત્ર ઓછા ન થાય તો સત્ત્વગુણનું [illegible] ચાલે, અર્થાત સત્ત્વગુણદ્વારા રજોગુણ તથા તમોગુણ [illegible] જાય અથવા ઓછા ન થાય તો ગમે તેવું જ્ઞાન થયું [illegible] પર કરે, પણ તેમાંથી છોડવા માટે તેમને પ્રાર્થના [illegible] ઇચ્છા પણ ન જાગે. ઊલટું આવું આવું કહેવાનું મન [illegible] હે પ્રભુ ! ' मने [illegible] -ધન, ધાન્ય તથા [illegible] [illegible] -અર્થાત્ પ્રકૃતિના [illegible] [illegible] કરવાની ઇચ્છા [illegible] [illegible] કરવાની હોય છે. [illegible] [illegible] કે, સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ [illegible] [illegible] છે, અને તે [illegible]

ચાહના કર્યા કરવાની જરૂર હોય છે કે, 'આહાર મતિ સાત્ત્વિક રહે તો સત્સંગ શું ન કરે?'

આપણે ઘણી વાર જાણ્યું છે ને જોયુ પણ છે કે સત્સંગ કરવો એ, ને તેજ આવશ્યક હોઇ સતત ચાલુ રાખવો જોઈએ, જ લાભ જેટલો લેવાય તેટલો લીધા કરવો જોઇએ અને તે પ્રયત્ન શરૂ કરી અભ્યાસ પણ ચાલુ કરીએ છીએ, છતાં પરિણામ તો 'गजस्नानमिवाफलम्–હાથીના સ્નાનની પેઠે ફળ સ્વરૂપેજ દેખાય છે. તેનું કારણ શું છે? તે જુઓઃ—

દેવવાળું મન છે ભમરાળું રે,
વાસનાઓ પોતામાંહે વસાવે, એમાંથી તર્કો અનેક ઉઠાવે;
રૂપો દેખાય કે તેમાં ફસાવે, કર્મ કરાવે ને કાળ ગુમાવે.

એમ મનના સપાટામાં આવ્યા કે વાસનાઓનો પ્રવાહ તો ચાલે છે, જેની કોઇ અવધિ રહેતી નથી; ઊલટો પ્રતિદિન તોજ જાય છે ને તેમાંથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા અભિપ્રાયથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ઉપદેશે છેઃ—

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥

'રજોગુણથી ઉત્પન્ન થનાર આ કામ અને ક્રોધ મહાપાપી તેનો ખોરાક ઘણો મોટો છે અને તેજ આ જગતમાં વૈરી છે, મ તારે જાણવું.' આમ કહીને તેઓ છેવટે દર્શાવે છે–'जहि [महाबाहो] कामरूपं दुरासदम्–હે મહાબાહુ! કામરૂપી દુર્જય શત્રુનો તું નાશ કરી નાખ.' આ કામ એ પ્રાકૃત સુખોની અભિલાષા રૂપ છે; તેને હાંકી કાઢવો તે ઘણુંજ કઠિન કામ છે; કેમકે ગુણ રહે ત્યાંસુધી તે રહેવાનોજ. તેને જેમ અટકાવો તેમ

ને છે'–સાત્ત્વિક, રાજસ ને તામસ. એટલે જે ગુણવાળું અન્ન
વિશેષ ખાઈએ તે ગુણ વિશેષ પ્રમાણમાં વધે છે; ને તેનું સૂક્ષ્મ
પરિણામ મનરૂપે થાય છે. આ વસ્તુ લક્ષ્યમાં રાખીને જેમ બને
તેમ તુરતજ રાજસ–તામસ આહારો બંધ કરી દેવા જોઈએ.
ગીતાજીમાં આ સંબંધે ખાસ કહેવામાં આવેલ છે ને તે વાત
બરાબર સમજાય તેવી પણ છે. આપણે અનુભવીએ છીએ કે
ભાંગ કે દારૂ પીવાથી મન ભ્રમિત બને છે, ત્યારે દૂધ પીવાથી
દૃઢ અને સ્થિર થાય છે; એટલે મનનો સ્વભાવ પલટવા માટે
આહાર પર મોટો આધાર રહે છે. ઉત્તેજક વસ્તુનું અવલંબન
મનને ન થવા દેવું એ ખાસ સંભાળવાનું રહે છે. આ સંબંધે
અભ્યાસ કરી મન શુદ્ધ બની જાય તોપણ તેને કુસંગ ન થઈ
જાય તે પણ વિશેષ સંભાળવાનું રહે છે; કેમકે સંગની કોઈ
પણ વસ્તુને અસર થયા વિના રહેતી નથી—

> લગાર ઝેર દૂધ બાર શેરમાં સમાય તો;
> વિકાર તેજ વાર થઈ પીનાર પ્રાણ જાય તો.

દૂધ જેવી ઉત્તમ વસ્તુ પણ તાંબામાં નાખો એટલે તે વિષ-
રૂપ બની જાય છે; આમ સંગજન્ય ગુણ–દોષ મન પર અસર
કરે છે, એ લક્ષ્યમાં રાખી તેવા દૂષિત પદાર્થોનો કે શરીરનો
સંબંધ થવા ન દેવો.

> ग्रह भेषज जल पवन पट्ट पावें कुयोग सुयोग ।

'ઘર, ઔષધ, પાણી, પવન ને વસ્ત્ર જેવા સારાનરસાના
સંબંધમાં આવે છે તેવાં સારાંનરસાં થાય છે' એ પ્રમાણેજ
મનની બાબતમાં છે. નિર્મળ સત્ત્વગુણની સંગતિથી મન
નિર્મળ બને છે અને નિર્મળ સાત્ત્વિક આહાર–વિહારથી શુદ્ધ
સત્ત્વગુણ વધે છે. ખાનપાન વગેરેમાં આપણે જે વસ્તુનો ઉપ-

નાર મનુષ્યો સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. આ વાકયમાં ખરેખરૂં રહસ્ય છે; કંઇ અન્નાદિ દૂષિત હોય તો પણ ભગવત્સંમુખ જઇ તેમના પાવન દૃષ્ટિપાતથીજ પવિત્ર બની શુદ્ધ સત્ત્વગુણમય મહાપ્રસાદરૂપે બની જાય છે, એટલે તેમાંની ઝેરી અસર દૂર થતાં તે વિશુદ્ધ આહાર મનુષ્યને ભક્તિમાન બનાવે-પ્રભુ-રસિક કરે. પછી તેમાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરવા તેમનાજ વિચાર, ગુણગાન, શાસ્ત્રશ્રવણ, અધ્યયન, પઠનમાં લાગી રહેવાથી વિશેષ સાત્ત્વિક રંગો વધે ને રજસ-તમસના કુઢંગો દૂર થાય. આટલું થયા પછી પણ અટકવાનું તો નહિજ; કૃતિઓ પણ તેજ પ્રકારની સાત્ત્વિકજ બની રહે, તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઇએ. જેમ ખીરમાં ખાંડજ જોઇએ ને છાશમાં મીઠુંજ જોઇએ; તેમ સારી પદવીએ પહોંચાય ત્યારે કર્મો પણ સારાંજ કરવાં જોઇએ. સારાં અન્ન-મનનો લાભ સારી કૃતિ કરવામાં લઇ જઈએ તોજ તેનું સાર્થક્ય થયું ગણાય. જેનું છે તેના માટેજ અથવા તેના ઉદ્દેશેજ કરવામાં આવે તોજ તે સત્કૃતિ ગણાય. એટલે શ્રીહરિનુંજ પૂજન-અર્ચન, તેમનુંજ સેવન અને તેમનેજ તન, મન, ધન અર્પણ કરી; એક તેજ પ્રભુને સ્વીકારી, તેમનાજ કરી, કેવળ તેમનુંજ શરણ જો લઇએ તો પછી જુઓ મજા! 'સત્સંગ શું ન કરે?' એ રીતે 'આહાર મતિ કૃતિ સાત્ત્વિક રહે તો'-ખાવાપીવામાં, ધ્યાવામાં ને સર્વ પ્રકારનાં વર્તન-કૃત્યમાં જો કેવળ સત-શ્રીહરિનોજ સંગ-પ્રસંગ રહ્યા કરે તો નિષ્ફળતાને અવસરજ નથી. અજ્ઞાન, પ્રાકૃત લોભ, મોહ, તમસ, રજસ વગેરે પ્રાકૃત મેલ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતો જાય, સત્ત્વનો વિકાસ થતો જાય ને છેવટે સાધ્યસિદ્ધિ અવશ્ય થાયજ. આ વાતનો જો નિશ્ચયજ હોય કે પ્રભુ એજ સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુ છે, તેજ સર્વથા પ્રાપ્ય અને સંગ કરવા યોગ્ય છે તો પછી તેનાજ સંપૂર્ણ દૃ

ઉત્સાહથી તેમની સેવામાં મગ્ન રહેવાય; એટલે
જેવા થવામાં શો ગ઼ ર્દેહ ? શી વાર ? આજ મુદ્દો અ

જેને જેવો સંગ રંગ બાઝે તેવો બેસે, (આ આ
જેને જેવો સંગ પ્રેમ પણ તેવો પારો, (આ મધ્ય
જેને જેવો સંગ કામ તેવાં તે કરશે, (આ કર્તવ્ય
જેને જેવો સંગ ઠામ તેવે જઈ ઠરશે. (આ પરિણ

અર્થાત્ એ સર્વોત્કૃષ્ટ પરમેશ્વરના સત્સંગથી તેજ પ્ર
પરમ આનંદ અનુભવી શકાશે; તે માટે સાધનો અહીંનાં
લોકનાંજ ઉપયોગમાં લેવાનાં છે; જે માયાનોજ એક પ્રક
જે માટે અમારો આ ઉચ્ચાર છે:—

પદ

માયા મને નિત્ય ભૂલાવે, પ્રભુજી ઘડી ઘડી ગભરાવે;
વિધ વિધ વિષયી વેશ કરીને મનડું મ્હારૂં લલચાવે રે.
આટલી અરજ મ્હારી, ઇશ ઉરમાંહી ધાર,
એનો ઉપયોગ મને ત્હારી સેવામાં કરાવ;
અણુને તરાવ એજ નાવે રે, માયા મને નિત્ય ભૂલાવે.

જે દેહ બંધનરૂપ ગણાય છે તેજ દેહ સંસારસમુદ્ર તરવ
મજબૂત અને નિર્ભય નૌકારૂપ થઈ શકે છે, જે દ્વારા અર
પરસ્થળે-પ્રભુચરણમાં પહોંચી શકાય છે. આ અભિપ્રાયને સ્વ
માં બે પદો ફરી પથ્ય ઔષધરૂપે કહીએ:—

પદ-રાગ કાફી

યો કુસંગથી ભાઈ, પ્રસંગ બધે એના જબરા છે જામ્યા. બચે
ાતા જોના તને સ્પર્શતાં ચેત સધ ધીર સાહી;
ર વિચાર વિકાર આકારે, શીઘ્ર તેમ સહેલાઈ. પ્રસંગ

ાખુંય જગત લગભગ એનાથીજ ભર્યું છે. તે તરફ સહેજ
ને લક્ષ્ય આપ્યું તો જરૂર કામ બગડે છેઃ—

ध्यायतो विषयान् पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात् संजायते कामः कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥

વિષયોનું ચિંતન કરતા મનુષ્યને પ્રથમ તેઓમાં સંગ થાય
ંગ થયો એટલે તેઓને ભોગવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય
ને તે ઇચ્છા કોઇના તરફથી જો અટકાવાય તો ક્રોધ ઉત્પન્ન
છે.' એટલે એજ કે 'મૂળ દુષ્ટ ને સોબત તેવી, શું ન થાય
ાન?' આગ ને દારૂ એકઠાં થાય એટલે ત્યાં ભડકોજ થાય,
ં શું કહેવાનું હોય? કામથી ક્રોધ અને પછી તો બધા સાથે
ધ. જુઓ, વિશ્વામિત્રે મેનકાને જોઈ એટલે તેના પર મોહી
યા; થોડાજ મહિનાઓમાં કેટલાંય વર્ષોની કમાણી ખોઇ
ી. આ કથા જગતમાં પ્રખ્યાત છે. દુષ્ટ વસ્તુનો એ સ્વભાવજ
કે સંગમાં આવીને તે સમૂળગો નાશ કરી નાખે છે. 'શત્રુ
રોગ તેને નાના સમજવા નહિ.' એ કહેવત અનુભવસિદ્ધ
અને જગતમાં ખરા શત્રુ જોઇએ તો કામ, ક્રોધ, લોભ ને
હ એ ચારજ છે. પ્રત્યેકની સાથે શત્રુતામાં તેજ મૂળ કારણ
ને છે; માટે તેઓની—

મન પર તન પર થાય અસર તો કર ઉપાય ઝટ ધાઈ;
વાર થયે વધતું વિષ ફેલે, કાઢતાં પણ કઠણાઈ.

જેમ ખરાબ વસ્તુઓનો જગતમાં પાર નથી તેમ સારી
સ્તુઓ પણ અપાર છે. પ્રભુની એ કૃપા છે કે જો કદાચ ભૂલ
ાય અને તે ભૂલ ધ્યાનમાં લેવાય તો તેને સુધારવાના માર્ગો
ણા પડયા છે. એટલે કાયિક, વાચિક કે માનસિક દોષો દૂર
રવાના ઉપાયો પણ અનેક છે. તેથી સંક્ષેપમાં કહ્યું છે કેઃ—

મને અડે તો વિગાર ફેરવ, સમર વસ્તુ સુખકાર
તને અડે તો વિશુદ્ધ વસ્તુ અડાડ, ફેળ ભય ખાર.

એ વાર થઇ તો જરૂર વિષ વ્યાપી જશે. માટે ચતુરે
ઔષધ કરવા માંડવું. વસ્તુતઃ સત્ય વાત તો એજ છે કે કોઇ
રોગને ઉત્પન્ન થવા દઇ પછીથી તેને દૂર કરવાના ઉપાયો ર
તેના કરતાં રોગ ઉત્પન્ન ન થાય તે માટેજ પગલાં લે
ઉત્તમ છે. શિક્ષાથી સુધારવા કરતાં ગુના ન થવા દેવા તે
'કેળવણી' છે. અથવા ગંદવાડમાં વસી તાવ લાવવો તે
કરતાં સફાઇમાં વસી તાવ લાવવો એજ ડહાપણ છે; કારણકે
તો નવરો નખોદ વાળે.' ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે-'
कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत्-કોઇ પણ પ્રાણી
સુધી પણ કર્મ નહિ કરતો કદી રહી શકતો નથી.' આ
પ્રમાણે કર્મ કર્યેજ છુટકો છે, પણ તે કર્મ જો સત્કર્મ
તો ઇષ્ટ ધ્યેયને પહોંચી શકાય છે; એટલે આપણે પણ
વેગે ન જવું તે વધારે હિતકર છે; માત્ર તેમાં દંભ ન
જોઇએ. ભગવાન તેજ કહે છેઃ—

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥

'જે મનુષ્ય કર્મેન્દ્રિયોને વશ રાખી મનથી વિષયોનું ચિં
કરે છે તે અત્યંત મૂઢાત્મા છે અને મિથ્યાચાર કહેવાય છે-
છે.' એમ કાર્યસિદ્ધિ થઇ શકે નહિ; પણ એજ ઇન્દ્રિયો
શ્રીહરિનું સેવન કરવારૂપ સત્સંગ કરે તો જરૂર રજોગુણ
તમોગુણની નિવૃત્તિ થતાં તેનો વેગ અટકી જાય છે અને
માર્ગે જનાર આગળ વધી શકે છે; એ વાત ભગવાન સૂચવે

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥

'હે અર્જુન ! જે મનુષ્ય, મનવડે ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવી ન્દ્રિયોદ્વારા નિષ્કામ કર્મયોગનો આરંભ કરે છે તે ફલા- ા રહિત હોઇને સૌથી આગળ વધે છે'–અર્થાત્ નિષ્કામ કર્મ- નું સેવન કરનાર શ્રીહરિનો ભક્ત જ્ઞાની કે ધ્યાની કરતાં પણ છે; માટે ભગવાન તે વાત ઉપર ભાર દઇને ફરી અર્જુનને હે છે:—

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥

'તું નિયમનિષ્ઠ રહી કર્મો કર્યા કર. કર્મો નહિ કરવા કરતાં ર્મો કરવાં તે વધારે સારૂં છે. જો તું કર્મ નહિ કરે તો તારો રીરનિર્વાહ પણ થઇ શકશે નહિ.' જ્ઞાની હોય કે ધ્યાની હોય ણે પણ કર્મ કર્યા વિના કેમ જીવી શકાશે ? જ્ઞાન કે ધ્યાન પાદન કરવાનું સાધન તો શરીર છે, તેથી શરીર ટકાવ્યા વિના ા થાશે તેમ નથી જ. શરીર જો સ્વસ્થ હશે તો આરોગ્ય, મનની સ્થિરતા વગેરે અનુકૂળતા જળવાઇ રહેતાં ઇશસાધના થઇ શકશે; તે માટે જો કદાચ ગમે તેમ વર્તી ગમે તે રીતે શરીરનિર્વાહ કરવા તત્પર બનશે, ગમે તે ખાઇ-પીને શરીરને ટકાવવા જશે તો વિશેષ ભ્રષ્ટતા અથવા અપવિત્રતાનો સંયોગ થતાં મન-બુદ્ધિમાં અસર થશે, ને તે પછી દુર્વિચારોનો ઉદ્ભવ થતાં ઇન્દ્રિયો પણ અવળી સરશે; માટે કેવળ ભગવત્પ્રીત્યર્થ-ભગવદર્પણ કરીને સદાચારપૂર્વક કર્તવ્યાકર્તવ્યના વિચાર સાથે કર્મો કર્યે જવાં, અને તેવાં કર્મોદ્વારા શ્રીહરિચિંતનરૂપ સત્સંગમાં પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરવી,

તે શ્રેયસ્કર માર્ગ છે. એવાં નિષ્કામ શુભ કર્મો કદી બંધનકર્તા થતાં નથી. એ સંબંધે ભગવાન કહે છેઃ—

यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसंगः समाचर ॥

'હે કૌન્તેય-અર્જુન ! ભગવત્પ્રીત્યર્થ કર્મો સિવાયનાં કર્મો કરનારા લોકો કર્મથી બંધાય છે; માટે કેવળ ઇશ્વરપ્રીત્યર્થ તું કર્મો કર, અને તેમાં ફળાસક્તિનો ત્યાગ કર.' બસ, આ ઉદ્દેશ કર્મનો હોવો જોઇએ કે શ્રીહરિપ્રીત્યર્થ કરાતાં મારાં કર્મોથી મારો પ્રકૃતિસંગ દૂર થાઓ અને મારા પર ચઢેલ રજસ-તમસના મેલ ધોવાઈ જાઓ. આ ઉદ્દેશપૂર્વક જો સત્સંગ કરે તો 'સત્સંગ શું ન કરે, આહાર મતિકૃતિ સાત્ત્વિક રહે' અને એવાં સાત્ત્વિક આહાર, મતિ, કૃતિ રાખવાજ જોઇએ એ જગતને શીખવવા માટેજ પ્રભુએ અવતારો લીધા છે, તે તે વસ્તુ પ્રદર્શિત કરવાને અદ્યાપિ પ્રતિમાસ્વરૂપે ઘર, મંદિર તીર્થધામોમાં બિરાજે છે. એજ ઉદ્દેશથી પોતે માનવચરિત્રો આચર્યાં, એ ચરિત્રોના ગ્રંથો લખાયા, એને આચરનાર મુનિઓ ભક્તરૂપ ઠર્યાં, એમને પ્રભુએ ઉત્તેજન આપ્યાં, તેના વિરોધીઓને શિક્ષાઓ કરી, ભક્તોનાં પાલન કર્યાં અને આજે માટે પણ આજે એજ શીખવા માટે ધામ, ક્ષેત્ર, ગ્રંથ, ગુરુઓ શિષ્યજનો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એટલે 'હાંસ મ્હારી હરિકી ન્હારી, એ અનુકૂળ કૃત્ય કરે' એ વસ્તુ સિદ્ધ થવા માટે 'આહાર મતિ કૃતિ સાત્ત્વિક રહે' તો 'સત્સંગ શું ન કરે?' આ ભાવને દર્શાવતું નીચેનું બોધ આપતું પદ જોઇએઃ—

પદ-રાગ કાફી

કર સત્સંગે વાસ

સત્ શ્રીહરિનાં નામરૂપ ગુણ ચરિત સ્મરણ સુખરાશ;
નીરખે કહે સુણે કે વાંચે, જ્યારે જે હોય પાસ ગ્રાસ પછી.

આટલે દરજ્જે આપણે પહોંચી જઇએ તો આપણી આ
થૅના યોગ્ય ઠરે છે. માટે તેવા થવાને પ્રયત્ન કરવો અને
ગવું કેઃ—

'નટવર વસંત' એ રાગ

હરિ ઉરમાં લગની ત્હારી લાગી રહે;
લાગી રહે પ્રેમ જાગી રહે. હરિ૦
નયને છબી નીરખ્યા કરૂં, વાંચું ત્હારી વાત;
કાને ગુણો સુણ્યા કરૂં, રહું ઉભે દિનરાત.
તનથી ત્હારાં કામ, કરતાં નવ થાકું રે;
વળીમનથીધરતાંધ્યાન,સ્મરણકરીરાખું રે.
જીવન ગાળું સેવમાં, એવીજ પાડો ટેવ;
અન્ય આદતો વેગળી, કરો દેવના દેવ.
પાપ ક્ષમા ચહી પાસ રહેવા અનુ,
નમી ફરી સુખે માગી કહે. હરિ૦

શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છેઃ—

यन्मुहूर्तं क्षणं वापि वासुदेवं न चिन्तयेत् ।
सा हानिस्तन्महच्छिद्रं सा भ्रांतिः सा च विक्रिया ॥

'એક મુહૂર્ત અથવા એક ક્ષણ પણ વાસુદેવ–ભગવાનનું જો
ચિંતન ન કર્યું તો સમજવું કે તેજ મોટામાં મોટી હાનિ થઇ;
જ મોટું બાકું પડ્યું, તેજ ભ્રાંતિ થઇ ને તેજ વિકાર થયો.'
ાટે પ્રત્યેક ક્ષણ સુધીના કાળમાં શરીર તથા મન કેવળ પ્રભુ-
ાંજ રહ્યા કરે તો ઇષ્ટ સિદ્ધિ પાર પડેજ; અને તેથીજ આલમ-

ાણુ જીવ પ્રભુસન્મુખ થાય ! એટલે હરકોઈ કાળમાં
ત્તમ ઉપાય તરીકે સત્સંગ–સાધુસંગ કહેવાયો છે. હર-
ઉન્નતિ તે દ્વારાજ થઇ છે. જ્યારે 'गंगा पापं शशी तापं
दैन्यं–ગંગા પાપ હરે છે, ચંદ્ર તાપ દૂર કરે છે ને
ક્ષ દારિદ્રયની દીનતા ટાળે છે,' ત્યારે સત્સંગ કે સાધુસંગ
તાપ ને દીનતા એ ત્રણેનો એકી વખતે સત્વર વિનાશ કરે
ા સંબંધે અનેક દૃષ્ટાંતો મળે છે. વાલ્મિકિ લૂંટ કરવા
ને ત્યાંથી બોધ પામી મહર્ષિ બન્યા; તો પછી રીતસરની
ાથી સાધુસેવા કરી હોય તો શી ન્યૂનતા રહે ? માટેજ અમે
છે કે, 'કર સત્સંગે વાસ;' અને પાછું ત્યાંજ કહ્યું છે કે:—

સત સાધુ શ્રીનરજન સેવન, કરી કરી તે ખાસ;
હરિના હર લાલચથી કરતાં પાસ ગણો શ્રીનિવાસ.

કારણકે સાધુજનો એટલે સંતો તે આ જગતમાં હરતાં,
તાં ને જીવતાં પ્રભુમંદિરો છે; અને તે આશયથીજ કહેવાયું
'तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुंठप्रियदर्शनम्–તેમાં પણ પરમાત્માના
ભક્તોનું દર્શન દુર્લભ છે એમ હું માનું છું' 'પ્રથમ
ગુરુ દેવકો જીને ગોવિંદ દીયે બતાય.' 'સત્સંગે સદ્બુદ્ધિ
વે શામળિયાથી સધાય સ્નેહ.' 'સંતસમાગમ દુર્લભ ભાઈ.'
મ સર્વત્ર સત્સંગમાહાત્મ્ય ગવાઇ રહ્યું છે. માત્ર એટલું તો જોવું
ઈએજ કે જે સંત કહેવાય છે તે સાચા સંત છે કે નહિ ? જો
ચા સંત હોય તો તેમનો સમાગમ કરીને અવસ્ય હૃદય-
ટો કરવો જોઇએ; તેમના સંગનો રંગ અંગમાં રગેરગ વ્યાપવો
ઇએ અને ઢંગ બદલવો જોઇએ. તે માટે ખરી તજવીજ
તેજ કરવાની રહે છે; બાકી તો જાત પરજ ભાત પડે છે:—

ફૂલે ન ફૂલે બેત જો, બરસે બરખા સુધા;
મૂરખ હૃદયે ન ચેત, જો ગુરુ મિલહી બિરંચિ સમ.

વિષયાસક્ત અને દૂર વ્યસની, હતા અતિશય આપ,
પણ ઘરમાંહે નારી સાધ્વી, ભક્તિમંત અમાપ;
જગબાપ તણી..........લાગી ઉર પર છાપ.
સ્વામી માત્ર રૂપથી મોહી, બની રહેતો આધીન,
રજા આપતો ભક્તિ ધરવા, વૃદ્ધ ગુરુ પ્રતિદિન;
સદ્બોધ કરે..............સુણે સતી તલ્લીન.
દ્વેષીએ ઉશ્કેર્યો પતિને, સતી પર દૂષણ દીધું,
ગુપ્ત રહીને ચરચા જોવા, પોતે નક્કી કીધું;
લક્ષે લીધું..........સુણ્યું બન્યું તે સીધું.

સંસારીઓની રહસ્યવાત જ્યારે પાપ કે સંતાપની હોય છે ત્યારે સંતોની હરકોઇ ગુહ્ય, ગુહ્યતર કે ગુહ્યતમ વાત કેવળ પરમેશ્વરવિષયકજ હોઇને તેમનાજ પ્રભાવ, પ્રતાપ કે કૃપાવિષેની હોય છે; તે આજે 'આહાર મતિ કૃતિ સાત્વિક રહે તો, સત્સંગ શું ન કરે?' એ મહાવાક્યનો પ્રસંગ આવ્યો અને બાઇએ પોતાના હૃદયની રહસ્યવાત ગુરુદેવ સમક્ષ પ્રકટ કરી કેઃ—

'બતા દે સખી' એ રાગ

સ્વામીજી મ્હારે સ્વામી નથી અનુકૂળ. ટેક૦
મદ્ય, માંસ ને વેશ્યાસંગી, લજવ્યું દ્વિજનું કુળ. સ્વા૦
તજું મરી કે ફરી વિરાગી, ધર્યું પાપ સૌ ધુળ. સ્વા૦

બસ, આજે તો તેણે એજ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન કરવા કહ્યું કે પોતે દ્વિજ થઇને, યજ્ઞોપવિત ધારણ કરીને, ક્ષત્રિય કહેવાઇને પણ તરકડીઓ સાથે સગાઇ કરે છે; તેઓના એંઠું ખાઈને કેવળ વૃથા જીવન ગુમાવે છે અને પોતાનું એંઠું સતીઓને ખવરાવે છે. તેથી આ મારા પતિથી તો હું થાકી ગઈ છું, અકળાઈ ગઈ છું; આવા પાપીની સાથે રહી પાપી

ભુને વીનવ. તારો પતિ તો ધનવાન છે, કુળવાન છે, જાતવાન છે, બુદ્ધિમાન છે અને ઉદાર છે; માત્ર સહેજ કુસંગનો રંગ તેના પર ચઢયો છે તે દૂર થતાં શી વાર લાગશે? શ્રીહરિ કૃપા કરશે એટલે તારા શુભ મનોરથો સત્વર ફળશે. દુર્વિચારોને તું ત્યજી દે; તારા જેવી ગુણવાન સ્ત્રીને આવા દુર્વિચારો ન ઘટે; તારા પર તો પ્રભુ સત્વર કૃપા કરશે; તારા જેવી સતી સ્ત્રી પોતે તરે ને પોતાના પતિને ન તારે તો તે સતીત્વ શા કામનું? પતિનો હાથ ઝાલ્યો તેને બરાબર ઝાલી જાણવો જોઇએ. ઘણા પતિઓએ પોતાની પત્નીઓને તારી છે, તો તું પણ તારા પતિને તાર. બ્રાહ્મણ-પત્નીઓ શ્રીકૃષ્ણ-શરણે ગઇ ત્યારે બ્રાહ્મણોએ તો એજ ઉચ્ચાર કીધો હતો કેઃ—

ધન્ય છઈએ અમે સર્વથી મળી છે આવી નાર,
એને પ્રતાપે હજી થયા આવા શુદ્ધ વિચાર.

પ્રભુના ચરણામૃતરૂપ તીર્થજળ તું તારા પતિને આગ્રહથી અથવા છૂપીરીતે પાયા કર; લાગ મળે તો પ્રભુપ્રસાદ પણ તેમને આપ્યા કર. તુલસીદાસને તેમની સ્ત્રીએ જેમ ચેતાવ્યા તેમ તું તારા પતિને યોગ્ય શબ્દોથી ચેતાવ. સુરદાસને એક વેશ્યા સ્ત્રીએ લાગણી આપી જાગ્રત કર્યા તેમ તું પણ તારા પતિને અજ્ઞાન-નિદ્રામાંથી જાગ્રત કર! પણ યાદ રાખ કે તારા પતિનો ત્યાગ કરવા માટે તેં લેશમાત્ર પણ જો વિચાર કર્યો તો તારો સર્વથા વિનાશ થશે. તારા અને તારા પતિ માટે હું પણ પ્રભુને પ્રાર્થના કરીશ અને તું પણ પ્રાર્થના કર્યા કર કેઃ—

'પ્રભુ ખબર' એ રાગ

જગનાથ મ્હારા નાથને સુધારજો રે;
મ્હેતો હાથ તેની લાજ રાખજો દયાનિધાન,
નાથ મ્હારાને સુધારજો રે.

વીનવ; તારો પતિ તો ધનવાન છે, કુળવાન છે, જ્ઞાનવાન બુદ્ધિમાન છે અને ઉદાર છે; માત્ર સહેજ કુસંગનો રંગ પર ચઢયો છે તે દૂર થતાં શી વાર લાગશે? શ્રીહરિ કૃપા એટલે તારા શુભ મનોરથો સત્વર ફળશે. દુર્વિચારોને તું દે; તારા જેવી ગુણવાન સ્ત્રીને આવા દુર્વિચારો ન ઘટે; પર તો પ્રભુ સત્વર કૃપા કરશે; તારા જેવી સતી સ્ત્રી પોતે ને પોતાના પતિને ન તારે તો તે સતીત્વ શા કામનું? પતિનો હાથ આવ્યો તેને બરાબર ઝાલી જાણવો જોઇએ. ઘણા પતિઓએ પોતાની પત્નીઓને તારી છે, તો તું પણ તારા પતિને તાર. બ્રાહ્મણ-પત્નીઓ શ્રીકૃષ્ણ-શરણે ગઇ ત્યારે બ્રાહ્મણોએ તો એજ સાર લીધો હતો કેઃ—

ધન્ય છઈએ અમે સર્વથી મળી છે આવી નાર,
એને પ્રતાપે હજી થયા આવા શુદ્ધ વિચાર.

પ્રભુના ચરણામૃતરૂપ તીર્થજળ તું તારા પતિને આગ્રહથી છૂપીરીતે પાયા કર; લાગ મળે તો પ્રભુપ્રસાદ પણ તેમને કર. તુલસીદાસને તેમની સ્ત્રીએ જેમ ચેતાવ્યા તેમ તું પતિને યોગ્ય શબ્દોથી ચેતાવ. સુરદાસને એક વેશ્યા સ્ત્રીએ આપી જાગ્રત કર્યો તેમ તું પણ તાર! પતિને અજ્ઞાન- જાગ્રત કર! પણ યાદ રાખ કે તારા પતિનો ત્યાગ કરવા તેં લેશમાત્ર પણ જો વિચાર કર્યો તો તારો સર્વથા વિનાશ તારા અને તારા પતિ માટે હું પણ પ્રભુને પ્રાર્થના કરીશ અને પણ પ્રાર્થના કર્યા કર કેઃ—

'પ્રભુ ખબર' એ રાગ

જગનાથ મ્હારા નાથને સુધારજો રે;
મ્હેં હાથ તેની લાજ રાખજો દયાનિધાન,
નાથ મ્હારાને સુધારજો રે.

તા, હું છું તારો તન.' આમ અહીં પણ પતિએ દૃઢ નિશ્ચય
ો લીધો, છતાં વિશેષમાં આ પતિને તો એ લજ્જા આવી કે,
કે એક સશક્ત પતિ હોવા છતાં સ્ત્રીની કમાણીથી તરવા ઇચ્છું
। કેમ બને? મારે પોતેજ કમાણી કરી સંસારને તરી જવો
ઇએ; મારી સ્ત્રી જો કે મારો પરોક્ષ ગુરુ થઇ છે, તોપણ
ટલાથીજ હવે બસ છે; ખરા ગુરુદેવ તો સ્વામીજીજ છે;
તેમના વચનામૃતની અસર મને નસેનસમાં થઇ છે.' આવો હૃદય-
પલટો મેળવીને જેમ અજામિલ યમદૂત અને વિષ્ણુદૂતની
વાર્તાથી બોધ પામ્યા હતા તેમ બોધ પામી પોતે પશ્ચાત્તાપ
કરવા લાગ્યા કે:—

ઉપેન્દ્રવજ્રા

જગ્યો અજામિલ હરિકૃપાથી, સુણી વદ્યા જે હરિદાસ ખ્યાતિ;
થયાં વળી દર્શન એ પ્રતાપે, વિચાર તો ચિત્ત પ્રપૂર્ણ તાપે.

તુલસીદાસજી સત્ય કહે છે કે:—

એક ઘડી આધી ઘડી, આધી મેંસે આધ;
તુલસી સંગતિ સાધુકી, કટે કોટિ અપરાધ.

અને અહીં પણ એમજ થયું:—

રાગ—'વૈદર્ભી' એ અથવા 'ભેખ રે ઉતારો'

ધિક્ક મને ધિક્કાર છે, ધિક્ક કર્મો અવતારજી;
વિમળકી દેહ સાંપડી, ભ્રષ્ટ કરી તે અપારજી. ધિક્ક૦
સદ્યું ગણ્યું એળે ગયું, લાગી બુદ્ધિને લહાયજી;
ભ્રષ્ટ થઇ દેહ તે હવે, શી રીતે બદલાયજી. ધિક્ક૦
કુળ અંગાર ઉદયો ખરો, પાડ્યા પિતૃને નર્કજી;
ભૂલો પડ્યો અઘ સાગરે, થયો છેકજ ગર્કજી. ધિક્ક૦
અનાચાર ન કયો કર્યો, કયું કીધું ન પાપજી;

શત્રુનું સૈન સમર્થ વેરી વસમો છે,
એને અનુકૂળ અનેક પ્રકાર સમો છે;
તેથી નિજબળથી લડવા હામ ન ચાલી,
પણ અંગદસિંહ ગણાતા વડા સુચાલી.
પ્રભુના પ્યારા છે તેથી એ કદી ફાવે,
જય કદી મેળવે સતીના વળી પ્રભાવે;
તેથી તેમને તમામ સેન દઈ સાથે,
શત્રુના સ્હામા મોકલ્યા નરનાથે.

લાવણી

સતીની સંમતિ લઇ શૂરે (૨)
હરિ હામ પર ચઢયા વિજયની શંકા ત્યાં શું રહે;
ભીડયા આવી થયું ન અસુરે (૨)
લડયા નડયા ને કનડયા પહેલાં તો પૂરા અસુરે.
અંત ફળી સતીની આશિષ (૨)
ચઢી છાતી પર કાપ્યું હાથે સુબા તણું શીશ;
તાજ હતું તેહનું બે મૂલ (૨)
લીધું ઉતારી સુખે થતા વસમો અરિ નિર્મૂળ.
જડેલા હીરા હતા મહીં સો (૨)
તેમાં એક વડો જોઇ માન્યું એજ હરિ હિસ્સો;
જ્યોતિ તેની ઝગમગ દીસે (૨)
ચઢું ધરીશ તે પ્રેમે સ્વીકારશે તે જગદીશે;
એથી એને પોતે રાખી (૨)
આવ્યા નૃપ પાસે ઉલ્લાસે વિજય વાત ભાખી.

દોહો

નૃપે આપ્યું ખુદના સમાન માન,
દીધાં નામીચાં બહુ ઈનામ નામ;

શીત પીને જાણુ બાહુ, નિશાન શાન,
રતનના મોતી કરુણાનિધાન ધ્યાન.

પદ 'ગઝલ'

બાહુ શકત ખ્યાત વાત એ હીરાનજી,
ગઢ નૃપાળ પાસ વાત એ હીરાનજી;
નહિ વિચારી યુક્તિ બાહુ રીતથી કરી,
તથાપિ ધારી ધારણા ન એ રીતે સરી.
તહાં પૂછ્યું પ્રત્યક્ષને ચઢ્યો હરિ ખરે,
નકાર સાફ અંગદે કહ્યોજ આખરે;
ચઢ્યો ઘણોજ ક્રોધ તથાપિ ડરી ગયા,
પ્રત્યક્ષમાં વિરોધ ના થવા કરી ગયા.

પરમાત્મા નિમિત્તે પણ લૌકિક ધનનો સંચય કર્યો કહ્યો
ઉત્પન્ન થયો; મહા ઉપકાર વીસરીને પડ્યો અરિ તેજ સહેજે
પરંતુ તેમનો પ્રતાપ એટલો બધો પ્રખ્યાત નથી.

'સાજન મુખડા' એ રાગ

કપટ નૃપતિએ કીધું રે.
ચપટજ કરવા ખટપટથી, ઝટ મન પર લીધું રે.
અંગદની હતી બ્હેન કુમતિ, ત્હેને લલચાવી યુક્તિવતી;
દઈને વિષભોજન નિજ પ્રતિ, વધ કરવા ચીંધ્યું રે.
જો કામ થાય તો તો ઇનામમાં દેવા ચાહ્યાં ચાર ગામ;
તેથી બદનામ કામ કરવા, તેણે મન દીધું રે.

પદ—'બન ગયો વૈદ'

બ્હેને નિજ ભાઈ, જમવાને તેડ્યા.
રાંધી દીધી ભાત ભાતની, ઝેર ભર્યું તે માંહી;
ભાઈ હરિને ધર્યા વિચારી મે, કદીએ નથી ખાતા કશું ક્યાંહી રે.

આવી દ્રઢતા હોય તેજ પૂર્ણ સત્સંગ અથવા પૂર્ણ ભક્તિ
છે; આવો સત્સંગ હોય તો 'સત્સંગ શું ન કરે ?' તેમને ખાત્રી
હતી કે, આમાં હવે વિષ રહેજ નહિ; અને વિષ રહ્યું હોય તોયે
મારી ભૂલ મારેજ સહેવી જોઇએ, એ નિશ્ચયથી—

પદ-રાગ આશાવરી

થરથરતી બ્હેની ઉભી રુવે છે, ટગરમગર ભાણોયે જુવે છે. ટેક૦
મહાપ્રસાદ આહ્લાદે લેતાં, ભક્તો ખાલીક્ષણ ન ખુવે છે. થ૦
કહ્યું બ્હેનનું કશું ન માન્યું, સ્તંભી ગઈ ન ખસી તસુયે છે. થ૦
માન્યું જીવીશ તો જગત છેજ આ, વૈકુંઠ મળવુંજ સુવે છે. થ૦

પદ-'પ્રિયતમ પ્યારા' ધનાશ્રી

ધન્ય દયાળા ધન્ય કૃપાળા, સાચા સંતતણા રખવાળા;
વિષનું અમૃત થયું અહા રે, પ્રાત કુશળ ભલી ભાતે ભાળ્યા. ધ૦
વધુ વધી કાંતિ વધુ વધી શાન્તિ, વિષે રોગ તનના સૌ ટાળ્યા;
અસર ન કરી ભક્તને ઝેરે, પણ નૃપને લાગી ગઇ જ્વાળા. ધ૦

રાજાને ભય પેસી ગયો કે, 'હવે આ વધુ જીવ્યો તો જરૂર
હુલ્લડ જગાવશે;' પણ તેને ભાન ન આવ્યું કે જેની આગળ
પ્રભુદૃષ્ટિથી વિષ અમૃત બન્યું તેને પોતે કેવી રીતે મારી શકશે ?
ખરેખર, મૂઢ મનુષ્ય અંત સુધી સમજી શકતો નથી. તેનામાં
એવું ધૈર્ય પણ રહેતું નથી કે પ્રભુભક્ત તો ક્ષમાશીલ હોય છે;
જ્યારે ભક્તોને જાણવામાંજ હોય છે કે દુષ્ટો પોતાનો સ્વભાવ
છોડતા નથી, તો 'તજ મન હરિવિમુખનકો સંગ' એમજ
પોતાના મનને ઉપદેશ આપે છે, અને તેજ પ્રમાણે કરવાને—

સમજ્યા પોતે સમય ન ખોતે, જોતે જોતે છોડી ઘર ચાલ્યા. ધ૦
પ્રસંગ ન થયું કોઈ નૃપ કરથી, દીશે લઈ ધાયા ...

આ બહેને પાપ કર્યું છે. વળી પોતે રાજાનો મંત્રી છે, તેઠે માન્યું કે આ અન્નનો સંગ 'પાપ' પણ માટે ગણ્યો, તેથી પ્રભુને પણ તે પાપનું નિવેદન કરાવાયું છે, અને તેમાં પોતેજ નિમિત્ત બનેલ છે, તેથી તેના પાપનું ફળ પોતેજ ભોગવવું જોઇએ, અને તે પણ અને પોતેજ તે વિષમિશ્ર અન્ન ખાઇ જવું જોઇએ અને તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઇએ. વળી આ વિષમિશ્ર અન્ન પ્રભુપ્રસાદ તો થઇ ચૂકેલ છે, એટલે 'अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम्-(પ્રભુનું ચરણોદક) અકાળ મૃત્યુને હરનાર છે અને સર્વ રોગોનો વિનાશ કરનાર છે.' આ અમૃતસ્વરૂપ ચરણોદક પણ તેવું હોય છે તો આ તો સાક્ષાત્ પ્રમાણે જો પાદોદક પણ તેવું હોય છે તો આ તો અન્નનો મહાપ્રસાદ છે, તેથી તેમાં હવે વિષનો સંભવ રહ્યો નથી; વળી મને મારી નાખવાને રાજા તો તૈયારજ થયો છે, તો પછી તો કોઇ પણ પ્રકારે હવે મને મારીજ નાખશે, તો આ સમયે જ ખુલ્લો છે તેને કેમ ન સ્વીકારવો? આ સમયે માર્ગ આ સમયેજ ખુલ્લો છે તેને કેમ ન સ્વીકારવો? પ્રભુસ્મરણ કરતાં કરતાં પ્રભુપૂજા કરીને પ્રભુપ્રસાદ ગતાં જો પ્રાણ જાય તો તેથી ઉત્તમ મૃત્યુસમય કયો છે? સ્થિત રાજાએ પોતાના પર થયેલા શાપને અનુગ્રહ માન્યો હતો. કારણકે તેથી પ્રભુસ્મરણ કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો. ખરેખર, 'સત્સંગ શું ન કરે, આહાર મતિકૃતિ સાત્વિક તો?' એ સત્યજ છે.

રાગ ખમાચ

વધા ભક્ત નમ્ર રહી બ્હેન સાથ, બ્હેન સાથ અહીં થાળ હાં

... ક્યાં નહિ સત્ય મને તે હવે ન ખાઉં મ્હારે હાથ.

અંતે સરાપો, જમી ચૂક્યા મુજ પ્રાણનાથ.

'કણ પણ છોડું જીવન એ મુજ મહાપ્રસાદ

તો તું જાણે, હું તો જમીશ સમાહ્લાદ

તેંજ અપાવ્યો છે જય ભારે, તેંજ અપાવ્યો હીરો પ્યારે,
તેંજ સ્વીકારે ને તે ધારે, થાય તદા ઠંડક મન મ્હારે;
તેથી લેજે લાંબે હાથે, ફેંકું છું આ,
એવું કહીને નાંખ્યો તે દિશા, જગ૦

પદ-રાગ સોરઠ 'જશોદાજી' એ રાગ

જઈને સવારે કહ્યું નૃપને અંગદે હીરો હાથેથી,
સરમાંહે સણકી દીધોરે. જઈને૦
તેવા ધાયા આવ્યા રાયા કાંકરે કાઢી શોધ કીધોરે. જઈને૦
મથી મુઆ તે દિન ને રાતે લાગ્યો નહિ
હાથે હીરો કેમ કીધોરે. જઈને૦
પ્રાડી આખી સ્વારી ફરી પાછી ઝગરો ન રાખી
સંત જાવા દીધોરે. જઈને૦
સત-શ્રીહરિ સંગ, અંગમાં છે ને તે અંગમાં, 'આહાર ૨
તિ સાત્વિક રહે તો સત્સંગ શું ન કરે?'
કહે ગિરિધારીજીકો રક્ષક હમાકો નાથ,
વાંકો વાર વાંકો કરવેકો બલ કાકોહે. જઈને૦

પદ

નમું નમું જય જય જગદીશ. ટેક૦
વાળ ન વાંકો થયો સંતનો, ઉતરી નૃપની રીશ;
ચાલ્યા પુરી તણી સંતે નમાવીને શીશ. નમું૦
સ્વપ્ન શ્રીકંધવધા સ્વજન સંગાથ, હીરો આવ્યો મ્હારે હા
દીપાવ્યું મેં તેથી ગાત આવી જુઓ ખુશી સાથ,
નૃપે થાયે એથી જ્ઞાત. નમું૦
જાગી મનથી નમી ભક્ત એ હરખ્યા અપરંપાર;
વારંવાર સ્તવી આવી પહોંચ્યા જ્યાં છે જગદીશ. નમું૦

[illegible] એ રાગ

[illegible] ભજો [illegible] ફિરૂપોઃ
જાણી ગયો [illegible] વાત, એ ત્યા ફિરૂપો.
[illegible] કરવા નિજ [illegible], એ ત્યા ફિરૂપો.
ગયા એ [illegible] એવું સમજી.
[illegible] સ્વાર કોણ સાથ. એ
જા [illegible] ઘેરી નારાજી હીરો [illegible]
આવ્યો છે લાગ [illegible]. એ
ગયા [illegible] સ્વાર [illegible] ના કરી [illegible].
પરી [illegible] પવિત્ર ગાત. એ

પદ–' લીંબ પરી ' એ રાગ

પરીવળ્યા પરી વળ્યા પરીવળ્યારે, ભજાશ્રીને સવા
વધા હવે શીદ નાસે છે અંગદ, વીંટી વળી છે ચારે
મારીને લઈએ તે પાદેલ છે દે, હાથ કરી નહિ મર
શીશ ઉરાડવા છે નૃપશાસન, મારે સ્વીકારી જા અમા

પદ–' રાગ પરજ '

અંગદસિંહ ગયા ઠેરી, ચારે દિશાથી નૃપની
સ્વારો ફરી વળ્યા ઘેરી, અંગદસિંહ ગયો
એક જ ગમ સર બીજી બધી ગમ, સ્વારો ફરી રહ
નાસી જવા ન મારગ એકે, મૃત્યુ થવા નથી
મનની મનમાં રહી જાશે શું, ફાવી જશે આખ
એવું જાણી આરત આણી, વધા સ્તુતિ પ્રિય પ

પદ–' હરિ બિમાર ' એ રાગ સોરઠ

જગદીશા પુરુષોત્તમા !
હરકત પર મ્હેં હરકત, વેઠી રાખ્યો હીરો
હારે ચારૂ મ્હારે ના

अन्नाद् भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः।
यज्ञाद् भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः॥
एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति॥

'પૂર્વે' યજ્ઞોની સાથે પ્રજાઓને સરજીને પ્રજાપતિ બ્રહ્મદેવે કહ્યું કે, આ યજ્ઞ કરવાથી તમે વૃદ્ધિ પામશો; અને તે યજ્ઞ પણ તમારી ઇષ્ટકામનાઓને પૂર્ણ કરશે. પ્રાણીઓ અન્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ન મેઘથી નીપજે છે, મેઘ યજ્ઞો કરવાથી થાય છે અને યજ્ઞ કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે. હે અર્જુન! આવું આ સૃષ્ટિ-ચક્ર મેં પ્રવર્તાવેલું છે, તેને જે મનુષ્ય અનુસરતો નથી અને કેવળ ઇન્દ્રિયોમાંજ રચ્યા કરે છે તેનું જીવન પાપી છે અને તે નકામો જીવે છે.' વળી આ મનુષ્યદેહદ્વારાજ આવી તક મળી શકે છે, જેથી આ માનવશરીર એવું તો ઉત્તમ ગણાય છે કે જે માટે દેવોની પણ ચાહના છે. તે મહાકિંમતી નરદેહ જો આપણને મળ્યો છે, તો તેનો આ ઉદ્દેશ જરૂર સમજવો જોઇએ કેઃ—

૫૬

સેવા લેવા સારૂં જીવડા, હરિએ તન દીધું છે,
ધરા ખૂંદિન ત્હારૂં, જીવડા હરિએ તન દીધું છે.
પોષણ રક્ષણ નિત્ય માગશે, તે તો પાછું દેવું;
તે માટે તારે પણ એથી, કામ બરાબર લેવું.
શરીર સારૂં કર એવું, જેથી શરીર ચાલે,
સૂરજના ચક્રમાંય નાહકો, ખણીથી વધુ મ્હાલે.
(તેમાં પણ)
જે ધન ને પોતાનું માની, જગતનું કાર્ય કરે છે;
તે સઘળાં અભિલાષ પૂરાં, ઈશ્વર યાદ કરે છે.

પદ ... [illegible]

ધીરો ધીરો શ્રીહરિને અંગ, અંગારામાં રે;
[illegible] જાગો [illegible], [illegible] માંડે રે.
[illegible] આનંદ [illegible], [illegible] રે;
મહી આનંદ કરી [illegible], [illegible] થાશે રે.

સાખી

અંગદ પર પાંડીત પડયા, ધ્યાનાધીન નિજ [illegible]
ભક્ત ભયા શ્રીકૃષ્ણના, ઉભયે પ્રીતિ [illegible]

પદ ' મારા મન ' એ રાગ

નૃપ સુધરી ગયા અંગદ સંગે, અંગદ સંગે પરસ્યા તે પ્રભુ

' સત્સંગ શું ન કરે, આહાર મતિ કૃતિ સાત્વિક રહે
વિષયી તથા મદ્યપાન કરનારની વૃત્તિ નારીપ્રતાપે સુધ
તેની કૃતિ જોઇ રાજાની વૃત્તિ સુધરી.

અંગદે ઘેરજ મહાપ્રસાદ પામી વૃત્તિ પૂરી સુધ
રાજાએ તો વળી શ્રીજગદીશની પ્રસાદી પણ પ્રીતિથી લે
પછી ' સત્સંગ શું ન કરે ? '

બેઉ બન્યા પ્રભુના પ્રિય સરખા, રંગાયા સરખા હરિરં
લાવ્યા નૃપ અંગદને નિજપુર, મંદર ભવ્ય બનાવ્યું ઉમં
સેવ્યા ઉમ્મરભર શ્રીવરને, દેશ કર્યો વૈષ્ણવ ઉછરં
અંત અનંતપતિપદ પામ્યા, અમને એ દેજો શ્રીર

એકના પ્રતાપે અનેકને 'સત્સંગ શું ન કરે ?'

अन्नाद् भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद् भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥
एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥

'પૂર્વે યજ્ઞોની સાથે પ્રજાઓને સરજીને પ્રજાપતિ બ્રહ્મદેવે કહ્યું કે, આ યજ્ઞ કરવાથી તમે વૃદ્ધિ પામશો; અને તે યજ્ઞ પણ તમારી ઇષ્ટકામનાઓને પૂર્ણ કરશે. પ્રાણીઓ અન્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ન મેઘથી નીપજે છે, મેઘ યજ્ઞો કરવાથી થાય છે અને યજ્ઞ કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે. હે અર્જુન ! આવું આ સૃષ્ટિ-ચક્ર મેં પ્રવર્તાવેલું છે, તેને જે મનુષ્ય અનુસરતો નથી અને કેવળ ઇન્દ્રિયોમાંજ રમ્યા કરે છે તેનું જીવન પાપી છે અને તે નકામો જીવે છે.' વળી આ મનુષ્યદેહદ્વારાજ આવી તક મળી શકે છે જેથી આ માનવશરીર એવું તો ઉત્તમ ગણાય છે કે જે મારે દેવોની પણ ચાહના છે. તે મહાકિંમતી નરદેહ જો આપણને મળ્યો છે, તો તેનો આ ઉદ્દેશ જરૂર સમજવો જોઇએ કેઃ—

પદ

સેવા લેવા સારૂં જીવડા, હરિએ તન દીધું છે,
થવા ખરૂં હિત ત્હારૂં, જીવડા હરિએ તન દીધું છે.
પોષણ રક્ષણ નિત્ય માગશે, તે તો પડશે દેવું;
તે માટે તારે પણ એથી, કામ બરાબર લેવું.
શરીર સારૂં કર એટલું, જેથી શરીર ચાલે,
મૂરખના ઘરમાંજ નોકરો, ધણીથી વધુ મ્હાલે.
(તેમાં પણ)
જે જન તે પોતાનું માની, જગતનાં કાર્ય કરે છે;
ને સઘળાં અધિકારક થઇ, દુઃખ દેવાદ કરે છે.

એજ કર્મ પ્રભુ સેવારૂપે, જે જન ફરી કરે છે;
તે સઘળાં અઘબંધન તોડી, પ્રભુનાં પ્રિય કરે છે.
શરીર તો ખુદના સુખ સારૂ, તને ખેંચી જાય છે;
એને વશ નહિ થાય દૃઢ રહી, તો અર્થ સધાય છે.

તે સાધવા માટે એ પ્રભુનેજ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ
'હરિ ! સ્વધર્મમાંજ છોડાવજો તન.' આ સ્વધર્મ તે શા
સ્વકર્મરૂપજ છે અને તેથીજ પોતાના વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે
સ્વકર્મ કરે તો તે સ્વધર્મ કર્યો ગણાય છે; અને તેજ
શ્રેયસ્કર છે, એમ ખુદ ભગવાન ગીતામાં કહે છેઃ—

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥

'ગુણની દૃષ્ટિએ કંઈક ઓછા ગુણવાળો હોય તો પણ
તેજ સારી રીતે પાળેલા પરધર્મ કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ છે;
નહિ પણ સ્વધર્મ કરવા જતાં મરણ થાય તો પણ ઘ
છે, પણ પરધર્મ તો ભયાવહ છે.' માટેજ એ માગવું
કે 'હરિ ! સ્વધર્મમાં છોડાવજો તન.' તે સ્વધર્મ કે
જો જિજ્ઞાસા થાય તો જુઓ ગીતાનાજ શ્લોકોઃ—

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ॥

ગુણ-કર્મના વિભાગ પ્રમાણે ચાર વર્ણોને મેં
અને હે પરંતપ ! બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો તથા શ
પણ તેઓના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલાં દર્શાવ્યાં છે.

शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ।

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥
कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥

'શમ (આંતર ઇન્દ્રિયનિગ્રહ), દમ (બાહ્ય ઇન્દ્રિયનિગ્રહ), તપ, પવિત્રતા, ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આસ્તિકય-પણું–આ બ્રાહ્મણોનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે; શૌર્ય, તેજ, ધૈર્ય, ચતુરાઇ, યુદ્ધમાં અપલાયન, દાન અને સ્વામિત્વ–એ ક્ષત્રિયોનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે; ખેતી કરવી, ગાયો પાળવી–રાખવી, તથા વેપાર કરવો તે વૈશ્યોનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે; અને ત્રણે વર્ણોની સેવારૂપ કર્મ તે શૂદ્રનું સ્વભાવજન્ય કર્મ છે.' આ સ્વભાવજન્ય સ્વકર્મ તેજ સ્વકર્મ તેજ સ્વધર્મ છે અને—

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

'પોતપોતાનાં કર્મરૂપ તે સ્વધર્મમાં જે મનુષ્ય બરાબર આસક્ત રહે છે—તેનું યથાસ્થિત પાલન કરે છે તે ઉત્તમ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.' કારણકે—

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ॥

'જનક વગેરે બ્રહ્મનિષ્ઠ રાજાઓ પણ તે સ્વકર્મરૂપ સ્વધર્મા-ચરણ કરીનેજ સિદ્ધિ પામ્યા છે–મુક્ત થયા છે.' એક વેળા શ્રી-નારદજી દ્વારિકા ગયા. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પટ્ટરાણી પાસે હતા ને સભામાં પણ બેઠા હતા. તેમને કહ્યું કે શહેર જોઇ આવ્યો. પછી હાથમાં તેલભર્યો કટોરો આપીને ભગવાને તેમને પૂછ્યું કે કહો, શહેર કેવું છે ? તેમજ ઉપર શિલા બાંધીને નીચે ભોજન જમાડ્યા, ને પૂછ્યું કે સ્વાદ કેવો છે ? તેમ સર્વના સંબંધે સમ-

શું ?] ' ભય જરીએ ન રહે મારે મન, '
' હરિ સ્વધર્મમાં છાંડાવજો તન. '

ને આ વાત સર્વમાં સુવિદિત છે કેઃ—
રાક્યું ન રહેશે ધાર્યું ન દેશે, આપણે દૃઢ કરવું.
કારણકે એક કવિ કહે છેઃ—
ભલાયે મોતહીકે નામસે કયોં દમ નીકલતા હૈ,
મુસાફિર સેંકડો જાતે હૈ, રસ્તા ખૂબ ચલતા હૈ.
માટે એ સર્વભક્ષક મૃત્યુથી ડરવાની માથાફોડ કરવી તે કેવળ
જ છે. આપણે તો શું હિસાબમાં છીએ; પણ—

કવિત્ત

રાવણને માગ્યો વરદાન નહિ મરંવે કો,
મરનો હિ ભયો અંત ભલુકથી નર તેં;
હિરણ્યકશિપુને ભી માગ્યો વર યુક્તિ કરી,
મરવો હિ ભયો મૃત્યુનીકસા પાપર તે.
વૈદ મર ગયે યોગી અમર ભી મર ગયે,
મૃત્યુ તે ન બચ્યો કોટી કોઇ ભી હુન્નર તે;
દેવ ભી મરેંગે અમદેવ ભી મરેંગે,
અજ શિવ ના રહેંગે, અતુ કહાવાં કયાં નરતે.

पृथ्वी यत्र भवेद्दग्धा मेरुश्चापि विशीर्यते ।
शुष्येच्च सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ॥

' જ્યાં પૃથ્વી બળીને ભસ્મ થવાની, મેરુ પર્વત પણ વિ
શીર્ણ જવાનો અને સમુદ્રનું પાણી પણ સુકાય જવાનું તે કાળ
માટે આપણા શરીરની તો શી વાત ? ' એટલે ક્ષણભંગુર
શરીરને કોઇ રીતે પણ મૃત્યુથી બચાવી શકાતું નથી અને ' ક

ના-સુખ-દુઃખને આપનારા છે; તેઓ આવે છે ને જાય છે; અને અનિત્ય છે; તેઓને તું સહન કર.’ કારણકે:—

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

‘હે પુરુષશ્રેષ્ઠ! સુખ-દુઃખને સમાન ગણનારા જે ધીર મહાપુરુષને આ (ઇન્દ્રિયોના વિષય સંબંધો) વ્યથા ઉપજાવતા નથી તે પુરુષ, મોક્ષ માટે સમર્થ થઇ શકે છે.’ તે કોની પેઠે? સુરથ-સુધન્વાની પેઠે; માટે માગો કેઃ—

‘હરિ! સ્વધર્માંજ છોડાવજે તન.’

શ્રી સુરથ-સુધન્વા-આખ્યાન

મરાઠી સાખી

શ્રીકૃષ્ણભક્ત યુધિષ્ઠિરરાયે, અશ્વમેધ કરવાને;
આરંભ પૂર્ણ ઉમંગ સાથે, શુભ અંગ હર્ષી રવાને,
સંગ જવાને હાં........મોકલ્યા ઘણા જવાને.
મોટા પાર્થ પ્રદ્યુમ્ન પાળવી, પવારમાં છે પૂરા;
સુંદર સેના સાથે મોકલ્યા, એક સવાઈ શૂરા,
એનાં અડુરા હાં........અરિ મૂકે ન અધૂરા.
ફેરા-વિફેરા વિશ્વરનો વાટ, વન-ઉપવનમાં ફરતો;
રાજાને સંદેશો સ્નેહીને સાથે સંચરતો,
ભૂમિ ભરતો હાં........ધર્મ ધરે ધમ કરતો.
એમ ફરી ફરી ચંપકપુર, હંસધ્વજ નૃપની;
આવ્યો તેના પાદરમાં દડ. ફરે ... ;
ફરે ... હાં........ ...

પ-સુખ-દુઃખને આપનારા છે; તેઓ આવે છે ને જાય છે;
ને અનિત્ય છે; તેઓને તું સહન કર.' કારણકેઃ—

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

'હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! સુખ-દુઃખને સમાન ગણનારા જે ધીર મહાપુરુષને આ (ઇન્દ્રિયોના વિષય સંબંધો) વ્યથા ઉપજાવતા નથી તે પુરુષ, મોક્ષ માટે સમર્થ થઇ શકે છે.' તે કોની પેઠે ? સુરથ-સુધન્વાની પેઠે; માટે માગો કેઃ—

'હરિ ! સ્વધર્મમાંજ છોડાવજે તન.'

શ્રી સુરથ-સુધન્વા-આખ્યાન

મરાઠી સાખી

શ્રીકૃષ્ણભક્ત યુધિષ્ઠિરરાયે, અશ્વમેધ કરવાને;
તુરંગ પૂજી ઉમંગ સાથે, સુઅંગ, કર્યો રવાને,
સંગ જવાને હાં.........સોંડયા ઘણા જવાને.
મોટ પાર્થ પ્રદ્યુમ્ન પાટવી, પરાક્રમી છે પૂરા;
સુંદર સેના સાથે સોંડયા, શ્રેષ્ઠ સહાયી શૂરા,
જોતાં મધુરા હાં.........અરિ મૂકે ન અધુરા.
દેશ-વિદેશ વિચરતો વાજી, વન-ઉપવનમાં ફરતો;
શત્રુને સંહરતો સ્નેહીને સાથે સંઘરતો,
ભૂમિ ભરતો હાં.........જઈ જગે જગ કરતો.
ચંપકપુરી પુરી વૈભવમય, હંસધ્વજ નૃપવાળી;
આવ્યો તેના પાધરમાં હય, કરે સંગી રખવાળી,
દૂતે ભાળી હાં.........ખબર રાયને આલી.

દુહો

મિત્ર-મંત્રી ભેળા કર્યા, ભલા ભૂપે નિજ ધામ;
અશ્વ બાંધવા ઉર ચહ્યું, ધવા કુંદ ઘુમ ધામ.

પદ—'મ્હાં મલકાતી' એ રાગ

હંસધ્વજ કહે ભલું થયું. હરિજનનો હય અહીં આવે!
અર્જુન ને પ્રદ્યુમ્ન સંગ છે, એ પ્રસંગ પણ ભાવે!
હય બાંધ્યાથી હરિજન લડશે, તેને અત્યંત ચાહે!
ત્યારે તેની વ્હારે વ્હાલા. ચાંપ રાખીને ચાહી
ઘર બેઠે ગોવિંદ નીરખશું, જો લાગ્યું જય ગાશી!
મનમાની મુક્તિ મગાવશું, દિવ્ય દર્શનસુખ ચાખી!
કોઇ અભાગી રહે ન એથી, એ તો આપદ કરશે!
હરિજનને રીઝવીએ શું રે, પાછો પગ નવ ભરશે!

દીંડી

ભક્ત ભૂપનજી ભક્ત સખા વ્હાલા,
અર્જુન છે સરખા શ્રી સખા વ્હાલાં;
ચમા એમાં હય બાંધ્યો ભૂપાલ,
[illegible] કરીએ કે પધારે કૃપાલ.

દુહો

સન્મતિ નામનો નકી. સંમતિ મળતા સાર
[illegible] કારનું. નથ [illegible] સાર.

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

શિક્ષા ખપશે સાચેજ નહિ ચઢનારા.
પુર બહાર તેલની કઢાઈ તુર્ત ચઢાવી,
તે સાથે હુકમે દીધા બહાર પડાવી;
સંગે ન ચઢે તેને દેવા ગગડાવી,
શિર મરે મફત કોઈ શિર પર ગાળ ચઢાવી.
પણ એક નિયમ તે માંહિ જણાવ્યો પાછો,
હોય એક પત્નીવ્રત ભક્ત હરિનો સાચો;
તે ચઢે રણે અન્યે નહિ લઢવા ધાવું,
સત્પુરુષ થયા ખુશ સુણતાં શાસન આવું.
હય હાથી રથી પય સઘળા ઢંકાયા,
શૂરા સોંડયા શૃંગારી સઘળી કાયા;
ઊર્ધ્વ પુંડ્ર કીધાં ભવ્ય ભભકતે ભાલે,
ધારી બહુ તુલસી અને કમળની માળે.
દઈ દાન ધરીને ધ્યાન ગુરુ શ્રીવરનું,
નીકળ્યા નથી નાખુશ થતું કોઈ ઘરનું;
શુભ કવચ આયુધો ભાત ભાતનાં હાથે,
આનંદિત થયા તૈયાર ભૂપતિ સાથે.

ગીતિ

શંખિસેન શસિકેતુ, સુબળ સુધન્વા અને સુરથ સાથે,
થયા પુત્ર સજ્જ પાંચે, સબળ સુધન્વો અને સુરથ સાથે.

હરિગીત

એમાં સુધન્વા સજ્જ થઈ, નિજ માતની પાસે ગયો,
રણમાં જવા સ્વવિચાર, નિજ માતને ઉલ્લાસે કહ્યો;
માતુએ આશીર્વાદ સુત વત્સાદ, શુભ આશ કહ્યો,
વળી આશ કરી સ્વવિચાર બોધ વચનોથી ખુલાસો કર્યો.

ગઝલ ભૈરવી

કરી સ્નાન ને દાન આપી વળી, ધરી શસ્ત્ર બેઠો રથે મહાબળી;
કહ્યું કે ગયું સૈન્ય તો ક્યારથી, થયું છે મ્હોડું શોચતા ગહારથી.
પિતાએ તહાં સૈનિકોને લઈ, તપાસ્યું ચઢયા છે બધા કે નહિ;
ન દીઠો સુધન્વાજ તેની માંહી, ચઢયો ક્રોધ કે શુદ્ધ બુદ્ધિ ગઈ.
જુઓ શું સિપાઇ કુમાર નથી, હવે એની પરવાજ મારે નથી;
ધમો ઝાલી લાવો ન ડરશો જરી, સિફારસ કોઇએ ન કરશો જરી.

હરિગીત

દોડયા દૂતો મળ્યા સામા સુધન્વા મારગ મહિં,
જઈ નમ્યા પિતુને પણ જુએ શું ક્રોધ છે રગરગ મહિં.
કહે તાત તું નથી પુત્ર મ્હારો, મુખ ન દેખાડીશ ફરી;
સુણી સમર તું ઘરમાં ભરાયો, નામ શું કાઢીશ ફરી.

ગીતિ

પુત્ર વધો રણવાસે, વિદાઇ લેતાં વીત્યો વધુ કાળ;
હુલો સુણી ખુલાસો, ચઢયો ભૂપને અતિ વધુ કાળ.

રેખતો

કહ્યું દોઇનું નહિ માની, અતિ સુતને એ અપમાની;
લહ્યું ઉરમાં છે કપુત એ, વદી ન શકયો વધુ સુત એ.
હતા મંત્રી પુરી પાસે, કહ્યું તે કરે પુરી તપાસે;
સજાને યોગ્ય જો ઠરશે, માગ્યું છે મૃત્યુ તે મરશે.
લિખિત ને શંખની સ્હામે, ઉભો જઇ પુત્ર તો હામે;
તપાસ ન થઈ ત્યાં ઝાઝી, વધો ન વધુ કુંવર લાજી.
કહ્યું કે કડાકમાં નાખો, શરૂનો વાંક શે સાંખો;
અસર બીજા ઉપર કરશે, જઈ રાજા નહિ ડરશે.
કહાવ્યું ભૂપને એવું, સહ્યું ચિત્તમાં થવા તેવું;

સુતજ પિતુનું વચન તોડે, કર્યું પણ ભૂપ સૌ તોડે
પછી તો ક્યાં રહે નીતિ, પછી કોને રહે [illegible]
પિતા કહે છે હુકમ મ્હારો, મુખે સુતને તમે મારો
વધા મંત્રી તહા સુતને, થશે શિક્ષા હું કહું તે
જન્મી ક્ષત્રિય નૃપાલશૂકે, કરી રણ હાથે ઘર રહે
પિતાની શાસના તોડી. તને શકીએ નહિ [illegible]
પકડ્યું તેમની કાઢી. નહિ જીવતા કરી [illegible]

વસંતતિલકા

ન્હીંનો સહાર્ડ થકી એજ કર્યું તપાસે,
ચાલ્યા લઈ ઉઠત મંત્રી કહાર્ડ પાસે.
ચાલ્યાં જનો દુઃખી થતાં બહુ તેની વાંસે.
શું કષ્ટ થાય સતીને સુતને નિવાસે.

પદ–મા.ડાવરી

ગાત [illegible] વૃદ્ધિ સામરે છે, કોણ કરે અન્યાય મૂકે [illegible]
[illegible] દેવસ્થાપન, નારીજ આશા દૃઢ કરજે [illegible]
[illegible] મનનું, એજ વિચાર દિલે દુઃખ [illegible]
પણ તે ન ટ નમનો નાથી. તો કરવું હરીને [illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

ાકી ઉંચા ત્યાં તેણે પણ, કોણ કરી શકે વ્હાર. હે રામ૦
ખ લિખિત દૂતથી વધા, જોઈ કઢાઇ થઈ તૈયાર;
ી પડકો કઢાઇમાંહે, કર્યું ભોગવે કુમાર. હે રામ૦
ા આપ કોઇ મને ન અડશો, છઉં જાતે તૈયાર;
હરિ! હર્ષી હોઉં જો રણથી, તો નવ કરશો વ્હાર. હે રામ૦
ાયુધ ભૂષણ ધરેલ કુંવરે, કમર કસી વિણવાર;
ી જય હરિ માર્યો ભુસકો, જાણે ગંગા મોઝાર. હે રામ૦
ચંડ તેલ ઉકળતું ખદબદ, શીત થયું તે ઠાર;
ાનારા તવ વિસ્મય પામ્યા, છે સુખી રાજકુમાર. હે રામ૦

શાર્દૂલ

ાણ્યા શંખ લિખિત તેલ તપતાં, વીત્યો બહુ કાળ છે;
ાધી સ્થિર થયું દીસે શું અથવા, જાદુ કર્યું હાલ છે;
ાપી આંચ વિશેષ તેમ સ્થિર તે, થાતું જતું જોઈને;
ાખ્યું અંદર નાળિયેર કળવા, મૂઢે મતિ ખોઈને.

માલિની

તડ તડ તડ તૂટ્યું ને પડ્યું તેજ વેળા,
ઝટ પર કરકા બે ઉછળ્યા તેજ ભેળા.
શિર પર જઈ લાગ્યા શંખને ભ્રાતને કે,
દૂર દૂર બેઉ ફાટ્યા હા બચ્યા ત્યાં ન એકે.

ઝીંઝોટી

આ દૃષ્ટાંત જોનારે દૂત ઝટ ધાયા નૃપતિ પાસે રે,
ધીની વાત કહી કે આવ્યા રાજા ત્યાં ઉલ્લાસે રે.
બહાર નીસર્યો શુદ્ધિ સુધન્વા જય જય જન ભાખે રે,
કે કેટલા બારે ભાવે ભરીને આંશુ આંખે રે.
નોધી કર ક્ષમા મને તું માહાત્મ્ય તારું ભારે રે,
ાદા સુધન્વા તું નવ જાણ્યું જે કીધું [illegible]

હળી મળી પ્રેમમાં પીગળી વળી આવ્યા નિજ સ્થાને,
બ્હાર કરી ધર્મની દેવી, કરુણાથી ભગવાને રે.

સાખી

ફેરી ફેરી સૈનિકમાં વરથી, નૃપ આજ્ઞાની બાકી
હરિ હરિ મુખ થકી ઉચરી, લડવું એ સંભારી
પડી ખબર પાંડવ દળને તે, ચડ્યું ઘુરત જયકારી
બેઉ દળ સાગર સમ ખળભળતાં, દીસે ભવ્ય ભયકારી
વધા તહા પ્રદ્યુમ્ન પાર્થ કાકા, આ તો પ્રભુ[illegible]
હરિ હરિ કહી લડવા ઉપડે, એથી થાઉં ઉદ્ધ[illegible]
ઊર્ધ્વ પૂંછને માળાધારીના, કેમ થાયે વિનાશ[illegible]
એથી કોપ ઉલસ્યા આપણા પર, અંતે અવિશ્વ[illegible]
પાર્થ કહે ક્ષત્રિયના ધર્મને, વિસરી જ ન કું[illegible]
એ આપણને, આપણ એને, મુખે મારીએ [illegible]
લડે પડથી લાભ બેઉને, અહીં ને ત્યાં નિ[illegible]
મારે મં ડં કે પ્રચંડ શત્રુને, બીજું ના વિ[illegible]
અંતરંગે મળી સામી કામી, બાંધી વિજ[illegible]
લડે નહે છે, પડે નહે છે, ક્યાં ન કોઈ ([illegible]
બ્હાલી કાયાની રમતાળી, નવ કરતા કોઈ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]

અર્જુને સ્વરથ થયા તે ઠામ, જાણ્યું કે નથી રહેલ આ કામ;
વીર કરશે સાચું સંગ્રામ, લદે છે ધારીને ખરી હામ.

સાખી

નામ કામ આ ઠામ એ, કરશે શું સુદામ;
ભામ હામ સંગ્રામ મુકાવે, એવો છે બળધામ.
ઠેરી નવ શક્યા એ થકી અન્ય, ઘેરી નવ શક્યા એ થકી અન્ય;
વેરી નવ શક્યા એનું મહા સૈન્ય, કર્યો પિતૃ તે સાચો સુખ દેણ.
એક બીજા પર કરતા ચોટ, એક બીજા પર દેતા કોટ;
સૈનિકો થાય કંઈ લોટપોટ, પડે પાર્થનાજ પક્ષે ખોટ.

સાખી

એમ જોઇ ચલવી શરો, ખરો બતાવ્યો હાથ;
પછ઼ઢુંજરો નકામ નીવડયા, ભારતના ભલી ભાત.
સુધન્વા લાગ્યો વસમો વીર, મુંઝાયા ઉરે ધનંજય ધીર;
સહજનું આ જણાય નહિ કામ, વિસારે મુખે નહિ હરિનામ.
સુધન્વા વધા ભાઇ ઝટ માન, માન તજી સમરે સમર શ્રીમાન;
વિજયનો તોજ થશે આ સ્થાન, એ વિના નહિ જિતોજ નિદાન.

સાખી

અમે દેહથી છૂટશું, જશું પરમપદ માંહ્ય;
તમે જઈ હરી જશો સ્વભુવને માનો મારૂં રાય.
ન સમજે જિતો નિજ બળ વડે, પ્રભુ વિણ રથી ઘણા રડવડે;
સારથિ બીજ પાર્થ છે નામ, સારથિ વિણ નહિ સુધરે કામ.
પારખું પ્રકટ હુઓ આ ઠાર, કાઢું હું મૂળ સહિત અહંકાર;
એમ કહી ખ્યાં ચલવી શરધાર, કર્યો અર્જુનને તારમતાર.

સાખી

પાર્થે અસ્ત્ર ચલાવતાં, ચાલ્યાં સામાં અસ્ત્ર;

હરિગીત

ડ્યું પ્રથમ શર પાર્થનું, છેદ્યું વચ્ચે તે પથ વિષે;
યું બીજું શર તે ઉડાવ્યું, પેસી ન શક્યું રથ વિષે.
ત્રીજું શર પણ ઉડ્યું, અર્ધું શિરે પેસી ગયું;
દેહ નીકળ્યું તેજ, પ્રભુમાં ઝળહળ પ્રવેશી ગયું.

દુહો

પડ્યો સુધન્વા વીર કે વર્ત્યો હાહાકાર;
સુણી સુરથ કરતો કુરથ, ધર્યો તુરત ભયકાર.

સાખી

ામા આવ્યા શ્રીપ્રદ્યુમ્ન, તવ વદ્યો વીર દુઃખધારી;
રીત્ તમથી તો રહી જાશે, એક આશ ઉર મ્હારી.
ભુ પધાર્યા પાર્થ પાસ, પહેલા પ્રેમે તે ભાળું;
તા કૃતાર્થ થઈ મરણ માટ, હું રણ હરખે સંભાળું.
એમ પેખી પ્રદ્યુમ્ન, પ્રભુની પાસ જવા દીધા કે;
યુદ્ધ કરવા દોડ્યા સુરપતિ, કર લગામ રથ હાંકે.
દરખી પ્રભુ નીરખીને હરખી, નાખી બાણ પદમાં કે;
ઘા હરિ અર્જુનથી સાવધ, થાઓ મદ નહિ રાખે.

શાર્દૂલ

કાર્ય સમાન વ્યાધ હરિને, આર્દ્ર લક્ષ્યો સુરથી;
ાર્ય સમાન આદી અતિને, ચૂંકે પડ્યો એ રથી.
ગૂંથી પ્રયાગ મન્ય મૂકીને, રાખ્યું શિરે માત્રમાં;
મન ધરા ન ધારી મના. સંચાર નિમાલિમાં

ગીત

[illegible]
[illegible]

પદ—'છે પ્રેમ અંધ' એ રાગ અથવા વણઝારો

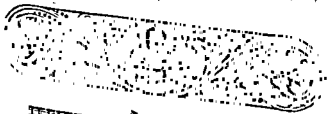
પ્રિય ભક્ત આવતો ભાળી, ઉતર્યા રથથી વનમાળી;
પદ પડતાં લીધો ઝાલી, ભેટ્યા ભુજથી ધીરજ આણી.
નૃપ પહેલ વધા હરિ પ્રીતે, નવ શોક ધરીશ કંઈ ચિં...
સુત મુવા સ્વઇચ્છાથી છે, તે થયા ધન્ય પરમાર્થે;
ગદ ગદ સ્વર રાજા કહે છે, હરિ મળે કષ્ટ ક્યાં રહે છે;
જેને અજ શિવ ઝંખે છે, તે શું ભુજ ભીડી મળે...
આ તો સ્વપ્નું કે સાચું, શું મળશે આ ગુણ પાછું;
ફરી ફરી નમીને યાચ્યું, તે એજ હાલ ગુણ જો...
હરિએ સ્વભક્તને વખાણી, બેસાડ્યા ગાડીમાં...
પ્રભુજન રથે બેસાડ્યા, ભૂપ ઉર ઉભરા ...
પધરાવ્યા પુરમાં ઠાઠે, જન જોવે વાટે ...
પૂજ્યા ભુવને નિજ હાથે, સૌને સ્નેહથી જમા...

શાર્દૂલ

આપી ભેટ અનેક જોડી કરને, માગ્યું મુખે એ ...
રહ્યું ત્યાં લગી માત્ર આપજનનો, સત્સંગ રહે ...
કેટલીન દિન પાંચ રાખી ઉરમાં, જતા દીધા ...
એમ અંતે ખૂબ માંગ્યા ગુણસહ, પાછા બધાં ...

દુહો

[illegible]

मामा-भाणेज-आख्यान

[श्रीहरिसेवा-विषय]

પૂર્વરંગ

પદ–'સરસ્વતી માતા પ્યારી' એ રાગ

જીવનથી જગજીવનનું સેવન અધિક,
ગણો અવર શ્રીવર વિણનું સર્વધિક જીવનથી.
એવું કરો હરિ! મન મારૂં, ભય લાલચો હરી મનમારૂં;
તમ સારૂ અન્ય સર્વ વિસારૂં, થાય જેથી સારૂં મારૂં એ
અનવધિક. જીવન

ભાઇઓ! તમે પ્રભુભજન તો કરતા હશો, પણ અમારી
એક વાત ધ્યાનમાં લેશો? એથી તમને ઘણોજ લાભ થ
કહેવાનું એ છે કે:—

પદ

ધાર્યું કરૂં ભાઈ રે, ભજન સુણ્યાનું.
ઠરાજોની નાત જમાડી, જમનાં મગ્ન મલકાઇ;
ઠાકર ઘેર ધરી થીવરને, હરિજનમાં ન પ્રસાદી વહેંચાઇ રે.
ધી માગ ઝરૂખા બાંધ્યા, મૂકી જવાને આંહી;
હરિમંદિરની એક ઓરડી, હજી નહિ કેમ તારાથી બંધાઇ રે.

સ્ત્રી-પુત્રાદિક કાજ કરાવ્યાં, ભૂષણ વસ્ત્ર-તણાંઈં;
વાધાની પણ સેવા હરિની, હજી ક્યાંહી કીધી નજણાઈરે.॥
વિવાહ-અધરણીના ઉત્સવમાં, ધન વાપર્યું ધરાઈં
નાના પણ પ્રભુના ઉત્સવમાં, પ્રેમ પાઈએ નથી વપરાઈરે.॥
જગકારજમાં કર્મો બાંધે, ખુવે કરેલ કમાઈં
અનુસમજી હજી એ અવસર છે, કરશ્રીવરસેવનચિતચાહી રે.॥

શ્રીહરિનું એ સેવન કેવી રીતે કરવું જોઈએ? તેજ કહેવાયું:—

જીવનથી જગજીવનનું સેવન અધિકાં
ગણો અવર શ્રાવરવિજનું સર્વ ધિક.

કવિ કેશવદાસ કહે છે:—

છપ્પય

ધિક માગન ગુનઓનકી, ગુનગુ ધિક સુનત ન રી[illegible]
રીઝ ધિક બીન માન, માન ધિક રહત ન [illegible]
રહેવા ધિક બીન સાંચ, સાંચ ધિક ધર્મ ન [illegible]
ધર્મ સુધિક બીન દયા, દયા ધિક અરિ કહુ [illegible]
અરિ ધિક બિન નમાહટી, [illegible] ધિક જહાંન [illegible]
[illegible] ધિક કેશવ જ્ઞાન બિન, જ્ઞાન સુધિક [illegible]

[illegible] કહેવાયું છે કે —

[illegible] શ્રાવરવિજનું સર્વ ધિક
[illegible] જગજીવનનું સેવન અધિક.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

આ વસ્તુ દૃઢ સમજાઈ ગયા પછી—

દિલકે આયને કો સાફ કર દેખ જરા,
ઉસકી સુરત તુઝે આવેગી, નજર આપસે આપ.

પણ તે ક્યારે ?

તુ જો તુકસે હસ્તી મીટાયા તો દેખી,
જો પરદાયા બીચમેં ઉડાયા તો દેખી;
યે સબ તેરેહી હુસ્નકા પરતાપ હૈ,
ન દેખા તુજે તેરા અહયાતો દેખી.

તે પછી કેવા રહેવું ?

ન દુનીયાંકી ગર્જ હૈ કુછ, ન ઉપરકી તમન્ના હૈ;
ગીરો હે આશ કાં સબસે, રખતે હે જૂઠા મતલબ.
ગરજ કે બખ્ત સબ હોતે હે યારો, આશના હમદમ;
નહિ ફીકર પુછતા કોઈ, કે જબ હાંસીલ હુવા મતલબ.

આવા મતલબી માણુસો ભગવાન પાસે પણ એવું જ કરે છે.
ઓ પ્રભુ પાસે પોતાની અનેક મતલબો માગ્યા કરે છે, ત્યારે
ભુ પણ કંટાળીને કહે છે:—

ખડા હોકર કહા ઉસને, કરૂં કહાંતક મેં દાતારી;
મના લાના હૈ તું હરરોજ, અપના એક નયા મતલબ.

અને તેથીજ અમે અહીં કહીએ છીએ:—

જીવનથી જગજીવનનું સેવન અધિક,
મણો અવર શ્રીચરવિણનું ધિક્, એવું કરો હરી મનમારૂં.
તમ સારૂ અનુ સર્વ વિસારૂં.

ભક્તશિરોમણિ તુકારામ બાવા કહે છે:—

આસે ધરાયે ચપેટે, પુરે માગુ તે ન સો;
હોરી દુજતી વરપડા, લક્ષ ચોર્યાસી કપે વેરા.
નાહીં કેણુચા સંઘાત, દુઃખ ભોગીતાં આરાત;
એકા પાડિલાચી વાઢ, કેણ સાંગાવા ભરે ભાર.
મુંતી જેરી ધાંણા, નાહિ નારીયા કરુણા;
એકા જનાર્દને હિત પાહે, તો વરી હું હાતી આહે.

તેમાં પ્રભુ તો સર્વને સમાન છે:—

પર્જન્યપડાવ આપુલ્યા સ્વભાવે આપુલાલ્યા ફેરે પિ
બીજ તેંચી ફૂલ ભેરેલ, સેવટી લાભ કાતી;
ટહી જવા ચિંતવા, ચિયે અંગી નાહિં કુભાવ;
ઘાણી ચાર સાત સારી ભેચી, કાઉંસે કાપરે કંકરી;
રાજહંસા ચારા મુક્તાફળે, એકા જનાર્દને ચેપ મ
વીકલા નારાયણ જયા તેમાં

[illegible] કેવળ શ્રીહરિ

તેમાં પણ બીજું કંઇ ન ચાહના કેવળ શ્રીહરિ ?

[illegible] તો કારણ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

દેવા આ તો એસા કરી ઉપકાર;
વિસર પાડીં મને, તરી ચહા જય ગુણ પાવે શાઝા,
ી સાજ કળો આલે, કાવ દેઈ ચિંતા રાખે.
ામ ક્રોધ તોડાવા સંબંધી, માયા માઝા માગણું તેં.
હેંચી આડે, આતાનામા સુખી સત્સંગ દેઈ;
હણુ ઉકે વરપંગ, દેવા ઘેઈ માઝી સેવા ભાવશુદ્ધ.

ે પણ અહીં એજ માગ્યું છેઃ—

એવું કરો હરિ મન મારૂં ભય લાલચો હરી;
મન મારૂં તમ સારૂ અનુ સર્વ વિસારૂં.
જેમ થાય સારૂં મારૂં એ અનવધિક, જીવન૦

કેટલાક લોકો સંસારસુખ અને લક્ષ્મી મેળવવા માટે સાક્ષાત્
લક્ષ્મીદેવીની પૂજા કરે છે, ત્યારે તે મહાલક્ષ્મી પણ
 કહે છે કેઃ—

त्याप्तये ऽपरसुरादयः प्रभो तप्यंत उग्रं तप इन्द्रियैः प्रिय ।
ते भवत्पादपरायणान्मां न विन्दन्त्यहं त्वद्धृदया यतोऽजित ॥

' હે પ્રભો ! બીજા દેવતાઓ વગેરે મારી પ્રાપ્તિ માટે
ન્દ્રિયોવડે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરે છે, પણ હે પ્રિય ! આપના ચરણનું
ણ લીધા વિના તેઓ મને પામી શકતા નથી; કેમકે હે
જિત ! મારૂં હૃદય તો આપના વિષે રહેલું છે.' એટલે શ્રી-
નું શરણ લીધા વિના લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ પણ અશક્ય છે; અને
સંસારનાં ઘોર પાપોથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા હોય તેઓએ
એ પરમેશ્વરની સેવામાં રુચિ કરવી જોઇએ, એવા અભિ-
થી પૃથુરાજા શ્રીભગવાનની સ્તુતિ કરતાં કહે છેઃ—

त्पादसेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितं मलं धियः ।
द्यः क्षिणोत्यन्वहमेधती सती यथा पदांगुष्ठविनिःसृता सरित् ॥

આસે ધરાયે ચપેટે, પુરુ માગુ તેં ન મોઃ
હોસી હજતી વરપડા, લક્ષ ચોર્યાસી રૂપે વો
નાહીં કોણુથા સંઘાત, દુઃખ સોગીતાં આગા
એકા પાઉલાચી વાટ, કોણ આંગાવા ભરે ભા
મુંતી જરી ધાંણા, નાહિ નાદીત્યા કરણ
એકા મ્હણે હિત પાહેં, તો વરી હું હાતી આ

તેમાં પ્રભુ તો સર્વને સમાન છેઃ—

પર્જન્યપડાવ આપુલ્યા સ્વભાવેં આપુલાલ્યા રૈતિ ઠિકાં
બીજ તેંચી હેલ એકેલ, સેવટી લાભ હાનિ
ટૂટી જયા ચિતવા, વિપે અંગી નાહિ હુ અમા
બળી ચાર સાર સારી એચી, કાઉલે કાપલે પેપ
નારદમા આગ મુકતાફળે, એકા મ્હણે જયા તેમાં
વીકલા નારાયણ

તેમા પણ બીજુ કંઈ ન ચાહતા કેવળ શ્રીકૃષ્ણ

[illegible]

એ સંભારી મમતા ન કદી આણી રે. સેવી૦
જે જે સારૂં પામે તે પ્રભુને પ્રેમે ભેટ ધરે;
પ્રસાદી પામે એના પ્રભાવને વખાણી રે. સેવી૦
કાયાથી સુકૃત્યો કરે મનથી સુગુણો સ્મરે;
ઉચરે આનંદે હરિનામ ગુણ વાણી રે. સેવી૦
પોતાનું કશું ન ગણે, જે મળે તે કૃપા ભણે;
પદ પડે પાડ માને પ્રભુને પ્રમાણી રે. સેવી૦
પ્રભુરસ-સ્વાદમાં જગદ્દુ:ખ લેખજો નહિ;
અનુ વૈકુંઠમાં જાય અહીં મોજ માણી રે. સેવી૦

એટલે સાર એજ કે:—

જીવનથી જગજ્જીવનનું સેવન અધિક,
ગણો અવર શ્રીવરવિણનું સર્વ ધિક્.
...વું કરો હરિ મન મારૂં, ભય લાલચો હરી મનમારૂં;
...મ સારૂ અનુ સર્વ વિસારૂં, થાય જેથી મારૂં સારૂં એ અનવધિક.

જયપુર રાજ્યના 'ખોડી' નામના એક ગામમાં 'ધાટમ' ...મનો એક માણુસ વસતો હતો. તે ચોરી ને લૂંટ ઉપર પોતાની ...જીવિકા ચલાવતો હતો. એક વેળા કોઈ સાધુને લૂંટવા માટે ...ગયો. સાધુએ પોતાનો બધોયે સામાન આપવા માંડયો અને ...ને કહ્યું કે, ભાઈ! તમે આનો શો ઉપયોગ કરશો? વળી ...કોઈ પ્રાસંગિક ઉપદેશ પણ આપ્યો; ત્યારે તે ચોરે કહ્યું કે, ...હારાજ! ચોરી કર્યા વિના તો મારાથી નહિ રહી શકાય. આથી ...ધુએ કહ્યું કે ભલે, ચોરી કરજે; પણ આ ચાર વાત બરાબર ...ળજે:—'૧ સત્ય બોલજે, ૨ સાધુસેવા કરજે, ૩ ભગવાનના ...ને આપ્યા પછી તું જમજે, અને ૪ પ્રભુની આરતીમાં હમેશ ...જે.' ચોરે એ વાત કબૂલ કરી અને તે પ્રમાણે વર્તવાનો આરંભ ...કર્યો. ધીમે ધીમે ભગવાનના ભક્તોની સેવા કરવાનો ...

'હે પરમેશ્વર ! આપના ચરણની સેવામાં રુચિ કરી હોય
[illegible] રુચિજ નિત્ય વૃદ્ધિ પામતી થઇને જેમ આપના ચર
અંગૂઠામાંથી નીકળેલી ગંગા નદી પાપોનો નાશ કરે છે
તપસ્વિઓની બુદ્ધિના જન્મોથી જામેલા સમગ્ર પાપરૂપ મે
તત્કાળ નાશ કરે છે.' આ રીતે શ્રીહરિના ચરણસેવનની માત્ર
થતાંજ પાપો રહી શકતાં નથી, તો પછી ખુદ ચરણ
મહિમાની તો વાતજ શી ? એ મહિમાને બરાબર સમજી
બ્રહ્મા પોતે પણ પ્રભુ પાસે એજ માગે છે:—

तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेऽत्र वान्यत्र तु वा तिर
येनाऽहमेकोऽपि भवज्जनानां भूत्वा निषेवे तव पादप

'હે નાથ ! એવું મારૂં મહાભાગ્ય હો, કે જેથી મ
જન્મમાં કે બીજા કોઇ પશુ–પક્ષીઓના જન્મમાં આપ
જન્મમાં કે બીજા કોઇ પશુ–પક્ષીઓના જન્મમાં આપ
માંહેનો કોઇએક થઇને આપના ચરણપલ્લવની સેવા
અને તેથીજ શ્રીમહાદેવે પ્રાચીનબર્હિષના પુત્ર
ઉપદેશ કરતાં સાર વાત એજ કહી છે કે:—

अयं [illegible] पंथा द्विजातेर्गृहमेधिन
[illegible] [illegible] पुमान: ॥

' [illegible] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યનો કલ્યાણ
[illegible] [illegible] [illegible] મળી આવેલ શુદ્ધ
[illegible] [illegible] [illegible]

૫૬

[illegible]
[illegible]
[illegible]

ડે તો ત્યાં નહિ રહેવાશે, છવ તલપી નીકળી જાશે.
ી સહુ ધાર્યું થાશે.
દીધા જ્યારે૦

ઉપેન્દ્રવજ્રા

સારૂ શુચિ સ્વામી સ્થાપી,
ી મૂર્તિ દુઃખેથી આપી;
ે શીષ સુખેથી ધાર્યા, લઈ ભૂમિમાં નૃપતિ પધાર્યા.

ભુજંગી

અયોધ્યા વિષે ભવ્ય ને શ્રેષ્ઠ સ્થાને,
કરી સ્થિર લક્ષ્મીપતિનું વિમાને;
શ્રીવૈકુંઠ સાક્ષાત છે એમ માને,
પ્રભુ એ સ્વઆનંદ દે એ સમાને.

હરિગીત

ભૂપના મૂળે દેવ તે, કુળદેવ પાછળથી થયા;
ફુવંશે સર્વ ભૂપે, એમ નિર્મળથી ચહ્યા.
ના સુખ આપતા, પ્રિયપતિ નિજબળથી થયા;
અભિરામ પણ, સુખધામ એ વળતી થયા.

તોટક

પુરી થતાં અવધે, હરિ આવી ગયા જવ શ્રીઅવધે;
વેભીષણરાય હતા, અતિશ્રેષ્ઠ તદા મનમાંહી હતા.
રાની ઘતી મરજી, કરી ના શકતા હરિને અરજી;
મરેજ કરી ગરજી, પણ આખર તો ઉચર્યા હરજી.

પદ-કારી 'પ્રભુજી મારા' એ રાગ

ભીષણ કહે લંકામાં હું શીદ જાઉં રે,
મૂકી, જનનો મહારે,

મંદાક્રાંતા

બ્રહ્મા સેવે સ્વધ્યાને જગપતિ તદપિ તૃપ્તિ એથી ન થઈ [illegible]
સેવા દેવાધિદેવાતણી નિત કરવા, વૃત્તિ અત્યંત થઈ [illegible]
યજ્ઞો ને વેદપાઠો ફરી ફરી કરતાં, પ્રીતિ તો [illegible]
ત્યાં તે ફેરૂ તથાપિ દિશ નવ દિસતી, શાચતા [illegible]

દીંડી

અંત સ્તવ્યા અવિનાશી કહી આરી,
થયા હૃષ્ટ તુરત તેથી શ્રીનિવાસ;
દિવ્ય મંગલ નિજ વિગ્રહ ગુણરાશી,
થયું ભુવનમાંહિ ઝળકતું પ્રકાશ.

ગરબી—'ચમકતી દમકતી' એ રાગ

શામળા સોહામણા શ્રીરંગજીરે, મારા મનમાં વસ[illegible] [illegible]
મારા નયનમાં વસ્યા, [illegible]
રીધા સ્તના કર રાખી આશીષ, બીજે સુધા છ [illegible]
[illegible] ઉંચું વિશાળ મુકુટ, ઝળકતું શ્યામ મુ[illegible]
[illegible] દામ લોચન, કિરીટ શોભે [illegible]
મન આનંદસિંધુમાં ડુબે, એ દર્શનના પ્રસંગ [illegible]

વાજુઆરો

[illegible]
[illegible] દિ[illegible]
[illegible]
[illegible] દિ[illegible]
[illegible]
[illegible] દિ[illegible]
[illegible]

હિ તો ત્યાં નહિ રહેવાશે, જીવ તલપી નીકળી જશે.
થી સહુ ધાર્યું થાશે.

ટીપા જ્યારે૦

ઉપેન્દ્રવજ્રા

વ સારૂ શુચિ સ્વામી સ્થાપી,
વની મૂર્તિ દુઃખેથી આપી;
ગને શીઘ્ર સુખેથી ધાર્યા, લઈ ભૂમિમાં નૃપતિ પધાર્યા.

ભુજંગી

અયોધ્યા વિષે ભવ્ય ને શ્રેષ્ઠ સ્થાને,
કરી સ્થિર લક્ષ્મીપતિનું વિમાને;
શ્રીવૈકુંઠ સાક્ષાત છે એમ માને,
પ્રભુ એ સ્વઆનંદ દે એ સમાને.

હરિગીત

મૂળ ભૂપના મૂળે દેવ તે, કુળદેવ પાછળથી થયા;
ઇક્ષ્વાકુવંશે સર્વ ભૂપે, એમ નિર્મળથી ચહ્યા.
દાપતા સુખ આપતા, પ્રિયપતિ નિજબળથી થયા;
મના અભિરામ પણ, સુખધામ એ વળતી થયા.

તોટક

ાસની પૂરી થતાં અવધે, હરિ આવી ગયા જવ શ્રીઅવધે;
સંગ વિભીષણરાય હતા, અતિતુષ્ટ તદા મનમાંહી હતા.
ઘેર જવાની થતી મરજી, કરી ના શકતા હરિને અરજી;
વાત સ્મરેજ કદી ગરજી, પણ આખર તો ઉચર્યા હરજી.

પદ-કાફી 'પ્રભુજી મારા' એ રાગ

વિભીષણ કહે લંકામાં હું શીદ જઉં રે,
જગપતિનું હજુર મુકી, જનનો મજૂર.

વિભીષણ૦
શા સારૂં સહાનો થાઉં રે.
ક્યાં શુચિ શ્રીપતિ સેવા, ક્યાં અસુરો સંગી સેવા; વિભીષણ૦
હવા એથી ગભરાઉં રે.
સેવન છવન પ્યારૂં, થશે જો પરાણે ન્યારૂં; વિભીષણ૦
તો નહિ હવે પુરાઉં રે.
ગારે બતાવો ઉપાય, જેથી ન છૂટે શ્રીપાય; વિભીષણ૦
એવો કયો પંથ સાધું રે.

સોરી

વધા વિભીષણથી સીતાસ્વામી, ધણી પ્રેમ આતં[illegible]
જન્મું જ્યાં કેતઈ એ નિજનગરીમાં, રહેવું ત્યાં કોઈએ [illegible]
કહેવું કોઈ એ તે કહ્યું સાચા ભાવે, એવું કોઈએ ગુ[illegible] વધા વિ[illegible]
હૃદય નિમમળ નિષ્કામી.
મારી જેવના દેવ શ્રીરંગજી, પૂરા છ પૂ[illegible]
તે હું આપું કષ્ટ કાપું વિયોગનું, નહિ જણાય કંઈ [illegible] વધા વિ[illegible]
[illegible] અનિરગ પામી.
[illegible] લીકારી હવે શીર્ષ ધારીને, નીકળો ગુ[illegible] હૃદયમાં [illegible]
[illegible] નો આંખી નહિ ઉઠે, [illegible] વધા વિ[illegible]
તો તો [illegible] પ્રગામી.
[illegible]
[illegible] વધા વિ[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

ચાલ્યા ગામ ભણી વ્હાલા ગામધણી, હામ ધરી મન ધારી.શ્રુ૦
ક્યાંહી ન ઠેરી આવ્યા વિણ ફેરી, ત્યાં વહે કાવેરી પ્યારી;
બે વહેન મુખ દહેન વહે ત્યાં, બેટ બન્યો મનહારી.શ્રુ૦
લાગ્યો ભારે ત્યાં અચાનક ભારે, ત્યારે ગયા હામ હારી,
મુકી દીધા મૂકીને શ્રીપતિને, થયા દુ:ખી પછી ભારી.શ્રુ૦

પદ-ભેરવી, 'મનકર્મ વાણી' એ રાગ

કહ્યું શ્રીરંગે દુ:ખી ન થશો રાય,
લંકામાં તો અનન્ય એકજ,
અહીં રહે છે શરણ્ય સમુદાય રે.
વર દીધા છે કોલ દીધા છે,
તેથી અહીંથી નહિ હુંથી ખસાય રે.
હારી વિભીષણ ગયા નિજ સદન,
રહ્યા શ્રીરંગ કાવેરી તટમાંહ્ય રે.
નિત્યે જાય સેવી ટેવજ એવી,
તેથી હજીયે કૈંકને દર્શન થાય રે.

સાખી મરાઠી

મામા ને ભાણેજ નિવડ્યા, શ્રીવૈષ્ણવ બડભાગી,
જગ્ગા ફરતા ફરતા ફરતા, છાના ઘેરથી ભાગી;
શુચિ વૈરાગી હાં........લગન સેવનમાં લાગી.
આવ્યા શ્રી કાવેરી વચમાં, ત્યાં નીરખ્યા શ્રીરંગ;
અંગ અંગમાં ઉમંગ વ્યાપ્યો, ચઢ્યો પ્રેમનો રંગ;
થયા છે દંગ..............અન્ય વિચારો ભંગ.
બીજે જવું સેવવું બીજું, ગમ્યું નહિ તે ક્ષણથી,
પ્રેમીએ પરખ્યા પરમાત્મા, લાવણ્યના લક્ષણથી;
સેવા બનતી..........ચહી કરવી નિજ મનથી.
કામ નથી જગપતિને ઘરનું, ખરું ... મનથી.

મહાન મંદિર બનાવવાને. આતુર ગયા શ્રીમાનઃ
જન કોઇ શ્રીમાન........ ...ક્યાંથી મળે સ્થાન.

પદ 'શરીર નમું નર શરીર' એ રાગ

દેશ-વિદેશમાં ભટકયા બેઉ સંત મનની આશાથી;
ક્યાંથી નિરાંત ન અટકયા, ગયા કહીં કોઇ ન માથી
ગામો ગામે ઠામો ઠામે, બનતું કર્યું પણ ન સર્યું કારજ ભારી;
દિલમાં ધર્યું દુઃખ નર એ અપારશાથી.
પહોંચવા એક પુરે જ્યાં છે જૈનો ઘણા મની બળવા;
ન કંઇ મળ્યા મનથી ભટ્યા, હાથે આવે એ શાથી;
ત્યાં તો દીઠી દેવળમાં પારસ મૂર્તિ થાય પૂરતી;
કરી સ્ફુરતી લઇએ ધુરતી, વાત સહજ ન જણાતી.

પદ-'આ જીવનનું અંબુ વદાસા' એ રાગ

રહ્યા મામા-ભાણેજ સાથે એ ગામે રોકાઇ;
યુક્તિ શોધે કંઇ વાતે બને બીના ચિત્ત ચાહી.
ગણી તુરત જૈનનું દહેરું, ગયા પહેલાં વહેમાઇ;
પછી તો મેળવવા મૂર્તિ, અતિ એ યોગ્ય જણાઇ.
રહ્યા બેઉ નોકર તે સ્થાને, આવકડા ગણાઇ;
મુદ્દો મેળવવા માટે માંડી આ ઠગાઇ.
થયા ધીરે ધીરે પૂજારી, દહેરાંના નીમાઇ;
રહેવા પામ્યા એ આધારે એ દહેરાંની માંહી.

સાખી

બહુ શોચ કરે છે ભારે રે મામા ને ભાણેજ;
બહુ કામ કઠણ ઉર ધારે રે મામા ને ભાણેજ.
દહેરું મોટું પણ છે ઓટું, એકજ નાનું દ્વાર;
ત્યાં પણ એસો ચોકી પહેરા, ગાફેલ નવ ક્ષણ વાર.

જેવી ભૂમિમાં ન બીજી કોઇની જણાતી રે.
હોય પરકટલ સ્વામી એજ પ્રાણ પ્યારે;
તો બેવડા નમસ્કાર કરૂં ધ્યાન દ્વારા રે.

સાખી

શાસ્ત્રતણી મર્યાદ સાચવી, કરે દેવનું કામ;
હામ ન હારે તન મનવારે, કરે સેવનું કામ.
તેનું કશું એ કદીયે કહીએ, નક્કી ન જાય નકામ;
અંત અનંતપતિ રીઝી, અત્યંતજ કરે સકામ.

માટેજ આમ કહ્યું છે કેઃ—

જીવનથી જગજીવનનું સેવન અધિક,
ગણો અવર શ્રીવરવિણનું સર્વ ધિક્.
એવું કરો હરિ મન મારૂં, ભય લાલચો હરી મનમારૂં;
તમ સારૂ અનુસર્વ વિસારૂં, થાય જેથી મારૂં એ સારૂં અનવધિક.
જીવનથી૦

પદ 'દયા શી મન વાણી' એ રાગ

દયા ગઈ છે દુઃખીયાની, આણી આંખે નિપતિ ભારી.

સાખી

શીશ ઉપર તન કાપતું, અડક્યું કાંણું આંથ;
ફેંક્યું અશ્વભર એ વીંધી, જઈને નાગ ભગ્નાથ.
મનિ બેઠેની ગઈ મારી, લાગી નહિ કો વીને કારી. દયા૦

સાખી

તવ મામા બોલ્યા વીરા, મૂર્તિ કીધી હાથ;
હું તારો અઘનાશ જઃ, જઈ કર પ્રક્ષિપ્ત વાત.
ગને પા જોરથી મારી, શિરથી કર દેહને ન્યારી. દ

સાખી

અંગ કુસે છે આપથી, જાશે દુઃખમાં પ્રાણ;
શીર ઓળખશે આવશે, શોધી કાઢશે સ્થાન.
લઈ જા શીશ કર ધારી, નાખજે જ્યાં હોય બહુ વારિ. દ

સાખી

પ્રભુ નિમિત્ત એ કાપવું, અને કપાવું ધન્ય;
મારે વાર કરીશ માં, છે તું દાસ અનંત.
નથી બીજી પુરૂષકારી, જિતી બાજી નથી હારી. દ

રેખતો

બાળાને કષ્ટ ભારે થયું, કારજ અંત કષ્ટકારી થયું;
હાય પહેલાં તો હારી ગયું, પછીથી ધૈર્ય વિચારી જોયું.
હરિસેવા થવા નિમિત્તે, કરીને વજ્રસમ ચિત્તે;
બચાવ નથ ધારી, માર્યો ઘા હાથથી કારી.

જેવી ભૂમિમાં ન બીજી કોઇની જણાતી રે.
હોય પરકટલ સ્વામી એજ પ્રાણ પ્યારે;
તે ભેવડા નમસ્કાર કરૂં ધ્યાન દ્વારા રે.

સાખી

શાસ્ત્રતણી મર્યાદ સાચવી, કરે દેવનું કામ;
હામ ન હારે તન મનવારે, કરે સેવનું કામ.
તેનું કર્યું એ કદીયે કદીંએ, નકી ન જાય નકામ;
અંત અનંતપતિ રીઝી, અત્યંતજ કરે સકામ.

માટેજ આમ કહ્યું છે કેઃ—

જીવનથી જગજીવનનું સેવન અધિક,
ગણો અવર શ્રીવરવિણનું સર્વ ધિક્.
એવું કરો હરિ મન મારૂં, ભય લાલચો હરી મનમારૂં;
તમ સારૂ અનુ સર્વ વિસારૂં, થાય જેથી મારૂં એ સારૂં અનવધિક.
જીવનથી૦

'જગતમાં જીવન અસ્થિર છે; ધન તથા યૌવન અસ્થિર છે; [illegible] પુત્રો તથા સ્ત્રીઓ પણ અસ્થિર છે; [illegible] એજ સ્થિર છે.' માટેજ—

[illegible] પર ઉપકાર સામી ન [illegible] શાસ્ત્ર સમજી ન કરી [illegible]

[illegible] પરમેશ્વર પ્રગટ [illegible]

કવિત

[illegible]

બીજું દૃષ્ટાંત—

કવિત્ત

ભલે બુરે માનસકો પટાંતરો દેવીદાસ,
ભાંતી ભાંતી કાગ્રે ઉસ ઓર સન હેતુ હૈં.
ચારૂ આપકો છીલાઇ,ખંડ ખંડ રહે પીલાઈ,
મારૂં ખાઇ પરિનામ રસકોનિકેતુ હૈં.
અબ સુનો સન ધનો ફુલી ફુલી વૃદ્ધિ કરી,
જર લે ઠઠાઇ પર્યો પાનીમેં અચેતુ હૈ.
આપકો સરસાઈ પુની આપકો સરાઈ હેઠ,
નિજ ચામ ઉપરાઈ પર બંધન કે હેતુ હૈ.

માટે શેલડી અને દોરાની પેઠે 'જગમાં કરી લ્યો ભલાઇ ભાઇ;' કારણકે—

કવિત્ત

સંપત્તિ ગડીએ છાડી, રસોઈ ચઢીએ છાડી,
સુંદરી મેડીએ છાડી, સુપનો શોક ગયો;
બુઢે પિતુમાત છાંડે, ભાઈ વિલલાત છાંડે,
બેટા બિલલાત છાંડે, સબ દુઃખ દે ગયો.
કોઠ દાસીદાસ છોડે, ઘોડા ઘાસ ખાત છોડે,
યાર આસપાસ છોડે, આપુની ઉઠ ગયો.
દેવીદાસ અપને લગે ન કોઉ એકો સાથ,
દેખો વહ આપ, નેકી પેહી સાથ લે ગયો.

એજ વાત નક્કી છે કે:—

अस्थिरं जीवनं लोके अस्थिरं धनयौवनम् ।
अस्थिराः पुत्रदाराश्च धर्मकीर्तिद्वयं स्थिरम् ॥

'જગતમાં જીવન અસ્થિર છે; ધન તથા યૌવન અસ્થિર છે; પુત્રો તથા સ્ત્રીઓ પણ અસ્થિર છે; માત્ર ધર્મ અને કીર્તિ એજ સ્થિર છે.' માટેજ —

[illegible]

[illegible]

કવિત

[illegible]

રહે છે (કોઈ પણ રીતે ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચતાં નથી, તો તેઓને શું કરવાના ?) અમે તો મલયાચલ પર્વતનેજ મહાન પર્વત તરીકે માનીએ છીએ, કે જેના આશ્રયથી કંકોલ (ઇંદ્ર-જવ) તથા લીંબડાનાં કડવાં વૃક્ષો પણ ચંદન બની જાય છે' એમ જગત પણ ભલાઇ કરનારાનેજ ઓળખે છે; માટે 'ભવમાં કરી લ્યો ભલાઇ ભાઇ.' ભક્તરાજ તુકારામ કહે છેઃ—

પર્વકાળ ધર્મ ન કરી નાસરી, ખર્ચી રાજ્યહારી દ્રવ્યરાશિ;
સોઇર્યી સિકરી પાહુણે, રબકા કાંહી તો ઢોબરા સંતા લાગી.
બાઈ લિય્યા ગોતા આવડીને પોમી, માતાપિતા સીદવડોનીશ્રાદ્ધી,
કહી કોઈ સાંગતા બ્રાહ્મણ ગોવારમાંગુ ન વડીનો નેતા પાને,
કુલે વૈશ્યાલા ઉદંડ બ્રાહ્મણા શિખાંડને દાગ્રીક, દ્રકા મ્હણે.
એસે પ્રપંચી મુ તલે જન્મોની સુકલ વિહ્રીબારસી.

અને તેનાથી છૂટવું હોય તો 'નાહિ દેવા પાસી મોક્ષયાસે ગોરાળે આણુંની નીરાળે, ધાવે હોતીઃ—ઇન્દ્રિયાંચા જવ સાધુનીયાં મન નિર્વિષય કારણ અસે' તે છે,

ક્ષણીભરી આહમી સોચી લેવાર્ઇત, સાધી લે અવિટ નિજસુખ.
સાંડીમાંડી માગે કેલ્યા ભરોવરી અધિક ચીપરી દુઃખાચીયા,
સર્વસુખ આહમી ભોગું સર્વકાળ તોડીયે લે જગ મોહપાસ.
સાંગતોંતે તુમ્હી આઇ કાવેકાની આમુ મૈના ચર્હના સુનકો,
ઓવરીયા તુમ્હા માગી લાગી આશા તોવરી હિરાસ હોઇન નકો.
તુકા મ્હણે કામવાચાં વિણુચી દપતી રાન્હી નાહિ,
જાગ્યાં આધી રાહો હો, મરોનીં મવી કેલ મની રોને નૈસે.
પરપુરુષાર્થ સુખ ભોગનરી દિનરોનીં કરીયા વેશ્યેર સોસાખ,
આદી આપુલોની હાને, લાપુની માપું તે પાદુનયે [નિ ગીત]
'જગ ભલે કહું સ્વાર્થ સમાર્ટ, રાખે સમ્હ્ટ ન રહી ભરમાર્ટ
અનુ પનિપર ધસ્ની નરમાર, કરની જગમાં ભલાઇ ભાઇ'

ાન શાસ્ત્રશ્રવણથી જ શોભે છે, કુંડળોથી શોભતા નથી, હાથ દાનથી જ શોભે છે, કંકણોથી શોભતા નથી અને પ્રાણીનું શરીર પરોપકારથી જ શોભે છે, ચંદનથી શોભતું નથી. આ ઉપર કહ્યું છે—

पुष्पिताग्रा

[illegible]

[illegible]

રહે છે (કોઇ પણ રીતે ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચતાં નથી, તો તેઓને શું કરવાના ?) અમે તો મલયાચલ પર્વતનેજ મહાન પર્વત તરીકે માનીએ છીએ, કે જેના આશ્રયથી કંકોલ (ઇંદ્ર-જવ) તથા લીંબડાનાં કડવાં વૃક્ષો પણ ચંદન બની જાય છે' એમ જગત પણ ભલાઇ કરનારાનેજ ઓળખે છે; માટે 'ભવમાં કરી લ્યો ભલાઇ ભાઇ.' ભક્તરાજ તુકારામ કહે છેઃ—

પર્વકાળ ધર્મ ન કરી નાસરી, ખર્ચી રાજ્યદ્વારી દ્રવ્યરાશિ;
સોઇર્યા સિકરી પાહુણે, રણકા કાંઢી તો ઢોબરા સંતા લાગી.
બાઈલેચ્યા ગોતા આવડીને પોમી, માતાપિતા સીદવડોનીશ્રાદ્ધી,
કથી હોઈ સાંગતા બ્રાહ્મણ ગોવારમાંધુ ન વર્ઢોનો નેતો પાને,
કુલે વૈશ્યાલા ઉદ્દંડ બ્રાહ્મણા શિખાંડને દાએક, તુકા મ્હણે.
એસે પ્રપંચી શ્રું તલે જન્મોની સુકલ વિઠ્ઠોબાસી.

અને તેનાથી છૂટવું હોય તો 'નાહિ દેવા પાસી મોક્ષ્યાસે ગાંરોળે આણુંની નીરાળે, ધાવે હોતીઃ—ઇન્દ્રિયાંચા જય સાધુનીયાં મન નિર્વિષય કારણ અસે' તે છે,

ક્ષણીભરી આહમી સોસી લેવાઈત, સાધી લે અવિર નિજસુખ.
સાંડીમાંડી માગે કેલ્યા ભરોવરી અધિક ચીપરી દુઃખાચીયા,
સર્વસુખ આહમી ભોગું સર્વકાળ તોડીયે લે જાળ મોહપાસ.
સાંગતેતેં તુમ્હીઆઈ કાવેકાની આમું ચેના ચહૈના ચુનકો,
ઓવરીયા તુમ્હા માગી લાભી આશ તોવરીઉદાસ હોઉન નકો.
તુકા મ્હણે કામવાચાં વિણવી દંપતી દોન્હી નાહિ,
જારણાં આધી રાહી લો, મરોની મવી કૈલ મની હોતે તૈસે.
પરપુરુષાચે સુખ ભોગે તરી ઉતરોની કરી દયા વેશીવ સૌસાસ,
આદી આપુલોની હાંતે, લાપુંની માગું તે પાહુનચે [એ રીતે]
'જાય ભલે સહુ સ્વાર્થ સમાઈ, શાસ્ત્ર સમજી ન રહી ભરમાઈ;
અંતુ પનિપદ ધરવી નરમાઇ, કરવી જગમાં ભલાઈ ભાઇ.'

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

परोपकाराय दुहंति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ॥

'વૃક્ષો પરોપકાર માટે ફળે છે; નદીઓ પરોપકાર માટે વહે ; અને ગાયો પરોપકાર માટે દૂઝે છે. એમ કેવળ પરોપકાર ાટેજ આ શરીર હોવું જોઇએ.' વળી તે તે વૃક્ષો વગેરે પોતાની તતનો પોતે ઉપયોગ કરતાજ નથી.

पिबंति नद्यः स्वयमेव नांभः स्वयं न खादंति फलानि वृक्षाः ।
स्वार्थे न वर्षंति जलानि मेघाः परोपकाराय सतां विभूतयः ॥

'નદીઓ પોતે પાણી પીતી નથી; વૃક્ષો પોતે ફળો ખાતાં નથી અને મેઘો પોતાને માટે પાણી વરસતા નથી; કિંતુ સજ્જનોની સમૃદ્ધિઓ કેવળ પરોપકાર માટેજ હોય છે;' એ વસ્તુ લક્ષ્યમાં રાખીનેજ તેઓની તે તે પ્રવૃત્તિ છે; એટલુંજ નહિ પણ જેમ પોતાને દુઃખ પડે તેમ તેઓ વિશેષ ખૂબી આપે છે.

मंदाक्रांता

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चंदनं चारुगंधं ।
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुदंडम् ॥
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कांतवर्णम् ।
न प्राणांते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥

'ચંદનને વારંવાર ઘસો તેમ સુંદર ગંધ આપે છે; શેલડીના સાંઠાને જેમ જેમ કાપો તેમ તેમ વધારે સ્વાદિષ્ટ બને છે અને સુવર્ણને જેમ જેમ તપાવો તેમ તેમ સુંદર રંગ પકડે છે; એમ ઉત્તમ મનુષ્યોના સ્વભાવમાં પ્રાણાંતે પણ વિકાર થતો નથી.' માટે એવા ઉત્તમ થઇને 'ભવમાં કરી લ્યો ભલાઇ ભાઇ.' વળી રંક સાધક પણ શું કરે છે !

શ્રી ભીષ્મપિતામહ—આખ્યાન

સાખી-મરાઠી

ઈક્ષ્વાકુવંશમાં પ્રગટ્યા, મહાભિષ નામ નરનાથ, [illegible] ..... [illegible] ગંગાજીને [illegible] શાપ [illegible] ભૂમિ પર [illegible] ગંગા નામે.

હરિગીત

[illegible]

તે બંધ થઈ ગયું; તે વેળા પણ પોતે સંતોની સેવા તો તેવીજ ચાલુ રાખી; પરંતુ પોતાના મંદિરના પૂજારીને એ અરસામાં ઘણા દિવસના કડાકા થયા. એક દિવસે આરતી કરતાં કરતાં પૂજારી પડી ગયો, ત્યારે મંગળદાસ મહારાજે તેને પૂછ્યું 'આમ કેમ થયું ?' તેના ઉત્તરમાં તે પૂજારીએ કહ્યું કે, 'બાપજી ! હવે તો મોતજ બાકી રહ્યું છે.' તે સાંભળી મહારાજે ષડક્ષર મંત્રજાપથી રઘુવરને પોતે પ્રસન્ન કરેલા છતાં પ્રભુએ પરીક્ષા બીજા પર કરી, તેથી કોપ કરીને કહ્યું કેઃ—

શાલિગ્રામ શિલા હૈ વેતે, હૈ કહું જલમેં રાખુંન તે તે;
સહુસ શિલા લે ગયે પૂજારી, ફેંક ગંભીરહી વારિ.

ત્યાં તો સાંજ પડી, અને વરસાદ બંધ થઇ આકાશ ખુલ્લું થઇ ગયું. બીજી બાજુથી અનાજ વગેરે સર્વ સામગ્રીઓની ગુણોની ગુણો આવી પહોંચી, રસોઇ પણ તૈયાર થઇ ગઇ; પણ તેનું નૈવેદ્ય કોને ધરાવવું ?

ઠાકુર સીંગરે નીર ડુબાયો, અહે કોન બીધ ભોગ લગાયો;
મંગળદાસ કહે નહીં જે હૈ, દશરથલાલ ક્ષુધાવશ એ હૈ.
જાહુ મૂરતીકો લે સબ આવહુ, ફેંકહુ પુની જો એક ન પાવહુ.

પૂજારી ગયો; નવસો નવાણું મૂર્તિઓ પાણીમાંથી મળી પણ એક મૂર્તિ ન જડી. પૂજારીએ ખબર આપી કે એક મૂર્તિ જડતી નથી; ત્યારે મહારાજે કહ્યું કે બધી મૂર્તિઓ પાછી પધરાવી દો. તે ફરી જળકિનારે ગયા, તો ત્યાં બાકીની એક મૂર્તિ પણ મળી આવી; એટલે આનંદથી પ્રભુને નૈવેદ્ય ધરાવવામાં આવ્યું અને સર્વ સાધુજનોએ ભોજન કર્યું. આવી એક નિષ્ઠા અને કેવળ પરોપકારની જ્યાં ભાવના હોય છે ત્યાં સર્વ કંઇ ધાર્યું થઈ શકે છે; માટે 'ભાવે કરી દયો ભલાઇ ભાઇ.'

શ્રી ભીષ્મપિતામહ—આખ્યાન

આખી-ગરબી

[illegible]

ભક્તિગીત

[illegible]

થયો પુત્ર બજાવી વધાઈ, તેવી રાણી નદી ભણી ધાઈ.
હાથે સુતને મુકયો જળે વહેતો, ક્યાંથી ઘડીએ જીવે પછીએ તો;
કીધો ભૂપે ન ત્યારે ફજેતો, જાશે નાસી એ ભય ધરી રહેતો.
ફેરી ગર્ભ ફેરી સુત આવ્યો, ફેરી પાણીની માંહી ડુબાવ્યો;
એવો વહીવટ નારે ચલાવ્યો, સાતનો અંત એમજ આવ્યો.

દીંડી

થયો આઠમો સુપુત્ર તેણી વાર, સહ્યું ના ગયું નૃપાલથી લગાર;
રોકીનારી નૃપ વદ્યા આ કરે શું ? નહિ જીવશે કોઇ આ કરે શું ?

પદ–'બન ગયો ભેદ'

વદીએ સતી નારી રે, વાત વીતકી.
અષ્ટ વસુએ વસિષ્ઠજીની, કામદુઘા હરી પ્યારી;
શાપમળ્યોગર્ભવાસ પામો, અનુગ્રહ કીધો ઝટ, થાશે દેહન્યારીરે.
આપ પધાર્યા તાત ભુવન ત્યાં આવી હતી હું કુમારી;
રંગ થયા જેથી તે ગંગ હું, અંગ ઉપર મોહી, હુંએ હતી ભારી રે.
વસુ કહે મા દેહ ધરો તો, દઇએ શાપ નીવારી;
તમ સારૂં એવું થવા સારૂં, દેહ નારીતણી, ધારી મેં વિચારીરે.
સાત વસુ શાપથી છોડાવ્યા, આઠમાની હતી વારી;
પુત્રને રાખીશનૃપતમસારૂં; જતીએ રહીમને, શાનેઆજવારીરે.

દુહો

એમ કહી સુતગ્રહ થઈ, ઝટપટ અંતર્ધ્યાન;
શાંતનુ તો રસ્તા રહ્યા, સતીનું અંતર ધ્યાન.

ગઝલ–'મહારાજો' એ રાગ

ગઈ તે ગઈ હવાં ગઈ શું લહે, થઈ તે ભૂલ કોને કહે;
રહી તે રહીશ વિચારે રહે, નહિ તે નહિ આવશે કે થશે.

[illegible]

દુહો

જેમ વરાવી તાતને, સત્યવતી સતી નાર;
તેમજ ભ્રાત વરાવવા, ચિત્તમાં થયો વિચાર.

હરિગીત

એક ભૂપતિને ત્યાં સ્વયંવર, ત્રણે કન્યાનો થયો;
પહોંચ્યા ઘણા પુરપતિ ત્યાં, નવ ઠાઠ એ નાહનો થયો.
ત્યાં ગયા ભીષ્મ રથે ચઢી, એકલા સૌ નૃપને નડી;
પકડી સુતા ત્રણે લઇ આવ્યા, ભુવન પૂરા પડી.
અંબા ને અંબાલિકા એ, વરાવી નિજ ભ્રાતને;
અંબિકા ત્રીજી કહે નહિ હું, વરીશ એ નરનાથને.
લાવ્યા તમે છો હાથથી તે વરો પોતે જાતથી;
અથવા જવા દો શાલ્વ પાસે, મોહી એ પર આપથી.

ભુજંગી

જવા ત્યાં દીધી ને ગઈ તે બિચારી,
નહિ સંઘરી તે બીજાની વિચારી;
બીજા ભીષ્મ તે તો કદી કેમ રાખે;
પિતા પાસ પહોંચી બીજે ક્યાં શું ભાખે.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

કરી શકે શું પિતુ ભીષ્મજીને, ડરી ગયો ત્રાસ દિલે ધ
રહી ન પુત્રી તદપિ ઠરીને, ચહું કરૂં કાંઈ નડું આ

ચોપાઈ

પરશુરામ પર તપસ્યા કરી, વ્રતધારી દ્રઢ રહી આ
પ્રકટી ચાલ્યા બાળાસંગે, પરેલ છે ભીષ્મથી પ્ર
શીખવેલ અસ્ત્રો તે થકી, માન્યું માનશે મારૂં નકી;

[illegible]

[illegible] (૧)

[illegible] (૨)

[illegible]

જેવો ઉપાડ્યો પિંડ દર્શને દેવા,
તેવો કર પ્રકટ્યો પિતુનો જાતે લેવા.
સહુ થયા ચકિત કર પિતુનો ખુદ પિછાણ્યો,
મહિમા સુતપિતુનો ત્યાં પંડિતે વખાણ્યો.
કોઈ કહે દઈ દો પિંડ પિતા ખુદ માગે;
કહે ભીષ્મ છઉં પરતંત્ર શાસ્ત્રની આગે.
કરમાં ન આપી ચટપરજ પિંડ જ્યાં દીધો,
કર ગુપ્ત થયો ને દેવે ડંકો દીધો.
શાસ્ત્રોને પૂરા પરતંત્ર પ્રભુની આશે;
શ્રીભીષ્મતુલ્ય ધર્મી ન થયો કોઈ ધારે.

ધનાશ્રી

કર્યે ગયા નિજકામ ભીષ્મજી, કર્યે ગયા નિજ કામ;
સ્મર્યે ગયા ઘનશ્યામ ભીષ્મજી, કર્યે ગયા નિજકામ.
કામ કરે પણ નામજ ન ધરે, ધરે ન કશો દમામ. ભી૦
રાજ્ય ભાર વહે પરમ પ્યારથી, વિષયી ભ્રાત ન કામ. ભી૦
વિચિત્રવીર્ય ક્ષયે થયા ક્ષય, રખડ્યું રાજ્ય તમામ. ભી૦
જન કહે થાઓ ભીષ્મ રાજા, પણ ન તજ્યું ધર્મ ઠામ. ભી૦
વ્યાસસહાયથી સુત પ્રકટાવ્યા, ભોજાઈઓથી સુનામ. ભી૦
પાંડુ ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ છે, થયા ન થવા ગુમાન. ભી૦
પ્રજા પ્રેમથી આપે પાળે, ધર્મ જય સહુ ઠામ. ભી૦

સાખી

ત્રણ પ્હોર સઘળી નૃપની પણ, ભીષ્મ પૂરે સત્સંગ;
દેવર્ષિ બ્રહ્મર્ષિ મળે, સાંભળે દિવ્ય પ્રસંગ.
સ્વાર્થ ભાન પર દાખ ન આંખે, ધરે નિત્ય ઉછરંગ;
ધર્મ-કર્મ [illegible] પૂરા, [illegible]
નામ પાંડુ [illegible] [illegible]

આવી આજ્ઞા આપી ખાસ, ભીષ્મે ના કહી ન ધરી ત્રાસ.
પ્રાણ જાય પણ પણ નહિ જાય, પ્રાણ ભલે લ્યો પણ ન તજાય;
રામ કહે મેં દીધો બોલ, ભીષ્મ કહે કરવો તો તોલ.
રામ કહે કાપીશ હું શીશ, ભીષ્મ કહે આપીશ ઈષ્ટ શિષ્ય;
રામ કહે હું લઢી નડીશ, ભીષ્મ કહે હું પૂરો પડીશ.

હરિગીત

ચડભડ થતાં ગડબડ પછી, હઠબડ્યા નહિ એકે જરા;
શર ચાપ પકડી ચઢી રથ પર, ગયા વનમાં પાધરા.
તેવીસ દિવસ સહદીસ શિષ્યની સંગ સ્વામીજી લડ્યા;
પણ નગ્ન રહામા અગ્ર સ્હામા, લડયા ને પૂરા પડ્યા.

દીંડી

ધન્ય ધન્ય ભીષ્મ વદ્યા પરશુરામ,
ધન્ય ભક્તિ અતિ શક્તિ કૃતિ હામ;
વદ્યા અંબિકાથી ન થઈશ હું સકામ,
આ ભવે ન થઈશ કદી પૂર્ણકામ.

ગીતિ

તન પરહરિ અગ્નિ, નદવા દઢ કરી વને ગઈ નારી;
પ્રકટી બની શિખંડી, વાત દૈવથી જેથી છે થનારી.

લાવણી

શ્રીભીષ્મ પિતાજી ગયા ગયાજી જ્યારે,
પિતૃશ્રાદ્ધ શંતનુનું કરવા સુપકારે.
ફલ્ગુ પર આવી સવિધિ પિંડ બનાવ્યા,
સત્વર પિતૃ-આવાહનથી પધરાવ્યા.
પણ પિતા શંતનુ પ્રેમ અતિ ઉર લાવ્યા,
... અલૌકિક પ્રકાશ અતિ મનને ભાવ્યા.

દોહરો

રાજસૂય થયો ભીષ્મપિતા મહાત્મા,
કૃષ્ણચંદ્ર ઈષ્ટદેવને નીહાળ્યા;
પ્રથમ પૂજનનો પ્રશ્ન ઉઠયો જ્યારે,
દીધી સંમતિ ગમતી અતિ પ્યારે.

તોટક

સુણી શાસન ભીષ્મ પિતામહથી, સહદેવ ઉઠ્યા ધરી હોંસ અતિ;
શિશુપાળ નડ્યો તવ દુષ્ટમતિ, પણ ભીષ્મ વદ્યા ખરૂં ધારી ધૃતિ.

પદ–' નારાયણ '

ભીષ્મ વદ્યા શિશુપાલ બકે શું, સત્ય ન જાણે લેશ રે;
કર્યું અમે તે શ્રેષ્ઠ કર્યું છે, વૃથા તપે શીદ કલેશ રે. ભી૦
વયોવૃદ્ધ ન ગણાય ક્ષત્રિમાં, પરાક્રમે છે મ્હોટા રે;
તેમાં પરાક્રમો કરવામાં, નથી કૃષ્ણનો જોટો રે. ભી૦
અમે ખુશામતથી ન પૂજીએ, ત્રિલોક એને પૂજે રે;
દેવો સઘળા એને વશ એ, તું મૂરખ શું બુઝે રે. ભી૦
વળી ઘણા ઉપકાર કરે છે, અમ પર વારે વારે;
ધન યશ શ્રી એનાથી પામ્યા, એ સર્વ જાય અમારે રે. ભી૦
જ્ઞાન વિષે પણ એ મહાજ્ઞાની, ગુરુ જગતમાં આદિ રે;
એને પૂજ્યા પછીજ લે છે, દેવો એની પ્રસાદી રે. ભી૦

कृष्ण एव हि लोकानां गुरुर्देवोऽपि चाव्ययः ।
कृष्णस्य हि कृते विश्वमिदं भूतं चराचरम् ॥
एष प्रकृतिरव्यक्तकर्ता चैव सनातनः ।
[illegible] सर्वभूतेभ्यः तस्मात् पूज्यतमो मतः ॥
[illegible]दित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च वै ।

પુછી ભીષ્મને રાજ્ય ચલાવે, હરિ ભજે દિનરાત.
વિજય કર્યો દેશામાં જણાંગો, ખૂબ વેરીને હાથ;
પરણ્યા કુંતી-માદ્રી નામે, બે રાણી સંગાથ.

ગરબી

ભુલ્યા ભુલ્યા રે ભીષ્મના ભ્રાત પાંડુ કામ થકી;
ફુલ્યા ફુલ્યા રે પામ્યા ખ્યાત પાંડુ કામ થકી.
જગતઉપર જય જબર કર્યો, પણ મન પર જય ન થવાયો;
શિકારના શોખે હરણીના થયા હાથથી ઘાતી.
શાપ થયો કે સ્ત્રીને મળતાં, તારૂં તન પણ પડશે;
પણ લીધું પત્નીને ન અડવું, શાપ શી રીતે નડશે?
વને વસ્યા વાનપ્રસ્થ થઈ પણ, સતીઓ તે રહી સાથે;
જુદી કુટીમાં વસે વૈરાગી, પવિત્ર ત્રણે જાતે.
કુંતી બહાર ગઈ હતી, માદ્રી હતી પતિની સંગે;
વસંત ઝીણું વસન દેખ્યાં તન, વ્યાપ્યો અંગ અનંગે.
સ્મરણ કરાવ્યું સ્ત્રીએ શાપનું, વરણ કરાવ્યું મરણે;
તન અડતાંજ પડ્યું તન તુરતજ, થયા શ્રીહરિ શરણે.
માદ્રી સતી થઇ રહી કુંતી મા, પાંચ પુત્રની સાથે;
ત્રણ પોતાના બે માદ્રીના, આવી સ્વપુરે જાતે.
ધન્ય ભીષ્મજી કામજિતને, સદા શુચિ બ્રહ્મચારી;
હનુમાનજીની ઉપમા ને, મુનિઓ કહે બલિહારી.

દુહો

પણ લઈ બેઠા પ્રથમથી, કર્યો ન સ્ત્રીનો સંગ;
અંગ અનંગ ન ફાવતાં, ચઢ્યો ખરો હરિરંગ.
જુને પૂરા ઓળખ્યા, પ્રેમે પ્રકટ્યા પહેલ;
પઓના સત્સંગથી, કથા સુણી રાખેલ.

દીંડી

રાજસૂય થયો ભીષ્મપિતા મહાલ્યા,
કૃષ્ણચંદ્ર ઈષ્ટદેવને નીહાળ્યા;
પ્રથમ પૂજનનો પ્રશ્ન ઉઠયો જ્યારે,
દીધી સંમતિ ગમતી અતિ પ્યારે.

તોટક

સુણી શાસન ભીષ્મ પિતામહથી, સહદેવ ઉઠ્યા ધરી હોંસ અતિ;
શિશુપાળ નમ્યો તવ દુષ્ટમતિ, પણ ભીષ્મ વદ્યા ખરું ધારી ધૃતિ.

પદ–' નારાયણ '

ભીષ્મ વદ્યા શિશુપાલ બકે શું, સત્ય ન જાણે લેશ રે;
કર્યું અમે તે શ્રેષ્ઠ કર્યું છે, વૃથા તપે શીદ કલેશે રે. ભી૦
વયોવૃદ્ધ ન ગણાય ક્ષત્રિમાં, પરાક્રમે છે મ્હોટો રે;
તેવાં પરાક્રમો કરવામાં, નથી કૃષ્ણનો જોટો રે. ભી૦
અમે ખુશામતથી ન પૂજીએ, ત્રિલોક એને પૂજે રે;
દેવો સઘળા એને વશ એ, હું મૂરખ શું બુઝે રે. ભી૦
વળી ઘણા ઉપકાર કરે છે, અમ પર વારે વારે;
ધન યશ શ્રી એનાથી પામ્યા, એ સર્વ જાય અમારે રે. ભી૦
જ્ઞાન વિષે પણ એ મહાજ્ઞાની, ગુરુ જગતમાં આદિ રે;
એને પૂજ્યા પછીજ લે છે, દેવો એની પ્રસાદી રે. ભી૦

कृष्ण एव हि लोकानां गुरुर्देवोऽपि चाव्ययः ।
कृष्णस्य हि कृते विश्वमिदं भूतं चराचरम् ॥
एष प्रकृतिरव्यक्तः कर्ता चैव सनातनः ।
परश्च सर्वभूतेभ्यः तस्मात् पूज्यतमो मतः ॥
आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये ।

दिशश्च विदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥

'શ્રીકૃષ્ણ, લોકોના ગુરુ અને અવિનાશી દેવ છે; શ્રીકૃષ્ણને માટેજ આ સ્થાવર-જંગમ જગત ઉદ્ભવેલું છે; આ શ્રીકૃષ્ણ તેજ સર્વનું મૂળ કારણ હોઇને સમસ્ત સૃષ્ટિના સનાતન કર્તા છે અને સર્વ પ્રાણીઓ કરતાં પર છે, તેથી એ અવિનાશી પ્રભુ સર્વ કરતાં વિશેષ પૂજ્ય છે; સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રો, ગ્રહો, દિશાઓ ને વિદિશાઓ-એ સર્વ શ્રીકૃષ્ણના આધારે સ્થિતિ કરી રહેલ છે.

નરમુખ નૃપ, સાગર નદીમુખ, મેરુ મુખ પર્વતનું રે;
ગરૂડ પંખીમુખ,તેથી શ્રીકૃષ્ણ મુખ દેવ-ઋષિ-માણસનુ રે. ભી૦

સવૈયો

કોપી ફરી ઉચર્યો શિશુપાલ, લબાડ બક્યાજ કરે શું વધારે;
દેવ ખુશામતની પર તેર્યાજ, ભાટ બની સ્તુતિ એની ઉચ્ચરે.
દ્રોણ અને સુત બે વીર છે, તુજને ન ગણું મનમાંહે લગારે;
એ બેઉના વિણ વિશ્વ બધું, ઉલટે તદપિ મુજથી લઢી હારે.
આ નૃપતિ બળવાન વધુ, સમીપે તુજ યાદવ કોણ બિચારો;
દેવથી દેવ ગણે યદિ તું પણ, હું ગણું દુષ્ટ પ્રપંચી ભિખારો.
વૃદ્ધ વિચક્ષણ એથ કુલીન, સમીપ કુનત એ કોણ ઠગારો;
બોલીશ જો વધુ તો મુજ શસ્ત્રથકી, ગણ આવી જશે તુમારો.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

એવું સુણી ભીષ્મ વધા ક્ષમાથી, બધા નૃપો દુષ્ટ તુજ સાથી;
તૃણે ન લેખું ઉરમાં અલ્પા હું, દરં ગરીબો થકી શું ભલાઉં.

વસંતતિલકા

એવું સુણી નૃપ બધા તપી ઉચર્યા કે,
મારો વિના ન જીવીયે કહેવેથી થાકે;

માટે હણો શીઘ્ર કરો વધતી ક્ષમાએ,
ના કોપ ભીષ્મ ઉરમાંહી તદા સમાએ.

તોટક

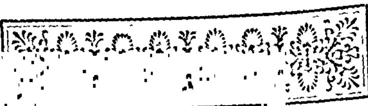
તવ ભીષ્મ વધા મુજ ઇષ્ટ હરિ, કર્યું પૂજન તેજ ઉભા વિકૃ
મરવાજ ચહો તો જઈ વળગો, કરશે તનથી જીવને અળગે

ભૈરવી-ધનાશ્રી

ભક્તવચન સમ કર્યું હરિએ, ભક્તવચન સમ કર્યું.
ઇષ્ટ અરિનું હર્યું હરિએ, ભક્તવચન સમ કર્યું.
શિશુપાળની ગાળ સાંભળી, સો મન પૂરં કર્યું;
ચક્ર ચલાવી પછી ત્વરાથી, શીશ કર્યું ઝટ નર્યું.
અસુરોને ઉર તાપ થયો ને, ભક્તોનું દિલ ઠર્યું;
પેઠું પ્રભુમાં દીવા તેજ એ, અરિ તનથી નીસર્યું.
પરમ પૂજ્ય શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર છે, એજ યથારથ ઠર્યું;
ચરણ શરણ દઢ તેનું ભીષ્મે, અનંત ભવ લગી વર્યું.

કટાવ

કરો સંકળ અવતારે પ્યારે; ગાળો જીવન પર ઉપકારે;
પાળો શાસ્ત્ર આજ્ઞા અતિ પ્યારે, આલો ભોગ સ્વાર્થનો જ્યારે;
અનુપતિ માને વાલો ત્યારે. (માટે-)
ભવમાં કરી લ્યો ભલાઈ ભાઈ, પરઉપકાર સમી ન કમાઈ;
જાય ભલે સહુ સ્વાર્થ સમાઈ, શાસ્ત્ર સમજી ન કરી ભરમાઈ;
અનુપદ ધરવી નરમાઈ, ભવમાં કરી લ્યો ભલાઈ ભાઈ.

श्री भीष्मपितामह–मूळ–आख्यान

[विषय–कुसंगत्याग]

પૂર્વરંગ

પદ–' કદીએ નવ છોરો ' એ રાગ

કદીએ ન ભુલાવો, કદીએ ન ફુલાવો, પ્યારા દ્વારિકાનાથ;
રાતદિન રહી સાથ. ના ભુલાવો.
પલકે કુસંગનો સંગ ન પાસ આવવા દ્યો, રાખી અવતું મન હાથ.

મનુષ્યમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે, માટેજ ચેતતા રહીને ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કર્યા કરવી. વિશેષ સમજુતી માટે જુઓ:—

પદ–' ધીરાનો રાગ '

ભૂલીશ માં વીરા રે, કહ્યું એ આ તારૂં નથી;
તને સોંપ્યું સાચું રે, નથી તારે સારૂં રતિ.

સાખી

પોતાની લીલાને સારૂં, સૃષ્ટિ કરે જગરાજ;
તન સાધન જનને સોંપે છે, સેવા લેવા કાજ.
ાપી એ દે છે રે, પોતે નિજ શાસ્ત્ર પ્રતિ. ભૂલીશ૦

સાખી

ધણીને પાસ ન દેખે તેથી, જન ઝટ બહેકી જાય;
પોતાનું ગણીનેજ વાપરે, તવ ચૂપ રહે જગરાય;
ણ પછી દે છે રે, સજા બદલામાં બધી. ભૂલીશ૦

સાખી

મારૂં મારે કાજ ગણે કે, કર્મ તુરત બંધાય;
ફરે મરે વેઠેએ રીતે, જીવ જગમાં અથડાય;
ાપે નહિ ચેતે રે, થઇ જઇ મૂઢમતિ. ભૂલીશ૦

સાખી

દુઃખ એથી બધું આવે છે, તે છોડી દે છેક;
ગણ સહુ પ્રભુનું, વાપર તેમજ, રાખ બરાબર ટેક.
ાઠ ખોટો દાવો રે, સુધારી દે ઉંધી કૃતિ. ભૂલીશ૦

સાખી

એનું એને માટે ખરચીશ, એમાં પાડ ન લેશ;
તોપણ એથી અનંત સ્વામી, કૃપા કરશે વિશેષ.
ો સહુ કાપી રે; અંત સુખો દેશે અતિ. ભૂલીશ૦

પદ

અકળ કળા અતિ વિશ્વપતિ ગતિ,
તારી પ્રભુ હું ના જાણી શકયો રે;
કરવા દુઃખી મોહ મદ પાયો,
બની વિમૂઢ છેક દુઃખમાંહી છકયો રે. અકળ૦

ર્ય કર્મનો મર્મ ન જાણી, આણી ભય ઉર, જ્ઞાનમાંહી ના ટકયો રે;
ર્યું દૃઢ કાજ એ દીધી, બળ ચાલ્યું નહિ, ત્યારે હું બહુ ભભકયો રે.
ક્ષમા મને કરૂણાધન, અતુ વાંક ન માની નિજ બહુ બકયો રે.

કરવાની ઇચ્છાથી હું, ઐરાવત હાથી પર બેસીને મહા બળવાન વાયુગણોને સાથે લઇ વ્રજમાં જઇ પહોંચ્યું.' આમ આવેશમાં આવી જઇ ઇંદ્રે નંદના વ્રજનો વિનાશ કરવા સાત દિવસ સુધી ભયંકર વરસાદ વરસાવ્યો; પણ છેવટે તેને કબૂલ કરવું પડયું અને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની ક્ષમા માગી કહેવું પડયું કે:—

स त्वं ममैश्वर्यमदप्लुतस्य कृतागसस्तेऽविदुषः प्रभावम् ।
क्षन्तुं प्रभोऽथार्हसि मूढचेतसो मैवं पुनर्भून्मतिरीश मेऽसती ॥

'હે પ્રભો ! ઐશ્વર્યના મદથી છકી ગયેલા, આપના પ્રભાવને નહિ જાણતા અને મૂઢ ચિત્તવાળા મેં આપનો અપરાધ કર્યો છે; મને ક્ષમા આપવાને આપ યોગ્ય છો; હે ઈશ ! આવી દુષ્ટ બુદ્ધિ ફરી મને કદી ન થાઓ.' આમ એક વાર અનુભવ થયો છતાં ફરી ઇન્દ્ર, ઐશ્વર્યના મદમાં ભાન ભૂલ્યો; પોતાના પર નરકાસુરનું દુઃખ આવી પડયું ત્યારે દ્વારકામાં આવી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રાર્થના કરી; તે વેળા ભગવાને તેનું દુઃખ દૂર કરી સ્વર્ગમાં સામા જઈ તેની વસ્તુઓ તેને પાછી આપી; પછી તે વખતે સત્યભામાના આગ્રહથી ભગવાને એક દેવતાઇ વૃક્ષ સ્વર્ગમાંથી ઉખેડી લીધું ત્યારે પાછો ઇન્દ્ર કોપાયમાન થયો અને સર્વ દેવોની સાથે ભગવાન સામે લડવા ધસી આવ્યો.

૫૬

ધસ્યો શચીપતિ મદ લાવી રે.
ઐરાવત પર સ્વાર થઈ, નિજ સ્વારી સજાવી રે.
સત્યભામા રમાકંથ શોભે ગરુડસ્કંધ, થયું યુદ્ધ દ્વંદ્વ, જુવે દેવવૃંદ;
નરપતિ સુરપતિની જુગતી જોડ, મળી અતિ મન ભાવી રે.

પણ તે વેળાએ એમ બન્યું કે:—

કરી બલ અપાર, કોપે જે વાર, ફેંક્યું ઇન્દ્રે વજ્ર, પ્રભુ પર તે ઠાર
કરથીજ મસળી દીધું હરિએ, નિજ શક્તિ જણાવી રે.
ત્રિજગત આયુધ શું કરે ગુણ, પ્રભુ દયા શક્તિ જોઈ આવી શુદ્ધ
શરમાઈ ઇન્દ્રે ફેરવી પીઠ, મુખ દીધું છુપાવી રે.

૫૬

સુણો શ્રી સત્યભામા મા, ભૂલ્યા તેની ક્ષમા ચહીએ;
લડયા મૂઢો ધસી રણમાં, શરમથી શું ઉભા રહીએ.
હતા મદથી ગયા મોહી, નથી વાર્યા રહ્યા કોઇ;
પૂરા હાર્યા રહ્યા રોઈ, હવે શા માટ કંઈ કહીએ.
કહ્યું તે તો થયું ચૂકયા, પિતાએ જીવતા મૂકયા;
હવે શુધ આવી છે તેથી, મુંગા નિજસ્થાનમાં જઈએ.
ભુલાવ્યા એની માયાએ, હવે સંતાપ બહુ થાયે;
નમી પડીએ જુગલ પાયે, કૃપા વિણ કોણ સુખ પામે.

આમ સમજીનેજ અહીં આપણે માગ્યું કે:—

કદીએ ન ભુલાવો, કદીએ ન ફુલાવો;
પ્યારા દ્વારકાનાથ, રાતદિન રહો સાથ.

એ ઇન્દ્ર એમ શાથી ભૂલ્યો ? સ્ત્રીના ભંભેર્યાથી. માટે સારૂં એ પણ માગીએ કે:—

પલકે કુસંગનો એ પાસ ન અડવા દો, રાખો અનુનું મન હાથ;
પ્યારા દ્વારકાનાથ ન ભુલાવો.

કેમકે, જેવું ઐશ્વર્ય મળે છે કે મદ ચઢી આવે છે. જુઓ, સુગ્રીવ સાક્ષાત્ સૂર્યપુત્ર હતો, છતાં શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુએ તેને રાજાધિરાજ બનાવ્યો કે તુરત ભાન ભૂલ્યો, ને તેથી પ્રભુએ તેને તવણી આપવા માટે લક્ષ્મણજીને આવી આજ્ઞા કરી:—

૫૬

જઈ કહેજે રે સુગ્રીવને તું ભાઈ, ઉરમાં ન જરી સંકુચાઈ.
માણે છે મોજ કેનાથી રે, એ વાતજ વીસરી જણાતી રે.
બુદ્ધિ બગડી દેખાતી રે, નહિ તેથી રે નમે રાજપદમાંહી રે.

આમ બુદ્ધિ બગડવામાં કારણ શું છે?

એ વિષય સુખે ઘેરાયો રે, અપકારીનો પથ સ્હાયો રે;
જોયું છે ભાઇ મરાયો રે,એની પણ રે,ગઈ મતિ એમ હણાઇ.
ભૂલ્યો તો હજી સમજી જા રે, સાધુઓ તણો માર્ગ સ્હાર રે;
પ્રભુકાર્યકાજ તત્પર થા રે, એવું પણ રે, કહેજે કરી ચતુરાઈ.

આમ જેઓ ભૂલે છે તેને પ્રભુ મારતાં નથી, પણ ચેતવણી આપી સુધારે છે. જુઓ, આ છેલ્લું વચન—

કળથી અંતે વશ કરજે રે, પછી કોપ છેક પરહરજે રે;
રાજ્યનીતિને અનુસરજે રે, નથી કરવી રે, એથી આપણે લડાઈ.

અને તેમજ થયું. જેવા લક્ષ્મણજી સુગ્રીવ પાસે પહોંચ્યા કે તુરત તેને ભાન આવ્યું:—

ભુજંગી

ગયેલી શ્રી કીર્તિ અને રાજ્ય ભારે,મને જે મળ્યું તે બધું રામકારે;
કર્યું એમણે અંશ તેનો ન થાશે,વડા રામ જેવા સુરોમાં ન ભાસે.
નથી કોઈ નિર્દોષ છે વાંક મારો,ક્ષમા માગું છું તેની માટે સ્વીકારો;
નહિ જાણીને વાંક કોદી કરૂં હું, થયો આપનો તે થયો ના ફરૂં હું.

આ રીતે આપણે પણ ભૂલ માટે પ્રભુ પાસે એમના થઇને ક્ષમાયાચનાપૂર્વક માગવું જોઈએ કે:—

ક્દીએ ન ફુલાવો પ્યારા દ્વારકાનાથ,
રાતદિન રહો સદા નિજ સાથ.

કરી બલ અપાર, કોપે જે વાર, ફેંક્યું ઇન્દ્રે વજ, પ્રભુ પર તે ઠાર;
કરથીજ મસળી દીધું હરિએ, નિજ શક્તિ જણાવી રે.
વિજગજ આયુધ શું કરે યુદ્ધ, પ્રભુ દયા શક્તિ જોઈ આવી શુદ્ધ;
શરમાઈ ઇન્દ્ર ફેરવી પીઠ, મુખ દીધું છુપાવી રે.

૫૬

સુણો શ્રી સત્યભામા મા, ભૂલ્યા તેની ક્ષમા ચહીએ;
લક્ષ્યા મૂઢો ધસી રહ્યા મા, શરમથી શું ઉભા રહીએ.
હતા મદથી ગયા મોહી, નથી વાર્યા રહ્યા કોઇ;
પૂરા હાર્યા રહ્યા રોઈ, હવે શા માટે કંઈ કહીએ.
કહ્યું તો તો થઇ ચૂક્યા, પિતાએ જીવતા મૂક્યા;
હવે શુધ આવી છે તેથી, મુંગા નિજસ્થાનમાં જઇએ
ભુલાવ્યા એની માયાએ, હવે સંતાપ બહુ થાયે;
નમી પડીએ જુગલ પાયે, કૃપા વિણ કોણ સુખ પાવે

આમ સમજીનેજ અહીં આપણે માગ્યું કે:—

કદીએ ન ભુલાવો, કદીએ ન ફુલાવો;
પ્યારા દ્વારકાનાથ, રાતદિન રહો સાથ.

એ ઇન્દ્ર એમ શાથી ભૂલ્યો ? સ્ત્રીના ભંભેર્યાથી. મ
એ પણ માગીએ કે:—

પલકે કુસંગનો એ પાસ ન અડવા દો, રાખો અનુનું મ
પ્યારા દ્વારકાનાથ ન

કેમકે, જેવું ઐશ્વર્ય મળે છે કે મદ ચઢી આવે
ગ્રીવ સાક્ષાત્ સૂર્યપુત્ર હતો, છતાં શ્રીરા
નધિરાજ બનાવ્યો કે તુરત ભાન ભૂલ્યો
તવણી આપવા માટે લક્ષ્મણજીને આવી

પદ-'આજ શ્યામ' એ રાગ

ર્જુન કહે કૃષ્ણ ! કામ કર્યું મેં વિચારીને;
ં મેં વિચારી શક્તિ તારી ના વિસારીને. ટેક
ક છું સમર્થ તાત ! હરવા સહુ શત્રુ સાથ;
શ્ચય માનું એ વાત, ના વદું વધારીને. અર્જુન૦
રી કૃપાથીજ હરિ ! હુંએ શકું છું સંહરી;
ત એજ સિદ્ધ કરી, દે કૃપા પ્રસારીને. અર્જુન૦
રે હાથ તું લગામ, સુધરે તો સર્વ કામ;
ાર્થ સારથિનું નામ, ધાર દયા ધારીને. અર્જુન૦

सारथ्यं तु त्वया कार्यमिति मे मानसं सदा ।
चिररात्रेप्सितं कार्यं तद् भवान् कर्तुमर्हति ॥

'આપ મારું સારથીપણું કરો, એમ મારું મન લાંબા
ી ઇચ્છે છે; વળી આપ મારું સારથિપણું કરવાને યોગ્ય છે.'

દુહો

હરિ કહે દઇશ દુઃખ હરી, વાર ન કરી કરી વ્હાર;
વૈરી સેન ન વરી ભલે, કરીશ વકરી જયકાર.

उपपन्नमिदं पार्थ यत् स्निह्यसि मया सह ।
सारथ्यं ते करिष्यामि कामः संपद्यतां तव ॥

'હે અર્જુન ! તું મારી સાથે સ્નેહ કરે છે; તે ખરેખર યુક્ત
મારું સારથિપણું કરીશ; તારી એ ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ.'

ગીતિ

તારી વિસ્તારીશ, તારીશ રણથી ઉતારી સુખ સાથી;
લગામ સુધારીશ, ધારી ધારણ પૂરી પ્રીત...

શ્રીમન યદુનંદન છો સરખા, આપ બેઉના હૈ
યુદ્ધ માય બેઉમાંહા રહાય, આપની સહાય બેઉ શ
પહેલો આવ્યો ગણી સ્વીકારો, અરજ કરો આસ

સવૈયો

ઉચર્યા હરી હાસ્ય કરી ખરી વાત, કહું પ્રિય ભ્રાત ધરી
પુરમાં ઘરમાંહી તમેજ પ્રવેશ, પહેલ કરેલ હરી સદ
પણ પહેલ દીઠા નથી મેં તમને, ન મને ધરશો સ્વપ્ન
ગણી માગણી બેઉ તણી સરખી, કરૂં ગોઠવણી બેઉની મ

ગીતિ

સેના મ્હારી વહાલી, એક તરફ નારાયણ પાયદ
બીજી ગમ થઈ વાલી, શસ્ત્ર-યુદ્ધ-વિણ કરીશ રખ
પહેલો આવ્યો તેથી, એક ભાગ માગ પાર્થ! હું તે
બીજો ભાગ પુંઠેથી, થશે સુયોધનનો એ વિચ
વર્યા અર્જુને હરિને, સૈન્ય કૌરવે હરિ પસ
માની હાનિ અરિને, જાણ્યું જયી થઈશ સઘ સંહ

દુહો

ન મન કરી એ કે દુઃખી, ન મન કરી પદમાંહ
ન માય મદ એવા ઉભય, ઉરમાં હરિ મનમાંહ

પદ-'ઘણી ખમા ખમા' એ રાગ

અર્જુનથી ઉચર્યા એકાંતમાં શ્રીહરિ,
માગી લીધો તેં મુજને શું શોચ કરી.
શસ્ત્રો ધરીશ નહિ, યુદ્ધ કરીશ નહિ, એવા એકે શું
સેના રહી એની પાસે, જેને દેવોએ કેમ શકે ના સંહ

ફરી અરિનું, ગળ આજ અતિશય થાશ્યું.
હાર ધર્યું પણ, તે પણ અંત જરા બસ ઠાલું;
ા, બુઠીયા જયકારી, થશે ગુણીનું ઘર ઘાલ્યું.

પદ-કલ્યાણ

ારે ઉરમાં વિમાસે.
ાંડવ સહુ પડશે, ભીષ્મ પિતાની પાસે. ટેક
ર્જુન પણ થાકયા, નાઠું સેન ચોપાસે. હાર૦
ા જયકારી, એ અઘટિત અતિ ભારી. હાર૦
ુટશે પ્રતિજ્ઞા, એ તો નહિ સ્હેવાશે. હાર૦
ા ઇટ મ્હારી, એની પાણું વિણ ત્રાસે. હાર૦

શાર્દૂલ

અર્જુન ભાન જ્ઞાન ન રહ્યું, ભ્રાતા વદાને વળી;
સૂર્ય પછી સમસ્ત શૂર ત્યાં, ભૂલેજ પાછા વળી.
ી સેન સર્વ ઉપડયું, પાછું સુખેથી વળી;
કરવા વિનાશ વસમો, ચોદિશ ઘેરી વળી.

વસંતતિલકા

ઠા તમામ કરી કોઈ શકયા ન સ્હાય,
ે સ્વઅંગ બચવા ઝટ ઓથ સ્હાય;
ાવ્યો તથાપિ વીર સાત્યકિ એની વ્હારે,
કર્યું રહ્યું ન દળ શું દુઃખ એ નિવારે.

સવૈયો

સાત્યકિ ધન્ય તને, મરદાઇ ખરી પળે ખૂબ કરી;
કાલ દઈ બુઠીયા ગજને, ખુદ સિંહજ હું વકરી.
પાંડવની પ્રતિની, ખરી પ્રીતડી આજ પ્રસિદ્ધ કરી;
જિત સમસ્ત અરિ, હરિને કરી આપીશ બેફિકરી.

ગીતિ

ળી એ દોંસ લગારી, ઉચળી ધીર ધારી ગાંડીવધારી;
ગા ધો નૃપ મારી, ઉપડા ઝટ ગિરિધારી ગરૂ ધારી

દુહો

અર્જુન દેખી આવતો, ગણી ન જરી વિષાદ;
સિંહનાદ ભીષ્મે કર્યો, દશ દિશ ફેલ્યો સાદ.

ચોપાઇ

આવ્યો પાસે જ્યારે અરિ, વિફર્યા વૃદ્ધ પિતા તવ ફરી;
અસંખ્ય શરની ધારા કરી, સારથિ રથ હરી દેવા ફરી
યદુનંદને ચપળતા હરી, આંચ ન આવી કોઇને જરી
રથ તેજ ક્ષણ ઝટ ખસી ગયો, શર સમૂહ સહુ ખાલી વહી.
પછી અર્જુને ગજવી દોર, ડોસાનો કંઈ તોડયો તોર.
શર ચલવી ને છેદ્યુ ચાપ, જણ્યો જતાં વંત પ્રતાપ.
ધનુષ ગ્રહ્યું જવ બીજું હાથ, સજ્જ કરી શર તે સાથ.
તે પણ ઝટ તોડયું અર્જુને, થયા હૃષ્ટ દાદા તવ મને
શાબાશ શૂર સુજને દઉં ધન્યવાદ, કીધો પ્રસન્ન સુજને નિર્વિવાદ.
દેખાડું હું સ્વબળ રાખ્ય હવેજ ધ્યાન,
દેખાડ તું સ્વબળ થા ઝટ સાવધાન.

સવૈયા

એમ વદી ચલવ્યાં શર તીક્ષ્ણ, તે ક્ષણ તે પ્રભુએજ ચુકાવી;
તોપણ ધીરજ ધારી વિચારી, ફરી શરધાર અમોઘ ચલાવી.
ગ હરિ હય અર્જુનનાં, શરધારરૂપી વસનેજ છુપાવી;
અને સહુ સેનપ્રતિ પણ, એજ રીતેથી ઝડી વરસાવી.
ન ધર્મ મંથા સહુએ પણ, જોર વડીલ સમીપ ન ચાલ્યું;

મજી ! પ્રતિજ્ઞા આપે કીધી (૨)
ન કરું મેં જ કરી ન કરું. દીન૦
ધો મુજને આજ ને જવા દો (૨)
માનો મેના બીજી મારી. દીન૦
આપ નમન દયો, શાહું કરું છું (૨)
અવર રોષ કરી વારી. દીન૦
તેરત હલું કે હાવું હમણાં (૨)
આપ પ્રતાપ કરી આવો. દીન૦

ગીતિ

ણી અર્જુનની વાણી, ઉર આણીને વળ્યા શરપાણિ;
ાશ લગામ તાણી, ધનંજય ઉર થાયું ખરૂં પાણી.

મનહર

કૃષ્ણની કૃપાથી શૂરો સાથી ત્યાં બેઠો ગૂરસાથી,
થાતી આંખ રાતી છાતી માતી નથી શુરથી.
ચલાવીને ગાડી લાવી અગાડી ને શંખ ફૂંકી
વગાડીને શત્રુ ભગાડ્યા સ્વપારથી.
પાછા ફેરી વૈરી કરી નહિ દેરી થયા ઝેરી;
ફર્યા ફરીફેરી ભેરી વગાડી ન ફૂરથી.
સિંહનાદ શસ્ત્ર હાથ, વળ્યા ભ્રાત તાત સાથ;
જાતો જાત હાથો હાથ ભેટ્યા રથીએ રથી.
હાથી સામે હાથી ને પદાતિની સામે પદાતિ;
રથી સામે રથી મહારથીથી મહારથી.
ધૃતિ ધરી કૃતિ કરી રતી ડરી ન અરિથી;
યુદ્ધ પ્રતિ અણ્યા નણ્યા લડ્યા પડ્યા મહારથી.
જામીસ..
ન ભીષ્મજીની ..

[illegible]

[illegible]

[illegible] પ્રસિદ્ધ [illegible]

[illegible]

[illegible] હરિ [illegible]

[illegible] વરસાવો [illegible]

[illegible] અપાવો [illegible]

[illegible]

આ [illegible]

[illegible] હૈયું [illegible] રમતાં, [illegible]

[illegible] કરીને, પાછા [illegible]

[illegible] કેવાશે. [illegible]

સાખી

[illegible] હરિ, [illegible]

[illegible] પથમાં [illegible]

[illegible] મહાભાગ્ય એ. મહાભાગ્યની [illegible]

[illegible] હરિ જતાં [illegible]

[illegible] મહારાજ [illegible]

[illegible]

[illegible] અને [illegible]

[illegible] અર્જુન [illegible]

[illegible]

[illegible] હરિ (૨)

વસંતતિલકા

લ કૃષ્ણ કર ચક્ર ઉઠાવી ધાતા,
ત્રિલોક સુરલોક તથા વિધાતા;
સમસ્ત દલ આજ ક્ષણેજ ધાશે,
ત ગહરી પાવકમાંજ ધાશે.

દુહો

ધીમાન ને, નીરખી ડરી મનમાં ન;
કહે, માની પતિ અસમાન.

...ગ માદ

નાથ, હરિ કરુણા કરીને;
ય,વેગે વેગે ધાઓ મારા નાથ.હરિ૦
સંકટથી છોડાવો મારા નાથ૦

...સ નમોસ્તુ તે શાર્ङ्गगदासिपाणे।
लोकनाथ रथाद्घो भूतशरण्य संख्ये॥
ममाद्य कृष्ण श्रेयः परस्मिन्निह चैव लोके।
प्रथितस्वभावः॥

પોતાની સામે ધસી આવતા જોઈ ભીષ્મપિતા- કહેવા લાગ્યા કે,) હે દેવોના ઈશ્વર! હે જગતના શાર્ङ्गધનુષ, ગદા તથા તરવારને હાથમાં ધારણ કર- હે લોકનાથ! આવો, આવો. આપને મારા નમસ્કાર હો. પ્રાણીઓના શરણ્ય! આપ મને આ રથ ઉપરથી બળાત્કારે ... પટકી પાડો. હે શ્રીકૃષ્ણ! આજે આપના હાથે જો ... થશે તો મારું આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કલ્યાણ ... છે. હે! અચ્યુત તથા યાદવોના નાથ!

પદ-રાગ ખમાચ

ઉતર્યા રથથી હરિ ઝડપ કરી;
સર્વશત્રુ રથચક્ર કૃપાળુ, કાઢી નાખ્યું ઝડપ કરી. ઉતર્યા
આયુધ એજ કરી ધરી કરમાં, ચાલ્યા ચોંપે ઝડપ કરી. ઉતર્યા
પગ ધબકારે ધ્રુજી ધરણી, ઉપન્યા ભીષ્મ ઉપર વિફરી. ઉતર્યા
સિંહ ફાળ ભરી ગજ પર ઝૂઝે, તેમ ઝૂઝવા ઉર ક્રોધ ધરી. ઉતર્યા

व्यालंबिपीतांबरधृक्चकाशे घनो यथा खेऽचिरभासविनद्धः ।
सुदर्शनं चास्य रराज शौरेस्तच्चक्रपद्मं सुभुजोरुनालम् ॥
यथादिपद्मं तरुणार्कवर्णं रराज नारायणनाभिजातम् ।
तत्कृष्णकोपोदयसूर्यबुद्धं क्षुरांततीक्ष्णाग्रसुजातपत्रम् ॥
तस्यैव देहोरुसरःप्ररूढं रराज नारायणबाहुनालम् ।

(ભગવાન કૃષ્ણ સૈન્યોની મધ્યે પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડીને હાથમાં (રથનું) ચક્ર લઈ ભીષ્મ તરફ જ્યારે દોડી ગયા ત્યારે) તેમના પીતાંબરના છેડાઓ આમતેમ લટકતા હતા; જેથી આકાશમાં રહેલા વીજળીવાળા મેઘની પેઠે તે શોભતા હતા; વળી તે વખતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના હાથમાં રહેલું તે ચક્રરૂપી કમળ તેમની ભુજારૂપી નાળવાળું અને બાલસૂર્ય સમાન વર્ણવાળું હોઇને જાણે સાક્ષાત્ શ્રીનારાયણની નાભિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું [illegible] ના આસનરૂપ) તે આદિપદ્મ (કમળ) હોય તેવું શોભતું [illegible], વળી તે ચક્રરૂપ કમળ શ્રીકૃષ્ણના કોપના ઉદયરૂપી [illegible] ખીલ્યું હતું; સજૈયાની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ આરાઓરૂપી [illegible] ડાંથી યુક્ત હતું, તેમના શરીરરૂપી વિશાળ સરોવરમા ઊગ્યું હતું અને તેમના (જમણા) હાથરૂપી દાંડાવાળું હોઇને શોભતું હતું:—

વસંતતિલકા

કોપેલ કૃષ્ણ કર ચક્ર ઉઠાવી ધાતા,
કંપ્યું ત્રિલોક સુરલોક તથા વિધાતા;
જાણ્યું સમસ્ત દલ આજ ક્ષણેજ ધાશે,
વિપરીત ગહરી પાવકમાંજ ધાશે.

દુહો

ભીષ્મ શ્રીમાન ધીમાન ને, નીરખી ડરી મનમાં ન;
માન તજી દઈ માની કહે, માની પતિ અસમાન.

પદ-રાગ માડ

સુખે ચાલ્યા આવો મારા નાથ, હરિ કરુણા કરીને;
ચક્ર તુરત ચલાવો મારા નાથ,વેગે વેગે ધાઓ મારા નાથ.હરિ૦
સંકટથી છોડાવો મારા નાથ૦

एह्येहि देवेश जगन्निवास नमोस्तु ते शार्ङ्गगदासिपाणे ।
प्रसह्य मां पातय लोकनाथ रथाद्घो भूतशरण्य संख्ये ॥
त्वया हतस्येह ममाद्य कृष्ण श्रेयः परस्मिन्निह चैव लोके ।
संभावितोऽस्म्यंधकवृष्णिनाथ लोकैस्त्रिभिश्च प्रथितस्वभावः॥

(શ્રીકૃષ્ણને પોતાની સામે ધસી આવતા જોઈ ભીષ્મપિતામહ તેમને કહેવા લાગ્યા કે,) હે દેવોના ઈશ્વર! હે જગતના નિવાસ! શાર્ઙ્ગધનુષ, ગદા તથા તરવારને હાથમાં ધારણ કરનારા હે લોકનાથ! આવો, આવો. આપને મારા નમસ્કાર હો. હે પ્રાણીઓના શરણ્ય! આપ મને આ રથ ઉપરથી બળાત્કારે રણભૂમિ પર પટકી પાડો. હે શ્રીકૃષ્ણ! આજે આપના હાથે જો મારો વધ થશે તો મારું આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કલ્યાણ થઈ જશે. હે અંધક તથા યાદવોના નાથ! (આજે પોતાની

પદ–રાગ ખમાચ

ઉતર્યા રથથી હરિ ઝડપ કરી;
સૂર્યસમું રથચક્ર રૂપાળું, કાઢી નાખ્યું સડપ કરી. ઉતર્યા
આયુધ એજ કરી ધરી કરમાં, ચાલ્યા ચાંપે ઝડપ કરી. ઉતર્યા૦
પગ ધબકારે ધ્રુજી ધરણી, ઉપન્યા ભીષ્મ ઉપર વિફરી. ઉતર્યા૦
સિંહ ફાળ ભરી ગજ પર ઝુઝે, તેમ ઝઝુમ્યા ઉર ક્રોધ ધરી. ઉતર્યા૦

व्यालंविपीतांतदशाप्रकाशे घनो यथा खेऽचिरभाजितनद्धः ।
सुदर्शनं चास्य रराज शौरेस्तच्चक्रपद्मं सुभुजोरुनालम् ॥
यथादिपद्मं तरुणार्कवर्णं रराज नारायणनाभिजातम् ।
तत्कृष्णकोपोदयपूर्वयुद्धं क्षुरांततीक्ष्णाग्रसुजातपत्रम् ॥
तस्यैव देहोत्थरारुढं रराज नारायणबाहुनालम् ।

(ભગવાન કૃષ્ણ સૈન્યોની મધ્યે પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડીને હાથમાં (રથનું) ચક્ર લઈ ભીષ્મ તરફ જ્યારે દોડી ગયા ત્યારે) તેમના પીતાંબરના છેડાઓ આમતેમ લટકતા હતા; જેથી આકાશમાં રહેલા વીજળીવાળા મેઘની પેઠે તે શોભતા હતા; વળી તે વખતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના હાથમાં રહેલું તે ચક્રરૂપી કમળ તેમની ભુજરૂપી નાળવાળું અને બાલસૂર્ય સમાન વર્ણવાળું હોઈને જાણે સાક્ષાત શ્રીનારાયણની નાભિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું (બ્રહ્માના આસનરૂપ) તે આદિપદ્મ (કમળ) હોય તેવું દેખાતું [illegible] વળી તે ચક્રરૂપ કમળ શ્રીકૃષ્ણના [illegible] ઉપરથી [illegible] હતું, અણીવાળી ધાર જેવા [illegible] [illegible] હતું, તેમના [illegible] [illegible] હતું અને તેમના (ભગવાનના) હાથરૂપી [illegible] [illegible] હતું —

પ્રતિજ્ઞા તોડીને આપ મારી સામા દોડી આવ્યા તેથી) સર્વ લોકનાં પ્રાણીઓએ મારા સ્વભાવને પ્રસિદ્ધ કર્યો છે ને જગતમાં આજે હું માનપાત્ર બન્યો છું.

ફરી નહિ આવો મારા નાથ, હરિ કરુણા કરીને;
લાગે નહિ મળે આવો મારા નાથ, કૃપા વરસાવો મારા નાથ. હરિ૦
સદ્ય સ્વધામ અપાવો મારા નાથ૦

શાર્દૂલ

બોલ્યા ભીષ્મ પ્રતિ હરિ વીફરીને, આ ક્લેશનું મૂળ તું;
વાર્યો તેં નહિ નિત્ય પુત્ર રમતાં, કેવી કરે ભૂલ તું;
તેં માન્યું નહિ તો ન ત્યાગ કરીને, પાપી હઠે ઝુલતું;
એ રોગે હણવા હું આજ ઉપડ્યો, મૃત્યુ શિરે ઝુલતું.

આર્યા

આતુર ઉર ભીષ્મ પ્રતિ હરિ ગતિ, દશ ડગલાં ક્યાં ધાયા;
ત્યાં ત્વરથી કુરેશ ધનંજયથી, પથમાં રુંધાયા.
મહાબાહુથી મહાબાહુ એ, મહાબાહુની કાયા;
માંડ માંડ રોકી રાખી તવ, હરિ ચરણાં અટકાવ્યા.

अथाद्द पीनांसतलं पथाद्रं पादचारीऽहि ध्याय पार्थिनराजुः ।
धाराय वेगेन जगाम जिष्णुर्गृहिणं महात्मा हरिद्दराम ॥

[illegible]

છી મનુષ્યોની તો શી વાત ?' જો આમ છે તો મનુષ્યો દુઃખોથી
ાસીને જવાના કયાં ? જ્યાં જશે ત્યાં કાળ તો ઊભોજ છે, તે
ી છોડશે ખરો ? જુઓઃ—

शार्दूल

व्योमैकांतविहारिणोऽपि विहगाः संप्राप्नुवंत्यापदम् ।
बद्धयन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥
दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः।
कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥

'લગભગ આકાશમાંજ વિચરનારાં પક્ષીઓ આપત્તિને પામે છે; ચાલાક મનુષ્યો અગાધ જળવાળા સમુદ્રમાંથી પણ માછલાંઓને પકડી લે છે; તો પછી આ જગતમાં કાળથી દુષ્પ્રાપ એવી કઇ વસ્તુ છે ? કયું એવું સદાચરણ છે ? અને તેવા કયા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવામાં લાભ છે ? કારણકે દુઃખોરૂપી હાથને લંબાવીને કાળ, દૂરથી પણ હરકોઇ વસ્તુને લઇ લે છે.' માટે કાળના સપાટામાં આપણે હજી ન આવ્યા હોઇએ ત્યાં સુધીમાં પ્રભુને પ્રાર્થી લેવું જોઇએ કે:—

કર્મ વેહાવો રખાવો સુધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

દુહો

ઉગ્ર કાળ વિકરાળની, પાંખ ઉદય ને અસ્ત;
નિશ્ચય તેની છાંયમાં આવે વસ્તુ સમસ્ત.

મનહર

કણુ એક હાકમ હુકમ કુલ આલમ પર,
કણુ એક કૂરે બોલ લોકનકે સહીએ;
કણુ એક ઉંચી અટા બેઠ ઘનઘટા જોત,

બાંધી હામી મોઃ પામી મંડ્યા મોટા મહારથી;
વારે વારે હારે હારે હાર થયા મહારથી.

દીંડી

અંગ સર્વનાં કપાય શસ્ત્રધારે, અંગ સહુનાં રંગાય રુધિરધા
અંગ પડ્યા ઉમંગ ઉરે ધારે, સર્વ મોહિત છે યુદ્ધતણે

ગીતિ

કરામત એ શૌર્યે, કરતાં પેંતરા ઝટ કરવા [illegible]
શસ્ત્રી સમસ્ત થયાને, અસ્ત્ર અર્જુને ધર્યું અસ્ત્ર હાથ.

સાખી

અરિ ઉપર અચયુદ્ધ અર્જુને, ઇંદ્ર અસ્ત્ર ઉ.
[illegible] મહુ શર સમીપે, સાથ સ્પષ્ટ સમ
ફરી ફરી વીફરી થઇ ક્રીડા, ફરી કરતું નવ ફ્રા-
અનેક અર્જુન ઉપજ્યા ઉપડ્યા, અંત આખરે આ

ગીતિ

[illegible] સમસ્ત થવાથી, નાશ અંત ન સહી થઇ [illegible]
[illegible] અનન્ત નિવિયાથી, ત્રાસ પામીને તમામ [illegible]

श्री भीष्मपितामह-भाव-आख्यान

[त्रिपय-प्रभुशरण-विजयनुं मूळ]

પૂર્વરંગ

પદ-' છે સર્વ તમને અર્પેલું ' એ રાગ

કર્મ વેઠાવો રખાવોને ધીર, શરીર દોડાવો, પ્રભુજી પાસે રહી;
દુઃખો દેખી ના બનું અવિવેકી, રેડી રહું સહું જે થાય પીડ;
અવ એ લેખી થવા સુખ સાચું, દેખી તને પામું સંસારતીર,
શરીર દોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન જેવા ભક્તાને પણ એજ ઉપદેશ આપે છે:—

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय ! शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥
यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

' હે કુંતાપુત્ર અર્જુન ! ઇન્દ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધો

છે અને તેઓ અનિત્ય છે; માટે હે ભારત! તેઓને તું [illegible] કર. હે પુરુષશ્રેષ્ઠ! સુખ-દુઃખને સમાન ગણનારા જે પુરુષને એઓ વ્યથા ઉપજાવી શકતા નથી તે મોક્ષ મેળ[illegible] યોગ્ય થાય છે.' અને તેમાં પણ જો ભક્તિ હોય તો—

ततस्तमीयिवांसं तं काष्ठपाषाणसन्निभम् ।
अहं स्मरामि मद्भक्तं नयामि परमां गतिम् ॥

'તે પછી મારે શરણે આવેલા અને કાષ્ઠ-પાષાણ જેવ[illegible] નિશ્ચયવાળા તે મારા ભક્તને હું સંભારું છું અને પરમ [illegible] પમાડું છું.' આ ખુદ પરમેશ્વરનાં વચનો પર ભરોસો રાખી[illegible] અમે અહીં કહીએ છીએ—

કર્મ વેરાવો, રખાવો ધીર, શરીર છોડાવો, પ્રભુજી પારો રહી[illegible]
દુઃખો દેખાના બનું અવિવેકી, રહું ટેકી સાચું જો થાય પી[illegible]
હોની પેડે?

સવૈયો

શીતલ હિ દિન એક નિશાચર, લંકા લાગી દિન એક [illegible] આ[illegible]
એક દિન દમયંતી [illegible] નલ, એક દિન [illegible] ગુણ પા[illegible]
એક દિના [illegible] પાંડુ [illegible], ઔર એક દિના સિર [illegible]
[illegible] પ્રભીન [illegible] ન [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] કહે છે:—

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]
[illegible]

પછી મનુષ્યોની તો શી વાત ?' જો આમ છે તો મનુષ્યો દુઃખોથી નાસીને જવાના ક્યાં ? જ્યાં જશે ત્યાં કાળ તો ઊભોજ છે, તે કદી છોડશે ખરો ? જુઓઃ—

शार्दूल

व्योमैकांतविहारिणोऽपि विहगाः संप्राप्नुवंत्यापदम् ।
बद्ध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥
दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः।
कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥

'લગભગ આકાશમાંજ વિચરનારાં પક્ષીઓ આપત્તિને પામે છે; ચાલાક મનુષ્યો અગાધ જળવાળા સમુદ્રમાંથી પણ માછલાંઓને પકડી લે છે; તો પછી આ જગતમાં કાળથી દુષ્પ્રાપ એવી કઇ વસ્તુ છે ? કયું એવું સદાચરણ છે ? અને તેવા કયા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવામાં લાભ છે ? કારણકે દુઃખોરૂપી હાથને લંબાવીને કાળ, દૂરથી પણ હરકોઇ વસ્તુને લઇ લે છે.' માટે કાળના સપાટામાં આપણે હજી ન આવ્યા હોઇએ ત્યાં સુધીમાં પ્રભુને પ્રાર્થી લેવું જોઇએ કેઃ—

કર્મ વેહાવો રખાવો સુધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

દુહો

ઉમ કાળ વિકરાળની, પાંખ ઉદય ને અસ્ત;
નિશ્ચય તેની છાંયમાં આવે વસ્તુ સમસ્ત.

મનહર

કણુ એક હાકમ હુકમ કુલ આલમ પર,
કણુ એક ફેરે બોલ લોકનકે સહીએ;
કણુ એક ઉંચી અટા બેઠ ઘનઘટા જોત,

કબુ એક સુંપદીમેં મેઘબુંદ સહીએ,
કબુ એક ભોજન કુલ છત્તીસાં બનાયે ખાત,
કબુ એક લૂખી ભાજી બીના લૂન લહીએ;
હારીએ ન હિંમત બિસારીએ ન હરિનામ,
જાહી બીધી રાખે રામ તાહી બીધી રહીએ.
કબહુંક આગ હાથી બાજતે નગારે સાથ,
કબહુંક પાઉં પ્યાદે શીશ બોજ સહીએ;
કબહુંક આપ દ્વાર ભીર હે ભિખારનકી,
કબહુંક પર દ્વાર યાચનેહી ચહીએ.
કબહુંક મેવા મીંઠાઈકી અરૂરણ હોત,
કબહુંક સુકીબાર ચુનગોન પહીએ;
હારીએ ન હિંમત બિસારીએ ન હરિનામ,
જાહી બિધિ રાખે રામ તાહી બિધિ રહીએ.

આ માર્ગે આપણે જઇએ; અથવા આપણામાંનું કોઇ જાય તો તેથી શું ? તેમાં હર્ષ કે શોક નજ હોવો જોઇએ.

एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां तत्र गामिनाम् ।
यद्येकस्त्वरितं यातस्तत्र का परिदेवना ॥

'કોઇ એક કાફલો એકજ સ્થળે જાવા નીકળ્યો છે, તેમાં કોઇ એક વ્યક્તિ જલદી તે સ્થળે પહોંચી ગઇ તો તેમાં શોક શો ?' કારણકે બધા સર્વને ત્યાંજ જવાનું તો છેજ. જુઓ—

આર્યા

अवश्यमविपतति चिरतरमुषित्वापि विषयाः ।
न त्वं नार्ह नार्य ... [illegible] शोकः ॥

'[illegible] સર્વેની ... [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

કભુ ઔર સુખીયાં સેજ્યું :
કભુ ઔર ભોજન કુશ ઉનોદિયાં ...
કભુ ઓઢનકો ભારી ઝીના ઝૂલ
હરીજન ન કિજે મન ગિલાની મન કે.
જાહી બીધી રખે રામ તાહી બીધી રહી
કબહુક ભાગ લાગી ભાજી નગારે
કબહુક પાંવ પ્યાદે શીશ બોજ ...
કબહુક આપ હાર ભીર કે બિખારી
કબહુક પર હાથ ચાવતાહી ભૂ
કબહુક ઐસા મોસરીકી ભટરણ ...
કબહુક સુખીયાર શુનશાન પ...
હરીજન ન કિજીયે બિસારીએ ન હરિનામ
જહી બિધિ રાખે રામ તાહી બિધિ રહીએ

આ માર્ગે આપણે જઇએ; અથવા આપણામાંથી કોઇ પહેલો જાય તો તેથી શું ? તેમાં હર્ષ કે શોક નજ હોવો જોઇએ.

एकमार्गप्रयातानां सर्वेषां तत्र गामिनाम् ।
यद्येकस्त्वरितं यातस्तत्र का परिदेवना ॥

'કોઇ એક કાફલો એકજ સ્થળે ચાલી નીકળ્યો હોય અને કોઇ એક વ્યક્તિ જલદી તે સ્થળે પહોંચી ગઇ તો તેમાં શોક શો ?' કારણકે ત્યાં સર્વને મોડા વહેલું જવાનું તો છેજ. ૯

लावणी

अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ब्रह्मपुरंदरदिनकररुद्राः ।
न त्वं नाहं नायं लोकस्तदपि किमर्थं क्रियते शोकः ॥

'આઠ કુલાચલ પર્વતોની સાથે સર્વે સમુદ્રો, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, સૂર્ય ને રુદ્રો પણ આ જગતમાં સ્થાયી રહેવાના નથી—

નાખે, સમુદ્ર પોતાની ભરતી-ઓટની મર્યાદાને ઓળંગી જાય, અગ્નિ પૃથ્વીને બાળી નાખે, આકાશ મનુષ્યના મસ્તક પર પડી જાય, બધું અનાજ ઝેર બની જાય અને રાજા જો અન્યાય કરે તો તેને રોકવાને કોણ સમર્થ છે?' અર્થાત્ આ સર્વ પદાર્થો પોતપોતનાં કાર્યમાં વ્યવસ્થિતપણે વર્તે છે, તે ઈશ્વરી ઈચ્છાને અધીન થઇ વર્તે છે; એટલે કે ઈશ્વર સર્વને માટે સર્વ કંઈ યોગ્યજ કરે છે, તોપણ આપણી તેમના પ્રત્યે પ્રાર્થના તો હોવીજ જોઇએ કે:—

કર્મો વેઠાવો,રખાવોને ધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

આપણે ખરાબ સ્થિતિમાં હોઇએ તેમાં કોઇનો પણ દોષ છેજ નહિ, જુઓ:—

ख्यातः शक्रो भगांको विधुरपि मलिनो माधवो गोपजातो।
वेश्यापुत्रो वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्वभक्षी हुताशः ॥
व्यासो मत्स्योदरीयो लवणजलनिधिः पांडवा जारजाताः ।
रुद्रः प्रेतास्थिधारी त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ॥

'ઇન્દ્ર, શરીરે એક હજાર યોનિઓની નિશાનીવાળો પ્રખ્યાત થયો, ચંદ્ર પણ મલિન-કાળા ડાઘાવાળો કહેવાયો, વિષ્ણુ ગોવાળના પુત્ર થયા, વસિષ્ઠ વેશ્યાપુત્ર થયા, કામદેવ શરીરરહિત થયો, અગ્નિ સર્વભક્ષી બન્યો, વ્યાસ મત્સ્યગંધા-માછણથી જન્મ્યા, સમુદ્ર ખારો બન્યો, પાંડવો વ્યભિચાર કર્મથી જન્મ્યા અને શંકર મુડદાંઓનાં હાડકાં ધારણ કરનાર થયા; તો (એ ઉપરથી જણાય છે કે) આ ત્રણે જગતમાં (પોતાનાં કર્મોને લીધે) કોનામાં દોષ નથી?' વળી એવો લગભગ અનુભવ થાય છે કે દુઃખ તો હમેશાં મોટાને વિશેષ

પડ્યા હોય તોપણ ધૈર્ય ધરી ગાળવા જોઇએ; એમ સમજીને દ્રૌપદીએ વત્સરાજને ઘેર, તરુણ સ્ત્રીઓથી 'આ તો એક દાસી છે' એમ આક્ષેપપૂર્વક પોતે નિંદાયા છતાં આશામય સ્થિતિમાં ચંદન ઘસવાનું કામ શું નહોતું કર્યું ?' અને વળી તેજ દ્રૌપદીને—

> वासांसि व्रजचारिवारिजदृशां हृत्वा हठादुच्चकै-
> र्यःप्राग्भूरुहमारुरोह स पुनर्वस्त्राणि विस्तारयन् ॥
> व्रीडाभारमयां चकार सहसा पांचालजायां स्वयं ।
> को जानाति जनो जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कीदृशी ॥

'વ્રજવાસી સ્ત્રીઓનાં વસ્ત્રો હઠથી હરી લઈ જે ભગવાન પહેલાં વૃક્ષ ઉપર ચઢી ગયા હતા તેમણે પોતેજ સતી દ્રૌપદીને (ભરી સભામાં દુઃશાસનથી વસ્ત્રાહરણ સમયે જેટલાં જોઇએ તેટલાં) વસ્ત્રો આપ્યાં હતાં અને દ્રૌપદીને એકદમ લજ્જાના ભારથી દબાયલી કરી હતી; તો ભગવાનની મનોવૃત્તિ કયે વખતે કેવી હોય છે, એમ કયો મનુષ્ય જાણી શકે છે?' માટે એજ માગવું ઠીક છે કેઃ—

કર્મો વેઠાવો, રખાવોને ધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

કેટલાક મૂર્ખ મનુષ્યો એ પ્રભુની કૃતિને વિરુદ્ધ સમજી તે સંબંધે બકવાદ કરે છે, પણ તેઓ સમજતા નથી કેઃ—

> सस्यानि स्वयमत्ति चेद् वसुमती माता सुतं हन्ति चेद् ।
> वेलामंबुनिधिर्विलंघयति चेद् भूमिं दहेत् पावकः ॥
> आकाशं जनमस्तके पतति चेदन्नं विषं चेद् भवेत् ।
> अन्यायं कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्तं निरोद्धुं क्षमः ॥

'જો પૃથ્વી પોતે ધાન્ય ખાઈ જાય, માતા પોતે પુત્રને હણી

નાખે, સમુદ્ર પોતાની ભરતી-ઓટની મર્યાદાને ઓળંગી જાય, અગ્નિ પૃથ્વીને બાળી નાખે, આકાશ મનુષ્યના મસ્તક પર પડી જાય, બધું અનાજ ઝેર બની જાય અને રાજા જો અન્યાય કરે તો તેને રોકવાને કોણ સમર્થ છે ?' અર્થાત્ આ સર્વ પદાર્થો પોતપોતનાં કાર્યમાં વ્યવસ્થિતપણે વર્તે છે, તે ઈશ્વરી ઇચ્છાને અધીન થઇ વર્તે છે; એટલે કે ઈશ્વર સર્વને માટે સર્વ કંઈ યોગ્યજ કરે છે, તોપણ આપણી તેમના પ્રત્યે પ્રાર્થના તો હોવીજ જોઇએ કેઃ—

કર્મો વેઠાવો,રખાવોને ધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

આપણે ખરાબ સ્થિતિમાં હોઇએ તેમાં કોઇનો પણ દોષ છેજ નહિ, જુઓઃ—

ख्यातः शक्रो भगांको विधुरपि मलिनो माधवो गोपजातो।
वेश्यापुत्रो वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्वभक्षी हुताशः ॥
व्यासो मत्स्योदरीयो लवणजलनिधिः पांडवा जारजाताः ।
रुद्रः प्रेतास्थिधारी त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ॥

'ઇન્દ્ર, શરીરે એક હજાર યોનિઓની નિશાનીવાળો પ્રખ્યાત થયો, ચંદ્ર પણ મલિન-કાળા ડાઘાવાળો કહેવાયો, વિષ્ણુ ગોવાળના પુત્ર થયા, વસિષ્ઠ વેશ્યાપુત્ર થયા, કામદેવ શરીરરહિત થયો, અગ્નિ સર્વભક્ષી બન્યો, વ્યાસ મત્સ્યગંધા-માછણથી જન્મ્યા, સમુદ્ર ખારો બન્યો, પાંડવો વ્યભિચાર કર્મથી જન્મ્યા અને શંકર મુડદાંઓનાં હાડકાં ધારણ કરનાર થયા; તો (એ ઉપરથી જણાય છે કે) આ ત્રણે જગતમાં (પોતાનાં કર્મોને લીધે) કોનામાં દોષ નથી ?' વળી એવો વખતસર અનુભવ થાય છે કે દુઃખ તો હમેશાં મોટાને વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંબંધે એક કવિ કહે છેઃ—

દુહો

જાકે જાકે જો દુઃખ હૈ ઉસીકો દુઃખ દુઃ;
નાકે ગજ આગે ચલે, પીછે ચલે ગધેર.

मंदाक्रांता

यद्येते पाण्डुपुत्राः क्षितिपतितनया धर्मभीमार्जुनाद्याः।
शूराः सत्यप्रतिज्ञा दृढतरवपुषः केशवेनापि गुप्ताः॥
ते वीराः पाणिपात्रे कृपणजनगृहे भिक्षुचर्याप्रवृत्ताः।
को वा कार्ये समर्थो भवति विधिवशाद् यादृशी कर्मरेखा॥

'જુઓ, ધર્મરાજા, ભીમસેન તથા અર્જુન વગેરે પાંડુ રાજાના પુત્રો હતા, શૂરવીર હતા, મજબૂત શરીરવાળા હતા, શ્રીકૃષ્ણના રક્ષણ તળે રહેતા હતા અને વીર હતા; છતાં હાથરૂપી પાત્રમાં કૃપણ મનુષ્યોના ઘેર ભિક્ષા માંગવા તત્પર બન્યા હતા; અથવા તેનું કારણ માત્ર એજ છે કે, ભાગ્યવશાત પોતાનાં કર્મની જેવી રેખા પડી હોય છે તે પ્રમાણે થતા કાર્યમાં કોઈ પણ શું કરવાને સમર્થ છે?' વળી કહ્યું છે કેઃ—

ગુંં લક્ષ્મી રેખા કર્મકી, નહિ મોત લે રામ;
મેટે તો કુછ દેર નહિ, સમજ કીયો હૈ કામ.

માટે એજ કહેવું ઠીક છે કેઃ—

કર્મ વેઠાવો, રખાવોને ધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

એ વાત નક્કી છે કે, જગતનાં કોઈ પણ મનુષ્યની સહાય આપણને કામ આવવાની નથી; એ સંબંધે સસુદ્રનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છેઃ—

સવૈયો

નિજ પુત્રી દિની પરમેશ્વરકો, દિયો અશ્વ અનુપ દિવાકરકો;
ગજરાજ દિયો સુરરાજનકો, સુરકો મધુ મદ્ય નિશાચરકો.
મહીનાથ તીયાકોં દિયો મુક્તાફલ, ચંદ્રક ચારુ જટાધરકો;
તદપિ જો અગસ્ત્ય સમસ્ત પીયો,તબ કોઈ સહાય ન સાગરકો.

તેજ પ્રમાણે મહારાજા દશરથ, જે વખતે પોતાને રામ-વિયોગ સાલે છે તે વેળા મહારાણી કૌશલ્યા પ્રત્યે કહે છેઃ-

લાવણી

શુભ અશુભ જગતમાં કર્મપ્રમાણે થાતું;
ફળ લહુ વડું એ કરતાં નવ સમજાતું.
ખાઇ ઝેર કષ્ટ નિજ જાત ઉપર જેમ આણે;
મેં પણ દુઃખ પેદા કર્યું તેમ આ ટાણે.
હું કુમારવયમાં શબ્દવેધી કહેવાતો;
તે વખત કર્યું અઘ તેનું ફળ આ ખાતો.

આમ કહીને દશરથ રાજાએ સમગ્ર શ્રવણ-આખ્યાન કૌશલ્યાને કહી સંભળાવ્યું અને કહ્યું કેઃ—

સાખી

મારા યુવાપણાના કૃત્યે મુજને ભુલાવ્યો છે;
એજ પાપના ફળનો અવસર,દેવિ આ આવ્યો છે.

અને તે કેવો ?

લલિત છંદ

નયનથી તને દેખતો નથી, કર અડાડીને દે સ્મૃતિ ધૃતિ;
નહિજ હા હવે રામ ભેટશે, વિલપતો દુઃખી છવડો જશે.
ધમધમતો કરે છે અતિ ત્વરા, નહિજ ઠેરવા દે અહીં જરા;

ક્યમ કરી પછી દેખું રામને, દુઃખ અસહ્ય એ થાય છે મને.
અતિ રુંધાય છે પ્રાણ રે સતિ, બહુ તણાય છે નાડીઓ બધી;
નહિ મળે હવે એ મજા ફરી, જીવ જશે હવે નક્કી નીસરી

આમ કહેતાં કહેતાં તો જીવ નીકળી ગયો. જો કે તેમને તો
શ્રીરામ સાથેનો સંબંધ હતો, એટલે તેમની અન્ય દુર્ગતિ
કદી નજ હોય; સ્વર્ગમાંજ તેમની સદ્ગતિ થઇ છે. રાવણવધ
થઇ ગયા પછી દેવતાઓએ સ્વર્ગમાં દેવ થયેલા દશરથના જીવને
પુનઃ રામપ્રભુનો ભેટો કરાવ્યો છે; પણ શ્રવણવધનું જે દુષ્ટ
કર્મ દશરથે કર્યું હતું તે તો તેમને એજ જન્મમાં ભોગવવું
પડયુંજ; જેના ફળરૂપે રામવિયોગનું દુઃસહ કષ્ટ તેમણે સહન
બન્યું; માટે એજ ચાહવું યોગ્ય છેઃ—

કર્મ વેઠાવો, રખાવોને ધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી

વળી આ બીજું દૃષ્ટાંત જુઓઃ—શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના પિતા વસુ-
દેવને પણ થોડો ગોહ રહી ગયો હતો; ત્યારે યજ્ઞ કરવાનું તેમને
મન થયું અને તે કર્યો પણ ખરો; છતાં છેવટે બન્યું તો એજ
કે પોતાને ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુનો જન્મ થયો છતાં તે પોતાની
પાસે રહી શકયા નહિ; જન્મતાંની સાથેજ પ્રભુને ગોકુળમાં
મૂકી આવવા પડયા; ત્યાં બાર વર્ષ સુધી બાળલીલાઓ પ્રભુએ
કરી, તેનો સ્વાદ વસુદેવને લેશમાત્ર ન મળ્યો; ઊલટાં કારાગૃહ-
નાં કષ્ટોજ તેમને તો સહેવાં પડયાં, એ વાત સર્વના જાણવામાં
છે અને ગોકુળમાં બાર વર્ષ રહ્યા પછી કંસવધ કરીને પ્રભુ જ્યારે
વસુદેવને મળે છે ત્યારે ખુદ સ્વમુખે વસુદેવને કહે છેઃ—

પદ

વંદી માત-પિતાના પાય, શ્રીકૃષ્ણ વિનયથી કહે છે;
આજકાલના ગુનજનાં. સુખ છે અપરંપારઃ

તે નવ આપી શક્યા અમો રે, તમો આતુરને ક્ષણવાર.

વળી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં છેવટની કથા શુકદેવજી કહે છેઃ—

दारुको द्वारिकामेत्य वसुदेवोग्रसेनयोः ।
पतित्वा चरणावस्रैर्न्यषिंचत् कृष्णविच्युतः ॥

'(પ્રભાસક્ષેત્રમાં અન્યોન્ય યુદ્ધ કરી યાદવોનો સંહાર થઈ જાય છે ને શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ સ્વધામગમન કરે છે તે પછી એ પ્રભુનો સારથિ) દારુક, દ્વારિકામાં આવી શ્રીકૃષ્ણના વિયોગથી વ્યાકુળ થઈ વસુદેવ તથા ઉગ્રસેનના પગમાં પડીને શોકનાં અશ્રુઓથી તેમના ચરણોને ભીંજવી દેવા લાગ્યો. તે પછીઃ—

देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्तथा सुतौ ।
कृष्णरामावपश्यन्तः शोकार्त्ता विजहुः स्मृतिम् ॥
प्राणांश्च विजहुस्तत्र भगवद्विरहातुराः ॥

' દેવકી, રોહિણી તથા વસુદેવ પોતાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ તથા બળરામને નહિ જોતાં શોકાર્ત થઈને બેભાન બની ગયાં અને ભગવાનના વિરહથી વ્યાકુળ થઈ ત્યાંજ તેઓએ પ્રાણ ત્યજ્યા.' એટલે એવા પ્રભુભક્તોને પણ દુઃખો સહેવાં પડ્યાં છે, છતાં તેમનું તો કલ્યાણજ થાય છે, પણ આપણું શું? આપણે તો તેવી યોગ્યતાએ પહોંચ્યા નથી, જેથી એજ માગવું રહ્યું કેઃ—

કર્મ વેઠાવો, રખાવો સુધીર, શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી;
દુઃખ દેખીના બનું અવિવેકી, દેહી રહું સહું એ ભાવ ધીર.
અનુ એ સેવી થવા સુખ આપું, રખી તને પામું સંસાર તીર;
શરીર છોડાવો પ્રભુજી પાસે રહી.

તે કોની પેઠે? શ્રીભીષ્મપિતામહની પેઠેઃ—

તેજ કહું સંવાદ તમને, એથી યથાર્થ સમજાશે;
લઈ સમજશો તોયે બગડશો, ને વખત આગે સમજાશે.

શાર્દૂલ

પૂછ્યું એમ સુયોધને વડીલને, વીરો વડા વિશ્વના,
દ્રૌણિ દ્રોણ તમે વિકર્ણ નૃપ ને, શલ્યાદિ શૂરા ઘણા;
જિતો સર્વ ત્રિલોક એક સહજે, તેવા મળ્યા સામટા;
તોયે પાંડવ કેમ થાય વિજયી, ભુંડા નરા ભામટા.

મંદાક્રાંતા

ભીષ્મે ત્યારે અતિ દુઃખ ધરીને, ઉત્તરે એજ ભાખ્યું;
વારે વારે કહી કહી નિરખ્યો, ધ્યાન તોયે ન રાખ્યું;
જીવ્યું ચાહો લઈ પણ ઝટ તો, સંધિનો માર્ગ ઝાલો;
એની સાથે નહિ પરવડશો, યત્ન છે સર્વ ઠાલો.

नास्ति लोकेषु तद् भूतं भविता नो भविष्यति ।
यो जयेत् पांडवान् सर्वान् पालितान् शार्ङ्गधन्वना ॥
यत्तु मे कथितं तात मुनिभिर्भापितात्मभिः ।
पुराणगीतं धर्मज्ञ तत् शृणुष्व यथातथम् ॥

'સર્વ લોકોમાં એવું કોઈ પણ ભૂતકાળમાં થયું નથી, વર્તમાનકાળમાં નથી ને ભવિષ્યકાળમાં હશે નહિ કે જે શ્રીકૃષ્ણથી રક્ષાયલા સર્વ પાંડવોને જિતી શકે હે તાત! આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ આપનારા મુનિઓએ, પુરાણોમાં કહેવાયલું જે રહસ્ય મને કહ્યું છે તેને હે ધર્મજ્ઞ! તું યથાર્થ સાંભળ.'

હરિગીત

બ્રહ્મા બિરાજ્યા એક દિન, ગિરિ ગંધમાદનના ઉપર;
ઋષિ દેવ સેવામાં બિરાજ ભર.

બે ભુજાઓથી તરતો મનુષ્ય ઘણા ભયંકર દુઃખમાં આવી પડે
છે તેમ નક્કી મારા પુત્રો ઉપર અતિ દારુણ દુઃખ આવી પડ્યું છે.'

એક દિવસમાં ચૌદસુત મુવા, વિપરીત ઘોર થયું છે;
એજ ભીમડો મોત સર્વનું, દૈવે શું સરજ્યું છે? ધૃત૦
ખરેખરું મન ખોલી કહે તું, કારણ ખાસ કયું છે?
સત્ય જાણવા જ્ઞાની તુજથી, ચિત્ત મેં ખાસ ચહ્યું છે. ધૃત૦

ગીતિ

વિલાપ કરતો નૃપતિ, વધી પીડા રણથકી સહજ ન પતી;
કહે સંજય આ વિપત્તિ, છે અતિ દારુણ ખરેજ આવી પતી.

પદ-'રાજા વાત કહું છું'-એ પીલુ બરવો

રાજા ભૂલ કરો છો ભારી, આવી ખરી ખુવારી રે;
આવી ખરી ખુવારી રે, છે પૂરી લાચારી રે. રાજા૦
મંત્ર તંત્ર માયા કે વિદ્યા, પાંડવ કશું ન કરતા;
શાસ્ત્ર તણી વિદ્યા સહુ જાણે, તેજ રીતે આચરતા. રાજા૦
ધર્મ કર્મને વળગી પાંડવ, મૂળથીજ વરતે છે;
ધર્મે જય છે એજ ન્યાયથી, આ સમયે જિતે છે. રાજા૦
પાપે ક્ષય તેમજ તુજ પુત્રો, પાપી સદૈવ રહે છે;
અનેક પાપ કર્યાં તેનાં ફળ, અવસર થયે ફળે છે. રાજા૦
વિદુરે ભીષ્મે દ્રોણે ને મેં ચેતાવ્યા બહુ વેળા;
પથ્ય એવ નવ રુચ્ય થયાં, તવ લોકો દ્વેષે ઘેલા. રાજા૦
તમને સહુ સહુએ વાર્યા, તદા ન કોઈ ન માન્યું;
ફળ આવ્યું પહેલેજ વેરનું, અદ્ભુત એમાં શાનું? રાજા૦

સાખી

દુર્યોધને ભીષ્મને આવે, પૂછ્યું છે એનું એ;
કહ્યું બરાબર ખુલ્લું કારણ, ઉત્તરમાં એનું એ.

તેજ કહું સંવાદ તમને, એથી યથાર્થ સમજાશે;
હજી સમજશો તોયે બચશો, ને વખત આવ્યે સમજાશે.

શાર્દૂલ

પુછ્યું એમ સુયોધને વડીલને, વીરો વડા વિશ્વના;
દીઠા દ્રોણ તમે વિકર્ણ દ્રુપ ને, શલ્યાદિ શૂરા ઘણા;
જિતો સર્વ ત્રિલોક એક સહજે, તેવા ભડો સામટા;
તોયે પાંડવ કેમ થાય વિજયી, ભુંડા નરા ભામટા.

મંદાક્રાંતા

ભીષ્મે ત્યારે અતિ દુઃખ ધરીને, ઉત્તરે એજ ભાખ્યું;
વારે વારે કહી કહી વિરમ્યો, ધ્યાન તોયે ન રાખ્યું;
જીવ્યું ચાહો હજી પણ જરા તો, સંધિનો માર્ગ ઝાલો;
એની સાથે નહિ પરવડશો, યત્ન છે સર્વ ઠાલો.

नास्ति लोकेषु तद् भूतं भविता नो भविष्यति ।
यो जयेत् पांडवान् सर्वान् पालितान् शार्ङ्गधन्वना ॥
यत्तु मे कथितं तात मुनिभिर्भावितात्मभिः ।
पुराणगीतं धर्मज्ञ तत् शृणुष्व यथातथम् ॥

'સર્વ લોકોમાં એવું કોઈ પણ ભૂતકાળમાં થયું નથી, વર્તમાનકાળમાં નથી ને ભવિષ્યકાળમાં હશે નહિ કે જે શ્રીકૃષ્ણથી રક્ષાયલા સર્વ પાંડવોને જિતી શકે. હે તાત! આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ આપનારા મુનિઓએ, પુરાણોમાં કહેવાયલું જે રહસ્ય મને કહ્યું છે તેને હે ધર્મજ્ઞ! તું યથાર્થ સાંભળ.'

હરિગીત

એમ બિરાજ્યા એક દિન, નિજ મંદિરના ઉપરે;
નિજ દેવ મંદિરમાં બિરાજ્યા, હતા શ્રી આનંદભર.

ત્યાં દીઠું બ્રહ્માએજ દિવ્ય, વિમાન ઝળહળતું ઉપર;
તેવાં ઉઠયાં કર જોડી નીરખી, નાથ ઉચર્યા હર્ષભર.

અભંગ

જય વિશ્વનાથ જય વિશ્વતાત, વિશ્વમાં વિખ્યાત વિશ્વવ્યાપી;
રૂપથી અપાર સ્વરૂપ અપાર, વિભૂતિ અપાર સુપ્રતાપી.

असंख्येयगुणाधार जय सर्वपरायण ।
नारायण सुदुष्पार जय शार्ङ्गधनुर्धर ॥

'હે અસંખ્ય ગુણોના આધાર! હે સર્વના પરમ આશ્રય! હે અતિ દુષ્પાર! હે શાર્ંગધનુષને ધારણ કરનારા નારાયણ! આપ જય પામો.'

જય જગતકાર જય પાલનાર, કરો છો સંહાર આપ સ્વામી;
નિત્ય વિભુ બ્રહ્મ અચિંત્ય અગમ્ય, સ્વાશ્રિતને રમ્ય પૂર્ણ કામી.

દીંડી

દેવદેવ સુણી એ અજની વાણી, વદ્યા ગંભીર સ્વર થકી ચક્રપાણી;
વાત ઇચ્છિત તુજ મેં સમસ્ત જાણી, કરીશ કષ્ટદૂર દયા દિલે આણી.

દુહો

બ્રહ્મા તો કરતા રહ્યા, પ્રીતે અંતર્ધ્યાન;
લક્ષ્મીવર ત્યાં થઈ ગયા, સત્વર અંતર્ધાન.

ભુજંગી

ઉઠયા સર્વ બ્રહ્મા ઉઠયા એમ જાણી,
તથાપિ રહી મૂળ વાતો અજાણી;
વદ્યા તે થકી જોડીને સર્વ પાણિ,
ઉઠયા ઉચર્યા કેશુને જોડી પાણિ.

ગીતિ

સુણી સર્વની વિનતિ, પણ વાત એ જેવી તેવી નં'તી;
દીઠા ખાસ વિશ્વપતિ, કરી તેમની સ્તુતિ અને વિનતિ.

તોટક

વિનતિ મુજ એ દિલ ધારી હરિ, પ્રકટિત થશે અવતારી હરિ;
અસુરો પ્રકટ્યા નૃપ ભારી હરિ, કરશે સુખી ભાર ઉતારી હરિ.

ગીતિ

રાક્ષસ દાનવ દેવા, હણે ન એવા પ્રકટ્યા દુઃખ દેવા;
જન્મેયા કેરા દેવા, હણશે તેને આવ્યા એ કહેવા.

यस्याहमात्मजः पुत्रः सर्वस्य जगतः पतिः।
वासुदेवोऽनुमेयो यः सर्वलोकमहेश्वरः॥
तथा मनुष्योऽयमिति कदाचित् सुरसत्तमाः।
नावज्ञेयो महावीर्यः शंखचक्रगदाधरः॥
एतत् परमकं गुह्यमेतत् परमकं पदम्।
एतत् परमकं ब्रह्म एतत् परमकं यशः॥
एतदक्षरमव्यक्तमेतच्छाश्वतिकं महः।
एतत् पुरुषसंज्ञेयं गीयते ज्ञायते च यत्॥
एतत् परमकं तत्त्वम्, एतत् परमकं सुखम्।
एतत् परमकं सत्यं कीर्तितं विश्वकर्मणा॥
तस्मात् सुरासुरैः सर्वैः सेन्द्रैश्चामितविक्रमः।
नावज्ञेयो वासुदेवो मानुषोऽयमिति प्रभुः॥
यश्च मानुषमात्रोऽयमिति ब्रूयात् स मंदधीः।
हृषीकेशमवज्ञानात् तमाहुः पुरुषाधमम्॥

किरीटकौस्तुभधरं मित्राणामभयंकरम् ।
अवजानन् महात्मानं घोरे तमसि मज्जति ॥
एवं विदित्वा तत्त्वार्थं लोकानामीश्वरेश्वरः ।
वासुदेवो नमस्कार्यः सर्वलोकैः सुरोत्तमाः ॥

બ્રહ્મા કહે છે કે, 'હે ઉત્તમ દેવો! સર્વ જગતનો પતિ હું પોતે જેનો પુત્ર છું તે સર્વ લોકના મહાન ઈશ્વર વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તમારે પણ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય છે; તેમજ મહાન વીર્યવાળા અને શંખ-ચક્ર-ગદાને ધારણ કરનારા એ ભગવાનની 'આ મનુષ્ય છે' એમ માનીને કદી અવગણના કરવી નહિ. એ પરમ ગુહ્ય છે, એ પરમ પદ છે, એ પરમ બ્રહ્મ છે, એ પરમ યશ છે, એ અક્ષરસ્વરૂપ છે, એ અવ્યક્ત છે, એ શાશ્વત તેજ છે, એ પરમપુરુષના નામથી કહેવાય છે, સાક્ષાત્કાર કરાય છે, એ પરમ તત્ત્વ છે, એ પરમ સુખ છે અને વિશ્વકર્માએ એનેજ પરમ સત્ય કહેલ છે; માટે ઇન્દ્રસહિત સર્વ દેવોએ, અસુરોએ તથા સર્વ લોકોએ એ અમાપ પરાક્રમવાળા વાસુદેવ પ્રભુનું 'આ મનુષ્ય છે' એમ માની અપમાન કરવું નહિ. જે મંદ બુદ્ધિવાળો પુરુષ એ હૃષીકેશ-ભગવાનનું 'આ તો માત્ર મનુષ્ય છે' એમ માની અપમાન કરે છે તેને પુરુષોમાં અધમ કહેવામાં આવે છે. મુકુટમાં કૌસ્તુભરત્નને ધારણ કરનારા તથા મિત્રોને અભય આપનારા મહાત્મા વાસુદેવનું અપમાન કરનારો મનુષ્ય ઘોર નરકમાં પડે છે. આ સત્ય વસ્તુ સમજીને હે શ્રેષ્ઠ દેવો! લોકોના ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વર વાસુદેવ-શ્રીકૃષ્ણને સર્વ લોકોએ નમસ્કાર કરવો જોઈએ.'

સાખિ

અનુભવસિદ્ધ કથા એ. કદી અજ્ઞાએ ધારે ન પૃથા એ;

હરવા વિશ્વવ્યથા એ. થયા તત્પર એ સાથે છે તથા એ.
કાળ ગણી ન કાલ કર, શરણ શઇ હાલ શા ચીર નિહાલ;
આણ ઉદાસ નિજ ઉરમાં, થઇશ નહિ તો જરૂર બેહાલ.

શાર્દૂલ

એવું સત્ય કહી રહી ઉરમહિં, ધ્યાયી તહીં શ્રીહરિ.
ભીષ્મે ધ્યાન લહી હરિ ચહી ચહી, પ્રીતે કહી ત્યાં ફરી;
પુત્રે વાત સહી નહિ ચહી નહિ, વાણી ગઈ એ વહી;
તેથી શું ધૃતરાષ્ટ્ર ચેત હઠથે, એ‌ઐથાર્થ સાચી કહી.

ગીતિ

કૌરવ શોચી વાતે, મકરવ્યૂહ રચી થયા સજ્જ પ્રભાતે;
પાંડવ તેની સાથે, શ્યેનવ્યૂહ રચી મંડ્યા ભલી ભાતે.
શત્રુ થયા નવ દિને, થયા ભીષ્મ તેમ છતાં નવ દીન;
ઠપકો દીધો માટે, દાદા પદ પડી સુયોધને વદીને.
હોય કૃપા નવ મુજ પર, તો દાદા કહી દ્યો તે ચોખ કરી;
અલગ થાઓ તો હણશે, કર્ણ સર્વ પાર્થને સઘ વારી.

પદ–' નારાયણ ' એ રાગ

કોપ કરીને બહુ વિચારીને, ભીષ્મ પિતામહ કહે છે રે; ૨૬
વાક્યબાણથી દુર્યોધન, વીંધવો મને ન ઘટે છે રે.
બની શકે છે મારાથી તે, કર્યે જાઉં છું નિત્યે રે;
માથે હોમીશ તારા માટે, નક્કી ગણજે ચિત્તે રે. કોપ૦
વિરાટની લડાઈમાં દીઠો, કર્ણ હતો તું જ સાથી રે;
જોયું એનું બળ તેમ છતાં, માને એની વાતે રે. કોપ૦
જાને પાર્થ અજિત તે ઉપર, જગદીશ્વર છે સહાયે રે;
વાંકો વાળે મૂઢ કેમ પછી, એનો કોઇથી થાયે રે. કોપ૦

वासुदेवो महाशक्तिः सृष्टिसंहारकारकः ।
सर्वेश्वरो देवदेवः परमात्मा सनातनः ॥
उक्तोऽसि बहुशो राजन् नारदादि महर्षिभिः ।
त्वं तु मदान्न जानीषे वाच्यावाच्यं सुयोधन ॥

'હે રાજા દુર્યોધન ! વાસુદેવ–શ્રીકૃષ્ણ, જગતની સૃષ્ટિ તથા સંહારને કરનારા, સર્વના ઈશ્વર, દેવોના દેવ અને મોટી શક્તિવાળા છે; તેમજ સનાતન પરમાત્મા છે; એમ અનેક વાર નારદ વગેરે મહર્ષિઓએ તને કહ્યું છે છતાં મદને લીધે તું વાચ્ય કે અવાચ્યને સમજતો નથી.'

સ્રગ્ધરા

આપ્યો એવો દિલાસો, કુરુપતિ પ્રણમી, ને ગયો સ્થાન ત્યારે,
ઊઠ્યો વ્હેલો પ્રભાતે, હરખથી ઉચર્યો, ભ્રાતથી પૂર્ણ પ્યારે;
રક્ષો સર્વે પિતાને, અખિલ દળશે, આજ પોતે કૃપાથી,
વિચર્યા સર્વે રથી ત્યાં, ચમૂપતિ ઉપડ્યા, સંગમાં એઇ સાથી.

ગીતિ

અસ્ત થયો રવિ જેવો, જય વાપો કૌરવનો તેજ ઘટી;
નાઠું દળ ને પેઠું; પાંડવનું શિબિરે ન જરી ઝઘટી.

દીંડી

કૌરવો ઉમંગ આણી સૂતા રાતે, કેમ ધર્મરાય તે સુવે નિરાંતે;
મંત્રીમેળવી વધા શ્રીકૃષ્ણસંગ, માન્યું હારશું હવે તો નિઃશંક.

શિખરિણી

અહા ! ભીષ્મે કેવું

મરાવું શા માટે નિજ જન વૃથા જઈ વનમાં,
મરૂં હું તો સ્વામી, કુરુજન વસો છો ભુવનમાં.

સવૈયો

કૃષ્ણ કહે ગભરાઓ ન ભૂપતિ, સાહ્ય હજી બધી છે મન ધારી;
ભાઈ સ્વસ્નેહિ સમેત તું આખર, જિતીશ વાત શકીશ સુધારી.
એક રથે જઈને હણું ભીષ્મ, તજી પણ હું કર આયુધધારી;
કે હણશે અરિને વીફરી ફરી, અર્જુન આ ઉરહામ વધારી.

વસંતતિલકા

ધર્મે કહ્યું ન હરિ આપ સ્વવાત મૂકો,
છો ધર્મસેતુ નવ ધર્મ કદીજ ચૂકો;
જેણે ઉછેરી અમને સુતતુલ્ય પાળ્યા,
તેને ઉપાય પુછીએ જઈ ત્યાંજ પાળા.
કૃષ્ણે વિચારી કહ્યું એજ ખરો ઉપાય,
મૂકી સ્વવાસ નીકળ્યા ઝટ ધર્મરાય;
શ્રીકૃષ્ણ પાર્થસહ ભીષ્મતણો નિવાસ,
આવી પ્રણામ કરી બેસી ગયાજ પાસ.

દુહો

આદર દઈ દાદા વધા, કહો પ્રિય પાંડવ આજ;
શું આવી રીતે પડયું, મારા સરખું કાજ.

મંદાક્રાંતા

ધર્મે ત્યારે અતિવિનય થકી, ચિત્ત ખોલી કહ્યું કે,
જેથી પામું જય અરિ પર ને, રાજ્ય ચિત્તે ચહ્યું તે;
તેને માટે પિતૃ વિનતિ કરીને, દાખવો જે ઉપાય;
છો દાદાજી તવ લગી અમથી, શત્રુઓ શે જિતાય?

સાખી

ભીષ્મ કહે હું જીવું ત્યાં લગી, નહિ જિતે તું રાય;
માટે મારા મરણ કાજ કહું, તે કર તુરત ઉપાય.
થયો શિખંડી મુજ માટે, અર્જુન એને દે રહાય;
તેથી હું ઢળી પડું તે વિના, જય તારો નહિ થાય.

ગીતિ

સુણી ઉપાય શરમાતા, આવ્યા પાંડવ શિબિરે શોચ કરી;
એજ ચહ્યું પછી કરવા, હણશે અર્જુન શિખંડી સાથ કરી.

લાવણી

વડી પ્રભાતે સેના સાથે, શિખંડીને મોખરે કરી;
ચાલ્યા પાંડવ ભીમ ધનંજય, ચક્રરક્ષકો ખરે ઠરી.
સ્હામા આવ્યા કૌરવ અગ્રે, ભીષ્મપિતાને મુખ્ય કરી;
લાગ્યા લડવા વાજાં વાગ્યાં, નાદ વડા બહુ મુખે કરી.
ભીમ પ્રથમ ઉપડયા શરધારા, પ્રચંડ વેગે વરસાવી;
ત્રાસ આપી કૌરવસેનાને, શક્તિ દીધી દરશાવી.
ભીષ્મે વ્હાર કરી ત્યારે, મંડળ ફેરવી ધનુષ કરથી;
બાણ મારી અગ્નિનાં વીંધ્યા, સૈનિક સહુ દારુણ શરથી.
અર્જુન પણ પડી ગયો શોચમાં, આ શોરો તે શે પડશે;
હમણાં એ નિજ અસંખ્ય શરથી, અમ સૌને પૂરા કરશે.
આવી ગયો હલાણમાં શિખંડી, ત્રણ બાણ પેઠાં ઉરમાં;
વદ્યા ભીષ્મ ખસી જા શિખંડી, સ્ત્રીનું કામ ન જનપુરમાં.
વધ્યા શિખંડી લડવા પરશુરામથી, જાણું છું તે સંધ;
પ્રભાવ પૂર્ણ પ્રમાણું તેથી, આવે લડતાં આનંદ.
મારૂં ચાહું ને પાંડવનું, સારૂં કરવાને સારૂં;
કહીશ નહીંતર પછીથી પેલો, આવી આજ મૂર્ખ નારૂં.
અર્જુન બોલ્યા સહાય નારી, હું કરીશ સત્વર હારૂં;

વાત રાખજે આજ વશો તે, વૃથા ન થાય કોઈ પ્રકારે.
દ્રોણ દીપ્તિ ભૂપ શલ્ય આદિ, શૂરાઓ સર્વે ઝખ મારે;
તું તારું સાચવજે નિવારીશ, હું સૌને ભુજ શરધારે.
એમ કહી ઉપડ્યા અર્જુન ચહી, કદી ન દેખાડ્યું એવું;
આજ પરાક્રમ પૂર્ણ જણાવ્યું, હવે વખાણવા જેવું.
શરધારે જન જનવાહન, વાહનને ત્રાસ દીધો ભારે;
નાઠા સૈનિક સર્વ ત્રાસીને, ભીંજે વસ્ર લોહીધારે.

હરિગીત

એ જોઈને મન મોહીને, દુઃખ રોઈને દુર્યોધને
કહ્યું ભીષ્મને આ શું બને, જય એમને મળશે રખે
ગતિ આપ છો માબાપ, અમિત પ્રતાપ રાખો લાજને;
અરિ હરી ન ડરી જરી, ફરી સુધારો મુજ કાજને.
કહે પિતામહ ચિત્ત ન ભય ધર, પહેલે સમય કહ્યું તે થયું;
આજે વળી અરિને દળી, સઘળી કૃતિ કરવા ચહું.
કાં મરું હું કે હણું હું, પાંડવોને દરું હું જયી;
કરું કામ પૂર્ણ સુદામ કે, આ ઠામ મરું શક છે નહિ.

લાવણી

એમ વદી વરસાવી શરને, દશ હજાર હાથી માર્યા;
પાળાઓ બે લાખ પૂરા, હય દશ હજાર પણ પરવાર્યા.
સેના બાકી હામ ન રાખી, નાઠી થાકી ભયધારી;
કૌરવ સાથે રસ લે હાથે, ફુલે જાતે જન મારી.

ભુજંગી

વધા પાર્થને ધર્મથી ભીષ્મ આવા,
કરો યત્ન મારા હવે પ્રાણ લેવા;

ધસ્યા પાર્થ સાથેજ રાખી શિખંડી,
ધસ્યા કૌરવો એ બનીને ઘમંડી.

શિખરિણી

પડયા ભૂમિ પોતે, પણ નવ અડે અંગ ધરતી,
વીંધ્યાં બાણે એવાં, શયન શરનું રે અધરથી;
ખીલા ઠોકયા જાણે, રગ રગ વિષે અંગસરસા,
ભૂમિ કંપી ત્યારે, રુધિર જળના મેઘ વરસ્યા.

ભુજંગી

પિતાના પ્રતાપે ચહ્યું મૃત્યુ થાશે,
સુતા ઉત્તરે સૂર્ય જોવાની આશે;
જપું ત્યાંસુધી મંત્રને ધ્યાન ધારું,
વૃથા હું બીજી વાત શાને ઉચારું.
પડ્યા ભીષ્મ એ સાંભળી શત્રુ ગાજ્યા,
બજ્યાં વાદ્ય ને ઘોષ ત્યાં શંખ ઝાઝા;
કુરુસૈનિકો તો ઢળ્યા ભૂમિ માથે,
કંઇ તો સુણી માનતા એ ન વાતે.
પછી પાંડવો છાડીને શસ્ત્ર સર્વે,
ધસ્યા ભીષ્મ પાસે બધા છાડી ગર્વે;
નમ્યા કૌરવો પાંડવો પાસ આવી,
વધા સર્વથી ભીષ્મ પ્રીતિ જણાવી.

હરિગીત

કહે ભીષ્મ કૌરવને જુઓ, મુજ શીશ અધર લટકતું;
મૂકો ઓશીકું લાવી સત્વર, આપ તેનેજ ઘટતું.
દોડયા તહાં સહુ કીંમતી, લાવ્યા ઓશીકાં ઝડપથી;
એકે ન ઇચ્છીએ વધા પછી, પાર્થ આપે મહામતિ.

આ ભૂપ કોઈ પણ ઓશીકું, દેવું મટે તે નવ ગરે.
કે તું ઓશીકું યોગ્ય મુજને, એમ મારું મન ધરે
પાર્થે પ્રદક્ષિણ ફરી કર ધરી બાણ, ત્રણ શરથી ત્યાં:
દીધું ઓશીકું શિરને, દેખી રહ્યું તે ધર તઃ
દઈ ધન્યવાદ પિતા તથા, તું ખરો ક્ષત્રિય આજ છેઃ
સમજી ગયો મુજ ભાવ ભલાશો, મને તું પ્રિય પ્રાણ છે.
જો દીધું હોત ન આ રીતે, મુજને ઓશીકું તેં કદી
તો શાપ આપત હું તને, આ સમે દૂર વચન વદી.

સાખી

કુશળ વૈદ્ય ઔષધ સહ આવ્યા, પણ તેને ના પાડી
ધન અપાવી સન્માન કરીને, પૂર્ણ પ્રીત દેખાડી
ક્ષત્રિયધર્મને યોગ્ય ગતિ હું, પામ્યો શું મન ભાવી:
માટે ન છેડશો કોઇ મુજને, વૃથા પ્રીત ઉર લાવી.
ગયા શિબિરમાં સર્વ ગુતા ફરી, ઉઠી પ્રભાતે આવ્યા
નટ નર્તક ગાતા ચોમેર, નીરખી ખૂબ વધાવ્યા
સભા મળી કૌરવ-પાંડવની ત્યાં ન દ્વેષ કોઇ લાવ્યા
તદા સર્વ કૌરવને ભીષ્મે, વિચાર ખાસ જણાવ્યા

દીંડી

તૃષા લાગી મને દાતણી પીડાએ,
પાણી યોગ્ય પીવા ચિત્ત અતિ ચાહે;
ભૂપ લાવ્યા ઝટ શ્રેષ્ઠ પાત્રમાંહે,
વદ્યા ભીષ્મ એ ધરે નહિ જરાએ.
પાર્થનેજ કોઈ સત્વર તેડાવો,
પાર્થ વદ્યા હાથ જોડી દાસ આવ્યો;
વદ્યા બાણો ઇજા પાડે તનશોષ,
પાઈ ઉચિત નીર કર ઝટ સંતોષ.

કરી પ્રદક્ષિણા ગાંડીવ કર ધારી,
ટંકાર ગજવી વિશ્વને ત્રાસકારી;
અસ્ત્ર મેઘતણું શરમાં ઉતારી,
ભૂમાં મારતાંજ નીકળ્યું ત્યાં વારિ.
ધાર ઉડી ભીષ્મમુખે પડી જ્યારે,
તુષ્ટ થયા ભીષ્મ એ ઉત્તમ ક્ષારે;
દેવ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે જય પુકારે,
વધ્યો જય જનમાં અર્જુનનો ભારે.

ગીતિ

જે જે પૂછવું ધારો, તે પૂછવા આપ ઝટ પધારો;
સકળ અર્થજ્ઞાન રવિ, અસ્ત થાય છે સાચું અવધારો.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

[illegible]ધા તદા ધર્મ ઉમંગ આણી, કૃપા તમારી જગદીશ જાણી;
[illegible]ને લઈ જાઓ ગુચક્રપાણિ, સુણાવવા ભીષ્મ તણી સુવાણી.

સાખી

[illegible]ના ગુણનાં પછી ભીષ્મ સ્તવન, કરવા લાગ્યા સ્નેહે,
[illegible] અશ્રુ ઝરતાં, રોમાંચ થાય છે દેહે.
તૈલધાર અવિચ્છિન્ન સ્મરણ, દર્શન સમાન આકાર;
દેખી [illegible] ધ્યાનમાંહી, ઉચર્યા ત્યાં સ્તુતિ સુખકાર.

પદ–'[illegible]' એ રાગ

શ્રીમન્નારાયણ કૃષ્ણ હરિ !
[illegible] જગતના ભર્તા હર્તા અચિંત્ય ધામ,
જગનાથ મારા નાથ, નમું છું ફરી ફરી. શ્રી૦
[illegible] શીશ, [illegible] દિશ,
[illegible] જગદીશ, [illegible] ભ્રમરી. શ્રી૦

પદ-'એ આવો હરિ હસતા' એ રાગ

સ્તુતિ એ પૂરી ન થાતાં અહાહા, આવ્યા શ્રીવર ધાતા અહ
દિવ્ય શ્રીરથનો ઘોષ સુણાયો, રજથી દિશાઓ છવાતાં. અ
ચમક્યા ભીષ્મ દૃષ્ટિથી દોડયા, દૂરથી શ્રીરથ દેખાતાં. અ
ઉઠયા ઋષિ સહુ ઉભા જોડી કર, હર્ષે ઉરે ઉભરાતાં. અ
દામોદર પણ ઉતરી રથથી, દોડયો સ્વજન જણાતાં. અ
પરસ્પરે પ્રણમ્યા સહુ પ્રીતે, હર્ષે અશ્રુ ઉભરાતાં. અ
પછી ભીષ્મને વીંટી બેઠા, સહુ એ પ્રસંગ ચહાતા. અ

પદ-'સજ્જન સુખડાં' એ રાગ

ભીષ્મ કહે કૃપા હરિ બહુ કરી રે.
દેવ દિવ્ય દર્શન દીધાં શુધ, અંતે લીધી ખરી રે. ભીષ્મ ક
શિર વ્યાપ્યું ગગન, પદ ભૂમિ આ જન, ભૂદિશા રવિ તારાંજ ન
ઘનશ્યામ પીતાંબર ધાર સુતન, કિરણોથી દીધું ભરી રે. ભીષ્મ

પદ-'આજ શ્યામ' એ રાગ

શ્રીકૃષ્ણ વદ્યા ભીષ્મ, તારી ભક્તિથી રીઝેલ છું;
ભક્તિથી રીઝેલ છું, અગમ્ય એથી રહેલ છું. શ્રી૦
છપ્પન દિન પછી ધીર, તજી દઈશ આ શરીર;
પછી દિવ્ય રથળે જગ્યા, યોગ્ય તું ઠરેલ છું. શ્રી૦
જો સુર ગગન વિષે, વિમાનમાં ઉભા દીસે;
વાહક તુજ એ થશે, ધન્ય તું થયેલ છું. શ્રી૦
આવ્યા આ ધર્મરાય, ધર્મ અર્થ સુણવા ચાહે;
જેથી શોક જાય, એને તેડીને આવેલ છું. શ્રી૦

પદ-'ઓધવજી' એ રાગ

વધા ભીષ્મ ધન્ય ધન્ય અગુણરાશિ, કૃપા કેશવ જણાવી ભારી. વ
શ્રવણ ગુણી અમૃતમય વાણી, મંગળ આનંદકારી;
જાહ્નવીપતિ જગનાથની આગળ, હું તે ગાઉં શું ઉચ્ચારી. વ

ાણુથકી વીંધાએલાં ગાત્રો, પીડા કરે છે ક્હારી;
ન મ્હારૂં સ્થિર તેથી ન રહેતું, એ છે મુખ્ય લાચારી. વ૦
ી મારૂં ઘટતુંજ જાય છે, હામ ગયો છું હારી;
ુ વદવાની શક્તિએ ન રહી, માંડ શકું આ ઉચ્ચારી. વ૦
ારે ક્ષમા કરો મધુસૂદન, હાલત મારી વિચારી;
રેનાં ગુરુ આદિ તમ પાસે, શી ગણતી વળી મ્હારી. વ૦

પદ-'નારાયણ' એ રાગ

ાધા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા દર્શાવી, ભીષ્મ વાત તુજ સાચી રે,
ાય તેનો હાલ કરૂં છું, તુજ પર પ્રેમે રાચી રે. વ૦
ાણુ રોમરગ ખૂચ્યાં સાલે, જે દુઃખ દે છે ભારી રે,
આ ક્ષણુથી થશે કુસુમસમ, કૃપા થઇ ગણુ મ્હારી રે. વ૦
ાનિ મૂર્છા મોહ દાહ કે, અસ્વસ્થ ચિત્ત ન થાશે રે,
ત તમ વૃત્તિ પણુ નહિ પ્રકટે, સત્વ ગુણ અનુભવાશે રે. વ૦
ુખ તરસ પણુ નહિ લાગે ને, દિવ્ય લોચનો થાશે રે,
વ્ય જ્ઞાનથી અર્થ સકળ કર, કંકણુસમ સમજાશે રે. વ૦

સાખી

સુણુતાં સૌ ઋષિએ પ્રભુની, સ્તુતિ કરી અતિ ભારી;
પુષ્પવૃષ્ટિ દેવોએ કીધી, ધ્વનિ થઇ જય જયકારી.
વાજાં વાગ્યાં ગાજ્યાં જન, ભીષ્મની પીડા થઈ ન્યારી;
અસ્ત થયો ત્યાં રવિ વાયુ, વાયો મધુરો મનહારી.

ગીતિ

મગણું કર્યું પ્રભાતે, ઉદયા સભાજન સર્વે રાતે;
પાંચ વસ્યા નગરમાં, સુખમાં સૂતા સહુકો રાતે.

શાર્દૂલ

ઉદય થઇ પ્રભાત કર્મ કરતાં, ...

આવ્યા પાંડવ સર્વસંગ ઝડપે, આવ્યા મુનિઓ
વંદ્યા ભીષ્મપદે મહા જગતના, જ્ઞાની ગુણી તે
બેઠા સ્વસ્થ બધા કૃપાધીન વધા, સ્વામિતથી તે

ગીતિ

રાત વીતી ત્યાં સુખકારી ? ઘા નથી કરતા એકે દુ
મતિ તો છે અવિકારી ? સ્થિતિ સર્વથા થઇ શું સુ

દીંઠી

વધા ભીષ્મ ધન્ય પ્રભુ તવ પ્રતાપે,
આધિ-વ્યાધિ કશુંએ નવ સંતાપે;
જ્ઞાન સર્વ ખુલ્યું છે પ્રસન્ન ચિત્તે,
પુછે પુછવું જે હોય તે ખચીતે.
ધર્મરાજ સર્વ ધર્મ ધરનાર,
બુદ્ધિમાન સત્યના આચરનાર;
નહિ મળે એવા પ્રશ્ન કરનાર,
સભા આવી કદી નથીજ મળનાર.

વસંતતિલકા

બોલ્યા શ્રીકૃષ્ણ જગમાં તવ ધ્યાન દેવા,
ને સર્વ અર્થ જગના જનનેજ દેવા;
જ્ઞાનાબ્ધિ મેઘ મુજથી તમમાં ભર્યો છે,
મેં આ સુયોગ ચહીને અહીંયાં કર્યો છે.

ગીતિ

પ્રભુ આજ્ઞાથી ઉઠ્યા, ધર્મ નમ્યા ગુરુપદ થઇ
પછી પુછવા લાગ્યા, રાજ્ય-વિપત્તિ-મોક્ષ-ધર્મ

ઉપેન્દ્રવજ્ર

અનેક પ્રશ્નો ધર્મના ખુલાસા, કર્યો મુનીન્દ્રે જન મ
બધા નરા ગાંન સુધર્મગાન, થતા જ્ઞાનથી ગુણથી

શાર્દૂલ

આવ્યો કાળ સુભીષ્મને વિચરવા, ત્યારે ફરી શ્રીહરિ,
આવ્યા પાંડવસંગ ત્યાં ફરી ફરી, ભીષ્મે વિનંતિ કરી;
આજ્ઞા માગી હરિ વધા સુર વિષે, જઉં હું સુખેથી તદા;
દી શ્રીવર પાદ ધ્યાન ધરીને, શાંતિ ગ્રહી સર્વથા.

દીંડી

જેમ જેમ યોગબળે રૂંધે પ્રાણ,
તેમ તેમ ખરે શરીરમાંથી બાણ;
તીરરહિત થયું અંત સહુ શરીર,
ગયા સ્વર્ગે તદા ભીષ્મ જ્ઞાની ધીર.

સાખી

એક એક બાણ ખરીને થયું, છેક વિશલ્ય શરીર;
એ આશ્ચર્ય વિલોકી વદતા, ધન્ય ધન્ય સહુ ધીર.
ક્રિયા ઉચિત ધર્મે દીધાં પછી, માત જાન્હવી તીર;
આવ્યા પછી સ્વપુરમાં ધર્મ, ધૃતરાષ્ટ્રને યદુવીર.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

તજી તદા શોક સ્વધર્મ પાળી;
પ્રજા પ્રજાસુખ યથાર્થ પાળી;
...ખ્યાં જાય સહુ ન ખાલી;
રહી ખરેખાન સુભાગ્ય શાળી.

...હરિ... કરતા હસ્તમાં હઇ આપદ્દે પણ આ
...

...કર્યું ...ાં, ...ારિને ...[...]

श्री सुग्रीव-स्वीकार-आख्यान

[विषय-प्रभुशरण-दुःखहरण]

પૂર્વરંગ

પદ–સાર: 'સમજી' એ રાગ

દુઃખીયા જીવડા દુઃખીયા રહે છે શીદ સંસારમાં રે;
નર અવતારમાં રે. દુઃખીયા૦
પહોંચી જઈશ સુખે અનુ દુઃખના પારમાં રે. દુઃખીયા૦

સૌ કોઇ કહે છે કે, 'સંસાર અસાર છે' પણ તેવું સમજે એ અસાર વસ્તુથી મુક્ત કોણ થાય છે?

दाराः परिभवाकारा बंधुजना बंधनं विषं विषयाः ।
कोऽयं जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुहृदाशा ॥

'સ્ત્રીઓ સાક્ષાત્ પરાભવની મૂર્તિઓ છે, બંધુજનો બંધન છે અને વિષયો વિષરૂપજ છે; છતાં મનુષ્યનો આ મોહ શો છે કે જેઓ શત્રુઓ છે તેઓમાંજ મિત્રપણાની આશા રાખવામાં આવે છે?' એટલુંજ નહિ પણ તે તે શત્રુરૂપ પદાર્થોમાં એવા બંધાય છે કે:—

પ્રચંડ રોગો જેના સૈનિકો છે એવો મૃત્યુરૂપી શત્રુ દઢ ચઢી આવ્યો છે, છતાં તું તારા રક્ષક (ધર્મ)ને કેમ જોતો શા માટે ધર્મમાર્ગે જતો નથી?' એથીજ અમે કહીએ છીએ

દુઃખીયા જીવડા દુઃખીઓ રહે છે શીદ સંસારમાં રે.

યાદ રાખો કે આ મનુષ્યજન્મ ફરી મળવાનો નથી-

अन्यजन्मसहस्राणां सहस्रैरपि कोटिभिः।
कदाचिल्लभते जंतुर्मानुष्यं पुण्यसंचयात् ॥

'બીજા જન્મો હજારો ને કરોડો થઇ જાય, ત્યારે કોઇકજ વખતે પુણ્યનો ઢગલો જો થઈ જાય તો પ્રાણી મ પણું પ્રાપ્ત કરે છે.' આમ અતિશય દુર્લભ મનુષ્યજન્મને પ્ર પણ તેને વૃથા ગુમાવવો તે ઘણું જ શોચનીય છે; કારણકે જે પ્રાપ્ત કરવાની છે તે મનુષ્યજન્મ વિના પ્રાપ્ત થતી નથી.જુઓ-

चतुरशीतिलक्षेषु शरीरेषु शरीरिणाम्।
न मानुषं विनाऽन्यत्र तत्त्वज्ञानं तु लभ्यते ॥

'પ્રત્યેક પ્રાણીને જુદાં જુદાં ચોરાશી લાખ શરીરોમાં કવાનું હોય છે; પણ તેમાં કેવળ મનુષ્ય-શરીર વિના કોઈ પણ શરીરમાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.' તો શા માટે-

નર અવતારમાં રે દુઃખીયા જીવડા દુઃખીયો રહેછે શીદ સંસારમાં

માટે માનવજન્મ પામીને સદાને માટે દુઃખોથી મુક્ત થ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને તે પણ—

यावत्नाश्रयते दुःखं यावन्नायान्ति चापदः।
यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावच्छ्रेयः समभ्यसेत् ॥

'જ્યાં સુધી કોઇજાતનાં દુઃખો આવી ન પડે, જ્યાં સુધી

એ ઘેરી ન વળે અને ઇન્દ્રિયોની નિષ્ફળતા ન થઈ જાય
ીમાં કલ્યાણ સંપાદન કરવાને અભ્યાસ કરી લેવો જોઈએ-
માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.' અને તે પ્રયત્ન કઈ રીતે કરવો?
અહીં કહેવાયું છે કેઃ—

ાધી શ્રી આચાર્ય કૃપાલા, કર કમલાવરને વહાલાઃ
હોંચી જઈશ સુખે અનુભવના પારમાં રે. જીવડા૦

વળી તેજ આશયથી અમે આ ગાયું છેઃ—

૫૬

ભૂલી ભગવાનને શીદ હાથે કરી દુઃખી થાઓ;
ગયાં બીજાં જેમ તમને મૂકી,
તમે બીજાં સારૂં નહિ ખોટી થાઓ. ભૂલી૦
દુઃખનું ઔષધ હરિસ્મરણ છે,
ફેરો નહિ તેને ગભરાઓ. ભૂલી૦
ભય ભારે તેમ ભજવું ભારે,
જેવો રોગ તેવો ઔષધ ઝટ ખાઓ. ભૂલી૦
જગની પ્રીતિ અંતે દુઃખદાયી,
સાચે ભાવે શ્રીવરને ચિત્ત ચાહો. ભૂલી૦
અનુપતિ શરણે વળગી રહ્યા તો,
ગોથાં ભવજળમાં પડી નહિ ખાઓ. ભૂલી૦

આજ અભિપ્રાયથી અહીં કહ્યું છે કેઃ—

દુઃખીયા જીવડા દુઃખીયો શીદ રહે છે સંસારમાં રે.

આપણને જે જે દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે તેનું મૂળ શું છે? તે
પણ ધ્યાનમાં લેવાનું છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છેઃ—

'પ્રાણીઓનું જ્ઞાન અજ્ઞાનથી ઢંકાઇ જાય છે અને
તેઓ મોહ પામે છે—દુઃખીયા થાય છે.' આ વચનથી
થાય છે કે, દુઃખનું મૂળ અજ્ઞાન છે. તે અજ્ઞાન કયું ? તેનું

૫૬

મજબૂત માયાસંગ, હરિ! વળગાડ્યો આપ વિધવિધ
મનોવાસના વૃત્તિઓ ઇન્દ્રિય, પંચભૂતનું અંગ
સગાં સ્નેહી શત્રુ સંસારી, જન જીવતના પ્રસંગ
અન્ન ધન માન જમીન સ્ત્રી સત્તા વિવિધ સ્પર્શરસરંગ
સુખદે દુઃખદે સુખ-દુઃખ હરી તે, ક્ષણ ક્ષણ બદલે ઢંગ, હરિ
અનુ નિમિત્ત પણ ન ચાહું ચિત્ત એ, જાણે તું શ્રીરંગ. હરિ

આવી આ માયા અથવા તો માયાપ્રસંગરૂપ જે અજ્ઞાન
તેથી જો છુટાય તોજ તેથી ઢંકાયલું જ્ઞાન વિકસ્વર થા
અને સંસારથી છૂટી જવાય છે; માટે તે માયાથી છૂટવાને

तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी।

'જેમનાથી આ પુરાણું સંસારપ્રવૃત્તિ સર્વત્ર ફેલાઇ
આદ્ય પુરુષ-પરમાત્માનું હું શરણ લઉં છું', આમ પ્રભુ
એજ દુઃખ દૂર કરવાનો સફળ ઉપાય સિદ્ધ થાય છે, જેને
પણ પુષ્ટિ આપે છેઃ—

तमात्मबुद्धिप्रसादं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ।

'જન્મમરણનાં દુઃખથી છૂટવા ઇચ્છતો હું, મન તથા
ને નિર્મળ કરનાર તે પરમેશ્વરને શરણે જાઉં છું.' આમ
શરણ લેવાને શ્રુતિ સૂચવે છે. આ સંસારસમુદ્ર તરવાને
એ નૌકારૂપ છે ને કોઇ સદ્ગુરુ તે નૌકાને સીધા માર્ગે
જવામાં કર્ણધાર-ખલાસીરૂપે અવશ્ય જોઇએજ, એવા

ડીં કહ્યું છે કેઃ—

ાધી શ્રી આચાર્ય કૃપાલા, કર કમલાવરને વરી વહાલા,
હોંચી જઇશ સુખે અનુભવના પારમાં રે. દુઃખીયા૦

એટલે સદ્ગુરુએ દર્શાવેલી વિષ્ણુ-ભગવાનની સેવા કર્યા-
ના એ વિષ્ણુ-ભગવાનને પામી શકાય નહિ; અને વૈષ્ણવી
ક્ષા પણ તેવા વૈષ્ણવ આચાર્ય વિના મળી શકે નહિ. ભગવાન
તે નારદજી પ્રત્યે કહે છેઃ—

अवैष्णवानामप्राप्यं गुणत्रयविवर्जितम् ।

'ત્રણે ગુણથી રહિત એ વૈષ્ણવપદ-વૈકુંઠધામ, વૈષ્ણવો વિના
ીજાઓને મળવું યોગ્ય નથી.' અને તેજ અભિપ્રાયથી બીજે
થળે પણ ભગવાન પોતેજ કહે છેઃ—

चक्रांकिताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ।
नामुद्रिताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ॥

'હું મારા આ વિષ્ણુલોકમાં આવું ત્યાં સુધીમાં જેઓ મારા
ક્રની નિશાનીવાળા-વૈષ્ણવો હોય તેઓનેજ આ વિષ્ણુધામમાં
ાખલ કરવા; પણ હું જ્યાં સુધી અહીં આવું ત્યાં સુધીમાં જેઓ
ૈષ્ણવ તરીકે હોઇને પ્રસન્ન રહેતા ન હોય તેઓને અહીં દાખલ
રવા નહિ.' આમ જેઓ સાચા વૈષ્ણવ નથી તેઓને વિષ્ણુલોક-
ી પ્રાપ્તિ થતી નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ માટે પદ્મપુરાણમાં
યાં સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

विष्णुदीक्षाविहीनानां नाधिकारः कथाश्रवे ।

'જેઓ વિષ્ણુદીક્ષાથી રહિત છે તેઓને વિષ્ણુ-ભગવાનની
કથા સાંભળવાનોયે અધિકાર નથી.' અર્થાત્ 'અમે એ ભગવા-
નનાજ છીએ' એમ દર્શાવવાને જરૂરી છે કેઃ—

चक्रादिधारणं पुंसां परसंबंधवेदनम् ।
पतिव्रतानिमित्तं हि वलयादिविभूषणम् ॥

'જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીને તેનાં સૌભાગ્ય સૂચવનાં કંકણ આભૂષણોનું ધારણ આવશ્યક છે, તેમ વૈષ્ણવોએ 'અમે વિષ્ણુના ભક્ત છીએ' એમ દર્શાવવાને તે ભગવાનનાં ચક્રાદિનાં ચિહ્નો ધારણ આવશ્યક છે અને તે પરમેશ્વર સાથેજ સર્વોત્કૃષ્ટ સંબંધ કરી તેમનેજ વંદન કરવું યોગ્ય છે; માટે અતિ આનંદે—

શોધી શ્રી આચાર્ય કૃપાલા, કર કમલાવરને વહાલા;
પહોંચી જઈશ સુખે અનુભવના પારમાં રે. દુઃખીયા

અને જેણે તે પરમેશ્વરનું શરણ લીધું તેને માટે શાસ્ત્રે તો ત્યાં સુધીની બાંહેધરી આપવામાં આવે છે કેઃ—

किंकरा द्रढपाशो वा न यमो न च यातनाः ।
समस्तास्तस्य यस्यात्मा केशवालंबनस्सदा ॥

'જેના આત્માએ શ્રીકેશવ ભગવાનનુંજ નિત્ય આલંબન લીધું છે તેની પાસે યમદેવના કિંકરો, યમદેવનો પાશ કે યમદેવ પોતે આવી શકતો નથી; તેમજ સમસ્ત યમલોકની યાતનાઓ તેને માટે રહેતીજ નથી.' એટલુંજ નહિ પણ—

वासुदेवपरं द्रष्ट्वा वैष्णवं दग्धकिल्बिषम् ।
देवोऽपि भीतः संयाति प्रणिपत्य यथागतम् ॥

'વાસુદેવ ભગવાનમાં પરાયણ રહેનાર અને તેથીજ જેનાં સર્વ પાપો બળી ગયેલાં છે એવા વૈષ્ણવજનને જોઇને દેવ પણ ભય ભીત બને છે; ને તેને પ્રણામ કરી જેમ આવ્યો હોય છે તેમ ચાલ્યો જાય છે-અર્થાત્ વૈષ્ણવજનને સતાવતાં દેવો પણ ડરે છે.' વળી તેથી પણ આગળ વધી કહે છે કેઃ—

द्रष्ट्वा यमोऽपि वै तत्र वैष्णवं दग्धकिल्बिषम् ।
उत्थाय प्रांजलिर्भूत्वा नमते रविनंदनः ॥

'સૂર્યપુત્ર યમદેવ પણ જેનાં પાપો બળી ગયાં હોય છે એવા વજનને જોઇ, ઊભો થઇ, બે હાથ જોડીને તેને પ્રણામ કરે એટલુંજ નહિ પણ—

तस्मात् संपूजयेद् भक्त्या वैष्णवान् विष्णुवन्नरः ।
स याति विष्णुसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥

'જે મનુષ્ય વૈષ્ણવજનોની વિષ્ણુની પેઠે ભક્તિથી પૂજા કરે છે મનુષ્ય પણ વિષ્ણુના સાયુજ્યને પામે છે, એમાં કંઈ વિચાર વા જેવું નથી.' આવો વૈષ્ણવદીક્ષાનો મહિમા છે; માટે સર્વ કારનાં પાપોનો પરિત્યાગ કરી 'શોધી શ્રી આચાર્ય કૃપાલા, કેમલાવરને વહાલા;' જેથી 'પહોંચી જઈશ સુખે અનુભવના રમાં રે.' પાપી જીવો નરકમાં જઇને પીડાય છે ત્યારે ખુદ મદેવ પણ તેઓને એજ કહે છેઃ—

नरके पच्यमानस्तु यमेन परिभाषितः ।
किं त्वया नार्चितो देवः केशवः क्लेशनाशनः ॥

'સર્વ ક્લેશોનો નાશ કરનારા કેશવ ભગવાનને તેં શા માટે પૂજ્યા? આમ નરકમાં રંધાતા જીવને યમદેવ કહ્યા કરે છે.' ાટેજ અમે અહીં વારંવાર કહીએ છીએ કે, 'દુઃખીયા જીવડા ઃખીયો રહે છે શીદ સંસારમાં રે.' જો એ મહાન પ્રભુનું શરણ ીધું તો ભીષ્મ અને દ્રોણ જેવાને પણ આમ કહેવું પડ્યું કેઃ—

समर्थो धनुषैकेन निहंतुं सर्वपांडवान् ।
यदेव नो भवेद् गोप्ता विष्णुः कारणरूपधृक् ॥

'અર્જુનના કારણ પરમાત્મા શ્રીનિવાસ-શ્રીકૃષ્ણ, એ રક્ષણ ન હોય તો કેવળ એકજ મનુષ્યથી ગર્વ પાંડવોનો નાશ કર હું સમજું છું.' એટલે ગર્વ દુઃખોથી મુક્ત થવાને પ્રભુશરણે સાચો ઉપાય છે. સંસારીઓને સંસારનાં સુખ જોઈતાં હોય તો પણ એજ ઉપાય લેવો જોઈએ; કારણકે તે ભગવાને પોતે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવા તત્પર રહીને એજ કહ્યું છે કે:—

अयमस्मि महाबाहो ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
करिष्यामि हि तत् सर्वं यत् त्वं वक्ष्यसि भारत ॥

'હે મહાબાહો ! આ રહ્યો, હું તારા માટે તૈયાર છું; તારે કહેવાની ઇચ્છા હોય તે બોલ; હે ભારત ! તું જે કહીશ તેજ હું કરીશજ.' આમ કહીને ભગવાન ભક્તોના દાસના પણ દાસ થવા તૈયાર રહે છે-'મહારાજ પાંડવકે ઘરમેં દાસનકે દાસ કહાયો' તેનું કારણ માત્ર એજ છે, જે અહીં અમે કહીએ છીએ-'શોધી શ્રી આચાર્ય કૃપાલા, કર કમલાવરને વડાઈ' જેથી 'પહોંચી જઇશ સુખે અનુભવના પારમાં રે.'

અરે ! આપણને તો શું દુઃખ છે ? પાંડવોને જે દુઃખ પડ્યું હતું તેનું વર્ણન કવિઓ આ પ્રમાણે કરે છેઃ—

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोत्पला ।
शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ॥
अश्वत्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी ।
सोत्तीर्णा खलु पांडवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥

'ભીષ્મ અને દ્રોણાચાર્ય જેના કિનારા હતા, જયદ્રથરૂપી જેમાં જળ હતું, ગાંધાર રાજરૂપી નીલાં કમળ જેમાં વિકસ્વર હતાં, શલ્યરૂપી ગ્રાહ જેમાં ઘૂમતું હતું, કૃપાચાર્યને લીધે જે વહી રહી હતી, કર્ણને લીધે જેમાં ભરતી-ઓટ થયા કરતો હતો, અશ્

થામા તથા વિકર્ણરૂપી ભયાનક મગરમચ્છો જેમાં ઘૂમતા હતા અને દુર્યોધનરૂપી ઘૂમરીઓ જેમાં ઘૂમતી હતી-તે કૌરવો સાથેની યુદ્ધરૂપી નદીને પાંડવો ઊતરી ગયા, તેનું કારણ? તેઓએ શ્રીકૃષ્ણરૂપી કર્ણધાર-હોશિયાર ખલાસી મેળવી લીધો હતો.' આમ તેઓએ જેમ પ્રભુરૂપી કર્ણધારનો આશ્રય કર્યો હતો તેમ દરેકોઇ મનુષ્યે તેજ કુશળ કર્ણધારનો આશ્રય કરી સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવું જોઈએ. એજ અભિપ્રાયથી અહીં કહ્યું છે કેઃ—

પહોંચી જઈશ સુખે અનુ દુઃખના પારમાં રે,
દુઃખીયા જીવડા દુઃખીયો શીદ રહે છે સંસારમાં રે.

અરે! બીજું કંઈ ન આવડે તો તુકારામ બાવા કહે છે તેમ કરવુંઃ—

ન કળે તત્ત્વજ્ઞાન મૂઢ માઝી માત, પહીં ધ્યાતો અતિ ચરણકમળ;
આગમાચે ભેદ મીતો કોય જાણે, કાળ તે ચીંતતો સારી તસે.
કાહી તેણે પરગ્રાણ વીતો દાસ, હોઈલ ત્યાચા ત્યાસ અભિમાન;
તુકા મ્હણે અગારખું મા દેવીવશ, ભક્ત કરુણા કરા સાભાળી છે.

અરે! એમ ન રહે તો આજ માગ્યા કરવું કેઃ—

નકો બ્રહ્મજ્ઞાન આત્મસ્થિતિ ભાવમીં ભક્ત દું દેવ ઐસે કરી;
દાવીરૂપ મજ ગોપીકા રમણા, ઠેવીન ચરણા વરી માથા;
પાહેની શ્રીમુખ દેઇન આલિંગન, જીવેની બલોણ ઉતરીન;
પુંસતાં સાંગે નહિત ગુજમાત, બૈસોની એકાન્ત સુખ ગોષ્ટી;
તુકા મ્હણે યાસીન લાવી ઉશીર, માઝે આભ્યંતર જાણે નીચો.

મનોરથો તો આપણા ઘણા સારા હોય, પણ તેને પ્રભુ પાર પાડે ત્યારે ને? માટે તે ઉપર કહે છેઃ—

માઝે શોરણાગત તારી લે બહુત, મ્હણતી દિનાનાથ તુજ.
પાહીલે અપરાધ નાહિવાતી, કૃજનારીલા અજમેનગં.

અંઢળ પદીં બાળ બૈસવીલા, ધ્રુવશીશ સાંગરૂ ૭.
ગજેન્દ્ર પશુ નાડીતાજ લચરેં, ભવસિંધુ પાર ઉત
પ્રહ્લાદ અગ્નિત રાખીલા જલાંત, વિપાચેં અમૃત ઉથ
પાંડવા સંકટ પડતાં જડભારી, ત્યાંચા ઉં કૈવારી ના
ઉકા મ્હણે તુંચા અનાથાચનાથા, એકોનીયાં માતશરણ

તેમાં પણ—

શ્રીરામ સખા એસા ધરી ભાવ, મીપણાચા ઠાવ પુસ્તે
શરણ નિરંતર સુણ તું ગોવિંદા, વાંચે લાવી ધંદાના
યાવરી સોપાન નાહિં રે સાધન, વાહા તસેં આણ ઉં
નકો કાંહી કરૂં આળસ અંતરી, જપેં નિરંતર સ
ઉકા મ્હણે મોક્ષ લાભ નર દેહી, દેહીચ વિદેહી હોતી

આ રીતે સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થઇ શકાય છે છતાં—

દુઃખીયા જીવડા દુઃખીયો રહે છે શીદ સંસારમાં રે.
નર અવતારમાં રે. દુઃખીયા
શાધી શ્રી આચાર્ય કૃપાળા, કર કમલાવરને વહાલાં;
પદોથી જડીશ ગુમે અનુભવના પારમાં રે. દુઃખીયા

તે કોની પેઠે? મહારાજા સુગ્રીવની પેઠે. જુઓઃ—

શ્રી સુગ્રીવ—સ્વીકાર—આખ્યાન

પદ-'મોરી મહાકાલી' એ રાગ

ઋષિ પર જન્મ બાર થયો ને, ગુર પીડાય સબળા રે;
રાવણ-કુંભકરણના કરે, કચરાયા જન અબળા રે.
સદ્બુદ્ધિ બુધ કર્યા અબાને, તેણે સ્થપ્યા હરિને રે;
રામચંદ્ર થઇને દુઃખ હરવા, પ્રભુ વધા મારીને રે,

બ્રહ્માએ તવ સહુ સુરગણને, શ્રીવરસેવા કરવા રે;
ગાંધર્વી-અપ્સરા-યક્ષિણી-ઉદર કહ્યું અવતરવા રે.

अप्सरःसु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च ।
नागकन्यासु च तथा गांधर्वीणां तनुषु च ॥
कामरूपबलोपेता यथाकामं विचारिणः ।
सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च ॥
यस्य देवस्य यद्रूपं वेशो यश्च पराक्रमः ।
अजायत समस्तेन तस्य तस्य सुतः पृथक् ॥

'(બ્રહ્માની આજ્ઞા થઈ એટલે) મુખ્ય મુખ્ય અપ્સરાઓમાં, વિદ્યાધરીઓમાં, નાગકન્યાઓમાં તથા ગાંધર્વ સ્ત્રીઓનાં શરીરોમાં તે દેવો યથેષ્ટ રૂપવાળા, બળવાળા, ઇચ્છાનુસાર વિચરનારા ને ગર્વ તથા બળમાં સિંહ અને વાઘ સરખા ઉત્પન્ન થયા. અર્થાત્ જે દેવનું જેવું રૂપ, વેશ તથા પરાક્રમ હતું તેના જેવોજ તેનો પુત્ર જુદી જુદી સ્ત્રીઓમાં ઉત્પન્ન થયો.' જેમકે—

સુરપતિએ વાલી પ્રકટાવ્યો, સૂર્યે સુગ્રીવ ભ્રાતા રે;
જેના આશ્રયથી સહુ વાનર, સેવી શકયા શ્રીનાથા રે.
બેઉ પિતાના પૂર્ણ લાડકા, ભણતા રમતા સાથે રે;
ગણતા પ્રાણસમાન પરસ્પર, ગુણી બનાવ્યા તાતે રે.

દીંડી

કર્યો તાતે જવ કાળ રાજ્ય છોડી, મંત્રીઓએ તવ યોગ્ય જોઇ જોડી;
કર્યો વાલીને રાજ્ય તણો વાલી, કરે સુગ્રીવ યુવરાજ રખેવાળી.

ભુજંગી

દીસે દેહ જુદા છતાં ચિત્ત એક, કરી સુગ્રીવે સેવ રાખી [illegible]
લડાવ્યો લઘુભ્રાત ભૂપે સપ્રીને, મહામોજમાં બેઉના દા[illegible]

લાવણી ટૂંકી

દુંદુભિ રાક્ષસનો વડો પુત્ર માયાવી;
ગરજ્યો મધરાતે પુરની બહાર આવી;
લડવા તેડ્યો વાલીને બૂમ મચાવી,
પૂર્વનું વૈર ઉર વિષે સમયસર લાવી.
અચબુંચ જાગીને વાલી લાગ્યો જાવા;
સુગ્રીવ-સ્ત્રીવર્ગે માંડ્યો બહુ સમજાવા.
પણ વીર ધીર ધરીને સહુને ન પતિને;
હરખે ચાલ્યો ભેટવા વડી વિપત્તિને.
આગળ વાલી ને પુંઠે સુગ્રીવ સ્નેહી;
દૂરથીજ દીઠો દુષ્ટે વાલી દેહી.
તેવો તે તો તડકાક ન્હાસવા લાગ્યો;
પણ વાલી પુંઠે પડ્યો જાય અરિ ભાગ્યો.
અજવાળી રાતે પહોંચ્યા બન્ને પાસે;
છુપવાની કરતો હતો અસુર તપાસે.
ત્યાં વિવર મળ્યું કે સદ્ય ભરાયો માંહી;
વાલીએ જાણ્યું તો કોણ છે આંહી.

લાવણી

સુગ્રીવને સંગેજ વિલોકી, શાબાશી આપી ભાખ્યું;
હું પેસું છું એક વિવરમાં, હાલ અરિ મારી નાખું.
પણ ત્યાં સુધી તું સાવધ આ, દ્વાર ઉપર ઠેરી રહેજે;
... ન ખસતો વળી પેસવા, ભીતર નહિ કોઇને દેજે.
... હું સને આવું, ચરણ શપથ દઇને રોક્યો;
... ફેરી ફરીને, ઉચરીને પૂરો ટોક્યો.
... વચન વશ રહ્યો વીરને, ધીર ગયો એ ગુફા[illegible]
... દિન શું માસો વીત્યા, પણ પત્તો [illegible]

सर्वलोकस्य धर्मात्मा शरण्यः शरणं पुरा ।
गुरुर्मे राघवः सोऽयं सुग્રીવં शरणं गतः ॥

'(શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે,) પ્રથમ સર્વ લોકને શરણ દેવા યોગ્ય અને ધર્માત્મા મારા આ વડીલ શ્રીરામચંદ્ર, હાલમાં સુગ્રીવને શરણે જાય છે.' અહો ! આશ્ચર્ય તો જુઓઃ—

यस्य प्रसादे सततं प्रसीदेयुरिमाः प्रजाः ।
स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकांक्षति ॥

'જેમની કૃપા થતાં સમસ્ત વિશ્વની આ પ્રજાઓ નિત્ય પ્રસન્ન થાય છે તે રામચંદ્ર વાનરરાજ-સુગ્રીવની કૃપા ચાહે છે !'

પદ-ભૈરવી, 'પ્યારા પ્રભુજી' એ રાગ

શ્રી હનુમાન થયા બડભાગી થયા બડભાગી લગન દૃઢ લાગી;
કપિવેશ તજી કપિવેશ સજી, વિનતિ કરી ફરીને પદ લાગી.
ગરૂડ પદવી મળી પીડા ભવની ટળી,
ફણી કરતાં કૃતિ છળ મદ ત્યાગી;
ભાગ્ય વખાણે સુર મુનિ મંડળ,
તાત ખ્યાત સુતથી ખરી જાગી.

હરિગીત

વિવરી શકે નહિ તહિં શ્રીમાન કપિ હનુમાનજી;
શ્રી રામ લક્ષ્મણને લઈ આવ્યા સમીપ સુખથી રાજિ;
બેસાડી સુગ્રીવ સ્થાનમાં પોતે ગયા કપિ પતિ ભણી;
સમજાવી વીતી વાત ધાયા, તુરત વાનરના ધણી.

પદ-'શરીર તજું' એ રાગ

આવી પડી પ્રભુપાદે સુગ્રીવ સસ્નેહ કહે છે;
ઉર ઉભરે છે આલ્હાદે, સુગ્રીવ સસ્નેહ કહે છે.

કરીગુમાનિ ફરે ગર ચરમશી, ગજ તે ગર્ભ શાનું ખાશી, અરરરર૦
આગળો આર્ય મળી એણે ત્યાં. બાપ શાને શું ચાલી, અરરરર૦

પદ 'મારાના મારે' એ રાગ

ગમીને ગય આપમાની તણો વાલી રે,
પધો જણ્યો જાણો તને શુભ શરે કુચાલીરે.
પૂર્વે પૂરેપૂરો નિરમાં શિલા ઘાલી રે,
ગુજવણીઆળી અરથીજ આવ્યો પુરૂચાલીરે.
નીકળ નગરથી જા એક વલે ખાલી રે,
પડાવી લઉં છું ધન સામાન સ્ત્રી વહાલી રે.
દગો કરી બેઠો હતો કુષ્ટ ઘર ઘાલીરે,
ફળ તેનાં ભોગવ રિચતિજ એ સંભાળી રે.
ફળ તેનાં ભોગવ રિચતિજ કઉં નવ ખાલી રે,
દાંડી ફરી તો મારીશ કહું નવ ખાલી રે,
જા શઠ નહિ તો જશે પ્રાણે હજી ચાલી રે.

સાખી

એક વસ્ત્રભર તજી પ્યારી ઘર વન વિચર્યો સુગ્રીવ:
ભમ્યો સકળ પૃથ્વી પણ ભયથી રહ્યો દુઃખી બની જીવ.
ઋષ્યમૂક પર્વતે વસ્યો જ્યાં છે વાલીને શાપ:
મળ્યા સંગી પણ મન ભંગી છે નડે થયેલું પાપ.
ભ્રાતતણા રામ તોડ્યા છોડ્યું ધૈર્ય વૃથા દુઃખ દીધું;
સ્ત્રી ને રાજ્ય સમસ્ત તે ઉપર ભોગવીને સુખ લીધું.
અણજાણે પણ ખરે અનુચિત વિષજ હલાહલ પીધું;
પછી ઘણો પસતાય તથાપિ થાય ક્યાંથી ફળ સીધું.

પદ–'ઓધવજી' એ રાગ

મૂળ છે દુષિત, રહેશે પ્રતીત, ગણીને વિપરીત, તેથી એ ચિત
જોઈ જોડી ફરતી ભયભીત થયા ભારે.

सर्वलोकस्य धर्मात्मा शरण्यः शरणं पुरा ।
गुरुर्मे राघवः सोऽयं सुग્रीवं शरणं गतः ॥

'(શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે,) પ્રથમ સર્વ લોકને શરણ લેવા યોગ્ય અને ધર્માત્મા મારા આ વડીલ શ્રીરામચંદ્ર, હાલમાં સુગ્રીવને શરણે જાય છે.' અહો ! આશ્ચર્ય તો જુઓઃ—

यस्य प्रसादे सततं प्रसीदेयुरिमाः प्रजाः ।
स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकांक्षति ॥

'જેમની કૃપા થતાં સમસ્ત વિશ્વની આ પ્રજાઓ નિત્ય પ્રસન્ન થાય છે તે રામચંદ્ર વાનરરાજા-સુગ્રીવની કૃપા ચાહે છે !'

પદ-ભૈરવી, 'પ્યારા પ્રભુજી' એ રાગ

શ્રી હનુમાન થયા બડભાગી થયા બડભાગી લગન દૃઢ લાગી;
કપિવેશ તજી કપિવેશ સજી, વિનતિ કરી ફરીને પદ લાગી.
ગરુડ પદવી મળી પીંગ ભવની ટળી,
ફળી કરતાં કૃતિ છળ મદ ત્યાગી;
ભાગ્ય વખાણે સુર મુનિ મંડળ,
તાન પ્રધાન સુતથી ખરી જાગી.

હરિગીત

વિચરી શકે નહિ નહિં શ્રીમાન કપિ હનુમાનજી;
શ્રી રામ લક્ષ્મણને લઈ આવ્યા સમીપ સુખપી રવિ;
બેસાડી સુગ્રીવ સ્થાનમાં પોતે ગયા કપિ પતિ ભણી;
સમજાવી વીતી વાત ધાયા, તુરત વાનરના ધણી

પદ-'શરીર તજું' એ રાગ

આવી પછી પ્રભુપાસે સુગ્રીવ સસ્નેહ કહે છે;
[illegible] સસ્નેહ કહે છે.

છે કે,) ઋગ્વેદનો અભ્યાસી, યજુર્વેદ ભણી જનાર અને સ
વેદનો વિદ્વાન પણ આવું બોલવાને સમર્થ થઇ શકતો
ખરેખર, આ હનુમાને સમગ્ર વ્યાકરણનો તથા અનેક શા
અભ્યાસ કરેલો જણાય છે; કારણકે ઘણું બાલણ કર્યા છતાં
એક પણ અપશબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી.'

વસંતતિલકા

દીધાં વખાણ હનુમાન તણાં શ્રીરામે,
દીધો જવાબ ફરી લક્ષ્મણજી સુનામે;
એનેજ મિત્ર કરવા ચહીએ અમે એ,
ચાહ્યું સુખેથી કરવા કરવા તમે એ.
વીત્યા વૃત્તાંત સર્વ કહી સંભળાવી,
પૂરી પિછાણ પ્રભુની કપિને અલાવી;
મર્મ કહ્યું ચહે પ્રભુ કરણાજ લાવી,
માટે જરૂર તવ ભૂપ જશેજ ફાવી.

एष दत्त्वा च वित्तानि प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
लोकनाथः पुरा भूत्वा सुग्रीवं नाथमिच्छति ॥

'(લક્ષ્મણજી હનુમાનને કહે છે કે,) આ શ્રીરામચંદ્ર
ધનનાં દાન કર્યાં છે અને સર્વોત્તમ યશ સંપાદન કર્યો
પ્રથમ લોકોના નાથ થઇને હાલમાં સુગ્રીવને પોતાનો ના
ઇચ્છે છે.' સમય તો જુઓ. જે એક વેળા સમગ્ર જગત
રાજા હતા તેજ શ્રીરામચંદ્ર સુગ્રીવની સહાય માગે છે
પોતે સમગ્ર જગતને તારનાર છે, જેમનાં ગુણગાન જ
...ગથી પોતે સર્વેશ્વર છે તે શ્રીરામચંદ્રની
... । પોતાને શરણે આવેલા સુગ્રીવનું
...તે તૈયાર થાય છે-તેની સેવા સ્વીકારવા ચ

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ।
नाहं जानामि केयूरे नाहं जानामि कंकणे ॥
नूपुरं त्वभिजानामि नित्यं पादाभिवंदनात् ।

'(સુગ્રીવે હાજર કરેલાં સીતાનાં આભૂષણો ઓળખવાને) શ્રીરામચંદ્રે લક્ષ્મણને કહ્યું ત્યારે તે બોલ્યા કે, બન્ને આ બાજુબંધ તથા બન્ને કંકણને હું ઓળખી શકતો નથી; માત્ર આ એક ઝાંઝરને તો ઓળખું છું; કેમકે નિત્ય તે મહાસતીના ચરણને હું વંદતો હતો.' (આ ઉપરથી લક્ષ્મણજીનો સંયમ કેવો હતો તેનો ખ્યાલ આવે છે. સતી સીતાના ચરણ સિવાય કોઇ અંગોપાંગ કે આભૂષણ સામે લક્ષ્મણે કદી દૃષ્ટિ પણ કરી નથી.)

૫૬-'કર મા' એ રાગ

સુગ્રીવ કહે રઘુનાથ, વિનયથી સુગ્રીવ કહે રઘુનાથ.
હરિ કીધો મને સનાથ, તમે ઝાલ્યો મ્હારો હાથ, પ્રણયથી૦

सर्वथाऽहमनुग्राह्यो देवतानामसंशयम् ।
उपपन्नो गुणोपेतो सखा यस्य भवान् मम ॥
शक्यं खलु भवेद् राम साहाय्येन त्वयाऽनघ ।
सुरराज्यमपि प्राप्तुं स्वराज्यं किं पुनः प्रभो ॥

'(સુગ્રીવ શ્રીરામપ્રત્યે કહે છે કે,) ખરેખર, દેવતાની કૃપાનું હું પાત્ર બન્યો છું; કારણકે સર્વગુણસંપન્ન અને સુયોગ્ય એવા આપ મારા મિત્ર બન્યા છો. હે નિર્દોષ શ્રીરામ પ્રભુ ! આપની સહાયથી મારે દેવોનું રાજ્ય મેળવવું પણ શક્ય છે, તો પછી મારૂં પોતાનું રાજ્ય મેળવું, એમાં શું નવાઇ છે ?'

જાણી સાગ કથા હનુમાનજીથી, પ્રભુ રામજી, સુગ્ર
ગ્રીવ ભણી, અગ્રજ ધારી આવે છે.
એથી અગ્નિ સાખનાં કરો એ કરી કૃપા જે સઘી તે કરી
પધાર્યા સહી. રાસ તરફે ભીને છે.
ફરી ફરજા મળી મુજ હરખ હરિ, પ્રતિજ્ઞા કરો. સંકટ
દાસ ગણું ખરો, રામ ખાતે નાથ કહે તે.

પદ-' દીનનો દયાળ ' એ રાગ

સુગ્રીવથી સખ્ય કરે ધન્ય ધન્ય દેવા,
વાનરથી નરસ્વરૂપ, સર્વ થયા કેવા. સુગ્રીવ
પકડી આપેલ હાથ, ચાંપી તે હાથ સાથ;
વ્હાલા કીધા પ્રિય છે ઉર કેવા. સુગ્રીવ
આજ્ઞાથી શ્રી હનુમાન, અરણી મથી તે સ્થાન;
અગ્નિ પ્રકટાવી વેદી, કરી શરણ લેવા. સુગ્રીવ
આણ્યો હનુમાનજીએ, આચાર્ય થયા શ્રીએ;
નર ને વાનરપતિએ, ફેરી ફરી લેવા. સુગ્રીવ
ફેરીફર્યા બેઉ સંગ, પુલકમાં શું ઉભય અંગ;
ઉભર્યો શું ઉર ઉમંગ. શબ્દ નથી કહેવા. સુગ્રીવ

ઉપેન્દ્રવજ્રા

પરસ્પરે સત્ય દીધા દિલાસા, પરસ્પરે બાંધી સ્વચિત્ત આ
બેઉ થયા મિત્ર પવિત્ર ખાસા, પ્રસન્ન મિત્રો સહ બેઉ ભા

સ્રગ્ધરા

વાતે વાતો લહીને, ઝટ કપિપતિએ, વાત વીતી કહી
જાતે દીઠું અમે કે, સતી મિથિલપતીને, નીકળ્યો છે લઈ
માતે નાખ્યાં નદી જે, ભૂષણ વસન તે, સંઘર્યાં છે અહીં
આપવાં નિહાળી, પરખી અનુજને, દાખવ્યાં એ તદી

પદ-'મોરી કર પકરત' એ રાગ

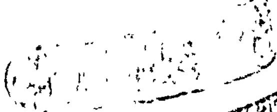
જય જય જય વધા સુગ્રીવ સત્વર રે,
દેખી પરાક્રમ લેખી પુરુષોત્તમ,
આવી ગમ જાણ્યું છે ઇશ્વરના ઇશ્વર રે. ટેક
વધા આપ જગબાપ જરૂર છો,
ઇન્દ્ર-વરુણના પતિ, નથી તમે નર રે. જય૦
હવે કૃપા કરી અરિ દો સંહારી,
ભય નથી જરી થઇ ખાત્રી ખરેખર રે. જય૦

સાખી

પ્રેર્યો પ્રભુએ કિષ્કિંધા પર, પહોંચ્યો તે પુરપાસ;
નાદે આહ્લાદે તેડયો ભ્રાતાને, ઉર ધરી આશ.
આવ્યો તેથી નવ ફાવ્યો, ગભરાયો પામ્યો ત્રાસ;
માર ખાઇ હાર ખાઇ નાઠો, આવ્યો રાઘવ પાસ.
રાઘવ કહે બેઉ સરખા છો, મારતાં ભૂલ થઇ જાય;
મારાં જન તો મારાં ચિન્હોથીજ, તુરત પરખાય.
લક્ષ્મણ હાથે ગજપુષ્પોની, માળ ધરી કંઠમાંહ્ય;
ચાલ્યા સંગે પછી ઉમંગે, પુઠે રાઘવરાય.
ફર્યો હાકો જઇ પુર પાસે, વાલી થયો તૈયાર;
સતી સમજણી તારા બોલી, રોકીને ભરથાર.
જશો ન માથો જશો સમજશોમાં છે માત્રજ ભ્રાત;
તમને દળવા ધરી પ્રતિજ્ઞા, આવ્યા છે રઘુનાથ.

તે ભગવાન તમને સહાય નહિ કરે; કારણકે તમે દૂષિત છો.
કેમકે સાધુ પુરુષનાં દુઃખો દૂર કરનારા છે અને ભક્તોને ઇષ્ટ ફળ
આપે છે; કહ્યું છે કે:—

साधुदेवशरण्याना नाशितांश न धर्मदा ।

... —...—...

(...-... ... ...)

પૂર્વરંગ

પદ નામ નિદાન—'મ. ફેરિશ પ. રે'

ભૂખવાની કમાઈ આવા માત્ર દામ; રાજ સે સુધારી ...
... આવી, કે આનુ અને રવધામ, સેવામાં ર...
મનુષ્યસ્વભાવનું વર્ણન કરતા કવિ આદિતરામ કહે

કવિત્ત

આશકી ઇમારતપે એક ટેક રાખી બેઠો
દીયો ના કમાઈ કો ગુલામ હમ્રૂ આજ હ્યો;
હદન આદિતરામ પાયેના પ્રેરિત ચરણ,
તારન તરન જગ જાગત સુખાઝ હ્યો.
દિન દિન દોરી દોરી કુનીકે કુમારે જાય
દિન દિન હોય દુઃખ દાગ કહે દાઝ હ્યો
પાખંડ-પ્રપંચ પરીપૂરન પ્રકાશ કરિ.
ધુતી ધુતી ધુતી કે ધરે ધન અકાજ હ્યો.
કરી કરી ફિતૂર સુ કે ... ન ગયો,
ભયો ના સંભાઈ ... સતે;

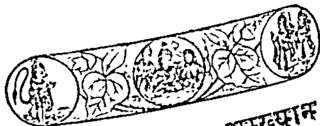
પુત્ર અંગદ રોયો પ્રભુ પાસે લાચાર,
વાલી ગયો ચાલી વ્હાલી મુક્તિમાં તે વાર.

પદ-'આ જીવતું અર્પણ' એ રાગ

કર્યું કાજ ખરું જગરાજે, સુગ્રીવ શરણે લઈ;
મળ્યું રાજ અને સુખસાજે, સુગ્રીવનો જય થઈ. ટેક.
વાલીને મુક્તિ આલી, આગી એણે નહિ;
કરી અંગદની રખવાળી, યુવરાજ પદવી દઈ. કર્યું૦
સૌનું સારૂં કરનારા, શરણો પક્ષે લઈ;
કરી આપે જાતે હાથે, અઘ ના લક્ષે લઈ. કર્યું૦
અનુ તેથી શરણે આવ્યો, લક્ષ્મણ ચરણો ચહી;
છઉં આજ લગી તો ફાવ્યો, પ્રભુ પૂજ્યો ચરણે રહી. કર્યું૦

એ રીતે 'પ્રભુશરણ દુઃખહરણ' થાય છે, એમાં શક નથી. ભગવાન પોતે કહે છે કે, 'चतुर्विधा भजंते माम्'–ચાર પ્રકારના મારા ભક્તો મને ભજે છે; 'तेषां ज्ञानीनित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते'–તેમાં કેવળ એક ભક્તિ કરનારો જ્ઞાની ભક્ત વધી જાય છે; એટલે ભક્તજન ભગવાનને પ્રિય છે. મહારાજા દશરથને પોતાના ભક્ત સમજીનેજ ભગવાને તેમની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરી હતી અને પોતે ચૌદ વર્ષ વનવાસ વેઠી સુગ્રીવ જેવા સાધુજનોનું પાલન તથા બીજા શરણાગતોનું રક્ષણ કરવા સ્વીકાર્યું હતું; માટે–

દુઃખીયા જીવડા દુઃખીયો રહે છે શીદ સંસારમાં રે,
નર અવતારમાં રે. દુઃખીયા૦
શોધી શ્રી આચાર્ય કૃપાલા, કર કમલાવરને વરી વહાલા;
પહોંચી જઈશ સુખે અનુભવના પારમાં રે. દુઃખીયા૦

श्री सुधीर-सेवा-आख्यान

[विपय-क्षमावान मात्र श्रीराम]

પૂર્વરંગ

પદ-રાગ બિહાગ-' મોહેનીકી લાગે '

ભુલ્યાની ક્ષમા દે એવા માત્ર રામ; શુદ્ધ લે સુધારી તમામ.
જગસુખ આપી, દે અનુ અંતે સ્વધામ, સેવામાં સ્થા
મનુષ્યસ્વભાવનું વર્ણન કરતા કવિ આદિતરામ લખે

કવિત્ત

આશાકી ઇમારતપેં એક ટેક રાખી બેઠયો,
કીયો ના કમાઇ કો મુકામ કછુ આજ હયો;
કહત આદિતરામ ભજેના બ્રજેશ ચરણ,
તારન તરન જગ ગાજત સુગાઝ હયો.
દિન દિન દારી દારી દુનીકે દુવારે જાય,
દિન દિન હોય દુઃખ દાગ કહે દાઝ હયો;
પાખંડ-પ્રપંચ પરીપૂરણ પ્રકાશ કરિ
ધુતી ધુતી ધુતી કે ધરે ધન અકાજ હયો
કરી કરી કુડ કપટ કે પાસ ન ગયે
ના ભજાઇ કોપે કાલ મન આસ

*મેરે ધન મેરે લાલ મેરે યે રૂપૈયા લાલ,
માલ ઓ દુસ લ મની માલકો ખવાસ તે;
કહત આદિતરામ ભજોના અજેશજી કોં,
દયા કરી દેહીનકો દીયોના નીકાસ તે.

પણ પ્રભુની કૃપા પ્રત્યેક પ્રાણી પર કેટલી છે, તે જુઓ:—

પદ—'વૈદર્ભી' એ રાગ

પ્રીતિના પ્રભુ પર કાં ધરે, એણે આપ્યો અવતાર;
એજ ચલાવી દે છે સદા, તારો સઘળો સંસાર.
આંધળાંની અગવડ જોઈને રે, કેમ ના કરે વિચાર;
આંખો દીધી અણમોલ બે, એ તે કેવો ઉપકાર!
બહેરાં ને બોબડાંની પીડ રે, ભુલી જામાં લગાર;
સુખીયો તને પૂરો કર્યો, એનો કેવો છે પ્યાર.
લુલાં લંગડાં મહા રોગીયાં રે, દુઃખી દેખે હારોહાર;
તુજને ઉગારે એ પીડા થકી, કેવી કરુણા અપાર.
બાજી બધી છે એના હાથમાં રે, અભિમાન નવ ધાર;
પેસો કરી દે ઘડીકમાં, પછી શું કરે વિચાર.
દેખા કરી છે ને કર્યે જતા રે, અનુપતિ વારંવાર;
એની ગરજ તો છે સદા, માટે ક્ષણે ન વિસાર.

છતાં કદાચ તેમને આપણે ભૂલી જઈએ, તોયે ચિંતા જેવું તો નથીજ; કારણકે—

ભૂલવાની ક્ષમા દે એ માત્ર રામ; શુદ્ધ લે સુધારી તમામ.

દુહો

સ્મશાનજ્ઞાને વ્યાપિએ, પરોપદેશની વેલ;
અજ્ઞ બને છે જગતજન, પણ નબરૂં મુશ્કેલ.

એ જ્ઞાન આપણે કબુલ કરવી પડે છે કે:—

अंजलिः परमा मद्यं क्षिप्रमेव प्रसादनी ।

'છેવટે એક પ્રણામાંજલિ પણ મને અર્પણ કરી હોય તો તેથી પણ હું સત્વર પ્રસન્ન થાઉં છું.' આમ પ્રભુ પોતે વચન આપે છે. અર્થાત્—

ભૂલ્યાની ક્ષમા દે એવા માત્ર રામ, શુદ્ધ લે સુધારી તમામ.ભુ૦

મનુષ્યો ગમે તેટલાં મોટાં પાપો કરે અને તેને દૂર કરવા માટે શાસ્ત્રોક્ત મોટાં પ્રાયશ્ચિત્તો કરે તોયે પ્રભુસ્મરણ જેવું એકે મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી.

प्रायश्चित्तान्यशेषाणि तपोदानात्मकानि वै ।
यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परम् ॥

'તપ, દાન વગેરે સમગ્ર પાપોને દૂર કરનારાં જે પ્રાયશ્ચિત્તો છે તે સર્વમાં શ્રીકૃષ્ણસ્મરણ એ મોટામાં મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત છે; અર્થાત્ પ્રભુસ્મરણથી સર્વ પાપોનો સત્વર વિનાશ થાય છે.' કારણકે સ્વભાવ જાણીનેજ અમે કહ્યું છે કેઃ—

પદ–સોરઠ

જીવડા ભૂલ કરે પણ ફરી હરિપદ શીર ધારજો રે;
અરજ ઉચ્ચારજો રે, નામ પુકારજો રે. જીવ૦
શિવજી ભૂલી લડવા આવ્યા, જૃંભાસ્ત્રે હરિએ અટકાવ્યા,
લાવ્યા ત્યારે પ્રેમ એમ ન વિસારજો રે. જીવ૦
ઇન્દ્રે વૃષ્ટિ બહુ વરસાવી, હરિએ નિજ સત્તા દર્શાવી;
તવ આવી પદ લાગ્યા એમ સુધારજો રે. જીવ૦
પારા સ્વામીને પાદી ન્હાસે, પણ સ્હેનાર જાય તે પાસે;
નહિ તજશે હરિ તેમજ, ધીર નર ધારજો રે. જીવ૦
[illegible] છે, શિશુને વીસ તજે ન માટે [illegible];
બાળ નથી અન્ય શરણ પરમ આધાર છે રે.

આથી 'નામ પુકારજે રે' કારણકે—

કવિત્ત

તેહી હરામી બદનામી સોહી નામી ભયે,
ભયે હૈ વૈકુંઠ ધામાં કર માલા ફેરે તે,
કે તે પાપી અતિ ખામી કે તે તામી હુમશામી,
કુલકે લલામી ભયે સ્વામિનામ ટેરે તે.
કલિ દાનવ સો માગ્ય કહામી કે તે,
ભયે હૈં સુનામી નિજ થહી કે ઘેરે તે;
આઠોં યામ પાપહીકે તાકી,
શરનામી ભઈ નામી ન રહી તેરે ગરૂગામી હેરે તે.

દોહા

તુલસી સાથી વિપતકે, વિદ્યા વિનય વિવેક;
સાહસ સુકૃત સત્યવ્રત, રામ ભરોંસો એક.
તુલસી અસમય કે સખા, સાહસ ધર્મ વિચાર,
સુકૃત શીલ સ્વભાવનું રામશરણ આધાર. [અર્થ
બીગરી કોન સુધારે નાથ બિન, બીગ
બની બાનાઇ કે સબ કોઇ સાથી, બીગરીકે કોઇ ન
ભરી સભામેં લજ્જા રાખી, દીનનાથ ગું:

આવા આશયથીજ અહીં કહ્યું છે કે:—

ભૂલ્યાની ક્ષમા રે એવા માત્ર રામ, શુદ્ધ લે સુધારી
નેવમાં સ્થાપી, જગસુખ આપી, અંત અવ રે સ્વધ

अतिपातकयुक्तोऽपि ध्यायन्निमिषमच्युतम् ।
भूयस्तपस्वी भवति पंक्तिपावनपावनः ॥

અતિઘોર પાપોથી યુક્ત હોય તે પણ એક નિમિષકાળ

ચ્યુત ભગવાનનું જે ધ્યાન કરે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત તપસ્વી બની શકે છે અને પંક્તિને પવિત્ર કરનારને પણ ત કરે છે.' અને પછી તે—

सर्वदा सर्वकालेषु नास्ति तेषाममंगलम् ।
येषां हृदिस्थो भगवान् मंगलायतनं हरिः ॥

'જેઓના હૃદયમાં મંગલોના નિવાસસ્થાન શ્રીહરિ ભગ- સદા બિરાજમાન હોય છે તેમનું સર્વદા સર્વ કાળે કદી ંગળ થતું નથી;' એટલે કે:—

ार्दनं भूतपतिं जगद्गुरुं स्मरन्मनुष्यः सततं महामुने ।
ानि सर्वाण्यपहंति साधयत्यशेषकार्याणि च यान्यभीप्सति ॥

'હે મહામુનિ ! પ્રાણીઓના પતિ જગદ્ગુરુ શ્રીજનાર્દન વાનનું નિત્ય સ્મરણ કરતો મનુષ્ય, પોતાનાં સર્વ દુઃખોને ી નાખે છે અને જે જે કાર્ય ઇચ્છે છે તે સમગ્ર સાધી શકે ' અર્થાત્ પ્રભુસ્મરણ કરનારનાં સર્વ અનિષ્ટોની નિવૃત્તિ થાય અને સમગ્ર ઇષ્ટો સિદ્ધ થાય છે, એટલે પછી બાકી શું રહ્યું ? ીજ અહીં કહ્યું છે કે:—

ેવામાં સ્થાપી જગસુખ આપી, અંત અનુદે સ્વધામ;
ભુલ્યાની ક્ષમા દે૦

ભક્તશિરોમણિ તુકારામ પણ એજ શિખામણ આપે છે:—

અભંગ

નક હીતસ મળ સહેરે નિશ્ચય આહે હા કૃપાલા સ્વામી માઝા,
અવિનાશ સુખરૂપ નિર્વાણી ચુંકતી લખાણી ચૌર્યાશીચ્યા.
આણી હીયા જીવા હોઈલ ઉદ્ધાર તેહી ઉપકાર ઘરતી કે'

મળ્યા હોય તેવો સંતોષ માન્યો; પરંતુ પેલા મનુષ્યના તો હાંજાજ ગગડી ગયાં હતા; તેને તો લાગ્યું કે આ રાક્ષસોના હાથમાંથી હવે મારો છુટકારો થવો મુશ્કેલ છે; પણ દયાળુ વિભીષણે તેને પૂછ્યું કે, ભાઇ ! ગભરાઇશ નહિ, તારી શી ઇચ્છા છે? એટલે તેણે ઝટ કહી દીધું કે, કૃપા કરી મને મારે ઘેર જલદી પહોંચાડો; કારણકે—

કેહીબિધિ જૈહો સાગરપારા, યહઅતિ રામઓહિ લગતખંભારા;
કહ્યો નિશાચર પતિ મુસકાઇ, સિંધુ તરનકી સહજ ઉપાઇ.
અસ કહી તેહી લલાટ સુખધામા, લખા દીનો દ્વૈ અક્ષર રામા.
વિવિધ ભાંતિકે રત્ન અમોલા, દીન્હો બહુત અમોલ નીચોલા.

અને તે પછી તેને વિદાય આપવામાં આવી. સમુદ્રમાં તરતો તરતો તે આગળ ચાલ્યો, તેવામાં રસ્તામાં પ્રથમના તેજ શેઠની નાવ તેને સામી મળી, એટલે સર્વ લોકો તેને એમ જીવતો જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. શેઠે ઘણાજ પ્રેમથી તેને સમુદ્રમાંથી ઉચકાવી લીધો અને સર્વ સમાચાર પૂછ્યા; ત્યારે તેણે પોતાની બધી કથા સત્ય સ્વરૂપમાં જણાવી દીધી, જેથી સૌને ઘણુંજ વિસ્મય થયું, પછી શેઠે તેને વચન આપ્યું કે, જરૂર હું તને તારે ઘેર પહોંચાડી દઇશ; પણ એ મનુષ્યે તેને સાફ જણાવી દીધું કે, મારે તમારી નૌકાની લેશમાત્ર જરૂર નથી; અને શ્રીરામનામના પ્રતાપથી હમારે થાક કે ક્ષુધા-તૃષા લાગતાં નથી; અને મારૂં મન પણ 'શ્રીરામ' વિના બીજું કંઇ ઇચ્છતું નથી; માટે હું તો [illegible] તરતોજ મારે ઘેર સુખેથી પહોંચી જઇશ.—

અસ કહી કૂદો સિંધુ મઝારી. [illegible] પાર પ્રભુ [illegible]
તેહી [illegible]

અ. [illegible]

શુદ્ધ પ્રભુનું તો પૂરેપુરૂં જ શું ? અરે ! એ દયાળુ દેવાધિ
ક્ષમાની તો હદ જ છે. એક કવિએ ગાયું છેઃ—

मालिनी छंद

रघुवर कदाभूत् तादृशो वा मनस्यः ।
प्रणत इति दयालुर्यच्च चैद्यस्य कृष्णः ॥
प्रतिभवमपराधेऽप्यस्य सायुज्यदोऽभूत् ।
वद किमु सदृशं यत् तस्य तेऽस्ति क्षमायाः ॥

' હે રઘુવર શ્રીરામ પ્રભુ ! આપને માત્ર પ્રણામ કર્યો, તેટ
માં તો આપ હરકોઈ ઉપર દયાળુ બની જાઓ છો તેથી
જેવો પ્રશંસાપાત્ર આ જગતમાં કોણ છે ? અથવા એથી
વધારે જોઈએ છીએ ત્યાં તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એવી કોઈ
વસ્તુ આ વિશ્વમાં નથી કે જે આપની ક્ષમાની તોલે
શકે ! જુઓ, આપે શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પ્રત્યેક જન્મમાં
અપરાધ કરનાર શિશુપાલને પણ (પોતાનો કટ્ટર શત્રુ
છતાં) પોતાની સાયુજ્ય મુક્તિ આપી દીધી ! ! ' એટલે
એજ થાય છે કેઃ—

ભુલ્યાની ક્ષમા દે એવા માત્ર રામ, શુદ્ધ લે સુધારી ત
સેવામાં સ્થાપી, જગસુખ આપી, અંત અન્તે દે સ્વધ

વિશેષ આખ્યાનમાં જોઈએઃ—

શ્રી સુગ્રીવ—સેવા—આખ્યાન

પદ—ગઝલ બિહાગ

રામસ્વામી શરણપ્રભાવે, શ્રીસુગ્રીવ સુખી થયા;
પ્રભુના સુખકર સ્વભાવે, શ્રીસુગ્રીવ સુખી થયા.

ભ્રાત પામ્યો મોત આવ્યું રાજ્યને હાથમાં;
અદ્વિતીય કપિનાથ કહાવે. શ્રી સુગ્રીવ૦
હતી રૂમા ને તારા, જેની સમ દારા નથી;
તે રીઝાવે હાવભાવ. શ્રી સુગ્રીવ૦
તનબળે બુદ્ધિબળે, જેની ન જોડ મળેજ તે;
મારુતિ કામજ ચલાવે. શ્રી સુગ્રીવ૦
પુત્ર ભાઈતણો ભણ્યો ને ગણ્યો નિજ સુતસમ બણ્યો;
આપ ભાર બધો ઉઠાવે. શ્રી સુગ્રીવ૦
ખાનમાં ને પાનમાં ગુલતાન ગુંથાઈ ગયો;
ભાનમાં ભાગ્યેજ આવે. શ્રી સુગ્રીવ૦
કામવશ નારીઓ મસમાં, પડયા રહે આખો દિવસ;
ભોગવિણ કશું એ ન ભાવે. શ્રી સુગ્રીવ૦

પદ-' નાગર નટ રે ' એ રાગ

લહ્યું મારુતિએ (૨) સુગ્રીવ ભુલ્યા સુખ પામી;
ચહ્યું મહામતિએ (૨) સત્વર સુધારવા ખામી. ટેક
રૂચતાં વચને રીઝાવી, ખુદમાં પ્રીતિ ઉપજાવી;
ભૂત ભાવિથી ચેતાવી, કહ્યું શુચિ કૃતિએ (૨) સુગ્રીવ૦
જેણે ઉપકાર કર્યા છે, જે સાચો મિત્ર ઠર્યા છે;
તેને જે કોલ ઉચર્યા છે, સ્મરો ચિત્ત પ્રતિએ (૨) સુગ્રીવ૦
નવ કદી પ્રતિજ્ઞા તોડી, ખુદનાં કારજ સૌ છોડી;
મિત્ર કાર્યમાં ચિત્ત ચ્હોડી, કરો પ્રવૃત્તિએ (૨) સુગ્રીવ૦
જો મળ્યો સમય વહી જશે, તો મિત્ર પછી નહિ ચહાશે;
કર્યું કામ ન કર્યું ગણાશે, મહાશ્રમ વર્તાએ (૨) સુગ્રીવ૦

कामं खलु शरैः शक्तः सुरासुरमहोरगान् ।
वधे दाशरथिः कर्तुं त्वत्प्रतिज्ञां तु कांक्षति ॥

न देवा न च गंधर्वा नासुरा न मरुद्गणाः ।
न च यक्षा भयं तस्य कुर्युः किमुत राक्षसाः ॥

'દશરથપુત્ર રામચંદ્રજી દેવો, અસુરો કે સર્પોને પણ પોતા બાણોથી વશ કરવાને અત્યંત સમર્થ છે, છતાં (હે સુગ્રીવ તમારી પ્રતિજ્ઞાને (મિથ્યા નહિ કરવા) ઇચ્છે છે. દેવો, ગં અસુરો, દેવગણો કે યક્ષો તેમને ભય ઉપજાવી શકતા નથી પછી રાક્ષસો તો તેમને ભય કેમ પમાડી શકે ?'

કેવળ તવ સુખ બની રહેવા, ચહે છે એ સેવા લેવાં
તે વખત જવા નહિ દેવા, કરવી ઝટ કૃતિએ (૨) સ

સાખી

સંમતિ લઈ સુગ્રીવની ને, તેડાવ્યા ત્યાં ઝટ ન
કપિ સર્વ સ્થળથી તેડાવ્યા, કહ્યું થવા નહિ
ધન્ય થયા એ વકીલ રામના, સુગ્રીવતણા વ
પણ કામે ઘેરાયો રાજા, સાવધ ન થયો

બીજી તરફ—

પદ—'કંથ બીન' એ રાગ

વધા અનુજથી રામ, હે લક્ષ્મણ! વધા અનુજથી રા...
વધા અનુજથી રામ, હે લક્ષ્મણ! વધા અનુજથી રામ.
જો હું કલ્પતું કામ, હે લક્ષ્મણ! પૂરણ ખુદનું કામ;
ફરી પ્રતિજ્ઞા કરાવી લીધું, લે શીદ આપણું નામ.
સુખ પામ્યો કે સઘ વિરામ્યો, આવે એ શીદ આમ;
વિહાર સુખમાં વિવશ થયેલો, જોવા ધરી શું હામ.
સુવર્ણભૂષિત બાણ ભયંકર, કહાને વચન મુકામ;
જઈ જણાવ આ રોષ હું મ્હારો, હું એ જઈશ એ ગામ.
વાલી ગયો તે પથ ખુલ્લો છે,

एक एव रणे वाली शरेण निहतो मया ।
त्वां तु सत्यादतिक्रान्तं हनिष्यामि सबांधवम् ॥

'(હે લક્ષ્મણ ! તું સુગ્રીવને ચેતવણી આપ કે) મેં રણમાં
ને એકલાનેજ બાણથી મારી નાખ્યો છે; પણ તેં તો સત્યને
કું છે તેથી તને તો તારા સર્વ સગાંસંબંધીઓ સાથે હું
નાખીશ.' આ રીતે—

પૂર્વ વાતનું સ્મરણ કરાવી, શુદ્ધ લાવીને ઠામ;
વહેલો વળજે રસ્તે પાડી, વચનજ કરશે કામ. હે૦

શાર્દૂલ

સામી લક્ષ્મણ જાય કાર્ય લઇને, ધાર્યું ન શું થાય જ્યાં,
પે શ્રીમત શેષ દેશ સઘળો, કંપી ન શું જાય ત્યાં;
યો જ્યાં રણકાર ધીર જઈ કે, આખી પુરી સૌ બની,
ચેંતા સર્વ ચિત્તે થઈ નૃપતિએ, કાને સુણી એ ધ્વનિ.

દીંડી

ચોકીદાર ચળ્યા શક્યા નહિ રોકી,
કોઇ શક્યા નહિ ક્યાંહી કશું ટોકી;
સભા મંત્રીની સકળ ગઇ ચોંકી,
લહ્યું આવ્યા રામાનુજ શુભશ્લોકી.

ભુજંગી

કરી વાનરે જાણ એ ભૂપતિને, તથાપિ ન તેણે સુધારી મતિને;
ગયા મંત્રીઓ સઘ ભૂપાલપાસે ગયા અંગદે રાય સામે સુઆશે.

તોટક

સહુએ મળીને જવ બોધ દીધો;
સમજ્યા હરિએ બહુ ક્રોધ કીધો;

પણ આખર મેં શું વિરોધ કીધો,
સાકુ સંગ વિનયથી શોધ કીધો.

પદ-'કોઈ લાખ કરો 'એ રાગ

હનુમાન વધા તે વારે, તમે ભૂલ કરી ભારે;
શ્રમ દઈ કામ સાધી લઇ આપે, ફરી ન લીધું નામ.
થયા કામવિવશ ચલીધામ, રહ્યા શુદ્ધહીન આકું જામ;
તેથી શ્રીરામ કોપ્યા દીસે ભારે. હનુમાન૦

प्राप्तमुद्योगकालं तु नावैषि हरिपुंगव ।
त्वं प्रमत्त इति व्यक्तं लक्ष्मणोऽयमिहागतः ॥
सर्वथा प्रणयात् क्रुद्धो राघवो नात्र संशयः ।
भ्रातरं संप्रहितवान् लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनः ॥
कृतापराधस्य हि ते नान्यत् पश्याम्यहं क्षमम् ।
अंतरेणांजलिं बद्ध्वा लक्ष्मणस्य प्रसादनात् ॥
अभिक्रुद्धः समर्थो हि चापमुद्यम्य राघवः ।
सदेवासुरगंधर्वं वशे स्थापयितुं जगत् ॥

'(હનુમાનજી સુગ્રીવને કહે છે કે,) હે વાનરરાજ! હું
સીતાની શોધ કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે, એમ તમે જા
નહિ અને પ્રમાદી બની ગયા, તેથીજ ખરેખર આ લક્ષ્મ
અહીં આવી પહોંચ્યા છે. શ્રીરામચંદ્રજી તમારા ઉપરના સ્
લીધે, પોતે ક્રોધાયમાન થયા છે, છતાં તેમણે તમારી લક્ષ્મી
એવી ભાવનાથી પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને (તમને ચેતવવા
અહીં મોકલ્યા છે. તમે શ્રીરામપ્રભુનો આ રીતે અપરાધ કર્યો
તેથી હવે હાથ જોડીને લક્ષ્મણજીને પ્રસન્ન કર્યા સિવાય બીજું કંઈ
પણ કરવું તે યોગ્ય નથી, એમ હું માનું છું. ખરેખર, ક્રોધાય

રચેલા શ્રીરામચંદ્ર કેવળ ધનુષ ઉગામીનેજ દેવો, અસુરો
ગાંધર્વોસહિત આ જગતને વશ રાખવા સમર્થ છે.' માટે—

ર્તતણા ઉપકાર સ્મરીને, થાઓ તુરત તૈયાર;
ઇ સંગ સર્વ પરિવાર, ઉઠો વિણવાર, નમો શિરસાર.

એ પ્રમાણે શ્રીહનુમાનજી શ્રીરામચંદ્રના સંકલ્પને સમજી
સુગ્રીવને સલાહ આપવા લાગ્યા ને કરેલી ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત
શ્રીરામશરણજ છે એવા અભિપ્રાયથી કહેવા લાગ્યા કે:—

मरामानुजशासनं त्वया कपीन्द्र युक्तं मनसाऽप्यपोहितुम् ।
हि ते ज्ञास्यति मानुषं बलं सराघवस्यास्य सुरेन्द्रवर्चसम् ॥

'હે વાનરરાજા ! શ્રીરામચંદ્ર અને તેમના ભાઈ લક્ષ્મણની
જ્ઞાને મનથી પણ ઓળંગવાને તમે યોગ્ય નથી; કેમકે તમારું
કદાચ આ માનુષી બળ છે, એમ જાણતું હશે, પણ (તેમ
ી.) લક્ષ્મણસહિત આ શ્રીરામપ્રભુનું બળ તો દેવેન્દ્રસમાન છે
એ તમને જણાશે.)'

માલિની

સુણી હિતકર વાણી ને ક્ષમા સદ્ય આણી;
કપિપતિ ઝટ ઉઠયા સંગમાં સર્વ રાણી;
અતિ કુપિત બનેલા રામભ્રાતા નિહાળી,
મતિમતી સતી તારા મોખરે આવી ચાલી.

પદ–'શરણું ધરો સરકાર' એ રાગ

સુધર્યો સુગ્રીવરાજ, સહજમાં સુધર્યો સુગ્રીવરાજ;
આણી હરિએ દાઝ. સહજમાં૦
ચથા સધ લક્ષ્મણ ઘડી, સ્મરી હરિ ઉપકાર;
પુર આવશ પામ્યો જેહી તે, મદાઆભારઅપાર.
ચાલતી શું સાર્દુ કરે લઆર.તદપિ મદું સેવા કરવા

ચહે તે ક્ષણ અગ્નિ હણે, સમર્થ અમિતપ્રતાપ;
જેની પણછે ત્રિલોક કંપે; ત્યાં મારૂં શું માપ,
તથાપિ જણાવે કૃપા અમાપ, સ્વજનનાં વધારવાને લાજ
હું પણ સહુ કપિભાલ સહ, હાલ થાઉં તૈયાર;
રામસ્વામી શિર પર રાજે ત્યાં, રાવણના શા ભાર,
ફરી ચહું ક્ષમા બની લાચાર,ધન્ય પ્રભુ આણી માર

यदि किंचिदतिक्रांतो विश्वासात् प्रणयेन वा
प्रेष्यस्य क्षमितव्यं ते न कश्चिन्नापराध्यति

(સુગ્રીવ રામપ્રભુની ક્ષમા માગે છે કે,) જો ર
વિશ્વાસથી અથવા સ્નેહથી આપનો કંઇ અપરાધ
તેને આપ, મને પોતાનો દાસ સમજી ક્ષમા કરવાને યોગ
કેમકે જગતમાં આપનો અપરાધ કોણ નથી કરતું ?'

ઉપેન્દ્રવજ્ર

પરસ્પરે સઘ થયા ખુલાસા, પરસ્પરે મિત્ર ખરાજ
ક્ષમા ચહી ગ્રીવરાય શાણે, ક્ષમા કરી લક્ષ્મણજી

માલિની

હરિ અનુકુળ જેને, વિઘ્ન આવ્યાં જતાં રે
અનુકૂળ સહુ વાનાં, આપ સાધ્ય થતાં
પ્રથમથી હનુમાને, દૂત પ્રેર્યા હતા
લઈ કપિદળ આવ્યા, શા હજારો જથા

ધનાશ્રી

આવી ઉરમાં હામ ગ્રીવને, આવી ઉરમાં હામ
પ્રમાદ ગયા તમામ
વાદળ સમ વાનરદળનાં દળ, રોકી રહ્યાં સહુ ઠામ

લક્ષ્મણસંગે પરમ ઉમંગે, ચાલ્યા જ્યાં છે રામ;
પછી પ્રભુપદ તજી મોહ-મદ, ચહ્યું કરવા પ્રિય કામ.
તન-મન-જનસહ સેવારત છે, જોઈ રીઝયા ઘનશ્યામ;
ફુલ ફુલી હરખે ફૂલી જઈ, ભેટ્યા પૂરણકામ.

पादयोः पतितं मूर्ध्ना तमुत्थाप्य हरीश्वरम् ।
प्रेम्णा च बहुमानेन राघवः परिषस्वजे ॥

'મસ્તક નમાવીને પોતાના પગમાં પડેલા વાનરરાજ સુગ્રી-
વને ઉઠાડીને શ્રીરામચંદ્ર પ્રેમ અને બહુમાનથી ભેટ્યા.'

પછી બનાવ્યું કૃપાજ રૂપે સીતાશોધનું કામ.

ભુજંગી

સુમંત્રિએ ખુશીથી ઉઠાવ્યું, દિશા ત્રણમાં સેન પહેલું પઠાવ્યું;
[illegible]ને જદા તે વૃથા પાછું આવ્યું, તદા દક્ષિણે તે પઠાવાનું ઠાવ્યું.

સવૈયો

શ્રી હનુમાન કર્યા તૈયાર, સ્વકારજ એ વિણ કોથી થયું ના;
કે ઉપકાર અપાર તથાપિ, વિક્ષેપ થવા ચિત્ત મંદ થયું ના.
સુંદરિએ પણ એ વિણ અન્ય, ઘડી ધરૂં મૂળથી ચિત્ત ચહ્યું ના;
તેથી નદીધી નિશાની બીજે, નિજ ગુપ્ત બીજા કોઈને જ કહ્યું ના.

દુહો

કાર્ય થાય આચાર્યથી, હોય ઘટિત જો આપ;
એમ થયું સુગ્રીવનું, શ્રીહનુમાનપ્રતાપ.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

[illegible] કુંનીના મમ વેરી સાધી, સુપે વજ્રા કરી વદ વિરોધી;
[illegible] નાયમગ્રીપ ભાખી, [illegible] સુગ્રીવની [illegible]

પદ–ગઝલ, બિહાગ

સુગ્રીવ વદ્યા કર જોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું;
મેળવું જાનકી જોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું.
વાનરો નાયકસાથ, હાજર અસંખ્યાત સંખ્યા;
પરવા જીવનની છોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું.
રાવણને દઈ દંડ સીતા પાછાં આણવું;
અસુરોતણો મદ તોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું.
લંકાપુરી નજરે પડી, તે ઘડી હડી કરવું;
કિલ્લા બુરજ ઝટ તોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું.
સેતુ તમે બાંધો છે, વચમાં એટલો વાંધો;
ન કરી શકે કંઈ હોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું.
સાગર ઉતારો આપ તો, પુંઠે પૂરા પડવું;
અડચણ નથી એ થોડી, સ્વામી હું તૈયાર છું.

સાખી

સેનસહિત સુગ્રીવસોબતમાં, સાગરસમીપ આવી;
સાગર સામે સાગર જેવી, છાવણી વડી જમાવી.
વિભીષણે ત્યાં આવી, શરણ થવાની વાત જણાવી;
તવ સુગ્રીવને રઘુપતિએ, નિજ રીત સ્પષ્ટ સમજાવી.

मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कदाचन ।
दोषो यद्यपि तस्य स्यात् सतामेतन्न गर्हितम् ॥
आनेदन हरिश्रेष्ठ ! दत्तमस्याभयं मया ।
विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणः स्वयम् ॥

'મિત્રભાવે જે મારે શરણે આવ્યો હોય તેને હું કદી
નહિ; જો કે તેનો દોષ હોય તોપણ (તેને શરણ આપવું
સત્પુરુષોમાં નિંદ્ય નથી ગણાતું; માટે હે વાનરશ્રેષ્ઠ સુગ્રીવ

વિભીષણ હો કે રાવણ પોતે હો, તો પણ મેં આનંદથી તેને અભયદાન આપ્યું છે.'

માલિની

નિજ મત ઝટ મૂકી, સ્વામિ આજ્ઞા સ્વીકારી,
વિભીષણ થકી મૈત્રી, ત્યારથી સ્થિર ધારી;
શરણ ધરમ જાણી, ધન્ય માની સ્વજાતે,
અધિક હરખ આણી, સેવતા દિન-રાતે.

પદ-'ઐસી ચતુર નાર' એ રાગ

શુકનામે દૂત કરી વડું તુત, કરી શુકનું રૂપ હતા કપિભૂપ;
ચુપચુપ ત્યાં આવીને વધો, છાનું ધીમા સાદે.
વધા લંકનાથ, કહું તેજ વાત, આપને ભ્રાતસમ ગણે આપ;
શામાટ વિપત્તિ પછી વહોરો છો માથે,
રામની નાર હરી ધરી પ્યાર, તેમાં શું તમારે કરો વિચાર;
જાઓ સ્વપુર મોઝાર પ્રભાતે.
છો લઢે રામ, કરે પુરી હામ, સુર-ગંધર્વો અહીં છે નકામ;
તે કામ થાય જય શું કપિ-હાથે.

શાર્દૂલ

કીધો જ્યાં અકવાદ આદ સુણતાં, ઝાલી લીધો વાનરે,
મારી માર પ્રભુ-સમીપ લઇને, કીધો ખડો તે પળે;
તેણે નાથ સ્તવ્યા તદા ધરી દયા, પોતે મુકાવી દીધો,
તેરો તે ઉડતાં ફરી કપિપતિ-ને વધો ના બીધો.

દુહો

હે કપિપતિ મહામતિ, રાવણપ્રતિ જવાબ;
[illegible] આપ જણાવો સાફ.

[illegible]

જઈ કહેજે કે [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] આ તેણે
કે પાણી [illegible] નિશાચર છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ઉપકાર [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] મારી શકે, [illegible] [illegible]
સેના [illegible] [illegible] [illegible] પડ્યા વિના નથી રહેવું;
[illegible] [illegible] છે, [illegible] છે, યુદ્ધમાં મારી છે,
[illegible] [illegible] નારી છે, [illegible] [illegible] [illegible]
નેં [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
ગુરુ [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

માલિની

અવણ કરી ગુવાળી, સત્ય તેને પ્રમાળી,
કહી જઈ સ્વપતિને, લક્ષ તેણે ન આણી;
રઘુપતિ પછી બાંધી, સેતુ તારી સ્વસેના,
કપિપતિ સહ બેઠા, યોગ્યસ્થાને મઝેના.

લાવણી-ધૂર્જટી

સુવેલ ઉપર હતા શ્રીરામ, સંગમાં શ્રીસુગ્રીવ બળધામ;
લીધો જ્યાં ત્યાં ક્ષણ સુખે વિરામ, દીઠું ત્યાં સામું રાવણધામ.
જોઈને અસુરપતિનો ઠાઠ, જોઇ રાવણનો પ્રચંડ ઘાટ;
ન જોઈ પૃથ્યાની પ્રભુને વાટ, કૂદી ઉપડ્યા વદી મનમાં ઘાટ.

સાખી

પહોંચ્યા ઉંચી અટારીએ, છેક લંકપતિપાસ;
પટકાયાં રે ચાર નિશાચર, પહોંચ્યો રાવણદાસ.

ચઢ્યું શશિ અંબરે, એ સ્થાનમાં અહેવાં;
શ્રી નિર્મળ ચંદ્ર, શાંતિ નહે થવાની,
મનની કરી આશા, અગરીને સ્વીકારી.

રાગ ઘટ ગ્રહું કેરી

સુણીને શ્રીમુખ વાણી, ગદ્ગદવાણી બેલાને વખાણી.
દેવે શોભની શ્રીલક્ષ્મી, બેલ્યો બોલ ભલે બોલ આણી;
કહું મારું મન ધાર્યું, મહાદેવશરની સામી એ ધાણી;
દેવથી પણ કથા નિર્ણય, મેં દીઠા આજ મન માણી;
૫૭ એવું વચન માગ્યું, માર નાખી શિર ધરી ધાણી.

શાર્દૂલ

ધાકે એવું કરી વર્ણ અવસરમાં, એની સુખે કથની,
આવ્યા સ્થાનવિષે રહ્યા સુખવિષે, દીઠું ન કદી કદી;
આવીને અવધે કરી અવસરમાં, આશ તજી દેહને,
પરોંચ્યા સ્વર્ગમાં ભમા સુપતિ, વાસ ભયા સ્નેહને.

માટે કહેવું છે કેઃ—

કથાની ક્ષમા રે એવા માર ગ્રામ, શુદ્ધ છે સુખાની તમામ.
સુસ્વાની૦
કથામાં સ્થાપી વગસુખ આપી, અતિ અનુ રે નિજધામ.
સુસ્વાની૦

अभिषिच्य तु लंकायां विभीषणमथापि च ।
भरते राज्यमावेश्य त्यक्ष्ये देहं महाबलम् ॥

'(હનુમાનજી લંકામાં પરાક્રમ કરી સીતાની શોધ કરીને શ્રીરામચંદ્ર પાસે પાછા આવ્યા ત્યારે શ્રીરામચંદ્રે તેમને કહ્યું કે,) હે મહાબાહુ હનુમાન! તમને જો કોઈ પણ થયું હત તો મને સીતાની શી જરૂર હતી? તેમજ હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર! તમને જો કંઇ થયું હત તો મને શત્રુઘ્ન, ભરત, નાનો ભાઇ લક્ષ્મણ કે મારા પોતાના શરીરની પણ શી જરૂર હતી? જો કે મહેન્દ્ર તથા વરુણ જેવું તમારૂં પરાક્રમ મેં જાણ્યું છે, તોપણ હે મહાબલવંત હનુમાન! પહેલાં મારી બુદ્ધિએ આવો નિશ્ચય કર્યો હતો (જો હનુમાનને કંઇ થયું હશે તો) પુત્રો, સૈન્ય તથા વાહને સાથે યુદ્ધમાં રાવણનો વધ કરી, લંકામાં વિભીષણનો રાજ્યાભિષેક કરી, મારૂં રાજ્ય ભરતને સોંપી દઇ, હું મારા દેહનો ત્યાગ કરીશ.'

ઉપેન્દ્રવજ્રા

નડયા લડયા વાનર શત્રુ સાથે, પડયા બહુ એ રણમાં મરાતે;
તથાપિ અંતે અહીં ઈશહાથે, મુવા બધા રાવણવંશ સાથે.

શાર્દૂલ

પોતાકાજ પડયા કપિ સકળને, જીવાડવા ચાહીને,
આજ્ઞા આપી સુરેન્દ્રને તવ સુધા-વૃષ્ટિથી ભીંજાવીને;
ઉઠયા વાનર સર્વ રામપદમાં, આવી પડયા પ્રેમથી,
જીવાડયા જયશાલી અંત કરીને, રાખ્યા સુખી ક્ષેમથી.

માલિની

વિભીષણથી વરીને, સૈનિકો સર્વને ત્યાં,

બહુ ઘટિત ઇનામો, એ અપાવ્યાં મજેનાં;
કરી વિભીષણ રાજા, શાંતિ નગ્રે પસારી,
સરવની પુરી આશા, જાનકીને સ્વીકારી.

પદ-'પ્યારા પ્રભુ' ભૈરવી

વધા સુગ્રીવથી શ્રીરાઘવ વાણી, રાઘવવાણી સેવાને વખાણી.
સુખે હવે સૌ સદનથી સીધાવો,ભોગવો ભોગ ભલે મોજ માણી;
કામ કર્યું મારું મન ધાર્યું, મહાઉપકારની રાખી એંધાણી;
હવે દેવથી પણ થયા નિર્ભય, મેં લીધા મારા જન જાણી;
અનુ પણ એવું વચનજ માગે, માત્ર નામી શિર જોડી પાણી.

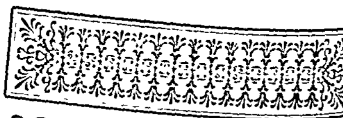
શાર્દૂલ

સાથે સર્વ રહી જઈ અવધમાં, સેવી સુખે દંપતી,
આવ્યા સ્થાનવિષે રહ્યા સુખવિષે, દીઠું ન કષ્ટે કદી;
આવીને અવધે ફરી અવધમાં, સાથે તજી દેહને,
પહોંચ્યા સર્વસમા ખમા રઘુપતિ, તારા ખરા સ્નેહને.

માટે ખરૂંજ છે કેઃ—

ભુલ્યાની ક્ષમા દે એવા માત્ર રામ, શુધ લે સુધારી તમામ.
ભુલ્યાની૦
સેવામાં સ્થાપી જગસુખ આપી, અંતે અનુ દે નિજધામ.
ભુલ્યાની૦

श्रीविभीषण-शरणागति-आख्यान

[विषय-प्रभुशरण एज सत्य]

પૂર્વરંગ

પદ-'હીરાળે રે તુને (૨) સ્યામા સ્યામ ગરજત દાન' એ રાગ
આવ્યો શરણે (૨) રે હો જાનકીનાથ, શ્રીમત પદ અર્પણ કરી
તન-મન રે, અરે હાં તન-મન રે. આવ્યો૦
અવર સર્વનું તજી અણુ સગપણ, કરીએ અકિંચન નમન રે.

હે પ્રભો ! હું આપને શરણે શા માટે આવ્યો છું ?

પદ-ગઝલ

શ્રીનાથ બીજે તમ વગર, મેં ભય બધે દીઠો;
જેમ ઉદધિમાં રહેશે મગર, મેં ભય બધે દીઠો.
તનમાં થશે શી પીડ, પાવણ ક્યાં થશે કેડું;
ને મોતનો વિકરાળ વર, મેં ભય બધે દીઠો.
ધન સાધનો સુખદા દીસે, પણ છે ચપળ પુરાં;
લઈ લે વિપત્તિ નારીનર, મેં ભય બધે દીઠો.

आपदर्थे धनं रक्षेत् श्रीमतः कुत आपदः ।
कदापि यांति ते कालं समूलं च विनश्यति ॥

'આપત્તિઓથી બચવા માટે ધનની રક્ષા કરવી; કેમકે શ્રીમાન પુષ્યને આપત્તિ આવેજ કયાં ? પણ કોઈ વેળા ધનના જોરથી આપત્તિઓ ભલે ચાલી જાય, પણ છેવટે તો સમૂળગો વિનાશ થાય છે.' એટલે જે વેળા આપત્તિનો ધસારો એક સામટો આવે છે તે વેળા ધનથી કંઇ પણ વળતું નથી; તેજ પ્રમાણે—

સ્નેહી સગાં સારાં મળે, અંતે તોયે તજવાં;
જગસ્નેહ મૂળજ દુઃખકર, મેં ભય બધે દીઠો.
નિજ સ્વાર્થ સારૂં જગતના જન, રાતદિન શેકે;
શત્રુઓ શિર પર શક્તિ હર, મેં ભય બધે દીઠો. [માટેજ—]

આવ્યો શરણે (૨) રે હો જાનકીનાથ,
શ્રીમતપદ અર્પણ કરી તનમન રે હો, જાનકીનાથ.

તેમાં પણ જાનકીનાથનેજ શરણે હું આવ્યો, તેનું કારણ? તુકારામ બાવા જેવા અનુભવી પણ એજ કહે છેઃ—

અભંગ

તુજ વિણ કોણા શરણ જાઉં નારાયણા,
એસા દેખે મેં કોણી દુજા નાહિ ત્રિભુવની;
પાહિલા પુરાણે ધાંડોળી લીંદ સરાણે,
તુકા મ્હણે હાયી જડ ન ઠેલા તુઝ્યા પાયા.

એથી શું લાભ છે ? તે પણ કહે છેઃ—

ઐસે ભાગ્ય કઈ લાવના હોઈન અવઘે દેખે જન બ્રહ્મરૂપ;
મગતયા સુખ અતનાહી પાર, આનંદે સાગર હેલાવતી.
શાંતિ દયા ક્ષમા મૂર્તિ મત અંગી, પરાવૃત સંગી કામાદિકાં;
વિવેકાસહિત વૈરાગ્યાચે, બળ ધગધગી તો જ્વાળ અગ્નિ જૈસા.
ભક્તિ નવવિધા ભાવ શુદ્ધ ભરી, અલંકારાવરી મુકુટમણિ;
તુકા મ્હણે માઝી પૂરવી વાસના, કોણ નારાયણા તુજ

આ મંબંધે અમે કહેલ છે:—

પદ-ભૈરવી

પ્રભુ તને હું મૂકીને ક્યાં જાઉં રે?
જગતનો તું છે નાથ, શાતા આપી તારે હા
પછી બીજા કોને ગાઉં રે?
તારા વિના બીજા બધા પોતેજ ન રહે સા
તેનું શું શરણું સાહું રે!
તેંજ મને દીધો દેહ, તુંજ પાળે રાખી સ્નેહ
તારું આપેલુંજ ખાઉં રે.
તારું ધારેલુંજ થાય, તુંજ તારે તો તરાય;
માટે ગુણો તારા ગાઉં રે.

માટેજ અહીં પણ એજ કહ્યું છે:—

આવ્યો શરણે રે હો જાનકીનાથ, શ્રીમતપદ અર્પણકરીતનમ
[કારણ—] મન આપ ઉત્તમ ધાર્યું, શરણોનું સદા સુખ

ભક્ત તુકારામ દૃષ્ટાંત દે છે:—

ગજ ઇન્દ્ર પશુ આપ્તે મોકલીલા, તો તુજ સ્મરલા પાંડરંગા
ત્યા સાઠીં ગરુડ સાંડની ધાં વસી માયા ઝળ બક્ષી દીનાનાથ
ધેનુ વત્સાવરી સ્ટેપ ઘાલી જૈસી તૈસે, ગજેન્દ્રાસી સોડવી લેં
તુકા મ્હણે ધીદ બાંધલેયાસાટી, ભકતાંસી સંકટી રક્ષા વધ

અને એ દૃષ્ટાંત જોઇ પોતેજ કહે છે:—

લોક દ્વાર લાદા અમંગલ જાલા, ત્યાચા ત્યાગકેલા પાંડરંગા
વિષયાં વચલો મીપણા મુંકલો, શરણ તુંજ આલો પાંડરંગા
ઘર દાર અવઘિ,યજીલા નારાયણા, જીવીચા જીવના પાંડરંગા
તુકા મ્હણે પહલો પુંડલીકા પારીં ધાંય ઢર્ષાકિરા આલિંગીમજ

એ રીતે આપણે પણ પ્રભુશરણ થવાને કહ્યું છે:—

અવર સર્વ તણું તજી અનુસરગપણ, કરીએ અકિંચન નમન રે;
આવ્યો શરણે રે હો જાનકીનાથ, શ્રીમતપદ અર્પણ કરી તનમનરે.

શાસ્ત્રો કહે છે:—

मृत्योर्बिभेषि किं मूढ भीतं मुञ्चति किं यमः ।
अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्नमजन्मनि ॥

'અલ્યા મૂઢ! મૃત્યુથી કેમ ડરે છે? શું ભય પામેલાને યમ છોડે છે? માત્ર જે જન્મ્યો ન હોય તેને મૃત્યુ લેતો નથી; તો જન્મ નહિ પામવા માટે તું યત્ન કર.' ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ એજ કહે છેઃ—

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥

'હે અર્જુન! બ્રહ્માના લોક સુધીના સર્વ લોક ફરી જન્મનારા છે—જન્મમરણ પામે છે; માત્ર હે કુંતાપુત્ર! મને પામીને પુનર્જન્મ રહેતો નથી.' આમ પ્રભુને પામ્યા વિના જન્મ-મરણથી છુટાતું નથી, પણ પ્રભુને પામવાનો ઉપાય કયો? કલિયુગમાં બીજા ઉપાયો કરવા કઠણ થઈ પડે છે; માત્ર આ એકજ સહેલો ઉપાય ભગવાન પોતે કહે છેઃ—

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात् परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

'હે ભરતવંશી અર્જુન! કેવળ એક પ્રભુનેજ શરણે સર્વ ભાવથી તું જતો રહે; તેમની કૃપાથી તું પરમ શાંતિ અને અવિનાશી સ્થાન પામીશ.' ખુદ બ્રહ્મલોકમાં વસનારી શ્રુતિઓ એજ કહે છેઃ—

यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदाँश्च प्रहिणोति तस्मै।
तमात्मबुद्धिप्रसादं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥

'જેમણે સૌ પહેલાં બ્રહ્મદેવને ઉત્પન્ન કર્યા અને તે બ્રહ્મદેવને જેમણે વેદ આપ્યા, તે સર્વના મન અને બુદ્ધિને નિર્મળ કરનાર પરમાત્માને, હું મુમુક્ષુ શરણે જાઉં છું.' આ રીતે શ્રુતિઓ તપાસતાં પણ એજ સિદ્ધાંત નીકળે છે કે, સંસારથી છૂટવા માટે પ્રભુશરણ વિના બીજો કોઈ સરળ માર્ગ નથી.' બાકી તો—

शार्दूल

जातोऽहं जनको ममैष जननी क्षेत्रं कलत्रं कुलं।
पुत्रा मित्रमरातयो वसु बलं विद्या सुहृद् बांधवाः ॥
चित्तस्पंदितकल्पनामनुभवन् विद्वानविद्यामयीं ।
निद्रामेत्य विघूर्णितो बहुविधान् स्वप्नानिमान् पश्यति ॥

'આ હું જન્મ્યો, આ મારો પિતા, આ મારી માતા, આ મારૂં શરીર, સ્ત્રી, કુળ, પુત્રો, મિત્ર, શત્રુઓ, ધન, વિદ્યા, સુહૃદ અને મારાં સગાંસંબંધીઓ છે; આવા પ્રકારની ચિત્તમાં ઘૂમ્યા કરતી કલ્પનાઓને અનુભવતો વિદ્વાન પુરુષ પણ કેવળ અવિદ્યામય એવી નિદ્રામાં પડીને ખૂબ ઘોરતો અનેક જાતનાં આવાં સ્વપ્નાં જોયા કરે છે.' તે ક્યાં સુધી? 'मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च' ભગવાન કહે છે કે જ્યાં સુધી મારે લીધેજ તેને સ્મરણ, જ્ઞાન તથા જ્ઞાનનું ઢંકાવું થાય છે ત્યાં સુધી; કારણકે 'भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ।' જુદા જુદા સર્વ પ્રકારના ભાવો પ્રાણીઓમાં મારે લીધેજ થયા કરે છે.' આવાજ ભાવથી બીજે સ્થળે કહેવામાં આવે છે:—

कालचक्रं जगच्चक्रं युगचक्रं च केशवः ।

आत्मयोगेन भगवान् परिवर्तयतेऽनिशम्॥

'કાળચક્રને, જગતચક્રને તથા યુગચક્રને ભગવાન કેશવ પોતાના યોગબળથી હંમેશાં ચલાવ્યા કરે છે.' અને તેથીજ કહ્યું છે કેઃ—

नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा ।
सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि सुरे नारायणे तिष्ठति ॥
यं कंचित् पुरुषाधमं कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं ।
सेवायै मृगयामहे नरमहो मूढा वराका वयम् ॥

'સર્વનો સ્વામી, ત્રણે જગતનો એકજ અધિપતિ, કેવળ મનથી સેવવાયોગ્ય અને પોતાનું પદ આપી દેનારો મહાદાતા શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણ દેવ વિદ્યમાન છે, છતાં અમે અમુક કેટલાંક ગામડાંઓના સ્વામી, અતિ અલ્પ ધન આપનાર અને પુરુષોમાં અધમ એવા અમુક કોઈ મનુષ્યને સેવવા માટે શોધીએ છીએ ! અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે અમે મૂઢ છીએ ! દીન છીએ.' વળી ભક્ત શિરોમણિ પ્રહ્લાદજી તો એમજ કહે છેઃ—

धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ।
ईक्षात्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता॥
मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं ।
स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः ॥

'ધર્મ, અર્થ ને કામરૂપ જે ત્રિવર્ગ કહ્યો છે તે, અને તે ત્રિવર્ગ સંપાદન કરવા માટે આત્મવિદ્યા, કર્મવિદ્યા, તર્કશાસ્ત્ર, દંડનીતિ અને અનેક પ્રકારની જે આજીવિકાઓ કહેવામાં આવી છે તે આ સર્વ વેદમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે એમ હું માનું

સમજું પોતાના મિત્ર પરમપુરુષ ભગવાનનેજ પોતાનો આત્મા અર્પણ કરવામાં જો સાધનરૂપ થાય તોજ તે સર્વને હું સત્ય માનું છું (નહિ તો તે સર્વ મિથ્યા છે.)' કારણકે ભક્તિના નવ પ્રકારોમાં પણ છેવટે તો તેજ છેઃ—

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यम् आत्मनिवेदनम् ॥

આમ 'આત્મનિવેદન' અથવા 'આત્મસમર્પણ' એ ભક્તિનો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાર છે; અને તેથીજ ખુદ ભગવાન પણ તેની દુર્લભતા દર્શાવીને લક્ષ્મીતંત્રમાં કહે છેઃ—

आकिंचन्यैकशरणाः केचिद् भ्रान्त्वाऽधिकं पुनः ।
मामेव शरणं प्राप्य मामेवांते प्रयांति ते ॥

'કેવળ આકિંચન્ય-સંન્યાસનુંજ શરણ લેનારા કેટલાક પુરુષો ઘણું ઘણું (સંસારમાં) ભટકીને છેવટે મારૂંજ શરણ લઈ મનેજ પામે છે.' માટે આપણે પણ બીજી બધી મિથ્યા ખટપટ છોડી દઈ એમનેજ શરણે જઈએઃ—

અવર સર્વ તણું તજી અનુ સગપણ, કરીએ અકિંચન નમન રે. આ૦

અને આ રીતે સર્વની સાથેનું સગપણ જો તોડી નાખીએ તો તેથી કંઇ પાપ લાગતું નથી; કારણકે સંસારી સગપણ તો તોડવુંજ જોઇએઃ—

જાકે સંગ કુમતિ અતિ ઉપજત પરત ભજન મેં ભંગ. [મારેજ—]
તજ મન હરિ વિમુખકો સંગ.

મીરાંબાઈને રાણાએ જ્યારે બહુ દુઃખ દેવા માંડ્યું ત્યારે ગભરાયાં અને વિચાર કર્યો કે હવે મારે શું કરવું જોઈએ!

કુળની મર્યાદા તોડયા વિના હવે સુખેથી ભજન થઇ શકશે નહિ; પણ એકદમ સાહસ કર્યા વિના તેમણે તુલસીદાસજી ઉપર પત્ર લખી પુછાવ્યું કે, આ સ્થિતિમાં મારે શું કરવું ? ત્યારે તુલસીદાસજીએ રાજ્યરીતિથી ચેતીને માત્ર એકજ પદ ઉત્તરમાં મોકલ્યું કે:—

જાકે પ્રિય ના રામ-વૈદેહી,
તજીએ તાકો કોટિ અરિસમ યદપિ પરમ સનેહી.

એટલે જેઓ ભક્તિમાર્ગમાં વિઘ્નકર્તા હોય તેવાં સગાંઓને તો શત્રુ સમજી તજવાંજ જોઇએ; તેમાં પાપ નથી. ધર્મ બે પ્રકારનો છે. એક સામાન્ય ધર્મ ને બીજો વિશેષ ધર્મ. તેમાં વિશેષ ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે સામાન્ય ધર્મનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ; કારણકે—

जन्मांतरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।
नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥

'હજારો જન્મોમાં તપ, ધ્યાન તથા સમાધિ સેવ્યાં હોય તો તેથી જેઓનાં પાપ નાશ પામ્યાં હોય તેવાં મનુષ્યોને શ્રીકૃષ્ણપ્રભુમાં ભક્તિ થાય છે.' આમ તપ-ધ્યાન-સમાધિરૂપ સામાન્ય ધર્મનું આચરણ કરવામાં પ્રથમ આરંભેજ સર્વપ્રકારનાં સંબંધો છોડવા પડેજ છે અને તે પછી એ સામાન્ય ધર્મના આચરણદ્વારા વિશેષ ધર્મ-શ્રીકૃષ્ણભક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. આમ વિશેષની પ્રાપ્તિ થાય એટલે સામાન્યનો સ્વયમેવ લોપ થાય છે અને તે માટે પ્રભુની આજ્ઞા પણ છેઃ—

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः

સઘળું પોતાના મિત્ર પરમપુરુષ ભગવાનનેજ પોતાનો આત્મા અર્પણ કરવામાં જે સાધનરૂપ થાય તોજ તે સર્વને હું સત્ય માનું છું (નહિ તો તે સર્વ મિથ્યા છે.)' કારણકે ભક્તિના નવ પ્રકારોમાં પણ છેવટે તો તેજ છેઃ—

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यम् आत्मनिवेदनम् ॥

આમ 'આત્મનિવેદન' અથવા 'આત્મસમર્પણ' એ ભક્તિનો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાર છે; અને તેથીજ ખુદ ભગવાન પણ તેની દુર્લભતા દર્શાવીને લક્ષ્મીતંત્રમાં કહે છેઃ—

आकिंचन्यैकशरणाः केचिद् भ्रान्त्वाऽधिकं पुनः ।
मामेव शरणं प्राप्य मामेवांते प्रयांति ते ॥

'કેવળ આકિંચન્ય-સંન્યાસનુંજ શરણ લેનારા કેટલાક પુરુષો ઘણું ઘણું (સંસારમાં) ભટકીને છેવટે મારૂંજ શરણ લઈ મનેજ પામે છે.' માટે આપણે પણ બીજી બધી મિથ્યા ખટપટ છોડી દઇ એમનેજ શરણે જઇએઃ—

અવર સર્વ તણું તજી અનુ સગપણ, કરીએ અકિંચન નમનરે. આ૦

અને આ રીતે સર્વની સાથેનું સગપણ જો તોડી નાખીએ તો તેથી કંઇ પાપ લાગતું નથી; કારણકે સંસારી સગપણ તો તોડવુંજ જોઇએઃ—

જાકે સંગ કુમતિ અતિ ઉપજત પરત ભજન મેં ભંગ. [મોહન]
તજ મન હરિ વિમુખકો સંગ.

મીરાંબાઇને રાણાએ જ્યારે બહુ દુઃખ દેવા માંડયું ત્યારે ગભરાયાં અને વિચાર કર્યો કે હવે મારે શું કરવું જોઇએ!

'પરમેશ્વર અનુકૂળ થાઓ' એવો સંકલ્પ, પ્રતિકૂળ પદાર્થોનો ત્યાગ, 'પરમેશ્વર મારું રક્ષણ કરશેજ' આવો વિશ્વાસ, 'સર્વના રક્ષક પ્રભુ છે' આવો દૃઢ સ્વીકાર અને વિષયોમાં મન ન ચાલ્યું જાય, તે માટે પ્રભુ પાસે દીનતાપૂર્વક પ્રાર્થના—આવી પાંચ અંગોવાળી શરણાગતિ છે. આ શરણાગતિનો અભ્યાસ તેવા કોઈ અભ્યાસી સદ્ગુરુમહારાજ સંપાદન કરી શકાય છે; અને તેવી શરણાગતિ પોતાને તેવા સદ્ગુરુદ્વારા મળી શકે તે માટે એ પ્રભુ પ્રત્યેજ આવી પ્રાર્થના કર્યા કરવી:—

शार्दूल

श्रीरामोऽत्र विभीषणोऽयमनघो रक्षोभयादागतः ।
सुग्रीवानय पालयैनमधुना पौलस्त्यमत्रागतम् ॥
इत्येवाभयमस्य सर्वविदितं यो राघवो दत्तवान् ।
आर्तत्राणपरायणः स भगवान्नारायणो मे गतिः ॥

'શ્રીરામચંદ્ર અહીં પધાર્યા છે, આમ સમજી નિર્દોષ વિભીષણ, રાવણ-રાક્ષસના ભયથી તેમને શરણે આવ્યો; એટલે પ્રભુ રામચંદ્રે 'હે સુગ્રીવ! હમણાં આપણા શરણે આવેલા આ વિભીષણનું તું રક્ષણ કરજે' એમ કહી સર્વની સમક્ષ તેને અભયદાન આપ્યું. તે રામાવતાર ધારણ કરનાર અને દુઃખી ભક્તજનોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર રહેનાર ભગવાન શ્રીનારાયણ મારું શરણ હો.' આજ પ્રાર્થનાનું સરળ સ્વરૂપ અહીં દર્શાવ્યું છે:—

આવ્યો શરણે રે હો જાનકીનાથ,
શ્રીમતપદ અર્પણ કરી તનમનરે.

તે કોની પેઠે? મહારાજ વિભીષણની પેઠે. તે સુણો:—

શ્રી વિભીષણ–શરણાગતિ–આખ્યાન

મરાઠી–સાખી

પુલસ્ત્ય પુત્ર પ્રજાપતિના પ્રિય, પુરા પવિત્ર પોતે;
તપ કરતા તૃણબિંદુ આશ્રમ, કાળ ન ક્ષણ પણ ખોતે;
જીત્યું મોતે.................જપતા પ્રભુ ઉર ગોતે.
ઋષિકન્યા ત્યાં રમવા આવે, ભજને ભંગ પડાવે;
અકળાઈ ઉચર્યા જે કન્યા, દેખીશ વિણ બોલાવે;
ગર્ભિણી થાશે.............તે મુજ નજર પ્રભાવે.
શાપ સુણી સહુ કન્યા સટકી, તૃણબિંદુની બાળા;
હતી અજાણી પડી દૃષ્ટિએ, થઈ કષ્ટી જોઈ ચાળા;
પિતુ તપવાળા ....સમજ્યા સત્ય કૃપાળા.
પુલસ્ત્યને પરણાવી દીધી, સપુત પ્રકટ્યા તેના;
થયા વિશ્રવા ચાવા, સસરા ભરદ્વાજ છે જેના;
સુત કુબેર શ્રી.............પ્રકટ્યા એથી અજેના.

પદ–'લાવણી ધર્મધુરંધર' એ રાગ

હતો સુમાલી રાક્ષસ રાજા, શુચિ કન્યા તેની;
સંગે રાખી ફરે ગગનપથ, ઉર રહે બેચેની.
દીઠા કુબેર ધનેશ્વર સુંદર, વિમાનમાં સ્વારી;
થયો વિચાર કુળે આવા સુત, પ્રકટે શે ભારી.
સમજાવી દુહિતા પ્રેરી, વિશ્રવાનેજ વરવા;
તે પણ આવી પ્રીતિ લાવી, મુનિનું મન હરવા.
પ્રદોષવેળા પલ્લે વળગી, કૈકસી એ મોહી;
આશા પુરી મુનિએ પણ સુત તો, થયા દેવદ્રોહી.

લલિત છંદ

સમજી ભૂલ એ નારી સદ્‌ગુણી, ન જાણી શે બને જે બીના
કરગરી ફરી દીધી માગણી, સપુત એકલો યો ધી'

દીંડી

દેખી દીન દયા કરી વધા નાથ, એહ પુત્ર થશે છેલ્લો શુ
ધર્મધારી સુજકુળધર્માચારી, વરધીવર સુણતાંરીઝીસત

સાખી

દશગ્રીવ પહેલો પ્રકટયો તવ, થયા ઘણા ઉત્પાત
કુંભકર્ણ પ્રકટયો પુઠે, જેનું છે પ્રચંડ ગાત
શૂર્પણખા વિકૃત મુખવાળી, કન્યા ભુંડે ઘાટ
છેલ્લે પ્રકટયા સંત વિભીષણ, તવ હરખ્યો સુરસાથ.

દુહો

ગડ ગડ ગગડ્યાં દુંદુભિ, પડ્યો પુષ્પ વરસાદ;
નભમાંથી તેવો થયો, સાધુ સાધુ એ સાદ.

સાખી

ઉગ્ર દેહ દેહધારી એ ઉગ્ર તપ, ઉગ્ર ભાવેથી કીધાં;
સાત્વિક સંતે શાંત રહીસાત્વિક, તપ મન પર લીધાં.
પાંચ હજાર વર્ષમાં પુરતી, તપની પ્રભુએ માની;
પ્રજાપતિને પ્રેરી પડવ્યા, જ્યાં વસેતા એ ધ્યાની.

વસંતતિલકા

માગ્યું ન અન્ય શુચિ સંત વિભીષણે તો,
ચૂકું ન ધર્મ કદીએ દુઃખ છો હું સ્હેતો;
આ સાંભળી વધુ રીઝી અજ ઉચર્યા એ,
પાળો સુધર્મ અમરે રહેશો સદાએ.

તોટક

પરણી પુરને બની લંકપતિ, બળી રાવણની થઈ ખ્યાત અ
જપુની શુચિ પીન સ્વભાવમતિ, પરણ્યા વિભીષણસંગ

ગીતિ

શરમાં વહેલા જઇને, કહ્યું માતુએ હાં હાં રે શરમાં;
ગંધર્વરાજ દુહિતા, વર્યા વિભીષણ એ થઇ જે શરમા.

હરિગીત

રાવણ થયો ત્રણ લોકસ્વામી, દેવનર વશમાં કરી;
જાણી વડીલ વિભીષણ બની, મંત્રી કરે છે ચાકરી.
અસુરો તણી સોબત છતાં, કદી કૃતિ કુડી ના કરી;
ધર્મમાં રતજ પ્રશસ્ત શીખ, સદૈવ દેતા આકરી.

તોટક

બાર વડાં દરબાર હતાં, લઘુ ભ્રાત વડા જમાદાર હતા;
હાથી રહ્યા છડીદાર હતા, ખુદના પણ મંત્રી સુધાર હતા.
ખ-સંપત્તિમાં નવ ખામી હતી, પણ તેમ છતાં ન નકામી જતી;
તિ દેરતી શ્રીજગસ્વામી પ્રતિ, ખરી વૃત્તિ પદેજ વિરામી હતી.

મંદાક્રાંતા

જ્યારે જ્યારે સુર-ઋષિ-જનની, શ્રી હરી ભ્રાત લાવે,
ત્યારે ત્યારે વિભીષણ વચનો, ધર્મનાં સંભળાવે;
દામાચારી દશમુખ નહિ, લક્ષમાં તે ધરાવે,
સીતા આણી તવ બહુ કહ્યું, તે મૂરને કેમ ભાવે.

પદ-'મન મચો મેર' એ રાગ

મારુતિ જ્યવ આવ્યા રે. સતી શુદ્ધ લેવા;
સદીપાડી અંતે દૂતો, લઇ રાસભામાં લાવ્યા.
વધ કરવાનો હુકમ થયો તવ.
ધર્મી વિભીષણે. ત્યાં અટકાવ્યો રે. ટેક
રાવણ કહે ભુજ વેરી આપ્યો [illegible]

જો નથી મુખ પર પ્રીતડું,
છળનો કેમ કહે, તેડે ઘેર આવ્યા રે. સતી૦
શિખામણ દે દૂતને મારવા, મન નથી ક્યાંથી બતાવ્યાઃ
રોગાર્થ મારું નવ કહે કે કરે,
દૂત હણ્યેથી શું, અરિથી સંદેશા ફાવ્યા રે. સતી૦
ત્યાં જઈ અરે! સારો કે યો, આવતા અતી શરશ્રાવાઃ
ઉપકારી એવા ભારી થઈ,
ધર્મે દરિજન મનથી બચાવ્યા રે. સતી૦

લાવણી

રામ ચારાધરી ભય ખાઇ, સભા કરી અસુરે ભેગી
સલાહ પૂછી વધ્યા સહુ મદે, છકીયા વાતો છકી
શાંત વિભીષણ ભ્રાત, ભ્રાતને સમજાવી કહેવા લાગ્યા
લડવાને સજ્જ સહ થઈ આઓ જ્યાં શું વિણ માર્યા
સામ-દામ-ભેદથી બને નહિ, તદા દંડ તો આદરીએ
વ્હાલા રાજા સામથી કામ સરે, શીદ ના કરીએ
દોષ કર્યો આપણે તો ઘટે, સુધારવો ચેતાસરે
સીતા આપી રામ સંધિ કરશે, તવ વિણ શરતે
નહિ તો પ્રબળ પરાક્રમવાળા, ધર્મ એમના પક્ષે
જરૂર નડશે વાત એક, દૂતની શું નવ લક્ષે

ઉપેન્દ્રવજ્રા

વદી બહુ રીતથી એજ વાત, દીધી રૂડી શીખ વિવેકસાથ
સુણી સભા સહ વિખેરી નાખી, રહ્યો તદા તો ચિત્ત ભ્રાંત રાખી

સાખી

વિભીષણે વરત્યું નેત્રોથી, નથી રુચિ નિજ વાત
સમજાવવા ગયા મંદિરમાં, જ્યાં વસતા નિજ ભ્રાત.

જોઈ એકાંત શાંત પુરપતિને, શુભ મતિએ હિત સાથ;
ખરા શબ્દમાં ખુલ્લે ખુલ્લો, મત જણાવ્યો ભલી ભાત.

ભૈરવી

માન માન રે માન રાવણ માન માન રે માન;
નવ ધર આવું અભિમાન. રાવણ૦
જાનકી લઈ જઈ દઈ દે પતિને, રામ જાણ અસમાન. રાવણ૦
સમય નહિ એ કૃપા નહિ મેળો, શુકન થાય જો માન. રાવણ૦
નથી ચડયા ને નજ્યા ત્યાંસુધી, રહેશે તારૂં માન. રાવણ૦
માર ખાઈને હાર ખાઈને, પછી પામીશ અપમાન. રાવણ૦
કુળ-કુટુંબ-પુર-પ્રજા પીડાશે, નહિ રહેશે વિમાન. રાવણ૦
સદ્ગુ સારૂં સુવચન આ મારૂં, કે કીટ લે મન માન. રાવણ૦

માલિની

સુણી વિભીષણ વાણી રાવણે કોપ આણી,
નવ હિતકર જાણી ઉચ્ચર્યો ક્રૂર નાણી;
નહિ કંઈ કરી માની જાનકી વાત માની,
[illegible]

દુહો

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

મરે પાણી મુખ પર ફોગટું;
જીવનો જેમ અંતે, કરું પર આ ા રે. સતી
નિભાવણ કરે દૂતને મારવા, મતનથી ક્યાંથી બતાવ્યા;
રેવાધ શારં નવ કરે કે કરે,
દૂત હણેથી શું, અતિથી ગણ્યા ફાવ્યા રે. સતી
ત્યાં જઈ અરે કરો કે ધો, આવવા આંદી શરસ્થાના;
ઉપકારી એવા ભારી થઈ,
પર્મ હરિજન મનથી બચાવ્યા રે. સતી

લાવણી

રામ ચઢાઈપકી ભય ખાઈ, સભા કરી અસુરે ભેગી
સલાહ પૂછી વધા સહુ મરે, ઇચ્છા વાતો ઉઠી
શાંત વિભીષણ ભ્રાત, ભ્રાતને સમજાવી કહેવા લાગ્યા
લડવાને સજ્જ સહુ થઈ જાઓ છો શું વિણ માગ્યા
સામ-દામ-ભેદથી બને નહિ, તદા દંડ તો આદરીએ
વ્હાલા રાજા સામથી કામ સરે, શીદ ના કરીએ
દોષ કર્યો આપણે તો ઘટે, સુધારવો વેલાસરે;
સીતા આપો રામ સંધિ કરશે, તવ વિણ શરતે
નહિ તો પ્રબળ પરાક્રમવાળા, ધર્મ એમના પક્ષે;
જરૂર નક્કી વાત એક, દૂતની શું નવ લક્ષે

ઉપેન્દ્રવજ્ર

વદી બહુ રીતથી એજ વાત, દીધી રૂડી શીખ વિવેકસાથે
સુણી સભા સહુ વિખેરી નાખી, રહ્યો તદા તો ચિત્ત ભ્રાંત રાખી

સાખી

વિભીષણે વરત્યું નેત્રોથી, નથી રુચિ નિજ વાત;
સમજાવવા ગયા મંદિરમાં, જ્યાં વસતા નિજ ભ્રાત.

જોઈ એકાંત શાંત પુરપતિને, શુભ મતિએ હિત સાથ;
ખરા શબ્દમાં ખુલ્લે ખુલ્લો, મત જણાવ્યો ભલી ભાત.

ભૈરવી

માન માન રે માન રાવણ માન માન રે માન;
નવ ધર અહીં અભિમાન. રાવણ૦
જાનકી લઈ જઈ દઈ દે પતિને, રામ જાણ અસમાન. રાવણ૦
સમય નહિ એ વૃથા નહિ મ્હેણા, શુકન થાય જો માન. રાવણ૦
નથી ચઢ્યા ને નગ્યા ત્યાંસુધી, રહેશે તાહરૂં માન. રાવણ૦
માર ખાઈને હાર ખાઈને, પછી પામીશ અપમાન. રાવણ૦
કુળ-કુટુંબ-પુર-પ્રજા પીડાશે, નહિ રક્ષશે વિમાન. રાવણ૦
કહું સારૂં સુવચન આ મ્હારૂં, રે શીઘ્ર લે મન માન. રાવણ૦

માલિની

સુણી વિભીષણ વાણી રાવણે રોષ આણી,
નવ હિતકર જાણી ઉચર્યો કંઠ તાણી;
નહિ દઉં ફરી પાછી જાનકી વાત સાચી,
શચીપતિ સહુ આવે રામ તોયે બીના શી.

દુહો

બિભીષણને કહાડી મૂક્યા, કરી કંઈક બબડાટ;
પણ ઉરમાંહિ બન્યો રહ્યો, અધિક ઓર ગભરાટ.

નારાચ

ફરી સભા ભરી તરા, ફરી ગયા વિભીષણ;
ફરી વદ્યા પ્રહસ્ત આદિ, તો ઇંદ્રજ તો પણ.
ફરી દીધી વિભીષણે, ખરેખરી શિખામણ;
તથાપિ તે ન ફરી, ફરી અભાગીન મન.

લાવણી

ઉલટયો ઈન્દ્રજિત, વંઠી કહેવા લાગ્યો;
આવો કાકો બ્રાયલો, કુળે ક્યાં જાગ્યો.
એ રામ અને લક્ષ્મણ માણસ તે શું છે;
બળ આમ સૌનું શું સહજ અસુર જેવું છે.
વિભીષણ વધ્યા વયસમ બુદ્ધિ છે કાચી;
થઈ મિત્ર શત્રુસમ બબડે છે શું નાચી.
રાઘવના બાણ તણી મીઠાશ નથી ચાખી;
ત્યાંસુધી બધાં મનગમતું, મુખ લ્યો ભાખી.

લાવણી–'ભરથરી ભાત'

રાવણ ઉચર્યો (૨) વૈરીસંગ વસવું સારૂં;
મિત્ર પેસી શત્રુતણું વહવુંજ પ્રાણ હરનારૂં.
નાનિલા ભાઇ (૨) તેમાં પણ નૃપના જે છે;
દ્વેષ બળે હીણું ચહે, નિત ઘાટજ ઘડ્યા કરે છે.
હાથીએ કહ્યું (૨) સપડાઈ ન વીસર્યું તે મેં;
ભાઇ વિભીષણ જ્ઞાત છું, હું તારા કપટી પ્રેમે.
હું ભૂલો થાઉં (૨) તેથીજ જીવતો છોડું;
છે ધિક્કાર તને અરે! ઉઠ દુષ્ટ ન દાખવ મ્હોડું.

પદ–'પાંચાલી પ્રાણ' એ રાગ

ઝટ ઝાલી ગદા તે વાર, વિભીષણજી.
ઉઠ્યા કોપીને અપાર, વિભીષણજી.
મંત્રીઓ સંગ નિજ ચારે, અંતરિક્ષ ઉભા હારે;
નભમાં ઠેરી શુભ હારે, ઉચર્યા નિજ સ્પષ્ટ વિચાર. વિભીઃ
જ પિતૃસમ મેં જાણી, કહી કહની હિતકર વાણી;
તમે પ્રમાણી, બુદ્ધિ કર્મ અનુસાર. વિભીઃ

નવ ચાહું નિરખવા જાતે, વધ થયેલ રાઘવહાથે;
કહ્યું તેથી હર નવ ખાતે, પણ છે એવુંજ થનાર. વિભી૦
ખુદને કુળને લંકાને, દુઃખ દેવાજ ધર્યું ધ્યાને,
તે મારૂં કહ્યું શે માને, તો પરવા નથી લગાર. વિભી૦
ભોગવશે ફળો કૃતિનાં, સહુએ નિજ ભુંડી મતિનાં;
શર ખાશે રઘુપતિનાં, નથી એકે ઉગરનાર. વિભી૦

ચોપાઇ

એમ ઉચરી શોચી ન લગાર નીકળ્યા નભમારગ વિણ વિચાર;
આવ્યા જ્યાં છે લક્ષ્મણ-રામ, દીઠા સુગ્રીવે ત્યાં બળધામ.
ચાર અનુચર સુખી વળી, આયુધ ભૂષણધર મહાબળી;
જોઈ ઉતરતી એ મંડળી, વદ્યા મારુતિથી અટકળી.
રાક્ષસ હણવા આવે જુઓ, વિચાર વિષે વખત નવ ખુવો;
મારો એને પહેલો સુવો, ડુબવા આવ્યો શોધી કુવો.
ઉઠ્યા કપિવર પકડ્યાં ઝાડ, કોઈએ પકડ્યા પથ્થર પહાડ;
સહુ માગે આજ્ઞાવિણ રાડ, હાલ ખોખરાં કરીએ હાડ.

દુહો

સાગરતટ પર ઉતર્યા, ત્યાં પાંચ શૂરવીર;
મહાસ્વરે સુખી વદ્યા, સુગ્રીવથી સહુ વીર.

લાવણી લંગડી

રાવણ દુરાચારી રાક્ષસ-રાજાનો ભાઈ છઉં નાનો;
નામ વિભીષણ સીતા હરી લાવ્યો વૃદ્ધ હણી છાનો.
ફરી ફરી મેં નમ્ર અને હિતવચને એને સમજાવ્યો
સીતા દેવા તથાપિ કાળગ્રસ્ત પર નવ હું ફાવ્યો
દાસ સદશ કહી કઠોર વચનો, ઉઠો તુચ્છકારી કહાડ્યો
આની લીધું શરણ રઘુવીર સ્નેહેથી અન્યો

તેથી હું શ્રી-ગુનો ત્યાગીને, શરણે આવ્યો રાઘવ
કરો નિવેદન મહાત્મા શરણાગતવત્સલ પ્રભુને

લાવણી

કરી આગળ શ્રીલક્ષ્મણને (૨)
સુગ્રીવ આવ્યા પ્રભુપાસ વિભીષણ કંઈ ન બોલવા;
પ્રકટ નિજવિચાર ભાખ્યો (૨)
શત્રમાંથી શત્રુ આવ્યો નવ શરણે રાખે;
કાકમાં પુચ્છ પ્રથમ પેસે (૨)
રાતે કાપે શિર તેમ તે વખતે દુઃખ દેશે;
ભેદ કે છિદ્ર જોઈ લડશે (૨)
શત્રુજનનો સ્વીકાર રાઘવ જરૂર અંતે નડશે.
સ્વભાવે રાક્ષસ અરિઆતા (૨)
રાવણેજ મોકલ્યો હોય નહિ શીદ હે રઘુનાથ;
દુષ્ટબુદ્ધિને શિક્ષા દો (૨)
સચિવોને પણ સખ્ત દંડવા મુજમત એજ ઠર્યો.

વસંતતિલકા

કોપેલ સુગ્રીવતણી સુણી એવી વાણી,
બોલ્યા શ્રીરામ પ્રિયમિત્રરૂપે વખાણી;
આપો બીજા સહુ મતો કરવું ઘટે શું,
છાજે વિપત્તિસમયે હિતરૂપ કેવું.

સાખી

અંગદ કહે અરિસ્થળથી આવ્યા, પ્રથમથી શું કહેવાય;
દોષ-ગુણો અનુભવથી જાણ્યા વિણ, નવ મત દેવાય.
છે ત્યાંસુધી સંશયસહ ભલે રાખીએ પાસે;
ય થાય તદા તે રીતે કરીએ ધરી વિશ્વાસે.

લાવણી-રોળાવૃત્ત

કહે શરભ મોકલી ચાર તપાસ કરાવો,
પછી ન રાખવા રાખવાવિષેજ ઠરાવો.
કહે જાંબુવાન શકમાંજ ન પડવું સારૂં,
કહે મૈંદ પુછો રાવણે શું છે ઉર ધાર્યું.
હનુમાન વદ્યા એ સાહુમત ઠીક ન ભાસે,
કરવીજ પરીક્ષા કેમ બને મહાભાગે.
સાથે રાખ્યાવિણ નહિ પરીક્ષા થાશે,
પારખું પડયા વિણ સાથે કેમ રખાશે.
નિજ વિચાર તો એ સ્પષ્ટ જણાવે આપે,
શું અધિક જણાશે ત્યાં તે ચાર પ્રતાપે.
શકમાંજ ન પડવું એમ ન તજવું સારૂં,
નિશ્ચય કરવો એ વિષે કહ્યું મન મારૂં.
કુમતિ કુકૃતિ રાવણની પુરી પિછાણી,
ગુણ-શક્તિ કૃતિઓ આપતણી ઉર આણી.
વાલીવધ સુગ્રીવ રાય થયા એ જાણી,
આવ્યા આશાથી રાખો મિત્ર પ્રમાણી.

'ધર્મધુરંધર' એ રાગ

સુણી સર્વનું રાઘવ ઉચર્યા, સભા પ્રતિવાણી;
મિત્રભાવથી શુભરીતે આવ્યો, લીધું જાણી.
હવે કદી પણ એને તો હું શકુંજ નહિ છાંડી;
સાધુ પુરુષ નિંદે છે એવાને કે તરછોડી.
વચમાં વદ્યા કપીશ હોય એ બુરો કે સારો;
પણ રાક્ષસ વિપત્તિવેળા બાંધવને તજનારો.
કેમ તજે નહિ તે આપણને ખરે વખત સ્વાર્થે;
હસી વદ્યા ઉત્તરમાં રાઘવ ન અણીએ આણી.

સ્વદેશીને સ્વજ્ઞાતિને વિપત્તિમાં છોડે;
પાપી શંકા દ્રોહ કરે નિષ્પાપીની જોડે.
તેમ તમો ભ્રાતા પણ આપણથી નહિ એમ કરે;
દેશ નાત જુદી તેથી નહિ અહીં કદી વહેમ કરે.

न सर्वे भ्रातरस्तात भवन्ति भरतोपमाः ।
मद्विधा वा पितुः पुत्राः सुहृदो वा भवद्विधाः ॥

'(બાકી એ વાત તો નક્કીજ છે કે,) હે તાત! આ જગતમાં ભરત જેવા ભાઈઓ નથી, મારા જેવા પિતાના પુત્રો નથી અને તમારા જેવા મિત્રો નથી.'

વધા ફરી સુગ્રીવ રાતમાં તમને કંઈ કરશો,
ન સંઘરો એ અંત અસુર ભાઈનો ભાઈ ઠરશો

પદ-'હા સ્વામીનાથજી' એ રાગ

ઉચ્ચાર તદા રામજી વદ્યા ખાસ વાણી રે,
તદાજ ખાસ વાણી રે, ભલે અમે એ જાણી રે.
દુષ્ટ હો વા અદુષ્ટ હો એ તો, છે રાક્ષસની જાત,
કરી શકે શું અહિત અલ્પ મુજ, કદીજ નહિ કપિનાથ.

पिशाचान् दानवान् यक्षान् पृथिव्यां चैव राक्षसान् ।
अंगुल्यग्रेण तान् हन्यामिच्छन् हरिगणेश्वर ॥

'હે વાનરસમૂહોના રાજા! જો હું ઇચ્છું તો પિશાચોને, દાનવોને, યક્ષોને કે પૃથ્વી પરના રાક્ષસોને આંગળીના અગ્રભાગથીજ હણી નાખું.' આવું મારૂં સામર્થ્ય તમે જાણતા નથી, તેથી શંકા કરો છો.

શ્રીહરિના શત્રુને પણ શરણાગત ગણીને જેમ,
કપોત સરખે પણ રક્ષ્યો તો તજું હું તે કહો કેમ.

શાસ્ત્ર કહ્યું એ ગાથા પૂર્વે શાસ્ત્રે પરમ પ્રમાણ,
વર્તીશ હું પણ એજ રીતથી કરૂં અહીં તે જાણ.

बद्धांजलिपुटं दीनं याचतं शरणागतिम् ।
न हन्यादानृशंस्यार्थमपि शत्रुं परंतप ॥
आर्तो वा यदि वा दृप्तः परेषां शरणागतः ।
अरिः प्राणान् परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना ॥
स चेद् भयाद्वा मोहाद्वा कामाद्वाऽपि न रक्षति ।
स्वया शक्त्या यथासत्त्वं तत् पापं लोकगर्हितम् ॥

'હાથ જોડીને શરણાગતિને માગતો દીન શત્રુ, જો કે ક્રૂર અભિપ્રાયવાળો હોય તોપણ હે પરંતપ! તેને હણવો ન જોઇએ. દુઃખી હોય કે ગર્વિષ્ઠ હોય પણ જે પોતાને શરણે આવ્યો હોય તેવા શત્રુને, પુણ્યશાળી પુરુષે પોતાના પ્રાણો ત્યજીને પણ રક્ષણ આપવું જોઇએ. આમ હોવા છતાં તે પુરુષ પોતાને શરણે આવેલાનું પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અને બળ પ્રમાણે જો રક્ષણ કરતો નથી તો તેને લોકનિંદા પાપ પ્રાપ્ત થાય છે.' વળી—

શરણાગત રક્ષણ કરવું એ, ધર્મ સર્વથી શ્રેષ્ઠ;
તે હું કદીએ નહિજ છાડું, અન્ય એથી સહુ હેઠ.

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद् व्रतं मम ॥

'એક વાર પણ મારે શરણે આવેલો હોય અને હું તમારો છું, એમ યાચના કરતો હોય તેવા કોઇને પણ હું સર્વ પ્રા
ણી અભયદાન આપું છું. આ મારૂં વ્રત છે,'

હે સુગ્રીવ કપિશ્રેષ્ઠ હોય વિભીષણ કે ખુદ રાવણ —
અભય દીધું મેં લાવો એને, બોલ્યા એ

रामस्य तु वचः श्रुत्वा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः
प्रत्यभाषत काकुत्स्थं सौहार्देनाभिचोदितः ।
किमत्र चित्रं धर्मज्ञ लोकनाथ सुखावह ।
यत् त्वमार्यं प्रभाषेथाः सत्त्ववान् सत्पथे स्थितः ॥

'શ્રીરામચંદ્રનું એ વચન સાંભળી વાનરરાજા સુગ્રીવ,
સુહૃદભાવથી પ્રેરાઇને તેમને કહેવા લાગ્યો કે, હે ધર્મના જ્ઞા
હે લોકોના નાથ ! હે સર્વને સુખ આપનાર ! સન્માર્ગમાં સ્
આપ સત્ત્વશાળી આવું આર્ય વચન બોલો, એમાં શું આશ્ચર્ય છે

પદ-કાફી

આપ્યું અભય વરદાન શ્રીરામે, આપ્યું.
સમીપ લાવ્યા સુગ્રીવજી તવ વિભીષણજીને; આપ્યું૦
ચાર સચિવસહ નીચે ઉતરી, પડયા પદે તજી માન;
વધા વિભીષણ ધર્મ-પ્રેમયુત, સુણતાં રઘુકુળ ભાન.
રાવણ-અનુજ છઉં ને તેથીજ, પામ્યો છઉં અપમાન;
સર્વભૂતના શરણ્ય આવ્યો, તવ શરણે શ્રીમાન.

परित्यक्ता मया लंका मित्राणि च धनानि च ।
भवद्गतं हि मे राज्यं जीवितं च सुखानि च ॥

'(વિભીષણ રામપ્રત્યે કહે છે કે,) મેં લંકાનો, મિત્રોનો તથા
ધનનો ત્યાગ કર્યો છે, મારું રાજ્ય, જીવતર ને સુખ કેવળ
આપ વિષેજ રહેલાં છે.'

ઉપેન્દ્રવજ્રા

કૃપા કરી એ સુગ્રીવને હરિએ, પૂછ્યું અરિનું બળ તે ફરીએ;
દીઠું ગણ્યાની અપથી કનિએ, જવ્યાની તેથી પ્રભુએ પ્રીતિએ

ભૈરવી

વિભીષણથી ઉચર્યા રઘુનાથ.
હું હણીશ રાવણ-પ્રહસ્તને, સર્વે બાંધવસાથ;
તને કરીશ રાજા એ કહું છું, સાચે સાચી વાત.
રસાતળે પેસે પાતાળે, સંઘરે ખુદ અજ તાત;
તોપણ નહિ જીવતો મુકું, કહું પ્રતિજ્ઞા સાથ.

अहत्वा रावणं संख्ये सपुत्रबलबांधवम् ।
अयोध्यां न प્રवेक्ष्यामि त्रिभिस्तैर्भ्रातृभिः शपे ॥

'હું મારા ત્રણે ભાઇઓના સોગંદ લઈ કહું છું કે, પુત્રો સૈન્યો તથા બાંધવો સાથે યુદ્ધમાં રાવણનો વધ કર્યા વિના હું અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરીશ નહિ.'

તોટક

સુણી રાઘવનાં વચનો ગમતાં, ઉચર્યા શરણાગત શ્રી નમતા,
વધ રાક્ષસનો કરવાની મહીં, બનતી હું સહાય કરીશ સહી.

સાખી

એ સુણતાં લક્ષ્મણસંગે, મંગાવ્યું ઉદધિ-પાણી;
લંકાપતિ-પદનો અભિષેક, કરાવ્યો ઉમંગ આણી.
ધન્ય ધન્ય જય જય ઉચર્યા, કપિભાલુ મંજુલ વાણી;
ખરેખરી રજપુતી રાઘવની વિશ્વે વખણાણી.

હરિગીત

સેવાવિષે લાગી ગયા તે રહ્યા ખૂબ મચી પડી;
ઉતર્યા પ્રભુ સેનાસહિત ઉદધિ વચ્ચે સેતુ રચી.
જેવી રીતે ઉચર્યા વિભીષણ તે રીતે વર્ત્યા પછી;
જામી લડાઈ પછી પરીક્ષા, વારવાર લડવા ઘડી.

પદ- ભૈરવી 'પ્યારા પ્રભુ' એ રાગ

વાહ વિભીષણ શી શરણાગતિ પાળી,
શરણાગતિ પાળી, સેવા ગણી વહાલી.
લડયા મરણીયા થઇને રણમાં, ફરી ન દેહની જરી રખવાળી
ભૂપ થયા પછી પહેલાં સીતાને, સેવી દેવીને ગયા ખુદ આળી
પછી રામસેનાને સેવી, બેટા દઈ ભંડારો કર્યા ખાલી
ઘર પુષ્પક ઉત્તમ પણ અર્પી, રહ્યા ન ભુવને ગયા સંગ ચાલી
માંડ ફર્યા પામ્યા જ્ય શ્રીરંગ, એજ સેવ હજુ છે સંભાળી
ઉભય લોક સુખ પામ્યા તેથી, સ્વામીપ્રતાપ એ એ શાળી

આવા પ્રકારે પ્રભુશરણ લેવું જોઇએ અને તે માટેજ અહીં છેવટે આ સૂત્રનું સ્મરણ કરાવીએ છીએ:—

આવ્યો શરણે (૨) રે હો જાનકીનાથ
શ્રીમદ્ પદ અર્પણ કરી તનમન, અરે હાંરે તનમન
અવર સર્વતણું તજી અનુ સગપણ,
કરીએ અકિંચન નમન રે, આવ્યો૦

સંભવિતજ છે; કારણકે હાથી પોતેજ પોતાની સૂંઢથી ઢૂંઢાંને ઉપાડીને પોતાની પીઠ પર મૂકી દે તો શી વાર લાગે?' તેજ પ્રમાણે ચૈતન્યસ્વરૂપનો વિચાર કરતાં શ્રીહરિ સહાય કરે અને પોતેજ જો તેડવા આવે તો પરમપદે જરૂર લઈ જઇ શકાય, એમાં કંઇ અસંભવિત નથી; આપણે આપણા ગુણોનું વર્ણન કરીએ તે કેવળ નિષ્ફળ છે; અને આપણે શું આપણા ગુણોને નથી જાણતા? પણ પરમાત્માના ગુણો કે જે અવર્ણ્ય ને અકથ્ય છે, તેમજ જગતમાં પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં કેવળ સ્વકલ્યાણ તથા પરકલ્યાણ માટે વર્ણનીય છે તેજ વર્ણવવા જોઇએ. એ પ્રભુનો સ્વભાવ કેવો છે, તેનો પણ આપણે વિચાર કરવો જોઇએ; પરંતુ તે શી રીતે? તો એક ઉર્દૂ કવિ કહે છેઃ—

હારે જ્ઞાનીમેં પત્તા ઉસકા કીસે પુછું મેં,
સબ હૈ પરદેશી યહાં કોઇ કીસીકા નહિં નહિં.

અમે પણ એક સ્થળે કહ્યું છેઃ—

સ્વામી તો સર્વવશે, તારે સદને હોણ, આવી મળો.

અને સ્તોત્રરત્નમાં સ્વામીજી પણ સ્પષ્ટ કહે છેઃ—

अविवेकघनांधदिङ्मुखे बहुधा संततदुःखवर्षिणि ।
भगवन् भवदुर्दिने पथस्खलितं मामवलोकयाच्युत ॥

'હે અચ્યુત ભગવન્! જેમાં અવિવેકરૂપી મેઘના અંધકારવાળાં દિશાઓનાં મુખ જણાય છે તે અનેક પ્રકારનાં અવિચ્છિન્ન દુઃખ વર્ષી રહેલા આ સંસારરૂપી દુર્દિનમાં (વાદળાંઓથી છવાયલા ખરાબ દિવસમાં) માર્ગવિષે ઠોકરો ખાતા મારી સામે આપ દૃષ્ટિ કરો.' આમ પ્રાર્થના કરવી તે કેવળ અયોગ્ય નથીજ. જો કે—

ન હતા.' આ વાતનો સારાંશ એ છે કે, મનુષ્ય પોતાના મદને લીધે કંઇ ઇચ્છિત કરવા ધારે છે ત્યારે હું આ શું કરું છું, તેનો વિચાર કરતો નથી. આ સંબંધી આ એક ઉદાહરણ બસ છે– ખાનસાહેબ કમાલુદ્દીનખાને સરસાલારજંગને પોતાના ઘેર જમવા આમંત્રણ દીધું હતું; તેજ પ્રમાણે 'મનના મહીડા મોટા હોય' એ કહેવત પ્રમાણે કવિએ અહીં ઉપરનું પદ તો ગાઈ દીધું, પણ પછીથી સ્વસ્વરૂપનો વિચાર આવતાં પોતાની નાલાયકી કેટલી છે તે જણાતાં કંપારી વછૂટી; અને તેથીજ પ્રાચીન મહાત્માઓ સ્વસ્વરૂપનું અનુસંધાન કરી કહે છે:—

धिगशुचिमललिप्तं निर्दयं मामलज्जम् ।
परमपुरुष योऽहं योगिवर्याग्रगण्यैः ॥
विधिशिवसनकाद्यैर्ध्यातुमत्यंतदूरं ।
तव परिजनभावं कामये कामवृत्तः ॥

'હે પરમપુરુષ–પરમેશ્વર! અપવિત્ર મળથી ખરડાયેલ નિર્દય અને નિર્લજ્જ એવા મને ધિક્કાર છે; કારણકે જે હું શ્રેષ્ઠ યોગીઓમાં અગ્રે ગણાતા બ્રહ્મા, શિવ તથા સનકાદિ મુનિઓએ પણ ધ્યાન કરવા માટે અતિશય દૂર એવા આપના સેવકપણાને ઇચ્છું છું!! ખરેખર! હું સ્વેચ્છાધારી છું–ફાવે તેમ બકનારો છું.' આ પ્રમાણે અહીં કવિએ પણ ક્યાં સુધી કહી નાખ્યું છે:—

'કર રહાય રહાયી કર રહાયી.'

એક શિષ્યે ગુરુને પૂછ્યું કે, 'હાથ–પગ વિનાનું ઠૂંઠું હાથીની પીઠ પર બેસે, એ વાત સંભવિત છે?' ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો કે, બળથી તો તે અસંભવિત છે, પણ હાથીના બળથી તો તે

સંભવિતજ છે; કારણકે હાથી પોતેજ પોતાની સૂંઢથી હૂંઢાંને ઉપાડીને પોતાની પીઠ પર મૂકી દે તો શી વાર લાગે ?' તેજ પ્રમાણે ચૈતન્યસ્વરૂપનો વિચાર કરતાં શ્રીહરિ સહાય કરે અને પોતેજ જો તેડવા આવે તો પરમપદે જરૂર લઈ જઈ શકાય, એમાં કંઈ અસંભવિત નથી; આપણે આપણા ગુણોનું વર્ણન કરીએ તે કેવળ નિષ્ફળ છે; અને આપણે શું આપણા ગુણોને નથી જાણતા? પણ પરમાત્માના ગુણો કે જે અવર્ણ્ય ને અકથ્ય છે, તેમજ જગતમાં પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં કેવળ સ્વકલ્યાણ તથા પરકલ્યાણ માટે વર્ણનીય છે તેજ વર્ણવવા જોઈએ. એ પ્રભુનો સ્વભાવ કેવો છે, તેનો પણ આપણે વિચાર કરવો જોઈએ; પરંતુ તે શી રીતે? તો એક ઉર્દૂ કવિ કહે છે:—

> દારે ડાનીમેં પત્તા ઉસકા દીસે પુષ્પ મેં,
> અબ હૈ પરદેશી યહાં કોઈ દીસીકા નહિ નહિ.

અમે પણ એક સ્થળે કહ્યું છે:—

સ્વામી તો સર્વવશી, તારે શરને કોણ, આવી મળો.

અને સ્તોત્રરત્નમાં સ્વામીજી પણ સ્પષ્ટ કહે છે:—

> अविवेकघनांधदिङ्मुखे बहुधा संततदुःखवर्षिणि ।
> भगवन् भवदुर्दिने पथस्स्खलितं मामवलोकयाच्युत ॥

'હે અચ્યુત ભગવન્! જેમાં અવિવેકરૂપી મેઘના અંધકાર-થી દિશાઓનાં મુખ ઢંકાય છે તે અનેક પ્રકારનાં અનિવાર્ય દુઃખ વર્ષી રહેલા આ સંસારરૂપી દુર્દિનમાં (વાદળાંથી ઘેરાયેલ અંધારા દિવસમાં) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] —

अंडानां तु सहस्राणां सहस्राण्ययुतानि च।
ईदृशानि तथा तत्र कोटिकोटिशतानि च॥

'આવાં આવાં હજારો, દશ હજારો, કરોડો ને અ
બ્રહ્માંડો જે પરમેશ્વરના એક એક રોમમાં ઘૂમી રહ્યાં છે, જે
બ્રહ્માનો પણ પત્તો લાગતો નથી, ત્યાં આપણી શી વિસાત
આવું ઈશ્વરી સ્વરૂપ જાણવાને કે કહેવાને આપણું શું ગજું!
ક્યહાં આપ કોટિબ્રહ્માંડપતિ દેવા, ક્યહાં અમે અણુ તુચ્છ કીટજેવા

આમ પરમેશ્વરના સ્વરૂપનો કંઇ પત્તોજ ન લાગે તેવું કામ
છે; છતાં એ ખુદ પરમાત્મા પોતાના મહાનુભાવ ભક્તોના કલ્યાણ
માટે જ્યારે અવતાર લે છે, ત્યારે પોતે સ્વમુખે જે કહે છે તેને
બીજા મહાનુભાવ મહાપુરુષો લખી લે છે; અને તેજ શાસ્ત્રો તથા
ઇતિહાસોના આધારે આપણે પણ તે અગમ્ય પ્રભુના સ્વરૂ
કંઇક ઝાંખી કરી શકીએ છીએ. એ પ્રભુએ પોતેજ બ્રહ્મદેવને વે
આપીને પોતાનું યથાર્થસ્વરૂપ તે વેદોમાં આ પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે:

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृद् ।

'પરમેશ્વર સર્વેનું પ્રાપ્તિસ્થાન છે, સર્વના પોષક-ધારક-
સ્વામી છે, સર્વ કંઇ પ્રત્યક્ષ જોઇ રહ્યા છે, સર્વના નિવાસસ્થાન
છે, સર્વમાં પોતે વસી રહ્યા છે, સર્વના શરણ છે અને મિત્ર છે.'
એજ નારાયણ દેવ આ પૃથ્વી પર શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે અવ-તરી
પોતાના સખા નર-અર્જુનને ગીતાદ્વારા ઉપદેશે છે:—

अहं सर्वस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

'હું સર્વ જગતનો પિતા, માતા ને દાદો છું.' આ ગી
સર્વ જગતનો નિર્દેશ કર્યો છે, તેથી એ સિદ્ધ થાય
મેશ્વર સર્વના પ્રિયકર તથા હિતકર છે. વળી તે

ગીતાજીમાં એ ભગવાન કહે છે કે વર્ણાશ્રમ-ધર્મ-કર્મને મારી આજ્ઞારૂપ માનીને જે મનુષ્ય નિષ્કામ ભાવે તેનું સેવન કરે છે તે મારૂંજ પૂજન કરે છે-' स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः। પોતાનાં વર્ણાશ્રમનાં કર્મથી પરમેશ્વરનું પૂજન કરીને મનુષ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે.' અને તેમાં—

ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम्।

'જેઓ જે રીતે મારે શરણે આવે છે તેઓને તે રીતેજ હું ભજું છું.' એટલે એ પણ પરવાનગી આપણને તે પરમેશ્વરજ આપી દે છે કે, જો કદાચ તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે સ્વકર્તવ્યપાલન આપણાથી ન બની શકે તો તેમાં સહાય માગવાનો આપણને હક્ક છે. જગતમાં ઘણાય લોકો પોતાનાં કર્તવ્યને કરતાયે નથી ને પ્રભુની સહાય માગતાયે નથી, તો તેમાં વાંક કોનો? એ તો જે માગે તેને આપે, અને જે કહે તેનાં દુઃખ જરૂર કાપે, એવો સ્વભાવ પ્રભુનો છેજ, એમ સમજીને અમે આરંભમાંજ કહ્યું છે કે, 'કર સ્હાય સ્હાયી, કર સ્હાયી.' જો કે એ દયાળુ પ્રભુ સ્વયમેવ સર્વના સહાયી તો છેજ છતાં આપણે તેમની કેવી સહાય માગીએ છીએ? જેમ પિતા પોતાનાં બાળકનો હાથ પકડી તેની પાસે એકડો ઘૂંટાવે છે, તેમ સહાય કરવા અમે કહીએ છીએઃ—

કર સ્હાય સ્હાયી, કર સ્હાયી.

એ રીતે ખુદ પરમેશ્વરની સહાય મેળવ્યા પછી આપણે આપણાં વર્ણાશ્રમનાં કર્મો જો નિષ્કામપણે કરીએ તો તેનું પરિણામ શું આવે છે? ગીતામાં તેજ કહે છેઃ—

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः।

'જનકાદિ રાજાઓ કેવળ કર્મથીજ સિદ્ધિને પામી

છે.' એવા કોણે ગિરિને પાગી ગયા છે? એને વિષે તોકિ કહેવાય છે કે :—

સંસારમાં સારસે શું તે, મન મારી પાસ;
સંસારમાં લેપાય નહિ, તે જાણુ મારા દાસ.

એક સ્થળે ખુદ ભગવાનનું જ આવું વચન છે:—

श्रुतिः स्मृतिर्ममैवाज्ञा यस्तामुल्लंघ्य गच्छति ।
आज्ञाच्छेदी मम द्रोही न मद्भक्तो न वैष्णवः ॥

' વેદ અને ધર્મશાસ્ત્ર તે મારી આજ્ઞાજ છે. જે મનુષ્ય તે મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી જેમ ફાવે તેમ વર્તે છે તે મારી આજ્ઞાને તોડે છે અને તે દ્વારા મારોજ દ્રોહ કરે છે. એવા મનુષ્ય મારો ભક્ત હોય તોયે ભક્ત નથી ને વૈષ્ણવ હોય તોયે સાચો વૈષ્ણવ નથી.' એટલે શ્રૌતસ્માર્ત કર્મોને ઇશ્વરની આજ્ઞા સમજી યથા કરવાં જોઇએ અને તે કરતાં કરતાં કેવા અડગ રહેવું જોઇએ, તે ઉપર આ દૃષ્ટાંત છે—જનક રાજાના રાજ્યકાળમાં તેમની રાજધાની સમીપ એક ઋષિના આશ્રમમાં દરરોજ કથા કહેવા હતી; પણ તે કથામાં રાજા પોતે સાંભળવા આવી જાય તે પછી કથાનો આરંભ કરાતો હતો. એક દિવસે રાજાને આવતાં કંઇ વધારે વાર થઈ એટલે સર્વ શ્રોતાજનોનાં મનમાં એમ આવ્યું કે ગુરુ મહારાજ જેવા જ્ઞાનીને પણ હજી રાજાની શરમ આ છે; રાજાનું મન રાખવા ગુરુ કેવા લલચાય છે? આવો શ્રોતાજનોનો મનોભાવ ગુરુ મહારાજ જ્ઞાનબળથી જાણી ગયા; તેટલામાં રાજા આવી પહોંચ્યા ને કથાનો આરંભ થયો કે તેજ આખી મિથિલા નગરી જાણે આગથી બળી જતી હોય ... લાગ્યું. આખાય શહેર ઉપર જાણે અગ્નિની જ્વાળા ...ડી રહી; તે જોઇને સર્વ શ્રોતાજનો કથાને પડતી

મૂકી પોતાનાં ઘર-માલ વગેરેનું રક્ષણ કરવા દોડી ગયા; પણ જનક રાજા તો એમના એમ શાંતજ બેસી રહ્યા. તે વખતે ગુરુ મહારાજે તેમને કહ્યું કે, 'હે રાજા! તારી આખી નગરી અગ્નિથી જ્યારે બળી રહી છે ત્યારે તું આમ શાંત કેમ બેસી રહ્યો છે?' તે સાંભળી જનક રાજાએ કહ્યું કેઃ—

मिथिलायां प्रदग्धायां न मे किंचित् प्रदह्यति।

'આ મિથિલા નગરી બળી રહી છે તેમાં મારૂં કંઇ પણ બળતું નથી.' આમ એ રાજા પોતાનું કંઇ પણ માનતા ન હતા અને 'મારૂં મારૂં' કહી વ્યર્થ બોજો પોતાના શિરે ઉપાડતા ન હતા. એ તો ગુરુ મહારાજે પોતાના યોગબળથી મિથિલાદાહ બતાવ્યો હતો, તે તુરતજ દેખાતો બંધ પડયો ત્યારે શ્રોતાજનો બધાય પાછા ફરીને જનક રાજાને ત્યાં શાંત બેસી રહેલા જોઇ ઘણાજ લજ્જિત બન્યા ને પોતાની અપૂર્ણતા સમજીને જનકરાજાને તથા ગુરુદેવને નમન કરી ક્ષમા માગી. આ રીતે જનક રાજા પોતાનાં કર્મોમાં અડગ રહીને સિદ્ધિને પામ્યા, તેનું કારણ એજ છે કે તેમને શ્રીહરિમાં પૂર્ણ ભક્તિ ને પ્રતીતિ હતી. તે પ્રમાણે આપણે પણ નિષ્કામ કર્મોમાં વર્તવા છતાં તેવીજ પ્રભુ-ભક્તિ ને પ્રતીતિ થાય તે માટે ચાહના કરીએ છીએ.

કર નિર્ભર ભર ભારી ભક્તિ ભલાઈ, કર સ્હાયસ્હાયી કર સ્હાયી.

તે કયા હાથથી કર સહાવાનું અમે કહીએ છીએ? એક કવિ કહે છે તેમ—

કવિત્ત

જાદી હાથ ધનુપ ચઢાયો હૈ સીતાપતિ,
જાદી હાથ રાવણ સંહારી લંક જારી હૈ;
જાદી હાથ તારો જ્યો ઉબારે હાથ હાથી મદી.

[illegible]

[illegible] ! તે માટે [illegible] છે—

[illegible] માળા [illegible]; [illegible] શાંખ

મન [illegible] પુધા, [illegible]

[illegible] મનોભાવ આવે તે માટેજ કહેવામાં [illegible] કે '[illegible] માની મનતું.' એમ જો મનનો [illegible] આપણી સ્થિતિ [illegible] સવાઇ.' [illegible]

[illegible]—

[illegible] કપડનરો નાહી.

[illegible] હાથી [illegible] શું થાય ? એક [illegible] 'નિશાળમાં એક [illegible] પછી એક [illegible] મન [illegible] એક [illegible] ઉપર [illegible] મનમાં વિચાર [illegible]

[illegible]

શ્રી [illegible]

[illegible]

ો
ન–
કરે
ચી
આ
ળ્યું
પ્રાસ
ગરત

[illegible]

દયારામભાઈના એક શિષ્યે નવું ઘર બંધાવ્યું ત
દયારામભાઈને વિનતિ કરી કે, આપ મારું ઘર જોવા
દરરોજ પાવન પધેર, તેથી એક દિવસ દયારામભાઈ તે
જોવા ગયા. ત્યાં તેમના શિષ્યે પોતાનું ઘર બતાવવા માં
આ અમારું દીવાનખાનું, આ અમારું રસોડું, આ અમારું શ
ગૃહ, આ સ્નાનગૃહ, આ તોશાખાનું, આ તારદખાનું, આ કો
આ ચાકરોની કોટડી; એમ બધું બતાવતાં બતાવતાં બધેય ફે
ર્યા. ઘર પૂરું જોઈ રહ્યા પછી પોતે જ્યારે બહાર આવ્યા ત્યા
દયારામભાઈએ પોતાના તે શિષ્યને કહ્યું કે, 'મૂર્ખ! બધું ય મારું
કરીને તેં બનાવ્યું, તેમાં શું વળ્યું ? આમાં તારું શું છે! તારું
છે કે નથી તે તો આગળ જતાં ખબર પડી રહેશે, પણ આમાં
મારા પ્રભુનો તો એકે ગોખલોય નથી કર્યો, તો પછી વ્યર્થ મને
ધક્કો શા માટે ખવડાવ્યો! હું તારા ઘરને શું આગ મૂકું!' આમ
કહીને ત્યાંથી તેઓ ચાલ્યા ગયા. એટલે કહેવાનો ભાવ એ છે કે-

૫૬

કરવું સારું એવું એ જીવડા, કશું ન ગણવું મ્હારું;
છે સઘળું જેનું એ જીવડા, ગણવું તેને સારું. ટેક.
ન્હાઈ ધોઈ તન ચોખ્ખું કરવું, સેવા લાયક થાવા;
રસોઈ કરવી તે પણ પ્રીતે, પ્રભુને થાળ ધરાવા. જીવ૦
પ્રભુએ સોંપ્યું કુટુંબ મારે, સૌનું રક્ષણ કરવું;
એ સહુ વર્તે ગમે તેમ પણ, તારે પ્રભુથી ડરવું. જીવ૦
એ સહુ સેવા કરવા સારું, ઉદ્યમ કરી કમાવું;
પણ પ્રભુએ જે પાપ ઠરાવ્યું, તે રસ્તે નવ જાવું. જીવ૦

કહ્યું છે કે:—

द्वयक्षरं तु भवेन्मृत्युरक्षरं परमं पदम् ।
ममेति ह्यक्षरे मृत्युर्न ममेति तु शाश्वतम् ॥

'બે અક્ષરને સ્વીકારવામાં મૃત્યુ રહેલું છે અને બેજ અક્ષરનો ત્યાગ કરવામાં અવિનાશી પરમપદ પ્રાપ્ત થાય છે.' જેમકે 'મમ–મારૂં' આ બે અક્ષરોને વળગી રહેતાં મૃત્યુ વારંવાર આવ્યા કરે છે; ત્યારે 'ન મમ'–મારૂં કંઇયે નથી' આમ સાચે સાચી મમતાનો ત્યાગ કરવાથી સનાતન મોક્ષપદ મળી શકે છે. આ સંબંધે શાસ્ત્રીય પૂરાવો વેન તથા પૃથુ રાજાનો છે. વેને બધું 'મમ' કહીને મારૂં મારૂં કર્યા કર્યું તો તેને કેવું મૃત્યુ પ્રાપ્ત થયું? અને પૃથુરાજાએ 'ન મમ' એમ માનીને પોતાના સમસ્ત જીવનપર્યંત શ્રીહરિનિમિત્તેજ કર્મો કર્યાં તો તેને કેવું પરમપદ પ્રાપ્ત થયું? અને તે સાક્ષાત્ શ્રીહરિના અંશાવતાર કહેવાયા, એ વસ્તુ લક્ષ્યમાં લઇ આપણે પણ એજ માગીએ:—

અંત અનંતને અનંતપતિ લઇ જાઓ અનંતપદમાંહી,
કર સહાય સહાયી કર સહાયી.

શ્રી પૃથુ—આખ્યાન

પદ-કાફી 'મેં તો ઉનકો બચન દે હારી' એ રાગ

કર સહાય સહાયી કર સહાયી;
કર ભર્તાર ભર ભારી ભક્તિ ભલાઈ. ટેક
હરિ હરી તમે તમ માની મનનું;
લ્યો મેવ મેવકથી સવાઈ. કર૦
અંત અનંતને અનંતપતિ લઈ જાઓ અનંતપદમાંથી. કર૦

સાખી-મરાઠી

ધ્રુવવંશી શ્રી અંગનૃપાલે, અશ્વમેધ શુભ કીધો,
દેવ ન આવ્યા દ્વિજને પુછ્યું, તેણે ઉત્તર
સુત નથી તેથી હાં.........કર એ ઉપાય

પુરોડાશ હોમતાં અગ્નિએ, દુગ્ધપાક દીધો તે,
શ્રીને દીધો સ્વીકૃત કીધો, પુત્ર તેથી પ્રકટ્યો તે;
થયો દુષ્ટકૃતિ હાં.........વેન ઘણો વસમો એ.
જાય શિકારે પશુઓ મારે, સંતાનોને સંહારે,
રે એ આવ્યો વેન એ રીતે, જગ ત્રાસી ઉચ્ચારે;
પિતને ત્યારે હાં...........કષ્ટ થયું મહા ભારે.
ખરા સુખી વાંઝીયા જેમને, કપુત ન કદી સંતાપે,
ભલે મળ્યો જેથી સુજને, વૈરાગ્ય થયો ઘરમાંથે;
નાસી રાતે હાં...........વનવાસીજ થયા તે.

ગીતિ

શોધ્યો ન જડ્યો રાજા, સુતને કરવો પાલવે ન રાય;
પણ વારસજ હતો તે, કરવો પડ્યો નૃપાલ વેનરાય.

ચોપાઈ-રાગ આશાગોડી

વેન રાય થયો એવું જાણી, ચોરો ત્રાસી ગયા ભય આણી;
પણ દુષ્ટ સત્તા બધી પામી, ફાટ્યો વંઠ્યો રાખી નહિ ખામી.
બેસી રથમાં જગે જગ ફરતો, આજ્ઞા વિપ્રોને એવી ઉચરતો;
યજ્ઞ દાન/હવન નવ કરશો, કીધા તો વિણ મોતેજ મરશો
ફેરી દેશે એ ડિંડી પીટાવી, ધર્મ કર્મ કીધાં અટકાવી
વિપ્રો મુંઝાઇને થયા ભેળા, આણી હાથે કરીને આ વેળા.
આપણે એને રાય સ્વીકાર્યો, એણે છેક અધર્મજ ધાર્યો;
મારે જઇએ કહીએ સમજાવી, એવું ચહી મુનિમંડળી આવી.

પદ-લાવણી ' ભરતરી ભ.ન ' એ રાગ

મુનિ વધા રાય (૨), તમે સુણો શિખામણ મારી.
આપ્યુ વગ બળ શ્રી વધે, એવી છે અરજ અમારી.
કરે ધર્મ કર્મ (૨) તો, બેઉ જનનાં ગુખ થાય;

પ્રજા ચલવવી ધર્મમાં; નૃપનું કર્તવ્ય જણાય.
કર્તવ્ય કર્યે (ર) થી, રીઝે જગતના સ્વામી;
જગસ્વામી રીઝે પછીથી, કહો રહે શી ખામી.
દેવો વરતે હરિનું, શાસન શિર ધારી;
તમે તેમ વરતો નહિ, ઉલટા અધર્મને ધારી.

પદ–'નાથ નવ કરો' એ રાગ

વેન તત્ર વધ્યો, ભૂલ છે તમારી રે, સત્ય નાથ હું સાક્ષાત્;
સૌનું સ્થવન મારે હાથ, હું ઈશ આકારી રે. ટેક
વિવિધ દેવને સેવો, દુઃખ ધારી રે, તે તમામ એક ઠામ;
મુજ શરીરમાં છે આમ, સમજો સુવિચારી રે. વેન૦
સેવ અવરની કરે, વ્યભિચારી રે તે, ન થાય એ ઉપાય;
મેં કર્યો સ્વદેશમાંય, ઘટિત ચિત્ત ધારી રે. વેન૦
મદ તજી તમે, તેજ લ્યો સ્વીકારી રે, યજ્ઞયાગતણા ભાગ;
મને દ્યો, ગણો સુભાગ્ય, છઉં હું કેવો ભારી રે. વેન૦

પદ–લાવણી 'ધર્મધુરંધર' એ રાગ

સમજાવ્યો સમજ્યો નહિ, ઉલટો બક્યો છક્યો ભભક્યો;
મુનિનિંદા કરી, ફરી ફરી વીફરી. નવ હરે ટક્યો.
એવું વિપ્રોએ કે કર્યો દુષ્ટ વધુ શું કે;
તેથી એને હણી નાખવું તેજ થશે રૂડું.
મુનિનિંદાથી હણાયલો પર ત્યાં હુંકાર કર્યું;
તેવો દ્વિજ ક્રોધાગ્નિથી. તે [illegible] સર્વ કર્યું.
સુનીથા માતા ઔષધી. શબ [illegible] સંભાળીને;
વિપ્રોએ પૃથ્વી નૃપ વિહીની. [illegible]
નૃપ [illegible]. [illegible]
[illegible]
[illegible]

વિપ્રો ભેળા થયા વિધિથી, મંડ્યા શુભસ્થાને.
સાથળનું મંથન કરતાં, ઠીંગણો નર પ્રકટ થયો;
રંગે કાળો ટુંકા હાથ-પગ ગરીબ ઉભો રહ્યો.
વધો કરી શું કરવું મ્હારે, 'નિષીદ' દ્વિજે કહ્યું;
પાપ વેનનું ભીલ-રૂપ એ, 'નિષાદ' નામી થયું.

પદ-'કંચન ગોરા' એ રાગ

કેર મંથન કરતાં, જોડલું પ્રકટ થયું;
સ્ત્રી-પુરુષરૂપને, મુનિએ મનમાં ચહ્યું.
નરહરિઅંશરૂપે, શ્રી લક્ષ્મીરૂપે;
પૃથુ ચક્રવર્તી નૃપ થાશે, શ્રી અર્ચિ રાણી કહેવાશે
સુખ સૌને થાશે, સંકટ સઘળું ગયું. કેર૦

પદ-'આજ સ્વામ' એ રાગ-પ્રભાત

ધન્ય ધન્ય પૃથુરૂપ, પ્રકટ્યા જગના પતિ;
અર્ચિ રાણી શાણી જેની સંગ શોભતી અતિ. ધન્ય૦
વિપ્રવર કરે વખાણ, સદ્‌ગુણની ખરી ખાણ;
દેખતાંજ ઓળખાણ, થાય એવી આકૃતિ. ધન્ય૦
જમણે કર ચક્ર દીસે, કમળ ચિન્હ ચરણવિષે;
શ્રીધરના અંશવિષે, નવ રહી શંકા રતિ. ધન્ય૦
ગંધર્વો ગુણ ઉચરે, સિદ્ધ કુસુમવૃષ્ટિ કરે;
નાચે અપ્સરા વાગે, વાદ્ય નભ ભૂમિ પ્રતિ. ધન્ય૦
અભિષેક વિપ્ર કરે, વિધ વિધ વિધ ભેટ ધરે;
પટરાણી સંગ ખરે, શોભે અતિ દંપતી. ધન્ય૦

લાવણી ટૂંકી

ઉત્તમ કંચન સિંહાસન કુબેર લાવ્યા,
વાયુએ બે ચમરો લાવ્યા મન ભાવ્યા.

શ્વેત છત્ર વરુણે જળ ઝરનારું દીધું,
ઇન્દ્રે આપીને મુકુટ માન બહુ કીધું.
ધર્મે માળા દંડ યમે શિક્ષા કરવા,
શ્રીહરિએ આપ્યું ચક્ર, અરિ સંહરવા.
બ્રહ્માએ બખ્તર, હારો સરસ્વતીએ,
લક્ષ્મી દીધી અવિનાશી સંપત્તિએ.
રુદ્રે ને પાર્વતીએ દીધી તલવારો,
ચંદ્રે ઘોડા ત્વષ્ટાએ રથ અતિ સારો.
અગ્નિએ ધનુષને સૂર્યે દીધાં બાણો,
પૃથ્વીએ ચાંખડી, શંખ સમુદ્રે આપ્યો.

ગીતિ

આશિષ અર્પી ઉરથી, આનંદ થયો તદા અતિ દ્વિજને;
બંદિજને ગુણ ગાયા, સ્તુતિ ગાવા લાગ્યા સૂત બંદિજને.

પદ-'કૃપાળા તારું ભુવન ઘર સાચું' એ રાગ-પીલુ

વધા તદા સુખસાદ, પૃથુથી વધા તદા સુખસાદ;
રે બંદિજન! કરશો શું સ્તવન, પ્રકટ્યો હું દૃષ્ટ તો આજે. પૃથુ૦
જોઈ મુજ વર્ણન પ્રાપ્ત તેમાં મન, વદજો પછી તે આદસાદે. પૃથુ૦
જનની સ્તુતિ ઘટિત નથી કરતાં, પ્રભુવર વધ બહુ વાતે. પૃથુ૦
શિશુ ગુણ ગવરાવિન હું તેવા, વધારું બાપની વાતે. પૃથુ૦

ગીતિ

ના પાડી પૃથુએ પણ, વદા અધિક વર્ણ જ્ઞાની જનઈ;
વિશ્વાસ શાંત કરી. [illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]

૭ પ્રકટ પ્રભુ મહાભાગે રે. પ્રભુ

શાર્દૂલ

ઉર વળી, આણી ખરે એકને,
યા, પૃથ્વીપતિ તે રામ;
ડી કરીને અતિ,
થી ફરીને વદી.

રાગ–પીલુ

રે નૃપતિ વિનતિ આ સ્વીકારો, ગાંરતીની ગતિ કાં ન વિચારો;
મહુના રક્ષક થાઓ ન ભક્ષક, લક્ષવિણે નવ રોષ ઉતારો.
નારી નઠારી શકાય ન મારી એ, ધર્મ ધારી ધર્મ કેમ વિસારો;
જગતનાથ બાણ કાઢો તો લોક રહે ક્યાં ગુણ વિચારો.

ગઝલ–'શામાટ નાથ રામ મન' એ રાગ

વધા નૃપાલ વાત ખ્યાલમાં ન એ લઈ.
ચંડાલ કરીશ હાલ જો નહિ માન તો મળી.
કે બાણ અત્ર ન હે એ વિચારતી નથી. ૨૬
નન્દાદિકને કરતાં ચિંતા કરી નથી.
છો ગાય બની નાર ગણી સ્તુતિ તું ભણી,
માનીશ નહિ સ્હેજ મારી કૃતિ તું ભણી. વધા
ને રીત સર્વ પ્રજા મારા ચેનના બળે,
જનને દુઃખ હે કેમ તેના બાણ ના મળે. વધા૭

[illegible]

કેમ કરો કરા ઘણો રે પ્રભુજાય. રામી [illegible] પાય. પ્રભ
લેખે અનાદી તે કેમ કારો. [illegible] જાણ. પ્રભ

એ સાંભળે છે અને તે મનુષ્ય જો ગુણજ્ઞ હોય તો માત્ર પશુવિના એ યશનું શ્રવણ કરતાં કેમ અટકે ? કારણકે લક્ષ્મી દેવી પોતે પોતાને વિષે સર્વ ગુણોનો સંગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી એ આપના યશનેજ સર્વોત્તમ તરીકે સ્વીકારે છે.' વળી—

તમને ભજે તે જગસુખોની, શીદ સ્પૃહા રાખે;
મૂખાંજ તેને ચહાય. શ્રીવર૦
જેમ તાત શ્રેય કરે સ્વસુતનું વિના માગે પણ;
તેમ માગું નિત્ય સહાય. શ્રીવર૦

દુહો

અસ્તુ કહી તે થઈ ગયા, શ્રીવર અંતર્ધ્યાન;
પૃથુના ઉરમહીં રહી ગયા, થવા નિરંતર ધ્યાન.

શાર્દૂલ

બોલાવી સ્વપ્રજા બધી સુસ્વરથી ભૂપે કર્યું ભાષણ,
સેવો શ્રીજગનાથ રાતદિન એ સારૂં હસાવ્યું મન;
ભક્તોની વળી સેવ નિત્ય કરવા સત્સંગ સારૂ કહ્યું,
એ જાણી નૃપને વખાણી સહુએ સાચા મને તે ગ્રહ્યું.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

કૃપા કરી સદ્ય સનત્કુમારે, પધારીને બોધ દીધો સુપ્યારે;
સુણી વડું જ્ઞાન સુભક્તિ જામી, રહ્યા પ્રભુના પદમાં વિરામી.

कृच्छ्रो महानिह भवार्णवमप्लवेशां षड्वर्गनक्रमसुखेन तितीर्षन्ति
तत्त्वं हरेर्भगवतो भजनीयमङ्घ्रिं कृत्वोडुपं व्यसनमुत्तर दुस्तरार्णम्॥

'જેઓ આ સંસારસમુદ્રમાં જે ભગવાનરૂપી તરવાના સાધ-નથી રહિત છે તેઓને આ સં[illegible]સમુદ્ર તરવામાં ઘણું જ દુઃખ [illegible]ડે; કારણકે તેવા મનુ[illegible] [illegible] રૂપ એવા: મોક્ષાદિ સાધનો-

ગદ્‌ગદ્ કંઠ હર્ષઅશ્રુ વહે, એ સુખ એજ ર
પ્રભુ પણ ભૂપર ચરણ ધરી કહે, માગ્ય ભૂપ વ

ગઝલ-બિહાગ

કર જોડીને પૃથુરાય, શ્રીવરને કહે વિનતિ;
ફરી ફરી લાગી પાય, શ્રીવરને કહે વિનતિ.
સુખ વિષયનાં તો નરકમાં પણ મળે પ્રાણીને,
તે તમથી સુખ શું ચાહું, શ્રીવ
કંઈ ન મોક્ષ ન હોય જો ત્યાં હરિ! તુજ કથા;
ભક્તિજ ચાહું સદાય. શ્રીવર

न कामये नाथ तदप्यहं क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणांबुज
महत्तमान्तर्हृदयान्मुखच्युतो विधत्स्व कर्णायुतमेष मे

'(પૃથુરાજા ભગવાન પાસે વરદાન માગે છે કે,) હે
જ્યાં આપના ચરણકમળનો રસ (એટલે આપના યશઃ
આદિનું સુખ), જે સર્વથી મોટા એવા આપના ભક્તપુરુ
હૃદયમાંથી મુખદ્વારા ઝરી રહેલ હોય છે તે, જો કદાચ મો
પદમાં ન હોય તો તે મોક્ષપદને પણ હું ઇચ્છતો નથી; પ
(આપના યશનું શ્રવણ કરવાને) મને દશ હજાર કાન આ
બસ આજ વરદાન હું આપની પાસે માગું છું.'

ઘો કાન મુજને દશ હજાર કથાશ્રવણ નાટ્ય. શ્રીવર૦
માગું એ વર જગરાય.

[illegible] पादाम्बुजानि मे गाढ़
पशः शिवं सुयश आर्यसंगमे [illegible]
स्वं गुणज्ञो विरमेदिना पशुं श्रीर्यत् प्रवृत्तं गुणसंग्रहेच्छया

'હે ભગવન્ કીર્તિ-પરમાનંદ! હે મ
આપને મહાપુરુષોના સમાગમમાં મ.ન જો'

ા કુમારે હાક, માર્યે, ગભરાયો રે;
ધારી ભસ્મે ખરડાયો, વેષે બાળ ઠગાયો.
જાણીને જાવા દીધો;
મૂક્યો ભયથી તે, સુખેથી જલાયો રે;
રી અંધકાર સુરપતિ, હય હરતાં વરતાયો;
ોપરી અને ઉપલાં; ભેખે કુમાર ફરી વારે ઠગાયો રે.
વેષ ધર્યો ઈન્દ્રે, જે જેથી બાળ ઠગાયો;
ંથ રહ્યો પૃથ્વી પર, પાપનો પંથ પાખંડ ગણાયો રે.
ર પંથે અઘનો પંથ, ઉઘાડનાર જણાયો;
પી પૃથુ રાજાએ, કરગ્રહ્યું ચાપ કે અરિ એ મુંઝાયો રે.
કહે નૃપતિ બની દીક્ષિત, શીઘ્ર અવળો પથ સાહ્યો,
ંત્રથી તેડાવીને, હોમીએ કુંડ અરિ, અદિતિનો જાયો રે.
ભણી જવ આપી આહુતિ, તેવો ઈન્દ્ર તણાયો;
મે તવ ત્યાં પ્રકટીને, કર્યું સમાધાન, કજીઓ બુઝાયો રે.

શાર્દૂલ

ાએ વચમાં પડી સરવનું કીધું સમાધાન એ,
ે છો હરિઅંશ કેમ નવ હ્યો સાચું તમે ધ્યાન એ;
ા એક રહે સુયશ પૃથુ તો તેનું તને માન છે,
ને નમી સઘ સંપી ઉચર્યા આપે કહ્યું માન્ય છે.

ધનાશ્રી-પદ

ાયા ભગવાન તુરત ત્યાં પ્રકટ થયા ભગવાન.
ા ભાગ્યવાન તુરત ત્યાં. ટેક
ૃથુ પર કૃપા જણાવી, તે સુણતાં ધરી ધ્યાન. તુરત૦
ખા માગે છે તારી, શાથ હવે તે માન્ય. તુરત૦
ી ભેટ્યા સુરપતિને, મિત્ર ગણ્યા સ્વસમાન. તુરત૦
દને નખશિખ નીરખી, હરખે ભૂલ્યા ભાન. તુરત૦

ગદ્દગદ કંઠ હર્ષઅશ્રુ વડે, એ સુખ એજ સમાન. દુરુ
પ્રભુ પણ ભૂપર ગરણ ધરી કહે, માગ્ય ભૂપ વરદાન. દુરુ

ગઝલ–બિહાગ

કર જોડીને પૃથુરાય, શ્રીવરને કહે વિનતિ;
ફરી ફરી લાગી પાય, શ્રીવરને કહે વિનતિ. ટેક
સુખ વિષયનાં તો નરકમાં પણ મળે પ્રાણીને,
તે તમથી સુખ શું ચાહું, શ્રીવર૦
ઇચ્છું ન મોક્ષ ન હોય જો ત્યાં હરિ! તુજ કથા; શ્રીવર૦
ભક્તિજ ચાહું સદાય.

न कामये नाथ तदप्यहं क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणाम्बुजासव
महत्तमान्तर्हृदयान्मुखच्युतो विधत्स्व कर्णायुतमेष मे वर

'(પૃથુરાજા ભગવાન પાસે વરદાન માગે છે કે,) હે ન
જ્યાં આપના ચરણકમળનો રસ (એટલે આપના યશ
આદિનું સુખ), જે સર્વથી મોટા એવા આપના ભક્તપુરુ
હૃદયમાંથી સુખદ્વારા ઝરી રહેલ હોય છે તે, જો કદાચ મે
પદમાં ન હોય તો તે મોક્ષપદને પણ હું ઇચ્છતો નથી;
(આપના યશનું શ્રવણ કરવાને) મને દશ હજાર કાન
બસ આજ વરદાન હું આપની પાસે માગું છું.'

દ્યો કાન મુજને દશ હજાર કથાશ્રવણ સારું,
માગું એ વર જગરાય. શ્રીવર૦

यशः शिवं सुश्रव आर्यसंगमे यदृच्छया चोपश्रृणोति ते स
[illegible] विस्मेद्विना पशुं श्रीर्यत् प्रवव्रे गुणसंग्रहेच्छ

[illegible] કીર્તિ–પરમાત્મન્! જે મનુષ્ય આપના
પુરુષોના સમાગમમાં માત્ર એકજ વાર દૈવયોગે

વડે છ ઇન્દ્રિયોરૂપી ઝૂડાવાળા આ સંસારસમુદ્રને તરવા ઇચ્છે છે માટે તમે, શ્રીહરિના ભજન કરવા યોગ્ય ચરણને વહાણરૂપ કરીને સંકટરૂપ એવા આ દુસ્તર સંસારસમુદ્રને તરી જાઓ.

સાખી-ધનાશ્રી

કર્મ સર્વ બ્રહ્માર્પણ કરતા, નૃપ સહુ ધર્મો પાળે;
પુત્ર પાંચ પોતાસમ પામ્યા, પ્રજાને પૂરી પાળે.
સોંપીને સહુ ભાર તેમને, છુટા થઈ નરપાળે;
વને વસ્યા જઈ રાણી સંગ જ્યાં, કૃપા કરી જગપાળે.
વાનપ્રસ્થના ધર્મ પાળતા, ધરે હરિનું ધ્યાન;
ચિત્ત શુદ્ધમાં વિશુદ્ધ હરિનું, કરતા અનુસંધાન.
પ્રકટ થયા ત્યાં ઈશ્વર થયું, પ્રકૃતિનું સમાધાન;
પતિ ગયા જોઈ સતી એ ગતિ, ધવા થઈ સાવધાન.

હરિગીત

ખાકી ચિતા ચિંતારહિત, પતિશબસહિત સળગી ગઈ;
તે છોડે પ્રકૃતિની ઉપાધિ, નિત્યની આળગી થઈ.
પતિસંગ વીચરી વિષ્ણુસ્થાને, નિમાને ભળી રહી;
દંપતિની કીર્તિ અખંડિત, પૃથ્વીમાં ઝળકી રહી.

अनुदिनमिदमादरेण शृण्वन् पृथुचरितं प्रथयन् विमुक्तसंगः
भगवति भवसिन्धुपोतपादे स च निपुणां लभते रतिं मनुष्यः।

'જે મનુષ્ય આસક્તિ સર્વ સંગનો પરિત્યાગ કરી પૃથુ [illegible] આ ચરિત્રને દરરોજ આદરપૂર્વક સાંભળે છે અને [illegible] [illegible] કરે છે તે મનુષ્ય સંસારસમુદ્ર તરી જાય છે, [illegible] છે [illegible] કરે છે.'

ये वा ललाटपटले लसदूर्ध्वपुंड्रा-।
स्ते वैष्णवा भुवनमाशु पवित्रयंति ॥

'જેઓ કંઠમાં નાખેલી તુલસીમાળા તથા કમલાક્ષવ હોય છે, બાહુના મૂળમાં શંખ-ચક્રની નિશાનીવાળા હોય અને લલાટમાં શોભી રહેલા ઊર્ધ્વ પુંડ્રવાળા હોય છે તે વૈષ્ સત્વર જગતને પવિત્ર કરે છે.' અને તે વૈષ્ણવનાં આભ્ય ચિહ્ન આવાં હોય છેઃ—

शमदमनियतात्मा सर्वभूतानुकंपी ।
विषयसुखविरक्तो ज्ञानतृप्तः प्रशांतः ॥
अतिमितनियताशो नापि रुष्टो न हृष्टः ।
प्रवसति गतरागो वर्तते यः स मुक्तः ॥

'જેણે બાહ્ય-આભ્યંતર ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી મનને વશ રાખ્યું હોય છે, સર્વ પ્રાણીઓ પર જે દયાળુ હોય છે, વિષય-સુખમાં વિરક્ત થયો હોય છે, જ્ઞાનથી તૃપ્ત હોય છે, અત્યંત શાંત હોઇને અતિશય પ્રમાણસર અમુકજ અન્નનો આહાર કરે છે, કોઇના પર ક્રોધ કરતો નથી તેમ હર્ષ પણ પામતો નથી અને સર્વ ઉપરના રાગને ત્યજી દઇ પ્રવાસ કર્યા કરે છે—આમ જે વર્તે છે તેને મુક્ત સમજવો.' આ પ્રમાણે શુદ્ધ વૈષ્ણવપણું પ્રાપ્ત કરવાને સાચા ઉપાય સાથે આવા પ્રકારની શક્તિ પણ હોવી જોઇએ કેઃ—

मद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायां चानुमोदनम् ।
स्वयमभ्यर्चनं चैव मदर्थे दंभवर्जनम् ॥

'(ભગવાન પોતે કહે છે કે,) મારા ભક્તો ઉપર પ્રેમ રાખે, પૂજામાં અનુમોદના કરે, કેવળ મારા માટેજ પોતાનો

આદર-સત્કાર ઈચ્છે અને દંભનો ત્યાગ કરે.' વળી—

मत्कथाश्रवणप्रीतिः स्वरनेत्रांगविक्रियः ।
ममानुस्मरणं नित्यं मन्मना यश्च जीवति ॥

'મારી કથા સાંભળવામાં પ્રેમ રાખે, મારા ભજનકીર્તનમાં જેના સ્વર, નેત્ર તથા અંગમાં વિકાર થઈ જાય, નિત્ય મારૂં સ્મરણ કર્યા કરે અને કેવળ મારામાં મન રાખતો જીવે.' આ રીતે—

भक्तिरष्टविधा ह्येषा यस्मिन् म्लेच्छेऽपि वर्तते ।
स विप्रेन्द्रो मुनिः श्रीमान् स यतिः स च पंक्तिभाक् ॥

'આઠ પ્રકારની આ ભક્તિ જે કોઈ મ્લેચ્છમાં પણ હોય તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ગણાય, શ્રેષ્ઠ મુનિ મનાય અને ઉત્તમ યોગી પણ તેજ ગણાય; તેથી તે એક પંક્તિએ [illegible]' આ વચનો ખુદ ભગવાનનાં છે. વળી આથી [illegible] ભગવાનજ ઉપદેશે છે:—

मामेकं च श्रिया युक्तं भक्तियुक्तो नरोत्तमः ।
द्वयेन मंत्ररत्नेन मत्प्रियेण भजेत् सदा ॥
अचिरान्मत्प्रसादेन मल्लोकं स च गच्छति ।
दुर्वृत्तो वा सुवृत्तो वा मूर्खः पंडित एव वा ॥
लक्ष्मीं च मां सुरेशेशं द्वयेन शरणं गतः ।
मल्लोकमचिराल्लब्ध्वा मत्सायुज्यं स गच्छति ॥

'જે ઉત્તમ મનુષ્ય લક્ષ્મીસહિત એવા મારૂં ભક્તિથી યુક્ત થઈને મને પ્રિય એવા બે શ્રેષ્ઠ મંત્રોવડે સદા ભજન કરે છે તે તુરતજ મારી કૃપાથી મારા લોકને પામે છે. ગમે તેવો દુરાચારી હોય કે સદાચારી હોય, મૂર્ખ હોય કે પંડિત હોય

ઘણો પ્રિય હોય છે.' માટેજ કહ્યું કે, ' તજો અન્ય આશ [illegible]
ત્રાસ ' કારણકે અન્યની આશા રાખવાથી ઊલટું કામ બગડે છે:

अंतवत्तु फलं तेषां तद् भवत्यल्पमेधसाम् ।
लभते च ततः कामान् मयैव विहितान् हितान् ॥

'(જેઓ બીજાઓ તરફની આશા રાખે છે) તે અલ્પ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોને જે ફળ મળે છે તે નાશવંત હોય છે; વળી તેઓ અન્યદ્વારા જે કંઇ હિતકારક મનોરથો સંપાદન કરે છે, તે પણ ખરી રીતે તેઓ દ્વારા મેંજ તેઓને આપેલા હોય છે.' કારણકે બીજા દેવો વગેરેને પણ પ્રભુએજ અધિકાર સોંપ્યા છે અને તેથી તેઓ પણ:—

'ब्रह्मादयः सुराः सर्वे [illegible]

'બ્રહ્માદિ સર્વ દેવોએ પૂર્વે વિષ્ણુભગવાનનું [illegible] છે,' જેથી:—

स्वस्वपदमवापुश्च केशवस्य प्रसादतः ।

'તેઓ શ્રી કેશવ ભગવાનની કૃપાથી પોતપોતાના [illegible] પામ્યા છે.' વેદ પણ એજ કહે છે:—

एतस्य वाक्षरस्य प्रशासने गार्गि सूर्याचन्द्रमसौ विघृतौ तिष्ठतः।

'હે ગાર્ગિ ! આ અક્ષર-ભગવાનની આજ્ઞામાં સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ રહે છે.' એટલે પ્રભુશરણ વિના ખરૂં નિર્ભય કંઇ પણ નથી;માત્ર–आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कुतश्चन–એ પરમાત્માના આનંદને જેણે અનુભવ્યો છે તેજ કોઇનાથી ડરતો નથી.' અને તેથીજ કહેવામાં આવ્યું છે કે ' विष्णोः पदं निर्भयम्–કેવળ એક પરમેશ્વરનું ચરણશરણજ નિર્ભય સ્થાન છે.' ' न वासुदेव-भक्तानामशुभं विद्यते क्वचित्–એટલુંજ નહિ પણ વાસુદેવ-ભગ-

શુભગુણસાગર છે તુજ સ્વામી, શાસ્ત્રો સકળ વખાણે;
અનુભવ્યું અનુ એ બહુ વેળા, વ્હેમ કેમ પછી આણે. શિ૨૦
[માટેજ—]તજો અન્ય આશ વિશ્વાસ ત્રાસ,
ભજો શ્રીવૈષ્ણવ થઇ શ્રીનિવાસ.
ભય રહેશે દશે જ્યાં સુધી ક્યાસ,
સત્સંગથી આવશે દૃઢ વિશ્વાસ.

જેટલી દૃઢતા બાકી છે તેટલી પૂર્ણ કરવાને સત્સંગરૂપ ઔષધનું સેવન કરવું; કારણકે આ વાત જગજાહેર છે કે:—

દુહો

ગ્રહ ભેષજ જલપવનથી, પાય કુયોગ સુયોગ;
હોય કુવસ્તુ સુવસ્તુ જગ, લખહીં સુલક્ષણ લોગ.

વળી કહ્યું છે કે:—

दुर्लभो मानुषो देहो
तत्रापि दुर्लभं मन्ये

'ક્ષણભંગુર હોવા છતાં આ મનુષ્ય શરીર મ.
છે, અને તેમાં પણ ભગવાનના પ્રિય ભક્તોનું દર્શન
છે, એમ હું માનું છું.' એટલે સત્સંગ પણ દુર્લભ તો છે,
છતાં તેજ સંપાદન કરવા યત્ન કરવો; કારણકે—

જેને જેવો સંગ રંગ બહુ તેવો બેસે;
જેને જેવો સંગ પ્રેમ પણ તેવો પેસે.
જેને જેવો સંગ કામ તેવાં ને કરશે;
જેને જેવો સંગ કામ તેવે વર્ણ ઠરશે.

અને સત્પુરુષો તો પોતાના સંગીને પોતાના જેવાજ સંત

અંતરજામી જાણે સંધું, જેમ ન ખૂણે છાને;
જીવ તું શોચ કરે છે શાને, ભરોંસો ધર ભગવાને.

ભગવાન વચન આપે છે:—

अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।

'હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ; તું શોક કર મા.' માટે 'ભજો શ્રીવૈષ્ણવ થઈ શ્રીનિવાસ.' વિતોપ કહે છે:—

સવૈયો

ધન આદિક કો સુખ હૈ સપનો, હરિકો જપનો અપનો હિત હૈ;
સતસંગ જહાજમેં બૈઠી રહો, ભવસાગરમેં કેહી કાજ બહે,
તન માનુષકો મુક્તાફલ સો, બિનભક્તિકે પાની ન કોડી લહે;
મન કાચહો કહી તાપ સબે, તબ તો . . . કહે.

ભક્ત તુલસીદાસ કહે છે:—

દુહો

રામનામ મણિદીપ ધરૂ, જીવ દેહરી
તુલસી ભીતર બહારહું, જો ચાહસી

વસ્તુસ્થિતિ આવી છે; તેથીજ મહાપુરુષો કહે છે

नारायणेति शब्दोऽस्ति वागस्ति वशवर्तिनी ।
तथापि नरके घोरे पतति लेवदद्भुतम् ॥

'नारायण' એ શબ્દ વિદ્યમાન છે અને વાણી પોતાના વશમાં છે છતાં મનુષ્યો ઘોર નરકમાં પડે છે, એ અતિ આશ્ચર્યની વાત છે!! કદાચ મનમાં એમ થાય કે શું કરીએ? હાલમાં ભગવાનનો કોઇ અવતાર નથી, પણ તે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી; કારણકે—

દુહો

શબરી ગીધ સુરેવતં, સુગતિ દીન્હ રઘુનાથ;
નામ ઉધારે અમિત ખલ,વેદવિદિત ગુણગાથ. [ઓ

ભજે શ્રીવૈષ્ણવ થઇ શ્રીનિવાસ, તજે અન્ય આશ વિશ્વાસ

ઇતિહાસ કહે છે કે, જે વેળા મહાન સિકંદર મરણ પા
તે વેળા તેણે કરેલા વસિયતનામા પ્રમાણે તેની ઠાઠડી આ
તેનું બધુંય લશ્કર દારૂગોળા ને લડાઈનાં પૂરતા દમામ સ
ચાલતું હતું; તમામ વૈદ્યો ને હકીમો પોતાની બધીય દવા
સાથે રાખી તેની પાછળ ચાલતા હતા; મંત્રતંત્ર જાણ
ઓલીઆઓ, રાજ્યનો બધોય ખજાનો, તમામ પ્રકારની રાજ્ય
સમૃદ્ધિ અને દાસદાસીઓ વગેરે પણ આગળ ચાલતાં હતાં;
છેવટે બધાંની છેલ્લે તેની ઠાઠડી લઇ જવામાં આવતી હતી. તે
શબના બન્ને હાથ બહારના ભાગમાં ખુલ્લા રાખવામાં આવ્યા હત
ને આસપાસ બન્ને બાજુ એ દૃશ્ય જોવાને અસંખ્ય લોકોની ભીડ
જામી હતી. આ પ્રમાણે પોતાની ઠાઠડી કાઢવાનું સિકંદ
પોતાના વસિયતનામામાંજ જણાવ્યું હતું ને તેથી તે સર્વ લોકો
આમ સૂચના કરવા ઇચ્છતો હતો કે, 'ભાઇઓ ! બીજાઓની આશ
વિશ્વાસ કે ત્રાસ નકામો છે. જુઓ, આ મારી મહાન ફૌજ
[illegible] આશા મેં રાખી તોયે મારું શું ચાલ્યું ? મૃત્યુ
[illegible]વ્યો ? અથવા હું આ સમયે પરલોકમાં જ
[illegible] આ મારું સર્વ રાજ્ય મારી સાથે આવવાનું છે
[illegible]ત્રીઓ વગેરે શું કરી શક્યા ? જેમ હું આ સંસારમાં
[illegible]વ્યો હતો તેમ હમણાં એકલોજ પરલોકમાં જા
[illegible] આવ્યો ત્યે પસારી હાથ જાનો હૈ.' મેં
[illegible] બાંધી હતી, પણ તે બધીય મનની મનમાં

દુહો

શબરી ગીધ સુસેવતે, સુગતિ દીન્હ રઘુનાથ;
નામ ઉધારે અમિત ખલ,વેદવિદિત ગુણગાથ. [મા૦-]

ભજો શ્રીવૈષ્ણવ થઇ શ્રીનિવાસ, તજો અન્ય આશ વિશ્વાસ ત્રાસ.

ઇતિહાસ કહે છે કે, જે વેળા મહાન સિકંદર મરણ પામ્યો તે વેળા તેણે કરેલા વસિયતનામા પ્રમાણે તેની ઠાઠડી આગળ તેનું બધુંય લશ્કર દારૂગોળા ને લડાઇનાં પૂરતા દમામ સાથે ચાલતું હતું; તમામ વૈદ્યો ને હકીમો પોતાની બધીય દવાઓ સાથે રાખી તેની પાછળ ચાલતા હતા; મંત્રતંત્ર જાણનારા ઓલીઆઓ, રાજ્યનો બધોય ખજાનો, તમામ પ્રકારની રાજ્યની સમૃદ્ધિ અને દાસદાસીઓ વગેરે પણ આગળ ચાલતાં હતાં; ને છેવટે બધાંની છેલ્લે તેની ઠાઠડી લઇ જવામાં આવતી હતી. તેના શબના બન્ને હાથ બહારના ભાગમાં ખુલ્લા રાખવામાં આવ્યા હતા, ને આસપાસ બન્ને બાજુ એ દૃશ્ય જોવાને અસંખ્ય લોકોની ગિરદી જામી હતી. આ પ્રમાણે પોતાની ઠાઠડી કાઢવાનું સિકંદરે પોતાના વસિયતનામામાંજ જણાવ્યું હતું ને તેથી તે સર્વ લોકોને આમ સૂચના કરવા ઇચ્છતો હતો કે, 'ભાઇઓ ! બીજાઓની આશા, વિશ્વાસ કે ત્રાસ નકામો છે. જુઓ, આ મારી મહાન ફોજ તૈયાર છે, તેની આશા મેં રાખી તોયે મારૂં શું ચાલ્યું ? મૃત્યુથી મને કોઇએ બચાવ્યો ? અથવા હું આ સમયે પરલોકમાં જઇ રહ્યો છું ત્યારે આ મારૂં સર્વ રાજ્ય મારી સાથે આવવાનું છે ? વૈદ્યો, મંત્રીઓ વગેરે શું કરી શક્યા ? જેમ હું આ સંસારમાં એકલોજ આવ્યો હતો તેમ હમણાં એકલોજ પરલોકમાં જાઉં છું. 'બાંધી મુઠી આયો પેં પસારી હાથ જાતો હૈ.' મેં મોટી મોટી આશાઓ બાંધી હતી, પણ તે બધીય મનની મનમાં રહી

ધન્ય ધન્ય બોધરાજ દાની, જ્ઞાની હરિના વ્હાલા રે;
દુકાળમાંહે પશુ જીવ જનને, અમને બહુ રખવાળ્યા રે.
વૈષ્ણવ દ્વિજ ને વળી યાત્રાળુ, દેખી આવ્યા ધાઇ રે;
નમી ચરણમાં ને બેસાડ્યા, માની વડી વધાઈ રે.
બ્રાહ્મણ વધા ભુખ્યા દુખીયા સૌ, ચારકણ સલાં ચહીએ રે;
જો આપો તો પેટ ભરીને, તમને આશિષ દઇએ રે.

શાર્દૂલ

બોલ્યા ભક્ત તદા ગય સમ દઇ, નારી કરે આપવા,
તે પાળી નહિ હું દઉં પણ નથી, મ્હારી મના કાપવા;
પહોંચ્યું બ્રાહ્મણવૃંદ સર્વ પછીથી, બાકીજ ત્યાં શી રહે,
વાડીને વણસાડી માલ સઘળો, ઉપાડી ચાલ્યા ગૃહે.

ચોપાઈની ચાલ

બોધરાજની ભારી સુવાડી, દીધી બ્રાહ્મણે છેક સુવાડી;
દ્વિજ ઉદતા ને ચાલતા સારૂ, આપી દઇને માન્યું થયું સારૂં.
લાવ્યા શિષ્યો સ્વશિર પર ભારા, થયા માહિત જન પરભારા;
કોઈ સ્તવતા માનીને ઉદાર, કોઈ નિંદે જાણી દેણદાર.
કોઈ કહે દેવાળાની ન લાજ, કીધો જાણી બુઝીને ઈલાજ;
કોઇ કહે માને સઘળું અસાર, એનો ચલવે વિઠ્ઠલા સંસાર.

હરિગીત

વાડી દીધી વણસાડી, પણ ન બગાડી ભક્તે ભાવને;
હરિપદે ચિત્ત લગાડી, તાલ વગાડી તુષ્ટ બની મને.
જાણ્યું લીધું ઉપયોગમાં, જે લોકને હતું યોગ્ય એ;
સંયોગ કરી આપ્યા હરિએ, થયું છે બહુ યોગ્ય એ.

પદ-'દયા આ સી થઇ મ્હારી' એ રાગ

સુણી એ વાત પરભારી (૨) ફિકર સુતને થઈ ભારી. ટેક

સાખી

વળી એ નજર રાખતાં, વૃથા વીતે વયકાળ;
સુખે ભજન નહિ શાંતિથી, ગોવિંદા ગોપાળ.
તેથી મૂકી એની પંચાત, તાલ પકડીને પ્રીતિ સા
ભજન ને ધ્યાન વધે દિન રાત, ક્ષેત્રમાં ધ્યાન વધે દિનરાત

પદ-સોરઠ, ગઝલ-'સભામેં લાલ પરી' એ રાગ

ખેતરમાં ખાવા દેવા, નિત્ય નારી આવે છે;
કરે ધરીને હરીને, પ્રીતે પ્યારી લાવે છે. ખેતરમાં
જોયાધણીહાલ રહેએહાલ,હરિના ધ્યાનમાંએ;
થયાને નિહાલ પરભવનીજ વાતો ભાવે છે. ખેતરમાં
ઉદાર સ્વભાવ જાણી, ભાવ આણી વદી વાણી;
ઉહાવ અનાજનો, હરિની કૃપા દર્શાવે છે. ખેતરમાં
તથાપિ જો તમે કણ પણ, કરેથી આપી દો તો;
પ્રભુની આણ દાસી ખાસી, અરજ સુણાવે છે. ખેતરમાં
કરજ દેવું ફરજ છે, ગરજ પાડી પડે જનોની;
અરજ તેથી કરૂં છું જે, સમજમાં આવે છે. ખેતર

દુહો

સતીની મતિમાં સંમતિ, પતિએ દીધી સપ્રીત;
નિત્ય કૃતિસમ જતી રહી, ઉર નથી રતિ પ્રતીત.

પદ-'મ્હોં મલકાતી' એ રાગ

ડંરીનાથની યાત્રા કરીને, વળી મંડળી આવી રે;
ીર્તન કરતી દિશા ગજવતી, તાલમૃદંગ બજાવી રે.
ડી ઘાડી દેખી દ્વિજની, વૃત્તિ ગઈ લલચાઇ રે;
ંતો માળે દીઠા ઓધલા, આવ્યા તન ચિત્ત ચાહીરે.

નાણાંવાળી હતી ગામમાં, એક બ્રાહ્મણી માત્ર;
તેની પાસે પહોંચ્યા પોતે, ગઈ હતી જરી રાત.
ખેતર લુટાવ્યાની બીનાથી, નહોતી તે માહિત;
તેથી મોલ પર નાણાં દેતાં, જાણ્યું તેમાં હિત.
દીધો વાયદો પ્રભાતનો, ને મહોર કાઢી રાખી;
પણ પ્રભાતમાં ખબર પડી કે, વાત પડી નાખી.
નથી ભાઇ હાલ જોગ મ્હારે, વદી બોધલાથી;
ગભરાયા ત્યારે મન ભારે, હવે લાવું ક્યાંથી.
સસરાને ગામે જઈ કાઢી, કરજ લાવવાને;
કાન્તાને કહી નીકળ્યા પોતે, વચન પાળવાને.

રેખતો

ચલવી લોકે તદા વાત, ગયા નાસી એ લઈ રાત,
ઉડાવી ક્ષેત્રનો મોલ, પાળ્યો નહિ જે દીધો કોલ.
ચાવડીએ લેણદાર ગયો, વૃત્તાંત વીતેલ સર્વ કહ્યો,
છુટયા ત્યાં સિપાઈ રાજતણા, પછી દુઃખમાં શી રહે મણા.
તુરત ઘરને કડી દીધી, દ્વારે ચોકી ખડી કીધી,
ખાવાપીવાની થઇ બંધી, થયા ન સહાય સંબંધી.
સતી સુત વહુ પામ્યાં કષ્ટી, લોકોએ કરી વચનવૃષ્ટિ,
ધરમ કરીને આણી ધાડ, પરાયા ધને લીધો પાડ.
કરે તે વેઠવા માટે, ખમે દુઃખ કોણ તે સાટે,
ઉલટપલટ ન હદ રાખે, ડાસાની કૃતિનાં ફળ ચાખે.

પદ-'પાંચાલી પ્રાણ આધાર' એ રાગ

આવી નિજ જનપર ધાડ, હરિ ધાયા૦
સહી શક્યા ન બૂમ બરાડ, હરિ ધાયા૦
એક મહાર હતો તે ગામે, બેપીઓ વિઠુબા નામે;
કરવા નિજ જનનું કામે, થયા પોતે તે આકાર. હરિ૦

સાખી

જોવા આવ્યા જાતથી, રાખી કંઈ ઉર આશ;
વાડી નાખી વાઢીને, ગયા ઉપાડી વાસ.
ન બાકી એક પણ ક્યારી, ફિકર સુતને થઈ ભારી. સુણી૦

સાખી

બેઠા તાલ વગાડતા, દીઠા દયાળુ તાત;
પાસે આવી પ્રીતથી, પૂછી પોતે વાત.
વધા તવ તે હરખ ધારી, ફિકર સુતને થઈ ભારી. સુણી૦

સાખી

ફિકર ન થઇએ દીકરા, કર્મ હોય તે ખાય;
મધમાખો ભેળું કરે, પારધિથી હું ટાય.
રહે ગણગણી ઝખમારી, બીના બની છે ઘણી સારી. સુણી૦

સાખી

ચોરજ હુંટી જાત ને, મારત ઉપર માર;
વૈષ્ણવ હરખીલઇ ગયા, તે સુણી થઈ રળિયાત.
સુપાત્રે છે ગયું ધારી, દુઃખી ન બની જરી નારી. સુણી૦

પદ—લાવણી 'ધર્મધુરંધર' એ રાગ

સાત મહોર લીધી હતી કરજે, મુકી અડાણે મોલ;
તે તો હુંટયો દ્વિજમંડળીએ, સઘળો એ વિણમોલ.
લોકે બંસેર્યાથી શેઠે, માગી સાતે મહોર;
હવાલદાર સાથ કહાવ્યું, દઈ જાજે ચડતે પહોર.
પણ મહોર તો મળી ઘરથી, પણ હજી જોઇએ ચાર;
તે મેળવવા થયા ખરેખરા, બોધરાજ લાચાર.

પદ-ગઝલ-સાખી

'કાપેલ ક્ષેત્રમાંથી ઠુંઠાં ફરી પાંગર્યાં',
'પ્રભુએ નવા ધાનથી પુરેપુરાં ભર્યાં';
'વધાઈ સુણી લોક થકી, આપ વિચર્યાં,
નિહાળી શ્રીહરિદયા, ફરી સુખી ઠર્યાં.
જનોએ લહ્યું બોધરાજ ભક્ત ખાસ છે,
ફળ્યે ગયો ખરો એના ઉરે વિશ્વાસ છે;
નમ્યા જનો પછી ટરી સ્વમાન છોડીને,
ઘણા સુધર્યા સંગ કરી પ્રેમ જોડીને.

શાર્દૂલ

બે ગાઉ દૂર ગામમાં સ્વસસરા, સુખી હતા તેમના,
પુત્રો બે બહુ કૂર ઉર પિતુની, પેઠે અભાગી બન્યા;
દાસીને રખવાળવા પઠવતા, પોતાતણે ખેતરે,
તેની પાસ સ્વખેતરે ભગતજી, રહે હરિને સ્મરે.

વસંતતિલકા

હાંસી હમેશ હરિની સ્તુતિ સાંભળીને,
પ્રેમે પરાશ ફળથી પુરી પીગળીને;
આવી પડી પદપ્રતિ વિનતિ વદી કે,
દો બોધ તાત ભવ આ તરવા નિમિત્તે.

પદ-ખમાચ

વધા બોધરાજ હાંસીની સાથ(૨), ન હાંસીની વાત. વધા૦
બની ઉદાસી પણ છે દાસી, ન કરીશ તપ તીરથ પંચાત.વધા૦
કામ કરે પણ નામ રટયે જ,ભજીવ મનથી ન વીસરે નાથ.વધા૦
એકાદશીએ રહે ઉપવાસી, કીર્તનમાંજ વીતાડ રેન. વધા૦
તો પાંડરંગ તુજને મળશે, ટળશે અથજ઼ન અનાથ. વધા૦

ગયા ચાવડી ઉપર ધાતા, બોલ્યા રે સુણો પિતુ માતા,
વિઠુ બૂમ પાડું એ દાતા, કોઈ આવો ચાવડી બહાર. હરિ૦
માણકાજી વતી આવ્યો, એપ આપી ખાસ પઠાવ્યો;
સાત મહોર તેની લાવ્યો, સાહેબ તે કરો સ્વીકાર. હરિ૦
નવી મહોર સાત ગણી દીધી, ઝટ જપતી ઉઠાવી લીધી;
કરી દીધી અર્થની સિદ્ધિ, થયા ગુમ ઘુરત તે ઠાર. હરિ૦

સાખી

ઘરનાં જાણે ગામ ગયા ત્યાંથીજ, પધાવી પોતે;
ગામ ન જાણે ક્યાંથી વ્હાણે, આણી સમય ન ખોતે.
રાજ્યજનો નવ સમજ્યા, ક્યાં નાઠો એ જોતે જોતે;
ત્યાં આવ્યા લઈ મ્હોર બોધલા, ઘેર બીજે દિન પોતે.
એક બીજાની વીતી સાંભળી, અતિશય અચરજ સાથ;
વિઠુ મહારને પુછ્યું દીધી તેં, મહોર મારી વતી સાત.
તે કહે સાત કોડી દેવાની, પણ શી મ્હારી બિસાત;
તવ સમજ્યા અંતરમાં વ્હાલે, કર્યો કૃપાવરસાદ.

પદ–' દયએ સુમતિ ' એ રાગ

પ્રેમે વીનવ્યા પ્રિય પુંડરીનાથ;
ઘરની મળી મંડળી હરખી, સરખી શ્રદ્ધાસાથ.
જોડી હાથ, શુચિ ગાત, નાચ્યાં ગાઈ મીઠે સાદ. પ્રેમે૦
દેવ ! આટલો બધો છે તારો પ્યાર, કૃપા બનાવી અપાર;
દુઃખપડતાંની વાર, કરી આપે હરિવ્હાર, ધાય જાતે બની મહાર.
સાત મહોર સારૂં શ્રમ આપો અમને છે ધિક્કાર,
હું લાચાર, નમસ્કાર, નમ્યાં કરીએ જગતાત. પ્રેમે૦

દુહો

મળ્યા પ્રભુને ભાવથી, જાણ્યો દિવ્ય સ્વભાવ;
વધુ ભાવ વધતા વળી, દીઠો વધુ પ્રભાવ.

પદ-ગઝલ-સાખી

કાપેલ ક્ષેત્રમાંથી હુડાં ફરી પાંગર્યાં,
પ્રભુએ નવા ધાનથી પુરેપુરાં ભર્યાં;
વધાઈ સુણી લોક થકી, આપ વિચર્યા,
નિહાળી શ્રીહરિદયા, ફરી સુખી ઠર્યા.
જનોએ લહ્યું બોધરાજ ભક્ત ખાસ છે,
ફળ્યે ગયો ખરો એના ઉરે વિશ્વાસ છે;
નમ્યા જનો પછી ઠરી સ્વમાન છોડીને,
ઘણા સુધર્યા સંગ કરી પ્રેમ જોડીને.

શાર્દૂલ

બે ગાઉ દૂર ગામમાં સ્વસસરા, સુખી હતા તેમના,
પુત્રો બે બહુ ક્રૂર ઉર પિતુની, પેઠે અભાગી બન્યા;
દાસીને રખવાળવા પઠવતા, પોતાતણે ખેતરે,
તેની પાસ સ્વખેતરે ભગતજી, રહે હરિને સ્મરે.

વસંતતિલકા

હાંસી હમેશ હરિની સ્તુતિ સાંભળીને,
પ્રેમે પરોશ ફળથી પુરી પીગળીને;
આવી પડી પદપ્રતિ વિનતિ વદી કે,
દ્યો બોધ તાત ભવ આ તરવા નિમિત્તે.

પદ-ખમાચ

વધા. બોધરાજ હાંસીની સાથ(૨), ન હાંસીની વાત. વધા૦
બની ઉદાસી પણ છે દાસી, ન કરીશ તપ તીરથ પંચાત.વધા૦
કામ કરે પણ નામ રટયે જા,જાળવ મનથી ન વીસરે નાથ.વધા૦
એકાદશીએ રહે ઉપવાસી, કીર્તનમાંજ વીતાડ રાત. વધા૦
તો પાંડુરંગ તુજને મળશે, ટળશે અઘબંધન અગાધ. વધા૦

ગયા ચાવડી ઉપર માતા, બોલ્યા રે સુણો પિતુ માતા,
સિંહુ બૂમ પાડું એ દાતા, કોઈ આવો ચાવડી બહાર. હ
માણકાઈ વતી આવ્યો, બેપ આપી ખાસ પડાવ્યો;
સાત મહોર તેની લાવ્યો, સાહેબ તે કરો સ્વીકાર. હ
નવી મહોર સાત ગણી દીધી, ઝટ જપતી ઉઠાવી લીધી;
કરી દીધી અર્થની સિદ્ધિ, થયા શુભ દુરત તે ઠાર. હરિ

સાખી

ઘરનાં જાણે ગામ ગયા ત્યાંથીજ, પાછી પોતે;
ગામ ન જાણે ક્યાંથી વ્હાણે, આણી સમય ન ખોતે.
રાજ્યજનો નવ સમજ્યા, ક્યાં નાઠો એ જોતે જોતે;
ત્યાં આવ્યા લઈ મ્હોર બોધલા, ઘેર બીજે દિન પોતે.
એક બીજાની વીતી સાંભળી, અતિશય અચરજ સાથ;
સિંહુ મહારને પુછયું દીધી તેં, મહોર મારી વતી સાત.
તે કહે સાત કોટી દેવાની, પણ શી મ્હારી બિસાત
તવ સમજ્યા અંતરમાં વ્હાલે, કર્યો કૃપાવરસા

પદ—' દયએ સુમતિ ' એ રાગ

પ્રેમે વીનવ્યા પ્રિય પુંડરીનાથ;
ઘરની મળી મંડળી હરખી, સરખી શ્રદ્ધાસં
જોડી હાથ, શુચિ ગાત, નાચ્યાં ગાઈ મીઠે :
દેવ ! આટલો બધો છે તારો પ્યાર, કૃપા બનાવી ર
દુઃખપડતાંની વાર, કરી આપે હરિવ્હાર, ધાય જાતે
સાત મહોર સારૂં અમ આપ્યો અમને છે
લાચાર, નમસ્કાર, નમ્યાં કરીએ

દુહો

થયા પ્રભુને ભાવથી, જાણ્યો દિ
વધુ ભાવ વધવા વળી, દીઠા

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પદ–કાફીજો

હાંસીને ધુન લાગી રે (૨) બની બડ ભાગી રે. ટેક
ક્ષણ પણ સ્મરણ નવ વીસરે, દુ:ખીયણ હતી વેરાગી રે. હાંસી
એકાદશીએ ધામણ આવે, રાતે શેઠની રજા માગી રે. હાંસી
કીર્તન કરે બોધલા બાવા, લોકલાજ છેક ત્યાગી રે. હાંસી
દાસી ભાસી ખાસી હરિની, બની અકંધ્ય અનુરાગી રે. હાંસી

પદ–'કંચબીન' એ રાગ

થયા બોધરાજ કીર્તનકાર, સુણતાં બહુ નરનાર. ટેક
પ્રથમ જાગરણ ઘરમાં કરતા, પછી સાંકડ તે ઠાર;
પછી ઉભા રહીને ચોકામાં, કરી રહ્યા લલકાર. થયા
હાંસી વ્હેલી આવે વાળે, છાંટે જળ તે ઠાર;
નમ–મંડપ ભૂ–આસન ઉપર, ચાલે કથા સુખકાર. થયા
ઘણા બન્યા પાકા પ્રેમીજન, ગણી સંસાર અસાર;
હાંસી તો મૂઢ ફરે હાંસી, બને એવી તદાકાર. થયા

પદ–ગરબી–'ગુજ કારણ' એ રાગ

એક રાત્રે કીર્તનમાં રે, કાળો નાગ કોને ડસ્યો,
જન જાણે ઉર રસ રે, તેથી તે ન ત્યાંથી ખસ્યો.
આશા રાખી હરિની રે, મારે કે ઉગારે,
રહી સાંખી દર્દ બહુ રે, કથા સુણતો પ્યારે.
ગયા પ્રાણ તોએ ત્યાંરે, રહ્યું શબ એવું ઠરી,
તે કેટલું પડોશીએ રે, જાણી લીધી વાત ખરી.
પણ તેણે ન ભાખ્યું રે, સ્વચિત્તથી ચાલાકી કરી,
વધી વેલ બની ઠગ રે, હવે સભા આખી ઠરી.
હરિદાસે કર્યું જન રે, તાજી પાડી નામ જપી,
ત્યાં ખુલાસે તે બોલ્યો રે, પ્રપંચ ...

હરિ સમરી ઉર મુખ રટણ ચલાવ્યું, ગુરુ સંગનું ફળ એ ભારી.આ
વળી બાઈ છુટું સત્સંગે, તે છુટે તો છુટશે અંગ
દયો દેશે શું પાંડુરંગ, એવું વદી ઢળી પડી બિચારી.આ૦

પદ-રાગ કાન્હરો

સાવધ કરી બોધરાજ કહે છે, આવો તું શું સત્સંગ ચાહે છે. ટેક૦
ત્યાં મમતાઈ કહે રે હાંસી, તારે જરી ન મુંઝાવું ઘટે છે. સા૦
બે ભાઈને કહી સમજાવી, આપીશું દામ જે અન્ય કો દેશે. સા૦
વેચી વતનપણ કરીશું જતનજ, દ્વિજરામ રત્ન ન કોણ ચહે છે. સા૦
ભક્ત કહે વીનવી જગપતિને, આવી છોડાવીશ હું કહે જે.

દુહો

સમાધાન થાતાં ગઈ, બાઈ ધરી હરિધ્યાન;
સાવધાન થઈ સાસરે, ચાલ્યા પ્રભુપ્રધાન.

ચોપાઈની ચાલ

સાળાને મળી માંગી જ્યાં હાંસી, તેણે સ્હામી વધારી ઉદાસી;
તપી બોલ્યા આપો ચાહે લાખ, તોએ નહિ પુરું એ અભિલાખ.
દઈ દશ બીજે વિણ દામ, પણ છોડાવીશ તારું ધામ;
ઉઠી નીકળ્યા વદી એવી વાણી, એને તેડી જશે ચક્રપાણિ.

સાખી

સાળાને ભય થયો ભગત એ, હરાવશે હરિ પ્રત્યે;
દામ ખરા કરી લઉં ને પતાવું, પુરી એ પચાતે.
આવ્યા પરદેશી ત્યાં તેને, વહેંચી મહોર પચીશે;
ગભરાણી હાંસી ને માન્યું; રૂઠ્યા શું જગદીશે.

પદ-'માથું ત્યારા પ્રભુ' અથવા ધનાશ્રી, 'કોઇ હાલ' એ રાગ

રાચે દાસી તો દુઃખમાં લેવાણી, વદી સમરી હરિને વાણી. ટેક
ગુરુ કહી ગયા આવશે, લેવા પાંડુરંગ

પૈસો મારો પરમેશ્વર ને ઘરધણિયાણી ગુરુ;
છૈયાં છોકરાં સાધુ-સંત, ત્યાં સેવા કોની કરું ?

આ સ્થિતિમાં જ્યાં મસ્ત બન્યા હોય ત્યાં સદ્ગુરુની શોધની કોને પડી હોય? અરે! એ સંબંધે વિચાર પણ કયાંથી આવે? પણ સુજ્ઞ અનુભવીઓ તો આમજ કહે છેઃ—

કુંડળિયા

સંસારીકો સુખ જરો, ચિત્ત ચિંતા રહી લાગ;
જ્યમ લુહારકી સાનસી, છીન પાની છીન આગ.
છીન પાની છીન આગ,અભાગી નહિ સુખ પાવે;
બહોત મનોરથ કરે, અંત સબ નિષ્ફલ જાવે.
કહે ગિરિધર દુઃખરૂપ, ગુલામ ભયો નારીકો.
ચિત્ત ચિંતા રહી લાગ, જરો સુખ સંસારીકો.

પણ જ્યાં ઘરધણિયાણીજ સદ્ગુરુ થઈ પડી હોય ત્યાં બીજા સદ્ગુરુ શા માટે જોઇએ ? ખરું જોતાં એજ ખરાબી છે. કહ્યું છે કેઃ—

કુંડળિયા

જલચરનું જલનીરમેં, પરસત નહિ તન પીર;
બીધુરી પરે જબ હીરમેં, જાનોં સાચો નીર.
જાનો સાંચો નીર, બીજોગે રહે ન જાવે;
બીન બીધુરે રુચિ નહિ, મિત્ર કો પોતન આવે.
કહે ગિરિધર ધદ,સદા સંગ નહિ સજ્જન ફૂલકર;
પરસત નહિ મનપીર, નીરમેં જૈસે જલચર.

એટલે સદ્ગુરુની આવશ્યકતા તો છેજ; કારણકે તે વિના આ સત્ય વસ્તુ નથી સમજાતીઃ—

श्री रामानुज-आख्यान

[विनय-भगत्सेवा]

પૂર્વરંગ

પદ–'સજ્જન મુખડાં' એ રાગ

ભલા ગણ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર શ્રી ફણીશ્વર અવતારી રે. ભલા૦
મૂળે સમર્થ અહીં સકલ અર્થ, ધરી ગ્રંથગર્ભ, કરી ખૂબ ખર્ચ;
શ્રીમત વિસ્તૃત કરીને અનંત, તારે નરનારી રે. ભલા૦

સંસારની આ માયાસંબંધે એક કવિ યોગ્ય કહે છે—

કુંડળિયા

માયા ઐસી મોહની, મોહ્યા સબ સંસાર;
જ્ઞાની ધ્યાની પચ રહે, તપસી કરે પુકાર.
તપસી કરે પુકાર, જોગીયા દશ દિશ ધાવે;
સુર કીયે ચકચુર, દેખણું મદિરા પાવે.
કહે ગિરિધર ગુનવંત, બચે કોઉ રાની જાયા;
મોહ્યા સબ સંસાર, મોહની ઐસી માયા.

એટલે માયામાં સપડાયલા મનુષ્યોનું લગભગ આવું એક-સરખું વર્તન જોવામાં આવે છેઃ—

વૈસો મારો પરમેશ્વર ને ઘરધણિયાણી ગુરુ;
છૈયાં છોકરાં સાધુ-સંત, ત્યાં સેવા કોની કરૂં ?

આ સ્થિતિમાં જ્યાં મસ્ત બન્યા હોય ત્યાં સદ્ગુરુની શોધની કોને પડી હોય? અરે ! એ સંબંધે વિચાર પણ ક્યાંથી આવે? પણ સુજ્ઞ અનુભવીઓ તો આમજ કહે છે:—

કુંડળિયા

સંસારીકો સુખ જરો, ચિત્ત ચિંતા રહી લાગ;
જયમ લુહારકી સાનસી, છીન્ પાની છીન આગ.
છીન પાની છીન આગ, અભાગી નહિ સુખ પાવે;
બહોત મનોરથ કરે, અંત સબ નિષ્ફલ જાવે.
કહે ગિરિધર દુઃખરૂપ, ગુલામ ભયો નારીકો.
ચિત્ત ચિંતા રહી લાગ, જરો સુખ સંસારીકો.

પણ જ્યાં ઘરધણિયાણીજ સદ્ગુરુ થઈ પડી હોય ત્યાં બીજા સદ્ગુરુ શા માટે જોઈએ ? ખરૂં જોતાં એજ ખરાબી છે. કહ્યું છે કે:—

કુંડળિયા

જલચરનું જલનીરમેં, પરસત નહિ તન પીર;
બીધુરી પરે જબ હીરમેં, જાનાં સાંધો નીર.
જાના સાંધો નીર, બીજેથે રહે ન જાવે;
બીન બીધુરે રુચિ નહિ, મિત્ર કો પોતન આવે.
કહે ગિરિધર બદ, સદા સંગ નહિ સજ્જન દૂલકર;
પરસત નહિ મનપીર. નીરમેં રહે જલચર.

એટલે સદ્ગુરુની આવશ્યકતા તો છેજ; કારણકે તે વિના આ સત્ય વસ્તુ નથી સમજાતી:—

ઝુલણા છંદ

સમર રે સમર મન સમર તું શ્રીહરિ,
જન્મ-સંસાર મેં બ્હોત ભટકા;
કરત હૈ કોટિ ઉપાય નહિ ઉગરે,
કાલ સબ જગતકું કરત કટકા.
એક ક્ષણમાત્ર સત્સંગ કીનો નહિ,
ગુરુ સુશબ્દ મનમેં ન ખટકા;
આપ મન મરત હૈ ઔરકી નહિ ;
પર ત્રીયા સંગ શઠ કરત લટ
મનુષ્યતન પાય કે સાધન કછુ નહિ કીર
નાવ નાવિક બીન સિંધુ અટક
દાસ ગિરિધર કહે અમૂલ્ય ચિંતામનિ
સો બિસય કાગકી પીક પટકા.

આ તાત્વિક રહસ્ય સમજવાને ગુરુ તો જોઈએ જ;

તત્વકા તત્ત્વ ગુરુ પરમ દૈવત સદા,
કરત ઉદ્યોગ ઉચ્ચાર વટકા;
કામ ઓર ક્રોધમેં લોભ માયા ઉલુક,
હોત નિરતાર કામાદિ ભટકા.
એક હૈ રૂપ ગોવિંદ ગુરુકો સદા,
કરત હૈ ચરિત જ્યું બેખ નટકા;
અગમ અપાર કોઉ પાર પાવે નહિ,
હોત બિસ્તાર જ્યું બીજ બટકા.
એક ચિત્ત ગુરુપદ-કમલ-સેવન સદા,
જગત અગ્યાન-વન-પંથ દટકા;
દાસ ગિરિધર ગુરુ આપ રૂપે કરે,
કીટ ને ભ્રમર જ્યું હોત ચટકા.

એ રીતે સંસારસ્વરૂપ સમજવાને તથા સત્ય જ્ઞાન સંપાદન રવાને ગુરુ તો જોઈએજ; કેમકે—

પ્રથમ સો કુલગુરુ કહત પ્રોહિત સદા,
કરત હૈ કરમ ઔર ધરમ કાની;
દ્વૈત વિદ્યા ગુરુ પઢત આદર કરી,
પ્રભિન વિદ્યા મનહી લેત માની.
તીસરે અધિક કહીયે ગુરુ સંપદા,
તિલક માલા હરિમંત્ર દાની;
સોઈ સબસે ભલા નિગમ નીતિ વિષે,
યાહીતે સદ્‌ગુરુ અધિક જાની.
અજ્ઞાનતિમિરવિષે જ્ઞાનરવિ પ્રકટ કર,
કહત હૈ બાત જો પ્રેમ સાની;
દાસ ગિરિધર કહે એહી અનુભવ લહે,
નામ ઔર રૂપકી જાન છાની.

તે માટે અમે તો એજ ઉત્તમ માનીએ છીએ કે:—

ભલે મળ્યા એ આચારી રે, લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર,
શ્રી ફણીશ્વર અવતારી રે. ભલે૦

અને જેઓ સદ્‌ગુરુને શરણે જાય છે તેઓજ પરમેશ્વરને જાણી શકે છે, એ આશયથી ખુદ શ્રુતિ પણ કહે છે કે, 'आचार्यवान् पुरुषो वेद—આચાર્ય—સદ્‌ગુરુને પ્રાપ્ત કરનારો પુરુષજ પરમાત્માને જાણી શકે છે.' આવા આચાર્ય તે કેવળ નામનાજ ન હોવા જોઇએ; તેમને ઓળખી શકાય તે માટે 'આચાર્ય' નામધારી કોણ હોઇ શકે, તે સંબંધે કહેવામાં આવે છે:—

आचिनोति हि शास्त्रार्थानाचारे स्थापयत्यपि ।
स्वयमाचरते यस्मात् तस्मादाचार्यनामवान् ॥

યહ દેહકે દુઃખભારાકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
નિશંક ડીયે હૈ શ્રીપતિને, શ્રુતિ-ગુરુ-મુખ તેઃ
યમગર્જ દુઃખકે ભારાકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
યહ શરીરકે પીછે મીલતી, દિવ્ય તન સુખદા;
પૂજાયે દુઃખકે નારાકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
જો નિત્યકા આનંદ સો નહીં ભયા મીટના;
યહ ક્ષણિક જગઉલ્લાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
અબ મસ્ત હૈ નિજ હાલમેં, નિર્માલ્ય જગ જાને;
બીન પ્રભુ લક્ષ્મીનિવાસકે, કહો હમકો ક્યા પરવા.

[મોજ—]ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીફણીશ્વર અવતારી રે.

વળી કોઈ કહે કે, હાલમાં તે આચાર્યદેવ ક્યાં છે? તેનો
ઉત્તર એજ છે કે તેઓ શ્રી હાલમાં પણ મૂર્તિમાં બિરાજે છે.
...ર મેલકોટેથી પોતે પધારવા માંડયા ત્યારે શિષ્યો નાખુશ
...સ્નેહે મૂર્તિ પધરાવી. પોતે તેનો સ્પર્શ કરી ઉત્તર આ...
...ત્યારે સૂતપુરીમાં દાશરથિ સ્વામીએ મૂર્તિ પધરાવી અ...
...નાં નેત્રોમાં સળી ફેરવતાં સહેજ લાગી જવાથી રુધિર
...વહેવા લાગી, તે ઉપરથી સાબિત થયું કે મૂર્તિમાં પો...
...સ્વરૂપે બિરાજે છે; તેમજ શાસ્ત્રોના આધારે અને સ્થળે સ્થ...
...ચમત્કારના જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે ...
...સમયમાં પ્રભુ મૂર્તિસ્વરૂપે બિરાજે છે. તે આધારેજ અમે
...ને ઈતિ કે:—

...ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
...અર્થ ગ્રહી સકળ અર્થ, ભર્યું ગ્રંથે ગર્થ કર્યું;
...શ્રીમત્‌વિસ્તૃત ...રનારી રે. ભલે૦

પ્યારે ભયે વાકે તદાહિ હોહી દુઃખ ન્યારે;
સુખકો નિમિત્ત કાહુકો કરગરના નહિ હોગા.
હે દેવતાંતર કે વ્રતાદિક અનુષ્ઠાન અનેક;
નિઃસ્પૃહાસે એક હુ યાચના નહિ હોગા.
જાને નમાયા શિષ લક્ષ્મણ આર્ય કે પદમેં,
વાકે પૂજાવો અન્ય પદ ધરના નહિ હોગા.
ગભરાઈ મહાદુઃખ પાઇ કે જન દેહ તજતે હૈ;
તૈસે વિકળમય ચિન્તાસે મરના નહિ હોગા.
અનુઅંતમેં ભીઅનંત સુખમય સ્થાન વો મીલહી;
જાતે પુની કાહુ સમય ફીરના નહિ હોગા.

તેથીજ કહીએ છીએઃ—

ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીફણીધર અવતારી રે.

કદાચ કોઇ કહે કે એવું કયું વિશેષ કારણ છે, કે જેથી તમે આટલી બધી આચાર્યની મહત્તા ગાઓ છો? ઉત્તરમાં એજ કહેવાનું કે, એ યતીશ્વર મળ્યા એટલે પછી—

વૈષ્ણવ ભયે કૈલાસકી કહો હમકો ક્યા પરવા;
અજ સ્વર્ગ સ્થલકે વાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
લે સાર જગકા પ્રભુસેવા, સો સ્વીકાર કીયા;
અબ જગતભોગવિલાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
બે સ્વામી સબકે બસ ઉન્હીકેહી રહે ખાસે;
સુર દેવી દાસી દાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
અપની કૃપાતેંહી હમે ઉદ્ધાર તે શ્રીપતિ;
ફેની કર્મ-દુર્મ કચાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
દુષ્કર અનંદિત કર્મ તો, પ્રભુ નષ્ટ કરતે હૈ;

'શાસ્ત્રીય અર્થોને પ્રથમ પોતે એકઠા કરે છે—અભ્યાસદ્વારા સર્વ શાસ્ત્રના અર્થોને પહેલાં પોતે જાણી લે છે અને તે પછી બીજાઓને તે તે શાસ્ત્રીય અર્થોમાં જોડે છે અને પોતે પણ તે પ્રમાણે વર્તે છે—શાસ્ત્રીય અર્થોને પોતે પોતાના વર્તનમાં મૂકે છે; માટેજ તેવા પુરુષને 'આચાર્ય' નામે કહેવામાં આવે છે.' આ રીતે આચાર્યની આખ્યા જેમાં સંપૂર્ણ જણાતી હોય તેનેજ પોતાના આચાર્ય તરીકે સ્વીકારી તે દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો જોઈએ; અને આચાર્ય વિના આપણી કોઇ પણ ક્રિયા થઈ શક્તી નથી, એ વિષે ભગવાન ભારદ્વાજ કહે છે:—

બ્રાહ્મણ વિના નથી પરણાતું, જનોઈ મનથી નવ પહેરાય;
વિધિવિરુદ્ધ કરે તો તેનું, બધું કરેલું અલેખે જાય.
મંત્ર એજ જે ગુરુ દાન દે, નહિ તો અક્ષર માત્ર ગણાય;
મનથી શીખી મંત્ર જપે તો, તેથી સિદ્ધિ કદી ન થાય.
ચોર મહા અપરાધી જનથી, સદ્ય નહિ પ્રભુપાસ જવાય;
જાય કદી તોપણ તેવાને, સદ્ય હરિ અભિમુખ ન થાય.
થાય કદી તોપણ પુઠે જે, ટેવ પડી તે ઝટ ન જાય;
ભૂલ કરે પોતે તોપણ તે, પોતાને ઝટ ન સમજાય.
જાય કદી દો વિના ભોમીયે, તો તે જરૂર ગોથાં ખાય;
હજાર રસ્તા હજાર વિઘ્નો, ઠામો ઠામે તે અથડાય.
મનના ડહાપણથી તો બગડયા, તે નિજમનથી ક્યમ સુધરાય;
કરે સુધારે કરે બગાડે, આપ કાળ વીતે પસ્તાય.
બળથી કામ કરે તે કરતાં, કળથી થાય ઘણું સારું;
શ્રમથી કામ કરે તે કરતાં, વગથી થાય ઘણું સારું.
અહંકારથી બનવા કરતાં, ગરીબાઈથી ઝટ સુધરે;
શીખી શીખી કરવા કરતાં, અનુભવી ઝટ દુઃખ હરે.
ગુરુએ રસ્તો દીઠો હોય ને, મંત્રદાન તે દઈ શકે;

રક્ષા કરે સુધારે ટેંકે, એ શ્રમ ઉત્તમ થાય ટકે.
અતિ દયાળુ સ્વભાવવાળા, ભૂલે તોય ન વિસારતા;
પોતાની વગ શક્તિ ખર્ચી, ઉપકારી થઇ સુધારતા.
અંતરંગ તે હોય પ્રભુના, શ્રીવર તેનું ઝટ માને;
એ આપણને મળે સહજમાં, પ્રભુ ક્યમે નાવે ધ્યાને.
એને લીધે સહજ સુધરીએ, તીર્થે પાપ બધાં જેમ જાય;
એવા થયાવડે તરીએ જેમ, પુત્ર બાપની જાગીર ખાય.

એક ભક્તને લીધે વૈષ્ણવ, તેના કુળને તારે છે;
તેમ ગુરુને લીધે શ્રીવર, શિષ્યોને ઉગારે છે.
શરીરના સંબંધ થકી, સંબંધ જ્ઞાનનો ભારે છે;
મ્હોટાના મ્હોને સીતાવર, અર્થે શરણ ના સારે છે.

આવાજ કારણથી અમે તો કહીએ છીએઃ—

ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીફણીધર અવતારી રે.

અને સદ્ગુરુ કેવા હોવા જોઇએ? તે વિષે પણ શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ સમજાવે છેઃ—

વેદ અને વેદાંગના તત્ત્વજ્ઞ, અને તે આચરનાર;
ન્યાયમીમાંસામાં નિપુણ ને,ધર્મશાસ્ત્રના માહીતગાર.
ઇતિહાસ ને પુરાણ જાણે, પંચરાત્ર જાણે પ્રીતે;
એકાંતિક ચક્રાંકિત બ્રાહ્મણ, પરિશુદ્ધ સઘળી રીતે.
કુળની ને ગુણની ઉત્તમતા,સ્થિરતા ને શુભશુચિપણું;
આસ્તિકતા આર્જવતા આદિ,તપાસવાનું અતિ ઘણું.
સર્વ સુગુણસંપન્ન જણાયે, તેનું શરણું ઝટ લેવું;
તેને તનમન સોંપીને નિજ, ડહાપણ રાખ તજી દેવું.

આ વસ્તુ બરાબર સમજ્યા પછીજ અમે આ કહીએ છીએ

ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીફણીશ્વર અવતારી રે.

શાસ્ત્રકારો તેમને 'प्रकृतवितानवलैकधामनि' કહે છે અને તેમાં પુરાવો શોધવાની કંઈ પણ જરૂર નથી કારણકે—

કવિત્ત

ગિરિ ગામ સાગરની ધારનાર ધન્ય ધરા,
તેને ધારે ધર્યા છતાં શ્રમિત ન લેશ છે;
અસંખ્ય બ્રહ્માંડ તે જે ધારે એવા હ્રપતીને,
પ્યારે ધારે તેથી ઓર ઉમંગ વિશેષ છે.
વીનવે હજાર મુખે હજાર તેને નીરખે,
ખસે નહિ ક્ષણે સેવ છોડીને હમેશ છે;
તેવા બળવાન પ્રેમના નિધાન પ્રભુપ્રાણ,
અનંતના પતિ રામાનુજાચાર્ય શેષ છે.

આવા કારણથીજ અમે અહીં કહ્યું છે:—

ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીફણીશ્વર અવતારી રે.

અને એવા મહાસમર્થનોજ આશ્રય હોવાથી કહ્યું છે કે:—

ગઝલ

યતીશ્વર પદાબ્જિનકા અવર શરણા નહિ હોગા;
વાકે બાદ પીછે અવર, કરના નહિ હોગા.
વો હૈ ત્રિભુવનનાયકા સ્થાન ભીતે પીછે;
યમ દેવ દેવી આખિરી, ડરના નહિં હોગા.

શ્રી રામાનુજ—આખ્યાન

પદ-' કંગનવા મોરા ' એ રાગ

જય જય રામાનુજ હારિત કુળનાં મણિ,
શ્રી પેરમબુદુરે પ્રકટયા, વૈષ્ણવના ધણી. ટેક
ચૈતર શુદ પંચમી, ગુરુ મધ્યાન્હે ગમી;
શ્રીતુંડીર મંડળ દેશે, મદ્રાસ સમીપ પ્રદેશે,
શ્રી કેશવ સ્વામી, સમીપ પ્રસિદ્ધ બની. જય૦
કેશવ આર્ય પિતા, કાંતિમતી પુનીતા,
પાર્થસારથિની કૃપાથી, શેષના અંશ કલિઘાતી;
શ્રીજી મત સારૂં, આવ્યા આ ભૂમિ ભણી. જય૦
મામા શ્રી શૈલપૂર્ણ, આવ્યા કૃપાથી પુરી;
રક્ષા-સંસ્કાર કરીને, લક્ષ્મણાર્ય નામ ધરીને,
ચિન્હોથી જાણ્યા, આવ્યા પાર્ષદ અગ્રણી. જય૦

માલિની

શુદ શશિસમ વૃદ્ધિ અંગ ને કાંતિ કેરી,
મતિ પ્રથમથી ભારી હારી જાતાજ વેરી;
પ્રથમ પઠન દીધું કાંચીમાં હાંક કેરી,
તદપિ હૃદય ચિંતા એથી વાધી ઘણેરી.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

દીઠા બધા મત તણા હતા તે, ન સત્ય એ કે સુખદા પ્રથા છે;
પ્રયાસ ભારે કળમાં કૃપા છે, સમસ્ત લોકો જગમાંહી સાધે.

હરિગીત

અદ્વૈત દ્વૈતાદ્વૈત શુદ્ધાદ્વૈત શું જુદી કહે;
માયા અને મહાદેવને, જગપતિ શું કેવી કહે.
જેવી ક્રિયા તેવાં મતો, તેવાં નવાં દુજી કહે:

પશુ દેહકે દુઃખભારકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
નિર્ભય કીયે હૈ શ્રીપતિને, શ્રુતિ-ગુરુ-મુખ તે;
યમગર્ભ દુઃખકે ત્રાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
પદ્મ શરીરકે પીઠ મીલહી, દિવ્ય તન ગુખદા;
પૂજાપે દુઃખદ હે નાશકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
જો નિત્યકા આનંદ સો નહી ભયા મીલના;
પદ્મ ક્ષણિક જગઉલ્લાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
અબ મસ્ત હૈ નિજ હાલમેં, નિર્માલ્ય જગ જાને;
બીન પ્રભુ લક્ષ્મીનિવાસકે, કહો હમકો ક્યા પરવા.

[માટેજ—]ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીફણીધર અવતારી રે.

પણ કોઇ કહે કે, હાલમાં તે આચાર્યદેવ ક્યાં છે? તેનો ઉત્તર એજ છે કે તેઓ શ્રી હાલમાં પણ મૂર્તિમાં બિરાજે છે. જ્યારે મેલકોટેથી પોતે પધારવા માંડયા ત્યારે શિષ્યો ... થયા; એટલે મૂર્તિ પધરાવી. પોતે તેનો સ્પર્શ કરી ઉત્તર ... કે જ્યારે ભૂતપુરીમાં દાશરથિ સ્વામીએ મૂર્તિ પધરાવી ... મૂર્તિનાં નેત્રોમાં સળી ફેરવતાં સહેજ લાગી જવાથી રુધિ... ધારા વહેવા લાગી, તે ઉપરથી સાબિત થયું કે મૂર્તિમાં ... અવશ્ય બિરાજે છે; તેમજ શાસ્ત્રોના આધારે અને સ્થળે સ... મૂર્તિસ્થાપના જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે ... ચાલુ સમયમાં પ્રભુ મૂર્તિસ્વરૂપે બિરાજે છે. તે આધારેજ અ... ગાઇએ છીએ કે:—

ભલે મળ્યા એ આચારી રે,
મૂળે સમર્થ શ્રહી સકળ અર્થ, ભર્યું ગ્રંથે ગર્ભ કર્યું;
.બ ખર્ચ શ્રીમત વિસ્તૃત કરીને અનંત તારે નરનારી રે. ભલે૦

શ્રી રામાનુજ—આખ્યાન

પદ-' કંગનવા મોરા ' એ રાગ

જય જય રામાનુજ હારિત કુળનાં મણિ,
શ્રી પેરમબુદુ રે પ્રકટ્યા, વૈષ્ણવના ધણી. ટેક
ચૈતર શુદ પંચમી, ગુરુ મધ્યાન્હે ગમી;
શ્રીતુંડીર મંડળ દેશે, મદ્રાસ સમીપ પ્રદેશે,
શ્રી કેશવ સ્વામી, સમીપ પ્રસિદ્ધ બની. જય૦
કેશવ આર્ય પિતા, કાંતિમતી પુનીતા,
પાર્થસારથિની કૃપાથી, શેષના અંશ કલિઘાતી;
શ્રીજી મત સારું, આવ્યા આ ભૂમિ ભણી. જય૦
મામા શ્રી શૈલસૂરિ, આવ્યા કૃપાથી પુરી;
રક્ષા-સંસ્કાર કરીને,લક્ષ્મણાર્ય નામ ધરીને,
ચિન્હોથી જાણ્યા, આવ્યા પાર્ષદ અગ્રણી. જય૦

માલિની

શુદ શશિસમ વૃદ્ધિ અંગ ને કાંતિ કેરી,
મતિ પ્રથમથી ભારી હારી જાતાજ વૈરી;
પ્રથમ પઠન કીધું કાંચીમાં કાંક ઠેરી,
તદપિ હૃદય ચિંતા એથી વાધી ઘણેરી.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

દીસે બધા મત તદા હતા તે, ન સત્ય એ કે સુખદા પ્રથા છે;
પ્રયાસ મારે કુળમાં વૃથા છે, સમસ્ત લોકો જગમાંહી સાધે.

હરિગીત

અદ્વૈત દ્વૈતાદ્વૈત શુદ્ધાદ્વૈત શું ભૂલી કહે;
માતા અને મહાદેવને, જગપતિ શું ફૂલી કહે.
તેવી ક્રિયા તેવાં વ્રતો, તેવાં તપો ફૂલી ચહે;

યહ દેહકે દુઃખભારકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
નિર્ભય કીયે હૈ શ્રીપતિને, શ્રુતિ-ગુરુ-મુખ તે;
યમગર્ભ દુઃખકે ત્રાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
યહ શરીરકે પીછે મીલકી, દિવ્ય તન સુખદ;
પૂજાયે દુઃખદ કે નાશકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
જો નિત્યકા આનંદ સો નહી ભયા મીલના;
યહ ક્ષણિક જગઉલ્લાસકી, કહો હમકો ક્યા પરવા.
અબ મસ્ત હૈ નિજ હાલમેં, નિર્મલ્ય જગ જાને
બીન પ્રભુ લક્ષ્મીનિવાસકે, કહો હમકો ક્યા પરવ

[મારેજ—]મલે મળ્યા એ આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીકૃષ્ણીશ્વર અવતારી

પણ કોઇ કહે કે, હાલમાં તે આચાર્યદેવ કય
ઉત્તર એજ છે કે તેઓ શ્રી હાલમાં પણ મૂર્તિમાં
જ્યારે મેલકોટેથી પોતે પધારવા માંડ્યા ત્યારે શિ
થયા; એટલે મૂર્તિ પધરાવી. પોતે તેનો સ્પર્શ કરી ઉ
કે જ્યારે ભૂતપુરીમાં દાશરથિ સ્વામીએ મૂર્તિ
મૂર્તિનાં નેત્રોમાં સળી ફેરવતાં સહેજ લાગી જવ.
ધારા વહેવા લાગી, તે ઉપરથી સાબિત થયું કે
અવશ્ય બિરાજે છે; તેમજ શાસ્ત્રોના આધારે અને
મૂર્તિસ્થાપના જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી નિશ્ચય
ચાલુ સમયમાં પ્રભુ મૂર્તિસ્વરૂપે બિરાજે છે. તે આધા
...ાઇએ દીધો કેઃ—

મલે મળ્યા એ આચારી રે,
...ને સમર્થ કહી ... ...યું, ભયું કાર્ય ગર્વ કર્યું;
... ...ચર્ચ શ્રીમન્દિર ... ...ં તતારે નરનારી રે.

તે બોલ્યા વૈષ્ણવવૃંદે, અમને તમ સારૂં પઠાવ્યા;
બેઉએ જાણ્યું પ્રભુદયાથી, બેઉ બરાબર ફાવ્યા.
મહાપૂર્ણ સ્વામીને ચરણે, લક્ષ્મણ આર્ય પડીને;
સંસ્કારો કરવાને વિનતિ, કીધી ત્યાંજ અડીને.
ગુરુ કહે શ્રીવરદરાજ સંનિધમાં કરીએ ચાલો;
શિષ્ય કહે વાયદો કરીને, નાથ ન નિમિષે ગાળો.
શુભ કારજ તો સિદ્ધજ કરવા, શિષ્ટો કરે પ્રકાશ;
ક્ષણનો નથી ભરોંસો ત્યાં,શી કાલતણી તે આશ.
એમાં સ્થળ–પળની નવ પરવા, સારૂં છે નિત સારૂં;
શિષ્ય વધા ગુરુથી શરૂઆતે, કહેવું યથાર્થ ધાર્યું.
સરમાં સવિધિ સ્નાન કરાવી, વિધિ કરી સુપ્રકાર;
તાપ પુંડ્ર નામ મંત્ર અર્ચન, એ પાંચે સંસ્કાર.
શ્રીરામસ્વામી સમીપ આવ્યા, તવ દીપ્યા સુખકાર;
આવ્યા બેઉ પછી કાંચીમાં વરત્યો જય જયકાર.

લાવણી ટૂંકી

નિજ ભુવને સકુટુંબે રોકી આચારી,
સેવી પ્રેમે શીખ્યા શાસ્ત્રો સુખકારી.
શીખ્યા આચારો આચરણો સહુ દેખી,
દઇ દીધું ગુરુએ બધું શુચિ શિષ્ય લેખી.
તવ ગુરુ–દક્ષિણા પોતે તેવી આપી,
શીખ્યાનું સાર્થક કર્યું મોહ ઝટ કાપી.
આવ્યા અનંત પુષ્કરિણીતીર પ્રતાપી,
સંન્યાસ ગ્રહ્યો વૃત્ત શ્રીવર પદ સ્થાપી.
કર ત્રિદંડ અઘહર ભગવાં અંબર ધાર્યાં,
દ્વાદશ પુંડ્રો શ્રીઅંગે ખૂબ સમાર્યાં.
શંખ ચક્ર બાહુ–મૂલે શોભે સારાં,

શ્રીપતિની ભક્તિ-પ્રપત્તિને, નહિ ખુશી ય
ભોળા જનોને ઠગો ભરમાવતા એ સાદેવાય શું
અંધા જનોને લોભી સપડાવતા એ સાદેવાય શું
લોભી જનોને લોભી સપડાવતા એ સાદેવાય શું
આમહી દેખી અર્થંદગ્ધને બોધે દેવાય શું
ધન જન અને તનની તમામાં રાતદિન રગદાય છે,
મણિ દ્વીપ સ્વર્ગ અને વળી કૈલાસવાસજ ચાહી છે.
એ યત્નમાં ધન જાય છે તન જાય સાધન જાય છે;
પરિણામ રહે દુઃખરૂપ જગમાં કોઇ મુક્ત ન થાય છે.

વસંતતિલકા

દેખી અગાધ દુઃખ લોકતણું કૃપાણુ,
ચાહ્યું ચિત્તે હું અટ કારજ હાથ ઝાલું;
ના નિમિષે અવરકાજ ન કામ ગાણું;
આજ્ઞા રમાપતિતણી પરિપૂર્ણ પાળું.

ચોપાઇ

પ્રથમ કર્યો કાચીમાં વાસ, સેવ્યા ત્યાં સ્નેહે શ્રીનિવાસ.
કાંચી પૂર્ણ પ્રભુના ખાસ, પ્રત્યક્ષ હતા પ્રભુ સુખરાશ.
છ પ્રશ્ન પૂછાવ્યા તે સાથ, ઉત્તર ઉચર્યા લક્ષ્મીનાથ.
શ્રીવિશિષ્ટ પરતત્ત્વજ એક, ભેદ મતે ગણાવો સવિવેક.
પ્રપત્તિ એ છે એક ઉપાય, અંત સ્મૃતિ ન અવશ્ય જણાય.
મોક્ષ શરીર અવસાને થાય, મહાપૂર્ણના પકડો પાય.
છે એ ખુલાસા જેવા મળ્યા, તેવા કાંચી થકી નીકળ્યા.
મહાપૂર્ણ સ્વામીની પાસ, ધરી સમાશ્રય થાવા આશ.

સાખી

ચાલ્યા કાંચીથી રામાનુજ, મધુરાંતક પુર આવ્યા;
ત્યાં ઉતર્યા છે દીઠા સ્વામી, બેઉ પરસ્પર આવ્યા

પદ-'તે સવિતા બ્રહ્મા' એ રાગ

મંત્રતણું રહસ્ય અર્થોમાં, અખૂટ અનુપમ જે છે રે;
તે પામે છે શિષ્ય શ્રમે જવ, ગુરુ કૃપાથી દે છે રે. ટેક
ગોષ્ઠી પૂર્ણ શિષ્ય યામુનના, ગોષ્ઠીપુરમાં રહેતા રે;
ધન તેની પાસ તે પણ તે, કોઈને અલ્પ ન દેતા રે. મં૦
તવ આપ કે કરે વાયદા, ફરી જાય ફરી આવે રે;
સત્તરવાર ટપાવ્યા યતિને, આહિત નથી પ્રભાવે રે. મં૦
તવ સ્વપ્ને શ્રીરંગે ભાખ્યું, યતિવરને ન ટપાવો રે;
અઢારમી વેળા તવ આપ્યો, સવિધિ ઉત્તમ લ્હાવો રે. મં૦
પણ એ શરત કરી કે કોઈને, સહજ નહિ દઈ દેવા રે;
દેશો તો નર્કમાં વિચરશો, કોપિત થાશે દેવા રે. મં૦
અસ્તુ કહી મંત્રાર્થ સકળ લઈ, ચઢી ગોપુરે રાતે રે;
શ્રીવિષ્ણુવને અર્થ સુણાવ્યા, મોટે સાદે જાતે રે. મં૦

પદ-'બરનરી બાત' એ રાગ

તેડાવી સઘ (૨) યતિવરને ઠપકો દીધો;
આ ગોષ્ઠી પૂર્ણે સુણી, ઉર રોષ અતિશય કીધો.
વદ્યા અરે ભાઈ (૨) તેં આ શું કર્યું વિચારી;
ના કહીને આવું કર્યું, ગોપુર પર ચઢી પુકારી.
તવ વદ્યા આપ (૨) એ માંહે કર્યું શું ખોટું;
આપ વદ્યા નર્ક જશો, એથી સંકટ શું મોટું.
હસી કહે આપ (૨) પણ સુણનારા તરી જાશે;
તો હું એક નર્કે જતાં, શી હાનિ જનની થાશે.
એવા મહાભાવ (૨) સ્વામીજી ઝટ હરખાયા;
[illegible] અંતરમાં પરખાયા.
ઝટ કહી આપ (૨) [illegible] કહીને ધાયા;
[illegible]

એ યતિવેષ પર સંતે તન-મન વાર્યાં.
શ્રીકાંચીપતિએ શિબિકા સદ્ય પઠાવી,
ચામર છત્રો વાજાં ગાજાં ગગડાવી.
મઠમાંહે સ્વારી ભારે ઠાઠે આવી,
યતિપતિ ખ્યાતિ કરી જગતપતિએ ચાવી.

સાખી

વૈભવવિષે વડા કુરેશને, પહેલા સ્વશિષ્ય કીધા;
કુળમાં વિશેષ દાશરથિને, ચરણશરણ પછી લીધા.
વિદ્યા વિષે વડા યાદવને, અર્ધા ઉત્તમ દીધા;
એથી અન્ય જનો એ રસ્તે, વળ્યા બનીને સીધા.

વસંતતિલકા

કાંચી અને સમીપના સ્થળને સુધારી,
સ્વારી શ્રીરંગ ભણી ત્યાંથી સુખે પધારી;
ત્યાં આપી માન હરિએ કીરત વધારી,
બેઉ વિભૂતિપતિની શુભ પદ્વી ધારી.

સ્રગ્ધરા

ી મોટું ગણાતું હરિસ્થળ દ્રવિડે ત્યાં મળી સર્વ સ
જે પંચરાત્રે વિધિ કહી હરિએ સેવ કેરી સમસ
ી શાસ્ત્રોક્ત બાંધી ક્રમ સહુ નિતની ઉત્સવોની ક્રિયાન
તે સર્વસ્થાને પ્રભુપ્રિય કરીને વૈષ્ણવે ધન્ય માનં

દુહો

સસૂક ન થવા લખ્યો, આખ્યાન ક્રમ ગ્રંથ;
ર કરે સેવેજ નન, ગુણિ મવજો શ્રીકંથ.

પદ-'તે સવિતા પ્રભા' એ રાગ

મંત્રતણું રહસ્ય અર્થમાં, અખૂટ અનુપમ જે છે રે;
તે પામે છે શિષ્ય શ્રમે જવ, ગુરુ કૃપાથી દે છે રે. ટેક
ગોષ્ઠી પૂર્ણ શિષ્ય યામુનના, ગોષ્ઠીપુરમાં રહેતા રે;
ધન તેની પાસ તે પણ તે, કોઈને અલ્પ ન દેતા રે. મં૦
જાય આપ કે કરે વાયદા, ફરી જાય ફરી આવે રે;
સત્તરવાર ટપાવ્યા યતિને, માહિત નથી પ્રભાવે રે. મં૦
તવ સ્વપ્ને શ્રીરંગ ભાખ્યું, યતિવરને ન ટપાવો રે;
અઢારમી વેળા તવ આપ્યો, સવિધિ ઉત્તમ લહાવો રે. મં૦
પણ એ શરત કરી કે કોઈને, સહજ નહિ દઈ દેવા રે;
દેશો તો નર્કમાં વિચરશો, કોપિત થાશે દેવા રે. મં૦
અસ્તુ કહી મંત્રાર્થ સકળ લઈ, ચઢી ગોપુરે રાતે રે;
શ્રીવૈષ્ણવને અર્થ સુણાવ્યા, મોટે સાદે જાતે રે. મં૦

પદ-'ભરતરી ભાત' એ રાગ

તેડાવી સદ્ય (૨) યતિવરને ઠપકો દીધો;
શ્રી ગોષ્ઠી પૂર્ણ સુણી, ઉર કોપ અતિશય કીધો.
વદ્યા અરે ભાઈ (૨) તેં આ શું કર્યું વિચારી;
ના કહીને આવું કર્યું, ગોપુર પર ચઢી પુકારી.
તવ વદ્યા આપ (૨) એ માંહે કર્યું શું ખોટું;
આપ વદ્યા નર્કે જશો, એથી સંકટ શું મોટું.
હસી કહે આપ (૨) પણ સુણનારા તરી જાશે;
તો હું એક નર્કે જતાં, શી હાનિ જબરી થાશે.
જોઈ મહાભાવ (૨) સ્વામીષ્ટ ઝટ શરમાયા;
ભાષ્યકાર થાનાર એ, ઝટ અંતરમાં પરખાયા.
ઝટ ઉઠી આપ (૨) અગાધ કહીને ધાયા;
વળગી વ્હાલ કર્યું ઘણું, જાણ્યું જિતી છે માયા.

... મય ર જા

તોટક

કરી શેષ ફરી વર રંગ તણી, રહી પૂરણ વર્ષ ઉમંગી બની;
સમજ્યા સહુ અર્થ સહસ્ર ગીતિ, શઠકોપ મુનીના કૃતિથી કતિ.

દુહો

ત્રણ હજાર બીજી ગીતિ, જાણે માલાકાર;
તે તેથી પ્રીતે કરી, પોતે અંગીકાર.

ભુજંગી

સિધાવ્યા પછી સ્વામીથી શૈલપાસે,
સ્વમાતુલ આદિ ગુરુને નિવાસે;
થયાં એમ રામાયણે અર્થ ભારે,
થયા પાઠ પૂરા અઢારે પ્રકારે.

સાખી

શ્રીમન્ યામુન હૃદમાંથી વહી, પાંચ સુધાની ધારા;
તે પાંચેની પાસેથી, પામ્યા યતિવર થઈ પ્યારા.
એક આપમાં સર્વ સંઘરી, પૃથ્વી પર વરસાવી;
સુમોતેર ફળધારા વહાં ટરે, ભૂપર મન ભાવી.
ગુરુપુત્રો પણ શેષ ગણીને, શિષ્ય થયા યતિ કેરા;
તેથી મુખ્યાચાર્ય શ્રીવૈષ્ણવ, મતના સ્વામી ઠેર્યા.
જે છે તે શ્રીલક્ષ્મણ આર્ય, શિષ્ય શાખાવાળા છે;
શ્રીસમ્પ્રદાયના રક્ષક, શ્રી રામાનુજ વહાલા છે.

નારાચ

કાંચીથી શ્રીરંગઠ સુધી શ્રીવૈષ્ણવો કરી;
મસ્ત દિવ્ય દેશમાં પૂજાવી પૂજ્ય શ્રીહરિ.
ભાષ્યમાં સમસ્ત અર્થ વ્યાસમતના ભરી;

સુગ્રંથ પોંચથી કૃપા અગાધ છે ખરી કરી.
મહાન ભાષ્ય જેમની ટીકા થયાંજ જાય છે;
સહસ્ર સો સુગ્રંથ જે તણા લખ્યા લખાય છે.
સમસ્ત મત એ સમીપ, સદ્ય અસ્ત થાય છે;
કરે સુકાબલો તદાજ, ખુબી તો જણાય છે.

ધનાશ્રી

કરવા જન કલ્યાણ, યતીશ્વર, કરવા જન કલ્યાણ;
ચાલ્યા તજી સ્વસ્થાન, યતીશ્વર, કરવા જન કલ્યાણ. ટેક
સંગ સેંકડો સેવક વૈષ્ણવ, સંન્યાસી ગુણ ખાણ. ૪૭
યાત્રા થાય પીવાય કથામૃત, કોણ ન લે એ લ્હાણ. ૪૮
વાદ થાય આહ્લાદ થાય ત્યાં, પરમતનો જોઈ ઘાણ. ૪૯
વૈષ્ણવ કરતા ભવભય હરતા, નરનારી વિદ્વાન. ૪
સેતુ સુધી સફળ કરી હેતુ, આવ્યા કુરંગ સ્થાન. ૫૦

પદ–ગરબી–'કુંજ કારણ' એ રાગ

દ્વિજવર કો આવ્યો રે, લેનાંજ પ્રતાપવડે;
ઋષિ સરખો ભાવ્યો રે, સહુને વિવેકવડે.
નવ પરખ્યો કોઈએ રે, જાણ્યું કે શ્રીમંત ધણો;
અતિ હરખ્યો માહી રે, યતીશનો શિષ્ય બન્યો.
સુસંસ્કારો લીધા તન રે, મુદ્રા બાહુમાંહિ લીધી;
મંત્ર શ્રાવ્યો મુનિ મન રે, વિધિ સર્વ પૂરી કીધી.
પૂછ્યું ભારે રમે અંતે રે, કોણ શ્રી મહીકાન્તધણી;
દરિદ્રાર સ્વામીમાં એ રે, આપો નિજ દાસ ભણી.
પ્રભુ પાસે પધારો હિમ રે, કે અંતર્યામી સદા;
શું કહેશો અહં નવ રે, શિષ્ય ભગવાન કદા.
કરો ભારે ધરે તન રે, કેવો સ્વામી નણું;
આદું રૂપો ગુરૂ રે, ચાહે બિન્દુ દીસે બન્યું.

યતિરાજે પદે પડી રે, ક્ષમા હરિની મ
કરે સાદે સ્તુતિ કરી રે, ફરી ફરી પદ લા

પદ—' મનકર્મ વાણી થકી ' એ રાગ

વદ્યા રમાનાથ તદા એ, સ્વામી સાથે રે;
તદા એ સ્વામી સાથે રે, સુખદા મીઠા સાદે રે.
કાજ તમારૂં યતિરાજ છે પ્યારૂં,
તેથી સ્વીકાર્યું એ શિષ્ય બની જાતે રે;
સકળ દેશજન થશે એથી શરણ,
નહિ અડચણ પડશે કોઈ વાતે રે.
દાસ નારાયણ નામ દીધું છે,
તેજ પ્રસિદ્ધ કરીશ ભલી ભાતે રે;
જેથી સદા જન સમજે નિજ મન,
જગત જીવને ચહે છે એ વાતે રે;
કર્યો મનવશ ખરો ટર્યો યશ,
થશે અવશ્ય જય બધે તવ હાથે રે.

સાખી

વિજયી થયીથી વિજયી બનીને, વિજયશાળી એ ચાક
થયા સુભાગી શિષ્ય બરાબર, અભાગીને ઉર સાલ
અહિનારાયણ સુધી રોકને, ક્યાંહી પણ નવ ખાવ્યા
ગયા શારદામઠમાં તેને, ગાના લાગ્યા વ્હાલા.

પદ—' ગરબી ' સારંગ

આવી આવી રે દેવી આપ, ભાગ્ય શિરે ધાર્યું;
ચડ વાવી રે જનુની પ્રતાપ, નિજમન ...
તમાં વસુની મુજને, ...
દેવન ...

બીજાએ પોતાના જેવી, કરી હતી નિજ પાપે રે;
જે મારે છઉં તે સમજાવ્યા, સફળ કર્યું છે આપે. ભા૦
સદા સર્વદા વિશુદ્ધ કીધી, ભાષ્ય રચી મહાભારી રે;
શ્રીભાષ્યકારજ ખ્યાત આપની, તેથી મેં ઉચ્ચારી. ભા૦
રાજસ તામસ નેં પ્રિય બીજા, આ તો સાત્વિક સારૂં;
અન્ય ભાષ્ય તો ભાષ્ય માત્ર, શ્રી-ભાષ્યજ ભાષ્ય તમારૂં. ભા૦
શ્રીભાષ્યને શ્રીભાષ્યકારનો, જગમાં વિજય જણાવ્યો રે;
તવ વિદ્વાન સમૂહ તહીંનો, હારી શરણે આવ્યો. ભા૦
શેષકૃતિ શ્રીયોગસૂત્રના, ભાષ્યકાર શ્રીવ્યાસ રે;
તેને બદલે વ્યાસસૂત્રનું, શેષે કીધું ભાષ્ય. ભા૦
શ્રીભાષ્યનામ એજ જગજાહેર; અન્ય ભાષ્ય તે ભાષ્ય રે.
સમજુ ઉર સર્વોત્તમતા છે; એની સ્પષ્ટ પ્રકાશ. ભા૦

संतु वा रिक्तभाष्याणि किंतु वाक्यार्थसिद्धये ।
भाष्ये द्वे श्रीमहच्छब्दभूषिते शेषभाषिते ॥

ખાલી ' ભાષ્ય ' નામ ધરાવતાં બીજાં ભાષ્યો ભલે જગ-
માં રહ્યાં; પણ વૈદિક વાક્યાર્થની સિદ્ધિ માટે (ખાસ ઉપયોગી
.) સાક્ષાત્ શ્રીશેષનાગના અવતાર શ્રીરામાનુજાચાર્યે રચેલાં
શ્રી ' અને ' મહત્ ' શબ્દથી શોભતાં બેજ ભાષ્યો છે.

ભુજંગી

દશ્ બાદ્‌નારાયણે બે મહા છે, રચ્યાં વૈષ્ણવોનો વડો ત્યાં જયો છે;
કરે છે શ્રુતિ સેવ નારાયણાની, ખરા ભાવથી ભાષ્યને ધન્ય માની.

વસંતતિલકા

ત્યાંથી સવારી વીજની ફરી તીર્થધામે,
કાશી પ્રકાશી જઈ શ્રીજગદીશધામે;

રસ્તે ઘણા શુચિ થયા શુભ શિષ્ય શાણા,
ભૂમિ પ્રતાપ પછી પંથ વધુ ગણાયા.

માલિની

કલિમહીં કવિઉ તો સર્વ સારા રહ્યા છે,
કલિ પ્રબલ થકી એ સર્વ ન્યારા રહ્યા છે;
અવર સ્થલ પુરેથી ભૂલનારા થયા છે,
નિજ મત અનુસારે માર્ગ ન્યારા ચહ્યા છે.

દુહો

મૂળ ઘણા પંથોતણું, સ્વામી રામાનંદ;
રામાનુજ સ્વામી થકી, જે જણવે સંબંધ.

સાખી

એ રીતે ઉત્તરમાં પણ ભક્તિના એ માબાપ;
કવિવિધ તો સ્થળે સ્થળે પ્રકટ્યો છે પ્રબળ પ્રતાપ.
જગન્નાથજીમાં પણ મહના શ્રીવૈષ્ણવ નિષ્પાપ;
સેવ કરે તે તરે સુખેથી પામે સ્થાન અમાપ.

લાવણી લંગડી

આવ્યા વેંકટગિરિ પર સ્વામી, લડાઈ જહાં હતી જામી;
સર્વ મતના મળેલા લોક, ઝગડતા ન વિરામી.
શૈવ કહે એ છે શિવજીસુત, અન્ય કહે ભૈરવ એ છે;
વૈષ્ણવ ચહે છે લક્ષ્મીસ્વામીજ, દિવ્ય દર્શન દે છે.
કોણે સેવા દેવા કેરી, કરવી શી રીતે કેરી;
એ ટંટો છે પડી લડ સહુમાં, તવ જોવા જેવી.
યતિરાજે સ્વઉતારે તેડી, સૌને સમજાવ્યા કળથી;
દેવજ કહેશે વાત સીદ, ઠરાવીએ આપણ બળથી.
સૌ સૌના ઈશ્વરનાં, એના પદ આગળ ધરીએ;

સર્વે સ્નેહે સ્વમતનાં, ધરવાને વિનતિ કરીએ.
હશે દેવ ધરશેજ દેવનાં, આયુધ નિશ્ચય સહજ થશે;
હદી મર્યથી થશે હાનિ ને, ટેરો નહિ પતશે.

પદ-કાલિંગડો, 'મદન પડ્યો' એ રાગ

યતિવરની વાત માની રે, સમજી ગયા તુફાની રે.
ઉત્તમ આયુધ આણ્યાં કરી શુદ્ધ, સૌ સમજે છઇએ જ્ઞાની રે.
પટ પાસે મૂક્યાં ધરી આશે, રાતે સાથે સૌએ જાણી રે;
સૌ સંગાથે નીકળી આવ્યા, રહેવા દીધું ન માંહે પ્રાણી રે.
દ્વાર વાસીને બહાર બેઠા સૌ, પેટ શે ભરે ધીર આણી રે;
કોઈ ન પેસે એ અંદેશે, આંખો રાખે તાણી તાણી રે.

ખમાચ

ઉચર્યા અંદર જઇ યતિરાજ, યતિરાજ ચહ્યું કરવા કાજ. ઉ૦
કહ્યું બહારથી ખરા પ્યારથી, તોયે ન લીધું લક્ષમાંજ. ઉ૦
આજ લાજે જગરાજ શું લેશો, છે શું? કહેશો પાધરાજ. ઉ૦
શંખ ચક્ર ન ધરો શીદ હરિ થઇ, દીનની તો દિલ ધરો દાઝ. ઉ૦

પદ-'હવે રીઝોને વિશ્વનાથ, એક મેં ભી દીન હું' એ રાગ

વધા હસીને શ્રી વેંકટનાથ,
જાણીને વદો કાં વાણી શું કામ અહ્યું છે હાથ. વ૦
સહુને દો આયુધ જેવાં, ભુજમૂળે કરમાં તેવાં;
સુજને શીદને નવ દેવાં, શોચો એ ચિત્તસાથ. વ૦
આપો કે સત્વર ધારૂં, કરો ગુરુજી કામ તમારૂં;
હરિશિષ્ય હું સઘ સ્વીકારૂં, નથી કશી બીજી પંચાત. વ૦

પદ-'ઇન્દ્ર આવ્યા' એ રાગ

દીધાં આયુધ સ્વામીએ હરિના કરમાં,
ગુપ્ત મંદિરમાં, હસીને ઉરમાં, દાં દાં દાં દાં દીધાંઠ

થયું કામ લહી સ્વસ્થ થયા વિશ્વાસે,
જનો દેખે છે બ્હાર સુતેલા પાસે;
ગુરુ શ્રીનિવાસે, ગણ્યા ઉલ્લાસે, હાં હાં હાં હાં દીવાં
થયું પ્રાત ને સહુ મતવાદી ઉઠ્યા,
સહુ માને અમ ઉપર પ્રભુ તુઠ્યા;
શું જાણે ખૂટ્યા, સૌ ઉપર રૂઠ્યા, હાં હાં હાં હાં દીવાંગ
ન્હાઈ ધોઈ ધસ્યા મંદિર ખોલી હારે,
દીઠાં શંખ ચક્ર કરમાં ધાર્યાં પ્યારે;
વધા જય ત્યારે, વૈષ્ણવો સારે, હાં હાં હાં હાં દીવાંગ
દીઠાં બીજાં આયુધો દૂર હારપ્રતિ,
જોઈ રૂપ અન્ય મતના ડર્યા અતિ;
યતિપતિ કૃતિ, ઠરી વિજયવતી, હાં હાં હાં હાં દીવાંગ

પદ–'મેં વારી કુળ' એ રાગ, ભૈરવી

વિજય જય રામાનુજ બલિહાર;
વેંકટવરને અતિ ઉમંગભર, સેવ્યા વિધિ અનુસાર. વિ૦
નૂતન ભૂષણ નૂતન આયુધ, પીત અંબર પર પ્યાર. વિ૦
વક્ષઃસ્થળે શ્રીરુ પધરાવ્યાં, ફરી ન પડે તકરાર. વિ૦
શ્રીનિવાસ થયા નામ પ્રમાણે, યદુગુરુ ગુરુપ્રકાર. વિ૦
બેઉ અનંતના વાના નાથા, સકળ વિધિ સુખકાર. વિ૦

પદ–મૂળ સૂર 'સગ્ગન' એ રાગ

ભલે મળ્યા છે આચારી રે,
લક્ષ્મણ આર્ય યતીશ્વર, શ્રીરંગેશ્વર અવતારી રે. ભ૦
મૂળે સમર્થ મહીસકળ અર્થ, ભરી મધ્યગર્વ કરીસઘે ખર્વ,
શ્રીમત વિસ્તૃત કરીને અનંત, તાર્યાં નરનારી રે. ભ૦

श्री प्रियादास ने विश्वनाथ-आख्यान

[विषय-भक्तिप्रभाव]

પૂર્વરંગ

પદ-'મેં વારી જોબના' એ રાગ

મનથી મંડી (સમજી) પ્રભુ ભજી લ્યો.
ન્યાલ થશો અનુ જિતી કાળથી, વાયદાઓ તજી ધો. મનથી૦

આ પદમાં 'મનથી મંડી' એમ કહેવામાં આવ્યું છે; તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે, 'મન' કોણ? અને 'મંડનાર' કોણ? એ વિષે કઠોપનિષદ્‌માં કહેવામાં આવ્યું છેઃ—

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ।
बुद्धि तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥
इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ॥

* આત્માને તું રથી (રથમાં બેસનારો) જાણ; શરીરને રથ જાણ, બુદ્ધિને (રથ હાંકનાર) સારથિ જાણ અને મનને ઘો-ડાઓની લગામરૂપે જાણ; વળી (તે શરીરરૂપ રથના) ઇન્દ્રિયોને

ઘોડા

ઘોડાઓ રૂપે જાણવી અને ઇન્દ્રિયોના વિષયો તે (શરીરરૂ
રથને ફરવાનાં રસ્તો સમજવાં.'

વળી મુંડકોપનિષદમાં આ રીતે કહેવામાં આવ્યું છે:—

प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत् तन्मयो भवेत् ॥

'પ્રણવ-ૐકાર મંત્ર તે ધનુષ છે, પોતાનો આત્મા તે બાણ છે અને પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા તે ધનુષ-બાણનું લક્ષ્ય છે; માટે પ્રમાદ રાખ્યા વિના એ લક્ષ્યને એવી રીતે વીંધી નાખવું જોઈએ-અર્થાત્ એ પરમાત્મા વિષે ૐકાર મંત્રદ્વારા આત્માને એવો ઓતપ્રોત કરવો જોઈએ કે જેથી તન્મય બની જવાય-પરમેશ્વરસ્વરૂપ થઈ જવાય.' આ પ્રકારે ઈશ્વરપ્રણિધાન જો નહિ કરવામાં આવે તો પરિણામ ભયંકર છે. એજ આશયથી કહ્યું છે:—

नो चेत् प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजिसूता ।
नीत्वोत्पथं विषयदस्युषु निक्षिपंति ॥
ते दस्यवः सहयसूतममुं तमोऽन्धे ।
संसारकूप उरुमृत्युभये क्षिपंति ॥

'જો ઈશ્વરધ્યાન ન કરે તો પ્રમાદી રહેલા આ જીવાત્માને [ઇ]ન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓ અને બુદ્ધિરૂપી સારથિ, અવળે માર્ગે [લ]ઈ જઈને જ્યાં વિષયોરૂપી લૂંટારાઓ રહે છે ત્યાં ધકેલી દે જેથી તે લૂંટારાઓ (આત્માનું જ્ઞાનરૂપી ધન લૂંટી લઈ) ઘોડા [અને] સારથિ સહિત એ આત્માને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી છવા[યેલ]ા અને મૃત્યુથી મહા ભયંકર એવા સંસારરૂપી કૂવામાં નાખી [દે] છે.' માટે મનરૂપી લગામને બરાબર પકડીને-પોતાના

તાબામાં રાખીને જીવાત્માએ પોતાના શરીરરૂપી રથને ઈશ્વરભજનરૂપી સન્માર્ગેજ ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓદ્વારા લઈ જવો જોઈએ; જેથી ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થઈ શકે-બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર અનુભવી શકાય. આવાજ અભિપ્રાયથી અહીં પ્રથમનું પદ ગવાયું છે-'મનથી મંડી હરિ ભજી લ્યો' અને તે પૂર્વોક્ત રીતિએજ. જેથી શું થશે?

ન્યાલ થશો અનુ જિતી કાળથી, વાયદાઓ તજી દો.

આજ વસ્તુ અમે આ નીચેના પદમાં ગાઈ છે—

૫૬

જીવ ઝટપટ રે (૨) તું શરણ પ્રભુને થાને,
શું રહ્યો જગત મોહી, ખાલી વય સઘળી ખોઈ;
નહિ કામ આવશે કોઈ, છોડ ખટપટ રે. ટેક૦
સાચું સુખ કદી નવ પામે, દુઃખ દે છે ઠામો ઠામે;
તોપણ હજી કાં ન વિરામે, બને શું નફટ રે. તું શરણ૦
તારૂં ધાર્યું નથી થાતું, જો ઘડી ઘડી સમજાતું;
તોપણ કેમ આ જગમાં તું, બને લટપટ રે. તું શરણ૦
આ ભવ જો એમજ જાશે, તો અંત અતિ દુઃખ થાશે;
જો નહિ ચેતે તો વાંસે, થઈશ ફટફટ રે. તું શરણ૦
તન મન ધન તારૂં ગણમાં, સોંપી દે હરિચરણમાં;
અનુપતિને રાખ્ય સ્મરણમાં, નામ રટરટ રે. તું શરણ૦

અર્થાત્—

વાયદાઓ તજી દો, મનથી મંડી હરિ ભજી લ્યો.

કદાચ તમે કહેશો કે, 'ભાઈ! હરિભજન તો કરીએ, પણ તેમાં વિઘ્નો ઘણાં છે.' તો તે વિઘ્નો દૂર કરવાના ઉપાયો શાસ્ત્રોમાં દર્શાવ્યા છે. તેનો ઉપયોગ કરો. જુઓ, શ્રીનારદજી

ધર્મરાજ પ્રત્યે તે ઉપાય દર્શાવે છેઃ—

असंकल्पाज्जयेत् कामं क्रोधं कामविवर्जनात् ।
अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् ॥
आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दंभं महदुपासया ।
योगांतरायं मौनेन हिंसां कायाद्यनीहया ॥
कृपयाऽऽत्मजं दुःखं दैवं जह्यात् समाधिना ।
आत्मजं योगवीर्येण निद्रां सत्त्वनिषेवणात् ॥
रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च ।
एवत्सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यंजसा जयेत् ॥

'સંકલ્પો નહિ કરવાથી કામને જીતવો, કામનો ત્યાગ કરીને ક્રોધને જીતવો, અર્થમાં અનર્થદૃષ્ટિ કરીને લોભને જીતવો, તત્ત્વ વસ્તુનો વિચાર કરીને ભયને જીતવો; નીતિશાસ્ત્રના બળથી શોક તથા મોહ તજવા, મોટા પુરુષોની સેવાદ્વારા દંભ છોડવો, મૌન સેવીને યોગમાં થતાં વિઘ્નોને દૂર કરવાં, શરીર વગેરે ઉપર નિઃસ્પૃહપણું ધારણ કરી હિંસા તજવી, ઉદ્વતાઈથી થનાર દુઃખને દેપાવટે દૂર કરવું, ચિત્તની એકાગ્રતાથી દૈવી દુઃખને સહન કરવું; પોતાના બળથી દેહમાં થયેલાં દુઃખનો નાશ કરવો, આત્મબળના સેવનથી નિદ્રાને તજવી, સત્ત્વગુણથી રજોગુણ તથા તમોગુણને દૂર કરવા; અને સત્ત્વગુણને ઉપશમથી દૂર કરવો. આ રીતે આ સર્વને મનુષ્ય, પોતાના ગુરુ ઉપરની ભક્તિદ્વારા અનાયાસે જિતી શકે છે; માટે એમ કરીને 'મનથી માંડી દષ્ટિ બરાબર રહો.' આ પોતાનુંજ કાર્ય છે, માટે તેમાં પોતેજ મંડી પડવાનું છે; કારણકે—

૫૬

રાતદિવસ ચિત્ત ચીવટ રાખશો, તોજ ભજન તો થાશે રે;
નહિ તો ટેવ નથી એ તેથી, ઘડી ઘડી ભૂલી જવાશે રે.

એક સિપાઇ હતો. તેને ગાળો દેવાની બહુજ ટેવ હતી. એ કુટેવને છોડવવા માટે તેના એક વાણિયા મિત્રે વિચાર કર્યો કે, 'કંઇક લાંચ આપવાથી આ માણસ પોતાની કુટેવ છોડશે.' એ વાણિયાને એવો વિચાર કરવાની જરૂર પડવાનું કારણ એ હતું કે, તે પેલા સિપાઇનો મિત્ર હોવાથી તેને પોતાનેજ દરરોજ સો પચાસ 'સાલા' ને 'સાસરા'ની ગાળો ખાવી પડતી હતી; તેથી તેણે પેલા સિપાઇને કહ્યું કે, 'મિયાં! એક ભેંસની પાડી છે; પણ એક મહીના સુધી બરાબર એક કામ કરો તો એ પાડી સો રૂપિયાની ભેંસ થઇ શકે તેમ છે; અને તે હું તમને આપી દઉં.' સિપાઇએ કહ્યું: 'ભાઇ સાહેબ! તે કામ કયું છે?' ત્યારે વાણિયાએ કહ્યું: 'અત્યારથીજ કોઇ પણ જાહેર વાતમાં તમારે એક પણ ગાળ બોલવી નહિ. બરાબર એક મહિના સુધી એ પ્રમાણે તમે વર્તો તો એ ભેંસ હું તમને આપી દઇશ.' તે સાંભળી મિયાંભાઇએ કહ્યું: 'એક મહિનામાં સો રૂપિયાની ભેંસ જો મળતી હોય તો તું કહે તે કરવા હું તૈયાર છું.' એટલે વાણિયાએ કહ્યું કે, 'મેં કહ્યું તે પ્રમાણે બરાબર વર્તજો તો એ ભેંસ તમારીજ છે.' ત્યાં તો મિયાંભાઇ બોલી ઊઠયા: 'સાલે! ભેંસકો ભેંસલા' અર્થાત્ 'પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.' માટે કોઇ જાતની ટેવ પડે તે જેમ જતી નથી, તેમ ભજન કરવાની પણ જો ટેવ પાડવામાં આવે તો તે ટેવ સારી હોવાથી લાભકર્તા થઇ પડશે; એટલે—

રાતદિવસ ચિત્ત ચીવટ રાખશો તોજ ભજન તો થાશે રે. [ટાળ-]

ખાતું તો પેટને સંભારે, આંખ સૂતું સંભારે રે,
પગેરનું ઓઢતું તન સંભારે, આ સંસારનું ધારે રે.
સ્ત્રી માગે વસ્ત્રો ને ભૂષણ, બાળક ભાતું માગે રે;
નહિ માગી સેકડી રીતાવર, કંઇપણ તારી આગે રે.
તન સંભારે નિજ સ્વારથનું, જન નિજનું સંભારે રે;
ત્હારૂં હિત સંભારનાર જીવ, કોઈ નથી સંસારે રે.
આળસ ઉંઘ અનેક વિચારો, વિઘ્નરૂપ છે ભારે રે;
તેમ ધૈર્ય રાખી જિતીશ, પ્રભુ ભજશે ત્યારે રે.
કર્યા વિના ફળ ન મળે માટે, હમણાં તો શ્રમ પડશે રે;
પણ તેનાં ફળ અનંત અંતે, જરૂર ઉત્તમ જડશે રે.

માટેજ 'મનથી મંડી હરિ ભજી લ્યો.' આ વાત નક્કી છે કેઃ-

मित्रं कलत्रपितरः परिवारलोको ।
भोगैकसाधनमिमाः किल संपदो न ॥
एकः क्षणः स तु भविष्यति यत्र भूयो ।
नायं न यूयमितरे न वयं न चैते ॥

'મિત્ર, સ્ત્રી, માતા-પિતા, પરિવારનાં લોકો, ભોગનાં બીજાં સાધનો કે આ સર્વ સંપત્તિઓ જીવાત્માને લેશ માત્ર સહાય કરે તેમ નથી; કારણકે એવી એક ક્ષણ સર્વને માટે આવે છે કે જે વેળા આ જીવ પોતે, તમે, બીજા કે અમે-કોઇપે આ સંસારમાં રહી શકવાના નથી.' અરે ! આપણે તો શું ? પણ—

पुरंदरसहस्राणि चक्रवर्तिशतानि च ।
निर्वापितानि कालेन प्रदीपा इव वायुना ॥

'હજારો ઇન્દ્રોને તથા સેંકડો ચક્રવર્તીઓને, જેમ વાયુ

દીવાઓને બુઝાવી નાખે છે, તેમ કાળે બુઝાવી [illegible] છે.' [illegible]
અનેકને પોતાની નજરે કાળના પંજામાં સપડાતા જોયા છતાં—

म्रियमाणं मृतं बंधुं शोचन्ति परिदेविनः ।
आत्मानं नानुशोचंति कालेन [illegible] ॥

'લોકો, મરણ પામતા અથવા મરી ગયેલા [illegible] સંબંધીનો વિલાપ કરતા શોક કરે છે; પણ કાળના [illegible] રૂપ થયેલા પોતાનો શોક કરતા નથી.' [illegible] કહ્યું છે કે—

૫૬

ઉજળે ઉર સમજો રે ઉર [illegible],
કહીંક ગયા કેમ [illegible]
આળસમાં આયુષ્ય કાઢ્યું [illegible]
દુઃખ [illegible]
[illegible] સુખ પણ અંત [illegible]
મુરખ–[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

એક શિલા તેમના જોવામાં આવી, ને તેજ વેળા તેમને પ્રભુ
થયું; એટલે તેજ ક્ષણે ત્યાંજ તેમણે તો પ્રભુભજન કરવું
કરી દીધું; તે એવું કે દેહદશાનું પણ ભાન ન રહ્યું. થોડા
પછી તેજ માર્ગે રાજાની એક ફોજ નીકળી. મધ્વાચાર્ય બરાબ
રસ્તાની વચ્ચે બેઠા હતા.

હાથી ઘોડા રથ પ્યાદાવાળી આવી, મધ્વાચાર્ય માર્ગ બધી બેઠ;
અચલસમાધિ મહોદધિ પૈઠે.

તે જોઇ રાજાએ જાણ્યું ને કહ્યું કેઃ—

ખર પાખંડી માર્ગ બધી બેઠો કરી પાખ
તેહી કચરાવત કઢી ચલો વેહી ચાહીહો દ

રાજાએ એ પ્રમાણે હુકમ તો કર્યો, પણ તેનો

ईशस्य हि वशे लोको योषा दारुमयी यथा।

'લાકડાની પૂતળી જેમ મદારીને વશ હોઇ તે નચ
નાચે છે તેમ આ સમગ્ર લોક પરમેશ્વરનેજ વશ છે-તેમ
હોય તેજ પ્રમાણે સર્વ કંઈ કરી શકે છે.' એટલે—

તેહિ સ્થલ ભી સ્થભીતસભંગા, સમકે ઉઠત ન પાઉંઉ.
મનહું ભૂમિમહેં અહે જમા

આખરે રાજા પોતે હાથી ઉપરથી ઉતરીને સ્વામીજ
પગમાં પડયો ને ક્ષમા માગી; એટલે સ્વામીજીએ સમાધિમાં
ઉઠીને આંખ ઉઘાડી સર્વના પર દયા કરી. આ રીતે ખરેખ
મનથી એ મંડી પડાય તો જરૂર તેવાજ—

ન્યાલ થશો અનુભવની કાળથી, વાયદાઓ તજી ઘો;
મનથી મં

શ્રી પ્રિયાદાસ ને વિશ્વનાથનું આખ્યાન

ચોપાઇ

સુરત પાસે સુંદર ગામ, રામપુર છે સુંદર નામ.
વામદેવ દ્વિજ છે વિદ્વાન, ગંગા બાઇ નારી ગુણવાન.
દંપતી હરિનાં ભક્ત સમાન, જગજન પણ બહુ દે છે માન.
થયા કુમાર નામ પ્રિયાદાસ, જન્મ થકી જગવિષે ઉદાસ.
વર્ષ થયાં જ્યાં પૂરાં બાર, નીકળ્યા છાના ઘરથી બહાર.
વૃંદાવન જાવાની આશ, પૂરી કરી ગુણે અભિલાષ.
ચંદલાલ ત્યાં મળયા ગુસાંઇ, ગુરુ કરી વગ તેની સાહી.
આજ્ઞા મળતાં આવ્યા ધામ, માતાપિતા પહોંચ્યાં પ્રભુધામ.

હરિગીત

પિતુમાત તો સગાં ગણે છે, રાધિકા વ્રજનાથને;
તે પાળશે સંભાળશે, એવું લહી મનસાથને.
નિર્જન વને બેઠા જઈ, સ્મરવા જગતના તાતને;
નિજ ભાર મૂકયો નાથ ઉપર, હૃદય રાખી હાથને.

પદ–'હરિ દૈયાં લચક મચક' એ રાગ

દયા ધારી પ્યારી રાધા, ભ્રખુભાન તણી કુમારી;
સુખકારી રમઝમ કરતી, ફરતી ફરતી ત્યાં પધારી. ટેક
લાવી પડિયામાં ખીર, હસી વદી શુચિ શરીર;
વ્હાલા વીર જાણી પીડ, આવી અમ ધારી. દયા૦
સમજુ તો કરે સેવ, પૂજ્ય ગણે દેવદેવ;
સેવ સ્હામી સેવા તમે, રીત શી સ્વીકારી. દયા૦

સાખી

સુણી વચન લઈ ખીર નયનમાં નીર ભરી પર લાગ્યા;

અંતર્ધાન થઈ ત્યાં માતા, કે શેત્ય મદા ભાગા
શીખ સ્વીકારી ઉભી ઉરધારી, પ્રજમાં પહોંચ્યા ચાલી
ભગા ગયા ને બન્યા પ્રેમી, અધિક છે મૂળ ગુચાલી

દુહો

બ્યાશ વૈરાગી ભાગવત, ભગ્યા ભણ્યા વિદ્વાન
અનુભવજન્ય હરિ થયા, પ્રકટ આવતા ધ્યા

ઉપેન્દ્રવજ્ર

હરિતણા ધામ પુરી પ્રતાપી, હરે બધાં પાપ શુભક્તિ
પધારી સેતુગુધી માર્ગ માપી, વધારી ભક્તિ અધઓઘ

દીંડી

માર્ગ વિષે એક નગર પ્રતિ આવ્યા,
ભૂપને સ્વરૂપ દેખતાંજ ભાવ્યા;
થયા અતિ તેથી માની એ ઉપાધિ,
પડી રાત લીધી વાટ સાધી.

શાર્દૂલ

અંધારૂં અતિશે ઘણું ગઈ હતી, ઝાઝી નિશા તે
ચોકીદાર વિલોકતા જગજનો, શંકા કરી તે સ્થ
જાણી ચોર ન શોર કાંઈ કરતા, ઝાલી કર્યા કેદ
પોતે તો સમર્પે ગયા હરિ હરિ, જાણે ન કો ભેદ રં

પદ–'વ્હેલો ઉઠી વ્હાલો' એ રાગ, બિભાસ

પ્રાત ઉઠી શોધે રાજા, સાધુ સારા ક્યાં ગયા;
સાધુ સારા ક્યાં ગયા, ઉતારામાં ના રહ્યા

સ્વાર-પાળા પુંઠે છોડ્યા, ચારે દિશે ધારે દોડ્યા;
થાક્યા ઘોડા કોઈ કહે, પોઢ્યા તો નથી રહ્યા. પ્રાત૦
ગોતી ચૂક્યા ગામોગામ, શોધી ચૂક્યા ઠામોઠામ;
થાક્યા સેવકો તમામ, શોચી મનમાં રહ્યા. પ્રાત૦
ભૂપતિ થયો નિરાશ, ખોયા આવેલા અવાસ;
રહ્યો નહિ રાતે પાસ, ધરી ન તેમાં દયા. પ્રાત૦
છે મ્હારો તો સાચો ભાવ, ન મળ્યો છતાં શું લ્હાવ;
માંડ આવ્યો હતો દાવ, સ્વામી મનમાં ચહ્યા. પ્રાત૦
ફરી એવા ક્યાંથી આવે, શિષ્ય થવું ક્યાંથી ફાવે;
વિચારો ભાવે છે તે, મનમાં મનમાં રહ્યા. પ્રાત૦

લાવણી

શોચ કરે નરપાલ આવી કોટવાળ વદ્યો ત્યાં કરજોડી;
કાલ રાતમાં ચોર પકડાયો, એ જાતો હતો ઘર છોડી.
રાજ્ય મહેલભણીથકી નીકળ્યો, મળ્યો અચાનક ઠીક થયું;
કીધી તજવીજ નાથ નક્કી, નુકસાને કશું નજીક થયું.
હુકમ લઈ લઇ આવ્યા ઉભા કર્યા, સ્વામીને છે જકડ્યા;
સદ્ય ઓળખી નૃપે જઇને, ઝડપે ગુરુ ચરણો પકડ્યા.
છુટા કરાવી માફી માગી, શિષ્ય થવાને બડભાગી;
રચ્યો અતિશય રાય કર્યો તવ શિષ્ય થયો તે અનુરાગી.
કોટવાળ નોકરને શિક્ષા, કશી નહિ થાવા દીધી;
વૃંદાવનમાં પછી જવાને, વસવાને સુમતિ દીધી.
નગર ફરી શ્રીવૈષ્ણવ સઘળું, પછી સીધાવ્યા ઉમંગથી;
રસ્તે સુધર્યા તર્યા પુરા કંઈ, શ્રીવૈષ્ણવ ગુરુપ્રસંગથી.

શાર્દૂલ

રસ્તામાં વટવૃક્ષના પડતણે, સુતા સુખેથી તદા;
ભારે સર્પ વસે ડસે જન મરે, બોલ્યા જનો ત્યાં બધા;

રક્ષે છે જગનાથ એમ કહીને સુતા રહ્યા રાતમાં;
માર્યો સર્પ બિલાડીએ નિશિવિષે દીઠો જને પ્રાતમાં.

દુહો

રક્ષક સાચા શિર લહી, થયા જનો સહુ દાસ;
ચાલ્યા પોતે ત્યાંથકી, વૃત્તિ હતી ઉદાસ.

સાખી

કરી દ્વારિકા જગદીશ યાત્રા, ગંગાસંગમાં નાહી;
વ્રજરજ ફરીથી વંદી આવી, વસ્વાજ શેરીમાંહી.
રામપ્રસાદથકી રામાયણ, સુણી ભાગવત સુણાવી;
સ્વાદ પરસ્પર લેતા દેતા, રહેતા શિષ્ય બનાવી.

પદ-'મ્હીં મલકાવી' એ રાગ

તનમાં કોઢ હતો પણ તેને, ભોગ ગણી ભોગવતા રે;
ઔષધ ન કરે ઉરથી ન ડરે, નિશદિન હરિને સ્તવતા રે.
સાધુ ઉત્તમરદાસે ભાખ્યું, છે બુટ્ટી મુજ પાસે રે;
આપ વધા ઔષધ તો છે પણ, હરિ ઇચ્છા અનુસારે રે.
ભોગ જાણી ભોગવું રોગ હું, ઉર નવ હરિ વિસારે રે;
સાચું નવ ગણ્યું સાધુએ તવ, ઝટ ગંગાજળ આણી રે.
કહ્યું ફરીથી હરિ ઇચ્છામાં, ખરી મોજ માણું છું રે;
તેથી રોગ ફરી ધારું છું, ભય ન જરી આણું છું રે.

નારાચ

હતો મહાન પ્રેત, શેઠપુત્રના શરીરમાં;
ઉપાય કોઈ ના મળ્યો, ઉદ્વિગ્ન એની પીડમાં.
૧ સુણાવી સાન રોજ, પ્રેત એ નરી ગયો;
દાન શિષ્ય શેઠ સ્વામીનો, તદા હરી ગયો.

સાખી

રીંવાના જયસિંહ ભૂપને, પુત્રો ત્રણ યશ ધારી;
તેમાં મ્હોટા વિશ્વનાથજી, વિશ્વે ખ્યાત વધારી.
મળ્યા જઇ મિરજાપુર સ્વામી, પ્રિયાદાસને પ્યારે;
એકાદશી કરે જાવાની, આજ્ઞા આપી ત્યારે.
અતિ આગ્રહથી રીંવામાં જય, સ્વામીને પધરાવ્યા;
ત્યારે ભક્તિભાવ ગામના, તમામના વધરાવ્યા.
મદ્યમાંસ મુકાવી મહાન, શેઠને પણ સુધરાવ્યા;
કશું ન જમતા નોકર કોઇએ, પ્રભુને વિના ધરાવ્યા.

ભુજંગી

નમ્યા માગવા મંત્ર એ વિશ્વનાથ,
વદ્યા આપ આપશે એ વિશ્વનાથ;
સુતા શંભુ સંભારી સ્નેહે સુરાતે,
મળ્યા શ્રી મહાદેવ સાથે શૂરા તે.
ઉમાના પતિ સ્વપ્નમાં સદ્ય આવી,
લખી મંત્ર અર્ધે દીધા તે બતાવી;
મહામંત્ર શ્રીરામનો એ નિહાળ્યો,
તથાપિ વિધિથી મળ્યો નાન્ન ચાહ્યો.
વદ્યા સ્વામીથી તેથી પાદે પડીને,
મળ્યા મંત્ર લેવા ઉમંગે અડીને;
દીધો મંત્ર તે શંભુએ જે બતાવ્યો,
પડ્યું પારખું તે થકી પૂર્ણ ભાવ્યો.

દુહો

કાપીને અઘ આપીને, સુમંત્ર પ્રેમ સહિત;
યાત્રા કરવા નીસર્યા, ગુરુ કરી મસ હિત.

તોટક

નૃપના ખરાતી દ્વિજ ગોર હતા,
શિવપૂજક નિંદક ગોર હતા, સમજે ન કશું ધન ચોર હ
સહુ આવી પગ્યા દરબાર વિષે, બળી સંગી થકા સહુ ઓર હ
પ્રભુ ઉપર અલ્પ ન પ્યાર દીસે, મરવા ન જવા ઘરબાર વિ
ગુરુ સાથ સમાન લડ્યા સર્વે, ધન લોભી અને ઉર ખાર દીસે
તજી ભોજન પાન પડ્યા સર્વે, નૃપને અપમાની નડયા સર્વે;
કરી ભારી ધ્રૂજાન ગ્રહ્યા સર્વે.

પદ-રાગ ખમાચ

વધા સ્વપ્ને દ્વિજથી ઉમાનાથ,
રે બ્રાહ્મણો બનો શું મૂરખ, મારા એ ધણી રમાના
મેં પોતે એ મંત્ર બતાવ્યો, કર્યો હરિજન હોંસ સાથ
એના ગુરુ છે મારા વલ્લભ, એથી નવ કરશો પંચાત;
મરશો તો નરકે પડી સડશો, નડશો તો દુઃખ ઘશે અગા
સુણી કંપી ઉઠ્યા સહુ સમજ્યા, ઘેર ગયા મહી ગુરુપા
વૃત્તિ બની રખાવી ગુરુએ, દયા જણાવી અરિ સાથ

દુહો

ઇષ્ટ મંત્રી બદલાવીને, વૈષ્ણવ કર્યો દીવાન;
સરદારો અધિકારીઓ, વૈષ્ણવ થયા ધીમાન.

લાવણી ટૂંકી

શ્રીવૈષ્ણવનગર કરી સુધાર્યો હશે,
શ્રીવરના ગુણ ઘરઘર ગવાય સુપ્રદેશે;
શ્રીરામસ્વામીનું મંદિર ભવ્ય કરાવી,
મૂર્તિઓ મનોહર મોદ કરી પધરાવી.
સાધુસંત સારૂં કીધો ત્યાં ભંડારો,

પાણી ખુટશે દીધા લોકોએ ડારો;
વરસ્યો તેવો વરસાદ ન જળની ખામી,
સંતોષ્યા સંતો સહુના શિર પર સ્વામી.

ગરબી–' પડવેની પ્રીત ' એ રાગ

પૂજે છે નાથ રઘુવર જાતે રે,
શ્રી સીતા લક્ષ્મણ ભ્રાત શોભે સાથે રે.
સેવી સવિધિ સર્વ સ્નેહે શાણે રે,
ધરી અંબર અત્તર લગાવવાને ટાણે રે.
અડી ગયો નિજ હાથ સીતાનયને રે,
પડીગયું તહીં વળીયું દનડયું સુખમયને રે.
નીકળ્યું સત્વર નીર ધીરજ છાડી રે,
ગભરાઈ ગયા ગુરુપાસ તુરતજ દોડી રે.
થયો મહા અપરાધ શિક્ષા આપો રે,
ગુરુ કહે ક્ષમાળુ અગાધ છે માબાપો રે.
ફરી પ્રતીતિ આજ ખુદ લે સેવારે,
સેવશો વધુ તેમ સ્પષ્ટ થાશે દેવા રે;
પડયા નમી ફરિયાદ માફી માગી રે,
દિનદિનઅધિકઆહ્લાદલે મહાભાગીરે.

ગરબી–' અમદાવાદ નામે આજ રે ' એ રાગ

હતા કામના પ્રસાદ નામ ધારી, ત્યાં ન્યાયા અધિકારી રે;
તેણે અવધમાંહે સરયૂને તીરે, કર્યું મંદિર મહાભારી રે.
ગુરુસંગ પ્રતિષ્ઠાનિમિત્ત પધારી, નૃપાલની સ્વારી રે;
મળ્યા સંત હજારો મહંતસંગ, ધુમધામ થઈ ભારી રે.
સીતાભ્રાત શુભ્રિગાત દિલે હાથ, ધરી સ્થાને પધરાવે રે;
બિરાજે ન સ્થાનમાંહિ ખસી આપ. માત ખસી ખસી આવે રે.

અનુ આવાગમ એગાગ્યા જપતા, ગોવિંદમંત્ર સુસ્પષ્ટ ઉચ્ચારી.
પૂર્વ મુખે કીધું પદ્માસન, રામકૃષ્ણ હૃદયમાં ધારી.
સ્વયં ઉદય સમયે તન ત્યાગી, થયા પરમપદના અધિકારી.
રોચાકુંજે જતા જને જોયા, તેજપુંજ અદ્ભુત મનહારી.
ધન્ય કેમ અનુ બને ન કેમે, તાર્યાં હજારો નર ને નારી.

પદ તેવા

સર્વમાં મુખ્ય શિષ્ય વિશ્વનાથ, રૂપાનૂપ વિખ્યાત.
સ્વામી રામ ચેત્યા તે સમયે. પ્રસિદ્ધ કીધી વાત.
સોંપી સુતને રાજકાજ વળી, સેવા આગ્રહ સાથ.
પદ્માસન મન હરિમાં રાખી, બેઠા થઈ શુચિ ગાત.
મૌન રહી બે ઘડી તન છોડ્યું. વદી જય જાનકીનાથ.
ઓગણીસો અગિયાર સંવતે. કાર્તિક વદ તિથિ સાત.
પુત્ર થયા તેવાજ પ્રતાપી. અનુ ધન્ય ગુરુ ને તાત.

समाप्त

પહોંચ્યા પ્રેમેથી પ્રિયાદાસ, માતને વિનતિ ભાખી રે;
મુકી મૂર્તિ કે સ્થિર થઇ સાથ, સભા વિજય વદી આખી રે.
જાગરણ કર્યું રાત તે સ્થાન, શ્લોક ગુરુએ ઉચ્ચાર્યો રે;

गच्छ देवि व्रजं भद्रे गोपगोभिरलंकृतम् ।

'ઓ દેવિ ! ઓ કલ્યાણિ ! ગોવાળો તથા ગાયોથી સુશોભિત એવા વ્રજમાં તમે પધારો.'

અર્ધ શ્લોકનાજ અર્થમાંહે પ્રાત, થતાં શ્રોતામન ભાવ્યો રે
સુણી સ્તબ્ધ બની સભા ભણી ધન્ય, રાણી ભૂપ ગયાં મોહી રે;
વ્યાસરૂપ ગણ્યા ખાસ ગુરુરાય, ભાગવતે પ્રીત પ્રોઇ રે.
શીખી રાણી સહુ અર્થ એ પુરાણ, લ્હાણ તેની શુભ લીધી રે;
નારીસભાએ મ્હાનારી હરિસ્વાદ, પ્રિયાદાસજીએ કીધી રે.

પદ-'ધનાશ્રી' સારંગ

ધન્ય વિશ્વનાથજી શિષ્ય, પ્રિય પ્રિયાદાસતણા;
રક્ષક રઘુનંદન શિષ્ય, પ્રિય પ્રિયાદાસતણા. ટેક
શ્રીરામચરણ વિષે હઠ લાગી, દાસીભાવ ધરે છે રે;
ચાર ઘડી રાતથી ઉઠીને, માનસસેવ કરે છે.
પૂજે પછી પ્રિયા પ્રિયતમને, બહુવિધ લાડ લડાવે રે;
પળપળ પરચા પૂરે પ્રભુજી, સંશય સકળ કઢાવે.
વખત બચે ત્યાં ગુણ ગાય છે, ગ્રંથો વિવિધ બનાવે રે;
વિનયમાલ રામાયણ નાટક, ભાવિક તેમ સ્વભાવે.
ચિત્રકૂટમાં વાસ કરીને, પુરશ્ચરણ જપ કીધું રે;
સીતારામે રાસ કરીને, સ્વપ્ને દર્શન દીધું.
નરસિંહ મહેતા સખી કૃષ્ણના, રામ સખીઆ રાજી રે;
[illegible]રિત પદથી તો હદ છે, અનુભવની છે માઝા.
[illegible] નગરમાં ગયા ઉત્સવે, સ્વપ્ને મળ્યા શ્રીરામ રે;

दाननी किंमत

બંધુઓ! જેઓને ઘેર રાક્ષસી એન્જિનો કામ કરતાં હોય, હજારો મજૂરો જેઓને ધન કમાઇ આપવા માટે મહેનત કરતા હોય અને જે શ્રીમંતોને પૈસાદાર બનાવવા માટે ઘણાએ વિદ્વાનોની બુદ્ધિ ખરચાઇ ગઇ હોય, તેવા માણસો ઘણો પૈસો મેળવી લે અને તેના [illegible]માણમાં રૂપિયે આનો અર્ધો આનો ખર્ચી ઉદાર ગૃહસ્થમાં ખપ્યા કરે એ જુદી વાત છે; અને જે ગરીબ ખેડૂત, પોતાની જાતમહેનતથી જમીન ખેડી ખેડીને કમાણી કરતો હોય તે જુદી વાત છે. જે ખેડૂત પોતાના લોહીનું પાણી કરી કરીને, પરસેવો ઉતારી ઉતારીને, પોતાની [illegible] ને કોશના જોરથી થોડું ઘણું ધન બચાવતો હોય તે જુદી [illegible] છે; અને જે ગરાસિયાઓને ઘેર બેઠાં બેઠાં મોટી વાર્ષિક ઉપજ [illegible] કરતી હોય ને તેમાંથી ઉદાર થયા કરતા હોય એ જુદી [illegible] છે. વળી જે ખેડૂત કોરાં લૂગડાં વિના, ઘાસની તાપણી ઉપર [illegible]માની કડકડતી ટાઢ વેઠી વેઠીને કમાણી કરતો હોય, જે ખેડૂત [illegible]ના તડકામાં ખરે બપોરે બળી ગયો હોય અને જે ખેડૂત [illegible] જેવા વરસાદ પોતાના માથા ઉપર લઇને બીજાનાં [illegible]નાં કામ કરતો હોય અને વરસાદમાં ભીંજાયેલા કપડાં પોતાના [illegible] શરીર ઉપર સૂકવી નાખતો હોય તે ખેડૂતની કમાણીના પૈસા [illegible] જુદી વાત છે; અને વેપારની ઉથલપાથલથી, બજારના રંગ [illegible] કે એકાદો સટ્ટો કરી નાખવાથી કોઇ વેપારીને નસીબ [illegible] પૈસા મળી જાય એ જુદી વાત છે.

[illegible] સટ્ટાઓના પૈસા, વેપારીઓના પૈસા કે કારખાનાના માલિ- [illegible] ખેડૂતોના પૈસા કાંઇક ખાસ જુદીજ જાતના હોય [illegible] ખરી મહેનતના પૈસા હોય છે, અને ખરું મહેનતે [illegible] પૈસા હોય છે; એટલે એવા પૈસાનું જે દાન થાય તે [illegible] ઉત્તમમાં [illegible] છે.

[illegible] છે કે, [illegible]